

(1929)

£5

trav

16
R. G. Owen.

Lachs 1929.
Hautbyumair.

G. Tederal Jones

Colby.

Tonaw, 1973.

BANNAU'R FFYDD

GAN YR UN AWDUR.

THE PHILOSOPHY OF RELIGION (Hodder & Stoughton; 1924; 324 pp.; 7/6).

"A first-rate piece of work. It shows wide reading of the literature of the subject, a great power of lucid presentation and exposition, and something like genius for giving coherence and interest to the subject."
—Artifex (Canon Peter Green, M.A.), in the *Manchester Guardian*.

CREFYDD A BYWYD: *Traethodau ar Faterion Athronyddol, Diwinyddol a Chymdeithasol* (Dolgellau, y Brodyr Hughes; 1915; 373 tt.; 4/6).

CRIST A GWAREIDDIAD: *Traethodau ar Faterion Diwinyddol a Chymdeithasol* (Dolgellau, y Brodyr Hughes; 1921; 421 tt.; 7/6).

CRISTNOGAETH A CHREFYDDAU ERAILL (Dolgellau, y Brodyr Hughes; 1923; 131 tt.; 2/6).

LLENYDDIAETH A DIWINYDDIAETH YR EFENGYLAU (Abertawe, Llyfrfa'r Annibynwyr; 1921; 168 tt.; 2/3).

ESBONIAD AR EPISTOL IAGO (Abertawe, Llyfrfa'r Annibynwyr; 1910; arg. newydd, 1923; 2/- a 1/6).

TRAETHAWD AR DREFN WYDDONOL: *Cyfieithiad o Ffrangeg René Descartes*, Cyfres y Werin, rhif 10 (Wrecsam, Hughes a'i Fab; 1923; 2/6).

RELIGION IN WALES, *Traethodau'r Deyrnas*, English Series, No. 3 (Wrexham, Hughes and Son; 1926; 3d.).

IAITH A DIWYLLIANT CENEDL (Dolgellau, y Brodyr Hughes; 1927; 126 tt.; 3/-).

Golygydd EFENGYL Y DEYRNAS: *Traethodau ar Faterion Moesol a Chymdeithasol* (Gwasg y Bala; 1927; 160 tt.; 2/-).

Essay *A Christology in Modern Terms* in *THE LORD OF LIFE*, edited by Malcolm Spencer (Student Christian Movement; 1929; 10/-).

Ysgrifau yn *INTERNATIONAL STANDARD BIBLE DICTIONARY* (Chicago; 1915) a *GEIRIADUR BEIBLAIDD* (Wrecsam, Hughes a'i Fab; 1926).

BANNAU'R FFYDD

DEHONGLIAD BEIRNIADOL O
BRIF ATHRAWIAETHAU'R
GREFYDD GRISTNOGOL

GAN

D. MIALl EDWARDS,
M.A. (Rhyd.); B.A., PH.D. (Llund.); D.D. (Cymru)

WRECSAM
HUGHES A'I FAB
CYHOEDDWYR

1929

MADE AND PRINTED IN GREAT BRITAIN

Cyflwynedig
I'M PRIOD

CYNNWYS.

PENNOD	TUDALEN
RHAGAIR	ix
TALFYRIADAU	xv
I RHAGARWEINIOL: CRISTNOGAETH A MEDDWL YR OES.	19
II Y PROFIAD CRISTNOGOL YN Y TESTAMENT NEWYDD . .	35
III] ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH (yn cynnwys yr Iawn)	
Rhan I: Dysgeidiaeth y Testament Newydd . .	60
IV ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH (yn cynnwys yr Iawn)	
Rhan II: Yn Hanes yr Eglwys	96
V ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH (yn cynnwys yr Iawn)	
Rhan III: Ei Dehongli o'r Newydd	124
VI ATHRAWIAETH PERSON CRIST	
Rhan I: Yn y Testament Newydd ac yn	
Niwinyddiaeth yr Eglwys	166
VII ATHRAWIAETH PERSON CRIST	
Rhan II: Ei Dehongli mewn Termau Modern . .	200
VIII YR ATHRAWIAETH AM DDUW	
Rhan I: Ysgrythurol a Hanesyddol	244
IX YR ATHRAWIAETH AM DDUW	
Rhan II: Mynegiad Cyfundrefnus o'r Athrawiaeth .	276
X ATHRAWIAETH Y DRINDOD	320
XI CYFFES FFYDD SEMI—ARGLWYDDIAETH CRIST	363
ATODIAD I: DIWINYDDIAETH KARL BARTH.	383
ATODIAD II: RHAI TERMAU TECHNEGOL	391
MYNEGAI I: PERSONAU	395
MYNEGAI II: MATERION	398
MYNEGAI III: YSGRYTHUROL	401

RHAGAIR.

PARATOWYD y gyfrol hon o dan yr ymdeimlad bod yn bryd i rywrai yng Nghymru wynebu o ddifrif y cwestiwn pa le y safwn ynglŷn ag athrawiaethau mawr y ffydd Gristnogol. Y mae diddordeb yn y pynciau hyn ymhell o fod wedi marw o'r tir. Pan gyfyd rhyw achos dadl ar bwnc o athrawiaeth neu ddefod yn yr eglwysi, gwelir ar unwaith mor fyw yw'r diddordeb mewn pethau o'r fath. Y mae'r lle a roddir iddynt ym mhapurau newydd Lloegr a Chymru yn dyst o hyn. Cyfyd dadleuon o'r fath o dro i dro yng Nghymru, pryd y daw pynciau fel Person Crist, yr Iawn, a'r Drindod i gryn sylw, eithr mewn modd rhy fratiog a llymrig ac yn awyrgylch cyffro'r foment. Y mae'n rhaid i rywrai geisio meddwl yn hamddenol a thrylwyr ar y materion hyn, a hynny ar eu teilyngdod eu hunain ac nid yng ngoleuni *sensation* yr awr. Heblaw hynny, yr ydym yn byw mewn cyfnod trawsnewidiol yn hanes ein gwlad ac yn hanes crefydd. Wrth gwrs, y mae hyn yn wir i ryw raddau am *bob* cyfnod; o ganlyniad y mae'n rhaid i bob oes ddehongli'r gwirionedd o'r newydd drosti ei hun ac yn ei hiaith ei hun. Ond credwn fod hyn yn neilltuol o wir am y cyfnod hwn. A theimlwn fod yn bryd i rywrai anturio ar y dasg o geisio ailfynegi athrawiaethau'r ffydd Gristnogol mewn termau a fyddo'n gyson â gwybodaeth a delfrydau gorau'r oes hon, ac ar yr un pryd yn gwneuthur cyfiawnder â hanfodion y profiad o Dduw yng Nghrist a ffynnodd bellach yn ddidor am agos i ugain canrif. Gellir edrych ar y gyfrol hon fel cynnig bychan at hyn, nid o gwbl mewn ffordd

swyddogol, canys ni honna'r awdur hawl i lefaru dros neb ond drosto'i hun, eithr yn unig fel arbrawf a chyffes bersonol.

Nid digon yw adgynhyrchu'n wasaidd uniongrededd y gorffennol; rhaid ailfeddwl y cyfan yn awyrgylch meddwl ac anghenion ein hoes ni. Ni olyga hyn anwybyddu tystiolaeth profiad a meddylgarwch y gorffennol. I'r gwrthwyneb, yn y llyfr hwn ceisiais roi sylw dyladwy i *hanes* pob athrawiaeth—ei sail hanesyddol yn nysgeidiaeth y Testament Newydd, a'i datblygiad (neu ei dirywiad) hanesyddol yn yr eglwys ar hyd y canrifoedd. Ni cheisiais lunio neu fynegi'r athrawiaeth "o'm pen a'm pastwn" fy hun yn unig. Wrth weled dull dogmatic ambell un o draethu ei farn, gan ysgubo'r gorffennol o'r neilltu gydag ystum anffaeledig, tueddwn i ofyn iddo gydag Eliffas y Temaniad, "A aned tydi yn gyntaf un, a lunied tydi o flaen y bryniau? A glywaist ti gyfrinach Duw? ac a ateli di ddoethineb gyda thi dy hun?" Ond mwy llesteiriol byth i gynnydd dynolryw yw bod yn *gaeth* i'r gorffennol, fel petai'r cread wedi datguddio'i holl gyfrinach i'r tadau. Ni ddylai "llaw farw" y gorffennol barlysu ein hannibyniaeth fel dynion byw. A dyna'r pam y mentrais roi'r gair "beirniadol" i mewn yn is-deitl y llyfr hwn a'i alw'n "ddehongliad beirniadol." Ceisiais ymdrin yn *feirniadol* â dysgeidiaeth y Testament Newydd, ac â datblygiad a dirywiad yr athrawiaeth yn hanes yr eglwys. Ond saif y gair "dehongliad" yn yr is-deitl am bwrpas *cadarnhaol* y gyfrol ("*constructive*" sydd ar fy meddwl, ond nid oes air Cymraeg da am hyn). Bwriedais i'r ymdriniaeth fod yn llawer mwy *cadarnhaol* na negyddol,

yn fwy o ymgais i adeiladu nac i dynnu i lawr. Ond pan dybiais fod gofyn am fod yn negyddol tuag at hen syniadau, ni phetrusais ddywedyd fy marn yn gwbl ddifloesgni. Ni chredaf mewn "darnguddio peth" o'r gwir (mwy neu lai yn null Ananeias a Sapffira) rhag dolurio teimlad y gorofnus a'r gorgeidwadol. "Mawr yw gwirionedd, a threchaf," medd yr Apocryffa (1 Esd. 4th). Ond dywedaf eto mai adeiladu ac nid tynnu i lawr yw'r prif beth yr amcenais ato. Peth cadarnhaol yw gwirionedd.

Ni honna'r gyfrol hon orchuddio holl faes diwinyddiaeth athrawiaethol. Y mae amryw o'r prif athrawiaethau na cheir penodau arnynt yma. Ond y mae'r llyfr yn llawer mwy cynhwysfawr nag y gellid casglu'n unig oddi wrth deitlau'r gwahanol benodau. Gwêl y neb a ymgynghoro â'r Mynegai fod rhai athrawiaethau, na roddir penodau arbennig iddynt, yn dyfod o dan ystyriaeth weddol helaeth wrth ein bod yn trin prif bynciau'r llyfr (e.g. yr Eglwys a'r Sacramentau ym mhenodau ii a v, yr Ysbryd Glân yn y bennod ar y Drindod, etc.). Hoffaswn ychwanegu pennod ar yr Athrawiaeth am Ddyn, ac un arall ar Y Pethau Diwethaf, ond ofnais i'r llyfr fynd yn rhy fawr ac o ganlyniad i'r pris fynd yn uwch nag y byddai'n ddymunol; a daw'r ddau bwnc o dan sylw i ryw raddau wrth drin pwnc "Iechydwriaeth." Gwelir bod y tair pennod ar Iechydwriaeth ynddynt eu hunain bron yn ffurfio "corff o ddiwinyddiaeth" gyflawn, gan mor eang a lluosog y pynciau a gymerir i mewn. Rhoddir mwy o le i Athrawiaeth Iechydwriaeth nag i un arall, am y credaf mai hon yw'r bwysicaf a'r fwyaf sylfaenol ohonynt oll. Onid oes yn ein crefydd

iechydwrïaeth i ddynion yn unigol ac yn gymdeithasol, nid teilwng mohoni o'i galw'n "efengyl" neu newyddion da o lawenydd mawr i'r byd. Ac o'r profiad o iechydwrïaeth yn bennaf y cyfyd yr athrawiaethau eraill.

Credaf y ffurfia'r penodau gyfres sy'n dilyn ei gilydd yn naturiol. Ond fe sylwir bod trefn y pynciau'n wahanol i'r un a geir fel rheol mewn llyfrau ar ddiwinyddiaeth gyfundrefnol. Dilynrir yma drefn profiad yn hytrach na threfn rhesymeg. Dechreuwn gyda'r materion sy agosaf at y profiad Cristnogol diriaethol, ac eir ymlaen bob yn gam at y pynciau mwy haniaethol. O ddilyn trefn rhesymeg buasem yn dechrau gyda Duw yn nhragwyddoldeb, gan mai Ef yw *major premise* bodolaeth oll; yna deuem i lawr at Grist fel datguddiad ohono ym myd amser, yn gyntaf natur Ei Berson, yna Ei waith fel Iachawdwr; yna deuem at athrawiaeth Iechydwrïaeth dynion. Ond croes i hyn yw ein trefn ni yma. Ar ôl pennod ragarweiniol (i), dechreuwn gyda'r profiad Cristnogol yn ei gyfanswm (pen. ii), yna athrawiaeth iechydwrïaeth, gan gynnwys gwaith Crist fel Iachawdwr (iii-v), yna symudwn at natur Ei berson (vi, vii), ac yna at Dduw (viii, ix) a'r Drindod (x). Yn ôl y drefn hon, daw gwaith Crist (neu'r Iawn) o flaen athrawiaeth Ei Berson, gan mai trwy Ei waith y deuern i adnabod Ei Berson ("a thing is what it does," chwedl Henry Jones), a daw Person Crist o flaen yr athrawiaeth am Dduw, oblegid trwy Grist y deuern i adnabyddiaeth Gristnogol o Dduw,—ond hollol fel arall oedd y drefn yn yr hen lyfrau. Eithr yn y bennod olaf (xi) deuern yn ôl at Arglwyddiaeth Crist—byrdwn yr holl lyfr—gan bwysleisio

ochr ymarferol y pwnc a'r ffaith mai teyrngarwch personol i Grist ac nid credo yw hanfod y grefydd Gristnogol. Gwelir ein bod trwy'r cwbl yn symud ar yr egwyddor mai profiad yw'r allwedd i athrawiaeth; er bod athrawiaeth yn ei thro yn adweithio'n ôl ar y profiad ac yn ei liwio â'i harlliw ei hun, yn ei grebachu neu yn ei ehangu, yn ei dlodi neu yn ei gyfoethogi.

Ceisiais arlwyo ar gyfer dau ddosbarth o ddarllenwyr: (1) Gweinidogion yr efengyl, a hefyd myfyrwyr ein Colegau Diwinyddol, yn wyneb prinder llyfrau Cymraeg cymwys fel gwerslyfrau coleg (er na cheisiais roddi ffurf gwerslyfr i'r gyfrol); (2) Lleygwyr meddylgar, sef pobl nad ydynt na phregethwyr na diwinyddion wrth eu swydd, ond sy'n awyddus i gael goleuni ar bynciau mawr y ffydd. Y mae llu mawr yn perthyn i'r ail ddosbarth hwn, a gobeithio y bydd y gyfrol hon o ryw help iddynt.

Traddodais sylwedd y bennod gyntaf i Sasiwn Methodistiaid Deheudir Cymru yn Aberystwyth, Tachwedd 1925; y rhan fwyaf o'r ail bennod (yn Saesneg) yng nghyfarfodydd Undeb Annibynwyr Lloegr a Chymru yn Newcastle-on-Tyne, Hydref 1927; gnewyllyn y bennod ar y Drindod yng nghyfarfod diwinyddol Undeb yr Annibynwyr Cymreig yn Rhydaman, Mehefin 1927; a rhannau o'r bennod olaf (yn Saesneg) yng nghynhadledd flynyddol Presbyteriaid Saesneg Cymru yn Llanelli, Medi 1926. Ond adolygwyd a helaethwyd y penodau hyn ar gyfer y gyfrol hon. Rhydd-gyfieithiad yw pennod vii o'm cyfraniad i gyfrol Saesneg gan wahanol awduron, sef *The Lord of Life*, o dan olygiaeth y Dr. Vernon Bartlet a Mr. Malcolm Spencer (S.C.M.; 1929), a

diolchaf am ganiatâd i'w gynnwys yma yn Gymraeg. Ond ar gyfer y gyfrol hon yn arbennig yr ysgrifennais y chwe phennod arall, sef y rhan helaethaf o'r llyfr. Ychwanegais restr o lyfrau ar ddiwedd pob adran.

Dymunaf ddiolch o galon i'r Athro John Evans, o'r Coleg hwn, am lawer cymwynas a chyngor parod, yn arbennig am ei gymorth gwerthfawr gyda'r proflenni; hefyd i'r Parch. Thomas Jones, Griffithstown, am ei garedigrwydd yn paratoi'r Mynegeion manwl ar ddiwedd y llyfr.

D. MIALL EDWARDS.

*I'r Coleg Coffa, Aberhonddu,
Gorffennaf, 1929.*

TALFYRIADAU.

adn.	=	adnod.
c	=	a'r hyn sy'n canlyn; rhif lluosog, cc.
c.c.	=	Cyn Crist (B.C.)
C.D.S.	=	y Cyfieithiad Diwygiedig Saesneg o'r Beibl.
cf.	=	(Lladin <i>confer</i>) cymharer.
Cyf. Saes.	=	Cyfieithiad Saesneg.
e.g.	=	(Lladin <i>exempli gratia</i>) er enghraifft.
etc.	=	(Lladin <i>et cetera</i>) ac felly ymlaen.
H.D.	=	yr Hen Destament.
ib.	=	(Lladin <i>ibidem</i>) yr un llyfr ag a nodwyd o'r blaen.
o.c.	=	Blwyddyn Oed Crist (A.D.).
op. cit.	=	(Lladin <i>opere citato</i>), yr un llyfr ag a nodwyd o'r blaen.
pen.	=	pennod
t.	=	tudalen.
tt.	=	tudalennau.
T.N.	=	y Testament Newydd.

PENNOD I.

RHAGARWEINIOL: CRISTNOGAETH A
MEDDWL YR OES.

CRISTNOGAETH A MEDDWL YR OES.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

Y pennawd yn rhagdybio dau beth : (1) *Y mae a fynno Cristnogaeth a'r "meddwl."* Profiad o Dduw yw hanfod crefydd; ond y mae'r profiad o Dduw yn cynnwys syniadau amdano. Y deall yn dehongli a chyfundrefnu'r profiad. (2) *Y mae a fynno Cristnogaeth a "meddwl yr oes"* tt. 19-22

I. CRISTNOGAETH. Y mae ynddi ddwy elfen : (a) *Elfen geidwadol.* "Y ffydd a rodded unwaith i'r saint." (b) *Elfen gynyddol.* Gall ei haddasu ei hun ar gyfer gofynion pob oes. Crist byw . . . tt. 22-23

II. MEDDWL YR OES. Dwy o'i nodweddion. (1) Meddwl llawn o ansicrwydd ynglŷn ag athrawiaethau traddodiadol yr Eglwys. Gwrthod derbyn unrhyw beth ar sail awdurdod yn unig. "Amheuaeth onest." (2) Meddwl gwyddonol. Y frwydr rhwng gwyddoniaeth a chrefydd tt. 23-27

III. Beth ddylai fod ein hagwedd at wyddoniaeth? (a) Dylem dderbyn casgliadau profedig gwyddoniaeth yn llawen. Dysgasom ddau beth, sef (1) egwyddor deddf a threfn yn y byd, (2) egwyddor datblygiad. (b) Ond y mae gan Gristnogaeth ei chyfraniad annibynnol ei hun. Y mae i wyddoniaeth ei therfynau. Gwerthfarnau crefydd. Dysgeidiaeth Cristnogaeth am ddyn a Duw. Iesu Grist yw'r allwedd i ystyr ddyfnaf y cread tt. 27-31

RHESTR O LYFRAU t. 32

PENNOD I.

Rhagarweiniol: Cristnogaeth a Meddwl yr Oes.

Y MAE'R pennawd uchod ("Cristnogaeth a Meddwl yr Oes") fel petai'n lled-awgrymu bod yr oes hon yn oes sy'n *meddwl*, yn oes nodedig o feddylgar. Pe bawn i'n dipyn o synic tueddid fi i ddywedyd mai testun llawn mwy priodol i'w drafod fuasai "Cristnogaeth a *diffyg* meddwl yr oes." Ofnaf fod llu mawr, efallai'r mwyafrif, o bobl nad ydynt yn ymboeni i feddwl o gwbl, o leiaf am bethau sylfaenol a therfynol bywyd. Y maent yn hollol fodlon i fyw'n feddyliol ar friwsion y wasg geiniog neu straeon y stryd. Nid ydynt yn awyddus o gwbl i gloddio at sylfeini pethau ac i adeiladu ar y seiliau hynny gyfundrefn o fywyd yn unol ag egwyddorion saernïol a chynhwysfawr. Y mae eu meddwl fel petai'n cysgu mewn rhyw "hafodunos" o fwthyn wedi ei daflu ynghyd heb na threfn na chynllun. Byddai'n hawdd chwanegu sylwadau gwawdlym ddigon am y bobl hyn sy'n byw ar weddillion meddyliau ail-law, ac ar wehilion meddyliau diwerth. Rhaid cofio er hynny fod llu o'n cyd-ddynion yn byw o dan amodau sy'n gwneuthur meddwl yn drwyadl ar unrhyw fater, yn enwedig ar faterion ysbrydol, yn bur anodd iddynt. Ac efallai mai ein dyletswydd ydyw llai o gondemnio noeth a mwy o gydymdeimlo a chynorthwyo. Ond cyfeirio y mae ein pennawd at ogwyddiadau meddyliol yr oes yn y cylchoedd mwyaf goleuedig, dyweder ym myd llenyddiaeth a gwyddoniaeth ac athroniaeth.

Y mae gennyf ddau osodiad rhagarweiniol i'w gwneuthur ar fy ffordd at fater y bennod hon.

(I) *Y mae a fynno Cristnogaeth â'r meddwl*,—dyna fy ngoſodiad cyntaf. Gwir bod mathau o grefydd, ie, mathau o Gristnogaeth, nad ydynt yn gofyn ond y nesaf peth i ddim o feddwl oddi wrth eu proffeswyr. Y mae'r crefyddau hyn yn ffynnu'n well yn y tywyllwch nag yn

y goleuni. Hoff ganddynt y llwyni a'r fforestydd a'r gwyllnos. Nid dyna'r teip o grefydd y safwn ni drosto. Gwell gennym fuasai bod yn blant goleuni ffydd *resymol* na bod yn blant tywyllwch ofergoeliaeth ddall. Ni chredwn fod anwybodaeth yn rhinwedd grefyddol nac yn fam defosiwn, neu fod ffydd a rheswm o anghenraid yn anghyson â'i gilydd. Nid ydym yn barod i dderbyn y diffiniad o ffydd a roddwyd gan fachgen y cyfeiria'r Athro Wm. James ato, "*Faith is when you believe something which you know ain't true!*"¹

Cydabyddaf fod ffydd yn fwy anturiaethus na rheswm a gwybodaeth, ac am hynny yn well arloesydd mewn tiriogaethau cymharol ddieithr. Y mae rhyw *penumbra*,—rhyw ranbarth hanner tywyll hanner golau—bob amser yn amgylchu goleuni tanbaid rheswm, ac yn yr hanner cysgodion llwydolau hyn yr ydym yn rhodio wrth ffydd ac nid wrth olwg. "*There are more things in heaven and earth, Horatio, than are dreamt of in your philosophy,*" ebr Hamlet. Ond peidiwn â gwneuthur hyn yn esgus dros ddiogi meddwl. Nid yw'r ffaith na allwn ddeall popeth yn rheswm dros inni beidio â defnyddio'n deall o gwbl. Y mae yna ddirgelwch y tu hwnt i orwelion ein gwybodaeth. Ond symbyliad i feddwl yn ddyfnach ac nid esgus i beidio â meddwl o gwbl yw'r dirgelwch a'n hamgylcha. Credaf fod Cristnogaeth yn datguddio inni mai o ysblander goleuni sy'n ein dallu gan ei orddisgleirdeb yn hytrach nag o grombil tywyllwch dibelydr y daw'r dirgelwch. Nid dywedyd y mae dirgelwch wrth y deall, "Hyd yma yr ei ac nid ym mhellach," ond ei herio i anturio ymlaen i chwilio am y "goleuni sydd uwchlaw'r cymylau."

Y mae a fynno Cristnogaeth â'r meddwl. "Y mae meddwl yn ffurf ar addoli," medd von Hügel. Wrth gwrs, y gwirionedd llawn yw bod a fynno Cristnogaeth â'r dyn i gyd, yn ddeall, teimlad ac ewyllys. Yn wir y mae a fynno hefyd â'r tiriogaethau annelwig ac anhysbys

¹ William James, *The Will to Believe* (1899), t. 29.

islaw'r ymwybyddiaeth,—dyweder y nwydau a'r greddfau sy'n gwreiddio yn yr isymwybod a'r diymwybod. Fe ganodd Pantycelyn

Rho fy nwydau fel cantorion
Oll yn chwarae'r bysedd cun
Ar y delyn sydd yn seinio
Enw Iesu mawr ei hun.

Crefydd anghyflawn iawn yw'r un sy'n ymwneuthur â'r deall yn unig, heb ennill y serch i garu Duw a dyn, heb gaethiwo'r ewyllys i ufudd-dod a gwasanaeth ymarferol, a heb ddyrchafu a santeiddio (nid dinistrio)'r greddfau a'r nwydau. Ond â'r wedd ddeallol, feddyliol, i grefydd, y mae a fynnwyf yn awr. Credaf mor gryf â neb mai mater o *brofiad* yn fwy na dim yw crefydd, os yw'n onest a diffuant. Profiad o Dduw yw hanfod pob crefydd, a phrofiad o Dduw yng Nghrist yw hanfod Cristnogaeth. Nid damcaniaeth *am* Dduw, nid syniadau amdano, ond profiad ohono. Pwysleisir hyn drosodd a throsodd yn y gyfrol hon. Ond y mae'r profiad o Dduw o angenrheidrwydd yn cynnwys syniadau amdano,—syniadau sy'n rhaid inni eu dal wyneb yn wyneb â ffeithiau eraill bywyd y mae gennym hefyd brofiad ohonynt. Ac ni ellir cadw ein syniadau crefyddol a'r gweddill o'n syniadau mewn ystafelloedd ar wahân; ni ellir torri profiad yn ddau ddarn heb berthynas â'i gilydd. Rhaid ceisio eu cysoni oddi mewn i gyfanrwydd bywyd. Nid castell y llwfr yw ein profiad o Dduw i fod, inni ddianc iddo rhag picellau tanllyd beirniadaeth o gyfeiriad gwyddoniaeth ac athroniaeth, nid dinas noddfa inni ffoi iddi rhag goleuni gwybodaeth ac ymchwil. Rhaid inni fod yn barod i ddwyn ein crefydd allan o'r cysgodion i olau dydd a'i harchwilio "yn wyneb haul, llygad goleuni." A dyna waith y meddwl neu'r deall, sef beirniadu a pherthynasu a chysoni a chyfundrefnu gwahanol adrannau ein profiad. Eiddo'r deall hefyd yw dehongli profiad a'i droi yn syniadau trefnus a chlir. Meddai Paul: "Mi a weddiâf â'r ysbryd, ac a weddiâf â'r deall hefyd: canaf â'r ysbryd,

a chanaf â'r deall hefyd " (1 Cor. xiv, 15). Yn y cysylltiad hwn tybia gweddïo a chanu "â'r ysbryd" gyflwr "o deimlad dwys a phrofiad diymwad o ddylanwad ysbrydol grymus, ond yr oedd profiad o'r fath yn tueddu i fod yn afluniaidd ac anhrefnus ac amhenodol. Gwaith y deall oedd dwyn trefn ar bethau—dehongli'r profiad a'i droi'n syniadau clir a'i fynegi mewn ymadroddion dealladwy."²

(2) *Y mae a fynno Cristnogaeth â meddwl* YR OES,—dyna fy ail osodiad. Disgyn arnom y dasg o geisio deall Cristnogaeth ar y naill law, a meddwl yr oes—meddwl gorau'r oes hon—ar y llaw arall, ac yna dwyn y naill wyneb yn wyneb â'r llall i gael gweld ym mha le y safant yn eu perthynas â'i gilydd. A ydynt yn gyson â'i gilydd? Os nad ydynt, a yw'n rhaid inni daflu un o'r ddau dros y bwrdd, ai ynteu a ellir eu dwyn i gysondeb trwy gyfaddasiad o bobtu heb aberthu dim sy'n wir a gwerthfawr yn y naill na'r llall?

(i) *Cristnogaeth*. I arbed gofod cyfyngaf fy hun yn y fan hon i ddau sylw, sef galw sylw at ddwy elfen yn y grefydd Gristnogol: (a) Perthyn iddi *elfen geidwadol*. Honna fod Iesu Grist yn ddatguddiad perffaith a therfynol o Dduw. Proffesa roddi'r gair olaf i'r byd am natur a phwrrpas Duw. Od yw'r honiad yn gywir, yna nid oes le i newid na gwella dim ar hanfod yr efengyl. Y mae'r gair terfynol wedi ei lefaru unwaith am byth,—“Un waith am byth oedd ddigon.” Yr unig beth, felly, sydd

² Yr Athro John Evans, *Esboniad ar 1 Corinthiaid* (1926), t. 163. Am ddysgeidiaeth ddoeth Paul darllener drwyddo 1 Cor. 14. Ebr Mr. Saunders Lewis yn ei lyfr ar *Williams Pantycelyn* (1927): “Rhoes ef i'r deall ran hanfodol yn ffurfio'i bersonoliaeth. Nid oes brofiad nad ymdrî ef i'w chwilio a'i ddeffinio. Ni all dderbyn aneffiniad yn gyflwr uchaf meddwl. . . . Trwy ddeffiniad y gellir meistrolï anarchiaeth y nwydau a dwyn cytgorf i'r cymeriad. Deffinio yw lleoli a chreu perthynas mewn cyfundrefn, a dyna hanfod cytgorf mewn miwsig. Troes Williams ddeffinio yn ddull meddiannu profiad a ffurfio personoliaeth gyfan” (tt. 233 c.). Prin y credaf, fodd bynnag, fod diffinio ynddo'i hun yn ddigon i droi anarchiaeth y nwydau yn gytgorf. Ni wna hynny heb i'r *ewylllys* droi'r diffiniadau ffurfiol yn faeth bywyd ac yn rymusterau moesol. Ond cytunaf fod i'r deall swyddogaeth bwysig yn y profiad.

gyda ni i'w wneuthur yw diogelu purdeb digymysg "y ffydd a rodded unwaith i'r saint," bod yn deyrngarol i'r gronfa o wirionedd a drosglwyddwyd inni o'r gorffennol yn ymddiriedaeth gysegredig. Dyna orchwyl a gyflawnwyd gyda sêl mawr, hyd at gulni penboeth yn aml, gan y rhai yr arferid eu galw'n "geidwaid yr athrawiaeth." Wel, chwarae teg iddynt. Y *mae* i Gristnogaeth elfen geidwadol,—pethau na all gefnu arnynt heb beidio â bod yn Gristnogaeth, heb fynd yn efengyl arall nad yw efengyl. Ac yn hyn o beth ni saif Cristnogaeth ar ei phen ei hun. Y mae i fywyd drwyddo ochr geidwadol. Rhaid diogelu o hyd enillion profiad y gorffennol yn gyfraniad i fywyd y presennol a'r dyfodol, onid e ni byddai hanes y byd yn ddim ond tryblith digyswllt heb berthynas rhwng ei ddoe, ei heddiw, a'i fory, ac felly heb bosibilrwydd cynnydd.

(b) Ond y mae i Gristnogaeth hefyd *elfen gynyddol*. Perthyn iddi ddigon o hyblygrwydd ac ystwythder i'w haddasu ei hun ar gyfer gofynion ac amodau meddwl oes ar ôl oes, a hynny heb golli ei henaidd a'i hunaniaeth hanfodol yn y proses. Mewn ystyr *ni* lefarodd Iesu mo'i air olaf yn nyddiau Ei gnawd. "Y mae gennyf eto lawer o bethau i'w dywedyd i chwi, ond ni ellwch eu dwyn yr awr hon. Ond pan ddêl efe, sef Ysbryd y gwirionedd, efe a'ch tywys chwi i bob gwirionedd."³ "Wele, yr ydwyf fi gyda chwi bob amser hyd ddiwedd y byd,"⁴ ac y mae Crist byw yn golygu datguddiad cynyddol o Dduw. Gwyliwn rhag yr anffyddiaeth erchyll o feddwl bod Duw wedi marw tua diwedd yr Oes Apostolaidd, neu tua diwedd y Diwygiad Protestannaidd neu'r Diwygiad Methodistaidd, neu o leiaf Ei fod wedi encilio i fudandod dwfn byth oddi ar hynny. Malltod a melltith i grefydd yw ceidwadaeth o'r fath.

(ii) *Meddwl yr Oes.* Beth yw ei nodweddion? Ni allwn yma ond enwi dwy nodwedd yn unig.

³ Io. 16¹²⁻¹³.

⁴ Math. 28²⁰.

(1) *Meddwl llawn o ansicrwydd ynglŷn â dogmâu ac athrawiaethau traddodiadol yr Eglwys.* Credaf fod meddwl gorau ein hoes yn gwrthod materoliaeth yn llwyr fel damcaniaeth i gyfrif am y cread, ac mewn modd amwys ac annelwig yn credu bod i fywyd ryw bwrpas a gogwydd ysbrydol. Ond tu hwnt i hyn y mae meddwl yr oes yn dra phetrusgar ac ansicr. Y mae'r gynneddf feirniadol wedi ei datblygu i'r fath raddau fel nad ydys yn fodlon cymryd dim yn ganiataol, hyd yn oed yr athrawiaethau a gredid yn ddiamheuol gynt. Teflir popeth i bair beirniadaeth, ac yn y tawdd-lestr cyll yr hen gredoau eu hamlinelliad clir a phendant. Ysbryd aflonydd, ymchwilgar, yn ymbalfalu yn y niwl ond yn dyheu am y wawr yw ysbryd yr oes. Ond, a siarad yn gyffredinol, nid yw meddwl yr oes hon yn troi tua'r eglwys am oleuni ac arweiniad ar broblemau'r meddwl.

Y ffaith yw, bod meddwl yr oes yn tueddu'n gryf i wrthod derbyn unrhyw beth ar sail traddodiad ac awdurdod yn unig. Nid yn unig y mae meddwl aneglwysig a gwrtheglwysig yr oes yn gwrthod pob awdurdod oddieithr awdurdod gynhenid y gwirionedd ei hun, ond y mae diwinyddiaeth yr eglwys ei hun ers amser bellach yn gogwyddo i'r un cyfeiriad. Meddai'r Deon Inge, "*The centre of gravity in religion has shifted from authority to experience.*" Nid yw hyn yn wir am Eglwys Rufain nac am Eglwys y Dwyrain, ond y mae'n wir am y byd Protestannaidd. Nid yw meddwl ein hoes ni yn barod i dderbyn anffaeledigrwydd nac Eglwys na Beibl, ac felly ni all bwyso ar y naill na'r llall fel awdurdod ddisigl neu fel oracl terfynol a pharod ei ateb ar bob pwynt. Ac yn niffyg awdurdod sicr, bendant o'r tu allan, tra ar yr un pryd y mae'r profiad crefyddol o'r tu mewn hefyd yn niwlog ac annelwig, y mae llawer o bobl feddylgar mewn cors o ansicrwydd ynglŷn â'r pethau a gredid yn ddiamheuol gynt.

Yn awr, beth sydd i'w ddywedyd am y cyflwr hwn? Hyn a ddywedaf: I'r graddau y nodweddir ef gan awydd onest ac ymchwil ddiwyd am Wirionedd a Realiti, ni

all dim ond daioni yn y pen draw ddeillio o'r ansicrwydd hwn. Y mae hyd yn oed amheuaeth yn well na thrwmgwsg a gwaseidd-dra meddwl. Poenau tyfiant yw poenau amheuaeth o'r iawn ryw.

There lives more faith in honest doubt,
Believe me, than in half the creeds.⁵

Y mae'r geiriau hyn o eiddo Tennyson wedi eu dyfynnu mor fynych nes bron mynd yn ystrydebol. *On d y maent yn wir.* Wrth gwrs, nid yw pob amheuaeth yn "onest," h.y., yn cynrychioli angerdd arteithiol enaid mewn ymchwil am Wirionedd. Yn aml y mae'r hyn a elwir yn amheuaeth yn arwynebol, trahaus, a diamynedd ryfeddol. Ar y llaw arall nid oes ond malltod a musgrellni yn dilyn union-grededd farw, wasaidd, ddioglyd, ragrithiol. (Trwy drugaredd nid yw pob uniongrededd felly!) "*A living error is better than a dead truth,*" ebr Syr William Hamilton ; gwell na'r ddau, wrth gwrs, yw *living truth*. Ar y cyfan credaf mai bendith oedd inni daflu ymaith ffyn baglau awdurdod, er mwyn inni ddysgu cerdded ar ein gwadnau ein hunain fel bodau ysbrydol rhydd, er i'r cerdded hwnnw fod ar y cyntaf yn ŵyrgam a sigledig ddigon. Gwelais ymadrodd trawiadol yn un o'r areithiau a draddodwyd mewn Cynhadledd o Bresbyteriaid y Byd. Nid wyf yn cofio ym mha gysylltiad y llefarwyd ef, ond dyma fo : "*Shipwrecked upon the will of God.*" Efallai fod ymhlith ein darllenwyr ŵr ieuanc meddylgar yn ofni ei fod wedi "gwneuthur llongddrylliad am y ffydd" ar greigiau amheuaeth a beirniadaeth. Ond beth os mynd yn llong-ddrylliad a wnest ti ar graig yr Ewyllys Ddwyfol ? Ti gei loches yng nghysgod y Graig, a diogelach fyddi yno nag yn hen long fregus ail-law y tipyn credo nad oedd yn gallu dal storm o gyfeiriad "meddwl yr oes." A yw dy ffydd wedi mynd yn *wreck* ? Gorau oll, os gwesgir di i gilfachau'r Graig. Cei hamdden a defnyddiau yno i fildio llong arall, un mwy cyfaddas at bwrpas dy fordeithiau ar gefnfor bywyd heddiw. Nid credo

⁵ Alfred Tennyson, *In Memoriam*, xcvi.

anffaeledig, cyfforddus fel gobennydd i gysgu arno yw angen yr oes, ond ffydd bersonol, anturiaethus, filwriaethus, sy'n barod i ddysgu yn ysgol profiad. Nid *Security Pact* yn unig yw ein credo i fod, ond *Marching Orders*.

(2) *Meddwl gwyddonol yw meddwl yr oes*. Od yw'r oes hon yn ansicr ynglŷn â'r goruwchnaturiol, y mae gwyddoniaeth fel petai'n cynnig inni wybodaeth sicr a phendant am y byd naturiol, lle caiff dynion lonydd oddi wrth amheuan. Ac yn ddiddadl, y mae'r oes hon yn drom iawn o dan ddylanwad gwyddoniaeth,—nid ei dyfeisiau ymarferol yn unig, megis yr awyrlong a'r telegraff diwifr, ond ei dull o feddwl, ei safbwynt o edrych ar bethau, ei gwaith yn canoli ei sylw mewn modd mor drylwyr ar y byd gweledig a thymhorol, gan anwybyddu'r cwestiynau dyrys ynglŷn â Duw a phwrpas a gwerth ysbrydol bywyd. Yn ddiamau gellir galw'r ganrif ddiwethaf a dechrau'r ganrif hon yn Oes Aur Gwyddoniaeth. Y mae meddyliau craffaf y cyfnod wedi troi eu sylw'n bennaf tuag allan at y cread materol o'n cwmpas, yn hytrach na thuag at werthoedd⁶ (*values*) y bywyd ysbrydol sydd a'u mangre o'r tu mewn inni.

Llawer brwydr a ymladdwyd gynt rhwng gwyddoniaeth a chrefydd. Rhaid cydnabod mai brwydro'n ddall a wnaeth yr eglwys lawer tro. Bron bob tro yr aeth yr eglwys allan o'i thiriogaeth briod ei hun i ymladd ar feysydd ffeithiau gwyddonol, colli'r frwydr a wnaeth yn y pen draw. Bellach y mae sŵn y magnelau o boptu i raddau helaeth wedi distewi, a gwyddoniaeth a chrefydd wedi hanner cytuno i rannu maes bywyd rhyngddynt heb aflonyddu ar ei gilydd, gan ddywedyd y naill wrth y llall fel Abram wrth Lot, "Na fydded cynnen, atolwg, rhyngof fi a thi; na rhwng fy mugeiliaid i a'th fugeiliaid di; oherwydd brodyr ydym ni. Onid yw'r holl dir o'th flaen di? Ymneilltua, atolwg, oddi wrthyf."⁷ Ond *hanner* cytuno a ddywedais. Yn y pen draw ni ellir torri bywyd i fyny'n ddau yn y modd hwn. Rhaid i grefydd

⁶ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr. ⁷ Gen. 13⁸, 9.

a gwyddoniaeth ddyfod i delerau agosach eto â'i gilydd, nid trwy gyfaddawd ond trwy ddeall ei gilydd yn well.

Y mae'n bosibl hyd yn oed heddiw i wyddonydd o safle Julian Huxley ddywedyd: "At the present moment there appears to be an irreconcilable conflict between orthodox Christianity and orthodox science."⁸ Ond sylwer mai "Cristnogaeth uniongred" a "gwyddoniaeth uniongred" a ddywed. Ni allwn gydnabod bod anghys- ondeb terfynol rhwng crefydd a gwyddoniaeth o'u deall yn iawn. Un yw gwirionedd ac un yw profiad yn y pen draw.

(iii) Beth gan hynny a ddylai fod ein hagwedd meddwl ni fel Cristnogion tuag at wyddoniaeth?

(a) Dylem gydnabod yn llawn a llawen fod gan Wyddoniaeth ei chyfraniad amhrisiadwy i'w wneuthur tuag at ein gwybodaeth o'r cread ac felly'n anuniongyrchol ein gwybodaeth o Dduw. Dylem dderbyn casgliadau profedig y gwyddonwyr yn eu meysydd priod eu hunain, er i hynny ein gorfodi i roddi ffurf newydd i'r hen athrawiaethau. A dylem groesawu ffrwyth eu llafur yn *galonnog* a *diolchgar*, ac nid mewn ysbryd crintachlyd ac ofnus, fel yr hen wraig dduwiol honno, pan glywodd gyntaf am ddysgeidiaeth Darwin fod dyn wedi datblygu o'r epa, a ddywedodd mewn braw a dychryn, "Let's hope it isn't true; and if it is true, *let's hush it up!*"[!] Y mae ymchwil ddiweddar mewn Seryddeg, Daeareg, Bywydeg, Anthropeg,⁹ Gwyddor Cymharu Crefyddau, Beirniadaeth Feiblaidd, etc., wedi chwyldroi'n fawr ein syniadau am faintioli'r cread, lle a phwysigrwydd cymharol y ddaear yn y cyfanfyd mawr, hynafiaeth dyn a'r modd y daeth i fod, perthynas Cristnogaeth a'r crefyddau eraill, datguddiad ac ysbrydoliaeth y Beibl, etc. Llifodd dyfroedd lawer o dan y pontydd er pan ddywedodd y Dr. John Lightfoot, ysgolhaig Hebraeg mawr yn yr 17eg ganrif, "Crewyd dyn gan y Drindod ar y 23 o Hydref, 4004 c.c., am 9 o'r gloch y bore." Ofer inni bellach

⁸ Julian Huxley, *Essays of a Biologist* (t. 246).

⁹ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

sefyll ar y traeth fel Mrs. Partington gynt a cheisio troi llanw'r wybodaeth newydd yn ôl ag ysgub yr hen syniadau. Ac y mae'r chwyldroad yn ein gwybodaeth wyddonol yn rhwym o effeithio ar ein diwinyddiaeth.

Dysgasom ddau beth o leiaf oddi wrth wyddoniaeth. Yn un peth, nad Duw anhrefn ond Duw trefn a deddf yw ein Duw ni. Yr oedd yr hen fyd yn gweld Duw'n bennaf yn yr eithriadol, y gwyrthiol, y toriadau a ddigwyddai'n achlysurol (fel y tybid) yng nghadwyn deddf naturiol. Ond y mae'r meddwl gwyddonol yn gweithredu ar y dybiaeth nad oes eithriad i ddeddf, nad yw'r gair "eithriad" ond enw ar ein hanwybodaeth ni, a bod olyniaeth achos ac effaith yn gadwyn ddidor trwy holl broses y cydfyd. Effaith hyn yw ein disgyblu i olrhain gweithgarwch Duw yn y cyson a'r rheolaidd yn fwy nag yn yr afreolaidd a'r eithriadol. Rhaid cofio, er hynny—ac y mae tuedd mewn gwyddoniaeth i beri inni anghofio hyn—nad yw unfurfiaeth deddf yn golygu unfurfiaeth gwerth fel petai popeth yn y cread o werth cyfartal, neu fod y cread yn ddibris o bob gwerth. Er i bopeth fod yn ddarostyngedig i ddeddf, eto y mae gwahaniaeth rhwng pethau a'i gilydd ar raddfa gwerth a phwysigrwydd. Ond fe ddysgir inni gan wyddoniaeth mai gwahaniaethau neu raddoliad gwerth oddi mewn i olyniaeth deddf ac nid y tu allan iddi yw'r hyn a geir yn y cread.

Y peth arall a ddysgasom oddi wrth wyddoniaeth heblaw egwyddor deddf yw egwyddor *datblygiad*. Y mae diwinyddiaeth ddiweddar wedi croesawu egwyddor datblygiad a'i derbyn yn gyflawn aelod o'r seiat,—er gwaethaf Kentucky a Tennessee! Ac ni olyga hyn ein bod yn alltudio Duw o'r byd, ond ein bod wedi newid ein syniad yn fawr am y modd y gweithia Duw yn y byd.

Y ffaith yw, y mae gwirionedd hanfodol Cristnogaeth yn annibynnol ar y ffurf a roddwyd iddo yn y canrifoedd bore a'r oesoedd canol yn unol â syniadau gwyddonol y cyfnodau hynny—rhywbeth yn debyg i'r fel y mae gwerth y meddylddrych mewn darlun yn gymharol

annibynnol ar y ffrâm a rodded amdano, a hyd yn oed ar ddeunydd y cynfas y paentiwyd y darlun yn wreiddiol arno. A gwaith diwinyddiaeth heddiw yw ailbaentio'r darlun o Dduw yng Nghrist ar gynfas mwy a'i fframio o'r newydd, ac nid newid ystyr y darlun ei hun.

(b) Y mae gan Gristnogaeth ei chyfraniad annibynnol a gwreiddiol ei hun i athroniaeth byd a bywyd. Nid gwas bach i wyddoniaeth yw crefydd, ond profiad o bethau dyfnaf y cread na fedr gwyddoniaeth wedi'r cwbl ein harwain ni atynt. Gŵyr pob gwyddonydd sy'n deall ei waith fod i wyddoniaeth ei therfynau. Nid yw gwyddoniaeth yn proffesu ein harwain i gyfrinachau mwyaf mewnol a chyfoethog y cread a bywyd. Gramadeg ac anatomi'r cread yw ei maes hi, ac nid ystyr ac enaid y cyfan,—ag olwynion y byd y mae a fynno hi, ac nid ag ysbryd y peth byw yn yr olwynion. Nid yw gwyddoniaeth fel y cyfryw yn abl i wahaniaethu rhwng gwerth cymharol pethau o safbwynt daioni moesol a phrydferthwch, oblegid nid oes a fynno hi â safonau gwerth o gwbl. Yn y pen draw, categorïau¹⁰ amhersonol rhif a mesur ac nid categorïau personol gwerth ac ansawdd yw'r eiddi; *quantity* ac nid *quality* yw ei safon. Ond ni ellir dehongli ystyr eithaf a chyfan y cread heb y gwerthfarnau sy'n gynnyrch y profiad moesol, esthetig, a chrefyddol. Ac o bob math ar brofiad, y profiad crefyddol yw'r un sy'n llwyddo orau i “dreiddio i'r adnabyddiaeth” o natur Realiti.¹¹

Y mae'r portread a roddir o'r byd gan wyddoniaeth—a'n bod yn dibynnu arni hi'n unig—yn dra anghyflawn, yn wir yn gyfeiliornus. Tuedda, o'i throï'n athroniaeth

¹⁰ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

¹¹ Gweler yn llawnach ar hyn fy llyfr, *The Philosophy of Religion* (1924), tt. 172–176. Yno fe ddyfynnir y geiriau a ganlyn gan Stanley A. Mellor: “[Science] sets no emotional value of any kind on the facts of life: for the true scientific spirit the investigation of the history of the worm is as worthy as the study of Shakespeare, and inquiry into the activities of a criminal as perfect as the contemplation of the stars. The scientific attitude can make no distinction of value between ‘push-pin and poetry.’” Cf. *Reality* gan B. H. Streeter (1926)), pen. I a II.

derfynol, i fyned o dan seiliau crefydd mewn dwy ffordd, sef trwy ddiorseddu dyn o'r safle uchel a roddir iddo gan Gristnogaeth, a thrwy alltudio Duw allan o'r cread.

Yn gyntaf, y mae perygl iddi ddiorseddu dyn o fod yn "arglwydd y greadigaeth," a'i ddiraddio o fod yn blentyn Duw nes iddo beidio â bod yn ddim mwy nag "uchter llwch y byd." Dyna'r casgliad a dynnodd rhai oddi wrth ddysgeidiaeth Darwin, sef nad yw dyn yn ddim ond cynnyrch datblygiad dall,—math o *sublimated animal*, rhyw epa digynffon, ac nid dim rhagor! Yn ddiweddar daeth y Feddyleg¹² Newydd i gadarnhau'r rhagfarn hon. A ni yn arfer diffinio dyn fel "bod rhesymol" neu fel math o angel syrthiedig, dywed y Feddyleg Newydd nad yw dyn yn ddim ond creadur greddfau anifeilaidd sy'n teyrnasu arno o seleri tanddaearol yr is-ymwybyddiaeth. Yr ateb gorau i'r safbwynt hwn yw geiriau'r 8fed Salm sydd mor wir heddiw a phan ysgrifennwyd hwynt gyntaf: "Pan edrychwyf ar y nefoedd . . . pa beth yw dyn . . . ? Canys gwnaethost ef ychydig yn is *na Duw*, ac a'i coronaist ef â gogoniant ac â harddwch. Gwnaethost iddo arglwyddiaethu ar weithredoedd dy ddwyllaw, gosodaist bob peth dan ei draed ef." Ac yn ôl dysgeidiaeth Crist y mae dyn yn blentyn Duw, ac fel y cyfryw yn meddu ar werth anfeidrol. Yn wyneb y dyn Crist Iesu y cawn y datguddiad llawnaf o ddyn o ran ei natur ysbrydol a phwrpas eithaf ei fod.

Yn ail, y mae perygl i wyddoniaeth, o'i throï'n athroniaeth derfynol, alltudio Duw o'i fyd Ei Hun. Pan ddangosodd y seryddwr Laplace ei lyfr newydd *La Mécanique Celeste* i Napoleon Bonaparte, a phan ofynnodd Napoleon iddo pahan nad enwodd Dduw gymaint ag unwaith trwy'r gwaith i gyd, ei ateb oedd, "Syr, nid oedd yn rhaid imi wrth y ddamcaniaeth honno." Seryddwr arall, Lalande, a ddywedodd, "Chwiliais y ffurfafennau â'm telescop, ac ni ddeuthum o hyd i Dduw." Colli'r Deddfroddwr yn rhwydwaith cymhleth y deddfau! Ond y mae Duw eto'n anghenraid y Cread. Rhaid wrth

¹² Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

Bensaer Celfydd i gyfrif am y cyfanfyd trefnus hwn. Ac os ydym am wybod ym mhellach fath un yw Duw, cawn ddatguddiad ysbrydol ohono yng Nghrist.

Iesu Grist yw'r allwedd i ystyr ddyfnaf y cread. Ef yw'r Dehonglwr Mawr. "Y mae gennym ni feddwl Crist." Gwaedd fawr y natur ddynol ydyw, "Dangos inni y Tad, a *digon* yw i ni." A cheir yr ateb i'r waedd yn Iesu Grist: "Y neb a'm gwelodd i a welodd y Tad." A dyna paham y mae'r efengyl yn "newyddion da o lawenydd mawr, yr hwn a fydd i'r holl bobloedd." A dyna yw Cristnogaeth, y datguddiad terfynol o Dduw, nid mewn geiriau, athrawiaethau, seremonïau, ond mewn person, mewn bywyd dynol sy'n berffaith ddwyfol.

A yw Duw yn ddirgelwch i ti? Ti gei oleuni ar y dirgelwch yn Iesu Grist. "*God is Jesus Christ everywhere.*" Edrych yn wyneb Iesu Grist. Un fel yna yw Duw! A dyna paham y mae gan Iesu hawl i ddywedyd, "Deuwch ataf fi bawb a'r y sydd yn flinderog ac yn llwythog, a mi a esmwythaf arnoch . . . a chwi a gewch orffwystra i'ch eneidiau." Gorffwystra! Eithr Duw'n unig a all roddi gorffwystra terfynol i feddwl a chalon dyn. "Ti a'n gwnaethost i Ti Dy Hun, ac nid oes i'n calon orffwystra hyd oni orffwyso ynot Ti," ebr Awstin, gan annerch y Bod Anfeidrol. Ond dyma Iesu Grist yn cynnig ac yn rhoi gorffwystra. Wrth ddyfod at Grist yr wyt yn dyfod at rywbeth *ultimate*, rhywbeth terfynol, rhywbeth llwyr foddhaol, rhywbeth na ellir dymuno'i well—mewn gair, wrth ddyfod at Iesu yr wyt yn dyfod at Dduw! "A chwi a gewch orffwystra i'ch eneidiau." "Duw yng Nghrist,"—dyna ateb Cristnogaeth i gwestiynau meddwl a chalon yr oes hon a holl oesoedd y byd.

Ni honnwn o gwbl inni drafod fel y teilyngant y materion eang a awgrymwyd yn hyn o bennod. Ni cheisiwyd gwneuthur mwy na dadlennu safbwynt cyffredinol yr awdur, fel rhagarweiniad i'r ymdriniaeth o brif bynciau'r gyfrol hon.¹³

¹³ Ceir trafodaeth bellach ar briod-ddulliau meddwl ein hoes yn y bennod ar Berson Crist (pen. VI, adran I, "Yr Ymchwil am Gategôrïau").

RHESTR FER O LYFRAU

AR FATERION PENNOD I.

NODIAD.—Trwy'r gyfrol hon rhoddir rhestr y llyfrau yn ôl trefn dyddiad eu cyhoeddi, ond y llyfrau Cymraeg yn gyntaf.

D. Miall Edwards : *Crist a Gwareiddiad*, Adran II (y Brodyr Hughes, Dolgellau ; 1921), a *Cristnogaeth a Chrefyddau Eraill* (eto., 1923).

T. Rees (Golygydd) : *Geiriadur Beiblaidd*, yn enwedig yr ysgrifau o dan y gair "Beibl" (Hughes a'i Fab, Wrecsam ; 1926).

G. A. Edwards : *Hanes Gwareiddiad*, pen. X (Hughes, Wrecsam ; 1927).

George Galloway : *Religion and Modern Thought* (T. & T. Clark ; 1922).

F. R. Barry : *Christianity and Psychology* (Student Christian Movement ; 1923).

H. E. Fosdick : *The Modern Use of the Bible* (S.C.M. ; 1924),

B. H. Streeter : *Reality* (Oxford Univ. Press ; 1926).

Julian Huxley : *Essays of a Biologist* (Chatto).

A. N. Whitehead : *Science and the Modern World* (Cambridge Univ. Press ; 1926).

Joseph Needham (Editor) : *Science, Religion, and Reality* (Sheldon Press ; 1926).

C. E. Raven : *The Creator Spirit* (Hopkinson & Co. ; 1927).

Alex Wood : *In Pursuit of Truth* (S.C.M. ; 1927).

PENNOD II.

Y PROFIAD CRISTNOGOL YN Y
TESTAMENT NEWYDD.

Y PROFIAID CRISTNOGOL YN Y TESTAMENT NEWYDD.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

RHAGARWEINIOL. Amcan athrawiaethol y gyfrol hon. Ond y mae perthynas agos rhwng athrawiaeth a phrofiad . . . tt. 35-36

I. Y TESTAMENT NEWYDD FEL CLASUR MAWR Y PROFIAID CRISTNOGOL. Nid "corff o ddiwinyddiaeth" mohono, ond cofnodiad o bethau a welwyd ac a brofwyd. Amrywiaeth y profiad crefyddol yn y T.N. Eto ceir unoliaeth o dan yr amrywiaeth. Rhaid astudio'r ymwybyddiaeth Gristnogol ar ei lefel uchaf. Y gwahaniaeth a wnaeth Crist . tt. 36-38

II. PROFIAID CREFYDDOL IESU GRIST. I ba raddau y mae Ei brofiad Ef yn safon i Gristnogion. Ei fywyd crefyddol yn ddynol o ran teip. Gweddi fel gwraidd y cyfan. Ei ymwybyddiaeth o Dduw fel Tad ac Arglwydd tt. 38-40

III. PROFIAID CREFYDDOL Y CRISTNOGION BOREOL. LLE CANOLOG CRIST YN EU BYWYDAU. Dwy elfen yn eu hymwybyddiaeth o Grist: (1) Iesu hanes, (2) y Crist byw, dyrchafedig. Yr ail brofiad yn cynnwys y cyntaf, ond hefyd yn ei drawsffurfio a'i weddnewid. Daethant i ddehongli Duw yng ngoleuni eu hadnabyddiaeth o Iesu Grist. tt. 40-43

IV. CYMUNDEB Y CREDINWYR A DUW YN A THRWY IESU GRIST. Dwy ffurf ar y profiad hwn: (1) *Duw* yn wrthrych eithaf addoliad, (2) *Crist* yn ymarferol yn cymryd lle Duw, neu'n gydradd ag ef o ran gwerth i'r profiad, a'r Ysbryd yn ymarferol yr un â Christ. Lle Crist yn y cosmos tt. 43-46

V. Y PROFIAID O BECHOD AC O IECHYDWRIAETH. Maddeuant. Edifeirwch. Gras. Yr Efengyl yn genadwri i bechaduriaid. Crist yn iachawdwr. Dwy wedd iechydwriaeth: (1) Nacaol,—achub *oddi wrth* bechod; (2) Cadarnhaol,—achub *i fywyd*: "Crist-gyfriniaeth." Yr elfen foesol yn undeb y credinwyr â Christ. "Ffydd yn gweithio trwy gariad." Duw sy'n cymryd y cam cyntaf yn achubiaeth dyn. tt. 46-50

VI. ARGLWYDDIAETH CRIST: Y DISGWYLIAD AM EI DDYCHWELIAD I'R BYD. Y gobaith apocalyptig. Y syniad o *fywyd tragwyddol* yn graddol gymryd lle'r gobaith am ail ddyfodiad gweledig tt. 50-52

VII. CYMDEITHAS Y SAINT A'I GILYDD. Yr Eglwys. Pobl o'r un profiad a'r un meddwl yn tynnu at ei gilydd. Yr Eglwys yn gyfundrefn o *bersonau*, yn fwy nag o drefniadau allanol. Crefydd y T.N. yn gymdeithasol. Yr Eglwys yn gymdeithas wirfoddol; ac yn frawdoliaeth. Unoliaeth mewn amrywiaeth. Yr Eglwys gyffredinol.

tt. 52-55

RHESTR O LYFRAU t. 56

PENNOD II.

Y Profiad Cristnogol yn y Testament Newydd.

ANTURIAIS ddisgrifio'r gyfrol hon ar y ddalen deitl fel "Dehongliad Beirniadol o Brif Athrawiaethau'r Grefydd Gristnogol." Wrth hyn gwelir y bwriedir i'r gyfrol fod yn gyfraniad, pa mor fychan a distadl bynnag, i ddiwinyddiaeth athrawiaethol. Ond yn wyneb y perygl parhaus i athrawiaeth fyned yn rhywbeth haniaethol a phell oddi wrth fywyd, ceisiaf gadw mewn cof beunydd, ac atgofio'r darlennydd yn fynych o'r ffaith, nad yw athrawiaeth o fawr gwerth—yn wir, y gall fod yn niweidiol a llesteiriol—onid yw'n fynegiant o brofiad byw a dilys, neu'n ymgais i ddiogelu a lledaenu gwerthoedd (*values*) sydd o bwys i fywyd a chymeriad. Mynych y pwysleisir yn y gyfrol hon fod profiad ac athrawiaeth yn perthyn yn agos i'w gilydd. Ac o'r ddau, profiad sydd ar y cyfan yn blaenori. Ymgais yw athrawiaeth fel rheol i roi datganiad rhesymegol neu ddeallol i wirioneddau sy'n oblygedig ym mhrofiadau dynion. Ond y mae athrawiaeth hithau yn adweithio ar y profiad ei hun, ac yn tueddu i newid y profiad a'i ffurfio ar ei llun a'i delw ei hun. Od yw profiad yn tueddu i greu athrawiaeth, y mae athrawiaeth hefyd yn tueddu i greu profiad cyfatebol iddi ei hun. Ond dymunaf gydnabod gyda phwyslais dyladwy ar y dechrau, a thrwy'r llyfr, fod adnabyddiaeth bersonol o Dduw yng Nghrist a theyrngarwch i Grist yn holl gysylltiadau bywyd yn llawer pwysicach, o safbwynt crefydd, na'r ymchwil ddeallol am syniadau cywir am Dduw a Christ a'r cread. Y mae hyn o leiaf i'w ddywedyd,—tra y mae'n bosibl i athrawiaeth fod yn fater o syniadau *deallol* yn unig, y mae profiad yn cynnwys *holl* bersonoliaeth y dyn. Ac y mae a fynno crefydd Crist â'r dyn i gyd. Crin, meddai Goethe, yw damcaniaeth, ond

iraidd yw pren y bywyd.¹ Ond nid yw hyn am eiliad yn golygu nad oes i'r deall le mewn crefydd. Credaf fod yr ymchwil ddeallol am wirionedd yn anghenraid y profiad crefyddol ei hun. Ar waethaf Goethe, iraidd ac nid crin yw athrawiaeth hithau, od yw'n tyfu'n naturiol o bren y bywyd.

I.

Yn awr, cytunir yn bur gyffredinol mai yn y Testament Newydd y ceir y mynegiant cyfoethocaf o'r profiad Cristnogol yn ei burdeb a'i rymuster. Yn y bennod hon, gan hynny, awn i'r Testament Newydd i gael cipolwg ar brif nodweddion y profiad sydd tu ôl i'r athrawiaethau yr ymdrinir â hwynt yn nes ymlaen. Y mae'n wir, er mwyn gwneuthur chwarae teg â'r pwnc, y byddai'n ofynnol inni olrhain y profiad Cristnogol yn ei dyfiant a'i ddirywiad *trwy'r canrifoedd oll*, oblegid nid peth static, sefydlog, unffurf mohono, mwy na dim arall a berthyn i fywyd dyn ar y ddaear. Ond llawer gormod o dasg a fyddai hyn inni o fewn ein gofod prin. Rhaid inni, felly, yn y bennod hon ein cyfyngu ein hunain i'r Testament Newydd, clasur mawr y bywyd a'r ffydd Gristnogol.

Yn rhy fynych yr edrychwyd ar y Testament Newydd fel gwerslyfr diwinyddiaeth ffurfiol a chyfundrefnol, neu fel brithwaith o "adnodau i brofi" gwahanol athrawiaethau. Diamau y ceir yma fwyngloddiau goludog y gellir ohonynt gloddio defnyddiau cyfundrefn o ddiwinyddiaeth. Ond nid "corff o ddiwinyddiaeth" yw'r Testament Newydd, eithr cofnodiad o'r pethau a welwyd, a deimlwyd ac a brofwyd gan y Cristnogion boreol. Ac y mae a fynno'r bennod hon â'r profiad crefyddol sydd

¹ "Grau teurer freund, ist alle Theorie,
Und grün des Lebens goldner Baum." (Goethe.)

Yn ôl cyfieithiad T. Gwynn Jones :

"Fy nghyfaill annwyl, crin yw pob damcaniaeth,
A gwerthfawr bren y bywyd, yntau'n ir."

(*Faust*, Cyfres y Werin, t. 85.)

tu ôl i ddiwinyddiaeth y Testament Newydd, yn hytrach nag â'r ddiwinyddiaeth honno ei hun, er mor anodd yw cadw'r ddeupeth ar wahân. Disgrifiadol yn unig, ac nid beirniadol ac athrawiaethol, yr amcenir i'r bennod hon fod. Ceir digon o gyfle i feirniadu ac athrawiaethu yn y gweddill o'r gyfrol.

Nid gorchwyl hawdd yw rhoddi disgrifiad cryno o'r profiad Cristnogol cynnar. Oblegid fe geir amrywiaeth mawr yn y profiad crefyddol hyd yn oed o fewn terfynau'r Testament Newydd ei hun. Nid rhyw *un* teip, unffurf, anhyblyg, safonol a geir yma. Erys y profiad Cristnogol eto yn debyg i fetel poeth yn y cyflwr tawdd. Nid yw wedi oeri digon i gymryd ffurf sefydlog, ystrydebol. Gwelwn ef yn wir yn y proses o risialu a chymryd pump neu chwech o wahanol ffurfiau, a gynrychiolir yn yr Efengylau Synoptig, Epistolau Iago, Pedr, Paul, yr Hebreaid, ac Efengyl Ioan. Gwahaniaetha'r teipiau hyn yn fawr oddi wrth ei gilydd, nid yn unig o ran dulliau mynegiant ond mewn ffyrdd mwy sylfaenol. Er hynny y mae'n bosibl gorliwio'r gwahaniaethau rhyngddynt. O dan yr amrywiaeth ceir unoliaeth bywyd ac ysbryd; yr un osgo meddwl, yr un ymddiried llwyr yng Nghrist fel datguddiad o Dduw ac Arglwydd bywyd.

Y mae'n wir na allwn deimlo'n rhy hyderus fod y profiad crefyddol a gorfforir yn y Testament Newydd yn cynrychioli profiad y Cristion cyffredin yn y ganrif gyntaf. Y mae'n fwy na thebyg bod y mwyafrif, o leiaf ymhlith Cristnogion Iddewig, yn ymdebygu i'r teip cymharol lwm a gynrychiolir yn Epistol Iago. Ond nid wrth "gyfrif pennau" y mae dyfod o hyd i wir nodweddiad y profiad Cristnogol. Nid yr *average* o angenrheidrwydd yw'r nodweddiadol. Rhaid astudio'r ymwybyddiaeth Cristnogol ar ei lefel uchaf ac nid lle y bo dlotaf, od ydys i amgyffred yn iawn yr hyn sy'n wir wahaniaethol a chreadigol yng Nghristnogaeth yr Eglwys fore, ac od ydys i ddarganfod dirgelwch ei nerth buddugoliaethus. Rhaid inni felly wneuthur defnydd helaeth o Epistolau Paul ac Efengyl Ioan, tra y cydnabyddwn fod y rhain

yn dwyn argraff ddigamsyniol personoliaeth wreiddiol eu hawduron yn ogystal ag yn dwyn tystiolaeth i'r ffydd gyffredin. Ond ni ddylem ar un cyfrif anwybyddu tystiolaeth yr Efengylau Synoptig a phenodau cyntaf yr Actau, oblegid y maent hwythau hefyd yn adlewyrchu'n ffyddlon y bywyd Cristnogol cynnar, er bod eu hathrawiaeth am Grist yn symlach a mwy cyntefig.

Y cwestiwn sy'n rhaid inni ei wynebu yw hwn: Ym mha le y gorwedd nodwedd wahaniaethol ac arbennig y profiad crefyddol sy'n dychlamu ac yn dygyfor mewn modd mor egniol trwy'r Testament Newydd? Pa fodd y mae'n wahanol i brofiad crefyddol y cyfnod hwnnw ar ei orau,—yn neilltuol i'r ffurf ohono sy'n perthyn agosaf i'r grefydd Gristnogol, sef y ffurf a geir yn Iddewiaeth y cyfnod? Oblegid afraid dywedyd bod y ffydd Gristnogol, yn arbennig ar y dechrau, yn bur debyg mewn llawer o bethau i'r ffydd Iddewig. Beth, ynteu, yw'r gwahaniaeth hanfodol rhwng y profiad Cristnogol a'r profiad crefyddol Iddewig yn yr un cyfnod? Y mae'r cwestiwn yn dyfod i hyn: Pa wahaniaeth a wnaeth Crist? Oblegid nodwedd wahaniaethol y grefydd Gristnogol yw Crist. Y mae'n wir i Grist ddyfod nid i dorri ond i gyflawni. Er hynny, hyd yn oed yn y weithred o gyflawni'r ddeddf a'r proffwydi fe drawsnewidiodd a chreodd o'r newydd yr hyn a gyflawnodd. Ebr Paul, "Od oes neb yng Nghrist, y mae efe yn creadur newydd: yr hen bethau a aethant heibio; wele, gwnaethpwyd pob peth yn newydd."² Yr oedd bod yng Nghrist yn golygu rywfodd drawsnewid gwerthoedd bywyd. Er bod y grefydd newydd mewn modd gwirioneddol yn barhad a datblygiad o'r hen, fe wnaeth Crist wahaniaeth nad oedd yn ddim llai na chwyldroadol.

II.

Y mae hyn yn ein harwain yn y lle cyntaf i ystyried yn fyr *brofiad crefyddol Iesu Grist Ei Hun*. Oblegid

² 2 Cor. 5:17.

y ffactor creadigol tu ôl i grefydd y Testament Newydd yw ymwybyddiaeth grefyddol Iesu Ei Hun, gyda'i ymdeimlad byw o'i berthynas fabol â Duw ac o'i uchel alwedigaeth ynglŷn â Theyrnas Dduw. Ni allaf yma drafod y cwestiwn yn deilwng: i ba raddau y mae profiad Crist o Dduw yn safon i Gristnogion bawb? I ba raddau y mae Ei grefydd bersonol Ef yr un â'r grefydd y geilw Ef Ei ganlynwyr iddi? Ond rhaid dywedyd cymaint â hyn: Er bod y Testament Newydd drwyddo yn pwysleisio arbenigrwydd digymar hunan-ymwybyddiaeth Crist a'i swydd fel Meseia a Mab Duw, y mae ystyr y gellir gyda pharchedigaeth Ei alw "y Cristion cyntaf," ac y mae'r teip o brofiad crefyddol a moesol oedd yn eiddo Ef yn un sydd i'w adgynhyrchu yn Ei ganlynwyr, "fel y byddai efe yn gyntaf-anedig ymhlith brodyr lawer," "gan adael i ni esaml, fel y canlynech ei ôl ef."³ Gesyd yr awdur at yr Hebreaid Ef yn gyntaf yn rhengoedd y rhai oedd yn byw trwy ffydd yn Nuw pan eilw Ef yn "arloesydd (*pioneer*) a pherffeithydd ffydd."⁴ Yr oedd yn wir ddyn yn hyn ymhlith pethau eraill, Ei fod yn Ei fywyd crefyddol yn arddangos teip dynol o dduwiolfrydedd. Y mae'n amlwg oddi wrth yr Efengylau fod gweddi yn llanw lle cyffelyb yn Ei fywyd i'r hyn a wna ym mywydau duwiolion gorau'r byd. Gweddi yn ddiamau oedd gwraidd Ei fywyd mewnol. Ac nid gweddïo a wnâi yn nhermau traddodiad yn unig. Cyfarchai Dduw fel "Tad" ac fel "Arglwydd," ond yr oedd y teitlau hyn iddo Ef yn llawer mwy nag etifeddiaeth o'r gorffennol. Cyffes oeddynt o'i brofiad personol o Dduw. Wrth brofi Duw yn Dad, saif Iesu ger Ei fron fel Mab mewn cariad, ymddiried a llawenydd. Wrth brofi Duw yn Arglwydd, saif o flaen Ei fawrhydi a'i santeiddrwydd, gan blygu ger Ei fron mewn teyrngarwch ac ufudd-dod llwyr a dywedyd, "Nid fy ewyllys i, ond yr eiddot ti a wneler." Yr allwedd i nodwedd ddyfnaf Ei brofiad crefyddol yw Ei ymwybyddiaeth fabol yn Ei berthynas â Duw. Y mae Ei grefydd

³ Rhuf. 8²⁹, cf. Heb. 2¹⁷; 1 Pedr 2²¹. ⁴ Heb. 1²³.

bersonol yn datguddio osgo meddwl o ymddibyniaeth lwyr ar Dduw ac o gyfeillach fabol â Duw. Nid oedd y syniad o Dduw fel Tad yn beth cwbl newydd; ond i Iesu yr oedd yn beth mor ganolog a llywodraethol, nid yn unig fel syniad ond fel profiad, fel y gellir dywedyd iddo roddi ystyr newydd i'r dadolaeth ddwyfol. Awgrymiadau cynnil, sydyn, yn fflachio ar draws yr wybren ac yna yn diflannu yn y nos drachefn, dyna a gafwyd cyn Crist am dadolaeth Duw. Ond yng Nghrist fe aeth y fflachiadau byr yn oleuni sefydlog a chlr, yn oleuni yr oedd Iesu Ei Hun yn byw yn ei belydrau. O hyn allan aeth yr ymadrodd "Tad yr Arglwydd Iesu Grist" i fod yn ddiffiniad arwyddocaol o Dduw. Y mae'n ddiamau bod geiriau Iesu ar y mater hwn yn adlewyrchu ymwybyddiaeth yr Eglwys fore, pan ddywedodd, "Nid edwyn neb y Tad ond y Mab, a'r hwn yr ewyllysio'r Mab ei ddatguddio iddo."⁵

III.

Awn ymlaen bellach i archwilio *profiad crefyddol y Cristnogion boreol*. Yr hyn a'n tery ar unwaith yw ymdeimlad y bobl hyn o bwysigrwydd eithriadol y pethau a ddigwyddasai megis ger bron eu llygaid. "Yr Arglwydd a wnaeth i ni bethau mawrion; am hynny yr ydym yn llawen." Fe'u teimlent eu hunain wyneb yn wyneb â ffaith newydd a phrofiad newydd, a lanwodd eu calonnau â syndod gorfoleddus mil angerddolach nag eiddo'r bardd Keats pan ganodd:

Then felt I like some watcher of the skies
When a new planet swims into his ken.⁶

Y ffaith newydd ydoedd Iesu Grist, a'r profiad newydd oedd y profiad o gariad a gras a nerth rhyfeddol Duw a ddatguddiwyd yng Nghrist. Y nodwedd amlycaf yn eu profiad newydd yw'r lle canolog ac arglwyddiaethol

⁵ Math. 11²⁷, cf. Ioan 1¹².

⁶ John Keats, *On first looking into Chapman's Homer*.

y daeth Crist i'w lanw yn eu bywydau. Daeth eu holl fywyd i gael ei liwio a'i drwytho a'i reoli gan yr ymdeimlad o Grist, yr Hwn oedd bellach

Fyth yn ffynhonnell lleufer eu holl ddydd,
Fyth yn brif lewys eu holl weledigaeth.⁷

A'r broblem i ni heddiw yw, pa fodd y gallwn ailddarganfod ac ailfeddiannu graddau o ffresni ac ysblander y weledigaeth gyntaf honno o Dduw yng Nghrist, sydd bellach i gynifer ohonom wedi " llwydo i leufer y cyffredin ddydd " (*"faded into the light of common day"*).⁸

Ceir dwy elfen yn ymwybyddiaeth yr Eglwys fore o Grist—dwy elfen sy'n perthyn yn agos i'w gilydd ond y gellir gwahaniaethu rhyngddynt, sef yr Iesu hanesyddol, a'r Crist byw, dyrchafedig.

(1) *Iesu hanes*. Yr hyn sydd gennyf mewn golwg yma yw'r argraff ryfeddol ac annileadwy a adawyd ar y disgyblion cyntaf gan bersonoliaeth Iesu " yn nyddiau Ei gnawd,"—Ei fywyd a'i gymeriad, Ei ddysgeidiaeth a'i weithredoedd, yn cyrraedd eu hanterth yn Ei weithred o hunan-aberth eithaf ym marw'r groes,—gweithred oedd mor ddwys ei dylanwad ac eto mor anodd ei deall i'r rhai a ddaethai i edrych arno fel y Meseia disgwyliedig. Yr ydym yn dueddol o golli golwg ar bwysigrwydd Iesu hanes i'r Eglwys fore, am y rheswm bod bywyd daearol Iesu, ar wahân i'w farw a'i atgyfodi, yn ymddangos fel petai'n llanw lle mor fychan yn llyfr yr Actau ac yn yr Epistolau. Nid yw Paul, er enghraifft, yn ei Epistolau yn arddangos fawr o wybodaeth am fywyd a dysgeidiaeth Iesu ar y ddaear, nac ychwaith fawr o ddiddordeb ynddynt. Cymharol ddibwys yw'r lle a rydd i'r hyn a eilw yn Grist " yn ôl y cnawd " o'i gymharu â'r Crist ysbrydol, dyrchafedig.⁹ Er hynny rhaid cofio bod yr Efengylau Synoptig¹⁰ yn dystion parhaus i ddiddordeb yr Eglwys

⁷ Wordsworth, *Intimations of Immortality*, cyfieithiad D. Tecwyn Evans.

⁸ *ib.* ⁹ Gwêl, e.g., 2 Cor. 5¹⁶.

¹⁰ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

fore yn yr Iesu hanesyddol. Cytuna mwyafrif ysgolheigion diweddar fod y tair Efengyl hyn yn seiliedig ar atgofion am Iesu a ddiogelwyd ym mhregethau Pedr ac eraill.

(2) *Y Crist byw, dyrchafedig*, fel y'i gwelir ym mhrofiadau'r Cristnogion cynnar ar ôl yr atgyfodiad. Gwnaeth atgyfodiad Crist—beth bynnag a feddyliwn ni ohono yn y dyddiau hyn—wahaniaeth enfawr iddynt hwy. Diamau i'r argyhoeddiad bod Iesu yn awr yn fyw ddwyn oddi amgylch chwyldroad yn eu meddyliau. Yr oeddynt yn awr yn teimlo eu bod yn dal cymdeithas uniongyrchol â Pherson byw, yr Hwn oedd ar ddeheulaw Duw, ac ar yr un pryd yn dra agos atynt ac yn preswyllo o'u mewn yma ar y ddaear,

A presence that disturbed them with the joy
Of elevated thoughts, a sense sublime
Of something far more deeply interfused.¹¹

Arweiniwyd hwynt gan y sicrwydd hwn i briodoli gwerth ac ystyr newydd i fywyd hanesyddol Iesu, ac yn arbennig i'w farwolaeth. Cyn hynny yr oedd y groes yn dramgwydd ac yn broblem, ac fel pe byddai yn gosod nod cabledd ar Ei honiad mai Ef oedd y Meseia. Ond gwelid yn awr fod y croeshoeliad mewn rhyw ystyr yn fynegiant o gariad achubol Duw, er ei fod ar yr un pryd yn weithred a wnaed gan "ddwyllaw anwir" a phechadurus. Rhoddent enwau gwahanol ar y Presenoldeb byw hwn,—megis "Crist," "yr Ysbryd," "Ysbryd Crist," "Ysbryd Duw," ond yr un oedd y profiad o dan wahanol dermau. Teimlent yn berffaith sicr fod yma rywbeth mwy na goroesiad dylanwad un a fu byw unwaith ond oedd bellach yn farw. Gwahaniaethent yn glir rhwng y dylanwad a gawsai'r Iesu hanesyddol arnynt a'r profiad o "dderbyn yr Ysbryd" ar ôl Ei atgyfodiad. Ni ddefnyddient y term "ysbryd" am eu cyfeillach â Christ yn nyddiau Ei gnawd. "Disgybl" oedd y gair a ddisgrifiai natur y berthynas honno. Yr oedd yr ail brofiad yn cynnwys

¹¹ Wordsworth, *Tintern Abbey*.

y cyntaf ond hefyd yn ei drawsffurfio a'i weddnewid. Nid ydym mewn ffordd i amgyffred ymwybyddiaeth yr Eglwys fore onid ydym yn gwerthfawrogi'r pwynt bod eu profiad o Grist ac o ganlyniad o Dduw, ar ôl y Pentecost ac wedi hynny, bron na ddywedwn yn wahanol ei natur i'w profiad cyn y Pentecost. Ond y mae'r un mor bwysig sylweddoli bod y ddau brofiad yn perthyn yn agos i'w gilydd ac yn arweddu ar ei gilydd. Yr un un iddynt hwy oedd y Crist dychafedig a'r Iesu hanesyddol. Yr un nodweddion, yr un cymeriad, yr un gwerthoedd ysbrydol a briodolent i'r Crist dyrchafedig ag a ganfuasent yn Iesu yn nyddiau Ei gnawd, ond eu bod yn awr yn eu canfod mewn *setting* ehangach ac yng ngoleuni'r tragwyddol—*sub specie aeternitatis*, fel y dywed yr athronwyr. Y mae'r profiad Cristnogol â'i wraidd yn naear hanes, er ei fod ar sail hanes yn esgyn i'r entrych tragwyddol. Daeth y Cristnogion cynnar yn awr i weled mai cymeriad Crist oedd cymeriad Duw Ei Hun, mai cariad Crist oedd cariad Duw, a bod "*Duw yng Nghrist* yn cymodi y byd ag ef ei hun." Dysgasant ddehongli Duw Ei Hun yng ngoleuni eu hadnabyddiaeth o Iesu o Nasareth.

IV.

Gwelir felly mai nodwedd wahaniaethol y profiad Cristnogol oedd *cymundeb y credinwyr â Duw yn Iesu Grist a thrwy Iesu Grist*. Cymerth y profiad hwn ddwy ffurf yn ôl fel y gosodid y pwyslais ar Dduw neu ar Grist. Yr atitiwd hawsaf a mwyaf naturiol, yn arbennig i'r rhai a feithrinesid ar undduwiaeth y ffydd Iddewig, ydoedd edrych ar *Dduw* fel gwir wrthrych, neu wrthrych eithaf, cymundeb crefyddol ac addoliad y credinwyr, a Christ fel dirprwy neu gyfryngwr rhwng Duw a dynion ac felly yn israddol i Dduw. Ceir adlewyrch o hyn yn y teip o ddiwinyddiaeth a elwir yn israddoliaeth (*subordinationism*), a awgrymir yn eglur mewn rhai mannau yn y Testament Newydd ac a ffynnodd mewn rhai cylchoedd o'r Eglwys am ganrifoedd.

Ond brydiau eraill ymddengys fel ped edrychid ar *Grist Ei Hun* fel gwrthrych eithaf cariad a moliant ac addoliad y credadun. Ar y lefel hwn o brofiad, prin y gellir gwahaniaethu rhwng cymundeb â Duw yng Nghrist a chymundeb â Christ yn yr Ysbryd. Y mae'n wir y gwahaniaethir yn eithaf clir ar brydiau rhwng Duw'r Tad, Crist y Mab, a'r Ysbryd Glân, yn arbennig yn yr hyn a elwir "y Fendith Apostolaidd" (2 Cor. xiii, 14). Ond y mae lle i gredu mai gwahaniaeth *rhesymegol* ydoedd hwn, yr arweiniwyd yr Eglwys iddo o dan bwysau problemau diwinyddol ac o dan ddylanwad categorïau traddodiadol a impiwyd ar y profiad Cristnogol cyntefig, yn hytrach na mynegiant uniongyrchol o gynnwys y profiad hwnnw.¹² Nid ymddengys bod y gwahaniaeth ffurfiol hwn yn un o bwys mawr i'r profiad Cristnogol ar y lefel y soniwn yn awr amdano, o'i wahaniaethu oddi wrth resymeg. O ran ansawdd a swydd (*function*) prin y gellid gwahaniaethu Duw a Christ oddi wrth ei gilydd; ac am yr Ysbryd yntau, fe'i disgrifir weithiau fel Ysbryd Duw, brydiau eraill fel Ysbryd Crist, fel modd gweithgarwch Duw neu Grist. Y mae Crist bron â chymryd lle Duw, oblegid y mae'r Crist byw, dyrchafedig yn meddu ar holl werth Duw i'r profiad crefyddol. A thueddar i wneuthur yr Ysbryd yn un â Christ; gwneir hynny'n bur ddiamwys yn y geiriau hynny o eiddo Paul, "Eithr yr Arglwydd yw yr Ysbryd";¹³ cymharer y geiriau, "A'r Adda diweddaf yn Ysbryd yn bywhau."¹⁴ A hyd yn oed lle na ddywedir mewn cynifer o eiriau mai'r un yw'r Crist byw a'r Ysbryd, mewn rhannau gwahanol o'r Epistolau priodolir yn fynych yr un swyddi iddynt yn eu perthynas â phrofiad y credadun. Ac yn y Bedwaredd Efengyl dywedir yn bendant mai "Ysbryd yw Duw."¹⁵ Mewn gair, y mae holl briodoleddau ac ansoddau Duw yn Ei weithgarwch achubol tuag at ddynion yn cael eu priodoli hefyd i Grist y Gwaredwr, a theimlid bod cymundeb â

¹² Gwêl yn llawnach ar hyn Ben. X ("Y Drindod").

¹³ 2 Cor. 3¹⁷. ¹⁴ 1 Cor. 15⁴⁵. ¹⁵ Ioan 4²⁴.

Christ yn ymarferol yn gyfystyr â chymundeb â Duw. Yn wir y mae Crist yn gweithredu fel Duw, neu mewn cysylltiad agos â Duw, yn y cosmos cyfan fel ei egwyddor greadigol a chynhaliol.¹⁶ “Trwyddo (neu ganddo) Ef y gwnaethpwyd pob peth.” “Trwyddo Ef y crewyd pob peth a'r sydd yn y nefoedd, ac sydd ar y ddaear . . . , ac ynddo Ef y mae pob peth yn cyd-sefyll.”

Yn yr adnoddau yr ydys newydd eu dyfynnu a'u cyffelyb, sef y rhai sy'n cyfeirio at swydd a safle hollfydol y Mab, ymddengys bod y profiad crefyddol yn pwyntio tu hwnt i'w diriogaeth briod a chyfreithlon ei hun i dir damcaniaeth neu ddyfaliaeth noeth, lle mae perygl inni golli cyffyrddiad â'r Iesu dynol, hanesyddol, a cholli ein ffordd yn yr eangderau dirfawr. Cydnabyddwn fod llawer o wir yn y gosodiad hwn. Eithr hyd yn oed yma, nid naid ar antur i froydd theori a geir yn yr adnoddau hyn. Fel dynion oedd â phrofiad personol ganddynt o Grist fel Iachawdwr, ceisiai rhai o ysgrifenyddwyr y Testament Newydd ddehongli tarddiad a chyrchnod y cread oll yng ngoleuni'r profiad hwnnw. Teimlent yn sicr nad lledrith gau yn eu calonau hwy eu hunain oedd y profiad, eithr yn hytrach fod y cyfanfyd mawr rywfodd y tu ôl iddo. Ni allent lai na chredu mai'r cariad achubol a gorfforwyd yng Nghrist oedd egwyddor greadigol a phensaernïol yr hollfyd. Teimlent mai'r un oedd y cariad a ddatguddiwyd yng Nghrist a'r “cariad sy'n ysgogi'r haul a'r sêr,” chwedl Dante,—neu, yng ngeiriau'r Dr. D. S. Cairns, “The stars themselves move on the lines of Jesus.” Ceir yma broblemau ac anawsterau ddigon, i ddiwinyddiaeth ymgodymu â hwynt, yn enwedig os ydym i ddal gafael ddiysgog yn y gwirionedd hollbwysig o *wir ddyndod* Iesu Grist ac yn y datguddiad *hanesyddol* o Dduw. Ond nid â phroblemau diwinyddol fel y cyfryw y mae a fynnom yn hyn o bennod. Ac nid rhaid inni yn y fan hon ddilyn yr apostolion ym mhellach yn yr ehediadau beiddgar hyn yn nwyfre dychymyg a damcaniaeth.

¹⁶ Ioan 1:3, 10; Col. 1:15-18; Heb. 1:2-3.

Digon yw dywedyd bod Crist bellach i'r credinwyr yn sefyll am yr un gwerthoedd ysbrydol â Duw Ei Hun, y Duw y mae Ei gymeriad a'i bwrpas a'i ogoniant yn disgleirio "yn wyneb Iesu Grist," sef y Crist byw, dyrchafedig, nefol sydd yn un â'r Iesu a fu byw bywyd dynol a marw marwolaeth ddynol ym Mhalesteina. Beth bynnag yw'r anawsterau a'r casgliadau diwinyddol sy'n oblygedig yn hyn oll, yn foesol ac ysbrydol yr oedd ffydd yng Nghrist yr un peth â ffydd yn Nuw, a chymdeithas â Christ yn meddu ar yr un gwerth i'r credadun â chymdeithas â Duw. Y mae bod "yng Nghrist" i'r Apostol Paul yn golygu'n ymarferol yr un peth â bod "yn Nuw." Ac y mae'r un awdur ag sy'n priodoli i Iesu y geiriau "Y mae y Tad yn fwy na Myfi" yn priodoli iddo hefyd y geiriau "Myfi a'r Tad, un ydym" ac "Y neb a'm gwelodd i, a welodd y Tad."¹⁷ Ac fe roddes yr ymwybyddiaeth o gymundeb â Duw yng Nghrist i'r credinwyr bore yr ymdeimlad hwnnw o nerth ac ymddiriedaeth a gwroldeb, y gobaith a'r llawenydd a'r heddwch hwnnw a'u nodweddaï ar eu gorau.

V.

Er hyn oll ni ddaeth y profiad hwn o gymundeb â Duw yng Nghrist i'r Cristnogion cynnar fel peth rhwydd a hawdd. Oblegid yr oedd ganddynt ymdeimlad byw iawn o *realiti a grym pechod* fel ffaith ym mywyd dynion sy'n sefyll fel atalfa rhyngddynt â Duw ac yn gwneuthur cymdeithas lawn rhyngddynt yn amhosibl. Oherwydd rhaid cofio bod y Duw a ddatguddir yng Nghrist yn santaidd a chyfiawn yn ogystal â chariadus a graslon. Gwir nad yn y grefydd Gristnogol yn unig y ceir yr ymdeimlad o bechod. Gwelwn ef eisoes mewn ffurfiau dwys yn saint a phroffwydi a salmwyr yr Hen Destament, a hyd yn oed yng nghrefyddau eraill y byd. Ond y mae gras a phurdeb llachar cymeriad Crist wedi dadlennu'n

¹⁷ Ioan 10³⁰, 14⁹, 28.

fwy nag erioed dywyllwch a hagrwch pechod, canys po uchaf a fo'r delfryd a ddatguddir, tywyllaf yn y byd yr ymddengys methiant dynion i'w sylweddoli. Ond er bod ysblander delfryd moesol yr efengyl, fel y'i corfforwyd yn Iesu Grist, yn taflu goleuni tanbaid ar erchylltra pechod fel atalfa rhwng dynion a Duw, eto i gyd fe ddaeth yr efengyl i ddynion nid fel lladmerydd anobaith ond fel cennad gobaith, fel "newyddion da o lawenydd mawr" i fyd pechadurus. Oblegid gwelwyd bod Crist yn gyfryngwr *maddeuant* i ddynion,—maddeuant oedd ag *edifeirwch* yn amod iddo o ochr dyn, ond a rad roddwyd i ddynion fel gweithred o *ras* o ochr Duw. Yn wir, cofiwyd ddarfod i Iesu ddyfod, fel y dywedasai Ei Hunan, nid i alw'r rhai cyfiawn ond pechaduriaid i edifeirwch, a gwelwyd mai moddion oedd yr efengyl i gyfrannu i ddynion pechadurus y rhodd o bardwn ac adferiad rhydd a llawn i ffafr gyda Duw a chymundeb ag Ef.

Tybiai Celsus, archwrthwynebydd Cristnogaeth yn yr ail ganrif, fod hyn yn sarhad ar yr efengyl. "Yn lle cau'r drws yn erbyn pawb ond y rhai pur a glân, derbynnir gan yr efengyl unrhyw un a fo bechadurus neu ffôl neu ynyd neu anffodus," ebr Celsus yn wawdus. Eithr prif orchest a gogoniant yr efengyl oedd ei bod yn cyhoeddi gobaith i eneidiau blinderog a phechadurus. Yr oedd Crist i'r Eglwys fore yn Iachawdwr dynion, yn eu hachub o'u pechod a'u cymodi â Duw. Perthyn i ddiwinyddiaeth y mae'r ymgais i egluro athrawiaeth y cymod a phrynedigaeth,—dyna a roddes fod i "athrawiaeth yr iawn," a gysylltid mewn modd arbennig â marw'r groes. Digon i'n hamcan presennol yw cydnabod y ffaith brofiadol sydd tu ôl i'r athrawiaeth, sef y profiad o Grist fel Gwaredwr dynion.

Y mae i iechydwriaeth yn y Testament Newydd ddwy wedd, y nacaol a'r gadarnhaol. Yn nacaol golyga'r waredigaeth *oddi wrth* y drygau sy'n amgylchu dyn, oddi wrth ofn demoniaid a marwolaeth, ac yn arbennig oddi wrth bechod. Ac fel y gwelsom, y mae achubiaeth oddi wrth bechod fel y gallu sy'n estroneiddio dynion oddi wrth

Dduw yn rhan amlwg iawn o brofiad crefyddol credinwyr y Testament Newydd. Ond ni ddylem ar gyfrif yn y byd esgeuluso'r ochr gadarnhaol i'r profiad Cristnogol o iechydwrïaeth, fel achubïaeth *i fywyd*. Fe fu tuedd mewn crefydd efengylaidd i orbwysleisio'r ochr negyddol ar draul y wedd gadarnhaol. Efallai mai'r gair sy'n mynegi orau brofiad y Pentecost ac wedi hynny yw'r gair "bywyd." Dyma fel y disgrifia'r Dr. Anderson Scott ef,—“the up-rush of life, the quickening into vital activity of deeper levels of personality than had been touched before.” Trwy gyfnod y Testament Newydd, meddai, fe gawn “a spiritual vitality of high quality and unexampled force.”¹⁸ Daeth Cristnogaeth i'r byd fel bywyd newydd. “Myfi a ddeuthum fel y caent fywyd, ac y caent ef yn helaethach.”¹⁹

Yn y lle cyntaf, bywyd ydoedd o gymundeb adferedig â Duw. Eithr nid iawn fyddai edrych ar y bywyd hwn o undeb a chymundeb â Duw fel pe na bai'n ddim ond profiad cyfriniol yn unig, wedi ei guddio o'r golwg, megis, yn neilltuaeth y galon o'r tu mewn, mewn math o ddihangfa oddi wrth y byd a'i ddigwyddiadau di-rif. Nid iawn edrych arno (a defnyddio geiriau Milton) fel “a fugitive and cloistered virtue, unexercised and unbreathed, that never sallies out and seeks her adversary, but slinks out of the race, where the immortal garland is to be run for, not without dust or heat.”²⁰ Yn hytrach rhaid edrych ar y cymundeb â Duw yng Nghrist fel peth a roddodd ystyr newydd i holl fywyd dyn a phwrrpas newydd i'w holl yrfa.

Llawer a ysgrifennwyd gan y Dr. Adolf Deissmann ac eraill am “Grist-gyfriniaeth” Paul. Gall y term fod yn gamarweiniol, oblegid er mor amlwg ym Mhaul oedd y syniad o undeb bywiol â Christ, eto nid undeb ydyw yn yr ystyr fanwl-gyfriniol ei fod yn colli ei hunaniaeth bersonol yng Nghrist fel yr ymgyll yr afon yn y môr.

¹⁸ *The Fellowship of the Spirit*, t. 86; cf. pen. iii.

¹⁹ Ioan 10¹⁰. ²⁰ John Milton, *Areopagitica*.

Undeb *moesol* ac nid uwchanianol neu gyfriniol yn yr ystyr fanylaf ydyw. Undeb yw a'i gedy'n rhydd fel gweithredydd moesol, a rymusa ei bersonoliaeth, gan ollwng yn rhydd egnïon cudd ei natur ac angerddoli ei effeithiolrwydd moesol trwy ei gysylltu wrth y pwerau ysbrydol sy'n drysoredig yng Nghrist. Fel y cydnebydd Deissmann ei hun gyda phob pwyslais. (Paul was) "not a soft, weak, phantastic dreamer, a crazy visionary, who is useless for the world because the power of his will has been doped with narcotics"; i'r gwrthwyneb, "he was a man of quite extraordinary activity."²¹ Y mae'r Epistol cyntaf at y Corinthiaid yn dyst o'r modd y gesyd ffrwythlondeb moesol o flaen profiadau cyfriniol fel maen-praw'r bywyd gwir Gristnogol. Yr oedd y bywyd newydd yng Nghrist yn un oedd yn ei gyfiawnhau ei hun wrth ei ffrwythau yn nhiriogaeth cymeriad ac ymddygiad. Ym mha le y ceir mynegiant gwell yn holl lenyddiaeth y canrif-oedd o safonau'r bywyd Cristnogol nag yn Emyrn mawr Cariad yn 1 Cor. xiii? Cariad i Baul ydoedd arwyddnod a phraw'r profiad Cristnogol dilys. "Ffydd yn gweithio trwy gariad,"²²—dyna'r fformiwla sydd, efallai, yn crisialu orau ei syniad am egwyddor effeithiol y bywyd Cristnogol. Ac nid rhywbeth rhamantus a sentimental oedd y cariad Cristnogol iddo ef. Yn hytrach, fel y dywedodd Ritschl, golygai "the identification of self with God's interest in others,"—ei wneuthur ei hunan yn un â Duw yn Ei ddiddordeb mewn eraill. Y mae felly yn gymhellydd bywyd o weithgarwch a gwasanaeth.

Ond rhaid cofio o hyd nad oedd y cariad moesol hwn yn ddim llai nac ymatebiad (*response*) dyn i gariad Duw a ddatguddiwyd ac a gorfforwyd yn Iesu Grist. Cariad *Crist* sydd yn ein cymell ni.²³ "Yr ydym ni yn caru, am iddo Ef yn gyntaf ein caru ni."²⁴ Gesyd y Testament Newydd bwyslais aruthrol ar y ffaith mai Duw sy'n cymryd y cam cyntaf—Ei fod yn achub y blaen arnom ni—yn y

²¹ Deissmann, *The Religion of Jesus and the Faith of Paul*, t. 246.

²² Gal. 5⁶. ²³ 2 Cor. 5¹⁴. ²⁴ 1 Ioan 4¹⁹.

gwaith o waredu'r byd. Nid canlyniad ymgais boenus o'n tu ni yw ein hiechydwrïaeth, eithr ein hymatebiad ni i apêl a gweithgarwch dwyfol ras.

VI.

Efallai y gellir symio'r cyfan i fyny trwy ddywedyd mai nodwedd wahaniaethol y profiad Cristnogol yn y Testament Newydd yw'r ymdeimlad gorlethol o *Arglwyddiaeth Iesu Grist*. Rhoddwn bennod i drafod y mater hwn yn nes ymlaen, fel nad yw'n rhaid inni fanylu arno yma. Ond crybwyllwn un pwynt na soniwn amdano yn y bennod honno. Y mae cysylltiad agos rhwng yr argyhoeddiad o arglwyddiaeth Crist a'r *disgwyliad am y Parousia neu Ddychweliad Iesu Grist i'r byd*, sy'n nodwedd mor amlwg ym mywyd crefyddol y credinwyr cynnar. Ni all un ymgais i ddisgrifio'r profiad Cristnogol yn y Testament Newydd anwybyddu'r gobaith hwn sy'n lliwio'r profiad hwnnw mor drwm,—er y credaf fod rhai ysgrifenydd modern yn rhoi ar y mwyaf o le i'r elfen hon yn eu dehongliad o'r ffydd gyntefig. Ac yn y fan hon canfyddwn rywbeth tebyg i anghysondeb yn y ffydd fore. Ar y naill law, fel y gwelsom eisoes, yr oedd y Cristnogion cynnar mewn modd a graddau dwys iawn yn ymwybodol o bresenoldeb gwirioneddol y Crist byw yn yr eglwys ac yn eu bywydau personol fel unigolion. Ar y llaw arall, yr oedd Crist iddynt mewn rhyw ystyr yn absennol, ac i ddyfod yn ôl drachefn cyn pen nemor o ddyddiau. Ond ar yr wyneb yn unig y mae'r anghysondeb. Oblegid nid yn yr un ystyr yr oedd Crist yn absennol ag y credid Ei fod yn bresennol gyda hwynt bob amser. Yr oedd yn bresennol yn yr Ysbryd, neu mewn ystyr ysbrydol, ond yr oedd yn fuan i ddychwelyd atynt mewn rhyw ffurf weledig, gorfforol; i ddwyn i mewn Ei Deyrnas ac i gymryd Ei le fel ei sylfaenydd a'i phennaeth. Gwir bod Ei arglwyddiaeth mewn ystyr eisoes yn ffaith bresennol, eithr yr oedd i'w sylweddoli mewn modd mwy dramatig a realistig yn y dyfodol nad oedd nepell. Yr oedd profiad

y credinwyr yn gymhleth o'r ddwy elfen wrthgyferbyniol hyn, sef eu cymundeb agos rhyngddynt a'r Crist byw fel meddiant presennol ar y naill law, ac ar y llaw arall eu disgwyliad eiddgar am Ei deyrnasiad mwy gweledig yn y dyddiau agosaol oedd eisoes fel pe'n ymrithio ar y gorwel. Yr olaf yw'r hyn a elwir yr elfen "apocalyptig" neu "eschatologaid" yn y Testament Newydd.

Ond mewn rhai rhannau o'r Testament Newydd, yn arbennig yn Efengyl Ioan, gwelir dechrau trawsnewid y gobaith apocalyptig i'r ymwybyddiaeth o *fywyd tragwyddol*. Ac y mae gwahaniaeth pwysig rhyngddynt. Yr oedd y blaenaf, fel y gwelsom, yn edrych ymlaen am ddyfodiad dramatig Teyrnas Dduw fel digwyddiad gweledig a goruwchnaturiol mewn amser. Ond nid peth i edrych ymlaen ato fel digwyddiad gwrthrychol ar lwyfan hanes yw'r "bywyd tragwyddol" yn y Bedwaredd Efengyl, eithr meddiant mewinol neu brofiad presennol i'r rhai a gred yng Nghrist. Fel rheol ni chyfeiria'r ansoddair "tragwyddol" at y byd a ddaw neu'r oes sydd ar ddyfod. Dynoda'n hytrach *ansawdd* y bywyd newydd, fel un sydd â'i ffynhonnell yn y gyfundrefn dragwyddol goruwch hanes ac amser, sef bywyd o'r un ansawdd ag eiddo Duw Ei Hun. Nid mater o ddyddiad neu leoliad mohono, ond mater o ansawdd. Y mae'n wir bod y bywyd newydd i gyrraedd ei berffeithrwydd yn y dyfodol, ond o ran egwyddor y mae'n brofiad ac yn feddiant presennol. "Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, Yr hwn sydd yn credu ynof fi, sydd ganddo fywyd tragwyddol"; "Yr hwn sydd yn bwyta fy nghnawd i, ac yn yfed fy ngwaed i, sydd ganddo fywyd tragwyddol" (amser presennol). "A hyn yw y bywyd tragwyddol, iddynt dy adnabod di yr unig wir Dduw, a'r hwn a anfonaist ti, Iesu Grist."²⁵ A'r un modd am farnedigaeth yr anghredinwyr, nid crisis dramatig yn y dyfodol mohono, eithr proses moesol sydd o hyd yn myned ymlaen, "Yr hwn nid yw yn credu, a ddamniwyd (yn hytrach, a farnwyd)

²⁵ Ioan 647, 54, 173.

eisoës . . . A hon yw y ddamnedigaeth (yn hytrach, y farnedigaeth), ddyfod goleuni i'r byd, a charu o ddynion y tywyllwch yn fwy na'r goleuni."²⁶ Fel hyn daeth y gobaith am Deyrnas Crist yn raddol i ganlynwyr Crist yn beth llai "materol" a mwy "ysbrydol." Yr oedd dwyster eu profiad o bresenoldeb gwirioneddol a gwastadol Crist yn eu bywyd personol ac ym mywyd yr Eglwys yn tueddu i wneuthur yn afreidiol y gobaith am ddyfodiad gweledig Crist mewn rhyw foment dramatig yn y dyfodol. Bywyd tragwyddol oedd adnabod Duw yng Nghrist, ac wrth "adnabod" y golygir, nid "gwybod" mewn ystyr ddeallol yn unig nac yn bennaf, eithr yr adnabyddiaeth hwnnw sydd yn *brofiad*, megis yr adnebydd gŵr ei gyfaill. Dyma'r bywyd sydd fywyd yn wir.

VII.

Y mae'n bwysig cofio nad rhywbeth cyfyngedig i'r bywyd unigol oedd y profiad crefyddol a ddarlunnir yn y Testament Newydd, eithr rhywbeth a ddug y credinwyr i *gymdeithas agos â'i gilydd*. Un o eiriau mawr y Testament Newydd yw *koinônia*, yn golygu cymdeithas, cymrodoriaeth, *fellowship*. Defnyddir ef nid yn unig am gymundeb y saint â Duw yng Nghrist trwy'r Ysbryd, ond hefyd am eu cymdeithas â'i gilydd ar sail eu cymundeb â Duw. Yr ysbryd a gynrychiolir yn y gair hwn yw'r hyn a roddodd fod i'r *Eglwys Gristnogol*,—yr enw y daethpwyd i'w roi ar y gymdeithas newydd beth amser ar ôl y Pentecost. Nid oes a fynnom yma â'r pwnc o Eglwys y Testament Newydd ond yn unig fel y teifl oleuni ar nodweddion profiad crefyddol y credinwyr. "Yr oedd ganddynt bob peth yn gyffredin,"²⁷ meddai cofnodydd yr Eglwys fore, gan gyfeirio at eu meddiannau materol. Ond gellir rhoi ystyr ehangach i'r ymadrodd a dywedyd bod ganddynt eu meddiannau *ysbrydol* hefyd yn gyffredin, yr un Crist, yr un Duw, yr un Ysbryd, yr un bywyd, yr un gras dwyfol, yr un llawenydd, yn wir, dywedir eu bod "o un galon,

²⁶ Ioan 3¹⁸, 19. ²⁷ Act. 24, 43.

ac un enaid,"²⁸ a'u bod yn ddeiliaid yr un Deyrnas. Dyna gomunistiaeth yr Eglwys fore! Ac yn unol â deddf cyfathrach, yr oedd yn naturiol i bobl o'r un profiadau a'r un meddwl dynnu at ei gilydd a chyfeillachu â'i gilydd, ac yn y cymundeb hwnnw cadarnhaent a chyfoethogent brofiadau ei gilydd.

Cnewyllyn y gymdeithas newydd oedd cwmni'r disgyblion yn nyddiau gweinidogaeth gyhoeddus yr Arglwydd Iesu ar y ddaear. A thrysorodd y disgyblion yn eu cof a'u calon yr addewid oedd yn y geiriau a lefarodd wrthynt, "Canys lle mae dau neu dri wedi ymgynnull yn fy enw i, yno yr ydwyf yn eu canol hwynt."²⁹ Gyda'u hatgofion cyffredin am yr un Athro mawr, yr un teyrn-garwch iddo fel Arglwydd eu bywyd, yr un gobeithion ynglŷn â Theyrnas Dduw a thywalltiad yr Ysbryd, yr oedd yn amhosibl iddynt gadw ar wahân. Pwysleisia Luc ym mhenodau cyntaf yr Actau eu tyniad at ei gilydd fel amod y Pentecost, a'r modd yr angerddolwyd yr atyniad hwnnw gan brofiad y Pentecost ac wedi hynny. "Y rhai hyn oll oedd yn parhau yn gytûn mewn gweddi ac ymbil"; "Yr oeddynt hwy oll yn gytûn yn yr un lle"; "Ac yr oeddynt yn parhau yn athrawiaeth ac yng nghymdeithas (*koinônia*) yr apostolion, yn torri bara, ac mewn gweddiau," etc.³⁰ Crist oedd cwlwm yr undeb rhyngddynt, yn gymaint felly fel y daethpwyd yn ddiweddarach i alw'r Eglwys yn "Gorff Crist" a Christ yn "Ben yr Eglwys."³¹

Fel yr awgrymwyd, y mae'n debyg na alwyd y gymdeithas newydd yn "Eglwys" am beth amser wedi'r Pentecost. Ond daeth y gair yn gynnar i lanw lle mawr, fel enw ar y gyfundrefn weledig oedd yn corffori'r gymdeithas ysbrydol. Daeth yr Eglwys o angenrheid-rwydd i fod yn "gyfundrefn weledig." Ond y mae'n bwysig cofio mai cyfundrefn o *bersonau* ydoedd yn y lle cyntaf. Nid trefniadau neu ordinhadau allanol ac nid adeiladau o bren a maen, a'i cyfansoddai, eithr lle bynnag

²⁸ Act. 4³². ²⁹ Math. 18²⁰. ³⁰ Act. 1¹⁴, 2¹, 4², 4⁴, 4⁶, 4³².

³¹ Eff. 1²³, 4¹², Col. 1¹⁸, 2⁴.

yr oedd "dau neu dri wedi ymgynnull" yn enw Crist, yno'r ydoedd Crist yn eu canol hwynt, ac yno'r oedd Eglwys. *Ubi Christus, ibi ecclesia.* Yn hanfodol yr oedd Eglwys y Testament Newydd yn bod yn annibynnol ar drefniant allanol a gweledig. Rhwymau ysbrydol, ffydd a chariad a theyrngarwch i Grist, a'i cadwai wrth ei gilydd. Wrth gwrs dechreuodd yr Eglwys yn gynnar ei threfnu a'i chyflunio'i hun, modd y gwnelid pob peth "yn weddaidd ac mewn trefn." Gwelwn ddechrau gweinyddu sacramentau, apwyntio swyddogion, dathlu "dydd yr Arglwydd" yn gyfochrog â'r Saboth Iddewig ac yn raddol yn lle'r Saboth, etc. Ond trwy'r Testament Newydd nid y pethau hyn yw hanfod yr Eglwys, eithr grasusau ysbrydol, yn arbennig ymwybyddiaeth o bresenoldeb Crist a chydabyddiaeth o'i arglwyddiaeth, ynghyd â chariad brawdol tuag at ei gilydd. Nodweddir y trefniadau allanol gan ystwythder a symlrwydd mawr, er eu bod yn raddol yn myned yn fwy anhyblyg a chymhleth.

Y prif beth i'w bwysleisio yma yw bod crefydd y Testament Newydd yn beth cymdeithasol, h.y., ei bod yn dwyn unigolion at ei gilydd ar sail eu ffydd gyffredin ac yn eu ffurfio'n gymdeithas. Nid oedd hyn ynddo'i hun yn beth newydd yn hanes y byd. Yn wir y mae bron pob math ar grefydd a fu yn y byd erioed mewn rhyw ystyr yn gymdeithasol. Ond yn yr Hen Destament, ac ym mwyafrif mawr crefyddau'r byd, y genedl yw'r undod (*unit*) crefyddol. Yr oedd pob deiliad o'r wladwriaeth fel y cyfryw yn aelod o'r gymdeithas grefyddol neu'r "eglwys." Yr oedd cenedl Israel fel y cyfryw yn fath ar eglwys, ac nid oedd eglwys ond y genedl. Ond am Eglwys y Testament Newydd, cymdeithas wirfoddol ydoedd. H.y., o'i wirfodd a'i ddewis ei hun y deuai'r credadun i mewn iddi. Ffydd bersonol ac nid gwaedoliaeth neu ddinasyddiaeth oedd y cymhwyster i fod yn aelod ohoni. Nid oedd hyn chwaith yn beth hollol newydd yn hanes crefydd. Caed peth cyffelyb yn y "Crefyddau Cyfrin," oedd yn tryfritho'r Ymerodraeth Rufeinig yng nghyfnod dechreuad Cristnogaeth. Ond nid dyma'r lle

i gymharu neu gyferbynnu'r Eglwys Gristnogol â chyfundebau'r Crefyddau Cyfrin. Digon yw dywedyd mai crediniaeth wirfoddol yng Nghrist a brawdgarwch tuag at ei gilydd oedd hanfodion Eglwys y Testament Newydd—o leiaf yr Eglwys ddelfrydol, oblegid nid oedd Eglwys y Testament Newydd hithau, mwy na'r Eglwys mewn unrhyw gyfnod wedyn, agos yn berffaith.

Yn eu perthynas â'i gilydd, fel yr awgrymwyd, yr oedd aelodau'r Eglwys yn frawdoliaeth. O fewn rhwymau'r gymdeithas hon "brodyr yn yr Arglwydd" oedd meistr a chaethwas,³² Iddew a chenedl-ddyn. Nid oedd yma le i wahaniaethau cymdeithasol na chenedlaethol fel canolfur rhwng dynion a'i gilydd. Yr oedd eu perthynas gyffredin â Christ yn pontio pob agendor rhyngddynt ac yn eu gwneuthur yn un teulu. "Nid oes nac Iddew na Groegwr, nid oes na chaeth na rhydd, nid oes na gwryw na benyw: canys chwi oll un ydych yng Nghrist Iesu."³³ Nid unoliaeth yn yr ystyr o unfurfiaeth foel yw'r un a bwysleisir, ond unoliaeth mewn amrywiaeth. Y mae'n amlwg y ceid amrywiaeth mawr a chyfoethog yn yr Eglwys fore, cyffelyb i amrywiaeth aelodau'r corff. Ond er hynny "un corff" oeddynt "yng Nghrist, a phob un yn aelodau i'w gilydd."³⁴ Yr oedd yn eu plith "amryw ddoniau, eithr yr un Ysbryd," a'r dawn oedd yn uno'r holl ddoniau eraill ac yn troi'r hyn a allai fod yn anghytgord yn gytgord oedd cariad.³⁵ Ac nid o fewn yr eglwys unigol neu leol yn unig yr oedd yr egwyddor o unoliaeth ysbryd a chariad i weithredu, ond trwy'r holl eglwysi ym mhob man. Mewn rhai mannau gwelwn feddwl y credinwyr, yn enwedig meddwl beiddgar, eiddgar, eangfryd Paul, yn symud i gyfeiriad y drychfeddwl o un Eglwys fawr gatholig, gyffredinol, yn yr hon y buasai pob canolfur gwahaniaeth wedi ei ddarostwng, a'r holl gredinwyr o bob cenedl a dosbarth yn gyd-ddinasyddion ac yn deulu Duw.³⁶ "Fel y byddont oll yn un."³⁷

³² Er enghraifft, Philemon ac Onesimus (Philem., adn. 16).

³³ Gal. 3²⁸, cf. Col. 3¹¹. ³⁴ Rhuf. 12⁴⁻⁸. ³⁵ 1 Cor. 12-13.

³⁶ Eff. 1¹¹⁻²². ³⁷ Ioan 17²¹.

RHESTR FER O LYFRAU

AR FATERION PENNOD II.

Y Geiriadur Beiblaidd,—yr ysgrifau o dan y geiriau “Efengyl (Yr),” “Iesu Grist,” “Paul,” “Ioan,” “Maddeuant,” etc., etc. (Hughes a’i Fab; 1926).

Percy Gardner : *The Religious Experience of Paul* (Williams & Norgate; 1911).

James Moffat : *The Theology of the Gospels* (Duckworth; 1912).

W. Morgan : *The Religion and Theology of Paul* (T. & T. Clark; 1917).

H. A. A. Kennedy : *The Theology of the Epistles* (Duckworth; 1919.)

H. A. A. Kennedy : *Vital Forces of the Early Church* (Student Christian Movement; 1920).

C. Anderson Scott : *The Fellowship of the Spirit* (James Clarke; 1921).

T. R. Glover : *Jesus in the Experience of Men* ((S.C.M.; 1921).

Adolf Deissmann : *The Religion of Jesus and the Faith of Paul* (Hodder & Stoughton; 1923).

C. Ryder Smith : *The Christian Experience* (Epworth Press; 1926).

PENNOD III.

ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH
(yn cynnwys yr Iawn).

RHAN I.

ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH

(yn cynnwys yr Iawn).

RHAN I: DYSGEIDIAETH Y TESTAMENT NEWYDD.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

RHAGARWEINIAD. Esgeulustod diweddar o fater iechydwrïaeth.

Yr iechydwrïaeth Gristnogol yn cynnwys y bywyd cymdeithasol yn ogystal â'r bywyd unigol. Perthynas profiad ac athrawïaeth. Dwy brif broblem yr athrawïaeth : (1) *natur* yr iechydwrïaeth Gristnogol, a (2) *ffordd* neu *foddion* yr iechydwrïaeth. Ni cheir un ffurf ddi-gyfnewid i'r athrawïaeth drwy'r canrifoedd. Pwysigrwydd astudio'i hanes yn feirniadol tt. 60-62

DYSGEIDIAETH Y T.N. tt. 62-91

I. Y TERMAU ; Y PARATOAD. *Sôter, sôteria*, a thermau eraill. Y dehead am waredigaeth yng nghyfnod y T.N. Y Crefyddau Cyfrin. Ond yn y llên Iddewig yr oedd gwreiddiau'r syniad efengylaidd. Yr Hen Dest., yr Apocryffa, a'r llên Apocalyptig. Duw fel Gwaredwr. Y syniad o gymod neu iawn. Gwas yr Arglwydd yn "yr ail Eseia" tt. 62-65

II. DYSGEIDIAETH IESU GRIST. Y ddau brif syniad, (1) Tadolaeth Duw, (2) Teyrnas Dduw. Bod yn gadwedig yw bod yn aelod o Deyrnas y Tad. Ond y mae i'r syniad o deyrnas ddwy ystyr anodd eu cysoni, (1) yr ystyr foesol, gynyddol, ac (2) yr ystyr apocalyptig. Dwy ysgol ymhlith beirniaid diweddar. Rhaid rhoi lle i'r ddwy elfen yn nysgeidiaeth Iesu. Y Deyrnas mewn rhan eisoes yn ffaith, ac mewn rhan i ddyfod eto mewn nerth. Bod yn gadwedig yw etifeddu neu fyned i mewn i'r Deyrnas, sef i gylch y pwrpas dwyfol. A oes i iechydwrïaeth ei hamodau? (1) O ochr Duw y mae'n gwbl ddiamod. Rhodd rad ac nid gwobr yw. (2) Ond y mae iddi amodau o ochr dyn : edifeirwch a ffydd, a chymeriad cyfatebol. Achub i wasanaeth. (3) Y groes yn nysgeidiaeth Iesu. "Pridwerth dros lawer." Gwaed y cyfamod (newydd). Ond ni rydd Crist esboniad ar y modd yr oedd Ei aberth yn cymodi dynion â Duw ; ni cheir sail i'r damcanïaethau traddodiadol am yr Iawn yn Ei ddysgeidiaeth tt. 65-73

III. DEHONGLIAD YR EGLWYS APOSTOLAIDD. Yr efengyl fel "ffordd iechydwrïaeth," a Christ fel Gwaredwr. Y gobaith apocalyptig yn raddol yn rhoi lle i'r profiad o iechydwrïaeth fel ffaith fewnol a phresennol. Ffydd yn goresgyn tramgwydd y groes tt. 73-75

Dysgeidiaeth Paul. *Natur* iechydwrïaeth : (a) yn nacael, gwaredu oddi wrth bechod ; (b) yn gadarnhaol, achub i ffafr gyda Duw a heddwch tuag ato, rhyddid a mabwysiad, bywyd tragwyddol. *Ffordd* iechydwrïaeth : (1) O'r ochr ddwyfol, gras Duw trwy Grist. Antinomi

gras a phrynedigaeth. A ellir cysoni rhad ras ag iawn yn yr ystyr o dalu ein dyled? Cyfiawnder a digofaint Duw. Nithio diwinyddiaeth Paul. (2) O'r ochr ddynol, ffydd. Dwy wedd i ffydd, (a) y wedd gyfreithiol, y ffydd sy'n cyfiawnhau; (b) y wedd gyfriniol, y ffydd sy'n uno â Christ. Tebygrwydd ac annhebygrwydd rhwng Paul a'r Crefyddau Cyfrin. Y sacramentau tt. 75-84

Y Bedwaredd Efengyl. Gogwydd sacramentaidd yr Efengyl hon, yn gyfochrog â syniadau mwy "ysbrydol." Yr Ymgawdoliad a'r Sacramentau. Iechydwriaeth foesol a chyfriniol. Bywyd tragwyddol fel meddiant presennol. Y geni oddi uchod. Ystyr yr anian ddwyfol,—“sylwedd” neu “gymeriad”? Y bywyd newydd fel Goleuni neu Wirionedd, adnabod Duw. Undeb cyfriniol y credadun â Christ neu â Duw. Nid oes yma le i'r syniad o iawn fel trafodaeth wrthrychol. Iechydwriaeth trwy ddatguddiad ac ymgawdoliad yn hytrach na thrwy iawn. Y groes fel mynegiant eithaf o'r ysbryd aberthol. Paul a Ioan yn cychwyn dau deip gwahanol o ddiwinyddiaeth; cf. Protestant a Chatholig. tt. 84-89

I'r Epistol at yr Hebreaid. Y drychfeddwl mawr yw offeiriadaeth ac aberth Crist o'u dehongli'n allegol. Gwaed Crist yn “puro'r gydwybod,” addasu'r pechadur i ddyfod i bresenoldeb Duw i'w addoli. Nid eglurir *pa fodd* yr oedd gwaed Crist yn gwneud hynny. Y gwirionedd mawr sy dan ffigur offeiriadaeth Crist yw bod Crist yn un ohonom ni mewn gwirionedd. Rhoddir pwyslais ar brofiadau dynol Iesu. Crist yn arloesydd ein hiechydwriaeth tt. 89-91

PENNOD III.

Athrawiaeth Iechydwriaeth

(yn cynnwys y Cymod neu'r Iawn).

RHAN I:

DYSGEIDIAETH Y TESTAMENT NEWYDD.

RHAGARWEINIAD.

“BETH sydd raid i mi ei wneuthur fel y byddwyf gadwedig?”¹ dyna un o gwestiynau mwyaf y bywyd crefyddol. Rhaid cydnabod nad yw pobl heddiw yn gofyn y cwestiwn hwn mor fynych â’n tadau, nac yn ei ofyn gyda’r un ing ac angerdd. Yn wir syrthiodd y gofyniad i beth anfri, hyd yn oed ymhlith pobl o brofiad ac argyhoeddiadau crefyddol. Y mae gwedd gymdeithasol yr efengyl i raddau mawr wedi taflu i’r cysgod y wedd unigol, a’r ymdrech o blaid Teyrnas Dduw yn y byd i raddau helaeth wedi disodli pryder ingol dynion i achub eu henaid eu hunain. Ennill ac nid colled ar lawer ystyr a fu hyn. Teip isel o fywyd crefyddol yw hwnnw sy’n canolbwyntio yn achubiaeth y person unigol er ei fwyn ei hun, gan anghofio’r egwyddor fawr mai’r neb a gollo’i einioes ei hun a’i caiff hi. Cawn weled fel yr awn ymlaen fod yr iechydwriaeth Gristnogol yn cynnwys bywyd dyn yn ei gyfanrwydd, ac felly yn cynnwys cymdeithas â byd cyfan yn ogystal ag unigolion fel y cyfryw, ac yn wir na ellir yn llawn achub y naill heb y llall. Ond nid sêl dros yr efengyl gymdeithasol yn unig, eithr hefyd materolrwydd a bydolrwydd arwynebol, sy wrth wraidd y difaterwch cynyddol ynglŷn â mater iechydwriaeth. Y ffaith yw, y mae dynion mewn cymaint o angen ag erioed am ffordd gwaredigaeth, ac y mae’n rhaid i ddiwinyddiaeth o hyd wrth athrawiaeth iechydwriaeth. Efengyl iechydwriaeth yw efengyl Crist. Fel y dywedodd

¹ Act. 16²⁰.

un, nid *cynghorion* da ond *newyddion* da yw'r efengyl. A'r "newyddion da o lawenydd mawr, yr hwn a fydd i'r holl bobl" ydyw i Geidwad gael Ei eni i waredu pobl o'u pechodau² a'u tywys yn ffordd y bywyd sydd fywyd yn wir. "Gallu Duw er iachawdwriaeth" a "gair y cymod,"³ dyna fel y diffiniodd Paul efengyl Crist.

Ond yma, fel ynglŷn â'r holl athrawiaethau, rhaid gwahaniaethu rhwng y *profiad* a'r *athrawiaeth* sy'n rhoi mynegiant deallol i gynnwys y profiad. Yr oedd yr iechydwrriaeth trwy Grist yn brofiad i rywrai cyn dyfod ohoni'n athrawiaeth. Yn gyntaf ac yn bennaf oll, nid cyfundrefn o feddwl yw Cristnogaeth, ond ffordd bywyd. Nid cenadwri i'r deall fel cynneddf ar wahân i weddill personoliaeth yw'r efengyl, ond gair bywiol sydd â'i apêl at fywyd dyn yn ei grynsyth, ac o'i dderbyn yn troi'n egni grymus yn y cymeriad. Eithr yma hefyd rhaid dywedyd bod i athrawiaeth le pwysig os eilradd, fel un cyfrwng i roddi mynegiant croyw i'r profiad a'i gymeradwyo i eraill, a bod i'r deall ei swydd gyfreithlon ac angenrheidiol tuag at feirniadu profiadau a'u cysoni â'i gilydd a throi'r hyn all fod yn dryblith yn gosmos trefnus o wirioneddau.

Wrth drafod pwnc y tair pennod hyn bydd yn rhaid inni wynebu dwy broblem sy'n perthyn yn agos i'w gilydd ac yn wir yn ymgorddeddu drwy'i gilydd, er y bydd yn ofynnol inni yn achlysurol ac er mwyn eglurdeb eu trafod ar wahân: sef (1) natur yr iechydwrriaeth Gristnogol,—*e.g.*, *oddi wrth* ba beth ac *i* ba beth y'n hachubir, h.y., natur y drygau y'n gwaredir oddi wrthynt a'r bendithion y'n gwaredir iddynt; (2) *ffordd* yr iechydwrriaeth,—trwy ba foddion, ar ba delerau neu amodau, y'n hachubir, beth sy'n angenrheidiol er mwyn gwneuthur iechydwrriaeth yn bosibl ac yn ffaith. O dan yr ail bennawd hwn y daw pwnc mawr y Cymod neu'r Iawn, a materion eraill.

Ceisias drafod yr athrawiaeth yn y drefn a ganlyn: (1) Amlinelliad o ddysgeidiaeth y Testament Newydd

² Luc 2¹⁰, 11, Math. 1²¹. ³ Rhuf. 1¹⁶, 2 Cor. 5¹⁹.

ar y mater; (2) Braslun o hanes yr athrawiaeth yn yr Eglwys ar ôl cyfnod y T.N.; (3) Dehongli'r athrawiaeth o'r newydd yn efengyl i'n hoes ni. Rhaid cofio nad rhywbeth static a digyfnewid yw athrawiaeth iechydwriaeth, ond peth sy'n newid ac yn tyfu, yn datblygu neu'n dirywio, yn ymateb i ddylanwadau'r amgylchfyd deallol ac ysbrydol a amrywia o oes i oes ac o wlad i wlad, yn cymhathu rhai elfennau o'r amgylchfyd ac yn gwrthod eraill. Fe hoffwn i'n braslun hanesyddol fod yn feirniadol, tuag at ein cynorthwyo i adeiladu ein hathrawiaeth ein hunain ar y diwedd. Dylem wyllo'r hanes yn ofalus i gael gweld i ba raddau ac ym mha bwyntiau y bu i'r athrawiaeth o dro i dro gymhathu elfennau dieithr ac estronol, a'i harweiniodd ymaith oddi wrth burdeb y ffydd sydd yn unol â Christ. Credwn mai yn y Testament Newydd y ceir y mynegiant puraf a mwyaf safonol o ddigon o natur ac amodau'r iechydwriaeth Gristnogol. Ond hyd yn oed yn y T.N. ceir olion dylanwadau sy'n cynnwys *rhai* elfennau a ymddengys i ni yn estronol i hanfod y datguddiad o Dduw yng Nghrist, megis dylanwadau o gyfeiriad Iddewiaeth Rabinaid, Platoniaeth Helenistaidd⁴ (Philo), ac i raddau llai y Crefyddau Cyfrin.⁵ Ac ar ôl yr oes apostolaidd cynyddodd y dylanwadau estronol yn fawr.

I.

DYSGEIDIAETH Y TESTAMENT NEWYDD.

I. Y TERMAU ; Y PARATOAD. Rhai o eiriau Groeg pwysicaf y T.N. yw'r geiriau cytras *sōtēria*, *sōtēr*, *sōzein*. Un gair yn unig a ddefnyddir yn ein Beibl Cymraeg yn gyfieithiad o'r cyntaf, sef "iachawdwriaeth" (cyfieithiad

⁴ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

⁵ Am y Crefyddau Cyfrin gwêl *The New Testament in the Twentieth Century* (1914) gan y Dr. Maurice Jones; a'r *Geiriadur Beiblaidd* (1926), ysgrif ar y "Cyfrin-Grefyddau."

o air arall yw "iechydwrïaeth" Act. iv, 22),⁶ ond defnyddir tri gair am yr ail (sef "Iachawdwr," "Gwaredwr," "Ceidwad"), a phedwar am yr olaf (sef "achub," "gwaredu," "cadw," "iacháu"). Yn y T.N. Saesneg *salvation, Saviour, save* a geir bron heb eithriad. Digwydd y geiriau hyn yn dra mynych yn y T.N. Ond wrth drafod athrawiaeth iechydwrïaeth neu waredigaeth dyn yn y T.N., ni ddylem gyfyngu ein sylw i'r termau hyn yn unig. Perthyn i'r athrawiaeth liaws o dermau pwysig eraill, megis edifeirwch, maddeuant, cyfiawnhad, mabwysiad, prynedigaeth, cymod, iawn, heddwch neu dangnefedd, gras, ffydd, Teyrnas Dduw, y *parousia* (yr ailddyfodiad) bywyd, bywyd tragwyddol,—yn wir, bron y cwbl o brif dermau'r T.N. Perthyn y rhain oll yn agos iawn i'r hyn a alwai ein tadau, braidd yn ffurfiol, yn "drefn iachawdwriaeth" neu "drefn y cadw." Gan mor gyfoethog a lluosog yw'r defnyddiau a gawn yn y T.N., ni allaf mewn un bennod ond yn unig geisio cyffwrdd â hanfodion y mater mewn modd mor gryno ag y bo modd.

Daeth Cristnogaeth i fod mewn cyfnod pan oedd y dyhead am waredigaeth a Gwaredwr, er mewn ystyron tra amrywiol, yn ffynnu'n eang yn y byd, nid yn unig ymhlith yr Iddewon ond hefyd yn y byd paganaidd. Yr oedd hyn ynddo'i hun yn sicrhau clust o wrandawriad i genadwri'r efengyl mewn cylchoedd pur wahanol. Wrth gynnig ffordd iechydwrïaeth "i'r Iddew yn gyntaf, ac hefyd i'r Groegwr," yr oedd yr efengyl yn apelio at obaith oedd bron yn gyffredinol trwy'r byd adnabyddus y pryd hwnnw. Nid oedd eiriau mwy cyfarwydd yng ngeirfa "Crefyddau Cyfrin" y cyfnod na'r geiriau *sōtēria* a *sōtēr*. Deil rhai ysgolheigion mai o'r Crefyddau hyn y deilliodd yr eglwys fore y syniad am iechydwrïaeth ac Iachawdwr. Ond, er na fynnw wadu'n llwyr ddylanwad uniongyrchol neu anuniongyrchol y Crefyddau Cyfrin ar feddwl Paul ac

⁶ Ni pherthyn imi yma gymryd rhan yn y ddadl ynglŷn â ffurf hynaf a chywiraf y gair Cymraeg. Mabwysiadaf y ffurf "iechydwrïaeth," oddieithr pan ddyfynnaf o'r Beibl Cymraeg a manau eraill.

awdur y Bedwaredd Efengyl, mwy tebygol o lawer yw mai yn yr Hen Destament, a'r llên Iddewig rhwng y ddau Destament, yr oedd gwreiddiau bywiol y syniad efengylaidd am iechydwriaeth. Yn yr ystyr hon ymhlith eraill gellir dywedyd mai "iachawdwriaeth sydd o'r Iddewon."⁷ Ond yn y T.N. gwelwn y syniad Iddewig wedi ei goethi a'i ehangu'n fawr, trwy ddylanwad trawsnewidiol dysgeidiaeth a phersonoliaeth Iesu Grist a phrofiad y credinwyr o rym achubol Ei ysbryd.

Yn yr Hen Destament edrychir yn fynych iawn ar iechydwriaeth yn unig fel dihangfa oddi wrth beryglon allanol a thymhorol (megis newyn, a gelynion mewn rhyfel), a hefyd fel peth a berthynai i genedl Israel fel cenedl yn hytrach nag i brofiad y person unigol fel y cyfryw. Ond yn raddol daeth meddylwyr mwyaf ysbrydoledig y genedl, y proffwydi a'r salmwyr, i goledd syniadau mwy moesol ac ysbrydol. Daethant i ddehongli iechydwriaeth yn fwy yn nhermau profiad y dyn unigol o'i ymwared oddi wrth ddrygau moesol a mewnlol, sef ei bechodau. Daethant hefyd i weled arwyddocâd ysbrydol ac nid gwleidyddol yn unig yng ngwaredigaethau cenedlaethol mawr y gorffennol, megis y waredigaeth o'r Aifft a'r waredigaeth o'r gaethgludiad ym Mabilon. Gyda chodiad a chynnydd y gobaith Meseianaidd, daeth iechydwriaeth i olygu cyfranogi o fuddugoliaethau a rhagorfreintiau Teyrnas y Meseia ar y ddaear. Yn rhai o rannau diweddarach yr Hen Destament, ac yn amlycach byth yn yr Apocryffa a'r llên Apocalyptig, dechreuodd y drychfeddwl o iechydwriaeth gynnwys y byd a ddaw (sef y bywyd tu hwnt i angau) yn ogystal â'r byd a'r bywyd presennol. Ond pa ffurf bynnag a gymerth y gobaith am waredigaeth yn y llên Iddewig, Duw oedd y Gwaredwr bob amser. Gwaredai Ei bobl naill ai trwy Ei weithgarwch uniongyrchol a digyfrwng Ei Hun, neu drwy gyfryngwriaeth dirprwy neu gynrychiolydd ar y ddaear, yn arbennig y Meseia. Dyma'n wir un o syniadau mawr yr H.D.,—

⁷ Ioan 4²².

Duw fel Gwaredwr, a hwnnw'n ffynhonnell nerth a gobaith a llawenydd i'w saint. "Duw fy iachawdwriaeth" oedd un o'r enwau a roddid ar Dduw.⁸ Mynegid profiad y saint mewn geiriau fel hyn: "Wele, Duw yw fy iachawdwriaeth; gobeithiaf, ac nid ofnaf: canys yr Arglwydd Dduw yw fy nerth a'm cân. . . Am hynny mewn llawenydd y tynnwch ddwfr o ffynhonnau iachawdwriaeth."⁹ Ac awgrymir cynnwys ac ystyr yr iechydwriaeth mewn geiriau fel hyn: "Yr hwn sydd yn maddeu dy holl anwireddau; yr hwn sydd yn iacháu dy holl lesgedd: yr hwn sydd yn gwaredu dy fywyd o ddistryw: yr hwn sydd yn dy goroni â thrugaredd ac â thosturi."¹⁰ O ras a thrugaredd Duw y daw maddeuant a chymod. Cyn belled ag yr â dysgeidiaeth y proffwydi a'r salmwyr (ac ynddynt hwy y cyrraedd y datguddiad o Dduw yn yr H.D. ei uchafbwynt), nid oes un amod arall yn angenrheidiol i gymodi dyn â Duw oddieithr edifeirwch a diwygiad. Ond yn y rhannau offeiriadol o'r H.D. dysgir bod yn rhaid wrth yr aberthau i wneuthur cymod dros bechodau'r bobl ac i edfryd dynion i gyfamod â Duw. Cyfraniad pwysicaf yr H.D. i athrawiaeth y cymod neu'r iawn yw eiddo'r "ail Eseia," a ddysgai fod dioddefaint Gwas yr Arglwydd yn gyfrwng iechydwriaeth i eraill.¹¹ Yma dadlennir un o egwyddorion mwyaf y byd moesol, sef yr egwyddor o ddioddefaint aberthol y cyfiawn dros yr anghyfiawn, sy'n seiliedig yn y pen draw ar y ffaith o undod organaidd yr hil ddynol.

II. DYSGEIDIAETH IESU GRIST. Yng nghyflawnder yr amser daeth Iesu Crist. Ni ddaeth, meddai Ef, i dorri'r gyfraith a'r proffwydi, ond i'w cyflawni. Cyflawnodd yn Ei ddysgeidiaeth ac yn Ei berson obeithion gorau'r genedl, ond wrth eu cyflawni fe'u trawsnewidiodd. Etifeddodd draddodiadau a syniadau'r gorffennol, ond wrth eu hetifeddu fe'u goresgynnodd a'u creu o'r newydd. Y mae hyn yn wir yn y mater sy'n awr dan ein sylw.

⁸ Salm 51¹⁴, 24⁵. ⁹ Es. 12², 3.

¹⁰ Salm 103², 3. ¹¹ Es. 52¹³–53¹².

Unwaith yn unig y defnyddiodd Iesu'r gair *sōtēria* ("iachawdwriaeth") yn ôl y cofnodiad Synoptig.¹² Ond defnyddiodd yn fynych y ferf gyfatebol *sōzein* ("cadw," "iacháu"), yn aml yn yr ystyr o iacháu clefydau'r corff (e.g., Math. 9²²), ond brydiau eraill mewn ystyron ehangach, fel yn y dywediad adnabyddus hwnnw, "Mab y dyn a ddaeth i geisio ac i gadw yr hyn a gollasid."¹³ Ond fel yr awgrymwyd eisoes, ni ddylem gyfyngu ein sylw i'r manau hynny'n unig lle y digwydd y gair hwn. Y mae'n wybyddus mai syniadau canolog a llywodraethol dysgeidiaeth Iesu oedd (1) Tadolaeth Duw ac (2) Teyrnas Dduw. Y mae Ei ddysgeidiaeth am iechydwriaeth dyn yn oblygedig yn y ddau wirionedd mawr hyn o'u cymryd gyda'i gilydd ac yn eu perthynas hanfodol â'i gilydd. Mewn gair, bod yn gadwedig yw bod yn aelod o Deyrnas y Brenin Nefol sy'n Dad, mwynhau rhagorfreintiau'r Deyrnas, bod yn deyrngarol i Fab y dyn fel sylfaenydd y Deyrnas, a meddu ar y teip o fywyd a chymeriad sy'n gweddu i blant y Deyrnas. Y mae'n amlwg felly y byddai dehongliad addas o'r iechydwriaeth yn ôl Crist yn golygu dehongliad llawn a chywir o'i ddysgeidiaeth am Deyrnas y Tad Nefol. Pwnc dyrys a chymhleth yw hwn, yn gofyn ymdriniaeth feirniadol nad oes gennym mo'r gofod i ymgymryd yn llawn â hi yma. Gwyddys bod i'r syniad o Deyrnas Dduw yn yr Òfengylau Synoptig ddwy ystyr sydd, o leiaf ar yr wyneb, yn dra gwahanol os nid anghyson â'i gilydd; ac un o broblemau anhawsaf diwinyddiaeth y T.N. yw eu cysoni â'i gilydd a'u cyfuno mewn un meddyl-ddrych clir, cyson, unffurf; (1) *Y syniad moesol a chynyddol* am y Deyrnas fel gallu ysbrydol sydd eisoes ar waith yn y byd ond sydd i ymledu'n raddol yn ei ddylanwad nes dyfod yr Oes Newydd pan sylweddolir yn berffaith deyrnasiad Duw ar y ddaear (megis lefain yn y blawd, neu ronyn o had mwstard, neu'r eginyn sydd i ymddatblygu'n raddol hyd nes cyrraedd ohono'i lawn dyfiant).¹⁴ (2) *Y syniad apocalyptig* am y Deyrnas fel cyfundrefn

¹² Luc 19⁹. ¹³ Luc 19¹⁰. ¹⁴ Marc 4²⁶⁻³², Math. 13³¹⁻³³.

oruwchnaturiol sydd i ddisgyn yn sydyn o'r uchelder megis fflachiad mellten o'r wybren gymylog fry, ac i ddyfod yn fuan trwy ymyriad gwyrthiol Duw Ei Hun a dyfodiad (*parousia*) Ei Fab mewn barn, gan ddwyn terfyn ar y byd neu'r oes bresennol, a chasglu'r "etholedigion" ynghyd i ffurfio byd cwbl newydd (e.g., Math. 24²⁹⁻³², 25³¹⁻³⁴).¹⁵ Efallai y daw'r cyferbyniad yn amlycach os dywedwn fod y blaenaf yn tybio dyfodiad y Deyrnas trwy fath o chwyldro (*revolution*), a'r llall trwy fath o ddatblygiad (*evolution*), ond inni gofio mai Duw sydd ar waith yn y naill a'r llall,—neu os galwn y cyntaf y syniad uwchfodol (*transcendent*; cf. "Fy nheyrnas i, nid yw o'r byd hwn"),¹⁶ a'r ail y syniad mewnfolod (*immanent*; cf. "Teyrnas Dduw o'ch mewn chwi—neu yn eich mysg chwi—y mae").¹⁷

Mor wahanol os nid anghydnaws, o leiaf ar yr wyneb, yw'r ddau syniad hyn fel y tybia nifer o ysgolheigion na all y ddau syniad yn y ffurf a roddir iddynt yn yr Efengylau fod yn rhan o ddysgeidiaeth ddilys Iesu Grist. Ar y naill law cawn un dosbarth o ysgolheigion yn derbyn y syniad moesol-ddatblygol am y Deyrnas fel dysgeidiaeth ddilys a nodweddiadol Iesu, ac yn gwrthod yr elfennau eraill yn y cofnodion na ellir eu cysoni â'r syniad hwnnw. Mynnant mai ychwanegiadau diweddarach, wedi eu cymryd o ffynonellau Iddewig a'u priodoli i Iesu gan draddodiad eglwysig cynnar, yw'r adrannau apocalyptig o'r Efengylau (e.g., Wellhausen a Wendt, ac yn y wlad hon C. W. Emmet ac eraill).¹⁸ Ar y llaw arall cawn rai i'r gwrthwyneb yn derbyn y rhannau apocalyptig fel yr allwedd i mewn i natur gweinidogaeth a dysgeidiaeth Iesu, gan ddehongli ei holl weinidogaeth yng ngoleuni'r rhannau hynny, a gwrthod neu esbonio ymaith y rhannau eraill (e.g., Johannes Weiss ac A. Schweitzer yn yr Almaen,

¹⁵ Gweler yn fanylach ar y Deyrnas fy llyfr, *Llenyddiaeth a Diwinyddiaeth yr Efengylau* (Llyfrfa'r Annibynwyr, 1921), pen. IX a X. Hefyd yr ysgrif, "Teyrnas Dduw," yn *r Geiriadur Beiblaidd*.

¹⁶ Ioan 1836. ¹⁷ Luc 17²¹.

¹⁸ Gwêl *The Lord of Thought*, gan L. Dougall a C. W. Emmett (S.C.M., 1921).

Loisy yn Ffrainc, ac F. C. Burkitt yn Lloegr).¹⁹ Ond ymddengys i mi fod y ddwy elfen fel ei gilydd—y foesol-ddatblygol a'r apocalyptig—yn perthyn i haen ry ddofn o'r traddodiad efengylaidd ac wedi eu gwau i mewn yn rhy organig i'r cofnodiad inni allu gwrthod y naill na'r llall, ac na ellir gwneuthur hynny heb fabwysiadu dulliau mympwyol o feirniadu'r testun neu ddulliau gorgywrain o'i esbonio. Rhaid cydnabod bodolaeth gyfochrog y ddwy elfen, hyd yn oed oni allwn ffurfio synthesis boddhaol ohonynt. Ar y naill law, dysgai Iesu fod galluedd y Deyrnas eisoes ar waith yn y byd ac yn dechrau herio a goresgyn teyrnas Satan,—arwydd ac enghraifft o hynny oedd Ei waith Ef yn bwrw allan gythreuliaid.²⁰ Ar y llaw arall yr oedd y Deyrnas i ddyfod mewn grym ac awdurdod gydag ailddyfodiad Mab y dyn, a hynny yn y dyfodol agos.²¹ “Ond mewn gwirionedd nid cyfrif amser sydd wrth wraidd syniad yr Iesu am agosrwydd y deyrnas. Ymgais yw i fynegi'r ffydd fod y byd ysbrydol beunydd yn pwyso'n drwm ar fywyd dyn, fod Duw o hyd o fewn cyrraedd pawb, ac yr amlygir gofal a chariad Tad ymhobman mewn natur ac ym mywyd dyn i'r neb sydd ganddo lygaid i weled.”²² Y ffaith yw, rhaid dehongli syniad Iesu am y Deyrnas yng ngoleuni Ei ymwybyddiaeth bersonol o Dduw fel Tad, yr Hwn sydd â'i gariad yn egni grymus yn gweithredu tuag at ddwyn Ei Deyrnas rasol o fewn cyrraedd dynion o ewyllys da. Nid Duw pell, goruwch y byd, oedd Duw ym mhrofiad Iesu fel i'r Apocalyptiaid,²³ ond Duw byw, agos, cariadlon, tadol. Ac yng ngoleuni'r profiad hwn y mae deall Ei ddysgeidiaeth am y Deyrnas sydd mewn rhan eisoes yn ffaith, ac mewn rhan i ddyfod mewn nerth ac ysblander mor fuan

¹⁹ Y llyfr enwocaf o waith yr ysgol hon yw eiddo Schweitzer, a gyfieithwyd i'r Saesneg o dan y pennawd *The Quest of the Historical Jesus* (1910).

²⁰ Math. 12²⁸. ²¹ Math. 16²⁸, Marc 9¹, 13³⁰.

²² Yr ysgrif ar “Deyrnas Dduw,” gan J. Morgan Jones yn *r Geiriadur Beiblaidd*, Cyf ii, t. 1379.

²³ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

byth ag y bo dynion cyn baroted i'w derbyn ag y mae Duw i'w rhoi.

A dyna mewn gair yw iechydwriaeth yn ôl Crist, sef dyfodiad Teyrnas y Tad Nefol, neu sylweddoliad o bwrpas cariadlon Duw ynglŷn â'r byd ac yn arbennig ynglŷn â'i blant a grewyd ar Ei ddelw. Nid yw'r gair "teyrnas" wedi'r cyfan ond ffigur am bwrpas graslon Duw yn llywodraethu'r byd. "Bod yn gadwedig" yn ôl Iesu yw etifeddu neu fyned i mewn i'r Deyrnas (cf. Mc. 10²⁵⁻²⁶). A pheth yw hynny yn y pen draw ond cael ein cynnwys oddi mewn i gylch y pwrpas dwyfol, dyfod yn rhydd o afaelion galluoedd y tywyllwch a myned i mewn i gyfundrefn y byd a'r bywyd newydd lle mae ewyllys dadol Duw yn llywodraethu'n ddirwysr a buddugoliaethus? Ac y mae'r gyfundrefn honno "yn agos, wrth y drysau"²⁴ i'r rhai sy'n barod i'w derbyn neu i gael eu derbyn ganddi. A'r hyn a wna Iesu yn Iachawdwr neu Waredwr yw mai trwyddo Ef fel Meseia y mae'r Deyrnas i ddyfod, neu mewn geiriau eraill mwy dealladwy i ni heddiw, mai trwyddo Ef y datguddiwyd ac ynddo Ef y mynegwyd grymusterau'r cariad tragwyddol sydd i ddwyn y gyfundrefn ddwyfol o fywyd i fod. Nid rhaid inni fod yn gaeth i'r llythyren wrth ddehongli geiriau Iesu. Llefarai yn nhermau Ei oes, ac mewn iaith symbolig a darluniadol, lawn o liwiau tanllyd yr apocalyptig Iddewig. Ond y mae'r gwirionedd yn goresgyn cyfyngiadau'r iaith.

Yn awr, a oes i iechydwriaeth dyn ei hamodau? Od oes, beth ydynt?

(1) Mewn un ystyr y mae iechydwriaeth, o'i dehongli yn nhermau'r Deyrnas, yn gwbl ddiamod. Hynny yw, nid fel ad-daliad am ymdrechion a haeddiant dyn y daw'r Deyrnas; rhodd raslon o eiddo Duw ydyw. (Yma y gwelir sail gadarn yn nysgeidiaeth Iesu i athrawiaeth fawr Paul mai o rad ras Duw ac nid o weithredoedd dynion y daw iechydwriaeth.) Yr oedd y Phariseaid wedi gorlethu'r bywyd crefyddol ag amodau cymhleth a thrymion,

²⁴ Marc 13²⁹.

yn y ffurf o ddeddfau a rheolau ac ordinhadau fel amod iechydwrïaeth. Ond fe ysgubodd Iesu'r holl system Phariseaidd o'r neilltu, gan ddywedyd, "Deuwch ataf fi, bawb a'r y sydd yn flinderog ac yn llwythog [gan amlder rheolau, etc.] . . . a chwi a gewch orffwysra i'ch eneidiau. Canys fy iau [o'i chyferbynnu â iau'r Phariseaid] sydd esmwyth, a'm baich sydd ysgafn."²⁵ Cynigiodd efengyl rad i dlodion a gwehilion cymdeithas oedd o'r blaen yn wrthodedig am na allent gydymffurfio â'r amodau. "Mab y dyn a ddaeth i geisio ac i gadw yr hyn a gollasid,"²⁶ sef yr *outcast* cymdeithasol. Yn gywir iawn y'i galwyd gan Ei elynion yn "gyfaill publicanod a phechaduriaid." "Ni ddeuthum," meddai, "i alw rhai cyfawn, ond pechaduriaid i edifeirwch."²⁷ Mewn atebiad i gyhuddiadau Ei elynion ar y mater hwn y llefarodd yr apologia anfarwol dros Ei efengyl, sef dameg y mab afradlon. Cynigiodd efengyl rhad ras i rai na allent gydymffurfio ag amodau trymion y ddeddf foesol a seremonïol fel y'u dehonglwyd gan Rabiniaeth fanwl a misi.

(2) Eithr mewn ystyr arall y mae i iechydwrïaeth dyn ei hamodau o'i ochr ef. Nid oes iddi amodau o ochr Duw; ond gan mai ffaith foesol ac nid anianyddol ydyw, ni all dyn *dderbyn* y rhodd heb edifeirwch a ffydd. Geiriau nodweddiadol yw'r rheini, "Edifarhewch, canys nesaodd teyrnas nefoedd."²⁸ Pwysleisir yn fynych fod yn rhaid bod yn barod i aberthu popeth er mwyn myned i mewn i'r Deyrnas neu'r bywyd tragwyddol.²⁹ Ac y mae bod yn blant y Deyrnas yn tybio meddu ar *gymeriad* a fo'n cyfateb i natur foesol ac ysbrydol Teyrnas y Duw sy'n gariad a santeiddrwydd perffaith. Rhoddir pwyslais arbennig ar feddiannu ysbryd y plentyn—symlwrwydd a gostyngeddwrwydd—fel amod myned i mewn i'r Deyrnas a bod yn fawr ynddi.³⁰ Gwasanaethu a hunan-ymwadu er mwyn eraill yw nodwedd fawr plant y Deyrnas hon.

²⁵ Math. 11²⁸⁻³⁰. ²⁶ Luc 19¹⁰. ²⁷ Math. 9¹³. ²⁸ Marc 1¹⁵.

²⁹ E.g. Marc 9⁴³⁻⁴⁸, 10¹⁷⁻²⁷. ³⁰ Math. 18¹⁻⁵, Marc 10^{14, 15}.

Gwirionedd tra phwysig yw mai *achub i wasanaeth* a wna efengyl Iesu Grist. Ond odid nad un o'r ymadroddion mwyaf a lefarwyd gan neb erioed yn holl hanes y byd yw hwnnw: "Pwy bynnag a ewyllysio gadw ei fywyd, a'i cyll: a phwy bynnag a gollo ei fywyd o'm plegid i, a'i caiff."³¹ Mor bell oddi ar ffordd iechydwriaeth yn ôl Crist ac oddi wrth ddeddf fawr y byd moesol y crwydrodd y rheini a ganolbwyntiodd eu holl ymdrechion crefyddol ar y gwaith o achub eu henaid eu hunain, gan anghofio mai cadw ei enaid trwy ei golli, ei gael ei hun trwy ei aberthu ei hun er mwyn y Deyrnas, a wna gwir ganlynwyr yr Hwn y dywedwyd amdano, mewn gwatwareg ond gydag ergyd hynod o gywir, "Eraill a waredodd, ei hun nis gall ei waredu."³²

(3) Ond beth am athrawiaeth y Cymod neu'r Iawn fel amod posibilrwydd iechydwriaeth dyn? Ychydig iawn yw'r defnyddiau a geir yn yr Efengylau Synoptig i ategu'r athrawiaeth uniongred am yr Iawn a weithiwyd allan gyda'r fath fanylder gan yr eglwys yn ddiweddarach. Dysgir yn eglur iawn y gwirionedd cyffredinol bod dioddefaint ac aberth y credinwyr, ac yn arbennig dioddefaint ac aberth y Crist, yn angenrheidiol mewn byd fel hwn er gwneuthur dyfodiad y Deyrnas yn bosibl. Y mae'n amlwg bod ymwybyddiaeth Iesu yng nghyfnod olaf Ei oes wedi ei lliwio'n drwm gan brofiad y Gwas Dioddefus a ddarluniwyd mewn llenyddiaeth anfarwol gan yr ail Eseia,—y "gŵr gofidus a chynefin â dolur" a dywalltodd ei enaid i farwolaeth ac a ddug bechodau llaweroedd.³³ Daeth i weled bod y croeshoeliad yn gam rheidiol ar lwybr Ei waith fel Meseia ac Achubwr. Ond os gofynnwn ym mha le'n fanwl y gorwedda'r rheswm am y rheidrwydd hwn, nid yw geiriau Iesu yn ein galluogi i ateb.

Mewn dau ymadrodd cysylltir ystyr aberthol â'i farw, ond mewn modd rhy gynnil inni allu adeiladu athrawiaeth fanwl arnynt. Un yw'r geiriau hynny: "Ni ddaeth

³¹ Math. 16²⁵. ³² Marc 15³¹. ³³ Es. 53.

Mab y dyn i'w wasanaethu, ond i wasanaethu, ac i rod-di Ei einioes yn bridwerth dros lawer."³⁴ Defnyddid y gair *lutron* (= "pridwerth") yng "Nghyfieithiad y Deg a 'Thrigain" o'r H.D. am y pris a delid am ryddhau caethwas neu garcharor. Awgryma'r gair felly mai marwolaeth Crist oedd pris gwaredigaeth neu brynedigaeth dynion o'u caethiwed i ryddid y Deyrnas. Ond ni ddylid darllen gormod i mewn i air nad yw ar y gorau ond metaffor neu awgrym pur benagored. Y mae damcaniaethau masnachol a chyfreithiol am yr lawn yn ein harwain ymhell oddi wrth ysbryd ac awyrgylch y paragraff y mae'r geiriau hyn yn ddiweddglo iddo. Try'r paragraff yn gyfangwbl o fewn y cylch moesol sydd â hunanaberth yn brif egwyddor iddo, yn hytrach nag yn y cylch masnachol a chyfreithiol lle'r hawlir gwerth am werth (*quid pro quo*). Sylweddola Iesu mai peth costus dros ben yw'r alwedigaeth waredigol a osodwyd arno fel Meseia, ond y mae'n fodlon wynebu'r gost a thalu'r pris (*lutron*) hyd at farw er mwyn sefydlu'r Deyrnas oedd i ryddhau dynion o'u caethiwed. Ond ergyd yr holl baragraff yw bod yr holl ddisgyblion i arddangos yr un ysbryd aberthol.

Yr ymadrodd arall lle y cysylltir ystyr aberthol â marw'r groes yw geiriau'r Swper olaf, lle y sonia Iesu am rod-di Ei gorff, ac am waed y cyfamod (newydd). Y mae'n amlwg y saif y "gwaed" am hunan-aberth Crist yn Ei farwolaeth, a'r "cyfamod" am y berthynas newydd â Duw a ddygid oddi amgylch trwy'r aberth. Y mae'n debyg mai ychwanegiad esboniadol o eiddo Mathew yw'r geiriau "er maddeuant pechodau,"³⁵ ond y mae'n hawdd credu eu bod yn cynnwys dehongliad cywir o ddiben y cyfamod newydd. Eithr ni cheir yma un eglurhad ar y modd yr oedd marw Crist i wneuthur maddeuant pechodau yn bosibl. Ni sonnir er enghraifft am y gwaed fel pris a dalwyd i Dduw er mwyn Ei gymodi â phechadur. Y mae syniad o'r fath yn gwbl anghyson â holl ogwydd a thôn dysgeidiaeth Iesu, gyda'i bwyslais

³⁴ Marc 10⁴⁵. ³⁵ Math 26²⁸.

ar Dadolaeth Duw a'i barodrwydd i faddau pechodau'r edifeiriol. "Nid oes yn nysgeidiaeth yr Iesu un awgrym o anallu nac amharodrwydd o ochr Duw i faddau pechod yn rhydd a diamod."³⁶ Ond yng ngeiriau'r Swper olaf (ac yno'n unig) dysgir bod y gwaed, mewn rhyw ystyr symbolig nas eglurir, yn selio'r berthynas newydd rhwng y disgyblion â Duw. Yn ôl dehongliad Mathew y mae "maddeuant pechodau" yn amod y berthynas newydd honno, ond wrth gwrs nid yw'n dilyn mai maddeuant yw'r cwbl a gynhwysir ynddi,—ni wna maddeuant ond symud y rhwystr sydd ar y ffordd. Ac onid gwir ystyr y cyfamod newydd yw *perthynas fabol* ddirwystr y credinwyr â Duw Dad oddi mewn i'r Deyrnas, yn arwain i'w perthynas *frawdol* ddirwystr â'i gilydd? Costiodd yn ddud i Fab y dyn agor ffordd newydd a bywiol i ddynion at y Tad ac at ei gilydd. Seliodd y cyfamod â'i waed, ac enillodd yr hawl i'r teitl "Iachawdwr y byd."

III. DEHONGLIAD YR EGLWYS APOSTOLAIDD. Pwnc mawr canolog yr oes apostolaidd oedd yr iechydwriaeth a ddaeth trwy Iesu Grist. Ni cheir yn y T.N. athrawiaeth unffurf a sefydlog ar y mater, ond ceir rhywbeth gwell, sef ymwybyddiaeth orfoleddus, heintus, fod ffordd newydd a bywiol o waredigaeth i ddynion wedi ei datguddio yn Iesu Grist, ac yn wir mai Crist Ei Hun oedd y ffordd a'r bywyd. Efallai y gellir symio i fyny faich y pregethau cynnar yn y geiriau hyderus a beiddgar: "Nid oes iachawdwriaeth yn neb arall: canys nid oes enw arall dan y nef, wedi ei roddi ym mhlith dynion, trwy yr hwn y mae yn rhaid i ni fod yn gadwedig."³⁷ "Ffordd iachawdwriaeth" y gelwid yr efengyl.³⁸

Yn rhyfedd iawn, ni ddehonglid ystyr yr iechydwriaeth mwyach, a siarad yn gyffredinol, yn nhermau Teyrnas Nefoedd fel y gwnaeth Iesu. Yr hyn a welwn yn y T.N. yw'r gobaith apocalyptig am iechydwriaeth ddyfodol,

³⁶ T. Rees yn yr ysgrif "Cymod" yn y *Geiriadur Beiblaidd* (cyf. i, t. 352).

³⁷ Act. 4¹². ³⁸ Act. 16¹⁷.

weledig, i ymddangos mewn amser a gofod, yn cilio'n raddol ac yn rhoi lle i'r profiad o iechydwriaeth fel ffaith fewnol a phresennol, fel cyflwr o fod mewn heddwch tuag at Dduw trwy'r Arglwydd Iesu Grist a meddu ar y bywyd sydd yn gyfiawnder a thangnefedd a llawenydd yn yr Ysbryd Glân. Nid ar unwaith y digwyddodd y cyfnewidiad mawr hwn. Erys yr elfen eschatologaidd neu apocalyptig drwy'r T.N., i raddau mwy neu lai. Gwelwn y duedd i wneuthur iechydwriaeth yn un â'r ailddyfodiad (*parousia*) yn y geiriau canlynol a llawer eraill y gellid eu dyfynnu: "Yr awr hon y mae ein hiachawdwriaeth ni yn nes na phan gredasom";³⁹ "iachawdwriaeth, parod i'w ddatguddio yn yr amser diweddaf."⁴⁰ Parheid i ddisgwyl am nefoedd newydd a daear newydd mewn ystyr realistig trwy ymyriad gwyrthiol a sydyn o eiddo Duw trwy Ei Feseia.⁴¹ Ond at gylchoedd Iddewig yn bennaf yr oedd apêl y gobaith hwn. Fel yr anturiai'r efengyl allan i'r byd mawr Groegaidd a Rhufeinig tueddai'r genadwri hon i golli ei hystyr a'i grym, a dyfnhawyd profiad ac amgyffrediad yr eglwys yn gyfatebol. Gwelwn y proses trawsnewidiol yn eglur yn llythyrau Paul, a'r proses hwnnw wedi cyrraedd ei fan eithaf yn y Bedwaredd Efengyl gyda'i phwyslais ar "y bywyd tragwyddol" fel meddiant mewdol sy'n annibynnol ar unrhyw ddigwyddiad gwrthrychol mewn amser a lle.⁴²

Ond trwy bob trawsnewid yn y syniad am natur yr iechydwriaeth, parheid i edrych ar Grist fel ei hawdur a'i chyfryngwr. Yr anhawster mawr ar y dechrau oedd gwaradwydd y groes, a roddes y fath ergyd syfrdanol i ffydd y disgyblion eu hunain, heb sôn am fod yn dramgwydd i'r Iddewon ac yn ffolineb i'r Groegiaid. Oblegid hyd yma yr oedd y syniad o Feseia croeshoeliedig yn beth cwbl anhygoel a gwrthun, am mai gyrfa ogoneddus, a

³⁹ Rhuf. 13¹¹. ⁴⁰ 1 Pedr 15. ⁴¹ Dat. 21¹, 2 Pedr 3⁷⁻¹³.

⁴² "*Transmuted eschatology*" y geilw rhai awduron hyn, sef y syniad Iohannaidd am "fywyd tragwyddol" yn trawsnewid y syniad apocalyptig am Deyrnas weledig yn y dyddiau diwethaf.

buddugoliaethus a briodolid i'r Meseia gan bob ysgol o Iddewon fel ei gilydd. Ond goresgynnodd yr apostolion y broblem trwy weled yn y groes nid peth i gywilyddio o'i blegid ond testun ymffrost a gorfoledd, nid tramgwydd a ffolineb eithr "i ni y rhai cadwedig" ddynamic Duw a doethineb Duw.⁴³ Gwaith diwinyddiaeth ar hyd yr oesau yw ceisio datrys y paradocs o Iachawdwr croes-hoeliedig trwy ei gysoni â'r datguddiad Cristnogol o Dduw ac ag egwyddorion gwybyddus y cread. Dyna'n ddiamau *motive* cyntaf athrawiaeth yr Iawn. Diamau mai yn nysgeidiaeth yr "ail Eseia" am ddiodefaint Gwas yr Arglwydd y cafodd yr eglwys fore (fel y Gwardedwr ei Hun) yr allwedd i'r dirgelwch. Ceir aml awgrym i'r perwyl ym mhregethau cynnar yr apostolion ac yn Epistol Pedr (Act. 8³² i Pedr 2²¹⁻²⁴; "Gwas" ac nid "Mab" yw'r cyfieithiad gorau yn Act. 3^{13, 26}, 4^{27, 30},—cyfeiriad y mae'n debyg at y Gwas yn Es. 52¹³⁻⁵³). Bellach fe ddaeth "yr ymadrodd am y groes" i fod yn gnewyllyn yr efengyl, o leiaf y teip o efengyl iechydwrriaeth a gynrychiolidd yn bennaf gan Baul. Meddwl annibynnol ac anghyffredin oedd eiddo Paul, ac nid yw'n debyg bod y teip o brofiad ac athrawiaeth a geir yn ei epistolau yn cynrychioli'r teip oedd yn fwyaf cyffredin yn yr eglwys fore. Ond mawr fu ei ddylanwad ar hyd yr oesau, a rhaid ei ystyried yn ofalus.

Ond pa fodd y mae disgrifio *dysgeidiaeth Paul* ar fyr eiriau, gan mor gymhleth ac amlochrog yw, a chan nas gosododd hi allan ei hun fel cyfundrefn orffenedig? Pe dilynem y Dr. C. A. Anderson Scott, gellid ei symio i fyny fel y canlyn: Y mae iechydwrriaeth, sef gwaredigaeth gyflawn a therfynol holl bersonoliaeth dyn, yn rhagdybio (a) *yn nacaol*, (i) Prynedigaeth neu ymwared oddi wrth gaethiwed ym mhob ffurf arno; (ii) Cyflawnhad, neu ymwared oddi wrth gondemniad (damnedigaeth); (iii) Cymod, yn symud yr hyn sy'n estroneiddio dyn oddi wrth Dduw: (b) *yn gadarnhaol*, (i) Mabwysiad, safle newydd

⁴³ I Cor. I¹⁸, 23, 24.

o fabolaeth tuag at Dduw; (ii) Ymgysegriad, safle newydd fel saint Duw (santeiddhad yw'r term cyffredin mewn diwinyddiaeth); (iii) Bywyd, sef bywyd o ansawdd newydd, y bywyd sy fywyd yn wir. Cysylltir pob un o'r elfennau hyn mewn iechydwriaeth â marwolaeth ac atgyfodiad Crist, y rhai negyddol yn bennaf â'i farw, a'r rhai cadarnhaol yn bennaf â'i fywyd atgyfodedig. A gellir edrych ar iechydwriaeth fel ffaith yn y gorffennol, fel profiad yn y presennol, ac fel gobaith am y dyfodol.⁴⁴

O fewn y ffrâm uchod gellid trafod bron holl fanylion athrawiaeth iechydwriaeth yn ôl Paul, a gosod rhyw fath ar drefn a dosbarth ar ei ymresymiau dyfnion a gwreiddiol ond anorffenedig. Eithr dylid ein gosod ar ein gocheliad rhag inni wrth drefnu ei feddyliau mewn modd rhy ffurfiol golli ysbryd y peth byw sy'n cyniwair drwy ei lythyrau. Rhaid cydnabod hefyd y ceir ganddo rai ymresymiau a syniadau Rabinaidd nad ydynt yn meddu ar ddiddordeb a gwerth i ni heddiw. Ond y mae allan o'r cwestiwn imi yma drafod manylion y cynllun uchod o syniadau Paul. Ceisiaf yn unig alw sylw at rai o bethau mwyaf nodweddol ei ddysgeidiaeth.

Yn ôl Paul amcan mawr yr iechydwriaeth trwy Grist yw cymodi dynion â Duw, trwy eu rhyddhau o afaelion y pwerau sy'n eu hestroneiddio oddi wrth Dduw a'u hedfryd i safle o heddwch a mabolaeth tuag ato. *Yn nacaol* golyga hyn waredu dynion oddi wrth y pethau sy'n atalfa rhyngddynt a chymundeb llawn â Duw, yn arbennig oddi wrth bechod, sydd â'i eisteddle yn bennaf yn y "crawd." Y mae'r ddynoliaeth gyfan yn ysglyfaeth i alluoedd drygionus na all eu gwrthsefyll na dianc arnynt. Y mae pechod yn ffaith gyffredinol yn hanes yr hil ddynol, Iddewon a Chenhedloedd yn ddiwahaniaeth.⁴⁵ Diamau y cytuna'r rhan fwyaf ohonom â hyn, fel mynegiant o ffaith, er inni fethu â dilyn Paul yn ei esboniad ar y rheswm

⁴⁴ C. A. Anderson Scott yn ei lyfr, *Christianity according to St. Paul* (Cambridge University Press, 1927), t. 24c. Iechydwriaeth yw syniad mwyaf cynhwysol a chanolog Paul, yn ôl y Dr. Scott.

⁴⁵ Rhuf. 39, 23.

dros y ffaith, sef ei athrawiaeth am y cwymp a'r pechod gwreiddiol⁴⁶ (ni wnaeth Paul yma ond dilyn a datblygu dysgeidiaeth rhai Rabiniaid ac Apocalyptiaid Iddewig). Yr oedd dynion oll felly o dan farn condemniad y ddeddf foesol, ac fe gynnwys hynny'r ddeddfryd i farw ("cyflog pechod yw marwolaeth").⁴⁷ Dyna'r cyflwr truenus y mae'r efengyl yn gwaredu dynion ohono. *Yn gadarnhaol* golyga iechydwriaeth edfryd y pechadur condemniedig i safle o ffafr gyda Duw a heddwch tuag ato, ac i fwynhad o ryddid a rhagorfreintiau *mab* yn ei berthynas â Duw. Mewn geiriau eraill golyga ddyfod i feddiant o fywyd newydd, a hwnnw'n fywyd tragwyddol,—bywyd yn yr Ysbryd, bywyd mewn undeb â'r Crist byw, bywyd o gymundeb â Duw ac o'i wasanaethu mewn cariad. "‘Life’ was to him synonymous with salvation in its *positive* aspect."⁴⁸ "Dawn Duw yw bywyd tragwyddol trwy Iesu Grist ein Harglwydd."⁴⁹ Ac o feddu ar y bywyd newydd daw'r credadun i fod yn "greadur (neu greadigaeth) newydd" yng Nghrist.

Ond efallai mai yn ei esboniad ar *y ffordd y daw iechydwriaeth i ddynion* y mae arwyddocâd pennaf Paul yn hanes crefydd a diwinyddiaeth. Ceir mynegiant cryno o'i ddysgeidiaeth yn y geiriau, "Canys trwy ras yr ydych yn gadwedig, trwy ffydd; a hynny nid ohonoch eich hunain: rhodd Duw ydyw: nid o weithredoedd, fel nad ymffrostiai neb."⁵⁰ Y mae un peth tra phwysig, fodd bynnag, yn absennol o'r geiriau hyn o'u cymryd wrthynt eu hunain,—nid oes yma gyfeiriad at waith Crist yn nhrefn y cadw. Tri phwynt anhepgor dysgeidiaeth Paul yw: *Gras Duw* fel achos effeithiol cadwedigaeth dyn, *Crist* fel cyfrwng a sianel y gras hwnnw, *ffydd* fel ymatebiad personol y credadun i'r gras. Neu gellir edrych ar y peth o ddau safbwynt, sef o'r ochr ddwyfol (gras Duw trwy Grist) ac o'r ochr ddynol (ffydd).

⁴⁶ Rhuf. 5¹²⁻²¹. ⁴⁷ Rhuf. 6²³.

⁴⁸ C. A. Anderson Scott, *Christianity According to Paul*, t. 137.

⁴⁹ Rhuf. 6²³. ⁵⁰ Eff. 2⁸, 9.

(1) O'r ochr ddwyfol, *gras Duw* yw tarddell ac achos eithaf cadwedigaeth dyn. A pheth yw *gras Duw* ond Ei gariad ar waith,—“God's love to us in actual operation” (Dr. Gore)? neu gariad Duw yn tywallt Ei fendithion i ddynion heb ei haeddu? I'r apostol y mae'n wirionedd hollbwysig fod *gras Duw* yn blaenori holl ymdrechion dyn tuag at ddaioni, gan fod dyn ohono'i hun yn ddiymadferth oherwydd yr afael sy gan bechod arno. Ac yng Nghrist, yn arbennig yn Ei groes a'i atgyfodiad, y gwêl Paul yr arddangosiad cyfoethocaf a disgleiriaf o *ras Duw*. Ni phaid â synnu at “ragorol olud ei ras ef, trwy ei gymwynasgarwch i ni yng Nghrist Iesu.”⁵¹ Ond yma deugn at antinomi neu anghysondeb anodd ei ddatrys. Ar y naill law dywedir mai o *ras* diamod Duw y gwaredir pechadur. Ar y llaw arall dywedir bod iawn neu aberth dirprwyol Crist rywfodd yn amod angenrheidiol maddeuant pechodau. Dysg Paul fod angau'r groes mewn ystyr yn aberth a offrymwyd i Dduw⁵² (er ei fod mewn ystyr arall yn aberth a offrymwyd *gan* Dduw), a'i fod yn angenrheidiol fel sail cyfiawnhad pechadur. Ni ellir gwneuthur i ffwrdd â'r elfen ddirprwyol yn nysgeidiaeth Paul. Awgryma hyd yn oed y syniad o *gosh* ddirprwyol, er na ddefnyddia'r gair “cosb.” “Crist a'n llwyr brynodd ni oddi wrth felltith y ddeddf, gan ei wneuthur yn felltith drosom ni.”⁵³ “Yr hwn (Crist) nid adnabu bechod a wnaeth efe (Duw) yn bechod drosom ni.”⁵⁴ Defnyddir y geiriau “prynu,” “prynedigaeth” i ddisgrifio gwaith Crist. “Fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf.”⁵⁵ Yn rhyfedd ddigon fe geir y geiriau “prynedigaeth” a “gras” yn yr un frawddeg fwy nag unwaith. “A hwy wedi eu cyfiawnhau yn rhad *trwy ei ras ef, trwy y prynedigaeth* sydd yng Nghrist Iesu: yr hwn a wnaeth efe yn iawn (gwell, yn gymodol; cf. C.D.S., ymyl dalen) *trwy ffydd yn ei waed ef*”;⁵⁶ “Yn yr hwn y mae i ni *brynedigaeth* trwy ei waed ef, sef maddeuant

⁵¹ Eff. 27. ⁵² Eff. 15, 1 Cor. 57. ⁵³ Gal. 313.

⁵⁴ 2 Cor. 521. ⁵⁵ Gal. 45. ⁵⁶ Rhuf. 34-26.

pechodau, yn ôl cyfoeth ei *ras* ef.”⁵⁷ Beth bynnag yw ystyr fanwl y geiriau hyn a’u cyffelyb, cyfleant y syniad bod Crist wrth farw rywfodd wedi talu dyled neu ddwyn cosb y pechadur yn ei le.

Yn awr yr antinomi a’n hwyneba yw hwn : Pa fodd y cydsaif hyn ag athrawiaeth gras ? Ystyr gras yw bod Duw’n maddau’n rhydd a rhad a diamod o’i ochr Ef,—er bod edifeirwch a ffydd yn amod angenrheidiol o du’r pechadur cyn y gall fod mewn cyflwr i dderbyn y fendith. Os talwyd ein dyled gan Grist, ai gweithred o ras neu rodd rad mwyach yw ein rhyddhad ? Efallai yr atebir mai Duw Ei Hun, yn ôl Paul, a roddes Ei Fab i fod yn iawn neu’n gyfrwng cymod, ac mai yn y rhodd fawr hon y daw Ei ras i’r golwg. Ond anodd iawn i ni heddiw yw’r syniad am Dduw yn rhoi Ei Fab yn rhad ag un llaw (megis), er mwyn derbyn bodlonrwydd am ein pechodau fel amod maddeuant, â’r llaw arall,—fel petai dyn yn talu’n ddi-amod o’i *deposit account* yn y banc y ddyled sydd arno yn y *current account*! A yw Duw yn cadw mwy nag un cownt ? Nid ydys yn gallu gwerthfawrogi’r dull troellog, trofaog, cwmpasog, hwn o eiddo’r Duw sy’n gariad pur.

Un awgrym o eiddo Paul i gyfarfod â hyn (ond awgrym yn unig, heb ei weithio allan yn llawn a chlir) yw nad cariad syml yw Duw, ond Ei fod hefyd yn gyfiawnder, ac na buasai maddau heb iawn yn gyson â’i gyfiawnder, sy’n hawlio bod yn rhaid cosbi pechod (cf. Rhuf. 3²⁵⁻²⁶). Sonia Paul droeon am “ddigofaint” Duw, sef Ei gyfiawnder yn adweithio yn erbyn pechod. Saif hyn, ni a gredwn, am wirionedd tra phwysig, y ceisiwn wneuthur defnydd ohono yn nes ymlaen. Eithr oni fodlonir y Duw grasol yn edifeirwch y pechadur ? Ac a oes rywbeth heblaw edifeirwch yr euog a *all* fodloni cyfiawnder ? Pa fodd y gall dioddefaint y dieuog ei gwneuthur yn gyfiawn i Dduw faddau’r rhai euog ? Onid ychwanegu at anghyfiawnder pethau yn hytrach na’i unioni a wna hyn ? Nid yw Paul yn datrys yn glir yr anawsterau hyn, er ei fod

yn taflu allan awgrymiadau ond heb eu gweithio allan yn gyson a chyflawn. Ond y mae hyn i'w ddywedyd, nid yw Paul yn dysgu bod Crist drwy Ei aberth wedi cyfnewid osgo neu atitiwd Duw tuag at ddyn. Dysg yn eglur Ei fod yn cymodi dyn â Duw (2 Cor. 5¹⁸⁻²⁰), ond nid Ei fod yn cymodi Duw â dyn. (Ni buasai pawb o'i esbonwyr yn cytuno â'r frawddeg olaf, ond dyna farn awdurdodau mor wahanol â Ritschl, Westcott, Denney, Hastings Rashdall, etc.).

Y ffaith yw, rhaid symleiddio cryn lawer ar athrawiaeth Paul cyn y gellir ei chymeradwyo i'n hoes ni. Rhaid ei dihatru o'r elfennau sy'n sawru o'r llys barn ac esboniadaeth Rabinaidd, a glynu'n dynn wrth yr elfennau amlwg ynddi sy'n fwyaf cydnaws â meddwl Crist. Y mae gwirionedd anfarwol yn ei bwyslais ar ras Duw fel ffynhonnell eithaf a grym effeithiol achubiaeth dyn, ac ar ddioddefaint hunan-aberthol Crist fel datguddiad ac amlygiad o'r gras hwnnw sy'n cymodi dynion â Duw. Dyna a eilw Paul yn "weinidogaeth y cymod, sef bod Duw yng Nghrist yn cymodi y byd ag ef ei hun."⁵⁸ A rhaid glynu wrth y gwirionedd farw o Grist drosom ni, nid yn yr ystyr iddo fyned i'n deddfle ni, mewn ystyr gyfreithiol a swyddogol, ond yn unol ag egwyddor gyffredinol cariad, sy bob amser yn dwyn beichiau pobl eraill ac yn dioddef drostynt er eu lles. Y mae dioddefaint dirprwyol Crist yn gwbl unol ag egwyddor cyd-ymddibyniaeth (*solidarity*) yr hil ddynol, a dyna yn y gwaelod yr egwyddor a ragdybir yn athrawiaeth Paul am Grist fel yr "Adda diweddaf" neu Gynrychiolydd y ddynoliaeth newydd (Rhuf. 5¹²⁻²¹, 1 Cor. 15²², 45-47). Dychwelwn at y pwyntiau hyn pan ddown at ein hymgais i adeiladu ein hathrawiaeth o'r newydd.

(2) O'r ochr ddynol, *ffydd* yw'r egwyddor sy'n cyfiawnhau. Gras, fel y gwelsom, yw gweithgarwch cariad Duw tuag at ddyn, a ffydd yw ymateb dyn i apêl gras Duw,—nid ffydd fel gweithred haeddiannol, ond

⁵⁸ 2 Cor. 5¹⁸, 19.

yn syml fel parodrwydd i dderbyn maddeuant a bywyd tragwyddol ar sail haeddiant Crist. Crist neu Dduw yng Nghrist yw gwrthrych y ffydd hon. Ac nid credu rhywbeth *am* Grist a olygir, eithr ymddiried *ynddo*. Y mae dwy arwedd i'r ffydd hon i'w canfod yn nysgeidiaeth Paul, er nas gwahenir hwynt yn ffurfiol ganddo, am mai un yn ddiamau oedd y ddwy i'w feddwl a'i brofiad ef. Gellir galw'r naill (*a*) y wedd gyfreithiol, a'r llall (*b*) y wedd gyfriniol, neu (*a*) y ffydd sy'n cyfiawnhau, a (*b*) y ffydd sy'n uno â Christ. Y gyntaf yw'r elfen yn nysgeidiaeth Paul a ddylanwadodd fwyaf ar ddiwinyddiaeth Brotestannaidd yn ei dyddiau clasurol, ond credaf mai'r olaf a'n harwain ddyfnaf i galon profiad yr apostol.

(*a*) Y ffydd sy'n cyfiawnhau. "Trwy ffydd y cyfiawnheir dyn, heb weithredoedd y ddeddf,"⁵⁹ dyna un o wirioneddau mwyaf hysbys a sylfaenol diwinyddiaeth Paul. Y mae'n wybyddus mai ystyr gyfreithiol ac nid moesol sydd i'r gair "cyfiawnhau" yn y cysylltiad hwn. Nid mater o gymeriad ydyw ond mater o safle ger bron Duw. Golyga nid *gwneuthur* dyn yn gyfiawn ond ei *gyhoeddi*'n gyfiawn i amcanion y gyfraith, ei gygrif fel petai'n ddiueuog, ei ollwng yn rhydd megis trwy ddeddfryd barnwr. Awyrgylch llys barn sydd i'r syniad. A gollyngir yr euog yn rhydd nid ar sail ei ddiueogrwydd na'i gyfiawnder personol ond ar sail haeddiant yr Hwn a fu farw drosto. Dengys hyn na lwyddodd Paul, er gwaethaf ei wrthryfel yn erbyn deddfoliaeth y grefydd Iddewig, i ymysgwyd yn llwyr oddi wrth syniadau cyfreithiol am euogrwydd a dieuogrwydd. (*b*) Ond yr un ffydd ag sy'n cyfiawnhau yn yr ystyr uchod sy hefyd yn dwyn y credadun i undeb real a bywiol â Christ. A golyga hyn ei fod yn cymhathu *cymeriad* yr Arglwydd Iesu a dyfod yn debyg iddo mewn gwirionedd. Dyna'r hyn a elwir yn fynych yn "undeb cyfriniol â Christ." Ond gwell efallai a fuasai ei alw yn undeb moesol, am na theimla Paul ei fod yn colli ei bersonoliaeth ei hun yng Nghrist

⁵⁹ Rhuf. 3²⁸, cf. 5¹.

neu yn Nuw fel mewn cyfriniaeth yn yr ystyr fanwl, ond yn hytrach ei fod yn ei *gael* ei hun yn llawnach yng Nghrist trwy ddyfod yn un ag Ef mewn ewyllys a meddwl. Sonia'n fynych am breswyliaid Crist yn y credadun a'r credadun yng Nghrist. Dywed Deissmann y ceir yr ymadrodd "yng Nghrist" neu ei gyfystyron gynifer â 164 o weithiau yn Epistolau Paul. Mor llwyr yw ei ymwybyddiaeth o'i undeb â Christ fel y teimla fod marw ac atgyfodi Crist yn ffeithiau real yn ei brofiad yntau, ei fod yn cyfranogi o'i farwolaeth a grym Ei atgyfodiad Ef, yn marw gydag Ef i'r hen fywyd yn ôl y cnawd, yn atgyfodi gydag Ef mewn newydd-deb buchedd ac yn dyfod i ddwyn Ei ddelw (Rhuf. 6³⁻¹¹, Col. 3¹⁰, ac yn fynych). Gellir symio i fyny'r ochr hon i'w ddysgeidiaeth yn y geiriau mawr hynny, sy'n mynegi calon ei brofiad, "Mi a groeshoeliwyd gyda Christ: eithr byw ydwyf: eto nid myfi, ond Crist sydd yn byw ynof fi . . . trwy ffydd Mab Duw," sef y ffydd sydd â Mab Duw yn wrthrych iddi;⁶⁰ neu yn y geiriau trawiadol hynny, "Yr hwn a gysylltir â'r Arglwydd, un ysbryd yw."⁶¹

Gwelir tebygrwydd trawiadol ar yr wyneb rhwng profiad Paul o undod byw â Christ a'r Crefyddau Cyfrin oedd yn britho'r byd Groegaidd a Rhufeinig yn y cyfnod hwnnw. Yr oedd y crefyddau hynny hefyd yn troi o gwmpas stori am ryw Iachawdwr dwyfol—Adonis, Attis, Osiris, etc.—yn marw ac yn dyfod yn fyw drachefn, a'r crefyddwr mewn ecstasi yn dyfod i undod cyfriniol â'r Iachawdwr-Dduw a thrwy hynny yn dyfod yn gyfrannog o fywyd ac anfarwoldeb ei dduw ac yn etifeddu iechydwr-iaeth oddi wrth y byd drwg presennol. Ond ni ellir casglu oddi wrth hyn, fel y gwna rhai, ddarfod i'r crefyddau hyn ddylanwadu, oddieithr yn anuniongyrchol ac yn anymwybodol, ar feddwl Paul ac iddo fenthyca ohonynt. Y ffaith yw, y mae llawer mwy o annhebygrwydd nag o gyffelybrwydd rhwng Cristnogaeth Paul a'r Crefyddau Cyfrin. Ni ellir yma ond nodi dau bwynt yn fyr. (1)

⁶⁰ Gal. 2²⁰. ⁶¹ 1 Cor. 6¹⁷.

Yr oedd Iesu Grist yn berson hanesyddol, a'r croeshoeliad yn ddigwyddiad dilys o fewn cof y genhedlaeth honno, tra mai ffigurau dychmygol mewn chwedloniaeth oedd Osiris a'r lleill. (2) Y mae Paul yn rhoddi lle hollol eilradd i ecstasi mewn crefydd o'i gymharu â'r doniau "adeiladol" a'r grasusau moesol, yn arbennig cariad (1 Cor. 12-14), tra mai ecstasi oedd priffordd iechydwr-iaeth yn y Crefyddau Cyfrin.

Ni allaf gytuno chwaith â'r rheini a ddeil mai crefydd sacramentaidd yn hanfodol oedd Cristnogaeth i Baul, y dysgai mai trwy'r sacramentau y cyfleir y gras goruwch-naturiol sy'n achub ac yn santeiddio dynion, a'i fod yn hyn eto yn dwyn cyffelybrwydd mawr i'r Crefyddau Cyfrin. Gesyd Paul le pwysig i'r sacramentau, eithr fel ategion i'r bywyd Cristnogol yn hytrach nag fel priffordd iechydwr-iaeth. Iechydwr-iaeth trwy ffydd yw egwyddor fawr Paul, ac nid iechydwr-iaeth trwy sacramentau. "Yr ydwyf yn diolch i Dduw na fedyddiais i neb ohonoch, ond Crispus a Gaius. . . Canys ni anfonodd Crist fi i fedyddio, ond i bregethu'r efengyl."⁶² Pregethu'r gair oedd y moddion a fabwysiadodd i gyfleu gras a deffro ffydd, ac nid gweinyddu sacramentau. "Ffydd sydd trwy glywed, a chlywed trwy air Duw."⁶³ Ni ddysgai, fel y gwnaeth yr Eglwys Gatholig yn ddiweddarach, fod y sacramentau yn effeithiol er iechydwr-iaeth ynddynt ac ohonynt eu hunain (*ex opere operato*). Buasai hynny'n anghyson â'i argyhoeddiad sylfaenol mai trwy ffydd ac nid trwy weithredoedd yr achubir dyn. "Ni all enwaediad ddim, na dienwaediad, ond ffydd yn gweithio trwy gariad";⁶⁴ gellid rhoi'r gair "sacramentau" yma yn lle "enwaediad" yn gwbl gyson â'i ddysgeidiaeth. Y mae hyn oll yn dra phwysig yn wyneb y duedd heddiw mewn rhai cylchoedd i wneuthur Paul yn awdur a chychwynnydd Cristnogaeth sacramentaidd yn yr ystyr Gatholig. Wrth gwrs, cydnabyddwn y cysyllta Paul werth crefyddol uchel

⁶² 1 Cor. 14-17. ⁶³ Rhuf. 10:7.

⁶⁴ Gal. 5⁶.

â'r Bedydd a Swper yr Arglwydd fel arwyddion gweledig o gymundeb â Christ.⁶⁵

Y ffaith yw, yn y *Bedwaredd Efengyl* yn hytrach nag ym Mhaul y ceir gwir ffynhonnell y syniad sacramentaidd a Chatholig am natur ac amodau iechydwrïaeth. Ond mewn gogwydd ac awgrym yn hytrach nag mewn gosodiadau uniongyrchol a phendant y ceir sacramentyddiaeth yn y *Bedwaredd Efengyl*, a hynny ochr yn ochr â syniadau eraill mwy "ysbrydol" (defnyddiwn y gair "ysbrydol" heb ragfarn, gan gyfeirio at y pwyslais ar ysbryd pur ar wahân i fater, o'i gyferbynnu â'r pwyslais cyfochrog ar y materol fel sianel yr ysbrydol). Y mae dylanwad meddwl athronyddol a chyfriniol Groeg yn llawer trymach ar yr *Efengyl* hon nag ar *Epistolau Paul*. Prif sylfaen Ysgrythurol sacramentyddiaeth Gatholig yw athrawiaeth yr Ymgnewdoliad yn ôl Prolog *Efengyl Ioan* ("y Gair a wnaethpwyd yn gnawd," 1¹⁴), fel y dehonglwyd hi gan yr *Eglwys*. "Ysbryd yw Duw" (4²⁴); ond yma gwelir y Gair Dwyfol, sydd ynddo'i Hun yn ysbryd pur, yn cymryd ato gnawd dynol fel sianel Ei hunan-ddatguddiad. Deillia o hyn yr egwyddor gyffredinol y gall y Duw anweledig a'i ras achubol weithredu trwy gyfrwng y materol a'r gweledig. Daeth yr *Eglwys Gatholig* i edrych ar Swper yr Arglwydd fel parhad o'r Ymgnewdoliad, yn yr ystyr uchod, ac ar y bara a'r gwin yn y cymun fel parhad o gorff Crist. Ni chyfeiria'r *Efengyl* hon o gwbl yn uniongyrchol at Swper yr Arglwydd, ac ni cheir ynddi gofnodiad o sefydlu'r Swper a'r Bedydd. Ond diamau bod y Swper mewn golwg yn yr adran lle y sonia Iesu am "fwyta fy nghnawd i, ac yfed fy ngwaed i," ac amdano'i Hun fel "bara'r bywyd" (6⁴⁸⁻⁵⁸). Ymddengys fel petai dau syniad yn rhedeg i'w gilydd trwy'r adran hon, sef y syniad personol-gyfriniol (=cyfranogi o feddwl ac ysbryd

⁶⁵ Hoffaswn allu trafod yn llawer helaethach faterion y paragraffau uchod, sef perthynas Paul â'r Crefyddau Cyfrin (gwêl yr ysgrif ar y "Cyfrin-Grefyddau" yn *Ŵ Geiriadur Beiblaidd*, Cyf. I), a'i ddysgeidiaeth am y Sacramentau, yn wyneb y lle pwysig sydd i'r materion hyn mewn ymchwil ddiweddar. Rhaid oedd crynhoi ein sylwadau i le byr oherwydd gofod.

Crist mewn ystyr “ysbrydol”), a’r syniad sacramentaidd (cyfranogi’n llythrennol o’r “bara” fel parhad o gnawd neu berson dwyfol-ddynol Iesu Grist). Ond ar y cyfan credaf mai’r blaenaf sydd oruchaf. Y mae bwyta Ei gnawd ac yfed Ei waed yn gyfystyr â “chredu ynof fi” (adn. 35. 47), ac “aros ynof fi a minnau ynddo yntau” (adn. 56). A dyna ffordd iechydwriaeth yn ôl Efengyl Ioan, sef credu yng Nghrist ac aros ynddo Ef ac yntau ynom ni, mewn ystyr foesol a chyfriniol. Rhaid dehongli’r holl baragraff yng ngoleuni’r geiriau, “Yr ysbryd yw yr hyn sydd yn bywhau; y cnawd nid yw yn llesáu dim: y geiriau yr ydwyf fi yn eu llefaru wrthyhych, ysbryd ydynt, a bywyd ydynt” (6⁶³). Ei ddysgeidiaeth a’i berson yw’r hyn sy’n bywhau ac yn achub. Y mae hyn yn hedfan ymhell uwchlaw sacramentyddiaeth, i awyrgylch dylanwad uniongyrchol a mewmol person ar berson. Ac eto, yn gyfochrog â hyn ceir iaith sy’n sawru’n go drwm o sacramentyddiaeth.

Yn Efengyl Ioan y mae iechydwriaeth yn golygu dyfod i feddiant o “fywyd” neu “fywyd tragwyddol,” a hynny yn bennaf fel profiad yn y presennol yn hytrach nag fel rhywbeth i’w etifeddu yn y dyfodol. Lleinw’r syniad o Fywyd Tragwyddol le cyffelyb yn y Bedwaredd Efengyl i’r hyn a wna Teyrnas Dduw yn yr Efengylau Synoptig. Nid yw’r syniad eschatogaidd wedi llwyr ddiflannu, ond lle cwbl eilradd sydd iddo bellach. Nid rhaid aros am y Parousia er mwyn myned i mewn i’r bywyd tragwyddol. Nid mater o ddyddiad neu leoliad yw “tragwyddol,” ond mater o ansawdd. “Dyfod y mae’r awr, ac yn awr y mae hi” (4³³). “Yr hwn sydd yn credu yn y Mab, y mae ganddo fywyd tragwyddol” (3³⁶). Y mae’r proses o basio trwodd o farwolaeth i fywyd eisoes wedi digwydd (5²⁴). Sonnir am y trawsnewidiad mawr yn nhermau “geni o’r newydd” neu “eni oddi uchod” (3³⁻⁷), ac yn yr adenedigaeth deuir i feddiant o’r un ansawdd neu rywogaeth o fywyd ag eiddo Duw Ei Hun. Os gofynnir, ym mha ystyr y gall *dyn* ddyfod yn gyfrannog o fywyd *Duw*, y mae dau ateb yn bosibl yn ôl y modd y dehonglwn

genadwri'r Bedwaredd Efengyl. (1) Cyfranogi o'r hanfod neu'r sylwedd dwyfol fel rhywbeth sy'n gwbl wahanol i'r anian ddynol. Yn ôl hyn golygai'r adenedigaeth rywbeth tebyg i draws-sylweddiad y natur ddynol, nid annhebyg i draws-sylweddiad y bara a'r gwin yn y Cymun Santaidd yn ôl syniad Eglwys Rufain.⁶⁶ (2) Mwy tebyg yw mai *cymeriad* Duw a olygir ar y cyfan, er na fynwn wadu nad oes yn yr Efengyl ogwydd i gyfeiriad y syniad o'r bywyd fel sylwedd. Er mor amlwg yw dylanwad y meddwl Groegaidd ar awdur yr Efengyl hon, yr oedd yn ormod o Iddew i fyned yn gymaint o gaethwas i'r syniad haniaethol⁶⁷ am y bywyd dwyfol ag y tybir yn y dehongliad cyntaf. Meddyliai'r Iddew am Dduw a dyn mewn termau moesol a phersonol yn hytrach nag fel sylwedd uwchaniaiol. Ac ni feddyliai am natur Duw fel rhywbeth cwbl wahanol i natur dyn. Credai y crewyd dyn ar lun a delw Duw, er bod pechod wedi anurddo'r ddelw'n fawr. Ac ar waethaf y Dr. Scott credaf fod mwy o'r Hen Destament nag o Blato yn nysgeidiaeth y Bedwaredd Efengyl am y bywyd tragwyddol, er bod idiom athronyddol Plato a Philo yn lliwio'r cyfan. Golyga bywyd tragwyddol felly yn bennaf fywyd o gymundeb personol â Duw, cydymffurfio â'i ewyllys a chyfranogi o'i gymeriad, yn arbennig Ei gariad. Dysgeidiaeth yr un awdur yn ei epistol yw mai "Duw, cariad yw" (ni feddyliai athronwyr Groeg am ddywedyd hyn), a dywed ymhellach, "Nyni a wyddom fyned ohonom allan o farwolaeth i fywyd, *oblegid ein bod yn caru'r brodyr*."⁶⁸ Cariad brawdol yw maen-praw iechydwriaeth.

Gair mawr arall a ddefnyddir i ddisgrifio natur y bywyd hwn yw Goleuni (neu Wirionedd), ac amod

⁶⁶ Felly E. F. Scott yn ei lyfr gwerthfawr, *The Fourth Gospel*, tt. 251-8. Rhy ysgubol yw gosodiad y Dr. Scott, "The Johannine conception of life as the life of God has nothing in common with the old Testament doctrine. It rests on the assumption of Greek philosophy" (tt. 252-3). Gwêl fy llyfr, *Llenyddiaeth a Diwinyddiaeth yr Efengylau* (tt. 146-7). Gwnes ddefnydd o ambell frawddeg o'r llyfr yn yr adran hon.

⁶⁷ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr. ⁶⁸ 1 Ioan 3¹⁴.

meddiannu'r bywyd yw "dyfod i'r goleuni" neu "wybod y gwirionedd" (e.g., 3¹⁹⁻²¹, 7¹⁷, 8³²). Rhoddir pwys mawr ar "adnabod Duw" (yr un gair Groeg fel rheol a gyfeithir yn "wybod" ac "adnabod") fel amod bywyd tragwyddol. "A hyn yw y bywyd tragwyddol, iddynt dy adnabod di, yr unig wir Dduw, a'r hwn a anfonaist ti, Iesu Grist" (17³). Iesu Grist yw "y ffordd, a'r *gwirionedd*, a'r bywyd" (14⁶). Yma'n ddiau gwelir dylanwad y syniad Groegaidd mai anwybodaeth yw hanfod pechod ac mai trwy wybodaeth o'r gwirionedd yr achubir dyn, yn arbennig gwybodaeth athronyddol o'r realiti eithaf sydd tu hwnt i ymddangosion diflannol y byd gweledig. Ond hawdd yw myned i eithafion wrth bwysleisio'r elfen Roegaidd yn yr Efengyl hon. Gwybodaeth brofiadol, grefyddol, ac nid gwybodaeth ddeallol o wirionedd haniaethol, yw'r un a bwysleisir fel amod y gwir fywyd. Golyga "adnabod Duw" fyned i mewn i'w gymdeithas, dyfod i gytgord â'i ewyllys, ymddiried ynddo a'i wasanaethu. A phan ddywedir bod gwybod y gwirionedd yn rhyddhau dynion, dengys y cysylltiadau mai rhyddhau oddi wrth gaethiwed pechod a olygir, yn fwy na rhyddhau'r deall o afaelion anwybodaeth a chyfeiliornad, er bod y diwethaf hefyd yn gynwysedig (gwêl 8³²⁻³⁶). Nodweddiadol hefyd o'r Efengyl hon yw'r pwyslais ar undeb cyfriniol y credadun â Christ neu â Duw, trwy'r hwn y preswylia yn Nuw a Duw ynddo yntau (cf. dameg y winwydden, 15¹⁻¹⁰, a'r defnydd mynych o ymadroddion fel "aros ynof fi," "aros yn fy nghariad").

Gellid casglu ymlaen llaw nad oes le esmwyth a naturiol mewn cyfundrefn fel hon i'r syniad o lawn fel trafodaeth wrthrychol rhwng Duw a'r credadun. A hynny sy wir. Iechydwriaeth trwy ddatguddiad ac ymgnawdoliad o ochr Duw, a thrwy undeb cyfriniol a moesol y credadun â Duw yng Nghrist, yn hytrach na thrwy bridwerth neu gymod, yw syniad canol yr Efengyl hon. Y mae'r syniad o lawn fel trafndiaeth fasnachol a chyfreithiol yn estronol i'r meddwl cyfriniol. Wrth gwrs, y mae lle amlwg i'r groes yn yr Efengyl hon, ond fel y mynegiant eithaf o'r ysbryd

hunan-aberthol a nodweddaï yrfa Iesu ar ei hyd, yn hytrach nag fel cosb ddirprwyol neu dalu ein dyled yn ein lle neu aberth yn yr ystyr offeiriadol. Yr unig eithriad o bosibl yw'r geiriau a briodolir i Ioan Fedyddiwr ynglŷn â'r Oen sy'n tynnu ymaith bechod y byd. Teg hefyd yw galw sylw at *Epistol* yr un awdur, lle y cyfeiria'n ddiamwys ddwywaith at Grist fel iawn dros bechodau.⁶⁹ Ond cytunaf â dyfarniad y Dr. E. F. Scott nad oes le rhesymegol i farwolaeth Crist fel iawn yn y ddiwinyddiaeth Iohannaidd.⁷⁰ Yn Efengyl Ioan ni wneir unrhyw wahaniaeth o ran egwyddor rhwng yr ysbryd hunan-aberthol yng Nghrist a'r un ysbryd yn Ei ganlynwyr. Fel yn yr Efengylau Synoptig rhoddir i lawr yr egwyddor fawr mai trwy ei golli ei hun y mae dyn yn ei achub ei hun. Ar ôl defnyddio cyfatebiaeth "y gronyn gwenith" sydd yn marw er mwyn byw'n fwy ffrwythlon, dywed Iesu, "Yr hwn sydd yn caru ei einioes a'i cyll hi; a'r hwn sydd yn casáu ei einioes yn y byd hwn a'i ceidw hi i fywyd tragwyddol" (12^{24, 25}). Cyfeirio a wna yma yn gyntaf oll at Ei farw Ei Hun (=Ei ogoneddiad, adn. ²³), ond fe'i gesyd i lawr fel egwyddor gyffredinol sydd i'w chymhwyso at fywyd pawb o'i ganlynwyr.

A dyna un gwahaniaeth amlwg rhwng Paul a'r Efengyl hon. Gesyd Paul y prif bwyslais ar farw ac atgyfodi Crist fel moddion i'n cymodi â Duw, gan basio bron yn ddysylw Ei fywyd a'i ddysgeidiaeth. Ond i Ioan, nid yw'r marw ond megis digwyddiad ar lwybr Ei waith gwaredigol oedd yn cynnwys Ei holl fywyd fel ymgnaiddoliad o'r Logos tragwyddol. Darostyngiad ac ymwacâd oedd iddo fyw yn y cnawd yn ôl Paul (Phil. 27⁸), ond cyfle i ddangos Ei ogoniant dwyfol ydoedd yn ôl Ioan

⁶⁹ I Ioan 2³, 4¹⁰.

⁷⁰ "In the true Johannine doctrine there is no logical place for the view of the death of Christ as an Atonement. So far as that view seems to be accepted, we have to do, not with John's characteristic teaching, but with the orthodox faith of the Church, which he strove to incorporate with his own at the cost of an inner contradiction." E. F. Scott, *The Fourth Gospel*, t. 225.

(1¹⁴, 2¹¹). Saif y ddau awdur am ddau deip gwahanol o ddiwinyddiaeth Gristnogol ar hyd yr oesau. A siarad yn fras gellir eu gwahaniaethu fel hyn—y mae'r teip Catholig yn gosod y prif bwyslais gyda Ioan ar iechydwriaeth trwy'r Ymgnewdoliad, gan ehangu'r egwyddor i gynnwys yr eglwys a'r sacramentau fel parhad o'r Ymgnewdoliad ac fel cyfryngau anhepgor ac effeithiol iechydwriaeth dyn. Ar y llaw arall y mae'r teip "efengylaidd" a Phrotestannaidd gyda Phaul yn gosod y lle canolog i Iawn y groes fel moddion i sicrhau iechydwriaeth pechadur. Wrth gwrs, ni olygwn fod y blaenaf yn gwadu athrawiaeth yr Iawn na'r olaf yn gwadu gwirionedd yr Ymgnewdoliad. Sôn yn unig yr ydym am y lle *canol* a roddant i'r naill neu'r llall yn y fath fodd nes arwain i ddau deip pur wahanol o grefydd a diwinyddiaeth. A oes modd ffurfio synthesis o'r ddau? Nid dyma'r lle i ateb y cwestiwn.

Ceir yn y T.N. un teip arall tra gwahanol eto, sef eiddo'r *Epistol at yr Hebreaid*. O ran trefn amser daw hwn rhwng Epistolau Paul a'r Bedwaredd Efengyl. Y mae cyfriniaeth Efengyl Ioan bron yn gwbl absennol o'r Epistol hwn, er ei fod yn drwm o dan ddylanwad delfrydiaeth athroniaeth Groeg. Ni cheir gan yr awdur ymdriniaeth agos mor eang o wahanol agweddau pwnc iechydwriaeth ag a geir gan Baul. Fe'i cyfynga'i hun bron yn gwbl i un drychfeddwl mawr, sef offeiriadaeth ac aberth dragwyddol Crist, o'u dehongli'n allegol fel cyflawniad perffaith o'r system aberthau Lefiticaidd nad oeddynt ond "cysgod daionus bethau i ddyfod" (10¹). Y mae Crist trwy Ei waith offeiriadol ar y groes ac o fewn y gwir dabernacl yn y nefoedd wedi "gwneuthur cymod dros bechodau y bobl" (2¹⁷), ac agor "ffordd newydd a bywiol" inni fyned i mewn yn rhydd i'r cysegr, sef i bresenoldeb Duw i'w addoli (10^{19,20}). Dyna waith gwrthrychol yr Archoffeiriad mawr, sef cyflwyno aberth i Dduw. O'r safbwynt mewdol Ei waith ydyw "puro eich cydwybod chwi oddi wrth weithredoedd meirwon, i wasanaethu y Duw byw" (9¹⁴). Ond rhaid sylwi mai

ystyr seremonïol neu grefyddol yn fwy nag ystyr foesol sydd i'r termau "puro," "glanhau," "santeiddio," "perffeithio" a geir mor fynych yn yr Epistol hwn. Cyfeirio a wnânt at y gwaith o gymhwyso dynion a halogwyd gan bechod i ddyfod i wyddfod y Duw santaidd a'i wasanaethu (=Ei addoli) "gyda gwylder a pharchedig ofn" (12²⁸). Ysbrydolir y syniad o buredigaeth ddefodol oedd â lle mor fawr iddo yn y gyfundrefn Lefiticaidd. Nid oes yma sôn, yn null Paul, am farwolaeth Crist yn ei pherthynas â chyfiawnder Duw a gofynion y ddeddf foesol. Y ddeddf seremonïol, offeiriadol, yn fwy na'r ddeddf foesol, broffwydol, sy gan yr awdur mewn golwg,—Crist yn gwneuthur yn wirioneddol yr hyn a wnaed yn arwyddluniol neu gysgodol yng nghyfundrefn y tabernacl Hebreig, sef addasu'r addolwr i ddyfod i bresenoldeb Duw yn Ei gysegr. Ni chais yr awdur ateb y cwestiwn pahan a pha fodd yr oedd gwaed Crist yn effeithiol i wneuthur cymod dros bechod ac i agor ffordd at Dduw, mwy nag y ceisiodd crefyddwyr yr Hen Destament ateb y cwestiwn cyffelyb ynglŷn â'r aberthau Iddewig. Cymerid yn ganiataol *fod* yr hen aberthau mewn rhyw fodd yn effeithiol, a dyna ddigon. Gwna ein hawdur yr un modd gydag aberth Crist, gan weled ynddynt y sylwedd perffaith nad oedd yr hen aberthau ond cysgodau amherffaith ohonynt.

Diamau nad yw ymresymïadau cywrain yr Epistol hwn yn cario fawr o argyhoeddiad i'r rhai hynny (sef y mwyafrif ohonom heddiw) nad yw system aberthau'r hen grefyddau yn golygu dim iddynt, ac na allant fabwysiadu dull allegol yr awdur o'u hesbonio a'u hysbrydoli. Er hynny erys yr Epistol yn fwynglawdd o awgrymiadau cyfoethog. Gwnaed defnydd helaeth gan ddiwinyddion llawer oes o'r syniad o offeiriadaeth Crist. Ond rhy ychydig o ddefnydd a wnaed o'r gwirionedd mawr sy dan y ffigur, sef bod Crist mewn gwirionedd *yn un ohonom ni*, "ym mhob peth yn gyffelyb i'w frodyr," yr hyn a'i cymhwysai i fod yn "drugarog ac Archoffeiriad ffyddlaw" (2¹⁷). Yr oedd yn rhaid i bob archoffeiriad, meddai'r

awdur, fod wedi ei gymryd o blith dynion, fel y gallai dosturio â hwynt, am ei fod yntau hefyd wedi ei amgylchu â gwendid (5¹. 2). Am hynny gesyd bwyslais mawr ar brofiadau dynol yr Arglwydd Iesu fel y pethau a'i perffeithiodd a'i gymhwyso ar gyfer Ei waith fel Iachawdwr (2¹⁰. 18, 4¹⁵, 5⁸. 9). Yn rhinwedd y ffaith Ei fod yn gyfrannog o'n natur ni, iddo fyned trwy'r un profiadau â ninnau, iddo ddysgu ufudd-dod trwy'r pethau a ddioddefodd, a chael Ei demtio ym mhob peth yr un ffunud â ninnau eto heb bechod, gall gydymdeimlo â'n gwendidau ni, ein cynorthwyo yn ein temtasiynau, a'n harwain yn fuddugoliaethus i gysegr y presenoldeb dwyfol. Am hynny fe'i gelwir yn gapten neu arloesydd (Moffatt *pioneer*) ein hiechydwrïaeth, ac yn awdur neu achos iechydwrïaeth dragwyddol i'r rhai oll a ufuddha iddo. Ef yw'r blaenaf yn rhengoedd y llu mawr o bobl sy'n byw trwy ffydd yn Nuw a thrwy hynny yn profi realiti'r pethau ni welir; am hynny fe'i gelwir yn "arloesydd a pherffeithydd ffydd" (11¹-12²). Cerddodd yn fuddugoliaethus trwy ddioddefaint a gwaradwydd nes cyrraedd ohono ddeheulaw gorseddfainc Duw, ac anogir ninnau i redeg yr yrfa a redodd yntau o'n blaen, a chadw'n llygaid beunydd arno fel ein harweinydd. Nid *gwrthrych* ffydd yw Crist yma, fel yn Epistolau Paul, eithr patrwm perffaith o ffydd yn Nuw ac arweinydd teulu'r ffydd.

Os tuedd Paul oedd colli golwg ar brofiadau dynol Iesu fel rhan o'i waith fel Iachawdwr (oddieithr y profiad o farw), gwna'r awdur hwn i fyny'n ogoneddus am y diffyg. A dyma'r lle y bydd yn rhaid i ninnau ddechrau pan ddeuwn at y gwaith o ailfynegi'r athrawiaeth drosom ein hunain,—Iesu yn un ohonom ni mewn gwirionedd, a thrwy Ei undeb moesol a'i gydymdeimlad byw yn dwyn ein beichiau ac yn awdur ein hiechydwrïaeth.

PENNOD IV.

ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH
(*yn cynnwys yr Iawn*).

RHAN II.

ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH

(yn cynnwys yr Iawn).

RHAN II: YR ATHRAWIAETH YN HANES YR EGLWYS.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

I. IECHYDWRIAETH YN NIWINYDDIAETH YR EGLWYS ROEGAIDD. Dylanwad yr amgylchfyd Groegaidd ar ddiwinyddiaeth y canrifoedd bore, yn arbennig dylanwad (1) y Crefyddau Cyfrin, (2) Athroniaeth Groeg, yn enwedig ysgol Plato. I'r rhain golygai iechydwrïaeth ddihangfa o gaethiwed byd y synhwyrau. Yn yr Eglwys Roegaidd dysgid: (1) *Iechydwriaeth trwy Ymgawdoliad*. Rhöi mwy o bwys ar y geni gwyrthiol nag ar y marw dirprwyol. Pan gymerth y Logos y natur ddynol i undod ag ef Ei Hun, fe'i dwyfolodd, a thrwy hynny ei hachub. Mewn egwyddor daeth iechydwrïaeth y ddynoliaeth yn ffaith gyflawn y foment honno. (2) *Iechydwriaeth trwy Sacramentau*. Daethpwyd i edrych ar y sacramentau fel cyfryngau anhepgor gras goruwchnaturiol, yn trosglwyddo'r sylwedd dwyfol i ddynion. Gwna hyn iechydwrïaeth yn broses is-foesol. (3) *Iechydwriaeth trwy Uniongredded*. Daethpwyd i edrych ar gredo gywir, yn hytrach na phrofiad ac ymarweddiad Cristnogol, fel amod bywyd tragwyddol. (4) *Yr Iawn* fel pridwerth i'r diafol tt. 96-102

II. YN EGLWYS Y GORLLEWIN. Etifeddodd yr Eglwys Ladin ysbryd cyfreithiol yr Ymerodraeth Rufeinig. Bywyd tragwyddol yn dibynnu ar ufudd-dod i ddeddfau'r Eglwys. Cynyddodd rhif y sacramentau i saith. Y pwysicaf o'r saith sacrament oedd: (1) Y Bedydd; (2) Swper yr Arglwydd neu'r Offeren; (3) Penyd, yn cynnwys "bodlonrwydd" (*satisfactio*); (4) Ordeiniad offeiriadol. Y sacramentau'n effeithiol *ex opere operato*. Ceir yma bob darpariaeth ar gyfer babanod yng Nghrist. Lle Crist yn y system. Damcaniaeth yr "haeddiant dros ben." Athrawiaeth yr Iawn yn ôl Anselm—ac Abelard. Cyfrinwyr yr Oesoedd Canol. I'r werin a'r miloedd, ffordd y defodau eglwysig oedd ffordd iechydwrïaeth tt. 102-107

III. Y DDIWINYDDIAETH BROTESTANNAIDD. Y Diwygiad yn ymgais i adennill profiad uniongyrchol o Dduw yng Nghrist fel yn yr Eglwys gyntefig. Yn ôl at Grist yr Apostol Paul, heibio i ddefodau'r Eglwys. Edfryd y pwyslais ar "gyfiawnhad trwy ffydd." Iawn Crist fel sail wrthrychol iechydwrïaeth. Cymerwyd trosodd gan y Protestaniaid hen syniad yr Oesoedd Canol am "fodlonrwydd" ynglŷn â'r Iawn. Syniad Calfin yn fwy cyfreithiol hyd yn oed nag eiddo Anselm; gwnaeth fodlonrwydd yn gyfartal â chosb yn yr ystyr fanylaf. Yr Iawn fel cosb ddirprwyol. Ysbryd caled llythyren y gyfraith sydd yma, ac awyrgylch y llys barn ac nid yr aelwyd. Nid nwydd y gellir ei drosglwyddo o'r naill berson i'r llall yw cosb. Ymgais Grotius

i liniaru'r athrawiaeth Galfinaidd. Ond ei safbwynt yntau yn rhy gyfreithiol tt. 108-112

- IV. Y CYFNOD MODERN. Dylanwad gwyddoniaeth ar ddiwinyddiaeth fodern; y method *inductive* a hanesyddol. Dylanwad athroniaeth feirniadol Kant; "gwerth" yn cymryd lle "sylwedd" fel prif gategori. Y mudiad Catholig ac Anglo-Catholig. Y tri chyfraniad pwysicaf i'r athrawiaeth Brotestannaidd ddiweddar: (1) *Schleiermacher*. Teimlad yw craidd crefydd. Iechydwriaeth yw'r ymdeimlad cyfriniol o undod yr enaid â Duw trwy Grist. Symud y pwyslais o'r wedd gyfreithiol i'r wedd gyfriniol i brynedigaeth. (2) *Ritschl*. Y prif bwyslais ar (a) y prynedigaeth, (b) Teyrnas Dduw mewn ystyr foesol. Y profiad o iechydwriaeth yn gymdeithasol. Pwyslais Ritschl ar Iesu hanes fel datguddiad eithaf o Dduw. Ffyddlondeb Crist i'w alwedigaeth fel sylfaenydd y Deyrnas. (3) *McLeod Campbell*. Dehongli'r Iawn fel edifeirwch a chyffes ddirprwyol, yn lle fel cosb ddirprwyol; yr Amen i farn Duw ar bechod. Undod moesol Crist a dynion yn rhinwedd Ei gariad a'i gydymdeimlad. (4) Yng Nghymru, *Lewis Edwards y Bala*. Amddiffyn yr athrawiaeth draddodiadol a wnaeth ef, ond ceisiodd ymwrthod â'r syniad o Iawn masnachol. Hanfod yr Iawn yw haeddiant. Ond erys syniadau artiffisial a chyfreithiol am yr Iawn. Mewn tri pheth ceir yma welliant ar ddysgeidiaeth Anselm tt. 112-120

PENNOD IV.

Athrawiaeth Iechydwrïaeth

(yn cynnwys yr Iawn).

RHAN II:

YR ATHRAWIAETH YN HANES YR EGLWYS.

PERTHYN inni'n awr y dasg o olrhain yn gyflym hanes datblygiad a dirywiad athrawiaeth iechydwrïaeth ar ôl cyfnod y Testament Newydd, fel paratoad pellach ar gyfer y gwaith o adeiladu'r athrawiaeth drosom ein hunain. Ganwyd Cristnogaeth mewn awyrgylch Hebreig, a chorfforodd ynddi ei hun y syniad Hebreig am iechydwrïaeth fel profiad moesol a chrefyddol, yn bennaf yn nhiriogaeth y "galon" a'r ewyllys, neu fel y ffurf uchaf o *fywyd*, y bywyd hwnnw yn feddiant presennol yn y profiad ond yn cyrraedd ei berffeithrwydd yn Nheyrnas Dduw yn y dyfodol. Ond yn gynnar yn ei hanes symudodd y grefydd ieuanc o'r byd Iddewig i'r byd mawr cenhedlig, ac yn yr ymgais i'w chyfaddasu ei hun ar gyfer yr awyrgylch newydd newidiodd yn raddol ei syniad am iechydwrïaeth nes dyfod ohono'n beth pur wahanol i'r hyn a gawn yn y T.N.

I.

IECHYDWRIAETH YN NIWINYDDIAETH YR EGLWYS ROEGAIDD.

Diwylliant y byd Groegaidd yw'r dylanwad cyntaf sy'n rhaid inni gymryd sylw ohono. Gwelsom y dylanwad hwn yn dechrau gweithio o fewn y T.N. ei hun, ond erys hyd yma yn ddarostyngol i'r ysbryd Hebreig. Ond yn fuan daeth tro ar bethau, a darostyngwyd yr elfen Hebreig i'r ysbryd Groegaidd. I'r Groegwr nid adnewyddiad y natur foesol a chymundeb personol â Duw yn gymaint oedd iechydwrïaeth, eithr cyfranogiad o hanfod neu sylwedd y Duwdod o'i ddiffinio mewn termau uwchhanianol¹ a

¹ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

negyddol, megis anfarwoldeb, anghyfnewidioldeb, anlygredigaeth. Y ddau ddylanwad grymusaf yn yr amgylchfyd Groegaidd yn ystod y canrifoedd bore oedd (1) Y Crefyddau Cyfrin, ac (2) Athroniaeth Groeg. (1) Gwelsom eisoes fod y Crefyddau Cyfrin yn rhoi lle amlwg iawn i iechydwrïaeth a lachawdwr. Ond hanfod yr iechydwrïaeth oedd dyfod i undod cyfriniol â'r Duw-lachawdwr trwy ecstasi, ac felly gyfranogi o'i anfarwoldeb. Ni roddid fawr pwys ar y wedd foesol a chymdeithasol i grefydd. (2) Athroniaeth ysgol Plato oedd y dylanwad athronyddol cryfaf o fewn yr Eglwys am ganrifoedd. Yn honno edrychid ar y byd materol a thymhorol fel peth hanfodol ddrwg, ac ar y corff fel carchar a bedd yr ysbryd. Golygai iechydwrïaeth felly ddihangfa ysbryd dyn o gaethiwed byd y synhwyrâu, nes ymgolli ohono yn ffynhonnell eithaf pob gwir fodolaeth, sef yr Absolwt² sy'n gwbl uwchlaw byd phenomena, yr Hanfod gwag, digynnwys,³ static, digyfnwid, sy'n hollol wahanol i bopeth meidrol a dynol. "Yr unig yn ffoi i'r Unig" (*the flight of the alone to the Alone*), dyna yw iechydwrïaeth yn ôl Plotinus, y neo-Platonydd a ddylanwadodd yn fawr ar ddiwinyddion fel Origen ac Awstin.

Daeth categorïau Groegaidd i effeithio'n drwm ar ddiwinyddiaeth Gristnogol yr ail a'r drydedd ganrif, fel y gwelir yn ysgrifeniadau pwysig dynion fel Iestyn Ferthyr, Clement o Alecsandria ac Origen. Yr oedd *ffurf* ei syniadaeth yn Roegaidd a'r *mater* neu'r cynnwys yn Gristnogol, ond tueddai'r ffurf fwyfwy i drawsnewid y cynnwys. Arweiniodd hyn i syniad uwchanianol a chyfriniol yn hytrach na moesol a phersonol am iechydwrïaeth. Gellir symio i fyny athrawiaeth yr Eglwys Roegaidd mewn tri ymadrodd fel hyn: (1) Iechydwrïaeth trwy Ymg Nawdoliad; (2) Iechydwrïaeth trwy Sacramentau; (3) Iechydwrïaeth trwy Uniongrededd.

² Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

³ Sef "gwag" o bob cynnwys neu briodoledd y gall ein profiad dynol ni ei roddi iddo. Ond wrth gwrs o'i safbwynt ei hun y mae'r hanfod dwyfol yn "llawn," a gellir felly ei alw yn *plerōma*, "cyflawnder."

(1) *Iechydwrïaeth trwy Ymgnewdoliad*,—a dyna'r teip o athrawiaeth a welir yn yr eglwysi Catholig ac Anglo-Catholig hyd heddiw. Rhoddir y lle pennaf i'r Ymgnewdoliad yn hytrach nag i'r Iawn, i'r geni gwrthiol yn hytrach nag i'r marw dirprwyol. Yn y naill a'r llall o brif deipiau'r athrawiaeth Gristnogol fel ei gilydd (sef y teip "Catholig" a'r teip "Protestannaidd"), ni chysylltir pwys hanfodol â bywyd a phrofiad dynol Iesu Grist rhwng y preseb a'r groes. Y geni sy'n bwysig yn y naill, y marw yn y llall,—yn y naill a'r llall byddai cystallid fod wedi marw mor fuan ag y'i ganed! Yn ôl y dehongliad Catholig, cymerth y Logos y natur ddynol i undod ag Ef Ei Hun yng nghroth y Forwyn—y natur ddynol *oll*, sylwer—ac yn y weithred honno fe'i hachubodd, h.y., fe'i dwyfolodd, trwy ei "lefeinio" (megis) â'r Sylwedd dwyfol. Nid personoliaeth ddynol *unigol* a gymerth y Logos ato'i Hun, eithr y natur ddynol *fel y cyfryw*, y natur ddynol yn ei chrynswth, sef natur y ddynoliaeth oll fel sylwedd cyffredinol sy'n bod ar wahân i unigolion bawb ond yn preswyllo hefyd mewn unigolion a'u gwneuthur yr hyn ydynt. Ar sail delfrydiaeth realistig ysgol Plato credid bod termau cyffredinol yn cynrychioli sylweddau sy'n bod yn real ym myd y meddylddrychau tragwyddol cyn ymgnewdoli ohonynt mewn gwrthrychau unigol o fewn amser a lle. Er enghraifft, y mae'r fath beth yn bod â choeden yn gyffredinol—sef nid y goeden hon neu acw, ond hanfod coeden fel y cyfryw, coeden bur, heb yr elfennau damweiniol sydd ynglŷn â phob coeden neilltuol. Y mae'n wir mai ym myd meddylddrychau y mae, ond y mae'r byd hwnnw yn bod yn wirioneddol a gwrthrychol,—yn wir, y mae'n fwy real na byd y pethau gweledig o'n cwmpas. Wrth gyfranogi o hanfod y wir goeden yn unig y mae unrhyw goeden neilltuol yn bod o gwbl. Felly gyda'r term "dyn" neu "ddynoliaeth." Y mae'r fath beth yn bod â dyn yn gyffredinol, ar wahân i unrhyw a phob person dynol arbennig, a'r hanfod cyffredinol hwnnw oedd yr hyn a gymerwyd ato gan y Logos yn yr Ymgnewdoliad, a thrwy ei gymryd ato'i Hun ei ddwyfoli.

Nid un dyn neilltuol oedd y dyn Iesu Grist, fel Pedr neu Iago, ond dyn fel y cyfryw, y natur ddynol gyffredinol a chynhwysol. Felly yn y geni gwyrthiol fe gymerth y Logos y ddynoliaeth gyfan i mewn i undod Ei hanfod dwyfol, ac felly ei hachub trwy ddwyfoli ei sylwedd.

Diffyg y ddamcaniaeth hon yw ei bod yn gwneuthur yn afreidiol holl brofiadau dynol yr Arglwydd Iesu yn y cnawd, Ei fyw a'i farw. *Mewn egwyddor* daeth iechydwr-iaeth y ddynoliaeth gyfan—pob dyn—yn ffaith orffenedig yn y foment yr ymgnewdolodd y Logos, ac nid oedd neb mwy heb ei achub. Nid ag ymwybyddiaeth foesol neu gydwybod neu ewyllys dyn y mae a fynno'r iechydwr-iaeth hon, ond â sylwedd amheronol neu is-beronol y natur ddynol. Yn bennaf oll golyga gyfranogi o anfarwoldeb Duw. Oblegid yn ôl y syniad Groegaidd y gwahaniaeth hanfodol rhwng natur dyn a natur Duw oedd bod dyn yn greadur marwol, cyfnewidiol, llygradwy, fel popeth a berthyn i'r byd darfodedig hwn, tra mai hanfod digyfnwid, anfarwol, uwchlaw'r byd yw Duw. Nid oedd Athanasius mor drwyadl Roegaidd â rhai o'r Tadau; rhoddai fwy o le i'r lawn o'i wahaniaethu oddi wrth yr Ymgnewdoliad na'r mwyafrif ohonynt. Ond hyd yn oed iddo ef, gwir waith y prynedigaeth oedd edfryd dyn, trwy gyfranogiad o sylwedd y Logos, i'r anllygredigaeth neu'r anfarwoldeb a gollodd trwy'r cwymp, a'i ddwyfoli. "Trwy farwolaeth Crist," meddai, "cyrhaeddodd anfarwoldeb bawb . . . canys fe'i gwnaethpwyd Ef yn ddyn fel y'n gwnelid ni yn dduwiau."⁴ I Athanasius, fel i Irenaeus a Chlement o Alecsandria o'i flaen, amcan yr Ymgnewdoliad oedd duweiddio dyn; ac yr oedd cyfranogi o'r anian ddwyfol yn golygu, nid yn gymaint gyfranogi o ansawdd cymeriad Duw, Ei ddaioni, Ei gariad, Ei gyfiawnder, ond cyfranogi o'i hanfod pur fel Bod anfarwol goruwch amser. Gellir galw hyn

⁴ Athanasius, *De Incarnatione*, LIV, 3. Cf. Irenaeus, "factus est quod sumus nos, uti nos perficeret esse quod et ipse."—*Contra Haereses*, V praef.

yn iechydwrïaeth uwchanïanol o'i gwahaniaethu oddi wrth iechydwrïaeth foesol.⁵

(2) *Iechydwrïaeth trwy Sacramentau.* Yn ôl y syniad uchod, mewn egwyddor yr oedd yr hil ddynol wedi ei hachub yn y weithred o'i chymryd i mewn i undod person y Gwaredwr yn yr enedigaeth wyrthiol. Ond mewn egwyddor yn unig. Y casgliad rhesymegol a fyddai fod pawb wedi eu hachub ac nad oes mwyach neb colledig. Ond na. Er mwyn gwneuthur yr iechydwrïaeth yn ffaith yr oedd yn ofynnol bod oddi mewn i'r Eglwys Gatholig—nid oes iechydwrïaeth y tu allan iddi hi—ac yn arbennig gyfranogi o'r sacramentau. Daethpwyd yn raddol i

⁵ Tybiat y ceir enghraifft o'r teip hwn o feddwl yn emyn adnabyddus J. H. Newman, sy'n dechrau, "Praise to the Holiest in the height," mor belled ag y gellir ei gyfleu mewn emyn syml. Darllener yr holl emyn yng ngoleuni'r paragraff uchod, yn arbennig y penillion 4 a 6:

- (4) And that a higher gift than grace
Should flesh and blood refine,
God's presence and His very Self,
And essence all divine.

Dyna bresenoldeb y Sylwedd dwyfol yng Nghrist yn coethi ("*refine*") y natur ddynol (trwy'r ymgawdoliad), a thrwy hynny yn ei hachub. Ond am y Groes dyma a ddywedir:

- (6) And in the garden secretly,
And on the cross on high,
Should teach His brethren and inspire
To suffer and to die.

Ni cheir yma ar y groes ond "dysgu" ac "ysbrydoli" dynion, nac un awgrym o aberth dirprwyol. Ceir y teip arall o athrawiaeth mewn llawer emyn, megis eiddo Mrs. Mary Owen:

- Daeth i ni iachawdwrïaeth
Drwy haeddiant gwaed y Groes;
Caed i ni bob cyflawnder
Drwy rin Ei farwol loes:
Y gyfraith lân droseddwyd,
A gadd foddlonrwydd llawn;
Cyflawnder a heddychwyd
Yn yr anfeidrol Iawn.

Iechydwrïaeth trwy Ymgawdoliad sydd yn yr emyn cyntaf, iechydwrïaeth trwy Iawn yn yr ail.

edrych ar y sacramentau fel parhad o'r Ymgkawdoliad, fel cyfryngau yn trosglwyddo gras goruwchnaturiol na ellid ei gyfrannu mewn un ffordd arall. Trwyddynt hwy trosglwyddid y Sylwedd dwyfol i ddynion, a'u gwneuthur yn etifeddion anfarwoldeb neu fywyd tragwyddol.⁶ A hyd heddiw y mae'r sacramentau yn anhepgorol i drefn iechydwriaeth mewn diwinyddiaeth Gatholig ac uchel-eglwysig. Y perygl o hyn yw myned dan sail yr elfennau moesol a phersonol mewn iechydwriaeth, a'i gwneuthur yn broses is-foesol ac is-resymol sy'n digwydd o dan drothwy'r ymwybyddiaeth, ac yn cyfnewid sylwedd yr enaid trwy foddion mwy neu lai swyngyfareddol. Groegaidd ac nid efengylaidd yw syniad o'r fath. Credwn ni mai cyfnewidiad moesol yn nhiriogaeth y gydwybod a'r ewyllys yn hytrach na chyfnewidiad dirgelaid yw yr is-ymwybyddiaeth yw'r iechydwriaeth efengylaidd.

(3) *Iechydwriaeth drwy Uniongrededd.* Gosodai'r meddwl Groegaidd bwys mawr ar wybodaeth fel ffordd iechydwriaeth, oblegid mai anwybodaeth yw pechod. Yn unol â hyn daeth yr eglwys i osod pwys mawr ar gredo gywir fel amod bywyd tragwyddol. Dyma frawddeg gyntaf "Credo Athanasius" (credo orllewinol yw hon, eithr yn hyn o beth fe gorffora ysbryd Eglwys y Dwyrain): "Pwy bynnag a fynno fod yn gadwedig, y mae'n rhaid iddo uwchlaw popeth ddal y ffydd Gatholig," sef derbyn y gredo uniongred sy'n diffinio athrawiaeth y Drindod a'r Ymgkawdoliad mewn termau uwchanianol a fenthyciwyd o athroniaeth Groeg! "Yr Eglwys Uniongred" y geilw Eglwys y Dwyrain ei hun hyd y dydd hwn. Ond credwn mai darostwng ac nid dyrchafu'r safon a wneir wrth osod uniongrededd yn hytrach na phrofiad ac ymarweddiad Cristnogol yn amod iechydwriaeth, ac felly wneuthur ffydd yn fater y deall yn hytrach nag yn beth sydd a wnelo â holl bersonoliaeth dyn. A hyd yn oed o safbwynt y

⁶ Gwelir tuedd i gyfeiriad y syniad hwn mor gynnar â dechrau'r ail ganrif. "*Pharmacon athanasias*"—moddion neu ffisig anfarwoldeb—y geilw Ignatius y bara yn y Cymun.

deall nid yw hyn yn foddhaol, oblegid yn ôl y syniad hwn unig swydd y deall yw *derbyn* yn oddefol a gwasaid y gredo a gyhoeddwyd unwaith am byth gan yr "awdurdodau"; gwrthodir i'r deall yr hawl i *chwilio* am wirionedd, a gwedir posibilrwydd cynnydd mewn gwybod-aeth grefyddol a gweithrediad byw Ysbryd y Gwirionedd yn y byd o oes i oes.

Beth am *Athrawiaeth yr Iawn* yn Eglwys Roegaidd y canrifoedd bore? Fel y gellid casglu, lle cymharol ddibwys sydd iddi. Heblaw hynny, fe'i dehonglir hi mewn modd a ymddengys i ni heddiw yn amrwd a phlentynnaidd odiaeth. Credid yn bur gyffredinol mai talu pridwerth i'r diafol a wnaeth Crist wrth farw drosom, sef talu i Satan y pris oedd yn ddyledus iddo fel iawn am ryddhau'r pechadur o'i afaelion. Deuoliaeth Blatonaidd yw cefndir y syniad hwn. Dyna'r athrawiaeth a ddysgid am agos i fil o flynyddoedd (*e.g.*, gan Irenaeus ac Origen), hyd nes i Anselm roddi dyrnod farwol iddi. Ni pherthyn i'r ddamcaniaeth hon un gwerth i ni bellach, nac un diddordeb ond hanesyddol yn unig.

II.

IECHYDWRIAETH YN EGLWYS Y GORLLEWIN.

Wrth Eglwys y Gorllewin y golygwn Eglwys Ladin y Canrifoedd Bore a'r Oesoedd Canol. Benthyciodd yr Eglwys Ladin hithau, fel yr Eglwys Roegaidd, rai o syniadau a thermau uwchaniadol athroniaeth Groeg, a hynny heb eu beirniadu gyda meddwl annibynnol. Eithr perthyn iddi hefyd ei nodwedd ei hun, sef yr ysbryd cyfreithiol a etifeddodd o'r Ymerodraeth Rufeinig. Daeth Eglwys y Gorllewin i lanw'r lle a'r swyddi a lenwid gynt gan Ymerodraeth Rufain. Edrychid ar Dduw fel Ymherodr a Deddf-roddwr, a'r Eglwys fel Ei ymerodraeth. O fewn terfynau'r wir Eglwys yn unig a thrwy ei hofferynoliaeth y gall dyn gael iechydwriaeth. Cawn eglwyswyr mawr fel Cyprian ac eraill yn cymharu'r Eglwys i Arch Noa, lle'n unig y gellid cael dihangfa rhag y dilyw.

Extra ecclesiam, nulla salus—y tu allan i'r eglwys nid oes iechedwriaeth. Yr oedd bywyd tragwyddol yn dibynnu ar *ufudd-dod* llwyr i ddeddfau Duw fel y'u gweinyddid gan yr esgobion; ac yn raddol deuthpwyd i ganoli awdurdod yr esgobion yn y Pab, Esgob Rhufain, a dirprwy Crist ar y ddaear. Yma eto rhoddwyd y lle canol yn nhrefn y cadw i'r Sacramentau, o'u dehongli yn y dull Groegaidd fel sianeli anhepgor gras goruwchnaturiol a moddion effeithiol i drosglwyddo'r sylwedd dwyfol i'r natur ddynol a'i hail-eni. Yr oedd rhinwedd y sacramentau yn gorwedd ynddynt eu hunain yn annibynnol ar amodau ysbrydol yn y derbynnydd. Yn unig yr oedd yn rhaid eu derbyn yn unol â ffurfiau a rheolau apwyntiedig yr Eglwys. Dyna'r ystyr pan ddywedid eu bod yn gweithredu *ex opere operato*. Cynyddodd nifer y sacramentau o ddwy i saith.

Y pwysicaf o'r saith sacrament oedd: (1) *Y Bedydd*, sy'n trosglwyddo i'r derbynnydd ras yr adeni, ac yn gwrthweithio effeithiau'r pechod gwreiddiol. (2) *Swper yr Arglwydd*, sef yr Eucharist neu'r Offeren. Yn y sacrament hon yr ydys yn ymborthi ar wir waed a chnawd Crist ac felly'n cyfranogi o'r sylwedd dwyfol ei hun. Seiliwyd hyn ar athrawiaeth y Traws-sylweddiad, a seiliwyd honno drachefn ar uwchhanianeg Aristotl. (3) *Penyd*. Daeth y sacrament hon i lanw lle hollbwysig ym mheirian-waith iechedwriaeth. Os syrthiai dyn i bechod marwol, ac felly golli'r gras a dderbyniasai yn y bedydd a'r eucharist, pa fodd yr oedd ei edfryd drachefn? Darpariaeth ar gyfer hyn oedd sacrament penyd, ac yr oedd iddi dair rhan, a elwid yn Lladin (a) *contritio*, sef gofid calon am y pechod (neu, i'r rhai na allent godi i'r tir hwnnw, gwnelai *attritio* y tro "ar bins," sef ofn uffern dân); (b) *confessio*, sef cyffesu'r pechod i'r offeiriad,—dyma le'r "gyffesgell" yn nhrefn iechedwriaeth; ac (c) *satisfactio*, sef rhyw iawndal a apwyntiesid gan yr offeiriad i fodloni cyfiawnder Duw,—nid cosb cyfwerth am y pechod ond rhywbeth yn lle cosb fel cydnabyddiaeth bod y gosb wedi ei haeddu. (4) Sacrament *ordeinio* neu *urddo* offeiriad.

Trwy hwn trosglwyddir gras y weinidogaeth i'r offeiriad, a'i ddwyn i mewn i olyniaeth yr apostolion, ac felly sicrhau iddo'r hawl a'r gallu i weinyddu'r sacramentau yn effeithiol yn enw'r Eglwys. Dibynna effeithiolrwydd y sacramentau nid ar gymwysterau *personol* yr offeiriad, ond ar ei safle *swyddogol* fel un wedi ei ordeinio'n rheolaidd gan yr Eglwys. O'r holl sacramentau efallai mai penyd—yn cynnwys “bodlonrwydd” (*satisfactio*)—a osododd fwyaf o farc ar Eglwys yr Oesoedd Canol. Term a fenthyciwyd allan o gyfraith Rufain gan y diwinydd Tertwlian oedd “bodlonrwydd.” Yn ôl Tertwlian, y pechadur ei hun oedd i roi “bodlonrwydd” i'r Eglwys fel amod ei adferiad. Ond yn ddiweddarach daeth y gair yn derm technegol pwysig yn athrawiaeth yr Iawn, a deuthpwyd i sôn am Grist yn marw i “fodloni” cyfiawnder Duw dros bechadur.

Yn awr, beth bynnag a all fod diffygion y gyfundrefn beiriannol uchod o safbwynt crefydd ysbrydol a moesol, rhaid cydnabod bod Eglwys Rufain yn deall meddyleg y natur ddynol yn dda ryfeddol, yn arbennig yn deall y doreth fawr o bobl gyffredin, pobl anwybodus a chymharol fydol na allant godi i dir uchel mewn amgyffrediad a phrofiad crefyddol. Dirgelwch ei chryfder i raddau mawr yw ei medr i gyfarfod â'r dyn cyffredin ar ei lefel ei hun, a darparu trefn i sicrhau iechydwrriaeth iddo heb ofyn gormod ganddo. Y mae ynddi bob darpariaeth ar gyfer y babanod yng Nghrist. Ond ei pherygl yw eu cadw byth ar lefel babandod trwy wneuthur popeth yn eu lle a pheidio â gofyn oddi arnynt ond cydymffurfio'n oddefol â'i defodau hi.

Ond, atolwg, beth yw'r lle sydd i Grist yn y gyfundrefn hon? Ymddengys fel petai'r Eglwys, sef yr offeiriadaeth, bellach wedi cymryd lle Crist a'i ddisodli. O leiaf ni ofynnir i'r credadun unigol ddyfod i gymundeb personol â Christ drosto'i hun. Er hynny rhaid cofio bod Crist yn y cefndir o hyd, yn gwneuthur yr holl gyfundrefn yn bosibl ac yn ffaith. Rhagdybir trwy'r cyfan yr Ymgnawdoliad a'r Iawn. Er enghraifft gall yr offeiriad faddau pechod y cyffeswr am y gall dynnu o gronfa ddihsbydd

yr haeddiant a drysorwyd i fyny yn y nefoedd, sef haeddiant Crist, wedi ei adgyflenwi ac ychwanegu ato gan haeddiant y saint. Wrth “haeddiant” y golygir yma yr haeddiant sydd *dros ben* yr hyn sy’n angenrheidiol er mwyn galluogi Crist a’r saint i fodloni Duw ar eu rhan eu hunain (*supererogatory merit*). Yr offeiriad sy’n gweinyddu’r gronfa hon ar y ddaear, ond y mae’n bod yn y nefoedd yn annibynnol ar yr offeiriad ei hun.

Anselm oedd y cyntaf i adeiladu athrawiaeth fanwl am yr Iawn ar sail y syniad hwn o “haeddiant dros ben.” Gwnaeth hyn mewn dull rhesymegol cywrain a llafurfawr yn ei lyfr enwog *Cur Deus Homo* (1098 o.c.), y llyfr cyntaf o bwys ar Athrawiaeth yr Iawn. Yn lle’r syniad amrwd mai talu iawn i’r diafol a wnaeth Crist, dysgodd Anselm mai *i Dduw Dad* y talodd Crist y pris oedd yn angenrheidiol i sicrhau ein hiechydwrïaeth. Syniai am Dduw fel Brenin ffwdal sy’n hawlio teyrnged llawn oddi ar Ei ddeiliaid. Trwy bechod methodd dyn â chyfarfod â’r gofynion, a dianrhydeddodd Dduw. Fel amod ei edfryd i ffafr Duw yr oedd yn rhaid i ddyn dalu’n ôl y cyfanswm o anrhydedd ac urddas yr amddifadwyd Duw ohono trwy ei bechod. Ond ni allai dyn dalu ei ôl-ddyledion, am nad oedd ganddo ddim i dalu. Gwnaed hynny yn ei le gan y Duw-ddyn, trwy Ei farwolaeth ar y groes. Nid oedd *bywyd* Crist yn rhan o’r Iawn; yr oedd bywyd o ufudd-dod llawn i Dduw yn ddyledus oddi wrtho Yntau fel yr oedd yn ddyn, ac felly nid oedd yn Ei fywyd ddim dros ben i dalu dyled pechaduriaid yn eu lle. Ond yr oedd Ei farwolaeth ar dir gwahanol. Cyflog *pechod* yw marwolaeth, a chan na phechodd nid oedd dan ddyled i farw ar ei ran Ei Hun. Felly yr oedd Ei farwolaeth yn “weithred dros ben y gofyn” (*act of supererogation*, yn iaith diwinyddiaeth Eglwys Rufain), ac felly ffurfiai drysorfa o haeddiant y gellid tynnu allan ohoni i dalu’r ddyled i anrhydedd Duw yn herwydd pechod y byd. Gwelir bod Anselm yn dehongli’r Iawn yn nhermau *haeddiant* dirprwyol, ac nid (fel y gwnaed gan Brotestaniaeth) yn nhermau *cosbedigaeth* ddirprwyol. Ac y mae

gwahaniaeth pwysig rhyngddynt. Lle bo haeddiant nid oes gosb yn ystyr fanwl y gair. Anselm oedd y cyntaf, hefyd, i sôn am yr Iawn fel "bodlonrwydd" i Dduw.

Cyfraniad pwysig oedd eiddo Anselm. Ond y mae iddo fwy o ddiffygion nag y gallwn oedi yma i'w dangos. Edrychir yn ormod ar Dduw fel Brenin sy'n dra ystyriol o'i "anrhydedd" a'i "urddas" personol Ei Hun, ac ni roddir lle i'r syniad efengylaidd am gariad tadol Duw fel y cymhellydd mawr oedd y tu ôl i waith aberthol ac achubol Crist. Balchder neu hunan-barch Brenin ac nid cariad Tad yw'r symbylydd yma. Heblaw hynny, gwahenir yn ormodol rhwng egwyddor *bywyd* Crist ac egwyddor Ei *farw*. Talu Ei ddyled Ei Hun yn unig a wnaeth Crist wrth fyw, a thalu dyled dynion eraill yn unig wrth farw. I'r gwrthwyneb credwn ni mai'r egwyddor o gariad hunan-aberthol a lywodraethai Grist yn ystod Ei holl fywyd sy'n cyrraedd ei hanterth eithaf ar y groes. Ni ellir mewn egwyddor ysgaru Ei angau oddi wrth Ei fywyd.

Y mae dysgeidiaeth Abelard yn fwy cydnaws â meddwl ein hoes ni. Gŵr hynod oedd Abelard, yn cydoesi'n rhannol ag Anselm ond a fu farw ddeugain mlynedd ar ei ôl. Ef yw tad y "ddamcaniaeth dylanwad moesol," sef mai yn ei ddylanwad moesol ar ddyn y gorwedd rhinwedd yr Iawn. Taflodd Abelard dros y bwrdd ddamcaniaeth ei ragflaenydd mai talu ein dyled i Dduw a wnaeth Crist, a dehonglodd Ei farw fel yr amlygiad llawn o'r cariad dwyfol tuag at ddynion, a wnaed er mwyn ennyn yng nghalonau dynion gariad cyffelyb yn ôl tuag at Dduw, ac felly eu gwaredu o'u pechodau. Yn y groes y gwelwn yn eglur yr hyn a gostiodd iechydwriaeth dyn i Dduw a Christ mewn aberth a dioddefaint. Diamau na wnaeth Abelard gyfiawnder â holl agweddau'r pwnc. Ond pwysleisiodd elfen dra phwysig a gymylwyd yn fawr gan Anselm a'i ganlynwyr. Agorodd ffordd ragorach o esbonio Iawn Crist na llu o'r damcaniaethau traddodiadol sy'n sawru mor drwm o'r ysbryd bargeiniol, masnachol a chyfreithiol.

Ni allwn o fewn terfynau cynllun y llyfr hwn fanylu ar systemau mawr yr Oesoedd Canol—Thomas o Acwino, Duns Scotus, etc.—oddieithr mor bell ag y corfforir eu hysbryd a'u gogwydd yn y disgrifiadau uchod o drefn iechydwriaeth yn yr Eglwys Ladin. Wrth basio heibio iddynt ni fwriadwn ddibrisio gwaith mawr y meddylwyr cawraidd hyn, sy'n teilyngu mwy o sylw nag a gawsant eto yng Nghymru. Ond ar y cyfan rhaid inni wrthod eu dysgeidiaeth, am na allwn gredu bod iechydwriaeth yn dibynnu ar ufudd-dod i ddeddfau'r Eglwys fel sefydliad gweledig. Yn arbennig daliwn nad trwy'r offeiriadaeth yn unig nac yn bennaf y daw bywyd tragwyddol i feibion dynion, eithr trwy gymundeb personol â Duw yng Nghrist. Teg er hynny yw cyfeirio mewn brawddeg neu ddwy at *gyfrinwyr* yr Oesoedd Canol. Llwyddodd y rhain i oresgyn ysbryd cyfreithiol yr Eglwys a gormes ei pheirianwaith defodol. Y mae Eglwys Rufain yn nodedig am ei chyfrinwyr a'i seintiau, dynion duwiolfrydig a'u cyflwynodd eu hunain i'r ymchwil am realiti ysbrydol ar hyd ffordd myfyrdod a gweddi yn hytrach nag ar lwybr seremonïaeth allanol. Ni allwn lai nag edmygu'r Eglwys am roi nodded i'r dynion hyn. Er hynny ffordd Neo-Platonïaeth yn fwy na ffordd Cristnogaeth yw cyfriniaeth yn ei ffurfiau "clasurol." Tueddai'r cyfrinwyr i anwybyddu'r datguddiad *hanesyddol* o Dduw ac i geisio neidio dros ffiniau'r byd meidrol i anoddyfn diwaelod yr Absolwt dibriodoledd. Heblaw hynny, llwybr i'r lleiafrif—i'r aristocratiaid crefyddol—oedd cyfriniaeth o fewn Eglwys yr Oesoedd Canol. I'r doreth fawr o bobl—y werin a'r miloedd—ffordd iechydwriaeth yn yr Eglwys honno oedd ffordd y defodau a'r penydiau, y bedydd, yr offeren, y gyffesgell, a holl gyfarpar manwl y peirianwaith offeiriadol. Trwy "weithredoedd da" yn yr ystyr eglwysig hon y ceisiai dynion roddi "bodlonrwydd" (*satisfactio*) i Dduw, ennill "haeddiant" (*meritum*) yn Ei olwg, ac felly gael dihangfa rhag cosbedigaeth dragwyddol.

III.

Y DDIWINYDDIAETH BROTESTANNAIDD.

Ymgais oedd y Diwygiad Protestannaidd i fyned heibio i allanolion crefydd ac i adennill profiad uniongyrchol a phersonol o Dduw yng Nghrist fel y ceid ef yn yr Eglwys gyntefig, yn arbennig y teip o brofiad Cristnogol a gynrychiolid yn yr apostol Paul. Fel y dywed Denney, "What it [the Reformation] did in principle was to expel *things* from religion, and exhibit all its realities as persons and the relations of persons." Gras Duw, er enghraifft, nid *peth* mohono, y gellir ei "dywallt i mewn" (*infuse*) i ddyn trwy gyfrwng y sacramentau (*gratia infusa*, dyna derm technegol diwinyddiaeth Eglwys Rufain); yn hytrach dylanwad *personol* Duw yn arddangos Ei gariad at bechadur trwy Grist ydyw gras, a hwnnw'n deffro ffydd *bersonol* yn ymwybyddiaeth y credadun.⁷ Mewn ffydd y mae'r credadun yn mentro ar y trugaredd anfeidrol a drosglwyddir iddo ym mherson a gwaith Crist. Yn y Diwygiad Protestannaidd ceisiwyd myned yn ôl at Grist Ei Hun fel at lygad y ffynnon, yn lle derbyn gras yn ail-law trwy bibelli'r peiriant eglwysig. Iechydwriaeth yn syth oddi wrth Grist ac nid oddi wrth yr Eglwys! Yn Eglwys yr Oesoedd Canol yr oedd yr Eglwys wedi trawsfeddiannu lle Crist, peiriant wedi cymryd lle Person. Yr Eglwys oedd gwrthrych uniongyrchol ffydd y credadun; nid oedd a wnelai â Christ oddieithr yn anuniongyrchol iawn. Yn awr yn ôl at Grist oedd y delfryd,—nid at "Iesu hanes" yn yr ystyr fodern yn gymaint, ond at Grist yr Apostol Paul. Perthynas bersonol â Christ oedd hanfod iechydwriaeth. Pwysleisiodd y Diwygwyr holl-ddigonolrwydd Crist yn Ei berson a'i waith. Taftwyd ymaith yr athrawiaeth bod y sacramentau'n effeithiol ynddynt ac ohonynt eu hunain (*ex opere operato*). Dibynnai eu heffeithiolrwydd ar egwyddor fewnol, sef ffydd y derbynnydd, yn llawn cymaint ag ar natur wrthrychol y

⁷ James Denney, *The Christian Doctrine of Reconciliation* (1917), t. 91.

sacramentau eu hunain, os nid yn fwy felly. Rhoddodd Luther a'i ganlynwyr bwyslais enfawr ar "gyfiawnhad trwy ffydd" yn ôl dysgeidiaeth Paul, o'i gyferbynnu ag athrawiaeth Eglwys Rufain am yr "haeddiant" a enillir trwy "weithredoedd," yn arbennig gweithredoedd penyd yn unol â'r gofynion eglwysig.

Er hynny nid ffydd ynddi ac ohoni ei hun sy'n cyfiawnhau,—ni byddai hynny ond ffurf arall ar iechyd-wriaeth trwy haeddiant dyn. Yr hyn sy'n cyfiawnhau yw *gwrthrych* y ffydd, sef Crist yn ei waith gorffenedig dros ddynion. Dyna sail wrthrychol iechyd-wriaeth. Gorwedd posibilrwydd cyfiawnhad yn Iawn Crist, yr aberth a offrymwyd unwaith am byth gan Grist i Dduw, sy'n gwbl effeithiol i droi ymaith ddigofaint Duw a'i gwneuthur yn bosibl i Dduw faddau pechod.

Ond pa fodd yr oedd esbonio effeithiolrwydd Iawn Crist fel sylfaen ein hiechyd-wriaeth? Yn anffodus fe gymerwyd trosodd gan y Protestaniaid cynnar lawer o dermau a chategorïau'r hen ddiwinyddiaeth Ladin, heb eu beirniadu'n drylwyr yng ngoleuni eu hegwyddorion a'u profiad eu hunain. Rhoddasant y gwin newydd mewn hen gostrelau. Un o'r syniadau a gymerwyd trosodd heb unrhyw ymdeimlad o'i annigonolrwydd i wneuthur cyfiawnder â meddwl Crist oedd yr hen syniad cyfreithiol o *fodlonrwydd* (*satisfactio*), un o brif dermau diwinyddiaeth yr Oesoedd Canol. Yn y defnydd a wnaeth o'r syniad hwn yr oedd Calfin yn fwy cyfreithiol na'r hen ddiwinyddion Lladin eu hunain. Hynny yw, yr oedd yn fwy caeth na hwy i lythyren hen gyfreithiau'r Ymerodraeth Rufeinig. Yn ôl y rheini yr unig ffordd i roddi bodlonrwydd i ofynion y ddeddf oedd trwy *gosb* a fyddai'n gymesur â maint y trosedd. Ond yn ôl Anselm bodlonir urddas ac anrhydedd Duw trwy fethod arall yn lle cosb, sef trwy'r swm o "haeddiant dros ben" a enillodd Crist wrth farw ac a dalwyd ganddo i Dduw yn iawn dros bechodau dynion. Y mae'n amlwg nad oes gosb lle bo haeddiant, ac felly nid cosb am bechod y byd ond rhywbeth arall yn lle cosb oedd marw dirprwyol Crist yn ôl Anselm.

Ond aeth Calfin yn ôl at lythyren cyfraith Rhufain, gan wneuthur bodlonrwydd yn gyfartal â chosb yn yr ystyr fanylaf. Rhoddodd Crist fodlonrwydd i Dduw trwy ddioddef y gosb oedd yn gymesur â swm pechod. Yn awr am y tro cyntaf yn hanes diwinyddiaeth cawn ddatganiad diamwys o athrawiaeth yr Iawn yn nhermau cosbedigaeth ddirprwyol. Dysgodd Luther a Chalfin mewn modd digamsynied i Grist ar y groes ac yn ystod y tridiau y bu yn "uffern" ddioddef yr hyn oedd yn gyfartal â'r dioddefaint dragwyddol a haeddasai pechaduriaid, ac i Dduw dywallt ar Ei Fab Ei holl ddigofaint santaidd yn erbyn pechod! Ac yma daw i mewn athrawiaeth y cyfrifiad deublyg,—Duw'n cyfrif euogrwydd y pechadur i Grist, ac ar sail Ei ddioddefaint dirprwyol yn cyfrif cyfiawnder Crist i'r pechadur ac felly yn rhyddhau'r pechadur o'r ddedfryd oedd yn ei erbyn yn llys cyfiawnder.

Gwelir mor drwyadl gyfreithiol yw'r ddamcaniaeth hon. Termiau ac awyrgylch llys barn a geir ynddi. Ysbryd caled, anhyblyg llythyren y gyfraith wladol sydd yma, ac nid yr ysbryd sy'n nodweddu perthynas foesol dynion â'i gilydd yng nghysylltiadau dyfnaf a thyneraf bywyd, megis ar yr aelwyd, lle y tymherir cyfiawnder noeth â chariad, a lle mae'r hinsawdd foesol yn bur wahanol i eiddo llys barn. Dehonglir Teyrnas Dduw yn nhermau Ei benarglwyddiaeth, gan golli golwg ar Ei dadolaeth. Yn sicr, ni all y ddamcaniaeth hon fodloni ein hymwybyddiaeth foesol ar ei gorau. Gallwn gymeradwyo'n galonnog yr amcan oedd mewn golwg, sef diogelu cyfiawnder Duw a threfn foesol y cyfanfyd. Gwir yw bod cyfiawnder Duw yn rhwym o olygu digofaint yn erbyn pechod, sef adweithiad Ei natur berffaith yn erbyn yr hyn sy'n elyniaethus iddi. Ni all Duw faddau pechod trwy'n syml ei anwybyddu, pasio heibio iddo'n ddisylw fel pe na bai un gwahaniaeth rhwng drwg a da. Elai hynny o dan sail cyfansoddiad moesol y cyfanfyd. Eithr ychwanegu at anghyfiawnder pethau a wneir, ac nid bodloni cyfiawnder, pan symudir y gosb oddi ar yr hwn a'i haedda a'i gweinyddu ar yr hwn nas haeddodd. Nid datrys y broblem a wna

hyn ond creu problem newydd. Od yw deddf cyfiawnder manwl yn hawlio bod i bob trosedd ei gosb, onid yw'r un ddeddf yn hawlio mai'r euog ac nid y dieuog sydd i'w gosbi? "Yr enaid a becho, *hwnnw* a fydd marw" yw ei hiaith hi. "Pa beth bynnag a heuo dyn, hynny hefyd a fed *efe*," nid rhywun arall. (Nid gwadu *dioddefaint* dirprwyol fel ffaith yn y byd moesol yr ydym—y mae pob mam yn dioddef dros ei phlentyn—ond gwadu *cosbedigaeth* ddirprwyol mewn ystyr gyfreithiol.) Nid *peth* yw euog-rwydd y gellir ei drosglwyddo'n gorfforol o'r naill berson i'r llall fel trosglwyddo swm o arian; felly hefyd nid nwydd materol y gellir ei drosi o'r naill i'r llall yw cosb ym myd moesoldeb. Pan adweithia Duw yn erbyn pechod, fe adweithia yn ei erbyn yn y man lle mae, nid lle nid yw. Heblaw hynny, fel y gofynnai'r Sosiniaid yn effeithiol, Od yw cyfiawnder wedi ei *fodloni*, a allwn sôn mwyach am *rad ras*? Od yw'r cownt wedi ei dalu, a oes le i faddeuant? Ac od atebir mai rhad ras a ddarparodd y moddion i fodloni cyfiawnder, yna gwneir yr Iawn yn ddyfais i oresgyn y ddeuliaeth rhwng cyfiawnder a chariad oddi mewn i Dduw Ei Hun. Nid moddion i gymodi dyn â Duw yn gymaint yw'r Iawn mwyach, ond moddion i'w gymodi ag Ef Ei Hun. Y ffaith yw, rhaid symud o awyrgylch ffugion a rheolau artiffisial y llys barn i awyrgylch realiti unplyg y byd moesol od ydym i ddehongli'n addas berthynas Duw â dyn yn nhrefn yr iechydwriaeth.

Gwnaed ymgais gan rai diwinyddion diweddarach i liniaru gerwinder yr athrawiaeth Galfinaidd am gosbedigaeth ddirprwyol. Y galluocaf a'r mwyaf dylanwadol oedd eiddo'r Armin amryddawn o'r Is-almaen, Hugo Grotius, yn ei lyfr *De Satisfactione Christi* (1617). Edrychai Grotius ar Dduw nid fel Brenin penarglwyddiaethol neu Farnwr yn gweinyddu cyfiawnder deddfol, ond fel Llywodraethwr cyfansoddiadol yn gweithredu ym mhob peth er lles uchaf Ei Deyrnas. Nid cosb gyfartal i bechod y byd oedd dioddefaint Crist, eithr symbol o barodrwydd Duw i "lacio" (*relax*) gofynion manwl y ddeddf oedd yn hawlio cosbi'r troseddwr. Diamau bod damcaniaeth

Grotius yn fwy cydnaws â'r meddwl modern na systemau mwy rhesymegol ac anhyblyg yr hen Galfiniaeth. Ond rhy gyfreithiol a pholiteiaidd yw ei ddull yntau o feddwl am Deyrnas Dduw (ef oedd awdurdod mwyaf ei oes ar ddeddfeg). Yr oedd eisiau newid y safbwynt yn fwy trwyadl byth er mwyn dwyn athrawiaeth y cymod allan o awyrgylch politics i fyd y realiti moesol a adlewyrchir ym mhrofiadau dyfnaf dynion. Aeth y systemau athrawiaeth yn rhy gymhleth a ffurfiol a haniaethol. Fel y dywed Denney, "There was too much apparatus and too little personality" (*op. cit.* t. 109),—peiriant "trefn y cadw" yn gorlethu'r ochr bersonol a phrofiadol i grefydd. Unwaith eto daeth uniongrededd ffurfiol i gymryd lle'r profiad byw o Iesu Grist yn egnïon achubol Ei bersonoliaeth. Yr oedd eisiau ail ddarganfod Iesu'r efengylau a phrofi o'r newydd rymusterau'r cariad dwyfol a amlygwyd ynddo a thrwyddo.

IV.

Y CYFNOD MODERN.

Amwys iawn yn ddiau yw'r term "y cyfnod modern," ond i'n hamcan presennol fe'i cymerwn i olygu'r cyfnod o ddiwedd y 18fed ganrif hyd ein dyddiau ni. Prif nodwedd diwinyddiaeth y cyfnod yw'r duedd i gefnu ar systemau haniaethol ac *a priori* yr hen ddiwinyddiaeth Brotestannaidd ac i gychwyn o'r newydd gyda Iesu hanes a'r profiad Cristnogol o iechydwriaeth yng Nghrist. Bu hwn yn gyfnod o gynnydd aruthrol mewn gwyddoniaeth, ac effeithiodd hyn yn fawr ar ddiwinyddiaeth ei hun, nid yn unig o ran ei chynnwys ond o ran ei method. Daethpwyd i wneuthur mwy o ddefnydd o'r method *inductive* a hanesyddol. Dyna gyfnod mawr yr "ymchwil am Iesu hanes," a defnyddiwyd dulliau mwy beirniadol a gwyddonol nag a wnaed erioed o'r blaen i archwilio ffynonellau'r hanes. Yn arbennig ceisiwyd adeiladu athrawiaeth ar brofiad y credinwyr yn hytrach nag ar sail awdurdod allanol. O'r cyfeiriad athronyddol y dylanwad

ffrwythlonaf ar ddiwinyddiaeth a fu athroniaeth feirniadol Kant. Trwy Kant yn bennaf y daeth “gwerth” (*value*) i gymryd lle “sylwedd” fel prif gategori athroniaeth crefydd.⁸

Ochr yn ochr â Moderniaeth Brotestannaidd ceir mudiad Catholig ac Anglo-Catholig cryf, a adgyfnerthwyd yn fawr ym Mhrydain trwy'r “Mudiad Rhydychen” (o 1833 ymlaen). Mudiad yw hwn sy â'i wyneb yn ôl tua'r Oesoedd Canol, a rhoir y lle canol ynddo i'r Eglwys a'r Sacramentau, o'u deall mewn ystyr Gatholig, fel priffordd iechydwrriaeth. Yr ydym eisoes wedi disgrifio nodweddion cyffredinol y teip hwn o athrawiaeth wrth sôn am Eglwys y canrifoedd bore a'r oesoedd canol. Ni allwn ddywedyd rhagor amdano yma. Ond rhaid inni ddywedyd rhywbeth am ddatblygiad athrawiaeth iechydwrriaeth yn y cylchoedd sy'n cario ymlaen y traddodiad Protestannaidd.

Cytunaf â Denney pan ddywed mai'r tri chyfraniad pwysicaf a wnaed yn y cyfnod hwn i athrawiaeth cymod yw eiddo Schleiermacher (yn ei lyfr *Y Ffydd Gristnogol*, 1821), McLeod Campbell (yn ei *The Nature of the Atonement*, 1856), a Ritschl (yn ei lyfr *Yr Athrawiaeth Gristnogol am Gyflawnhad a Chymod*, 1870-74). Symia Denney i fyny y pethau sy'n gyffredin i'r tri llyfr fel hyn: “Gorffwys y tri ar sail hanes a phrofiad i raddau llawer mwy na'r rhai a'u rhagflaenodd. Y maent oll yn ymwybodol o Iesu yn ogystal ag o Grist, ac yn ymwybodol bod yn rhaid i waith Crist, beth bynnag ydoedd, godi'n naturiol o fywyd Iesu. Nid edrychir arno fel petai yma i gario allan unrhyw blannu neu gynllun iechydwrriaeth; yn hytrach y mae'n Waredwr trwy fod yr hyn ydyw, gwneud yr hyn a wna, dioddef yr hyn a ddioddefa, yn ôl fel yr oedd yr amgylchiadau yr oedd ynddynt yn gofyn. Nid oes dim yn artiffisial yn Ei waith

⁸ “Teyrnas dibenion” yw term mawr Kant ei hun am deyrnas gwerthoedd. Trwy Lotze a Ritschl yn bennaf y daeth y term “gwerth” i fri mewn athroniaeth a diwinyddiaeth. Prif gategori'r Oesoedd Canol oedd “sylwedd,”—syniad sydd a'i wraidd yn athroniaeth Aristotl. Gwêl fy *Philosophy of Religion*, yr *Index* o dan y geiriau *value* a *value-judgment*.

fel Gwaredwr; moesegol ydyw o ran ysbryd a chyflawniad o'r dechrau i'r diwedd."⁹

Am *Schleiermacher*, diwinydd mwyaf dylanwadol y Cyfandir ar ôl Luther, nid ym manylion ei athrawiaeth yn gymaint ag yn ei safbwynt cyffredinol y mae pwysigrwydd ei gyfraniad i ddiwinyddiaeth. Yr hyn oedd yn fwyaf newydd oedd ei fethod o seilio athrawiaeth yn uniongyrchol ar y profiad crefyddol yn hytrach nag ar awdurdod allanol neu ar gynseiliau rhesymol. Iddo ef *teimlad* yw crefydd yn ei chraidd a'i gwraidd, ac nid ffurf ar gredo neu wybodaeth (fel y tybiai diwinyddion a rhesymolwyr ei gyfnod), neu ffurf ar foesoldeb (fel y dysgai Kant). Diffiniodd grefydd yn gyffredinol fel "yr ymwybyddiaeth o ddibyniaeth hollol ar Dduw," a'r grefydd Gristnogol fel y profiad o'r "prynedigaeth a wnaed gan Iesu o Nasareth." Gorwedd iechydwrïaeth yn yr ymdeimlad cyfriniol o bresenoldeb uniongyrchol yr Anfeidrol yn y meidrol ac o undod y meidrol â'r Anfeidrol. A golyga'r prynedigaeth trwy Grist adgynhyrchu ym meddwl y credadun yr ymwybyddiaeth o Dduw oedd yn brif elfen ym mhrofiad Crist. Wrth inni ddyfod i gymundeb â Christ yn y Testament Newydd ac yn yr Eglwys y derbyniwn yr ymwybyddiaeth o Dduw oedd yn eiddo Crist Ei Hun a thrwy hynny y'n creir o'r newydd. Wrth y "cymod" y golygir y credadun yn dyfod i'r un cyflwr o wynfydedigrwydd ac o berthynas â Duw ag yr oedd Crist Ei Hun yn ei fwynhau. Disgrifia *Schleiermacher* yr iechydwrïaeth yn gyfangwbl o'r safbwynt deiliadol (*subjective*), gan gefnu ar y traddodiad eglwysig a briodolai werth gwrthrychol i ddioddefaint a marwolaeth Crist yn eu dylanwad ar Dduw. Nid trwy ymosod ar yr hen syniadau cyfreithiol a swyngyfareddol am yr Iawn ond trwy basio heibio iddynt a symud i hinsawdd hollol wahanol y cynorthwyodd *Schleiermacher* i wneuthur y syniadau hynny yn amhosibl i'r meddwl diweddar. Symudodd y pwyslais o'r wedd gyfreithiol i'r wedd gyfriniol i'r prynedigaeth trwy Grist, ac o'i farwolaeth fel rhywbeth

⁹ James Denney, *The Christian Doctrine of Reconciliation*, tt. 115 c.

ar wahân i'w fywyd i'r cydymdeimlad byw â dynion a'i gwnaeth yn un â hwynt yn Ei fyw a'i farw. Diamau iddo ddehongli crefydd mewn modd rhy bantheistaidd¹⁰ a methu â gwneuthur cyfiawnder â'r elfen wrthrychol a moesol ynddi. Ond bu ei genadwri yn adfywiad grymus i'r eglwys mewn cyfnod o resymoliaeth oer a diffwrth.¹¹

Yr oedd *Ritschl* yn gryf lle'r oedd Schleiermacher yn wan, sef ar yr ochr foesegol i grefydd; ond yr oedd hefyd yn wan lle'r oedd ei ragflaenydd yn gryf, sef ar yr ochr gyfriniol i grefydd. Yr oedd yn fwy dyledus i Kant am ei bwyslais ar nodwedd foesegol y profiad crefyddol, a chas oedd ganddo gyfriniaeth. Ond cariodd ymlaen waith Schleiermacher wrth wneuthur profiad ac nid rheswm yn safon a ffynhonnell athrawiaeth. Gwelsom i Schleiermacher ddiffinio Cristnogaeth yn nhermau'r prynedigaeth trwy Grist, gan ddehongli'r prynedigaeth fel profiad cyfriniol. Ond at y syniad o brynedigaeth fe ychwanegodd Ritschl y syniad o Deyrnas Dduw yn ystyr foesol (nid apocalyptig) y term, er mwyn cyfleu mai moesol ac nid cyfriniol yw'r profiad o iechedwriaeth trwy Grist. "Christianity, so to speak, resembles not a circle described from a single centre, but an ellipse which is determined by two *foci*," a'r ddau *focus* yw "redemption through Christ" a "the Kingdom of God."¹² I Ritschl yn fwy na neb yr ydys yn ddyledus am y pwyslais modern ar Deyrnas Dduw. Nid profiad y dyn unigol ar ei ben ei hun yw iechedwriaeth; fe gynnwys bod yn aelod o Deyrnas o bersonau. Y mae Teyrnas Dduw yn bod o flaen yr unigolyn. Rhodd Duw i'r unigolyn yw; ond ni ddaw'n eiddo onis gwna hi'n *dasg* i'w hennill. Y Deyrnas yn rhad rodd gras Duw (*Aufgabe*) dyna'r wedd grefyddol i'r profiad o iechedwriaeth; yr un Deyrnas yn *dasg* i'w hennill (*Gabe*), dyna'r wedd foesol iddi. Y mae pwyslais Ritschl

¹⁰ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

¹¹ Gweler fy ysgrifau ar Schleiermacher yn *Y Dysgedydd*, Ebrill, Mehefin, a Gorffennaf, 1925.

¹² Ritschl, *Justification and Reconciliation*, Cyf. Saes. (1900), t. II.

ar Deyrnas Dduw wedi ehangu ein syniad am iechydwriaeth trwy ei gwneuthur yn beth cymdeithasol a moesol sy'n cynnwys perthynas dynion â'i gilydd yn ogystal â'u perthynas â Duw. Pwysig iawn hefyd yw'r lle a rydd Ritschl i Iesu hanes fel cyfrwng ein hiechydwriaeth. Iesu hanes sy'n achub. Y mae drwgdybiaeth Ritschl o gyfriniaeth yn peri nad oes ganddo le i breswyliaid real y Crist byw neu'r Ysbryd Glân yn y galon. Trwy'r Iesu hanesyddol fel datguddiad eithaf o Dduw y'n hachubir. Gwrthyd Ritschl yntau yr hen syniadau cyfreithiol am yr Iawn fel trafodaeth wrthrychol. Yr hyn a wna Grist yn Waredwr yw Ei ffyddlondeb diwyro i'w alwedigaeth fel sylfaenydd Teyrnas Dduw yn y byd, ffyddlondeb mabol a'i gwnaeth yn ufudd hyd angau, ie, angau'r groes. Trwy Ei ffyddlondeb i'w alwedigaeth enillodd fuddugoliaeth ar angau ac arglwyddiaeth ysbrydol ar y byd. Y mae buddugoliaeth Ei ysbryd ffyddiog yn cynhyrchu ysbryd cyffelyb yn Ei ganlynwyr. Ni wahanir Ei farwolaeth mewn egwyddor oddi wrth Ei fywyd.

Yr oedd *McLeod Campbell* yn un o seintiau mwyaf dethol ei oes, ac fel meddyliwr nodweddir ef gan wreiddioldeb, lledneisrwydd ac ysbrydolrwydd aruchel. O ran ffurf ac arddull y mae ei lyfr clasurol ar yr Iawn yn fwy ceidwadol na'r ddau a amlinellwyd uchod. Ond unwaith yr eir heibio i'r ffurf at yr ysbryd gwelwn yma y meddwl modern ar ei orau. Y syniad canol yw Tadolaeth Duw. Y Dr. Campbell oedd un o ddiwinyddion cyntaf Prydain i daflu dros y bwrdd y syniad o Iawn drwy gosb ddirprwyol. Ceisiodd er hynny gadw'r syniad o Iawn gwrthrychol, eithr rhoddodd ddehongliad newydd a gwreiddiol ohono fel *edifeirwch a chyffes ddirprwyol*. Gorwedd rhinwedd dioddefaint Crist, nid yn y poenau corff fel poenau, ond yn y santeiddrwydd a'r cariad yn cymryd y ffurf o ddioddefaint. "Y mae'r dioddefydd yn dioddef yr hyn a ddioddefa, trwy Ei fod yn edrych ar bechod a phechaduriaid â llygaid Duw, ac yn teimlo tuag atynt â chalon Duw."¹³ Ond nid

¹³ McLeod Campbell, *The Nature of the Atonement*, 4th ed. (1873), p. 102.

cosb yw'r dioddef hwn, eithr santeiddrwydd a chariad Duw yng Nghrist yn sylweddoli drygedd pechod a thrueni pechaduriaid. Wrth ddehongli gwedd wrthrychol yr iawn, sef ei gweithrediad tuag at Dduw, cychwyn McLeod Campbell o osodiad Jonathan Edwards bod yn rhaid wrth "naill ai cosb gyfwerth neu ynteu edifeirwch cyfwerth er mwyn rhoi bodlonrwydd digonol am bechod." Gwrthododd Edwards yr olaf, ar y tir na allai dyn byth edifarhau i raddau digonol yn iawn am ei bechod, ac felly nid oedd ffordd arall amdani ond cosb gyfwerth. Ond dewisodd Campbell yr awgrym ddarhod i Grist offrymu i Dduw edifeirwch cyfwerth am bechodau dynion, ac y gallai Duw ar sail hynny ryddhau'r pechadur o'r gosb a haeddodd. Gwnaeth Crist gyffes berffaith am bechod y ddynoliaeth, cyffes oedd (a dyfynnu brawddeg enwocaf y llyfr) "yn Amen perffaith oddi mewn i ddynoliaeth i farn Duw ar bechod dyn."¹⁴ Yr oedd yn yr Amen hwn holl elfennau edifeirwch perffaith oddieithr yr ymwybyddiaeth o bechod, ac yr oedd yn ddigonol i gyfarfod â digofaint Duw oherwydd pechod. Mynych y beirniadwyd y rhan hon o ddamcaniaeth Campbell, ac nid heb achos. Anodd gweld pa fodd y gall y diniwed edifarhau a chyffesu tros yr euog mwy nag y gall dioddef cosb dros yr euog o fewn amodau'r byd moesol. Oblegid peth angerddol bersonol ac unigol yw edifeirwch. Ond hanfod ei ddamcaniaeth wedi'r cwbl yw ei bwyslais ar yr undod moesol rhwng Crist a dynion yn rhinwedd Ei gariad a'i gydymdeimlad perffaith. Hanfod cariad yw ei allu a'i barodrwydd i fynd i mewn i brofiad pobl eraill, i sylweddoli eu hangenion, ac i ddwyn eu beichiau. Yn lle'r hen syniad bod dioddefaint Crist yn yr ystyr o boen corff yn iawn cytbwys am bechod, fel petai poen corff fel y cyfryw yn meddu ar rinwedd a gwerth, cawn y syniad mwy ysbrydol mai dioddefaint Crist fel y mae'n fynegiant o gariad a chydymdeimlad sy'n meddu ar werth, a bod y dioddefaint hwnnw yn fynegiant oddi mewn i ddynoliaeth o deimlad y Duw tragwyddol Ei Hun.

¹⁴ *op. cit.*, t. 118.

Gellid ychwanegu enwau eraill at y rhai uchod i ddangos yr adweithiad oddi wrth yr hen syniadau artiffisial, cyfreithiol a masnachol am yr Iawn a'r mudiad i gyfeiriad dehongliad a fyddai'n fwy cydnaws â'r gydwbybod lednais sy'n ymdeimlo â realiti moesol,—F. D. Maurice, Bushnell, Westcott, Moberly, Hastings Rashdall, etc. (Rhyw ddal gafael mwy neu lai yn yr hen syniad am ddeddf a chosb a wnaeth Dale.) Ond nid ychwanegodd yr un ohonynt ddim o bwys sylfaenol at yr hyn a ddysgodd McLeod Campbell. Gresyn na buasai mwy o astudio ar lyfr McLeod Campbell yng Nghymru.

Y cyfraniad pwysicaf yn Gymraeg y gwyddom amdano yw eiddo'r Dr. Lewis Edwards, y Bala, yn ei lyfr *Athrawiaeth yr Iawn* (1860). Y mae'r traethawd hwn yn llawn o feddyliau coeth a dwfn mewn arddull urddasol ond syml. Gwnaeth wasanaeth gwerthfawr trwy ddangos mor annigonol yw rhai dehongliadau o'r Iawn oedd yn boblogaidd ar y pryd. Ond ar y cyfan rhaid cydnabod mai amddiffyniad o'r athrawiaeth draddodiadol yn hytrach na chyfraniad newydd yn ysbryd y meddwl modern yw'r llyfr. Y syniad mawr yw mai hanfod yr Iawn yw haeddiant y Gwaredwr. "Y mae teimladau greddfoll yn meddwl dyn y dylai pechod gael ei gosbi: ond y mae yma deimlad mor gryf o'r ochr arall y dylai haeddiant gael ei wobrwyo. Bu Crist yn ufudd hyd angau; a thrwy hynny, fe haeddodd gael pa beth bynnag a ofyno gan ei Dad. Y mae haeddiant anfeidrol ei ufudd-dod ef nid yn unig yn gorbwyso anhaeddiant pechodau y rhai oll a gredant ynddo, ond yn eu llwyr ddileu. . . Y mae gwerth yr iawn yn cyfateb i werth yr haeddiant" (t. 29; cf. Nodiadau Ychwanegol, t. 693).¹⁵ Gwnaeth Lewis Edwards ei orau i ymryddhau oddi wrth syniadau masnachol am yr Iawn, a chredai iddo lwyddo i wneuthur hynny. Ond erys olion y gyfundrefn fasnachol o hyd, fel y gwelir er enghraifft yn y gair "gorbwyso" uchod. Gwrthyd y syniad mai talu ein dyled a wnaeth Crist wrth farw drosom, a dywed yn

¹⁵ Dyfynnir o *Traethodau Diwinyddol* Lewis Edwards.

bendant “mai nid rhyw swm penodol o ddyoddefiadau fel tâl yw yr iawn, ond haeddiant y Person anfeidrol” (t. 37). Ond wrth sôn am haeddiant Crist yn “gorbwyso” anhaeddiant ein pechodau ni, yr ydys wedi’r cyfan yn rhagdybio gosod dau “swm” mewn clorian, megis, a’u pwyso gyferbyn â’i gilydd yn null masnachwr. Anodd os nid amhosibl i’r meddwl modern yw cymhathu’r syniad o haeddiant un Person yn gwneuthur y tro yng ngolwg deddf cyfiawnder yn lle anhaeddiant personau eraill. “Daeth Crist i undeb mor agos â ni fel yr oedd ei farwolaeth ef yr un peth yn ngwyneb deddf a phe buasem yn dyoddef yn ein personau ein hunain” (t. 46). “Y mae y ddeddf yn edrych arno [sef ar y pechadur] mwyach fel un perffaith gyfiawn . . . trwy haeddiant yr Arglwydd Iesu Grist” (t. 79). Fe’n temtir i ofyn, A yw deddf cyfiawnder yn ddall o un llygad, neu a yw mor hawdd ei bodloni, fel y gall edrych dros ben holl bechodau dynion am ei bod yn derbyn o *gyfeiriad arall* swm o haeddiant sy’n “gorbwyso” ’r holl anhaeddiant, fel pe gellid dad-gysylltu’r haeddiant neu’r anhaeddiant oddi wrth y personau sy’n haeddu neu’n anhaeddu? Artiffisial odiaeth o safbwynt realiti dihoced y byd moesol yw’r syniad o “gyfrifiad”—Duw yn cyfrif euogrwydd y pechadur i Grist a chyfiawnder Crist i’r pechadur—a’r syniad o haeddiant anfeidrol un Person yn “gorbwyso” anhaeddiant llw o bobl eraill ac felly’n “boddloni cyfiawnder Duw.” Y mae’r syniadau hyn yn gŵyrdroi’r drychfeddwl o unplygrwydd a symlwrwydd cyfiawnder perffaith. Artiffisial hefyd yw’r syniad o iechydwrriaeth pechaduriaid fel “gwobr” i Iesu Grist am Ei ufudd-dod anfeidrol (tt. 29, 693). Prin y mae hyn oll yn ein cludo ymhellach na rhesymeg galed a ffurfiol Anselm, canys gwobr i Grist am haeddiant Ei farwolaeth wirfoddol oedd achubiaeth pechadur i Anselm yntau. Mewn tri pheth, fodd bynnag, y mae dysgeidiaeth Lewis Edwards yn welliant ar eiddo Anselm. (1) Pwysleisia mai “cariad yw achos cynhyrfiol yr holl drefn” (t. 50), er mai cariad yn gweithredu o fewn terfynau deddf ydyw. (2) Gwelsom i Anselm ysgaru

marwolaeth Crist yn ormodol oddi wrth Ei fywyd. Ond dywed Edwards "fod marwolaeth Iesu Grist yn goron a pherffeithrwydd ei ufudd-dod. Mae bywyd a marwolaeth Crist o'r un natur trwyddynt" (t. 692). (3) Gwnaeth fwy o gyfiawnder nag a wnaeth Anselm â'r elfen "dufewnol (*subjective*)" yn nhrefn iechydwrriaeth, trwy bwysleisio uniad mewnol y credadun â Christ yn ogystal â haeddiant gwrthrychol y Gwardwr (e.g., tt. 71, 122). Ceir yma dair egwyddor dra phwysig y dylem eu cadw mewn cof yn ein hail-fynegiant o'r athrawiaeth.

Yn y bennod nesaf ceisiwn anturio ar y dasg o ail-ddehongli athrawiaeth iechydwrriaeth drosom ein hunain.

PENNOD V.

ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH
(*yn cynnwys yr Iawen*).

RHAN III.

ATHRAWIAETH IECHYDWRIAETH

(yn cynnwys yr Iawn).

RHAN III: DEHONGLŶR ATHRAWIAETH O'R NEWYDD.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

I. YR ANGEN AM IECHYDWRIAETH. Y drygau personol a chymdeithasol sy'n llesteirio dynion. Yr ymdeimlad o bechod yn lliwio profiad a llenyddiaeth. Y gwrthdrawiad rhwng delfryd a ffaith. Pechod yn torri ar draws cynganedd pethau. Gellir edrych ar bechod o'r safbwynt crefyddol ac o'r safbwynt moesol. Yr hyder Cristnogol yng ngallu'r efengyl i achub y byd, o'i gyferbynnu â phesimistiaeth ar y naill law ac optimistiaeth arwynebol ar y llaw arall . tt. 124-129

II. NATUR YR IECHYDWRIAETH GRISTNOGOL . . . tt. 129-142

(1) *Yn nacaol*, gwaredu oddi wrth bechod. Yn ôl athroniaeth Groeg, anwybodaeth yw ffynhonnell drygioni moesol; hefyd mater yw tarddle drygioni. Yn ôl Brahmaniaeth a Bwdistiaeth, bodolaeth ei hun yw'r drwg y mae'n rhaid achub dyn ohono. Cyferbynnir Cristnogaeth,—pechod, a'i eisteddle yn yr ewyllys. Yr efengyl yn cyhoeddi *maddeuant* i'r edifeiriol. Cyfiawnhad trwy ffydd. Nid symud cosb neu ganlyniadau allanol pechod, ond symud euogrwydd a wna maddeuant. Nid ffug cyfreithiol ond profiad real ydyw tt. 130-134

(2) *Yn gadarnhaol*. (a) *Teyrnas Dduw*. Iechydwriaeth y byd yn golygu dyfodiad y Deyrnas. Cyfuno'r ddwy wedd i'r Deyrnas, sef yr oruwchnaturiol-chwyldroadol a'r foesol-ddatblygol. Trwy ddyfod yn rhan organig o'r Deyrnas sy'n fwy nag ef yr achubir y person unigol. Dyma benllad bywyd. (b) *Mabwysiad, mabolaeth*. Y credinwyr yn aelodau o "deulu Duw," Y mae Duw yn Dad pawb, ond nid i bawb y mae'r fabolaeth yn brofiad. "Cartrefu gyda'r Arglwydd." (c) *Bywyd Tragwyddol*. Yn cynnwys dwy elfen: (1) Y bywyd fel meddiant presennol yn y profiad. Nid mater o amser a gofod yw, ond mater o ansawdd neu werth. (2) Y gobaith am y dyfodol, yn cynnwys y byd a ddaw. Y bywyd Cristnogol beunydd yn cyrchu at nod sydd i'w sylweddoli yn y dyfodol ac yn edrych ymlaen at fyd tu hwnt i'r llen. Cyferbynnir y syniad Cristnogol ag eiddo Spinoza a chrefyddau'r dwyrain. Yr iechydwriaeth Gristnogol yn gyflled â bywyd oll, yn gorff, meddwl ac ysbryd, yn gymdeithasol yn ogystal ag yn unigol tt. 134-142

III. FFORDD NEU FODDION IECHYDWRIAETH . . . tt. 142-161

(1) *Duw fel ffynhonnell ac achos iechydwriaeth*. Duw sy'n cymryd y cam cyntaf. Athrawiaeth gras; mawrfrydigrwydd Duw. Y ddadl rhwng Awstiniaeth a Morganiaeth. Yr oedd gan y ddwy blaid

elfen o wirionedd. Rhaid diogelu gras Duw ar y naill law, a chyfrifoldeb personol dyn ar y llaw arall. Nid grym anianyddol a gorfodol yw gras, ond nerth moesol tt 142-145

- (2) *Gwaith Crist fel Cyfryngwr Iechydwriaeth.* Gweithgarwch gras Duw yn canoli yng Nghrist, er ei fod yn gyflled â holl ymwneuthur Duw â dyn mewn hanes. Profiad yr Eglwys wedi arfer cysylltu gwaith achubol Crist yn arbennig â'i farwolaeth. Athrawiaeth yr Iawn. Rhesymau dros ymwrthod â'r "damcaniaethau gwrthrychol" am yr Iawn. Syniad Denney am yr Iawn fel gwrogaeth i ofynion moesol. Ym mha ystyr y mae'r Iawn yn wrthrychol, ac yn ddirprwyol. (a) Gwerth marwolaeth Crist yn dibynnu ar natur Ei fywyd. Pwysigrwydd ei brofiadau dynol. (b) Ei gariad a'i gydymdeimlad yn ei alluogi i fyned i mewn i brofiadau pobl eraill a chario'u beichiau. Personoliaeth yn gynhwysol a chyffredinol, ac yn goresgyn unigoliaeth noeth. Personoliaeth Crist oedd y fwyaf cyffredinol a chynhwysol a welodd y byd. "Efe a ddug ein doluriau." (c) Yn hyn yr oedd Crist yn fynegiant o gymeriad a chariad aberthol Duw Ei Hun. Y groes yn ddatguddiad o egwyddor ddyfnaf y cread. Gwirionedd "Patirpassiaeth" tt. 145-154

- (3) *Amodau Dynol Iechydwriaeth.* Nid yw gwaith achubol Duw yng Nghrist yn effeithiol nes bod apêl yr aberth yn deffro ymatebiad ym mynwes dyn. Y ddau air mawr yw: (a) *Edifeirwch*, troi ymaith oddi wrth yr hen fywyd mewn atgasrwydd a gofid. (b) *Ffydd*, ymatebiad yr holl bersonoliaeth i apêl Duw yng Nghrist, ymddiriedaeth gariadus yn Nuw, a thrwy hynny ddyfod i undeb personol ag Ef. Ffydd yn gyfrwng "santeiddhad" yn ogystal â "chyfiawnhad." Nid Iesu hanes yn unig yw gwrthrych y ffydd hon, ond Ei Ysbryd byw. Atgyfodiad Crist tt. 155-157

Nid fel personau unigol y'n perffeithir ond mewn undeb â'n gilydd. Yr Eglwys fel meithrinfa bywyd ffydd. Y sacramentau yn "arwyddion a sêl cyfamod gras," ond nid yn anhepgorol er iechydwriaeth. Ffydd yn amod eu heffeithiolrwydd. Dylid meithrin undeb a chydweithrediad rhwng Cristnogion tt. 157-161

RHESTR O LYFRAU t. 162

PENNOD V.

Athrawiaeth Iechydwrïaeth

(yn cynnwys yr Iawn).

RHAN III:

DEHONGLI'R ATHRAWIAETH O'R NEWYDD.

YN y ddwy bennod flaenorol rhoddwyd amlinelliad beirniadol o hanes athrawiaeth iechydwrïaeth (yn cynnwys yr Iawn) yn yr Ysgrythurau ac yn yr Eglwys drwy'r canrifoedd. Ein tasg yn awr yw ceisio ail fynegi'r athrawiaeth mewn modd cadarnhaol a chyfundrefnus, gan fanteisio hyd y gellir ar yr hyn a ddysgasom yn ystod ein beirniadaeth o hanes yr athrawiaeth. Ni bydd yn bosibl o fewn y terfynau inni gymryd i mewn drachefn yr holl bwyntiau a orchuddiwyd yn y ddwy adran flaenorol. Ond gall y darlennydd drosto'i hun lanw i fyny'r amlinelliad trwy gadw mewn cof yr hyn a ddywedais eisoes, ac felly gallaf osgoi mwy o ailadrodd nag sydd raid. Caf gyfle, fodd bynnag, i ddwyn i mewn rai pwyntiau nas crybwyllwyd hyd yma. Bydd yn gyfleus inni drafod y mater yn y drefn a ganlyn: (1) Yr *Angen* am Iechydwrïaeth; (2) *Natur* yr Iechydwrïaeth Gristnogol; (3) *Ffordd* neu *Foddion* Iechydwrïaeth yn ôl Efengyl Iesu Grist.

I.

YR ANGEN AM IECHYDWRIAETH.

Nid oes ond difaterwch dall neu optimistiaeth dra arwynebol a all wadu nad oes rywbeth allan o le ym mywyd dyn, yn unigol ac yn gymdeithasol. Y mae'n amlwg y llethir dyn gan ddrygau mewmol ac allanol y mae'n rhaid iddo gael ymwared ohonynt neu eu goresgyn od yw i

sylweddoli delfryd ei fywyd, od yw i ennill gwir ryddid ac i ddyfod i heddwch ag ef ei hun, â'i gyd-ddynion, â'r cyfanfyd, ac â Duw. Gellir eu trefnu'n dri dosbarth, sef drygau anianyddol (poenau ac afiechydon, tloidi a newyn, damweiniau a thrychinebau, etc.), drygau deallol (anwybodaeth a chyfeiliornad), a drygau moesol (pechod). Y mae a fynno'r efengyl yn uniongyrchol neu'n anuniongyrchol â'r rhai hyn oll. Y mae a fynno â symud neu orchfygu *pob* math o ddrygau sy'n llesteirio ac yn crebachu ac yn caethiwo dynion. Ond yn gyntaf a phennaf oll â drygioni yn ei wedd *foesol* y mae a fynno hi.

"The modern man does not worry about his sins," ebr Syr Oliver Lodge mewn geiriau a ddyfynnwyd yn fynych. Ar yr wyneb diamau bod hynny'n wir. Ond yn y dwfn gŵyr y dyn modern cystal ag y gwyddai ei ragflaenwyr nad yw popeth yn iawn gydag ef. O leiaf y mae'n eithaf parod i edliw beiau pobl eraill os nid i gyffesu ei bechod ei hun. I'n hamcan presennol nid oes yn rhaid inni geisio ateb y cwestiwn dyrys o ba le neu pa fodd y daeth pechod i'r byd. Yn sicr nid oes yn rhaid inni dderbyn yr hen athrawiaeth uniongred ynglŷn â "pechod gwreiddiol" a "llygredigaeth lwyr" y natur ddynol trwy gwmp Adda fel y'i dysgid gan Awstin a Chalfin a'u canlynwyr, ar sail awgrymiadau cryfion i'r perwyl yn nysgeidiaeth Paul (yn arbennig yn Rhuf. 5¹²⁻²¹). Digon ydyw gwybod ohonom trwy brofiad a sylwadaeth fod pechod *fel mater o ffaith* yn bod yn y byd o'n cwmipas ac ynom ni ein hunain. Yn wir, y mae holl hanes yr hil ddynol, mor bell ag y mae'n hysbys inni, yn ategu gosodiad yr Apostol, "Pawb a bechodd a syrthio'n fyr o ogoniant Duw."¹ Os gwan yw ymdeimlad y dyn modern o bechod, erys pechod er hynny yn ffaith na ellir ei gwadu. Nid bwgan a luniwyd gan y diwinydd mohono. Onid yw pechod yn lliwio'n drwm lenyddiaeth fawr y byd, hyd yn oed y tu allan i lôn crefydd? Meddylier am *Othello*, *Macbeth*, *Faust*, *Les Misérables*, *The Scarlet Letter*, *Y Bardd*

¹ Rhuf. 3²³.

Cwsg, a llu eraill o lyfrau mawr y byd. Dygant oll dystiolaeth i realiti pechod a'i ganlyniadau.²

Dywed ein cydwybod a'n profiad o fywyd ddau beth wrthym: (1) y mae drwg moesol yn bod, (2) er hynny nid oes ganddo *hawl* i fod. Mewn geiriau eraill gwelwn wrthdrawiad pendant ar bob llaw rhwng ffaith a delfryd, rhwng yr hyn sydd a'r hyn a ddylai fod. Ceir mynegiant clasurol o'r ymdeimlad hwn o ddeuoliaeth bywyd yn Rhuf. 7⁵⁻²⁵, lle y ceir disgrifiad angerddol yn nhermau profiad personol yr Apostol ei hun o'r anghytgord a'r ymrafael rhwng delfryd a ffaith, rhwng y "myfi" delfrydol a'r "pechod sydd yn trigo ynof i," rhwng "cyfraith Duw" a "chyfraith pechod." Ategwyd yr un peth ym mhrofiad llu o bobl eraill ar hyd yr oesau, er mai ychydig a'i profodd mewn modd mor ddwys a thanllyd â'r Apostol Paul. Meddai Ovid, y bardd Lladin :

Video meliora, proboque;
Deteriora sequor.

"Gwelaf y gwell, a'i gymeradwyo; dilynaf y gwaeth." A goreuon y byd sy'n fwyaf ymwybodol o'r ddeuoliaeth. Dyna yw pechod,—anghytgord, anghyfraith, rhywbeth sy'n torri ar draws cysondeb bywyd a chyfanrwydd cymeriad, ie, rhywbeth sy'n ymyrryd â chynghanedd y cread, gwrthryfel teyrnas y tywyllwch yn erbyn teyrnas y goleuni. Y mae euogrwydd cydwybod yn ffaith ddiymwad, ac ynddo'i hun yn dyst o'r ddeuoliaeth y soniwn amdani. Yr un modd yr "anfodlonrwydd dwyfol" sy beunydd yn aflonyddu ar heddych y fynwes ddynol oherwydd bod delfryd o hyd ymhell ar y blaen i gyflawniad. "Dwyfol"

² Y mae'r beirniad llenyddol craff, Mr. Saunders Lewis, yn myned mor bell â dywedyd: "Colled i lenyddiaeth yw colli pechod. . . . Hwn yw deunydd trasiediau goreu'r byd, gwaith Shakespeare a Racine. Pechod yw sylwedd y nofelau clasurol, a'i ymwybod angerddol ohono a roes i Dostoefsky ei rym dihafal." Ac yn atebiad yr Athro W. J. Gruffydd i lith Mr. Lewis, dywed yntau "fy mod yn cytuno â chwi fod yr ymdeimlad o bechod yn hanfodol i wir ddehongliad o fywyd dyn, hynny yw, i wir lenyddiaeth." (Ysgrifau Saunders Lewis a W. J. Gruffydd yn Y LLENOR, rhifyn Haf, 1927, tt. 75, 87).

yn ddiau yw'r anfodlonrwydd; dwyfol yw'r gydwybod sy'n teimlo'n euog. Y mae hyn ynddo'i hun, mi dybiaf, yn ddigon i wrthbrofi athrawiaeth eithafol y "llygredigaeth lwyr." Erys y fflam ddwyfol heb ei diffodd, er i fwg y fagddu gymylu'r fflam. Er hynny rhaid cydnabod bod dyn wrth natur yn gaeth i ryw egnïon a'i rhwystra i sylweddoli ei ddelfryd, tra na all y galluoedd hynny ladd y delfryd ei hun. Mor gryf yw'r pwerau sy'n elyniaethus i'r bywyd gorau fel y llefodd Paul, bron mewn acenion o anobaith, "Ys truan o ddyn wyf fi! pwy a'm gwared i oddi wrth gorff y farwolaeth hon?"³ Ie, "marwolaeth," dyna'r canlyniad anorfod o bydd i bechod fuddugoliaethu. "Pechod hefyd, pan orffenner, a esgor ar farwolaeth."⁴ Nid gormodiaith yw hyn, eithr geiriau gwirionedd a sobrwydd.

Gellir edrych ar bechod o ddau safbwynt, sef o'r safbwynt "crefyddol" ac o'r safbwynt "moesol." (1) Yn grefyddol y mae pechod dyn yn effeithio ar berthynas dyn â Duw, yn eu hestroneiddio i'w gilydd. Nid yn unig rhwystra dyn i addoli a gwasanaethu Duw ac felly gyrraedd nod uchaf ei fywyd, eithr gwna wahaniaeth i Dduw Ei Hun o'i ochr yntau. Od yw Duw fel y credwn yn berson moesol rhaid bod Ei natur berffaith yn adweithio yn erbyn pechod mewn digofaint santaidd a chondemniad cariadus. Ni all Duw anwybyddu'r gwahaniaeth rhwng daioni a drygioni heb wadu Ei natur Ei Hun. Gan hynny nid dychymyg gwag neu deimlad mewnol yn y dyn yn unig yw euogrwydd, ond cydnabyddiaeth angenrheidiol o'i fewn o ddyfarniad gwrthrychol Duw yn erbyn ei bechod. Llais y gydwybod ddeffroedig bob amser yw, "Yn dy erbyn di, dydi dy hun, [sef Duw] y pechais, ac y gwnaethum y drwg hwn yn dy olwg: fel y'th gyfiawnhâer pan leferych, ac y byddit bur pan farnech."⁵ Y mae'n amlwg bod y ffaith o bechod yn amharu ar gymundeb a chyfeillgarwch dyn a Duw. (2) Yn foesol y mae pechod yn effeithio ar gymeriad y dyn ei hun ac ar ei berthynas â'i

³ Rhuf. 7²⁴. ⁴ Iago 1¹⁵. ⁵ Salm 51⁴.

gyd-ddynion. Meddylier am y drygau moesol sy'n darostwng ac yn hagrau bywyd dyn yn bersonol a chymdeithasol, anlladrwydd, trachwant, medd-dod, cenfigen, casineb, a'r holl gatalog uffernol, yn arwain i ryfeloedd a gormes ac anghyfiawnderau cymdeithasol o bob math. Yn wyneb y drygau hyn ac eraill gallwn ninnau yn dra phriodol adleisio cyffes a dyhead Paul, a dywedyd, "Ys truan o ddynion ydym ni, pwy a'n gwared ni oddi wrth gorff y farwolaeth hon?"

Daw'r ateb buddugoliaethus i'r dyhead yn yr adnod nesaf, "Yr wyf yn diolch i Dduw, trwy Iesu Grist ein Harglwydd" [y daw ymwared].⁶ Tystiolaeth hyderus y T.N. yw bod yn yr efengyl adnoddau digonol i gyfarfod ag angen dyn am waredigaeth oddi wrth y drygau a'i lletha ac i ddwyn iddo fuddugoliaeth a rhyddid, heddwch a llawenydd. Ac y mae'r honiad yn seiliedig ar honiad Iesu Ei Hun, megis pan ddywedodd, "Deuwch ataf fi bawb a'r y sydd yn flinderog ac yn llwythog, a mi a esmwythâf arnoch." Y mae hyder Cristnogion yng ngallu'r efengyl i achub y byd yn sefyll mewn cyferbyniad i ddau olygiad sydd yng ngwrthwyneb i'w gilydd: (1) Y besimistiaeth a dybia fod cyflwr dyn yn anobeithiol, nad oes wella arno, mai ofer yw pob ymgais i ddiwygio pethau "tra fo'r natur ddynol yr hyn yw" (hoff ymadrodd y synic i gyfreithloni'r *status quo*), ac (2) yr optimistiaeth arwynebol a dybia fod y byd yn graddol wella ohono'i hun ac o angenrheidrwydd natur, yn unol â gogwydd anffaeledig deddf datblygiad. Yn ôl y dybiaeth gyntaf y mae pob ymgais i wella'r byd yn *ofer*, gan nad oes wella arno; yn ôl yr ail, y mae pob ymgais o'r fath yn *afreidiol*, gan ei fod yn gwella ohono'i hun; yn ôl y ddwy, nid oes gennym ddim i'w wneuthur ond gadael i bethau gymryd eu cwrs. Y mae'r naill a'r llall yn gwbl anghyson â safbwynt efengyl Iesu Grist, sy'n meddu ar hyder anniflan ym mhosibilrwydd adferiad teulu dyn, ond yn dysgu hefyd nad yw adnoddau anianyddol y cread yn ddigon i'r gwaith

⁶ Rhuf. 7²⁵.

ar wahân i ddynamic cariad Duw yn gweithredu trwy gyfrwng personau, yn arbennig trwy Iesu Grist. "Gallu Duw yw hi, er iachawdwriaeth i bob un a'r sydd yn credu." Ond ein pwynt yn awr yw bod efengyl Crist yn rhagdybio *angen* y byd am iechydwriaeth. Geiriau mawr yw'r rheini o eiddo McLeod Campbell: "Our 'need' is to be measured, not by our sense of need, but by what God has done to meet our need."⁷

II.

NATUR YR IECHYDWRIAETH GRISTNOGOL.

Gwelsom fod i bechod ddwy arwedd, sef y grefyddol a'r foesol. Yn gyffelyb gellir edrych ar yr iechydwriaeth Gristnogol o ddau safbwynt. Fel y mae'n brofiad "crefyddol," golyga'r proses o newid *perthynas dyn â Duw*, ei ddwyn i safle y gall yn ddirwysr ddal cymundeb â Duw, Ei addoli a'i wasanaethu. Fel y mae'n brofiad "moesol" golyga'r proses o ffurfio *cymeriad* a fyddo dan lywodraeth egwyddor newydd ac yn graddol ymberffeithio. Y mae'r gwahaniaeth hwn rhwng y wedd grefyddol a'r wedd foesol i iechydwriaeth yn cyfateb yn fras i'r gwahaniaeth rhwng "cyfiawnhad" a "santeiddhad" oedd â lle mor amlwg iddo yn yr hen ddiwinyddiaeth Brotestannaidd. Perygl yr hen ddiwinyddion oedd bod yn rhy gaeth i resymeg ffurfiol a gwahanu'r naill yn ormodol oddi wrth y llall, gan golli golwg ar unoliaeth hanfodol y gwaith achubol. I osgoi'r perygl dylem gofio o hyd, er y gellir *gwahaniaethu* rhwng y wedd grefyddol a'r wedd foesol, na ellir mo'u *gwahanu* yn y profiad, bod y naill nid yn unig yn anghyflawn ond yn amhosibl heb y llall, eu bod yn wir yn oblygedig yn ei gilydd.

Neu fe ellir gwahaniaethu (ond nid gwahanu) rhwng y wedd *negyddol* a'r wedd *gadarnhaol* i iechydwriaeth, gan gynnwys o dan y pennawd cyntaf yr hyn y'n hachuber ohono, ac o dan yr ail yr hyn y'n hachubir iddo. Bydd

⁷ *The Nature of the Atonement* (4th ed., 1873), Introduction, p. xix.

yn gyfleus inni fabwysiadu'r cynllun hwn o drafod y pwnc.

(1) *Yn nacaol*, awgrymwyd eisoes fod yr efengyl yn amcanu at ryddhau dyn o'r *holl* ddrygau sy'n llesteirio'i fywyd, ond ei bod yn canoli ei hymdrechion pennaf ar *bechod*, gwraidd a chraidd pob drwg. Yn hyn o beth y mae Cristnogaeth yn bur wahanol i rai systemau eraill sy'n amcanu at waredu dynion. Yn ôl athroniaeth Groeg o Socrates ymlaen, prif elyn dyn a ffynhonnell drygioni moesol yw anwybodaeth, ac felly ffordd gwybodaeth (*gnōsis*) yw priffordd iechydwriaeth. Diau bod llawer o wir yn hyn (fel y cydnabyddir yn y T.N., yn arbennig yn Efengyl Ioan). Ond anghofiai'r Groegiaid fod drwg moesol yn gwreiddio yn yr *ewyllys* hyd yn oed yn fwy nag mewn anwybodaeth neu gyfeiliornad deallol; tybient mai o dan gochl y da yn unig yr oedd dynion yn dewis y drwg, ac nas dewisent pes adwaenent fel drwg.⁸

Llinell amlwg arall yn athroniaeth Groeg, yn arbennig ysgol Plato, yw'r syniad mai'r hyn y mae dyn mewn angen gwaredigaeth ohono yw'r bywyd corfforol a holl gyfundrefn y byd materol. Y mae hyn yn dilyn o'r syniad mai trwy wybodaeth y daw gwaredigaeth i ddyn. Oblegid y ffurf uchaf ar wybodaeth, meddid, yw'r wybodaeth honno sydd â realiti eithaf y cyfanfyd yn wrthrych iddi, sef byd amgyffrediad yn hytrach na byd canfyddiad. Diflannol ac amherffaith ar y gorau yw'r byd a ganfyddir â synhwyrâu'r corff, a charcharor yw dyn ym myd y pethau gweledig. Yn wir aed ym mhellach a dywedyd mai mater yw ffynhonnell eithaf pob drwg. Gan hynny daw ymward i ddyn yn unig trwy ddianc i fyd y sylwedd tragwyddol sy'n ysbryd pur, sef trwy fyfyrdod ac amgyffrediad athronyddol a thrwy barlysu bywyd y corff hyd y gellir. Ceir elfen bwysig o wirionedd yma eto, a rhoddir lle iddi yn y T.N. Geiriau a fyddai wrth fodd ysgol

⁸ "Their [Plato and Aristotle's] psychological system has no place for that deliberate choice of evil recognised as such, which, for the Christian moral consciousness, is the primary and prominent type of bad volition."—Henry Sidgwick, *History of Ethics*, t. 68.

Plato yw'r rhain o eiddo Paul: "Tra na byddom yn edrych ar y pethau a welir, ond ar y pethau ni welir: canys y pethau a welir sydd dros amser, ond y pethau ni welir sydd dragwyddol";⁹ "Rhoddwch eich serch (gwell 'eich meddwl') ar bethau sydd uchod, nid ar bethau sydd ar y dddear. . . Marwhewch gan hynny eich aelodau y rhai sydd ar y dddear."¹⁰ Ond o ddarllen y T.N. drwyddo gwelir yn eglur mor bell oedd Iesu a'i apostolion o ddysgu mai drwg digymysg i ddianc arno yw'r corff a'r byd materol. Yr oedd Iesu'n iacháu clefydau'r corff, ac ymwrthododd â'r syniad ascetic am fywyd (Math. 11¹⁹). Gosododd urddas ar briodas trwy Ei bresenoldeb yn y wledd yng Nghana. Gwelai ogoniant Duw yn lili y maes, ac yr oedd y byd naturiol iddo Ef yn sacrament ac yn ddameg o'r ysbrydol. Dysgai Paul fod y "corff yn deml i'r Ysbryd Glân sydd ynoch, . . . gan hynny gogoneddwch Dduw yn eich corff."¹¹ Hyd yn oed yn y byd tu hwnt i'r bedd, yn ôl Paul, nid ysbryd pur yw'r dyn achubedig, eithr ysbryd wedi ei arwisgo mewn math ar gorff cyfaddas i'w radd newydd (1 Cor. 15⁴³⁻⁴⁴, 2 Cor. 5¹⁻⁴). "Os hefyd wedi ein gwisgo, nid yn noethion y'n ceir." Yr oedd enaid noeth neu ysbryd pur yn beth nas gallai'r Iddew mo'i amgyffred, ond yr oedd yn syniad naturiol i'r Platonydd. Am hynny tra y dysgai'r Platonydd anfarwoldeb yr enaid, yr oedd y syniad o atgyfodiad y corff yn gwbl anghydnaws â'i feddwl. Ac mor gryf oedd gogwydd y meddwl Platonaidd at ddeuliaeth ac at syniadau isel am y byd materol fel y tueddai i briodoli creadigaeth y byd i ddau Dduw gwahanol, y naill (sef y *Dēmiourgos*) yn awdur mater, a'r llall (y Rheswm pur neu'r Daioni eithaf) yn awdur ffurf a threfn. Ond yr oedd gan yr Iddew well syniad am unoliaeth y cread, ac ni theimlodd anhawster i feddwl am yr un Duw fel Creawdwr y materol a'r ysbrydol. "Oblegid y mae pob peth a greodd Duw yn dda, ac nid oes dim i'w wrthod"; ysgrifennwyd hyn yn erbyn moesoldeb ascetic y rhai oedd "yn gwahardd

⁹ 2 Cor. 4¹⁸.¹⁰ Col. 3², 5.¹¹ 1 Cor. 6¹⁹, 20.

priodi, ac yn erchi ymatal oddi wrth fwydydd."¹² Y mae'n amlwg, felly, nad oddi wrth y bywyd corfforol a chyfundrefn y byd materol *fel y cyfryw* y'n hachubir gan efengyl Crist.

Aeth Brahmaniaeth a Bwdistiaeth i eithafion pellach na hyd yn oed Platonïaeth yn eu condemniad o'r byd tymhorol. Dysg y crefyddau hyn mai hud a lledrith (*mâyâ*) yw'r byd meidrol, ac mai drwg digymysg yw bodolaeth, yn caethiwo dyn yng nghadwyn anhyblyg a didosturi deddf *karma*. Bodolaeth ei hun gan hynny yw'r mawrddrwg y mae'n rhaid achub dyn ohono, ac ni ddaw gwaredigaeth iddo ond trwy ymsuddo ohono yn yr Absolwt diansawdd (*Brahma*) neu ddisgyn ohono i drwmgwsg tragwyddol Nirfana.¹³ Eithr *pechod*, sydd â'i gartref yn ewyllys dyn, yw'r mawrddrwg y proffesa'r grefydd Gristnogol ein hachub ohono.

Beth, ynteu, yw cenadwri'r efengyl at ddyn yn ei bechod? Gellir symio i fyny'r ateb yn y gair *Maddeuant*. Cyhoedda'r newyddion da fod Duw o'i ras yn maddau i'r edifeiriol yn rhad, heb unrhyw amod o du'r pechadur ond gwir edifeirwch, fel na byddo'i bechod mwyach yn atalfa rhyngddo â chymdeithas y Tad nefol. Cawn weled yn nes ymlaen mai o raslonrwydd neu fawrfrydigrwydd Duw y daw'r fendith fawr hon. Ond y fendith ei hun ac nid ei hamodau na'i ffynhonnell yw ein pwnc yn awr. Y term technegol yn niwinyddiaeth Paul am faddeuant yw "cyfiawnhad," ac fel y gwelsom rhoddodd diwinyddion Protestannaidd le pwysig iawn yn eu cyfundrefn i athrawiaeth "cyfiawnhad trwy ffydd." Ond term cyfreithiol yw "cyfiawnhau," yn sawru o ysbryd a method y llys barn. Heblaw hynny, Paul bron yn unig yn yr Ysgrhythurau a ddefnyddia'r term yn ei ystyr dechnegol, a gwna hynny yn rhai o'i epistolau'n unig. Gwell i'n pwrpas ni yw'r gair "maddeuant," am ei fod i'w gael

¹² 1 Tim. 4³⁻⁴.

¹³ Gwêl yn fanylach fy llyfr, *Cristionogaeth a Chrefyddau Eraill* (1923), tt. 51-53, 60-61, 114-116.

trwy'r holl Ysgrythurau, am ei fod yn mynegi profiad saint yr oesoedd mewn modd symlach a mwy diffuant, ac am ei fod yn fwy cydnaws ag ysbryd yr aelwyd ar ei orau. Iaith dadl ddiwinyddol rhwng Paul a'r blaidd Phariseaidd yw "cyfiawnhad"; iaith profiad saint canrif-oedd yw "maddeuant." Y mae Duw'n maddau trwy ein symud allan o gylch moesoldeb cyfreithiol, byd "hawliau" 'r naill yn erbyn y llall, i gylch *teulu Duw*, lle mae gras yn goresgyn deddf a chariad yn tymheru barn a hawliau'n ymgolli mewn cymrodoriaeth.

Y mae'n bwysig sylwi nad symud cosb neu ganlyniadau allanol pechod yn gyntaf oll a wna maddeuant Duw, eithr symud yr euogrwydd mewnol sy'n rhwystr i'r pechadur ddyfod i mewn i gyfrinach y gymdeithas ddwyfol. Ni ddylid cymryd yn ganiataol y dileir ar unwaith holl ganlyniadau pechod. Pan edifarhao'r meddwyn neu'r godinebwr neu'r cribddeiliwr o lwyrfryd calon, y foment honno caiff faddeuant rhad gan y Duw sydd â'i fawrfrydigrwydd yn fwy na'i ddigllonedd, y "Duw trugarog a graslon, hwyrfrydig i ddig, ac aml o drugaredd a gwirionedd."¹⁴ Ond gŵyr pawb na symudir ar drawiad amrant yr holl niwed a wnaeth y cyfryw i'w iechyd ac i'w gymeriad, na'r holl niwed a wnaeth i bobl eraill. Nid yw Duw'n mynd i gyflawni gwyrth er ei fwyn a thorri cadwyn achos ac effaith. Ond fe'i dysgir i edrych mwyach ar y gosb fel disgyblaeth foesol a'i defnyddio er mantais i'w gymeriad. Yn bennaf dim fe'i cymodir â Duw a'i edfryd i'w ffafr heb edliw'r gorffennol iddo. Ac y mae cychwyn o'r newydd yn ei berthynas â Duw yn gyfystyr â chychwyn o'r newydd yn holl gysylltiadau bywyd. "Yr hen bethau a aethant heibio; wele, gwnaethpwyd pob peth yn newydd." Galwer hyn, os mynner, yn wyrth ysbrydol, ond ni thyrr ar draws deddfau'r cread. Ni chyflawnir gwyrth yn nhrefn natur pan faddeuo'r tad i'w blentyn afradlon, er hynny trawsnewidir bywyd i'r naill a'r llall pan gymoder hwy â'i gilydd a'u dwyn i berthynas newydd o ymhyfrydiad ac ymddiriedaeth. Yn gyffelyb yn ein

¹⁴ Ex. 34⁶.

cysylltiad â Duw. Ac nid yw Duw wrth faddau yn anwybyddu neu fychanu neu esgusodi'r pechod; i'r gwrthwyneb y mae'r pechadur yn yr act o edifarhau yn ategu ac yn adgynhyrchu yn ei gydwybod ei hun farn gondemniol Duw yn erbyn pechod ac yn cydnabod bod pechod yn "dra phechadurus." Ac nid ffug cyfreithiol yw maddeuant, ond profiad real yn dwyn cysur a thangnefedd, gobaith a buddugoliaeth. Camgymeriad a wnaed yn yr amseroedd gynt oedd canoli'r sylw ar gosb pechod, yn arbennig y gosb yn y byd a ddaw, a gwneuthur cadwedigaeth dyn yn gyfystyr ag achub dyn i'r nefoedd. Ond nid cynllun yswiriant yn erbyn uffern yw trefn yr iechydwriaeth, eithr moddion i ddwyn dyn pechadurus i gymundeb â Duw a thrwy hynny i gytgord â phwrrpas ysbrydol y cread. Ennill ac nid colled a fu alltudio nefoedd ac uffern, fel canolbwynt trefn y cadw, allan o ddiwinyddiaeth ddiweddar.

Nid rhag ofn y gosb a ddêl,
Nac am y wobor chwaith.

(2) *Yn gadarnhaol.* Wedi'r cyfan gwedd nacaol iechydwriaeth yw maddeuant. Pwysicach fyth yw'r wedd gadarnhaol,—yr hyn y'n hachubir *iddo*. Nid yw maddau pechodau'r gorffennol ond symud y rhwystrau sy rhyngom a'n hetifeddiaeth. Ond y mae'r bendithion cadarnhaol sydd eiddom trwy Grist yn meddu ar werth er eu mwyn eu hunain. Yn wir gwelsom eisoes fod maddeuant ei hun yn tybio adferiad i gymundeb â Duw ac i fwynhad o fendithion gras; felly y mae'r nacaol yn llithro'n rhwydd i'r cadarnhaol, ac ni ellir mewn gwirionedd eu gwahanu. Gellir symio i fyny'r bendithion hynny mewn tri ymadrodd, nad ydynt wedi'r cwbl ond enwau gwahanol ar yr un peth, sef Teyrnas Dduw, mabolaeth neu fabwysiad, a bywyd tragwyddol. Y cyntaf yw ymadrodd mawr Iesu Grist yn ôl cofnodiad y Synoptiaid, yr ail yw un o allwedd-eiriau dysgeidiaeth Paul, y trydydd yw syniad canol y Bedwaredd Efengyl. Ond ceir pob un o'r tri syniad ym mhob un o'r tair adran o'r T.N.

(a) *Teyrnas Dduw*. Yr ydym eisoes wedi ymdrin â dysgeidiaeth Crist am y Deyrnas (pen. iii) ac nid rhaid inni ailadrodd yr hyn a ddywedasom. Ond rhaid dywedyd rhywbeth am werth ac ystyr y syniad o Deyrnas Dduw i ni heddiw ynglŷn â phwnc natur yr iechydwrïaeth trwy Grist. Gwnaeth Ritschl wasanaeth mawr wrth alw sylw at bwysigrwydd Teyrnas Dduw yn efengyl Crist yn gyfochrog â'r syniad o brynedigaeth. Ond golwg unochrog a gafodd Ritschl yntau ar ystyr y Deyrnas. Yr hyn a wnaeth ef oedd llwyr foesoli a naturïoli'r Deyrnas, gan anwybyddu'r elfen apocalyptig, oruwchnaturïol sydd ynddi yn y T.N. Yn ddiweddarach galwyd sylw mawr gan ddiwinyddion eraill at yr elfen honno. Rhaid cydnabod bellach fod dysgeidiaeth Crist am y Deyrnas yn ymsymud rhwng dau begwn, sef y syniad goruwchnaturïol-chwyldroadol ar y naill law, a'r syniad moesol-ddatblygol ar y llaw arall. Golyga iechydwrïaeth y byd ddyfodiad y Deyrnas yn y naill a'r llall o'r ystyron hyn. Tybiaf y gallwn gyfuno'r ddwy wedd, ond inni beidio â bod yn rhy gaeth i lythyren dysgeidiaeth Crist eithr dehongli'r ysbryd sydd tu ôl i'r llythyren. Ar y naill law, y mae Teyrnas Dduw yn gyfundrefn oruwchnaturïol sydd i oresgyn y byd drwg presennol, gan ddisgyn o'r nefoedd mewn nerth i waredu'r saint o afael y gelyn a sefydlu nefoedd newydd a daear newydd y bo ewyllys Duw yn llywodraethu'n ddirwystr ynddynt. "Teyrnas nefoedd" ydyw, ac "nid yw o'r byd hwn." "Dyfod oddi wrth Dduw i waered o'r nef" ac nid codi o'r ddaear a wna'r "ddinas santaidd, y Jerusalem newydd"¹⁵ a welodd gweledydd Patmos. Mewn gair, y mae'r profiad Cristnogol yn cynnwys cred ddiysgog yn y ffaith mai "oddi uchod" y daw'r pwerau sydd i achub y byd o afaelion galluoedd y tywyllwch ac i waredu'r credinwyr. Y mae angerdd y gobaith apocalyptig hwn yn nodwedd amlwg ym mywyd y rhai sydd â ffydd gref ganddynt yn Nuw fel Gwaredwr. Ar y llaw arall, nid yw gorucheldra

¹⁵ Dat. 212.

Teyrnas Dduw yn cau allan ei mewndra yn ei pherthynas â'r byd presennol. Yn yr un darn apocalyptig y dyfynwyd ohono uchod dywedir, "Wele, y mae pabell Duw gyda dynion, ac efe a drig gyda hwynt,"¹⁶ ac meddai Iesu, "Teyrnas Dduw, o'ch mewn chwi (neu yn eich mysg) y mae." Y mae'n wir bod y ddaear yn bresennol i raddau helaeth o dan lywodraeth "tywysog y byd hwn," ond trwy drawsfeddiant ac nid o hawl y mae hynny. "Eiddo'r *Arglwydd* y ddaear, a'i chyflawnder; y byd, ac a breswylia ynddo." Ac y mae holl "deyrnasoesdd y *byd*"—teyrnas masnach a diwydiant, gwleidyddiaeth ac addysg, celfyddyd a llenyddiaeth—i fod yn "eiddo ein Harglwydd ni a'i Grist ef" (*cf.* Dat. 11¹⁵). Y mae Teyrnas Dduw i gynnwys bywyd y ddynoliaeth yn ei hyd a'i led, ei uchter a'i ddyfnder, ac ni bydd y byd wedi ei achub yn llawn na'r "iachawdwriaeth fawr yng Nghrist" yn ffaith hyd nes dyfod o hyn i ben.

Gwelir bod a fynno hyn oll ag iechydwriaeth y *byd* yn hytrach nag unigolion fel y cyfryw. Nid ohono'i hun nac er ei fwyn ei hun yr achubir y person unigol. Cyfundrefn fawr gyffredinol o fywyd lle y sylweddolir pwrpasau graslon Duw Dad, dyna yw'r Deyrnas, a gobaith yr unigolyn yw cael ei achub trwy ddyfod ohono i mewn i'r gyfundrefn hon sy'n anfeidrol fwy nag ef ei hun. Syniad mawreddog a llawn o ysbrydiaeth yw hwn, y'n hachubir allan ohonom ein hunain bach i system fawr y bwriadau dwyfol, a thyfu'n fawr ein hunain oddi mewn i'r system honno a fydd byth yn fwy na ni. A dyna yw'r iechydwriaeth Gristnogol, sef cael ein lapio i mewn ym mhwrpas mawrfrydig y Duw tragwyddol sy'n gariad santaidd, dyfod yn rhan organig ond gwirfoddol o'i Deyrnas, neu yn iaith yr hen stori Hebreig (1 Sam. 25²⁹), bod wedi "ein rhwymo yn rhwymyn (*Saes. bundle*) y bywyd gyda'r Arglwydd ein Duw."

Ni ddaeth y Deyrnas hon yn ei chyflawnder eto, ac nid achubir neb yn *llawn* hyd nes dyfod ohoni. Peth

¹⁶ Dat. 213.

dynamic, nid static, yw iechydwriaeth. Y mae'r gorau ymlaen. Teyrnas Dduw yw cyrchnod eithaf hanes, yng ngeiriau Tennyson "the one far-off divine event to which the whole creation moves" (ond paham "far-off," tybed?). Dyma benllad neu *summum bonum* bywyd. Dyma deyrnas y gwerthoedd perffaith (*absolute values*), y "deyrnas dibenion" a defnyddio ymadrodd Kant, sydd goruwch y byd, ac eto oddi mewn i'r byd yn ei dywys tuag at y gwell a'r gorau. Cael ein hachub yw etifeddu a myned i mewn i'r Deyrnas hon.

(b) *Mabwysiad, Mabolaeth*. Un o hoff eiriau Paul yw "mabwysiad" i gyfleu natur yr iechydwriaeth yng Nghrist. Term ydyw a gymerwyd o gyfraith y Groegiaid, yn golygu'r weithred o dderbyn un nad yw yn fab wrth natur i safle a rhagorfreintiau mab yng ngolwg y ddeddf. Ond gwell i'n hamcan ni na "mabwysiad" yw'r gair llai cyfreithiol a mwy teuluol "mabolaeth," i gyfleu'r gwirionedd bod y credadun yn aelod o deulu Duw, yn mwynhau Ei gymdeithas a'i gyfrinach, yn cyfranogi o'i anian, ac o ganlyniad ei fod yn sefyll yn y berthynas o frawd i Grist, Mab Duw, ac yn dwyn "delw ei Fab ef, fel y byddai efe yn gyntaf anedig ymhlith brodyr lawer." Clasur mawr y gwirionedd hwn yn yr Epistolau yw Rhuf. 8:14-29, sy'n cynnwys geiriau fel hyn, "Y rhai a arweinir gan ysbryd Duw, y rhai hyn sydd blant (gwell, 'feibion') i Dduw. . . Derbyniasoch ysbryd mabwysiad trwy yr hwn yr ydym yn llefain, Abba, Dad. . . Ac os plant (meibion), etifeddion hefyd, sef etifeddion i Dduw, a chyd-etifeddion â Christ." Symir i fyny ddysgeidiaeth Paul ar y mater mewn man arall fel hyn, "Canys chwi oll ydych blant (feibion) i Dduw trwy ffydd yng Nghrist Iesu."¹⁷ Gorwedd sail y ddysgeidiaeth hon yng ngeiriau Iesu Ei Hun, e.g., "fel y byddoch blant (feibion) i'ch Tad yr hwn sydd yn y nefoedd."¹⁸ A cheir yr un gwirionedd yn helaethach fyth gan awdur y Bedwaredd Efengyl, e.g., "Cynifer ag a'i derbyniasant ef, efe a roddes

¹⁷ Gal. 3:26. ¹⁸ Math. 5:45, cf. 5:9.

iddynt allu i fod yn feibion (blant) i Dduw, sef i'r sawl a gredant yn ei enw ef";¹⁹ "Gwelwch pa fath gariad a roes y Tad arnom, fel y'n gelwid yn feibion i Dduw. . . Anwylyd, yr awr hon meibion (plant) i Dduw ydym, a . . . byddwn gyffelyb iddo."²⁰

Golyga mabolaeth y credinwyr yr un peth yn ymarferol â bod yn aelodau o Deyrnas Dduw, oblegid y mae Brenin y Deyrnas hon yn *Dad* i'w ddeiliaid. Diau bod Duw mewn ystyr bwysig yn Dad pawb, ond nid i bawb y mae'r fabolaeth yn brofiad. Nid pawb sy'n gallu "*cartrefu* gyda'r Arglwydd," bod yn gartrefol gyda Duw fel plant ar yr aelwyd. Testun ysgrif yn yr *Hibbert Journal* flynyddoedd yn ôl oedd, "Is the Universe friendly?" Golwg anghyfeillgar ac estronol a wêl rhai ar y byd mawr o'u cwmphas. Yn ôl Huxley gelyn yw'r cyfanfyd, heb unrhyw gydymdeimlad â dyheadau a delfrydau dyn, a brwydr yn erbyn yr anghenfil creulon yw'r bywyd moesol. Ond i'r sawl a aeth i mewn i gyfrinach y profiad Cristnogol, "tŷ fy Nhad" yw'r cread oll a chalon Tad yw calon y cyfanfyd. Diffiniodd rhywun athroniaeth fel hiraeth y meddwl am gartref, "the home-sickness that would be everywhere at home." Y mae'r profiad mabol gartref ym mhobman am fod Duw yn Dad ym mhobman.

(c) *Bywyd Tragwyddol*. Un o eiriau mawr y T.N. i ddisgrifio'r iechydwriaeth trwy Grist yw "bywyd," weithiau gyda'r ansoddair "tragwyddol" ac weithiau hebdo. Mewn gwirionedd y mae'n gyfystyr â "Theyrnas Dduw," ond bod yr olaf ar y cyfan yn gosod mwy o bwyslais ar wedd gymdeithasol iechydwriaeth, a'r gair "bywyd" ar y wedd bersonol. Golyga hefyd yr un peth yn ymarferol â'r fabolaeth, oblegid hanfod y bywyd newydd yw perthynas fabol y credadun â Duw a chyfranogi o'i anian. Y mae'r syniad Cristnogol am fywyd tragwyddol yn cynnwys dwy elfen, sef (1) y bywyd fel meddiant presennol, ac (2) y gobaith am y dyfodol, yn cynnwys y byd a ddaw.

¹⁹ Ioan 1¹². ²⁰ 1 Ioan 3^{1, 2}.

(1) Mewn un ystyr y mae'r bywyd tragwyddol eisoes yn feddiant presennol ym mhrofiad y credadun. Nid mater o amser a gofod mohono yn y lle cyntaf, ond mater o *ansawdd* neu *werth* sydd, fel y cyfryw, yn annibynnol ar ddamweiniau dyddiad a lle. Y mae meddu ar y profiad hwn yn cyfodi dyn uwchlaw anrhaith a chwyldro amser ac yn ei wneuthur yn gyfrannog o werthoedd anniflan y byd tragwyddol sy'n goresgyn olyniaeth y blynyddoedd. Y mae bywyd tragwyddol yn yr ystyr hon yn golygu rhywbeth anfeidrol fwy nag anfarwoldeb neu barhad diderfyn bywyd tu hwnt i'r bedd. Golyga fod y gwir gredadun *yr awr hon* yn ddinesydd y Deyrnas ddisiglnad yw o'r byd hwn, ac yn meddu ar fywyd sydd o'r un ansawdd â bywyd Duw Ei Hun, o leiaf o ran egwyddor neu mewn eginyn. Tynn ei adnoddau bob munud awr o'r Tu Hwnt Tragwyddol, o'r gronfa ddi-hysbydd o ddaioni a gwirionedd a phrydferthwch sydd yn y Duw tragwyddol a breswylia tu hwnt i fyd amser ac eto oddi mewn iddo,—“*the Beyond that is within.*” “Yr hwn sydd yn credu ynof fi, *sydd ganddo* fywyd tragwyddol,”²¹ ac nid rhaid iddo aros nes mynd i'r nefoedd cyn ei gael. Fel y canodd Tafolog:

O f'enaïd boed dy amcan
 Am anian bur y ne',—
 Cael nefoedd mewn egwyddor
 Yn fwy na'i chael mewn lle:
 Rhaid im wrth galon newydd
 O gread ysbryd Duw
 Yn elfen nefoedd ynwyf
 Cyn mynd i'r nef i fyw.

A chan fod yr anian ddwyfol yn preswyllo yn y credadun, mewn egwyddor er nad yn ei llawn ddatblygiad, daw i adlewyrchu fwyfwy y cymeriad dwyfol yn ei gymeriad ei hun ac i ddwyn ffrwyth cyfatebol yn ei fywyd ymarferol. “Byddwch chwi gan hynny yn berffaith, fel y mae eich Tad yr hwn sydd yn y nefoedd yn berffaith.” “Wrth eu

²¹ Ioan 647.

ffrwythau yr adnabyddwch hwynt." Egwyddor fawr y bywyd hwn yw cariad, canys cariad yw hanfod Duw Ei Hun. Dyna'r hyn y proffesa efengyl Crist ein hachub iddo.

(2) Ond cynhwysa bywyd tragwyddol hefyd y gobaith am y dyfodol, gan ymestyn tu hwnt i'r bedd i'r byd a ddaw. "Ac yn y byd a ddaw, fywyd tragwyddol."²² Nid yw profiad presennol y gorau o'r saint yn dihysbyddu posibilrwydd goludog y bywyd newydd, ac "nid amlygwyd eto beth a fyddwn." Gwir bod y bywyd tragwyddol, fel y gwelsom, yn sefyll am y gyfundrefn o werthoedd sydd mewn ystyr uwchlaw amser. Er hynny y mae olyniaeth amser yn hanfodol i bob math ar brofiad, dwyfol a dynol. Nid peth static yw profiad, eithr proses byw, symudol sydd beunydd yn ymestyn o'r presennol er mwyn cyrraedd rhyw amcanion ymlaen yn y dyfodol. Y mae *Duw Ei Hun*, er Ei fod yn preswyllo tragwyddoldeb, yn bod ac yn gweithredu hefyd oddi mewn i olyniaeth amser, ac yn graddol sylweddoli Ei bwrpasau mewn amser, onid e ni allem ni greaduriaid amser ddyfod i unrhyw fath o berthynas ag Ef. Pa faint mwy y mae profiad *dyn* o fywyd tragwyddol yn brofiad mewn amser ac yn rhagdybio dylifiad parhaus y presennol tua'r dyfodol. Ei iaith yw, "Nid wyf fi yn bwrw ddarfod imi gael gafael, ond un peth, gan anghofio y pethau sydd o'r tu cefn, ac ymestyn at y pethau o'r tu blaen, yr ydwyf yn cyrchu at y nod, am gamp uchel alwedigaeth Duw yng Nghrist Iesu."²³ Ac ni sylweddolir y nod yn llawn yr ochr yma i'r bedd. Y mae'r gobaith Cristnogol yn edrych ymlaen at fywyd perffeithiach o dan amodau mwy ffafriol yn y byd tu hwnt i angau.

Dyma lle y mae Cristnogaeth yn wahanol i ddysgeidiaeth rhai meddylwyr mawr fel Spinoza, a chrefyddau mawr y dwyrain (Hindŵaeth a Bwdistiaeth). Yn ôl y rhain yr unig fywyd tragwyddol sy'n bosibl i ddyn yw ymgolli ohono yn yr Absolwt diolyniaeth, diansawdd, a pheidio â bod mwyach fel person unigol,—fel yr ymgyll

²² Marc 10³⁰. ²³ Phil. 3¹³, 14.

y gwlithyn yn y môr.²⁴ Yn ôl hyn nid yw bywyd tu hwnt i'r bedd yn beth posibl nac yn beth i'w ddymuno. Mwy cyson â Christnogaeth yw dysgeidiaeth Kant, yr hwn a ddeil fod moeseg ei hun yn rhagdybio anfarwoldeb dyn. Y mae gofynion y delfryd moesol, meddai, yn gyfryw na ellir eu cyflawni ond yn raddol a chynyddol, ac y mae cynnydd diderfyn yn y bywyd moesol yn hawlio parhad diderfyn personoliaeth dyn.²⁵ Yn ôl Efengyl Ioan daeth Iesu fel y caem fywyd a'i gael yn helaethach (10¹⁰), ac fe'n sicrhair ym mhellach y cawn mewn byd arall fywyd helaethach nag y mae'n bosibl inni o dan amodau presennol. Ni all angau ddinistrio'r bywyd a guddiwyd gyda Christ yn Nuw; yn hytrach, cawn ymddangos mewn gogoniant gyda Christ ein bywyd ni (Col. 3³ 4), ac angau a lyncir mewn buddugoliaeth (1 Cor. 15⁵⁴). Nid yw angau mwyach ond drws i fywyd llawnach o gymundeb â Duw a'i wasanaethu. Y mae lle heddiw eto yn athrawiaeth iechedwriaeth i'r syniad o "nefoedd," ond bod yn rhaid moesoli ac ysbrydoli'r syniad os yw i fod yn deilwng o le oddi mewn i'r drychfeddwl mawr o fywyd tragwyddol.

Wrth derfynu'r adran hon hoffwn bwysleisio bod yr iechedwriaeth Gristnogol yn beth eang, dwfn, cynhwysfawr, cyfled â bywyd oll. Y mae a fynno â *holl bersonoliaeth* dyn, sef â dyn yn holl gyfanrwydd ac unoliaeth ei fywyd, yn unigol ac yn gymdeithasol, ac nid â'r "enaïd" yn unig yn ystyr gyfyng y gair fel y deallid ef yn fynych mewn diwinyddiaeth boblogaidd. Wrth gwrs yr oedd elfen bwysig o wirionedd yn yr hyn a bwysleisid gymaint gan ein tadau, fod a fynno crefydd Crist mewn modd sylfaenol ag achub y dyn unigol, ac â'r dyn unigol fel y mae'n enaïd neu fod ysbrydol ac anfarwol. Ond nid

²⁴ Cymharer geiriau olaf gweddi'r Bwdist, sy'n ffurfio diweddglô *The Light of Asia* Syr Edwin Arnold:

The dew is on the lotus! rise, great sun!
And lift my leaf and mix me with the wave.
Om mani padme hum! the Sunrise comes!
The dewdrop slips into the shining sea!

²⁵ Kant, *Critique of Practical Reason*, Bk. ii, c. 2 §4.

yw'r dyn unigol ar wahân i gymdeithas, na chwaith y dyn unigol yn ei wedd "ysbrydol" ar wahân i'r gweddill o'i bersonoliaeth, yn ddim ond haniaeth noeth nad yw'n bod yn unman. Rhaid achub dyn yn holl gyfanswm ei gysylltiadau ac yn undod cyfan ei berson, yn gymdeithasol yn ogystal ag yn unigol, yn gorfforol a meddyliol yn ogystal ac yn ysbrydol, onid e nid "dyn" a achubir eithr rhyw ddrychiolaeth annelwig a elwir yn "enaïd." Nid oes un arwedd ar fywyd cymhleth dyn y tu allan i gylch gwaith achubol yr efengyl. Cymer i mewn y bywyd teuluol, diwydiannol, addysgol, gwladwriaethol, a chydwladwriaethol, yn ogystal â'r bywyd personol yn ei agweddau mwyaf mewdol ac unigol. Ni bydd Crist wedi gorffen Ei waith achubol hyd nes bod Teyrnas Dduw wedi concro a meddiannu holl sefydliadau cymdeithas, a "santeiddrwydd i'r Arglwydd" wedi ei gerfio ar ffrwynau'r meirch yn ogystal ag ar galonnau dynion. Dyna genadwri arbennig "yr efengyl gymdeithasol."²⁶

III.

FFORDD NEU FODDION IECHYDWRIAETH.

Bydd yn hwylustod inni drafod y mater hwn o dan y tri phennawd a ganlyn: (1) Duw fel ffynhonnell ac achos iechydwrïaeth; (2) gwaith Crist fel cyfryngwr iechydwrïaeth; (3) amodau dynol iechydwrïaeth.

(1) *Duw fel ffynhonnell ac achos iechydwrïaeth dyn.* Gwirionedd sylfaenol y ddiwinyddiaeth efengylaidd yw mai Duw sy'n cymryd y cam cyntaf yn achubiaeth dyn. Rhodd raslon Duw i ddyn yw iechydwrïaeth yn gyntaf

²⁶ Yn ystod y blynyddoedd diwethaf hyn y dechreuodd yr Eglwys amgyffred yn deilwng y wedd gymdeithasol i'r iechydwrïaeth trwy Grist. Yn dyst o hyn gweler y ddeuddeg gyfrol sy'n ffurfio *Adroddiad Copec* (1924), a'r gyfrol, *The Stockholm Conference* (1926). Cefais gyfle i drafod y pynciau hyn yn weddol lawn yn *Crefydd a Bywyd* (1915), *Crist a Gwareiddiad* (1921) ac *Efengyl y Deyrnas* (1927), fel nad yw'n rhaid imi ymhelaethu yma.

oll, “heb arian ac heb werth,” ac nid gorchest neu gamp ddynol a enillir trwy haeddiant. “Felly y carodd Duw y byd, fel y *rhoddodd* efe ei unig-anedig Fab, fel na choller pwy bynnag a gredo ynddo ef, ond caffael ohono fywyd tragwyddol.”²⁷ “Mab y dyn a ddaeth i *geisio* ac i gadw yr hyn a gollasid.”²⁸ Y mae ymchwil Duw am ddyn yn blaenori ac yn achosi ymchwil dyn am Dduw. Ffordd diwinyddiaeth o ddywedyd hyn yw mai *o ras Duw* ac nid o haeddiant dyn y daw iechydwriaeth yn y lle cyntaf. Y mae Duw yn tywallt Ei gariad maddeuol ac achubol ar ddyn pan yw eto yn ei bechod a chyn ennill ohono na haeddiant na nerth digonol i’w achub ei hun. Dyna yw ystyr ymadrodd awgrymiadol y Dr. W. P. Paterson, “*Christianity is the religion of divine magnanimity.*”²⁹ Enw ar fawrfrydigrwydd moesol Duw yw gras. “Canys trwy ras yr ydych yn gadwedig, trwy ffydd; a hynny nid ohonoch eich hunain: rhodd Duw ydyw.”³⁰

Ond yma y mae’n ofynnol inni fod yn dra gwyliadwrus rhag syrthio ohonom i eithafion antinomiaeth neu wneuthur dyn yn gwbl oddefol yn nhrefn y cadw. Bu’r mater hwn yn asgwrn cynnen rhwng pleidiau diwinyddol mewn llawer oes,—er enghraifft rhwng Awstiniaeth a Morganiaeth (=Pelagiaeth) o’r bumed ganrif ymlaen, a rhwng Calfiniaeth ac Arminiaeth yn yr eglwysi Protestannaidd. Dadleuai’r Celt Morgan (=Pelagius) fod dyn wrth natur yn rhydd i ddewis y da, ac mai adgyfnerthiad neu gynhorthwy yn unig, y tu allan i ewyllys dyn, oedd gras Duw, yn hytrach na grym anorchfygol o’r tu mewn. I’r gwrthwyneb mynnai Awstin—nad oes mo’i ddisgleiriach fel sant a diwinydd yn holl hanes yr Eglwys—fod cadwedigaeth dyn yn gwbl o ras hollalluog a phenarglwyddiaethol Duw, ac nad oedd dyn yn rhydd-ewyllysydd yn y mater. Yr oedd ewyllys dyn wrth natur wedi ei chwbl gaethiwo i bechod ac yn hollol ddiymadferth. “Nid yw ewyllys

²⁷ Ioan 3¹⁶. ²⁸ Luc 19¹⁰.

²⁹ W. P. Paterson, *The Rule of Faith* (1912), t. 195.

³⁰ Eff. 2⁸.

dyn yn ennill gras trwy ryddid; yn hytrach enilla ryddid trwy ras.”³¹ Yma nid oes le i unrhyw ffactor yn achubiaeth dyn oddieithr gras Duw. Aeth Calfin, os dim, ym mhellach nag Awstin ei hun, gan wneuthur dyn yn beiriant goddefol yng ngafael egnion hollalluog na fedr mo’u cynorthwyo na’u gwrthsefyll.

Diamau y safai’r naill blaid a’r llall dros elfen bwysig o wirionedd, ond carwyd hwynt i eithafion gan resymeg ddiarbed oedd yn seiliedig ar *rai* o ffeithiau profiad ond yn anwybyddu ffeithiau eraill. Safai Awstiniaeth am wirionedd y profiad *crefyddol* fod dyn yn gwbl *ddibynol* ar ras Duw; safai Morganiaeth am wirionedd y profiad *moesol* fod dyn yn fod rhydd ac *annibynol* neu hunanddibynol. Eithr ni ellir gwahanu’r profiad crefyddol a’r profiad moesol yn y modd hwn. Rhaid derbyn tystiolaeth y naill a’r llall er mor anodd eu cysoni mewn rhesymeg ffurfiol, sef bod dyn ar unwaith yn fod cwbl ddibynol ar Dduw ac yn fod annibynol a rhydd. Y mae profiad cyfan dyn yn fwy nag unrhyw resymeg unochrog. Mewn rhyw fodd na phroffeswn allu ei esbonio, y mae iechydwriaeth ar unwaith yn rhodd rad o eiddo gras Duw ac yn weithred rydd o eiddo dyn. Ni olygwn wrth hyn fod Duw yn gyntaf yn gwneuthur yr hyn na all dyn, ac yna bod dyn yn gwneuthur y gweddill drosto’i hun heb gymorth Duw. Ni ellir rhannu’r maes rhwng Duw a dyn yn y modd hwn. Y mae Duw a dyn yn cydweithredu bob cam o’r ffordd. Mentrodd Paul osod y ddwy ochr i’r gwirionedd gyda’i gilydd heb geisio’u cysoni: “Gweithiwch allan eich iachawdwriaeth eich hunain trwy ofn a dychryn [dyna’r gwirionedd y safai Morgan drosto, ond nad oedd fawr o le i ‘ofn a dychryn’ yn nysg radlon y gŵr hwnnw]; canys Duw yw yr hwn sydd yn gweithio ynoch ewyllysio a gweithredu o’i ewyllys da ef”³² [dyna’r gwirionedd y safai Awstin drosto]. Credaf fod y naill wirionedd mor bwysig a’r llall, y blaenaf er mwyn diogelu cyfrifoldeb

³¹ Awstin, *De corrept. et grat.* 17.

³² Phil. 2¹², 13.

personol dyn fel bod moesol, a'r olaf er mwyn diogelu gweithgarwch rhydd a rhad gras Duw nad yw rhyddid dyn hebddo ond delfryd aneffeithiol. Nid yw hyn yn anghyson â'n gosodiad blaenorol mai Duw sy'n cymryd yr *initiative* yng nghadwedigaeth dyn, ond golyga fod effeithiolrwydd gras yn dibynnu bob cam o'r ffordd ar gydsyniad ewyllysgar dyn.

Oblegid nid grym anianyddol, gorfodol fel pwerau natur yw gras Duw, eithr nerth moesol, perswadiol, yn treiddio i ddyfnderoedd personoliaeth dyn i'r graddau y caiff ddrws agored. Proses rhwng personau moesol yw gwaith iechydwrriaeth, ac nid proses peirianyddol fel gweithrediad deddfau anian. Anghofio hyn oedd diffyg mawr meddylwyr fel Awstin a Chalfin. Na, nid math ar hylif amheronol yn llifo i mewn i enaid dyn yw gras, fel y llifa goleuni i mewn drwy ffenestr i ystafell, eithr ewyllys da person dwyfol yn gweithredu ar ewyllys gydsyniol person dynol. Y mae hyn oll, meddaf eto, yn gwbl gyson â'r ymdeimlad crefyddol o ymddibyniaeth ar ras hunan-gynhyrliol Duw, dim ond inni gofio mai ymddibyniaeth weithgar person ar Berson ydyw, ac nid ymddibyniaeth gwbl oddefol fel eiddo peiriant ar y trydan sy'n ei weithio.³³

(2) *Gwaith Crist fel cyfryngwr iechydwrriaeth*. Cytuna pob ysgol o ddiwinyddion fod gweithgarwch gras achubol Duw yn canoli yn Iesu Grist, am fod profiad Cristnogion yr oesau'n tystio mai Crist yn anad neb yw Gwaredwr neu Iachawdwr y byd. Ni olyga hyn mai yng Nghrist a thrwyddo'n *unig* y gweithreda gras Duw. Y mae'r proses achubol yn gyffled â holl ddatguddiadau a gweithrediadau Duw mewn rhagluniaeth a hanes, ac ni ellir

³³ Cymharer geiriau John Oman: "Grace is never a direct line of power, passing through us with impersonal directness, as light through window glass, but is a curve of patient, personal wisdom, encircling and embracing us and all our concerns. And with that curve a true theology is wholly occupied." *Grace and Personality* (ail. arg., 1919), t. 182. Llyfr cyfoethog odiaeth yw hwn i'r neb a gymero'r drafferth i'w ddarllen yn araf a myfyrgar. Efallai mai yn yr *Hound of Heaven* gan Francis Thompson y cawn y mynegiant grymusaf mewn llên ddiweddar o egwyddor y *divine initiative*. Gwêl cyfieithiad D. Tecwyn Evans, o dan y teitl *Bytheiad y Nef*.

ei gyfyngu i un person neu gyfnod. Cariad yw Duw, ac y mae yn natur cariad i "geisio ac i gadw" ei wrthrych trwy ymdrech a dioddefaint dibaid. Ond yng Nghrist y cyrhaeddodd angerdd y cariad dwyfol ei hunan-fynegiant llawnaf mewn hanes. Ym mhellach, y mae profiad a diwinyddiaeth yr Eglwys wedi arfer cysylltu gwaith achubol Crist yn arbennig â'i farwolaeth. Nid yn Ei farw'n unig yr oedd Crist yn Iachawdwr, ond yn Ei holl fywyd a'i holl waith ar y ddaear, yn ogystal ag yn holl waith Ei Ysbryd ar hyd yr oesau. Ond ar y groes y cyrhaeddodd Ei waith achubol anterth ei werth a'i nerth. Y mae hyn yn ein harwain yn syth at Athrawiaeth yr Iawn.

Yn gyntaf oll rhaid imi ddywedyd yn hollol agored, yr hyn a awgrymwyd eisoes yn bur ddiamwys yn fy amlinelliad beirniadol o hanes yr athrawiaeth, na allaf dderbyn y "damcaniaethau gwrthrychol" am yr Iawn yn yr ystyr yr arferir ei chysylltu â'r ymadrodd hwn, sef yn yr ystyr bod Crist wedi talu ein dyled a thrwy hynny roddi "bodlonrwydd" i Dduw neu i'r ddeddf neu i gyfiawnder, neu Ei fod wedi dioddef cosb pechod yn ein lle ac felly symud rhyw rwystrau oedd ar ffordd Duw i faddau na ellid mo'u symud trwy edifeirwch y pechadur yn unig. Ni allaf ddygymod â'r syniad o Iawn fel math o drafodaeth fargeiniol rhwng Crist a Duw yn annibynnol arnom ni, neu fel math o ddrama a actiwyd uwch ein pennau megis. Ymhlith diwinyddion diweddar gwnaeth James Denney ymgais arwrol i ddiogelu'r syniad "gwrthrychol" am yr Iawn. Gwrthyd y syniad y gorwedd rhinwedd yr Iawn yn syml yn yr *argraff* a adewir ar feddyliau dynion gan ddioddefaint Crist fel amlygiad o gariad Duw, a dehongla ef yn hytrach fel gwrogaeth i angenrheidiau moesol ac felly fel peth yn *meddu ar werth i Dduw* yn annibynnol ar yr *argraff* a edy arnom ni. Dyma fel y dywed:

It is love doing homage to divine ethical necessities which . . . are in the strictest sense objective. They are independent of us, and they claim and receive homage from Christ in His work of reconciliation, whether that work does or does not produce upon men the impression which is its due, . . . a homage which has value in God's

sight, and therefore constitutes an objective atonement, whether any particular person is impressed by it or not. . . . It is because divine necessities have had homage done to them by Christ, that the way is open for sinners to return to Christ through Him. When sinners are forgiven, it is *propter Christum* [=er mwyn Crist] as well as *gratuito* [=yn rhad]: it is not by unconditioned love—an expression to which no meaning can be attached which does not obliterate the distinction between right and wrong—but by a love the very nature of which is that it does absolute homage to the whole being and self-revelation of God, and especially to the inexorable reactions of the divine nature against sin.³⁴

Gwelir bod Denney yma yn gosod y syniad o *wrogaeth* ddirprwyol i ofynion moesol yn lle'r hen syniad o *gosbedigaeth* ddirprwyol. Eithr gofynnwn, paham a pha fodd y mae'r "wrogaeth" hon o eiddo Crist yn *sail* ("basis," tt. 235, 236) maddeuant pechodau? Onid yw'r "angenrheidiau dwyfol moesol" yn hawlio gwrogaeth *bersonol* pob un drosto'i hun? Diamau bod gwrogaeth Crist i'r drefn foesol "yn meddu ar werth yng ngolwg Duw," ond nid yn lle fy ngwrogaeth *bersonol* i, neu fel sail fy maddeuant yn annibynnol ar yr argraff a edy arnaf. Pa fodd, atolwg, y mae gwerth Ei wrogaeth Ef fel ffaith gwbl wrthrychol yn tycio *i mi* neu'n effeithiol drosod i? Ni all ddechrau meddu ar werth yng ngolwg Duw ar fy rhan i hyd nes dyfod ohono yn fynegiant o'm personoliaeth i fy hun trwy fy undeb ffydd â Christ. "Am fod gwrogaeth wedi ei wneuthur i angenrheidiau dwyfol gan Grist," ebr Denney, "dyna'r pam y mae'r ffordd yn agored i bechaduriaid ddychwelyd at Dduw trwyddo Ef." A ddarfu i Grist, ynteu, wthio'n agored y ffordd at Dduw oedd hyd hynny wedi ei gau i fyny o ochr Duw? Nid hygoel hynny. "Nid trwy gariad diamod," meddai, y maddeuir pechod. Ond anodd i'r meddwl modern gymhathu'r syniad hwn o "amodau" i gariad Duw y tu allan i edifeirwch a ffydd y pechadur ei hun. Oni chyflawnir yr holl amodau y geilw mawrfrydigrwydd gras amdanynt yn yr act o edifarhau ac yn y ffydd *bersonol*

³⁴ James Denney, *The Christian Doctrine of Reconciliation* (1917), tt. 234-5.

sydd ynglŷn â hi? Y mae edifeirwch a ffydd ynddynt eu hunain yn cynnwys "gwrogaeth i angenrheidiau moesol"; ac yn gydnabyddiaeth o ddrygedd pechod a daioni Duw, ac ni all gwrogaeth neb arall wneuthur y tro yn ei lle yn unol â realiti unplyg y byd moesol. Yn lle meddwl am "sail" cymod tu allan i'r act o gymodi ei hun, onid gwell yw sôn am aberth Crist fel *achos* effeithiol y cymod oddi mewn i'r credadun? Credaf gyda Denney yn "adweithiad natur Duw yn erbyn pechod," sef yr hyn a eilw Paul Ei "ddigofaint." Ni all Bod perffaith dda anwybyddu'r gwahaniaeth hanfodol rhwng drygioni a daioni. Nid anghyfnewidioldeb static yw Duw fel Brahma yr Hindŵ, ond Bod ag sydd iddo brofiadau a fo'n amrywio yn ôl yr amgylchiadau; ac nid yr un yw adweithiad Ei brofiad ym mhresenoldeb pechod ag yw ym mhresenoldeb santeiddrwydd. A dyna'r pam y mae gwir edifeirwch yn amod maddeuant a chymod. Mewn ystyr, felly, gallwn sôn am gymodi Duw â dyn yn ogystal â chymodi dyn â Duw, eithr ar sail edifeirwch a ffydd yr effeithir y cymod ac nid ar sail rhywbeth cwbl wrthrychol yn annibynnol ar yr argraff a edy arnom.

Nid annhebyg i ddamcaniaeth Denney, ond o safbwynt yr ysgol Anglo-Catholig, yw eiddo Mr. Kenneth E. Kirk yn ei draethawd ar "yr lawn" yn *Essays, Catholic and Critical* (1926). Deil Mr. Kirk nad yw ymwrthod â'i drosedd, na hyd yn oed gwrthdro llwyr yn ei ymarweddiad (*complete reversal of behaviour*) yn ddigon i edfryd dyn i berthynas â Duw (t. 263). Y mae rhyw fath o "ymddiheurad neu gydnabyddiaeth" o'r tramgwydd, neu "addefiad o'r drwg a wnaed" yn "rhagaratoad angenrheidiol" i'r berthynas adferedig. Cydnabyddwn hynny'n llawn; eithr gofynnwn, Onid yw gwir edifeirwch ynddo'i hun yn ymddiheurad ac yn addefiad o'r drwg a wnaed? Yn ôl Mr. Kirk, y mae lawn Crist yn symbol ar ran dynion o'u heuogrwydd ("explicit symbol of an implicit guilt," t. 266; "one symbolic corporate act," t. 269). Eithr, ar wahân i'r cwestiwn pa fodd y gall gweithred o eiddo Person dieuog fod yn symbol o ymddiheurad yr

euog, teimlwn nad oes ystyr i'r syniad o symbol i Dduw. Rhywbeth i *ddyn* yw symbol, i'w alluogi i amgyffred neu brofi realiti nad yw'n hollol un â'r symbol. Nid oes angen symbol ar Dduw, yr Hwn sy'n canfod y realiti ei hun. Gallwn ddeall y Groes fel symbol i ddyn o'r cariad dwyfol, ond nid fel symbol i Dduw o ymddiheurad dyn dros ei bechod. Wele enghraifft arall, ynteu, o'r modd y mae damcaniaethau "gwrthrychol" am yr Iawn yn ein harwain i syniadau anreal ac artiffisial.

Credaf innau mewn Iawn gwrthrychol, ond nid yn yr hen ystyr. Ffaith wrthrychol mewn hanes, yn annibynnol ar y dylanwad a gaiff ar unrhyw berson unigol, yw ddarfod i Fab y dyn ddyfod "i geisio ac i gadw yr hyn a gollasid," eu ceisio hefyd trwy aberth a dioddefaint hyd at angau'r groes, a'i fod yn hyn yn amlygu cariad y Duw tragwyddol sydd beunydd yn ymegnio i achub dynion o'u pechodau i gymdeithas fabol ag Ef Ei Hun. Ffaith *wrthrychol*, meddaf, yw hon—fffaith, y mae'n wir, sy'n effeithio cyfnewidiad *mewnol* yn y rhai sy'n ymateb iddi, eithr nid mewnol (*subjective*) mohoni yn ei dechreuad. Duw sydd yn wrthrychol "yng Nghrist yn cymodi y byd ag ef ei hun." Ond ni allaf gael lle yn fy system o feddwl i ddull cwmpasog y ddamcaniaeth sy'n synied am yr Iawn fel trafodaeth allanol rhwng Crist a Duw er mwyn cymodi cariad Duw â'i gyfiawnder,—Duw yn Ei gariad yn rhoddi Crist i'r byd er mwyn Ei dderbyn yn ôl drachefn yn offrwm i'w gyfiawnder, rhoi ag un llaw er mwyn derbyn yn ôl â llaw arall. Eithr cydnabyddir yn gyffredinol fod dwyn beichiau ein gilydd yn ffaith ddilys yn y byd moesol. A dwyn baich pechod y ddynoliaeth yw calon eithaf perthynas rasol Duw â'r byd. Yn yr ystyr hon credaf mewn Iawn dirprwyol. Rhaid inni'n awr geisio esbonio hyn yn llawnach yn ei berthynas â gwaith Crist fel cyfryngwr iechydwriaeth.

(a) Yn gyntaf oll rhaid pwysleisio unwaith eto y ffaith bod gwerth marwolaeth Crist yn dibynnu ar natur Ei fywyd oll, ac na ellir iawn amgyffred Ei farwolaeth ar wahân i'w fywyd. Neu yng ngeiriau Lewis Edwards, y Bala,

" Mae marwolaeth Iesu Grist yn goron a pherffeithrwydd ei ufudd-dod. Mae bywyd a marwolaeth Crist o'r un natur trwyddynt." Gwelsom eisoes fod y teip Groegaid-Gatholig a'r teip Protestannaidd o uniongreddd ar y cyfan yn anwybyddu bywyd a phrofiadau Iesu rhwng y preseb a'r groes fel rhan o drefn iechydwriaeth, gan fod y blaenaf yn canoli ar enedigaeth wyrthiol Iesu a'r olaf ar Ei farwolaeth ddirprwyol fel peth hanfodol y drefn honno. Yn ôl y naill a'r llall byddai waeth bod Iesu wedi marw yn union wedi ei eni. Ymhlith Protestaniaid y mae'n syniad cyffredin nad i fyw ond i farw y daeth Crist i'r byd, ac nad oedd Ei fywyd ond rhagymadrodd mwy neu lai amherthynasol i'w farw. Ond y mae meddwl gorau ein hoes ni yn gwerthfawrogi pwysigrwydd Ei fywyd a'i brofiadau dynol, ie, fel rhan hanfodol o'i waith fel Iachawdwr. Er enghraifft dywed Denney (a da gennyf allu cytuno'n galonnog ag ef y tro hwn):

What has value to God and reconciling power with man is . . . the personality of Jesus, fashioned, as every personality is fashioned, through the temptations and conflicts, the fidelities and sacrifices of life and death, . . . the self which has acquired in these human experiences its being, its value, and its power; apart from these experiences and what He has earned and achieved in them, Jesus is nothing to us and has nothing to offer to God.³⁵

Dadlau a wna Denney yma yn erbyn dysgeidiaeth Athanasius am yr Ymgnawdoliad, ond y mae ei feirniadaeth yr un mor gymwysiadol at y syniad traddodiadol ymhlith Protestaniaid am yr lawn. Ac onid un o'r pethau a esyd y fath werth ar yr Epistol at yr Hebreaid yw ei bwyslais ar brofiadau a themtasiynau a chynnydd dynol yr Arglwydd Iesu yn nyddiau Ei gnawd? Nid gweithred ddiberthynas, ar wahân, oedd marw Crist, ond canlyniad Ei holl fywyd a'i gymeriad o dan amodau hanesyddol arbennig. Ac nid Duw Dad a'i croeshoeliodd, ond Iddewon a Rhufeiniaid yn eu gwrthryfel yn erbyn y delfrydau a'r egwyddorion y safai drostynt yn Ei fywyd ac a gorfforodd yn Ei

³⁵ James Denney, *op. cit.*, t. 41.

gymeriad. Coron a pherffeithrwydd Ei fywyd oedd Ei farwolaeth ar y groes. Ac egwyddor fawr y bywyd hwnnw oedd ffyddlondeb i'w alwedigaeth fel sylfaenydd Teyrnas Ei Dad—egwyddor a “ddysgodd trwy ddioddefiadau” a thrwy holl brofiadau Ei fywyd, ac a'i harweiniodd i wrthdrawiad cynyddol â galluoedd teyrnas y byd hwn, y rhai yn y diwedd “trwy ddwyllaw anwir” a'i croeshoeliodd ac a'i lladdodd.

(b) Ond ym mha ystyr yr oedd y profiadau hyn yn *ddirprwyol*? Yn yr ystyr fod Ei gariad a'i gydymdeimlad dihafal yn peri Ei fod yn Ei hunaniaethu Ei Hun ag eraill, yn myned i mewn i'w profiadau, ac yn cario baich eu pechod a'u gwae fel petai'n eiddo'i Hun. Ac yma rhaid inni oedi ychydig, i ddangos nad mympwyol yw'r egwyddor ddirprwyol ond peth sy'n codi o natur personoliaeth dyn, yn enwedig fel y mae'n fod moesol. Un o nodweddion natur dyn yw bod pob person yn fwy nag unigolyn noeth, ei fod mewn ystyr yn gallu lapio pobl eraill i mewn yn ei brofiad ei hun. Ar un olwg, y mae'n wir, y mae personoliaeth yn beth cwbl breifat, unigol, anghyfranogol, hunan-gaeedig, *exclusive*. “Myfi” ydwyf i, ac nid neb arall; “tydi” ydwyf ti, ac nid “myfi.” Eiddof i yn unig, er enghraifft, yw'r poen sydd yn fy mraich chwith y funud hon, ac ni all neb arall ei wneuthur yn eiddo'i hun neu gyfranogi ohono. Ond mewn ystyr arall personoliaeth yw'r peth mwyaf cyffredinol, cynhwysol, amgylchol, *inclusive* yn y byd. A pho fwyaf y bersonoliaeth, ehangaf oll ei chynnwys, mwyaf cyffredinol yw, a mwyaf yn y byd yw rhychwant ei hymwybyddiaeth. Byd cymharol gyfyng, y mae'n wir, yw byd y dyn o feddwl bach. Ond y mae'r meddyliwr mawr—Einstein dyweder—yn gallu cofleidio'r cyfanfyd a'i ddwyn i ganolfan yn ei ymwybyddiaeth ei hun. Ac y mae personoliaeth *foesol* dyn yn goresgyn unigoliaeth noeth. Y mae calon y dyn o feddwl mawrfrydig a chydymdeimlad eang yn westy lletygar i lu o bobl eraill; gall ef fyned i mewn i'w profiadau, edrych ar bethau o'u safbwynt, a dwyn eu beichiau. Y mae calon y fam yn cynnwys ei phlant, calon y gweinidog

teilwng o'r enw yn gartref i holl aelodau ei eglwys, y gwir wladweinydd yn dwyn beichiau gwlad gyfan ar ei feddwl a'i gydwybod, a'r dyngarwr o gydymdeimlad helaeth yn cario beichiau dynoliaeth oll. Nid bod atomeic yw dyn, nid unigolyn noeth yn cau allan bob unigolyn arall, fel y mae'r *marbles* ym mhoced hogyn yn cyffwrdd â'i gilydd o'r tu allan yn unig, heb allu cydymdreiddio i'w gilydd. Yn hytrach bod cymdeithasol, cydymddibynnol ydyw. "Byd hawliau a gwrth-hawliau" (*the world of claims and counter-claims*, chwedl Bosanquet) yw byd unigoliaeth. Pawb drosto'i hun a phawb yn erbyn pawb arall yw'r unig reol sy'n bosibl ynddo,—rhyfel pawb yn erbyn pawb (*bellum omnium contra omnes*, Hobbes). Nid oes le i'r elfen ddirprwyol mewn byd o'r fath. Gwir bod lle mewn bywyd i egwyddor unigoliaeth, sef ar y lefel o fywyd lle y ffynna'r ddeddf "pob un a ddwg ei faich ei hun." Ond fe'i goresgynnir gan ddyn ar y lefel cymdeithasol, lle y ffynna'r ddeddf ddirprwyol "dygwch feichiau eich gilydd, ac felly cyflawnwch gyfraith Crist."

Ie, "cyfraith *Crist*." Oblegid yng Nghrist y cyrhaeddodd yr egwyddor hon ei hanterth eithaf. Ef oedd y bersonoliaeth fwyaf cyffredinol a chynhwysol a welodd y byd. "He more than others is Humanity focussed in one centre."³⁶ Dyna yn y gwaelod yw gwirionedd athrawiaeth Paul am Grist fel Adda'r Ail. Fe anwyd i ganol teulu dyn un a aeth i mewn i brofiadau dynion fel petaent yn eiddo'i Hun, a gymerth arno'i Hun faich eu heuogrwydd, ac yn y diwedd a brofodd o ingoedd dioddefaint Gethsemane a Chalfaria—dioddefaint nad oedd yn ddyledus iddo Ef fel un dieuog, ond oedd yn ganlyniad pechodau pobl eraill, nes gwireddu disgrifiad

³⁶ Yr Esgob Temple, *Christus Veritas* (1924), t. 152. Dyma'r elfen o wir yn namcaniaeth y Tadau Groegaidd am Grist fel y Dyn Cyffredinol (gwêl y bennod flaenorol). Yno, fodd bynnag, wrth y Dyn Cyffredinol y golygid y sylwedd uwchaniadol neu'r natur ddynol amhersonol a gymerth y Logos ato'i Hun yn yr Ymgawdoliad. Ond yn ôl ein hawgrym ni, Ei gydymdeimlad *moesol* a'i gwnaeth yn Berson Cynhwysol a Chyffredinol.

y proffwyd o Was yr Arglwydd, "Efe a gymerth ein gwendid ni, ac a ddug ein doluriau. . . Efe a archollwyd am ein camweddau ni, efe a ddrylliwyd am ein hanwireddau ni." Nid yn nhermau cosbedigaeth ddwyfol y mae deall hyn (fel yr awgrymir yn y llinell anghristnogol honno sy'n anurddo emyn mawreddog, "a'i daro gan gleddyf Ei Dad"), eithr yn hytrach dwyster cariad ac ehangder cydymdeimlad y Dyn Cyffredinol a barodd iddo ddwyn baich pechod y byd arno'i hun a'i hunaniaethu Ei Hun o'i wirfodd â'u gwae a'u hangen.

(c) Ac yn hyn oll yr oedd Crist yn fynegiant o gymeriad a chariad aberthol Duw Ei Hun. Credwn ni, Theistiaid Cristnogol, fod y cread oll yn ddatguddiad o Dduw. Ond credwn hefyd fod graddau mewn datguddiad, ac mai yn yr uchaf a'r gorau y gwyddom amdano y cawn yr allwedd orau i natur a chymeriad Duw. Yn unol â hyn credwn mai yng Nghrist y daw'r dyfnaf a'r cyfoethocaf sydd yn Nuw i'r golwg. "Canys Duw, yr hwn a orchmynnodd i'r goleuni lewyrchu o dywyllwch, yw yr hwn a lewyrchodd yn ein calonnau, i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist."³⁷ Ac nid yn unig fe'i *datguddia*'i Hun yng Nghrist ond y mae Duw *yng* Nghrist, —fel yn wir y mae yn y blodeuyn a'r heulwen a'r seren, ond mewn ystyr lawer dwysach a dyfnach. Nid fel ffaith unigol, ar wahân, y dylem edrych ar Grist a'i groes, ond fel corfforiad o egwyddor ddyfnaf y cread, sef cariad aberthol yn dwyn beichiau er mwyn achub. "In the Cross of Christ we catch, focussed in one vivid moment, the eternal quality of Creative Life."³⁸ Yn yr Oen ar y Groes gwelwn bortread o'r "Oen megis wedi ei ladd yng nghanol yr orseddfainc," "yr Oen yr hwn a laddwyd er seiliad y byd."³⁹ Y mae Duw Ei Hun, fel Iesu, yn "medru cyd-ddioddef gyda'n gwendid ni." Oblegid nid Bod static yn trigo mewn gwynfyd digyffro uwchlaw

³⁷ 2 Cor. 4⁶.

³⁸ Y Canon B. H. Streeter, *Reality* (1926), t. 232.

³⁹ Dat. 5⁶, 13⁸.

trafferth a thrallod y byd yw Duw fel y'i gwelwn yng Nghrist, eithr Duw byw, teimladwy, yn sefyll mewn perthynas bersonol â llifeiriant amser a hanes, yn "cymryd ochr" ym mrwydrau'r ddynoliaeth, yn dioddef poen ac ing oherwydd pechod y byd, yr Hwn sydd â'i ddiodefaint yn brynedigol,—Un sydd â Chalfaria yn Ei galon, ein Cydymaith agos, Immanuel, Duw gyda ni, Capten ein hiechydwrïaeth, Gwaredwr dynion. Y mae'n wir yr edrychid ar syniad o'r fath fel heresi noeth gan ddiwinyddion uniongred yr hen Eglwys Roegaid, a ddysgai fod Duw yn gwbl uwchlaw pob teimlad, yn cynnwys y teimlad o boen (athrawiaeth y *divine impassibility*, fel y'i gelwir). Galwent hwy y rhai a ddysgai fod Duw Dad yn cyfranogi o arteithiau Calfaria wrth yr enw diraddiol "Patripassiaid." Y mae'n wir y dysgid Patripassiaeth mewn modd tra amrwd gan rai o'r Sabeliaid, ac nid yw'n syndod i'r Eglwys gondemnio eu syniadau. Ond erys gwirionedd pwysig o dan ddysgeidiaeth y rhai a gondemnïd. O leiaf y mae'n llawer nes at y syniad Ysgrythurol am Dduw fel Person byw—a Pherson sydd a'i hanfod yn ddaioni a chariad—nag yw'r syniad Platonaid a Neo-Platonaid am Dduw fel hanfod noeth, oedd yn sail i lawer o ddiwinyddiaeth y Tadau. Ac nid oes ddim a wnaeth fwy o niwed i athrawiaeth yr Iawn na'r syniad a ffynnai mor fynych mewn diwinyddiaeth boblogaidd mai'r Mab yn unig—a hynny "fel yr oedd yn ddyn"—oedd y dioddefydd, tra mai gwaith y Tad oedd *hawlio* dioddefaint fel cosb eithr heb gyfranogi ohono. Gwell gennym gredu bod *Duw yng Nghrist* yn dwyn beichiau dynion ac yn dioddef drostynt mewn cariad. Y Groes yw mesur cost ein pryndigaeth i Dduw.⁴⁰

⁴⁰ Gwelir ein bod yn glynu wrth ddysgeidiaeth A. M. Fairbairn ar y mater hwn. Darllener ei *Christ in Modern Theology* (1893), tt. 483-4, e.g.: "Theology has no false idea than that of the impassibility of God." "To confine the idea of sacrifice to the Son is to be unjust to His representation of the Father. There is a sense in which the Patripassian theory is right; the Father did suffer, though it was not as the Son that He suffered." Cf. Streeter *Reality* (1926): "From the reflection on that cross (of Christ)

(3) *Amodau dynol iechydwrïaeth.* Ond nid yw gwaith achubol y cymod yn effeithiol hyd nes bod apêl yr aberth mawr yn deffro edifeirwch a ffydd ym mynwes dyn ac yn ei arwain i undeb personol â Duw yng Nghrist. Soniasom uchod am Grist yn Ei hunaniaethu Ei Hun â ni yn ein hangen a'n pechod, yn dyfod yn un ohonom, a thrwy gariad a chydymdeimlad yn dwyn ein beichiau fel petaent yn eiddo'i Hun. Ond nid digon hyn heb i ninnau, o'n tu ni, ein hunaniaethu'n hunain â Christ a dyfod yn un ag Ef mewn ffydd, gobaith a chariad, mewn ymatebiad personol i apêl Ei gariad aberthol. Duw trwy ras yn Ei roddi Ei Hun yng Nghrist i ddyn; dyn trwy ffydd yn ei roddi ei hun yng Nghrist i Dduw; a Christ yn fan cyfarfyddiad dyn a Duw,—dyna'n syml drefn iechydwrïaeth yr efengyl.

Efallai mai'r ddau air pwysicaf i gyfleu'r proses achubol o ochr dyn yw'r ddeuair a ddefnyddiwyd yn y paragraff uchod, sef *edifeirwch* a *ffydd*, y blaenaf yn cyfleu gwedd negyddol a'r olaf wedd gadarnhaol y proses. Mewn gwirionedd, dwy elfen yn yr un profiad yw edifeirwch a ffydd. Ystyr wreiddiol y gair Groeg *metanoia* ("edifeirwch") yw cyfnewidiad meddwl, y meddwl yn cefnu ar yr hen fywyd ac yn troi i gyfeiriad newydd. Gwelir felly fod ystyr negyddol y gair yn ymlithro'n rhwydd i ystyr gadarnhaol. Ond ar y cyfan y wedd negyddol a bwysleisir fwyaf yn y gair, sef gwaith y meddwl yn troi ymaith oddi wrth yr hen fywyd mewn atgasrwydd tuag ato a gofid o'i herwydd. * Golyga edifeirwch ein bod yn edrych ar bechod—sef ein pechod *personol* ein hunain—o safbwynt meddwl santaidd Crist a'r dioddefaint a barodd ein pechod iddo, ac yn gofidio o'i herwydd fel y gofidiodd Ef. Golyga, a defnyddio ymadrodd McLeod Campbell,

there has dawned upon the mind of man a new vision of God—a vision of a God who Himself enters into the world's pain, and thereby breaks the power of the world's sin" (t. 63). Teg, fodd bynnag, yw galw sylw at amddiffyniad o athrawiaeth y *divine impassibility* gan y Baron von Hügel; gwêl ei draethawd goludog ar y mater (pennod vii) yn ei *Essays and Addresses on the Philosophy of Religion*, Second Series (1926).

* Vide: Blackinloch: *The Mind of a Christian* (1926).

Amen y pechadur i gondemniad Duw ar ei bechod. Ond wrth gwrs cynhwysa gwir edifeirwch nid yn unig gondemniad ar bechod y gorffennol ond bwriad gonest i ymwrthod ag ef o hyn ymlaen. Ac nid edifarhau'n syml a wnawn allan o adnoddau moesol ein personoliaeth ein hunain, yn annibynnol ar ddylanwad Ysbryd Duw. Gras Duw yw achos cyntaf ein hedifeirwch, er bod Ysbryd Duw yn gweithredu mewn modd sy'n gwbl gyson â'n rhyddid moesol a heb dreisio ein hewyllys.

Ffydd. Nid ffydd mewn ystyr ddeallol a olygir yma (er bod i ffydd yng Nghrist elfennau deallol), h.y., nid cydsynio â chredo neu ddogma ydyw. Golyga ymatebiad yr holl bersonoliaeth i apêl Duw yng Nghrist, yr enaid yn ei gyflwyno'i hun mewn ymddiriedaeth gariadus i'r Duw byw a ddatguddir yng Nghrist, ac yn yr act honno yn dyfod i undeb personol â gwrthrych ei ffydd. Y mae ffydd yng Nghrist yn achub am ei bod yn codi dyn allan o'i fodolaeth unigol ei hun a thrwy ei uno â Christ yn ei ddwyn i gyffyrddiad â'r egnïon gwaredigol sydd yng Nghrist. Un o adnodau mawr y ffydd hon sy'n uno dyn â Christ yw honno o eiddo Paul: "Mi a groeshoeliwyd gyda Christ: eithr byw ydwyf; eto nid myfi ond Crist sydd yn byw ynof fi: a'r hyn yr ydwyf yr awr hon yn ei fyw yn y cnawd, ei fyw yr ydwyf *trwy ffydd* Mab Duw, yr hwn a'm carodd, ac a'i dodes ei hun drosaf fi."⁴¹ Nid ar ddechrau'r bywyd crefyddol yn unig y gweithreda'r ffydd hon, eithr yn hytrach hi yw egwyddor gynhaliol y bywyd hwnnw bob cam o'r ffordd. A defnyddio termau diwinyddiaeth gynt, nid cyfrwng "cyfiawnhad" yn unig ydyw, eithr hefyd cyfrwng "santeiddhad." Hi yw egwyddor pob tyfiant a chynnydd mewn gras. Trwyddi hi yr agorir y bywyd fwyfwy i ddylanwad ysbryd Crist ac y cymhethir Ei gymeriad fwyfwy nes dyfod ohonom "yn gyffelyb iddo." Yng ngeiriau adnabyddus Irenaeus, "Daeth Iesu Grist i fod yr hyn ydym ni fel y gallai ein gweuthur ni yr hyn ydyw Ef."

⁴¹ Gal. 2²⁰.

Nid mewn moment y digwydd y trawsffurfiad mawr hwn, ond yn raddol a chynyddol yn ôl fel yr aeddfedo ein ffydd. A rhaid ychwanegu nad Iesu hanes yn unig yw gwrthrych y ffydd hon, ond hefyd Ei Ysbryd byw sydd yn parhau Ei waith yn y byd ar hyd yr oesau ac yn preswyllo yng nghalonau dynion yn "obaith y gogoniant." "Ar fod Crist yn trigo trwy ffydd yn eich calonau chwi."⁴² Dyna paham y rhoddir y fath le yn y T.N. i atgyfodiad Crist ynglŷn ag iechydwriaeth y byd. Yn wir rhoddir bron cymaint o le i'w atgyfodiad ag a roddir i'w farwolaeth ar y groes. Pa ffurf bynnag a roddir i athrawiaeth atgyfodiad Crist (ac nid ymddengys i ni fod atgyfodiad Ei gorff o'r bedd yn hanfodol i ffydd, er y gall fod yn atgyfnerthiad iddi), ni ellir amau gwerth ysbrydol y sicrwydd bod Ei Ysbryd byw yn aros yn y byd i barhau'r gwaith a ddechreuodd yn nyddiau Ei gnawd. Dyna mewn gwirionedd yw ystyr ymarferol profiad ac athrawiaeth yr Ysbryd Glân, oblegid anodd yw gwahaniaethu o safbwynt y profiad Cristnogol rhwng preswyliaid yr Ysbryd Glân a phreswyliaid y Crist byw trwy ffydd yn y galon ac yn yr Eglwys. Sicr yw bod Ysbryd Crist yn anhepgorol "i berffeithio y saint, i adeilad corff Crist; hyd oni ymgyfarfyddom oll yn undeb ffydd a gwybodaeth Mab Duw, yn ŵr perffaith, at fesur maintoli cyflawnder Crist."⁴³

Awgryma'r geiriau hyn o eiddo Paul nad fel personau unigol y'n perffeithir trwy Grist, eithr mewn undeb â'n gilydd. Y mae'n ffaith bod cymundeb dynion â Christ trwy ffydd yn ei fynegi ei hun ac yn ymberffeithio mewn cymundeb â'i gilydd. Gwnaeth Luther a'r Diwygwyr eraill yn iawn wrth bwysleisio gwedd bersonol y ffydd sy'n cyfiawnhau trwy ddwyn y person unigol i undeb a chymundeb uniongyrchol â Christ, ac nad oedd yn ddibynol am iechydwriaeth ar yr offeiriadaeth a'r sacramentau eglwysig. Ond arweiniodd hyn i unigoliaeth eithafol ac i ddibristod cymharol o'r eglwys fel "cymdeithas y saint." Pell ydym o gytuno â honiad yr

⁴² Eff. 3¹⁷. ⁴³ Eff. 4¹², 23.

Eglwys Gatholig nad oes iechydwrïaeth y tu allan i'r eglwys weledig (*extra ecclesiam, nulla salus*). Ond diamau bod cymdeithas yr eglwys, os nid yn anhepgorol, yn dra manteisiol fel cartref a meithrinfa bywyd ffydd. Mewn cymdeithas gydnaws ac nid mewn unigedd y tyf dyn orau i'w lawn faint. Y mae "moddion gras" yn fantais os nid yn anghenraid y bywyd ysbrydol. Fel mater o ffaith yr eglwys (er ei holl ddiffygion mawr iawn ac amlwg) a fu'r cyfrwng effeithiolaf i barhau gwaith yr Arglwydd Iesu ac i gyfryngu'r profiad a'r wybodaeth o Grist i'r byd. Ac yn yr eglwys (sef yr eglwys fawr gatholig drwy'r canrifoedd, ac nid yn unig y gangen-eglwys leol y digwydd dyn fod yn aelod ohoni) daw dyn i mewn i etifeddiaeth oludog profiad y saint ym mhob oes a gwlad, a thrwy hynny bywheir a chyfoethogir ei fywyd personol yntau, fel y gallo "amgyffred gyda'r holl saint beth yw y lled, a'r hyd, a'r uchter, a'r dyfnder." A chaiff yntau gyfle yn ei dro i ychwanegu ei gyfran bersonol ei hun i'r gronfa fawr a bwrw i'r drysorfa gyffredin ei hatling o brofiad ac amgyffrediad newydd er mantais i eraill. Caiff hefyd yn yr eglwys gyfle i wasanaethu ei gyd-ddynion er hyrwyddo Teyrnas Dduw yn y byd. Rhaid chwanegu fodd bynnag nad trwy'r Eglwys yn unig y gall ymberffeithio mewn gras a gwasanaethu Teyrnas Dduw, gan fod *bywyd i gyd* yn foddion gras ac yn gyfle i wasanaeth.

Am y *sacramentau*, gwelwyd eisoes nad ydym yn gallu edrych arnynt fel anhepgor iechydwrïaeth, nac fel cyfryngau sydd ynddynt ac ohonynt eu hunain (*ex opere operato*) yn cyfleu gras goruwchnaturiol na ellir ei drosglwyddo drwy un ffordd arall.⁴⁴ Ni allwn gredu bod Duw yn cyfyngu neu'n "camlesi" (*canalize*) gweithrediadau Ei

⁴⁴ Am enghraifft ddiweddar o'r ddysg hon, o'r safbwynt Anglo-Catholig, gweler traethodau galluog N. P. Williams a Will Spens yn *Essays, Catholic and Critical* (1926). Hefyd ysgrif W. H. Harris ar "Y Sacramentau" yn *Yr Efridydd*, rhifyn Hydref, 1927. Cydnabyddir yn y ddiwinyddiaeth Gatholig na chyfyngir ar Dduw gan y sacramentau—*Deus non alligatur mediis*. Ond yn gynnil, ac nid yn galonnog, y gwneir yr addefiad hwn.

ras ar hyd sianeli arbennig yn y modd hwn. Nid pibelli caeëdig ond afonydd agored yw cyfryngau gras y nefoedd. Y mae unrhyw fath o brofiad y bo Duw'n gweinyddu gras drwyddo—gweddi, pregeth, emyn, myfyrio'r Beibl, ie, llenyddiaeth goeth, celfyddydau cain, golygfeydd arddunol mewn natur, dyletswyddau a threialon bywyd—yn foddion gras ac yn sacrament nad oes yn rhaid wrth offeiriad yn “yr olyniaeth apostolaidd” i'w gwneuthur yn effeithiol. Bywyd ei hun yw'r wir sagrafen Gristnogol, a dylai pob gweithred a gyflawnir yn ysbryd Crist fod yn “arwydd allanol o ras mewnol.” Ni allwn gredu bod sacramentariaeth ddefodol ac uwchhanianol yr Eglwys “Gatholig” yn unol â symrlwydd Cristnogaeth Crist. Credwn fod lle pwysig yn yr Eglwys i'r sacramentau fel “arwyddion a sêl cyfamod gras” ac “i gynrychioli Crist a'i fendithion” i'r credinwyr (Cyffes Westminster), eithr fel ffurfiau arbennig ar egwyddor sacramentariaeth a geir drwy fywyd oll ac nid fel monopoli offeiriadol. Ac yn sicr yr oedd y Diwygwyr Protestannaidd yn iawn wrth ddysgu y dibynna eu heffeithiolrwydd ar *ffydd* y derbynnydd fel amod anhepgor, ac nid ar unrhyw rinwedd swyngyfaredol a orwedd ynddynt hwy eu hunain. I'r sawl y gweithia Ysbryd Crist ynddynt trwy *ffydd* gall y sacramentau fod yn “rhyw dystion diogel ac arwyddion effeithiol o ras Duw a'i ewyllys da tuag atom ni.”⁴⁵ Ond nid ydynt yn hanfodol i iechedwriaeth, oblegid ni chyfyngir gras achubol Duw mewn un modd iddynt hwy. Pa le y ceir teip uwch o Gristnogion na'r “Cyfeillion” (neu'r “Crynwyr”)? Ac eto ymwrthodant yn llwyr â'r sacramentau eglwysig.⁴⁶ Yn lle adenedigaeth trwy foddion amhersonol y Bedydd, credwn mewn adenedigaeth trwy

⁴⁵ *Y Llyfr Gweddi Gyffredin*, “Y Namyn Un Deugain Erthyglau Crefydd,” erthygl xxv.

⁴⁶ Gwêl deyrnged uchel y Deon Inge i'r Crynwyr yn ei lyfr bychan, *Protestantism* (1927), llyfr sy'n werth ei bwysau o aur (tt. 46–50). Geilw hwynt “this most interesting little Society, which in many ways seem to realise better than any other what we may think to have been the intentions of Jesus Christ while He was on earth.” (t. 50).

Ysbryd *personol* Duw yn cael Ei dderbyn trwy ffydd *bersonol* y credadun, oblegid ffaith brofiadol yn yr ymwybyddiaeth bersonol ac nid proses peiriannol o'r tu allan yw'r adenedigaeth. Yn yr un modd daliwn nad trwy fwyta gwir gorff ac yfed gwir waed yr Arglwydd Iesu yn y Cymun eithr trwy undeb ffydd bersonol â'r Crist ysbrydol y *cynhelir* ac y *maethir* y bywyd a anwyd o'r Ysbryd. Credwn ninnau ym "mhresenoldeb real" Crist yn y Cymun Santaidd. Ond golyga hynny i ni Ei bresenoldeb personol ac ysbrydol—gan fod ysbryd yn fwy real o safbwynt gwerth na chorff—yn cael ei gyfryngu inni drwy foddion neilltuol a gysegrwyd gan draddodiad a phrofiad y canrifoedd, yn union yn yr un modd (ond ar lefel mwy ysbrydol) ag y mae ysgydwad llaw wedi ei gysegru yn sacrament cyfarchiad cyfeillgar, a chusan yn sacrament serch.

Cyfyd ein dehongliad hwn o'n hawydd i gadw'r profiad o'r "iechydwrïaeth fawr yng Nghrist" ar y lefel ysbrydol uchaf posibl, yn unol â meddwl Crist fel y deallwn ni ef. Ar yr un pryd nid ydym am i hyn ein rhwystro i werthfawrogi duwiolfrydedd diamheuol llu o bobl sy'n dehongli'r sacramentau yn wahanol i ni. Parod ydym hyd y mae ynom i feithrin cymundeb â hwynt fel cyd-Gristnogion ac i gydweithio â hwynt er hyrwyddo Teyrnas Dduw yn y byd, "gan oddef ein gilydd mewn cariad, gan fod yn ddyfal i gadw undeb yr Ysbryd yng nghwlm tangnefedd. Un corff sydd, ac un Ysbryd, megis ag y'ch galwyd yn un gobaith eich galwedigaeth; un Arglwydd, un ffydd, un bedydd, un Duw a Thad oll, yr hwn sydd goruwch oll, a thrwy oll ac ynoch oll. Eithr i bob un ohonom y rhoed gras, yn ôl mesur dawn Crist."⁴⁷ Y mae lle i amrywïaeth mewn unoliaeth yn yr Eglwys, corff Crist, a lle i amryw farnau a doniau o fewn Teyrnas Dduw sy'n ehangach na'r Eglwys ac i gynnwys holl deyrnasoedd byd a bywyd. Y mae'n rhaid wrth

⁴⁷ E. ff. 4²-7.

gatrodau lawer i ffurfio “byddin yr iechydwrïaeth,”
ond un yw'r fyddin.

*

*

*

*

Yn y tair pennod uchod ceisiais ddehongli efengyl iechydwrïaeth yn ei holl agweddau, mor bell ag yr oedd hynny'n bosibl o fewn y terfynau. Swm y cwbl yw ddyfod Mab y dyn i'r byd i geisio ac i gadw'r hyn a gollasid, a bod Duw yng Nghrist yn cymodi'r byd ag Ef Ei Hun. Neu gellir symio'r cwbl i fyny yng ngeiriau huawdl Morgan Llwyd o Wynedd yn *Llyfr y Tri Aderyn* (1653):

ERYR: Ond yr wyfi yn clywed beynydd ryw sŵn ynof, Mai cyfiawn yw Duw, mai cyfyng yw'r porth nefol, mai colledig yw'r rhan fwyaf, mai aml yw y rhagrithwyr, Mai anaml yw addolwyr y Tad, mai taer yw'r gelyn, Mai diarfog yw dŷn, Mai mynych y cwmpais i fy hunan, Mai digymmar yw fy mhechod, ac mai cant i un y cai fŷth fôd yn gadwedig.

COLOMEN: *Dymma'r ateb. Wele mae'r drŵs i'r bywyd yn agored etto. Na fydd ddiofal. Di elli etto fyned i mewn i'r plâs gogoneddus tragwyddol. Mae gwâedd oddiwrth Dduw drwy'r holl wlad yn gwahodd pawb i mewn er trymmed yw ei pechodau ac er amled fu ei cwmpiau. A phan ddelych yn dy ewylllys at Dduw, fe a rydd i ti arfau i ymladd ar sarph, ac a'th wna di yn daer i dynnu i lawr wrŷchoedd gardd y cythrael ynoti ac yn y bŷd. Ac fe a ddysg i ti addoli'r Tâd ei hunan yn ei ysbryd ai wirionedd ei hunan, drwy garthu allan y rhagrith a'r ffalsfeddwl. Ac yna di gei wŷbod dy fôd ti mewn cystwr cadwedig, wedi myned drwy'r porth i mewn i gyfiawnder Duw'r hwn sydd eiddo pŵb un ar sy'n nefol gredu efengil Duw. Canys nid o ddyn ond o Dduw y mae iechydwrïaeth.”*⁴⁸

⁴⁸ *Gweithiau Morgan Llwyd o Wynedd*, Argraffiad Urdd Graddedigion Prifysgol Cymru, Cyf. i, t. 243.

RHESTR FER O LYFRAU

AR FATERION PENODAU III-V.

Y Geiriadur Beiblaidd (Hughes a'i Fab, Wrecsam ; 1926), yr ysgrifau ar Iechydwrïaeth, Cymod, Iawn, Bywyd Tragwyddol, Cyfiawnhau—had, Ffydd, Gras, Maddeuant, Teyrnas Dduw, Pechod, Prynedigaeth, etc.

Lewis Edwards: *Athrawiaeth yr Iawn* (1860) yn y *Traethodau Diwinyddol* (Hughes a'i Fab, Wrecsam).

T. Rees: *Cenadwri'r Eglwys a Phroblemau'r Dydd* (Hughes a'i Fab, Wrecsam ; 1923), pen. iii.

J. McLeod Campbell: *The Nature of the Atonement* (Macmillan ; 1856).

Albrecht Ritschl: *The Christian Doctrine of Justification and Reconciliation*. Eng. trans. by H. R. Mackintosh & A. B. Macaulay (T. & T. Clark ; 1900).

R. C. Moberly: *Atonement and Personality* (John Murray ; 1901).

Hastings' *Dictionary of the Bible*, Cyf. IV (T. & T. Clark ; 1902), ysgrif ar "Salvation, Saviour," gan W. Adams Brown.

James Denney: *The Christian Doctrine of Reconciliation* (Hodder & Stoughton, 1917).

John Oman: *Grace and Personality* (Cambridge University Press ; 1917).

Hastings Rashdall: *The Idea of Atonement in Christian Theology*, Bampton Lectures (Macmillan ; 1919).

Hastings' *Encyclopædia of Religion and Ethics*, Cyf. XI (T. & T. Clark ; 1920), ysgrifau ar "Salvation (Christian)" a "Soteriology," gan T. B. Kilpatrick.

Essays, Catholic and Critical (S.P.C.K. ; 1926), Essays 7, 8, 12, 13.

C. A. Anderson Scott: *Christianity According to St. Paul* (Cambridge University Press ; 1927).

Am Iechydwrïaeth Gymdeithasol gweler llyfrau fel Walter Rauschenbusch, *A Theology for the Social Gospel* (New York, the Macmillan Co. ; 1919); *The C.O.P.E.C. Reports*, 12 cyf. (Longmans, Green & Co., 1924); *The Stockholm Conference, 1925* ("Life and Work") (Oxford University Press ; 1926); D. Miall Edwards, *Crist a Gwareiddiad*, Rhan I (Hughes, Dolgellau, 1921); *Traethodau'r Deyrnas* gan amryw (Hughes, Wrecsam).

PENNOD VI.
ATHRAWIAETH PERSON CRIST.
RHAN I.

ATHRAWIAETH PERSON CRIST.

RHAN I: YN Y TESTAMENT NEWYDD AC YN NIWINYDDIAETH YR EGLWYS.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

I. DYSGEIDIAETH Y TESTAMENT NEWYDD . . . tt. 166-182

1. *Hunan-ymwybyddiaeth Iesu.* Ei ymdeimlad o'i alwedigaeth a'i genhadaeth; Ei "ymwybyddiaeth Feseianaidd." Y gair "Meseia" yn dra amwys. Y ddau brif syniad yn y llên Iddewig, (1) "Mab Dafydd" yn ôl proffwydi'r H.D., (2) "Mab y dyn" y llên apocalyptig. Iesu yn cyflawni ynddo'i Hun holl obeithion crefyddol y genedl. Ystyriai Ei Hun fel cyfrwng arbennig y pwrpas dwyfol yn y byd. Cyfunodd â'r syniad o Feseia y syniad tra gwahanol o Was Dioddefus yr Arglwydd yn ôl portread yr ail Eseia. Y mae arlliw Iddewig ar y syniad o Feseia. Dwy elfen arall yng Nghrist: (1) Yr elfen grefyddol—Ei fabolaeth, ac (2) yr elfen foesol—cyfanrwydd a pherffeithrwydd Ei gymeriad . . . tt. 167-170

2. *Dehongliad yr Eglwys Gyntefig: Paul.* Dechrau trwy gyhoeddi Crist yn Feseia. Ond aeth y syniad o Feseia yn rhy gyfyng i wneuthur cyfiawnder â'r profiad Cristnogol. Daeth dau derm arall i fwy o fri: (1) Iesu fel "Arglwydd." Y syniad o Arglwydd yn gyfarwydd eisoes i Iddew a Chenedl-ddyn. Crist yn wrthrych addoliad, yn gyfochrog â Duw eto'n is-raddol iddo. (2) Iesu fel "Mab Duw." Y term hwn hefyd yn gynefin eisoes. Gwraidd y syniad yn yr H.D. Fel Mab saif Iesu ar yr ochr ddwyfol ar raddfa bodolaeth, ond yn israddol i'r Tad. Cyn-fodolaeth Crist. Gwraidd y syniad yn y llên apocalyptig, ac yn y "llên ddoethineb" a Philo. Ond profiad Paul ei hun oedd y brif ffynhonnell . . . tt. 170-175

3. *Yr Epistol at yr Hebreaid.* Rhoddir y lle goruchaf i Grist fel Archoffeiriad. Fel y cyfryw: (1) y mae'n un ohonom ni, "ym mhob peth yn gyffelyb i'w frodyr"; (2) yn sefyll mewn perthynas arbennig â Duw fel Mab. Dylanwad athrawiaeth Philo am y Logos . . . tt. 175-177

4. *Yr Athrawiaeth Iohannaidd.* Efengyl Ioan yn fwy o ddehongliad nag o hanes. Y tri phrif syniad am Grist: (1) fel Meseia; ond yn bennaf (2) fel Mab Duw; ac yn (3) fel y Logos. Pwysleisir hefyd Ei wir ddyndod; ond ni roddir lle i gynnydd neu dyfiant Ei bersonoliaeth, nac i'r syniad o ymwacâd. Hunan-ymwybyddiaeth Crist. Ei fabolaeth ar y ddaear yn barhad o'i fabolaeth cyn dechreuad amser. Eto yn israddol i'r Tad ac yn ddibynol arno. Cariad y Tad at y Mab a'r Mab at y Tad. Athrawiaeth y Logos. Ffynonellau'r athrawiaeth. Ei manteision a'i pheryglon . . . tt. 177-182

5. *Symio i fyny'r T.N.* t. 182

II. YN NIWINYDDIAETH YR EGLWYS tt. 183-196

1. *Datblygiad y Dogma Eglwysig yn y Canrifoedd Cyntaf*
tt. 183-193

(1) *O ddiwedd yr Oes Apostolaidd hyd Gyngor Nicea* (325 o.c.)
Y brif broblem, diogelu gwir ddwyfoldeb Crist heb beryglu unoliaeth
y Duwdod. Yr hereticiaid: Ebioniaid; Gnosticiaid; Monarchiaid,
(a) Mabwysiadwyr, (b) Sabeliaid; Ariaid. Ateb yr Eglwys, Credo
Nicea; *homoöusion* tt. 183-186

(2) *O Gyngor Nicea hyd Gyngor Chalcedon* (451 o.c.). Problem
yr Ymgawdoliad. Tair heresi: Apolinaris; Nestorius; Eutyches;
Diffiniad Chalcedon, dwy natur mewn un person; y llwybr canol
rhwng Nestoriaeth ac Eutychiaeth tt. 186-190

(3) *Ar ôl Cyngor Chalcedon*. Monophysitiaeth. Yr athrawiaeth
uniongred—natur ddynol amhersonol. Cyngor Caergustennin (680
o.c.), “dwy ewyllys” yng Nghrist (yn erbyn Monothelitiaeth).
Beirniadu'r Cynghorau tt. 190-193

2. *Ar ôl y Prif Gynghorau*. Yr Oesoedd Canol; colli golwg ar
Iesu hanes. Y Diwygiad Protestannaidd; Luther; Calfin; Socinus.
Y cyfnod modern; Schleiermacher; Ritschl; yr ymchwil am Iesu
hanes; athrawiaeth Ymwacâd; Otto a Barth tt. 193-196

PENNOD VI.

Athrawiaeth Person Crist.

RHAN I: YN Y TESTAMENT NEWYDD AC YN NIWINYDDIAETH YR EGLWYS.

WRTH drafod pwnc yr Iechydwriaeth Gristnogol yn y penodau blaenorol, yn naturiol gorfu arnom roddi llawer o sylw i waith Crist fel Iachawdwr, yn cynnwys yr Iawn. O athrawiaeth *gwaith* Crist fe'n harweinir yn awr at athrawiaeth Ei *berson*. Yn rhesymegol daw Ei *berson* o flaen Ei waith, oblegid am Ei *fod* yr hyn ydyw y *gweithreda* tuag atom fel y gwna. Ond yn brofiadol, trwy Ei waith y deawn i adnabod Ei *berson*. Dilynnwn felly drefn profiad yn hytrach na threfn rhesymeg,—o'i waith at Ei *berson*, o'r effaith at yr achos, o'r gweithredoedd at natur neu gymeriad y gweithredydd. Am *fod* Crist yn gweithredu ac yn effeithio arnom mewn modd neilltuol, yn arbennig fel Iachawdwr a Chyfyngwr gras Duw, fe'n gwesgir i ofyn, Pwy a pheth yw Hwn?

Cwestiwn yw hwn sy'n herio meddylgarwch pob oes. Ar draws y canrifoedd clywir y llais yn gofyn, "Pwy y mae dynion yn dywedyd fy mod i?" Ac nid i ddynion eraill yn unig y mae'n gofyn hyn, eithr *i ni*. "Ond pwy yr ydych *chwi* yn dywedyd fy mod i?"¹ Y mae'r cwestiwn hwn yn gyfryw fel y mae'n rhaid i bob oes ei ateb o'r newydd drosti ei hun ac yn ei hiaith ei hun. Yn wir, rhaid i bob Cristion unigol, o fewn terfynau ei allu a'i gyfle a'i brofiad, geisio'i ateb drosto'i hun. Ond cyn wynebu ar y broblem o'r newydd drosom ein hunain ac yng ngoleuni meddwl ein hoes ni, gweddus yw i ni fwrw golwg dros y modd yr atebwyd y cwestiwn yn y gorffennol. Ni allwn anwybyddu tystiolaeth profiad a meddwl y gorffennol, fel pe gyda ni y ganesid pob doethineb. Yn y bennod hon, felly, ein hymgais fydd

¹ Marc 8²⁷, 29.

olrhain hanes yr athrawiaeth, yn gyntaf yn y T.N., wedi hynny yn Eglwys y canrifoedd dilynol. Hanesyddol fydd ein safbwynt a'n method yma; yn y bennod nesaf cawn feirniadu ac ailddehongli.

I.

DYSGEIDIAETH Y TESTAMENT NEWYDD.²

I. HUNAN-YMWYBYDDIAETH IESU GRIST. Llyfr Iesu Crist yw'r T.N. o'r dechrau i'r diwedd. Ef yw enaid ac ystyr y cyfan, a'i bersonoliaeth Ef yw ffaith lywodraethol pob tudalen. Dechreuwn gyda hunan-ymwybyddiaeth Iesu. Cydnabyddwn, fodd bynnag, nad hoff gennym yr ymadrodd hwn. Cytunwn â Harnack pan ddywed nad Ei hunan-ymwybyddiaeth oedd nodwedd amlycaf Iesu, eithr Ei ymwybyddiaeth o Dduw fel Ei Dad ac o Deyrnas Dduw. Yr oedd Ei ymwybyddiaeth, fel eiddo pob person sy'n foesol iach, yn cyfeirio tuag allan at wrthrych, a Gwrthrych mawr Ei ymwybyddiaeth oedd Duw Dad, yn arbennig Duw Dad yn Ei bwrpas mawr ynglŷn â'i Deyrnas. Er hynny y mae'n amlwg bod gan Iesu ymdeimlad hynod o aruchel o'i le a'i swydd Ef Ei Hun fel cyfryngwr y Deyrnas. Yr oedd bywyd iddo Ef yn "uchel alwedigaeth," a'r *ffurf* a gymerth Ei ymdeimlad o'i alwedigaeth a'i genhadaeth mewn bywyd ydoedd yr hyn a elwir Ei "ymwybyddiaeth Feseianaidd."

Er gwaethaf ysgolheigion fel Wrede a Schmidt, un o gasgliadau sicraf yr ymchwil feirniadol ddiweddar i hanes bywyd Iesu yw ddarhod iddo dyfu i fod yn ymwybodol ohono'i Hun fel Meseia. Ond ysywaeth y mae'r gair "Meseia" yn dra amwys. Amrywiol a chymysglyd iawn yw'r syniadau amdano yn llên yr Iddewon. Protestia Foakes Jackson a Kirsopp Lake yn egniol yn erbyn yr arfer o grynhoi ynghyd obeithion tra amrywiol y genedl

² Am ymdriniaeth lawnach gweler *Y Geiriadur Beiblaidd*, fy ysgrif ar "Iesu Crist, II, Athrawiaeth Ei Berson yn y T.N." Y mae'r amlinelliad presennol yn annibynnol ar yr ysgrif honno, ac nid yn dalfyriad ohoni.

mewn gwahanol gyfnodau a gosod "label" arnynt a'i galw'n ddiwahaniaeth yn Feseianaidd, er iddynt fod nid yn unig yn wahanol i'w gilydd ond yn anghyson â'i gilydd. Gwahaniaethant hwy'n arbennig rhwng dau syniad hollol wahanol am y Meseia a ffynnai ymhlith yr Iddewon, sef (1) "Mab Dafydd," a bortreadwyd gan broffwydi'r H.D. a chan Salmau Solomon (tua 50 c.c.), fel brenin delfrydol eto dynol yn llinach Dafydd, ac (2) "Mab y dyn," sef y bod goruwchnaturiol a nefol a ddarlunnid yn y llên apocalyptig, yn enwedig yn "Namegion Enoch" (95-64 c.c.). Dyna'r ddau brif syniad, ond yr oedd eraill heblaw'r rhain.³ Ac ni allai Iesu fod yn Feseia yn yr holl ystyron a gysylltid â'r gair gan rywrai neu'i gilydd, gan mor anghydwedol hwynt.

Diau bod llawer o wir yn hyn. Os mabwysiadwn ddull caled, anhyblyg y meddwl dadansoddol, fel y gwna'r awduron hyn, rhaid inni edrych ar y teipiau o Feseia fel "*logical alternatives*" na allent gyfarfod yn yr un person. Ond os dehonglwn obeithion y genedl nid yn ôl y llythren eithr yn ôl yr ysbryd, gwelwn y gwahanol linellau hyn yn cyfarfod â'i gilydd yn ymwybyddiaeth Feseianaidd Iesu Grist. Ni ddaeth i dorri ond i gyflawni holl obeithion a dyheadau crefyddol y genedl.⁴ Yn hyn y daeth Ei wreiddioldeb i'r amlwg, iddo gyfuno yn Ei ymwybyddiaeth Ei Hun bethau mor anghydryw â delfryd y proffwydi ac eiddo'r apocalyptiaid am y Meseia. Nid hawdd i'n rheswm ni heddiw gysylltu nac ystyr na gwerth â'r swydd o Feseia, o'i dehongli'n llythrennol, naill ai fel etifedd gorsedd Dafydd oedd i lywodraethu ar Israel, neu fel Bod nefol oedd i ddyfod ar gymylau'r wybren i sefydlu

³ Foakes Jackson a K. Lake, *The Beginnings of Christianity*, cyf. I, tt. 282c, 355c., etc. "It cannot be too strongly emphasized that there was no generally accepted opinion, no organized and consistent teaching, above all, no orderly Messianic doctrine possessing the faintest shadow of authority" (t. 356). Eiddo R. H. Charles yw'r dyddiadau a roddir uchod i Salmau Solomon a Damhegion Enoch.

⁴ Cf. A. E. J. Rawlinson, *The N.T. Doctrine of the Christ* (Bampton Lects., 1926), t. 15c.

Teyrnas oruwchnaturiol ac i hyrddio'r Oes Newydd ar y byd. Ond o ddihatru'r syniad o'i wisg Hebreig arwyddluniol, golyga fod Crist yn Ei ystyried Ei Hun fel cyfrwng arbennig y pwrpas dwyfol yn y byd ac fel un oedd mewn rhyw fodd yn gyfrannog â Duw Ei Hun mewn gallu ac awdurdod, er mewn ystyr arall yn israddol iddo ac yn plygu i'w ewyllys megis mab i'w dad.

Ond y peth mwyaf newydd (ie, beiddgar o newydd) a wnaeth Iesu oedd trawsfurfio'r syniad o Feseia trwy Ei gyfuno â'r syniad cwbl wahanol o Was Dioddefus Iafe yn ôl portread yr "ail-Eseia" (Es. 52²³–53). Gyrfa fuddugoliaethus a thra ysblennydd a briodolid i'r Meseia ym mhob darlun ohono cyn Crist, ond daeth Ef i gredu ac i ddysgu mai trwy ddioddefaint a hunan-aberth hyd at farw ac nid trwy arddangosiad allanol o fawrhydi brenhinol yr oedd i sefydlu Ei Deyrnas. Yn union wedi i Bedr Ei gyffesu fel Meseia, "efe a ddechreuodd eu dysgu hwynt fod yn rhaid i Fab y dyn oddef llawer . . . a'i wrthod . . . a'i ladd."⁵ "*Mab y dyn*" yn dioddef! dyna baradocs anhygoel i bob Iddew, yn enwedig i'r rhai oedd yn gyfarwydd â'r pictiwr apocalyptaidd o Fab y dyn yn dyfod i lawr o'r nefoedd i gario allan ewyllys Duw gyda grym anorchfygol. Nid rhyfedd i Bedr Ei geryddu a dywedyd, "Ni bydd hyn i ti." Cynrychiolydd Duw ar y ddaear, Barnwr y byd, yr Hwn oedd ganddo awdurdod i faddau pechodau ar y ddaear (Marc 2¹⁰), Hwn hefyd oedd yr un a ddewisodd ffordd yr aberth a'r groes gan ddywedyd, "Ni ddaeth Mab y dyn i'w wasanaethu, ond i wasanaethu, ac i roi ei einioes yn bridwerth dros lawer."⁶ Dyna fel y cyfunodd Iesu ynddo'i Hun eithafion Mab y dyn a'r Gwas Dioddefus,—cyrhaeddodd frenhiniaeth trwy ymostyngiad, arglwyddiaeth trwy ddioddefaint, orsedd trwy groes. Ond nid eithafion oedd y pethau hyn iddo Ef, ond pethau hollol gydnaws â'i gilydd. Cymhwysodd yr un egwyddor at Ei ganlynwyr yn ogystal ag ato'i Hun, gan ddysgu

⁵ Marc 8²⁷⁻³¹.

⁶ Marc 10⁴. 5.

iddynt mai mewn gwasanaeth ac aberth y gorwedd gwir fawredd (Marc 10⁴²⁻⁴⁵).

O ran y *ffurf* a roddes Iesu i'r argyhoeddiad o'i genhadaeth yn y byd, yr oedd yn blentyn Ei oes; llefarai mewn idiom Iddewig, lleol, cyfnodol. Iaith farw ers canrifoedd lawer yw "Mab Dafydd" y proffwydi a "Mab y dyn" yr apocalyptiaid i ddisgrifio natur Ei berson. Eithr o dan yr elfen Hebreig hon erys dau beth sy'n llawer mwy cyffredinol eu hapêl: (1) Yr elfen *grefyddol* yn Ei bersonoliaeth, sef agosrwydd hynod Ei gymundeb personol â Duw fel Tad, Ei ymwybyddiaeth o'i fabolaeth arbennig yn Ei berthynas â Duw; (2) yr elfen *foesol*, sef absenoldeb yr ymdeimlad o bechod, neu'n fwy cadarnhaol, cyfanrwydd ac unoliaeth a pherffeithrwydd Ei gymeriad, er mai trwy frwydr a choncwest y cyrhaeddodd yr orchest hon. Credwn mai yn y ddwy elfen hon y gorwedd dirgelwch yr argraff annileadwy a adawodd ar y rhai a'i hadwaenai orau yn nyddiau Ei gnawd. Ar y ddeubeth hyn yn bennaf y seiliwn ein hymgais yn y bennod nesaf i adeiladu'r athrawiaeth ar Ei berson, a chawn gyfle i ddychwelyd atynt yno. Rhaid dywedyd nad oes yn yr Efengylau Synoptaidd un awgrym o'i raghanfodiad personol cyn y geni ym Methlehem, nac yn sicr un ymgais i esbonio'i fabolaeth mewn termau uwchhanianol trwy ddywedyd, fel y gwnaed gan Gyngor Nicea, Ei fod o'r un sylwedd (*homoöusion*) â'r Tad er tragwyddoldeb. Nid oes arwydd bod meddwl Crist yn symud o gwbl ar y llinellau hyn, mor bell ag y gallwn gasglu oddi wrth y cofnodion Synoptig.

2. DEHONGLIAD YR EGLWYS GYNTEFIG: PAUL. Effaith gyntaf trasiedi'r croeshoeliad oedd malurio gobeithion canlynwyr Crist am y waredigaeth i Israel a ddisgwylient trwy Grist y Meseia (Luc 24²⁰⁻²¹). Ond trowyd eu hanobaith yn hyder gorfoleddus gan brofiadau'r Pasg cyntaf a'r Pentecost, a dechreuasant bregethu Iesu fel Meseia, yn gyntaf i'w cydgenedl yr Iddewon, yna hyd yn oed i'r byd y tu allan i'r cylchoedd Iddewig. Dyna faich cenadwri Pedr yn rhannau cyntaf yr Actau. Wrth

gyhoeddi Iesu yn Grist neu Feseia, ni ddysgid Ei fod yn cydfod gyda Duw erioed; yn hytrach sonnid amdano fel “gŵr profedig gan Dduw” a ddyrchafwyd i’r safle o Arglwydd a Meseia trwy Ei atgyfodiad a’i esgyniad (Act. 2²² 26). Disgyn y pwyslais ar y ffaith iddo gael Ei *ethol* gan Dduw i swydd a safle neilltuol, ac ni ddywedir dim am natur hanfodol Ei berson.⁷ “Iesu yn Feseia” oedd pwnc pennaf Paul yntau ar y dechrau (Act. 9²²; 1 a 2 Thes., ei epistolau cynharaf), gyda phwyslais arbennig ar Ei ailddyfodiad a dybid oedd i ddigwydd yn fuan. Ond fel yr anturiodd yr Eglwys allan fwyfwy i’r byd cenhedlig, daeth i fabwysiadu categorïau eraill i ddehongli person Crist, a hynny am ddau reswm, (1) am fod y syniad o “Feseia” yn rhy Iddewig i apelio at y dychweledigion cenhedlig a hyd yn oed i fod yn ddealladwy iddynt, (2) am ei fod yn rhy gyfyng a chenedlaethol i wneuthur cyfiawnder â chynnydd profiad ac amgyffrediad yr apostolion eu hunain. Daeth dau derm arall i arferiad cyffredinol, sef “Arglwydd,” a “Mab Duw.”

Yr oedd y gair “Arglwydd” (*curios*) fel teitl crefyddol yn ddealladwy i Iddew a Chenedl-ddyn fel ei gilydd. Yr oedd yr Iddew Helenistaidd yn gyfarwydd ag ef am mai dyna’r gair a ddefnyddid yn yr LXX (cyfieithiad Groeg o’r H.D.) am Iafe (Iehofa)’r H.D. Yr oedd pobloedd y byd paganaidd yn gyfarwydd ag ef fel teitl a roddid yn y Crefyddau Cyfrin i’r “duw-wardwr” a addolid ynddynt (e.g., yn yr Aifft gwahoddid crefyddwyr “i swpera wrth fwrdd yr Arglwydd Serapis”; cf. 1 Cor. 10²¹), a hefyd fel teitl a roddid i Ymherodwr Rhufain fel gwrthrych addoliad. Ac yn gynnwys daeth y fformiwla “ein Harglwydd Iesu Grist” i arferiad cyffredinol yn yr Eglwys. Mynn Bousset mai yn Antioch a’r byd Helenistaidd y dechreuwyd galw Iesu yn Arglwydd. Ond mwy tebygol yw bod dechreuad y teitl hwn am Grist i’w olrhain yn ôl i’r cylch Iddewig-Gristnogol, fel yr

⁷ Nid annhebyg yw hyn, o ran teip *athrawiaeth*, i heresi Mabwysladaeth (*Adoptionism*) y drydedd ganrif; ond y mae’r awyrgylch *crefyddol* yma’n dra gwahanol.

awgrymir yn yr ymadrodd Aramaeg *Maranatha*, "ein Harglwydd, tyred" (1 Cor. 16²²).⁸ Ond beth bynnag am ei darddiad, daeth y teitl i fri cyffredinol, a disgrifir y Cristnogion fel y rhai "sydd yn galw ar enw ein Harglwydd Iesu Grist" (1 Cor. 1², cf. Rhuf. 10¹²). Cyfeiria Paul at y gred yn arglwyddiaeth Crist fel prif nodwedd y grefydd Gristnogol (Rhuf. 10⁹ C.D.S.; 1 Cor. 12³ C.D.S.; Phil. 2¹¹). Golyga hyn fod Crist yn wrthrych addoliad ac felly mewn rhyw ystyr yn gyfochrog â Duw, eithr mewn modd na theimlid yn anghyson ag undduwiaeth. Dyna broblem fawr diwinyddion diweddarach, sef pa fodd yr oedd cysoni'r gred yn nwyfoldeb Iesu Grist â'r gred sylfaenol mai un Duw sydd. Ni cheir gan Baul ond awgrymiadau achlysurol ar y mater. Dysg, er enghraifft, fod Crist yn israddol i'r Tad (1 Cor. 3²³, 11³, 15²⁴⁻²⁸), ac felly nad oes ddau Dduw cyfartal neu gydradd, yn wir "nad oes Duw oddieithr un," oblegid "i ni y mae un Duw, y Tad . . . ac un Arglwydd, Iesu Grist."⁹ Ni eilw Paul Grist wrth yr enw "Duw" yn unman (yr unig eithriad posibl yw Rhuf. 9⁵, ond gwêl y C.D.S. ymyl y ddalen a chyfieithiad Moffatt). Eithr fe'i geilw'n fynych yn "Fab Duw."

Yr oedd y teitl "Mab Duw" (fel y teitl "Arglwydd") yn un cynefin i'r byd Groegaidd-Rufeinig yn ogystal â'r byd Iddewig. Ceid yr ymadrodd yn weddol fynych yn chwedloniaeth y crefyddau paganaidd, a hefyd fel un o deitlau Ymerodron Rhufain. Yn Nharsus, lle y maged Paul, gwelid arysgrifen er anrhydeddu'r Ymherodur Augustus lle gelwid ef yn "fab Duw." Wrth gyfeirio at yr arysgrifen hon dywed Deissmann, "Perhaps the young Paul may have seen here the expression *Son of God* for the first time—long before it came to him with another meaning."¹⁰ Ar sail y ffeithiau hyn a'u cyffelyb tybia

⁸ Ar y mater hwn gwêl W. Bousset, *Kyrios Christos*, ac A. E. J. Rawlinson, *The N.T. Doctrine of the Christ* (1926).

⁹ 1 Cor. 8⁴⁻⁶ C.D.S.

¹⁰ A. Deissmann, *Bible Studies*, Cyf. Saes., t. 167.

Johannes Weiss ac eraill mai o ffynonellau o'r fath y deilliodd Paul yr ymadrodd "Mab Duw" fel disgrifiad o Grist. Ond mwy tebygol yw mai yn yr H.D. yr oedd gwraidd y syniad, yn arbennig yn y geiriau hynny mewn Salm Feseianaidd, "Fy Mab ydwyt ti: myfi heddiw a'th genhedlais."¹¹ A gwyddys bod "Mab Duw" yn un o deitlau'r Meseia mewn llenyddiaeth Iddewig ddiweddarach. Ond wedi'r cwbl perthynas *swyddogol* oedd eiddo'r Meseia â Duw; eithr gwelsom fod Iesu Ei Hun yn ymwybodol o'i berthynas fabol arbennig â Duw, mewn ystyr bersonol a mewnol ac nid swyddogol a Meseianaidd yn unig. Tyfodd yr Eglwys fore hithau drwy'r syniad Meseianaidd am fabolaeth Crist. Meddylia Paul amdano fel un a safai mewn perthynas wreiddiol â Duw cyn creu'r byd, fel portread o Dduw Ei Hun a chyntaf-anedig yr holl greadigaeth.¹² Yma eto diogelir y syniad o israddoldeb ac felly osgoi'r syniad o ddau Dduw cydradd, oblegid rhagdybia'r teitl "Mab" Ei fod yn gwbl ddi-bynnol ar y Tad fel ffynhonnell eithaf pob peth. Yng Nghrist y mae holl gyflawnder y Duwdod yn preswyllo, eithr o ewyllys wirfoddol y Tad y mae hyn ac nid o anghenraid (Col. 1⁹, cf. 2⁹). Fel Mab Duw rhestrir Ef ar yr ochr ddwyfol yng ngraddfa bodolaeth, ond nid yn gyfartal â Duw'r Tad.

Gwelir y dysg Paul gyn-fodolaeth Crist, h.y., dysg Ei fod nid yn unig cyn Ei eni ym Methlehem ond cyn creu'r byd (er nad o angenrheidrwydd er tragwyddoldeb), ac mai trwyddo Ef fel Cyfryngwr y creodd Duw y byd (Cor. 8⁶, Col. 1^{5cc}). Bodolai yn wreiddiol yn ffurf Duw cyn ymddangos ohono yn ffurf dyn ac agwedd gwas, a chan hynny yr oedd dyfod yn ddyn iddo Ef yn golygu ymwacâd ac ymddarostyngiad (Phil. 2⁶⁻⁸, cf. 2 Cor. 8⁹). O ba le y deilliodd Paul y syniad nodedig hwn am gyn-fodolaeth Crist, syniad nas ceir o'i flaen ef hyd y gwyddom, ac nas ceir yn nysgeidiaeth Crist Ei Hun yn ôl y cofnodiaid

¹¹ Salm 27; cf. Act. 13³³, Heb. 1⁵, 5⁵.

¹² Col. 1¹⁵.

Synoptig? Y tebygolrwydd yw iddo dderbyn yr awgrym o ddysgeidiaeth rhai o'r apocalyptiaid Iddewig am "Fab y dyn."¹³ Yn ôl llyfr Enoch yr oedd y Meseia yn bod "cyn creu'r haul a'r arwyddion, cyn gwneuthur sêr y nefoedd," ac "wedi ei ethol a'i guddio cyn creadigaeth y byd a byth bythoedd."¹⁴ Naturiol oedd i Baul briodoli i'r Crist a drawsnewidiodd ei fywyd gyn-fodolaeth gyffelyb i'r un a briodolid i'r Meseia mewn llên Iddewig ddiweddar. Ond y mae'n amlwg y dylanwadwyd arno hefyd (yn uniongyrchol neu'n anuniongyrchol) gan syniadau tra gwahanol y byd Helenistaidd am y Ddoethineb Ddwylol a'r Logos. Yn Llyfr y Diarhebion personolir Doethineb fel pensaer y cread, un oedd gyda Duw cyn bod y ddaear ac a gynorthwyodd Dduw i osod i lawr seiliau'r byd (8²²⁻³¹; "yr oeddwn i gydag ef megis prif weithiwr," adn. ³⁰ C.D.S.). Ac yn llyfr Doethineb Solomon (yr Apocryffa) fe'i darlunnir hi fel "*disgleirdeb* y goleuni tragwyddol, difrycheulyd ddrych gweithrediad Duw a *delw* ei ddaioni ef" (7²²⁻²⁶). Yn gyffelyb gelwir Crist gan Baul yn "ddelw y Duw anweledig" ac yn "ddoethineb oddi wrth Dduw," a phriodolir iddo swydd gyfryngol yn y gwaith o greu a chynnal y byd (Col. 1¹⁵⁻¹⁷, cf. 2 Cor. 4⁴; 1 Cor. 1³⁰ C.D.S.; am "ddisgleirdeb" gwêl Heb. 13, cf. 2 Cor. 4⁶). Wrth briodoli creadigaeth a chynhaliaeth y byd i'r Crist rhaghanfodol dengys Paul ddylanwad (anuniongyrchol yn ddiâu) dysgeidiaeth y Stoiciaid a Philo am y Logos, a rhagflaena ar athrawiaeth prolog Efengyl Ioan (er na ddefnyddia'r term "Logos").

Ond wedi'r cyfan rhaid cofio mai *profiad personol* Paul ei hun o'r Crist dyrchafedig oedd prif ffynhonnell ei athrawiaeth. Ni wnaeth dysgeidiaeth yr apocalyptiaid Iddewig a'r athronwyr Helenistaidd a Groegaidd ond rhoi iddo gategoriau i *esbonio*'r hyn oedd eisoes, fel y credai, yn

¹³ Dyna farn A. E. J. Rawlinson, *op. cit.*, tt. 122-127, a Hastings Rashdall, *The Idea of Atonement in Christian Theology* (1919), t. 128. Deil y Dr. Rawlinson mai syniad yr apocalyptiaid am Fab y dyn a awgrymodd i Baul ei ddisgrifiad o Grist fel "yr ail ddyn, o'r nef" (1 Cor. 15⁴⁷).

¹⁴ Eth. Enoch. 483.6.

oblygedig yn ei brofiad ef ei hun o Grist. Pethau benthyg i raddau mawr oedd ei gategoriau, ond peth byw a gwreiddiol oedd ei brofiad o'r Crist byw. Nid yw'n dilyn bod y gred yng nghyn-fodolaeth *bersonol* Crist yn anghenraid y profiad Cristnogol *i ni*. Y peth anhepgor yw bod y *gwerthoedd* a gynrychiolir yng Nghrist yn cyn-fodoli yn Nuw erioed ac mai hwy yw egwyddorion pensaernïol y cread. Dychwelwn at hyn pan ddeuwn at ein hymgais i adfynegi'r athrawiaeth. Digon yn awr yw cyfeirio at y ffaith bod Paul, fel awdur yr Hebreaid a Ioan ar ei ôl, yn dysgu'n ddiamwys gyn-fodolaeth Crist. Credent fod rhesymeg eu profiad crefyddol yn arwain i'r casgliad hwn. Gan fod Crist yn meddu ar werth Duw i'w profiad hwy, credent fod yn rhaid Ei fod yn cydfodoli gyda Duw cyn bod y byd.

3. YR EPISTOL AT YR HEBREID. *Gwaith* Crist yn hytrach na natur Ei Berson yw pwnc yr Epistol hwn. Y mae a fynno â'i Berson yn unig fel y teifl oleuni ar y gwaith a gyflawnodd, sef y gwaith o agor ffordd newydd a bywiol i ddyn ddynesu at Dduw i'w addoli a'i wasanaethu. O'r dechrau i'r diwedd rhoddir y lle goruchaf i Iesu fel Cyfryngwr y cyfamod newydd ac fel Archoffeiriad. Ac o safbwynt Ei waith fel Archoffeiriad y mae'n rhaid ystyried athrawiaeth Ei Berson. Gan mai swyddogaeth archoffeiriad yw cynrychioli'r bobl gerbron Duw, y mae'n rhaid iddo feddu ar ddau brif gymhwyster: (1) Y mae'n rhaid iddo fod yn un o'r bobl, mewn llawn gydymdeimlad â'u hanghenion a'u dymuniadau am ei fod ei hun yn un ohonynt; (2) y mae'n rhaid iddo sefyll mewn perthynas arbennig â Duw, fel y gallo ddyfod yn hyderus i'w wyddfod (5^{1 2}). Yn y pethau hyn ac eraill nid oedd archoffeiriad yr hen gyfamod ond symbolau amherffaith o'r gwir Archoffeiriad, Iesu Grist.

(1) *Y mae Iesu ein Harchoffeiriad mawr yn un ohonom ni*. "Yr hwn sydd yn santeiddio a'r rhai a santeiddir, o'r un y maent oll; am ba achos nid yw gywilyddus ganddo eu galw hwy yn frodyr" (2¹¹). Yr oedd "ymhob peth yn gyffelyb i'w frodyr" (2¹⁷). Un o nodweddion mwyaf

trawiadol yr Epistol yw'r lle amlwg a roddir i gymeriad dynol Iesu, ac i'r ffaith iddo gyrraedd perffeithrwydd trwy frwydrau a dioddefaint a themtasiynau. Dyna a roddodd iddo'r cydymdeimlad â dynion yn eu gwendidau, oedd yn brif gymhwyster iddo fyned i'r cysegr santeiddiolaf dros ddynion (2¹⁰ 17 18, 4¹⁵, 57-10). Rhagdybir bod Iesu yn ddyn mewn gwirionedd, eto heb bechod, a'i fod yn gyntaf yn rhengoedd y rhai sydd yn byw trwy ffydd yn Nuw ac felly'n un ohonynt (12²). Dyma safbwynt y bydd yn dda inni gadw mewn cof pan ddeuwn at ein tasg o ailfynegi athrawiaeth Person Crist drosom ein hunain, fel y ceisiwyd gwneuthur eisoes wrth drafod athrawiaeth Ei Waith fel lachawdwr.

(2) Ond dysgir hefyd fod Iesu'n gymwys i agosáu at Dduw dros ddynion *am Ei fod yn sefyll mewn perthynas arbennig â Duw fel Mab*. Rhagdybia'r awdur, fel y gweddill o ysgrifenyddyr y T.N., fod Crist yn Feseia. Ond â ymhell tu hwnt i'r syniad cyntefig amdano fel Meseia, gan synied amdano fel un oedd mewn ystyr wirioneddol yn gyfrannog o natur Duw Ei Hun fel Mab. Ni ddefnyddia'r awdur y term Logos am Grist, ond egyr ei epistol gyda chyfeiriad amlwg at athrawiaeth Philo am y Logos. Dywed fod y datguddiad dwyfol yn cyrraedd ei berffeithrwydd mewn Mab sydd yn "ddisgleirdeb gogoniant Duw ac yn wir lun [neu argraff, Gr. *character*] ei sylwedd," a phriodola iddo swyddogaeth gyfryngol yn y gwaith o greu a chynnal y byd (1¹⁻³). Yn yr un termau y disgrifiwyd Doethineb Duw yn y Llên Ddoethineb, a'r Logos gan Philo. Soniasai Philo yntau am y Logos fel archoffeiriad. Ond syniad athronyddol a haniaethol yn unig oedd eiddo Philo; ni thybiasai ef am eiliad y buasai'r Logos tragwyddol yn cymryd ffurf personoliaeth ddynol mewn hanes. Nid oedd y Logos iddo ef yn ddim amgen nag egwyddor ddeallol mewn system o athroniaeth. Ond i awdur yr Hebreaid yr oedd Crist yn berson hanesyddol oedd yn meddu ar brofiadau dynol real "yn nyddiau Ei gnawd." Eithr gwnaeth ddefnydd o rai o gategoriâu athroniaeth Philo i ddangos bod yr Iesu

hanesyddol hwnnw yn cyn-fodoli mewn perthynas hanfodol â Duw cyn bod y byd a bod Ei archoffeiriadaeth yn ffaith yn y byd tragwyddol tu hwnt i'r llen. Fe'n dwg yn agos at Dduw am Ei fod Ei Hun o'r un natur â Duw. Er hynny fe wahaniaetha'r awdur rhwng Crist a Duw, gan Ei wneuthur yn israddol iddo fel Mab ac fel Cyfryngwr rhyngddo â'i fyd a rhyngddo â dynion. Fel yn rhannau eraill y T.N., erys yma anawsterau athrawiaethol heb eu datrys y gorfu ar yr Eglwys eu hwynebu'n ddiweddarach. Ond y mae'n gwbl ddiawwys ynghylch dau wirionedd mawr, sef (1) bod Iesu yn ddyn gwirioneddol, yn cyfranogi o holl elfennau profiad y ddynoliaeth oddieithr y profiad o bechod personol, ac (2) Ei fod fel Mab ac Archoffeiriad tragwyddol yn "eistedd ar ddeheulaw y Mawredd yn y goruwch-leoedd" (13), yn gyfrannog o hanfod y Tad er yn ddarostyngedig iddo.¹⁵

4. YR ATHRAWIAETH IOHANNAIDD. Yn Efengyl Ioan yn ddiamau y cyrhaeddodd yr athrawiaeth am Grist ei choron a'i hanterth yn y T.N. Cydnebydd bron pob ysgol o ddiwinyddion bellach nad cofnodiaid hanesyddol o fywyd Iesu a geir yma (er bod yma hefyd elfennau hanesyddol dilys), eithr ffrwyth adfyfyrdod dwys a maith yr awdur ar ystyr Ei Berson, wedi ei roi yn y ffurf o hanes. Y mae'n llawer mwy o ddehongliad ysbrydol ac athrawiaethol nag o hanes cywir. Cydnebydd yr awdur mai amcan diwinyddol a chrefyddol oedd ganddo mewn golwg, a rhagdybia hynny mai eilbeth hollol yn ei olwg oedd cywirdeb hanesyddol fel y cyfryw cyhyd ag y llwyddai i gyfleu *athrawiaeth* addas am Grist a meithrin yn ei ddarlllenwyr *brofiad* crefyddol cyfatebol "Y pethau hyn a ysgrifennwyd fel y credoch chwi mai Iesu yw y Crist, Mab Duw, a chan gredu y caffoch fywyd yn ei enw ef" (20:31). Nodir yma yn gryno ddwy elfen bwysig yn ei athrawiaeth am Iesu, sef (1) y syniad cyntefig mai Ef oedd y Crist, sef y Meseia, mwy neu lai yn yr ystyr Iddewig;

¹⁵ Gwêl yn llawnach E. F. Scott, *The Epistle to the Hebrews* (1922), pen. viii., a T. Rees yn y *Geiriadur Beiblaidd* (1926), ysgrif ar yr Ep. at yr Hebraeid, adran vi.

(2) Ei fod yn Fab Duw mewn ystyr arbennig a digymar, gan gynnwys llawer mwy nag a gynhwysid yn y syniad Meseianaid. Ond er mwyn cynnwys prif elfennau ei ddysgeidiaeth byddai'n rhaid inni ychwanegu trydydd term sy'n dra nodweddiadol o'r Efengyl hon, er nas ceir ond yn y Prolog yn unig, sef (3) Crist fel y Logos neu'r Gair dwyfol. Cymer yr awdur yn ganiataol mai Iesu oedd y Meseia mewn ystyr oedd yn draddodiad yn yr Eglwys o'r dechreuad, a gwna ddefnydd achlysurol o'r syniad. Ond nid yw hyn iddo ef bellach ond darn o draddodiad o'r gorffennol. Ar y cyfan gedy'r syniad Iddewig hwn ymhell ar ôl, a gorwedd prif gyfraniad ei lyfr yn ei ymgais fawr i *gyffredinol*i'r athrawiaeth am Grist mewn modd a fuasai'n gwneuthur cyfiawnder â chynnydd y profiad Cristnogol ac ar yr un pryd yn cymeradwyo'r athrawiaeth i feddyliau mwyaf diwylliedig yr oes. Amhosibl fyddai iddo gael termau gwell i'r amcan hwn na "Mab Duw" a "Logos," termau oedd eisoes yn dra chynefin i'r Groegiaid yn ogystal ag i'r Iddewon diwylliedig yn y cyfnod hwn.

Ond wrth inni bwysleisio amcan diwinyddol (ac i raddau athronyddol) yr Efengyl hon, na feddylier nad yw'r Iesu a bortreëdir ynddi yn ddim ond haniaeth ddamcaniaethol nwyfreol, rhyw ddrychiolaeth neu "ysbryd" noeth heb "gnawd ac esgyrn" (*cf.* Luc 24³⁹). I'r gwrthwyneb pwysleisir yn y Prolog ddarvoud i'r Logos ddyfod yn *gnawd* (1¹⁴), sef yn ddyn sylweddol a llawn; a cheir yr un pwyslais cryf yn Epistolau'r un awdur (1 Ioan 4² 3, 2 Ioan 7), yn erbyn gau ddysgeidiaeth y Docetiaid a fynnai nad oedd dyndod Crist yn ddim ond lledrith dysylwedd. Trwy'r Efengyl, fel yn yr Hebreaid, dysgir yn ddiamwys fod Iesu yn nyddiau Ei gnawd yn meddu ar brofiadau corfforol a meddyliol dilys fel dynion eraill, yn wir, Ei fod yn meddu ar brofiadau dynol dwysach nag eraill o blant dynion am fod Ei natur yn fwy teimladwy (*sensitive*) (e.g., 4⁶, 11³⁵, 12²⁷, 13³¹, 19²⁸). Er hynny rhaid cydnabod nas darlunnir, fel y gwneir yn yr Hebreaid, yn graddol ymberffeithio ar gyfer Ei waith fel Iachawdwr,

na chwaith, fel yn yr Efengylau Synoptig, yn cynyddu yn Ei ymwybyddiaeth o'i alwedigaeth fel Meseia. Yn hytrach gwelwn Ef yn y meddiant llawn o'i ymwybyddiaeth Feseianaidd a Mabaidd o ddechrau'r Efengyl. Efallai bod yr awdur yn ormod o gyfrinydd i allu gwerthfawrogi pwysigrwydd trefn amser yn natblygiad personoliaeth. O safbwynt gwirionedd tragwyddol (*sub specie aeternitatis*) nid yw trefn amser yn cyfrif. Am hynny y mae'r efenglydd hwn yn fwy o sant a diwinydd nag o hanesydd. Ond yn gymaint ag mai datguddiad o Dduw o *dan amodau amser a hanes* yw'r Ymgnewdoliad, nid dibwys o gwbl yw'r safbwynt hanesyddol, yn cynnwys cynnydd Iesu "mewn doethineb a chorffolaeth a ffafr gyda Duw a dynion."¹⁶ Yn Efengyl Ioan, fodd bynnag, ymddengys Iesu o'n blaen fel un yn Ei lawn dwf o'r dechrau; ni cheir cymaint â gair am Ei fabandod a'i blentyndod a'i gynnydd mewn profiad a gwybodaeth, nac awgrym am y modd y cyrhaeddodd ymdeimlad ohono'i Hun fel Meseia a Mab Duw. Yn wir, yn wahanol i'r Efengylau Synoptig, tybia'r Efengyl hon fod Iesu hyd yn oed yn nyddiau Ei gnawd yn ymwybodol ohono'i Hun fel un oedd yn bod nid yn unig "cyn bod Abraham" ond "cyn bod y byd" (8⁵⁸, 17^{5 24}). Nid yw syniad yr awdur am Ymgnewdoliad yn cynnwys ymwacâd neu ymddarostyngiad fel yn nysgeidiaeth Paul (Phil. 2^{5cc}, 2 Cor. 8⁹). Y gogoniant a welodd Paul yn y Crist atgyfodedig a dyrchafedig, dyna'r gogoniant a welodd Ioan yn Ei fywyd daearol hefyd. Ni chollodd mo'i urddas dwyfol wrth ddyfod ohono i'r byd. Hyd yn oed pan oedd eto'n "trigo yn ein plith ni, ni a welsom Ei ogoniant Ef, gogoniant megis yr unig-anedig oddi wrth y Tad" (1¹⁴). Mewn gair, er y geilw'r awdur sylw pendant at realiti natur a phrofiad *dynol* Iesu, braid na theimlwn mai rhywbeth static yw Ei ddyndod. Rhaid troi i rannau eraill o'r T.N. i gael syniad gwell am Ei bersonoliaeth ddynol fel rhywbeth byw, naturiol, dynamic, yn ddarostyngedig i amodau amser a lle.

¹⁶ Luc 2⁵⁹, cf. adn. 40.

Mab Duw. Wrth drafod dysgeidiaeth yr Efengylau Synoptig gwnaethom led ymddiheuriad am inni sôn am "hunan-ymwybyddiaeth Iesu," oherwydd bod Ei ymwybyddiaeth o'r Tad (a'i Deyrnas) fel Gwrthrych yn elfen amlycach ynddo na'i ymwybyddiaeth ohono'i Hun fel Deiliad (*Subject*). Ond yn Efengyl Ioan daw Ei hunan-ymwybyddiaeth i'r golwg bron ar bob tudalen. "Myfi yw . . .," dyna fformiwla sy'n digwydd yn fynych. "Myfi yw bara y bywyd," "Myfi yw y ffordd, a'r gwirionedd, a'r bywyd," etc. (6³⁵ 4⁸, 8¹², 10⁷ 9 11 14, 11²⁵, 14⁶, 15¹ 5); a cheir llawer brawddeg arall gyda'r "Myfi" pwysleisiol, ac yn eu plith yr ymadrodd "Myfi a'r Tad un ydym" (10³⁰). Nodweddiadol o'r Efengyl hon yw'r ymadrodd diwethaf, lle y'i gesyd Ei Hun ochr yn ochr â'r Tad fel Ei Fab mewn ystyr ddigymar. Daw Ei ymwybyddiaeth fabol i'r amlwg yn yr Efengylau Synoptig hefyd, ond fel mynegiant o'i brofiad crefyddol o Dduw'r Tad, ac o'i alwedigaeth uchel ynglŷn â'i Deyrnas, yn hytrach nag fel ymdeimlad Ei fod yn gyfrannog o natur Duw erioed. Eithr yma nid yn unig symudir y pwyslais o dadolaeth Duw i fabolaeth Crist, ond portreëdir Iesu fel un oedd o'r dechreuad yn ymwybodol o'i natur ddwyfol fel Mab oedd yn bod gyda'r Tad cyn seiliad y byd. Fe'i disgrifir yn y Prolog fel "yr unig-anedig Fab yr hwn sydd ym mynwes y Tad" (1¹⁸), a dyna gyweirnod yr Efengyl drwyddi. Nid oedd Ei fabolaeth ar y ddaear ond parhad mewn cnawd o'r fabolaeth oedd yn bod cyn dechreuad amser. Er hynny diogelir y gwirionedd o *uniqueness* Duw'r Tad fel ffynhonnell eithaf pob peth, a gwneir y Mab yn israddol iddo ac yn gwbl ddibynnol arno. Yr Hwn a ddywedodd "Myfi a'r Tad, un ydym," a ddywedodd hefyd, "Y mae y Tad yn fwy na myfi" (14²⁸). Ni olyga'i fabolaeth gydraddoldeb llawn â Duw, oblegid "ni ddichon y Mab wneuthur dim ohono ei hun" (5¹⁹, cf. 20 30). Tardd bywyd y Tad ynddo Ef Ei Hun ac nid mewn unrhyw ffynhonnell o'r tu allan iddo; eithr *derbyn* bywyd o'r Tad a wnaeth y Mab, er, wedi ei dderbyn, y mae ganddo Yntau hefyd "fywyd ynddo ei hun" (5²⁶).

Cariad yn fwy na dim yw'r rhwymyn undeb rhwng y Tad a'r Mab. Gwirionedd mwyaf yr Efengyl hon yw cariad y Tad at y Mab, a chariad y Mab at y Tad, a'r cariad hwnnw yn ymlifo allan mewn cariad tuag at y byd. Egwyddor *foesol* yw cariad. Ond yn athrawiaeth y Logos anturia'r awdur tu hwnt i'r moesol fel y cyfryw i diriogaeth uwchaniaeneg, eithr heb golli golwg am foment ar y pwrpas *crefyddol* o feithrin ffydd yn Iesu fel Mab Duw.

Athrawiaeth y Logos. O safbwynt diwinyddiaeth, brawddegau enwocaf a mwyaf dylanwadol y llyfr yw'r agoriad trawiadol, "Yn y dechreuad yr oedd y Gair (Logos), a'r Gair oedd gyda Duw, a'r Gair oedd Dduw," a'r geiriau mwy trawiadol fyth, "A'r Gair a wnaethpwyd yn gnawd, ac a dabernaclodd yn ein plith ni" (1st 14). Trwy'r Logos, meddir, y crewyd y byd, ac Ef yw'r gwir oleuni a oleua bob dyn a ddaw i'r byd. A'r Logos hwn mewn cnawd oedd Iesu Grist. Yr oedd i'r syniad o Logos ddwy brif ffynhonnell, sef (1) Athroniaeth Groeg, yn arbennig Heracleitus, y Stoiciaid, a Phlato, yn y ffurf hanner Iddewig a roddwyd iddi gan Philo o Alecsandria, ac (2) syniadau Iddewig a Helenistaidd am Air Duw a Doethineb Duw fel cyfrwng gweithgarwch a hunan-ddatguddiad Duw yn y byd. Term a syniad Groegaidd ydoedd o ran ei darddiad, ond cyn dyfod ohono i law Ioan yr oedd llawer o arlliw y meddwl Hebreig arno. Yr oedd dehongli mabolaeth Crist yn nhermau athrawiaeth y Logos yn galluogi ein hawdur i sicrhau clust meddwl diwylliedig ei gyfnod ar unwaith, a gwnaeth wasanaeth amhrisiadwy trwy hynny. Yn wir dywedodd y Deon Inge (yr ydym yn dyfynnu o'n cof), "It was the Logos-doctrine of St. John that converted the cultured world to Christianity." Mawr a fu dylanwad yr athrawiaeth ar ddiwinyddiaeth yr Eglwys, yn arbennig yn yr ail a'r drydedd ganrif. Ond bu iddi ei pheryglon yn ogystal â'i manteision. Yn arbennig, wrth ganoli sylw ar berthynas dragwyddol y Mab â'r Duwdod, tueddai i guddio o'r golwg yr Iesu hanesyddol ac i droi Cristnogaeth yn fwy o athroniaeth am y cread

nag o grefydd iechydwriaeth dyn. Wedi'r cwbl nid y Logos tragwyddol ond Iesu o Nasareth yw gwrthrych anwylaf ffydd y saint, ac yn wyneb Iesu hanes y gwelant ogoniant cymeriad y Tad. Fel y dywedodd y Dr. Rendel Harris (gan roi'r gair "Logos" yn lle "Jesus"), nid oes neb yn canu,

How sweet the name of Logos sounds
In a believer's ear.

Ond ni syrth Ioan i'r amryfusedd hwn. Onid ganddo ef y ceir hanes Iesu'n golchi traed y disgyblion? Onid ef hefyd a ysgrifennodd, "Yr Iesu a wylodd" ¹⁷?

5. SYMIO I FYNŶ'R T.N.—Y *dyn* Crist Iesu (1 Tim. 25), y Meseia, yr Arglwydd, Mab Duw, delw'r Duw anweledig, gwir lun Ei sylwedd a disgleirdeb Ei ogoniant, y Logos dwyfol mewn cnawd,—dyna atebion y T.N. i'r cwestiwn, "Pwy yw Hwn?" Ymgais yw'r termau amrywiol hyn i gyfleu *gwerth* Crist i brofiad yr Eglwys fore, ond y maent oll wedi eu lliwio'n drwm â syniadau'r amgylchfyd a'r oes y ganed hwynt ynddynt. Yr oedd Iesu Ei Hun, er yn uwch na'i oes ac yn fwy na'i wlad, yn meddwl i raddau mawr yn nhermau Ei oes a'i wlad. Pur wahanol yw awyrgylch meddwl Ewrop, a Chymru, yn yr 20fed ganrif, a diamau nad yn yr un termau'n hollol yr atebwn ni'r cwestiwn, "Pwy yw Hwn?" Eithr y mae *gwerth* Ei Berson yn torri trwy flwch ennaint y termau cyntefig hyn, a thermau pob oes, ac yn llanw'r canrifoedd ag arogl yr ennaint. Yn yr ystyr honno gellir dywedyd bod "Iesu Grist ddoe a heddiw yr un, ac yn dragywydd."

¹⁷ Mor amhosibl a fyddai i Philo ddywedyd, "Y Logos a wylodd"! Gallsai Philo ddywedyd, "Yn y dechreuad yr oedd y Gair," ond nid "Y Gair a wnaethpwyd yn gnawd." Egwyddor haniaethol oedd ei Logos ef, ac nid person hanesyddol. Am athrawiaeth Philo a Ioan am y Logos, gweler fy *Llenyddiaeth a Duwinyddiaeth yr Efengylau* (1921), pen. xxvi; hefyd *Y Geiriadur Beiblaidd*, "Gair, Y," gan y Dr. Maurice Jones.

II.

PERSON CRIST YN NIWINYDDIAETH YR
EGLWYS.

Rhodawn yn awr amlinelliad byr o hanes athrawiaeth Person Crist ar ôl cyfnod y T.N. Mor doreithiog yw'r defnyddiau fel y mae'n gofyn cryn lawer o "ras ataliol" inni allu ein cyfyngu ein hunain i fraslun byr. Ein prif amcan fydd rhoddi i'r darllenydd y cefndir angenrheidiol ar gyfer y dasg o ailfynegi'r athrawiaeth i ni ein hunain heddiw. Wynebwn y dasg honno yn y bennod nesaf, ond yn gyntaf oll dylem wybod rhywbeth am y modd y diffiniodd yr Eglwys ei ffydd yn y gorffennol.

I. DATBLYGIAD Y DOGMA EGLWYSIG YN Y CANRIFOEDD CYNTAF. Gellir rhannu prif gyfnod tyfiant dogma'r Eglwys am Grist yn dri chyfnod.

(1) *O ddiwedd yr Oes Apostolaidd hyd at Gyngor Nicea yn 325 O.C.* Prif broblem y cyfnod hwn oedd diffinio perthynas y Crist rhaghanfodol â'r Duwdod yn y fath fodd nes diogelu gwir ddwyfoldeb Crist ar y naill law, heb aberthu unoliaeth y Duwdod ar y llaw arall. Ni allaf yma roddi cymaint â braslun o ddysgeidiaeth y prif ddiwinyddion bob yn un, dynion fel Ignatius, Iestyn Ferthyr, Irenaeus, Tertwlian, Clement o Alecsandria, Origen ac Athanasius, a adawodd eu hól yn annileadwy ar ddatblygiad yr athrawiaeth yn y cyfnod hwn.¹⁸ Yma fe gyfyngwn ein sylw i'r prif "heresiaù," ac atebiad yr Eglwys "uniongred" iddynt, am mai'r heresiaù yn fwy na dim a osododd reidrwydd ar yr Eglwys i ddiffinio ei ffydd er mwyn amddiffyn y gwirionedd. Ond sylwer y safai'r hereticiaid hwythau dros *ran* o'r gwirionedd, er mewn modd unochrog.

Yr Ebioniaid. Sect o Gristnogion Iddewig oedd y rhain, tua diwedd y ganrif gyntaf a dechrau'r ail, yn dal syniadau am Grist a alwem ni heddiw yn "undodaidd." Tueddent i edrych ar Iesu fel dyn yn unig, ar yr Hwn

¹⁸ Am ragor o wybodaeth am y cyfnod hwn, gweler y bennod ar y Drindod (pen. ix, adran ii (3)).

y disgynnodd yr Ysbryd ar achlysur Ei fedydd. Credent ynddo fel Meseia, ond glynent yn y ffydd Iddewig mai un Duw sydd ac ni allent addoli Iesu fel Bod Dwyfol. Nid oes le i gredu bod eu dylanwad un adeg yn eang na dwfn. Teimlai'r Eglwys yn reddfod nad oedd eu dysgeidiaeth yn gwneuthur cyfiawnder â'i phrofiad o Grist nac â'r traddodiad efengylaidd.

Y Gnosticiaid. Dyma sect lawer pwysicach na'r Ebioniaid, ac yn yr eithaf pellaf oddi wrthynt. Gwnaeth Gnosticiaid yr ail ganrif ymgais egniol i gyfuno chwedloniaeth ddwyreiniol ac athroniaeth Groeg gyda Christnogaeth. Dysgent fod y byd materol yn wreiddiol a hanfodol ddrwg, ac nad y Duw Goruchaf a'i creodd. Daeth Crist i ryddhau dynion o afaelion mater. Gan fod mater yn ddrwg, y mae'n dilyn nad oedd Crist yn meddu ar wir gorff; nid oedd Ei gorff ond lledrith neu ffug-ymddangosiad ("docetiaeth")—neu ynteu yr oedd Iesu Grist yn ddau berson, sef yr Ysbryd Nefol neu'r "Aiôn" (Crist) a'r dyn daearol (Iesu), mewn undeb â'i gilydd dros amser ond heb fod yn hanfodol un. Ni allwn fanylu dim ar ddamcaniaethau gorgywrain y bobl hyn, oedd â'i dysgeidiaeth yn gybolfa o baganiaeth ronc gydag arlliw ysgafn o Gristnogaeth. Gwnaethant wasanaeth mawr trwy orfodi diwinyddion yr Eglwys i ddiffinio'r ffydd mewn modd mwy cyson ag efengyl y T.N. Dadleuwyd yn rymus yn eu herbyn gan y Tadau Eglwysig Irenaeus a Thertwlian.

Y Monarchiaid. Safai'r rhain yn gryf dros undod Duw yn erbyn gogwydd uniongredded (fel y tybient) tuag at driduwiaeth (neu ddaudduwiaeth). Mewn gwirionedd nid yw'r gair "Monarchiaid" ond un enw ar ddau ddsbarth hollol wahanol, sef: (a) *Y Mabwysiadwyr* (*Adoptionists*), a ddysgai (yn yr ail a'r drydedd ganrif) fod Iesu yn Fab Duw nid yn Ei hanfod ond trwy fabwysiad. Y pwysicaf ohonynt oedd Paul o Samosata, a ddysgai nad oedd wahaniaethau personol oddi mewn i'r Duwdod, ac mai priodoledd amheronol yn Nuw oedd y Logos, a breswyliai yng Nghrist fel ansawdd ac nid fel hanfod.

Condemniwyd Paul fel heretic yng Nghyngor Antioch, 269 o.c. (b) *Y Modalwyr neu'r Sabeliaid*, a ddysgai nad oedd wahaniaethau hanfodol a pharhaol oddi mewn i'r Duwdod, ac nad oedd "Tad," "Mab" ac "Ysbryd Glân" yn ddim ond moddau neu arweddau dros amser ar yr un a'r unig Dduw. Nid oedd Iesu Grist yn nyddiau Ei ymdaith ar y ddaear yn neb amgen na Duw Dad Ei Hun, yn gwisgo dros dro y cymeriad o Iachawdwr. Y Tad Ei Hun, felly, a groeshoeliwyd; am hynny llysenwyd y blaid hon yn "Patripassiaid." Ffynnai Sabelius tua dechrau'r drydedd ganrif. Erys y gair "Sabeliaeth" o hyd yn enw ar deip neilltuol o athrawiaeth. Un o brif amddiffynwyr y ffydd yn erbyn Monarchiaeth oedd Tertwlian.

Ond *Ariaeth* oedd y brif heresi a yrrodd yr Eglwys i ddiffinio'i ffydd yn ofalus. Dysgai Arius nad oedd y Mab yn bod yn dragwyddol yn Nuw, eithr i Dduw ei "greu o ddim" i fod yn Gyfryngwr yn y gwaith o greu'r byd. Bod creëdig ydoedd y Mab, er y cyntaf o'r holl greaduriaid o ran amser a safle. Dyna'r ystyr a roddai i ymadrodd Paul, "cyntafanedig yr holl greadigaeth."¹⁹ Fe barodd dysgeidiaeth Arius gynnwrf enbyd drwy'r holl fyd Cristnogol, a bu iddo ganlynwyr galluog a dylanwadol. Cymerwyd y mater i fyny gan Gustennin, yr Ymheroddr Cristnogol cyntaf, yr hwn a alwodd ynghyd Gyngor Cyffredinol cyntaf yr Eglwys, sef Cyngor enwog Nicea, 325 o.c. Cyhoeddodd y Cyngor Gredo swyddogol fel safon uniongrededd i'r holl eglwys, gan gyhoeddi anathema uwchben yr Ariaid a'u hysgymuno o'r Eglwys, a chan ddatgan yn groyw fod yr Arglwydd Iesu Grist, Mab Duw, "o hanfod (*ousia*) y Tad, . . . yn wir Dduw o wir Dduw, wedi Ei genhedlu nid Ei wneuthur, yn gydsylweddol (*homoousion*) â'r Tad." (Cyfeirio a wna'r gair "cenhedlu" at genhedliad tragwyddol y Mab oddi mewn i'r Duwdod, ac nid at enedigaeth Iesu o'r Forwyn.) Brwydrodd Athanasius drwy ei oes faith yn erbyn heresi

¹⁹ Col. 1:5.

Ariaeth a thros ddiffiniad Nicea. Am dros hanner can mlynedd wedi Nicea ffynnodd gwrthwynebiad cryf i Gredo'r Cyngor, yn arbennig i'r ymadroddion *ousia* a *homoousion*, nid yn unig ymhlith yr Ariaid ond ymhlith nifer fawr o bobl geidwadol yn yr Eglwys. Nid yn unig yr oedd yr ymadroddion hyn yn anysgrhythurol, ond ofnid eu bod yn sawru o Sabeliaeth a'u bod yn awgrymu bod y Mab yn un â'r Tad mewn ystyr a fuasai'n dileu pob gwir wahaniaeth rhyngddynt. Ond yng Nghyngor Cyffredinol Caergustennin, 381 o.c., ategwyd Credo Nicea yn derfynol, ac o hynny ymlaen edrychid ar yr *homoousion* fel gair cyswyn a safon uniongrededd.

(2) O Gyngor Nicea hyd at Gyngor Chalcedon, 451 O.C. Ar ôl setlo problem dwyfoldeb Crist a'i berthynas â'r Tad, gorfu ar yr Eglwys yn awr wynebu cwestiynau anodd ynglŷn â'i natur ddynol a pherthynas Ei ddwyfoldeb a'i ddyndod, sef problem yr Ymgrawdoliad. Unwaith eto gwasgfa o gyfeiriad heresiâu a ddug reidrwydd ar yr Eglwys i ddiffinio ei hathrawiaeth yn ofalus. Er mwyn gwerthfawrogi'r safbwynt uniongred rhaid gwybod rhywbeth am dair heresi bwysig.

Y gyntaf oedd *heresi Apolinaris*. Yr oedd Apolinaris yn ddiwinydd galluog, ac yn dwyn mawr sêl dros Gredo Nicea ac yn erbyn yr Ariaid. Dysgai nad oedd gan Grist yn nyddiau Ei gnawd enaid (neu ysbryd) dyn, am i'r Logos dwyfol gymryd lle'r enaid dynol yn Ei bersonoliaeth Ef. Yr oedd yn meddu ar wir gorff ond nid ar ysbryd dyn. Person dwyfol mewn corff dynol ydoedd. Credai Apolinaris ei fod fel hyn yn osgoi cabledd yr Ariaid, a ddysgai fod Crist, er yn weithredol ddibechod, yn *alluog* i bechu, ac mai o'i rydd ewyllys yn hytrach nag o anghenraid natur yr oedd yn rhydd o bechod. Gan mai'r enaid yw eisteddle'r ewyllys rydd, tybiai Apolinaris ei fod wrth gau allan yr enaid dynol o gyfansoddiad person Crist yn cau allan y gallu i bechu ac yn diogelu Ei anghyfnewidioldeb dwyfol, gan fod y Logos dwyfol yn analluog i bechu a chyfnewid. Credai hefyd fod ei ddamcaniaeth yn diogelu undod Person Crist, yn lle priodoli iddo ddwy bersonoliaeth

gyfochrog. Ond teimlid bod Apolinaris trwy ei ddamcaniaeth yn gwadu gwir ddyndod Crist, gan fod enaid yn ogystal a chorff yn anhepgor y natur ddynol. Yn arbennig teimlid na allai Crist fod yn Iachawdwr enaid dyn onid ydoedd Ei Hun yn berchen enaid dynol. Gwelsom eisoes (pen. iv) y credid yn bur gyffredinol yn y cyfnod hwn mai trwy'r act o ymg nawdoli yr achubodd Mab Duw y ddynoliaeth, fod y Logos dwyfol trwy gymryd ato'i Hun y natur ddynol yn ei dwyfoli ac felly yn ei hachub. Yr oedd yn dilyn o hyn bod yn rhaid iddo gymryd y natur ddynol *gyflawn*, yn cynnwys enaid dynol. Nid yw holl wrthddadleuon yr Eglwys yn apelio atom ni heddiw, ond yn sicr yr oedd greddf yr Eglwys yn gywir pan safai dros ddyndod cyflawn y Gwardedwr. Condemniwyd Apolinarieith fel heresi gan Gynghorau Eglwysig yn 362 a 381 o.c., ac yn derfynol gan Gyngor Chalcedon yn 451 o.c.

Yr ail oedd *heresi Nestorius*. Gwahaniaethai Nestorius rhwng duwdod Crist a'i ddyndod yn y fath fodd nes ymddangos fel petai'n Ei rannu'n ddau berson, sef person dwyfol a pherson dynol ochr yn ochr, mewn cymundeb moesol, neu y dynol yn "preswyllo" yn y dynol "o ewyllys da" ac nid trwy uniad hanfodol.²⁰ Ei amcan oedd sicrhau yn yr ystyr lawnaf ddyndod real yr Arglwydd Iesu. Hefyd, fel pawb yn y cyfnod hwnnw, arswydai rhag y "cabledd" o briodoli dioddefaint i'r natur ddwyfol. Felly mynnai gadw natur ddwyfol Crist a'i natur ddynol yn glir ar wahân i'w gilydd, er mwyn gochel y casgliad mai Duw oedd yr Hwn a ddioddefodd ac a fu farw ar groesbren. Gwrthwynebydd pennaf ei ddysgeidiaeth oedd Cyril o Alecsandria. Condemniwyd hi gan Gyngor Effesus yn 431 o.c., ac yn derfynol gan Gyngor Chalcedon, 451 o.c., ar y tir ei bod yn peryglu unoliaeth Person y Gwardedwr. Ond gwnaeth Nestorius wasanaeth mawr trwy ail alw sylw at hanes a phrofiadau dynol Iesu'r

²⁰ Gwadau Nestorius ei hun yn bendant fod ei ddysgeidiaeth yn golygu bod Crist yn ddau berson.

Efengylau, oedd bron wedi Ei guddio o olwg yr Eglwys gan fel y canolai ei sylw ar y Logos tragwyddol. Os gosododd Nestorius y ddwyfol a'r dynol yng Nghrist mewn gwrthgyferbyniad eithafol i'w gilydd, ni wnaeth ond dwyn i eglurder wendid oedd yn llechu yn syniadau diwinyddion mwyaf uniongred y cyfnod hwnnw. Cymaint oedd dylanwad athroniaeth Groeg ar feddwl y canrifoedd hyn fel y collid golwg ar ddysgeidiaeth y Beibl am y tebygrwydd moesol ac ysbrydol rhwng Duw a dyn, a gosodid agendor anfeidrol rhwng y ddwyfol a'r dynol. Ffrwyth deuoliaeth Groeg oedd Nestoriaeth.

Y drydedd oedd *heresi Eutyches*. Aeth Eutyches i'r eithaf arall oddi wrth Nestorius, trwy wadu bod yng Nghrist ddwy natur y gellid eu gwahanu oddi wrth ei gilydd. "Yr wyf yn cyffesu dwy natur cyn yr Ymgnawdoliad, ond un wedi'r Ymgnawdoliad," meddai. Tybiai Eutyches fod undod person Crist yn gyfryw fel yr oedd Ei natur ddwyfol yn yr act o ymgnawdoli yn sugno Ei natur ddynol iddi ei hun, fel nad oedd mwyach ond un natur (sef y ddwyfol). Sylwer ar y gwahaniaeth rhwng Nestorius ac Eutyches—y blaenaf yn pwysleisio'r *gwahaniaeth rhwng y ddwy natur* i'r fath raddau nes yn ymarferol Ei rannu'n ddau berson, a'r diwethaf yn pwysleisio *undod Ei berson* i'r fath raddau nes gwadu'r gwahaniaeth barhaol rhwng y ddwy natur a pheri i'w natur ddynol ymgolli yn y ddwyfol fel yr ymgyll yr afon yn y cefnfor. Condemniwyd dysgeidiaeth Eutyches gan y Pab Leo I mewn traethawd pwysig (y "Tome") yn 449 o.c., ac yn fuan wedyn gan Gyngor Chalcedon.

Diffiniad Chalcedon, 451 o.c. Nodweddir rhan gyntaf Datganiad Chalcedon gan chwerwder cas tuag at yr holl hereticiaid, ac ni roddir mo'r clod dyledus iddynt am alw sylw (er mewn modd anghytbwys) at ryw arwedd ar y gwirionedd yr oeddid mewn perygl o'i hanghofio. Y ffaith yw nid yw pob un o'r "heresiau" uchod ond ymgais i wneuthur cyfiawnder â rhyw un pwynt yn yr athrawiaeth "uniongred" ei hun, eithr ar draul gwneuthur cam â phwyntiau eraill y gwirionedd cyflawn. Ar ddiwedd y

datganiad ceir diffiniad cadarnhaol y Cyngor ei hun o'r athrawiaeth uniongred. Dyma'r darn pwysicaf ohono [nyni biau'r geiriau eglurhaol mewn bachau ysgwâr].

"Am hynny, gan ddilyn y Tadau santaidd, yr ydym oll mewn cytgord â'n gilydd yn cyffesu ac yn dysgu yr un a'r unrhyw Fab [nid dau Fab, fel Nestorius], ein Harglwydd, Iesu Grist, yr un un yn berffaith mewn duwdod a pherffaith mewn dyndod, yn wir Dduw a gwir ddyn, yr un un o enaid rhesymol [yn erbyn Apolinaris] ac o gorff, o'r un sylwedd (*homoousion*) â'r Tad o ran Ei dduwdod, yr un un o'r un sylwedd (*homoousion*) â ninnau o ran Ei ddyndod [yn erbyn Apolinaris; sylwer ar yr ailadroddiad mynych o 'yr un un' yn erbyn Nestoriaeth], ym mhob peth yn gyffelyb i ni ar wahân i bechod, ar y naill law wedi Ei genhedlu o'r Tad cyn yr oesoedd o ran Ei dduwdod, ond yn y dyddiau diwethaf hyn yr un un, er ein mwyn ni ac er mwyn ein hiechydwrïaeth, o Fair y Forwyn, Mam Duw, o ran Ei ddyndod, yr un a'r unrhyw Grist, Mab, Arglwydd, unig-anedig, i'w gydnabod mewn dwy natur, yn ddigymysg, yn ddigyfnewid [dau ymadrodd yn erbyn Eutyches], yn ddiraniad, yn ddiwahân [dau ymadrodd yn erbyn Nestorius], yn gyfryw fel na ddi-ddymir mewn un modd y gwahaniaeth rhwng y ddwy natur oherwydd yr uniad, eithr yn hytrach y diogelir priodoledd y naill natur a'r llall [yn erbyn Eutyches], sy'n cydreddeg i'w gilydd mewn un person ac un hypostasis [yn erbyn Nestorius]."

Yn nesaf at Gredo Nicea, dyma'r datganiad swyddogol pwysicaf ar bwnc o athrawiaeth yn holl hanes yr eglwys. Yn Nicea datganwyd bod y Mab er tragwyddoldeb "o'r un sylwedd" â'r Tad; yn Chalcedon chwanegwyd bod Crist yr Ymgnewdoliad *o'r un sylwedd â ninnau* o ran Ei ddyndod, ym mhobeth yn gyffelyb i ni ar wahân i bechod, a gosodwyd i lawr ddogma'r *ddwy natur mewn un person* a erys hyd heddiw yn safon uniongrededd yng nghredo swyddogol yr Eglwys. Ymgais yw'r dogma hwn i gerdded llwybr canol rhwng Nestoriaeth ac Eutychiaeth trwy gynnwys yr elfen o wir tra'n gwrthod y cyfeiliornad

sydd yn y naill a'r llall. Wrth ddywedyd "dwy natur" ceisir diogelu'r hyn sydd wir yn Nestoriaeth yn erbyn Eutychiaeth; wrth ddywedyd "un person" ceisir cadw'r hyn sydd wir yn Eutychiaeth yn erbyn Nestoriaeth. Ond rhaid dywedyd mai llwybr cul—ie main iawn—yw'r llwybr canol hwn. Os bydd dyn o ddifrif gyda gwahaniaeth y ddwy natur, anodd osgoi rhyw ffurf ar Nestoriaeth; os bydd o ddifrif gydag undod y person, anodd osgoi rhyw ffurf ar Eutychiaeth. Y mae Diffiniad Chalcedon am ein gorfodi i gredu yng ngwahanfodaeth y ddwy natur ac undod y person yr un pryd, heb inni lithro i na Nestoriaeth ar y naill law nac Eutychiaeth ar y llaw arall. Eithr cryn orchest yw hynny. Ar y cyfan teimlwn fod y Diffiniad yn llwyddo'n well i *wahaniaethu* rhwng y ddwy natur nag y mae i ddangos pa fodd yr *unir* hwynt, ac felly y mae ei hun yn rhyw led ogwyddo at y Nestoriaeth a gondemnia! Yr unig eglurhad sydd ganddo ar yr uniad yw'r pedair adferf lom a negyddol, "yn ddigymysg, yn ddigyfnewid, yn ddiraniad, yn ddiwahân." Mewn gwirionedd, golyga Chalcedon fuddugoliaeth y ddeuoliaeth a ddysgid gan Nestorius, gan mor glir a phendant y gwahaniaetha rhwng y ddwy natur na ellir mo'u cymysgu na'u newid.

(3) *Ar ôl Cyngor Chalcedon.* Er gwaethaf Diffiniad awdurdodol Chalcedon ffynnodd Eutychiaeth am ganrif-oedd, o dan yr enw "Monophysitiaeth," yr athrawiaeth mai "un natur" oedd yng Nghrist, ar y tir bod natur yn gyfystyr â pherson. Anhawster pleidwyr Diffiniad Chalcedon oedd dangos pa fodd, os oedd Crist yn meddu ar ddwy natur, y gallai fod yn un person, gan mai rhesymol yw meddwl bod natur (ddynol neu ddwyfol) yn tybio ewyllys, ac felly bersonoliaeth. Yr oedd rhesymeg athrawiaeth Chalcedon yn hawlio bod un o'r ddwy natur yn amheronol—onid e byddai dau berson—a'r duedd uniongred oedd edrych ar y natur *ddynol* fel yr un oedd heb bersonoliaeth tra'r oedd Ei natur ddwyfol yn bersonol. Fel hyn diogelid undod person Crist ar draul gwacáu Ei natur ddynol o'i phersonoliaeth. A pha beth oedd hyn ond ffurf newydd ar heresi Apolinariaeth yn cartrefu

yng nghanol uniongrededd ei hun ac ar sail Diffiniad Chalcedon? Golygai'n ymarferol wadu gwir ddyndod Crist, er i Gyngor Chalcedon ddatgan Ei fod o'r un sylwedd â ni o ran Ei ddyndod! Y mae'n wir i Leontius o Byzantium (ar ddechrau'r chweched ganrif) geisio dangos, er bod natur ddynol Iesu yn amheronol *ynddi ac ohoni ei hun*, ei bod er hynny yn bersonol yn yr Ymgawdoliad, am ei bod yn derbyn ei phersonoliaeth trwy ei huniad â'r Logos personol (athrawiaeth yr "enhypostasia"). Eithr y casgliad o hyn yw nad oedd y dyn Iesu, a gymerth y Logos ato'i Hun, yn berson *unigol*, nad oedd yn ddyn *neilltuol* fel Pedr neu Iago, yn hytrach mai dyn mewn ystyr gyffredinol ydoedd. Nid unigolyn ymhlith unigolion ydoedd Iesu o Nasareth, fel y portreëdir Ef yn yr Efengylau, eithr y ddynoliaeth gyffredinol yn ei chrynswth, megis—dyn yn gyffredinol heb bersonoliaeth unigol. O hyn ymlaen, dyna ffurf safonol athrawiaeth y "ddwy natur mewn un person." Er hynny, yn anghyson iawn i'n golwg ni, wrth gondemnio heresi "Monothelitiaeth" (nad oedd yng Nghrist ond un ewyllys—sef y ddwyfol—er bod ynddo ddwy natur), dedfrydodd Cyngor Caergustennin (680 o.c.) bod ynddo nid yn unig ddwy natur ond *dwyl ewyllys*, sef ewyllys ddwyfol ac ewyllys ddynol, eithr un person, sef y dwyfol. Un person, dwyl ewyllys! Dyna bellach ddogma anffaeledig ac awdurdodol yr Eglwys. Anodd inni heddiw amgyffred ystyr fformiwla o'r fath, chwaethach ei derbyn. Yn ôl ein syniadau meddylegol ni, ewyllys yw hanfod personoliaeth, ac nid oes gennym le i'r fath gategori ag ewyllys ddynol amheronol, neu ewyllys ddynol yn cael ei phersonoliaeth nid ynddi ei hun ond mewn ewyllys arall. Y ffaith yw, nid oedd gan y Tadau a ffurfiodd ddogma Person Crist un dirnadaeth am Feddyleg. Nid termau meddylegol oedd "person," "natur," ac "ewyllys" iddynt hwy, fel i ni, eithr termau uwchaniaiol â'u gwraidd yn athroniaeth Groeg. Ac nid eu huwchaniaeg hwy yw ein huwchaniaeg ni. Dyna'r pam y bydd yn rhaid inni yn y bennod nesaf chwilio am gategorïau modern i ddehongli Person

y Gwaredwr, yn lle'r categorïau a ragdybir yn yr hen ddogma eglwysig.²¹

Ni welaf reswm yn y byd dros inni ein hystyried ein hunain yn gaeth i ddedfryd Cyngor Nicea (325 o.c.), Cyngor Chalcedon (451 o.c.), a Chyngor Caergustennin (680 o.c.), ar y mater pwysig hwn, er iddynt honni llefaru'r gair terfynol yn enw'r holl Eglwys. Gwnaeth Tadau'r canrifoedd cyntaf ymgais egnïol a galluog i lunio athrawiaeth a fyddai'n diogelu gwerthoedd y datguddiad a'r profiad Cristnogol, a dylem roi'r ystyriaeth fwyaf parchus a meddylgar i'w dyfarniadau. Ond yn y pen draw y mae gennym yr un hawl â hwythau i geisio yn ein ffordd ein hunain roddi mynegiant athrawiaethol i'r gwerthoedd y saif Cristnogaeth drostynt. Yr ydym yn dra *dyledus* i'r Tadau, ond ni ddylem fod yn *gaeth* iddynt.

Heblaw hyn, wrth ddarllen hanes dadleuon diwinyddol y canrifoedd a nodwyd, ni allwn lai na galaru oherwydd y chwerwder ysbryd a ddangoswyd mor fynych, a pharodrwydd y gwahanol bleidiau i ysgymuno ac erlid ei gilydd yn eu sêl dros ddiffiniadau technegol manwl. Ni allwn gredu ei fod yn unol â meddwl Crist i'r Eglwys dorri allan o'i chymundeb y Nestoriaid ar y naill law a'r Monophysitiaid ar y llaw arall, am y tybid bod eu damcaniaethau ar bynciau haniaethol yn amherffaith. Collwyd golwg ar *gymeriad ac ysbryd* Iesu o Nasareth wrth geisio dadansoddi a diffinio Ei berson, ac yn y gorawydd i sicrhau unffurfiaeth credo. Y camgymeriad mwyaf a wnaeth yr Eglwys oedd gosod athrawiaeth unffurf *am* Grist yn lle teyrngarwch personol *iddo* yn safon a maen-praw crefydd. Nid ydym yn gymwys i ddechrau athrawiaethu am Grist nes dyfod

²¹ Y mae tuedd yn ddiweddar i adnewyddu theori Leontius, a amlinellwyd uchod ("enhypostasia"). Eg. H. M. Relton yn ei *A Study in Christology* (1917), a J. K. Mozley yn *Essays, Catholic and Critical* (1926), t. 193. Ond anodd meddwl y gall ein hoes ni ddygymod â syniad mor anfeddylegol a gorywrain â "human experience without a human subject" (Mozley). Y mae syniad o'r fath yn ein hatgofio am "the grin of the Cheshire cat without the cat" yn *Alice in Wonderland*. Am feirniadaeth o athrawiaeth y ddwy natur, gweler fy *Crefydd a Bywyd* (1915), pen ix.

ohonom o dan ddylanwad Ei gymeriad a'i ysbryd a than arglwyddiaeth Ei bersonoliaeth. Y peth cyntaf sy'n eisiau arnom heddiw eto yw dyfod wyneb yn wyneb â Iesu'r Efengylau, a chlywed o'r newydd Ei hyfrydlais yn dywedyd, "Cymerwch fy iau arnoch a dysgwch gennyf, canys addfwyn ydwyf a gostyngedig o galon";²² "Gedwch i'r plant bach ddyfod ataf fi; peidiwch â'u rhwystro; canys rhai fel hwy biau deyrnas Dduw."²³

2. AR ÔL Y PRIF GYNGHORAU. I'n hamcan presennol nid oes angen inni olrhain yn fanwl hanes athrawiaeth Person Crist ar ôl y Cyngorau mawr a fu'n diffinio'r dogma o ddechrau'r bedwaredd ganrif hyd tua diwedd y seithfed. O hynny hyd yn awr derbyniwyd datganiadau'r hen Gynghorau hyn fel credoau awdurdodol gan y mwyafrif o eglwysi cred, er bod llawer yn yr eglwysi Protestannaidd erbyn hyn yn meiddio eu beirniadu. Ychydig a gyfrannodd yr Oesoedd Canol at yr athrawiaeth hon. Yn Eglwys y Gorllewin derbynid "Credo Athanasius" (a ddengys ddylanwad meddwl Awstin yn fwy nag eiddo Athanasius) fel esboniad awdurdodol ar yr hen "Gredo'r Apostolion." Nid yw hyd yn oed gwaith enfawr Thomas o Acwino, sef ei *Summa Theologica*, yn chwanegu dim o bwys at ddehongliad yr athrawiaeth. Yn y llyfr hwn, a thrwy'r Oesoedd Canol, collir golwg bron yn llwyr ar Iesu hanes, ac aeth dyndod Crist o'r golwg yn Ei dduwdod. Mor bell ac anreal oedd y dyn Crist Iesu i'r mwyafrif mawr o bobl fel nad ydym yn synnu iddynt syrthio'n ôl ar eiriolaeth Mair y Forwyn a'r Seintiau i lanw'r gwagle. Trwy'r cwbl cadwyd serch angerddol at Iesu yn fyw gan gyfrinwyr a gwŷr defosiynol fel Bernard o Glairvaux a Thomas à Kempis. Eithr i'r doreth fawr o bobl daeth y Forwyn a'r Seintiau, ynghyda defodau a sacramentau'r Eglwys, i gymryd lle Iesu Crist fel cyfryngwyr effeithiol rhyngddynt â Duw.

Gwasanaeth mawr y Diwygiad Protestannaidd oedd edfryd Crist i'r lle canol yn y profiad Cristnogol, yn lle

²² Math. 11²⁹. ²³ Marc 10¹⁴, Cyf. Bangor, 1921.

Mair y Forwyn a'r offeiriadaeth a'r defodau eglwysig. Mabwysiadodd Luther yntau yr hen gredoau eglwysig am y Drindod a Pherson Crist, a hynny yn eu crynswth a heb eu beirniadu na'u hadolygu yng ngoleuni ei brofiad newydd o Grist. Adnewyddodd hen athrawiaeth y *communicatio idiomatum* (cydgyfranogiad y priodolledau), gan ddysgu bod y *dyn* Iesu yn cyfranogi o hollwybodaeth a hollbresenoldeb y Person Dwyfol oedd wedi ymgnewdoli ynddo. Golygai hyn nad oedd wir le i gynnydd neu dyfiant yn Ei hanes, a bod Ei natur ddynol wedi ei dwyfoli trwy ei huniad â Pherson dwyfol. Yr oedd gogwydd diwinyddion uniongred yr Eglwys Lutheraidd tuag at rywbeth nid annhebyg i Eutychiaeth (Monophysitiaeth), a hynny'n bennaf oherwydd eu sêl dros bresenoldeb real Ei gorff a'i waed dynol-ddwyfol yn elfennau'r Cymun Santaidd. Ar y llaw arall yr oedd gogwydd Calfin tuag at rywbeth oedd yn ymylu ar Nestoriaeth, gan mor angerddol oedd ei bwyslais ar y *gwahaniaeth* rhwng y Creawdwr a'r creadur. Ond nid oedd dim yn newydd yn ei athrawiaeth am Grist, mwy nag yn athrawiaeth Luther. Safai Calfin yn dynn dros ddogma Chalcedon. Ond gwnaeth ef a'r Calfiniaid eraill fwy o gyfiawnder â gwir ddyndod Iesu nag a wnaeth y Lutheriaid. Cariwyd hyn i eithafion gan Socinus a'i ganlynwyr, a bwysleisiai Ei natur ddynol ar draul gwadu Ei ddwyfoldeb. Yr oedd y Sosiniaid yn gryf fel rhesymegwyr ond yn llwm o brofiad efengylaidd. Yr oedd eu rhesymeg yn amddifad o naws grefyddol. Ac ni ellir edrych arnynt fel gwir ragflaenwyr y meddwl modern. Gan mor ddofn yr agendor a osodent rhwng y Duw hollalluog a'i greaduriaid meidrol, rhaid eu rhestru (yn hyn o beth) gyda meddylwyr yr hen fyd yn hytrach na'r byd modern.

Schleiermacher yn fwy na neb arall yw gwir sylfaenydd diwinyddiaeth fodern, yn ei gwendidau yn ogystal ag yn ei rhagoriaethau. Gwnaeth ef wasanaeth cyffelyb mewn diwinyddiaeth i eiddo Luther mewn crefydd, trwy ei ymgais i sylfaenu athrawiaeth ar brofiad uniongyrchol yr enaid o Dduw yng Nghrist. Dygodd i mewn y dull

meddylegol yn lle'r dull uwchhanianol a haniaethol o ddehongli Person Crist. H.y., gosododd o'r neilltu dermau'r hen gredoau eglwysig, ac yn lle damcaniaethu am y "ddwy natur," meddylodd am Grist yn nhermau Ei *ymwybyddiaeth* fyw o Dduw'r Tad. Yn yr ymwybyddiaeth honno gwelodd Schleiermacher batrwm perffaith o undeb ysbrydol dyn â Duw a ffynhonnell wreiddiol undeb y credinwyr â'r Anfeidrol. A thrwy brofiad y credinwyr o Grist fel Iachawdwr y deuir i amgyffred Ei Berson. Dilynwyd yr un method genhedlaeth yn ddiweddarach gan Ritschl, ond gyda llawer mwy o bwyslais ar Iesu hanes (o'i wahaniaethu oddi wrth Grist y teimlad cyfriniol) fel datguddiad eithaf o Dduw. Yn yr Iesu hanesyddol gwelodd "werth Duw i'r profiad crefyddol." Nodwedd fawr y can mlynedd diwethaf mewn diwinyddiaeth a fu'r ymchwil am Iesu hanes, yr Iesu dilys y tu ôl i ddiwinyddiaeth ac eglwysyddiaeth y canrifoedd. Ac ar sail bywyd a phersonoliaeth hanesyddol Iesu, a'i werth i'r profiad crefyddol, y ceisir mwyach adeiladu athrawiaeth am natur Ei Berson. Rhaid nodi, fodd bynnag, ysgol "damcaniaeth Ymwacâd" (*Kenôsis*) a fu mewn bri mawr yn rhan olaf y ganrif ddiwethaf (Thomasius, Godet, Fairbairn, Gore ac eraill). O ran eu dull o athrawiaethu y mae'r rhain yn debycach i'r hen ddiwinyddion uwchhanianol nag i'r ysgol hanesyddol ac empiric a gynrychiolir gan Ritschl ac eraill, er y ceisiant ffitio'u damcaniaeth i ffeithiau hanes yn fwy nag a wnelai'r hen ddiwinyddion. Gwelir ar hyn o bryd adweithiad grymus yn erbyn y dull a gychwynnwyd gan Schleiermacher o ddarganfod athrawiaeth yn y profiad mewnol yn lle yn y datguddiad gwrthrychol ac uwchresymol o Dduw yng Nghrist (Otto, Barth, etc.).²⁴ Y mae'n rhy gynnar eto i ddywedyd pa mor ddwfn ac eang a fydd effeithiau'r adweithiad hwn.

Na ddigalonned y darllenydd wrth glywed lleisiau amrywiol (ac i raddau anghytsain) y canrifoedd yn traethu am Grist. Trwy'r amrywiaeth barn amdano ceir *unoliaeth*

²⁴ Gwêl ATODIAD I ar ddiwedd y llyfr.

teyrnged i fawredd a hawddgarwch Ei bersonoliaeth ac i ragoroldeb digymar y datguddiad o Dduw drwyddo. Y tu ôl i'r holl leisiau hyn, a thrwyddynt, clywir o hyd y Llais dwyfol-ddynol yn dywedyd, "Deuwch ataf i bawb a'r y sydd yn flinderog ac yn llwythog, a mi a esmwythâf arnoch"; "Y neb a'm gwelodd i, a welodd y Tad."

PENNOD VII.
ATHRAWIAETH PERSON CRIST.
RHAN II.

ATHRAWIAETH PERSON CRIST.

RHAN II.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

RHAGARWEINIAD: *Athrawiaeth a Phrofiad*. Profiad yn blaenori athrawiaeth. Er hynny, y mae adfyfyrdod deallol yn rhan o'r profiad ei hun tt. 200-202

I. YR YMCHWIL AM GATEGORIAU. Aeth yr hen categorïau yn annigonol. Dyfeisiodd yr Eglwys o dro i dro dermau a chategorïau newydd i ddehongli Crist, yn ôl y galw. Rhaid i ninnau wneuthur yr un modd. Perthynas ein profiad o Grist â'r gweddill o'n profiad tt. 203-206

Cipdrem ar brif ganghennau astudiaeth fodern a'u prif categorïau. Anianeg; Bywydeg; Meddyleg; Cymdeithaseg; Moeseg; Athroniaeth tt. 206-214

II. YMGAIS I AILFYNEGI ATHRAWIAETH PERSON CRIST. tt. 214-239

(i) *Yr Seiliau*. 1. Iesu Hanes. 2. Ei ddyndod llawn a gwirioneddol. 3. Ei berthynas eithriadol â Duw; (a) Ei ymwybyddiaeth fabol, (b) Awdurdod ac Arglwyddiaeth. 4. Er hynny nis gwnaeth Ei Hun i fod yr un un â Duw; yr oedd Duw yn "Wrthrych" iddo. 5. Cynrychiolai'r gwerthoedd dwyfol i brofiad y credinwyr, er y gwahaniaethent yn ffurfiol rhwng Crist a Duw. 6. Y broblem i ni heddiw tt. 214-221

(ii) *Yr Athrawiaeth*. 1. *Perthynas Iesu Grist â'r Duwdod*. Naill ai (1) rhaid inni hunaniaethu Duw a Christ yn hollol (Sabeliaeth)—ond hyn yn anghyson â'i fabolaeth; neu (2) edrych arnynt fel dau Dduw—ond hyn yn anghyson ag undduwiaeth; neu (3) ddilyn y credoau eglwysig sy'n torri llwybr canol ac yn gwahaniaethu rhwng "person" a "sylwedd"—ond y mae i hyn hefyd ei anawsterau; neu (4) fel yr awgrymwn ni, rhaid diffinio dwyfoldeb Crist yn nhermau gwerthoedd moesol yn hytrach nag yn nhermau "sylwedd." Yma cyfyd y cwestiwn o gynhanfodiad y Mab tt. 221-226

2. *Perthynas yr elfen ddwyfol yng Nghrist a'r elfen ddynol*. Seilir yr athrawiaeth draddodiadol ar y rhagdybiaeth bod y natur ddwyfol a'r natur ddynol yn gwbl wahanol i'w gilydd. Ond y mae'n amhosibl amgyffred uniad rhwng dwy natur gwbl anghydweiddol. (1) Y gwahaniaeth rhwng Duw a dyn. (2) Y gyfathrach rhyngddynt. (a) Cyfathrach foesol; yr un yn hanfodol yw cariad a daioni yn Nuw ac mewn dyn. (b) Cyfathrach uwchanianol. Problem perthynas Tragwyddoldeb ac Amser. Duw yn gweithredu mewn Amser, a dyn yn ddinesydd Tragwyddoldeb. Felly nid oes agendor amhlymiadwy rhwng Duw a dyn. Yr Anfeidrol a'r Meidrol yn gogwyddo

tuag at ei gilydd. Yr Ymgawdoliad yw cyflawniad perffaith mudiad Duw at ddyn a mudiad dyn at Dduw. Yr Ymgawdoliad yn ffaith gynyddol, ysbrydol, ac nid peiriannol a static. I ba raddau yr oedd dwyfoldeb Crist yn *waddol*, ac i ba raddau yn *goncwest*. Goresgyn deuoliaeth y ddwy natur. Crist yn un o "frodyr lawer," eto yn ddigymar fel sylfaenydd teip newydd o ddyn. Duw yng Nghrist tt. 226-239

RHESTR O LYFRAU t. 240

PENNOD VII.

Athrawiaeth Person Crist.

RHAN II:

EI DEHONGLI MEWN TERMAU MODERN.

RHAGARWEINIAD: ATHRAWIAETH A PHROFIAD.

Y MAE angen heddiw am ddehongliad athrawiaethol newydd o Grist, yng ngoleuni'r hyn a fu a'r hyn ydyw eto i'r profiad Cristnogol ac yn nhermau gwybodaeth fodern. Cydnabyddwn mai'r profiad ei hun, ac nid damcaniaethau *am* y profiad neu am ei wrthrych, yw'r peth pwysicaf a grymusaf. Daw profiad o Grist ar y cyfan o flaen athrawiaeth amdano. Meddai'r Dr. T. R. Glover, "In the story of the Christian Church doxology comes before dogma."¹ Y mae athrawiaeth heb brofiad y tu ôl iddi mor ddiwerth ag arian drwg (*counterfeit money*), neu arian papur heb y gronfa aur o'r tu ôl iddo. A golygwn yma fwy na'n profiad unigol ni ein hunain. Golygwn hefyd gyfanswm profiad yr holl gorff Cristnogol, sy'n gyfoethocach a mwy cynhwysfawr na phrofiad unrhyw Gristion unigol, hyd yn oed yr aeddfetaf. Y mae o hyd "rywbeth mwy" i'r unigolyn ymestyn ato, fel y gallo "amgyffred gyda'r holl saint beth yw'r lled a'r hyd a'r uchter a'r dyfnder, a gwybod cariad Crist yr hwn sydd uwchlaw gwybodaeth."²

Ah, but a man's reach should exceed his grasp,
Or what's a heaven for ?³

Er hynny, tra mai'r profiad o Grist fel Iachawdwr ac Arglwydd yw'r hyn sy'n cyfrif fwyaf, fe'n gorfodir gan ein natur resymol i geisio dehongli i ni ein hunain ac i eraill

¹ *The Jesus of History*, t. 224. ² Eff. 3¹⁸⁶.

³ Robert Browning, *Andrea del Sarto*.

gynnwys y profiad hwnnw trwy osod allan mewn trefn yr athrawiaeth sy'n oblygedig ynddo. Yn un o'i ddoethebion enwog diffinia Bradley uwchaniaeneg fel hyn: Uwchaniaeneg, meddai, yw darganfod rhesymau gwael dros yr hyn a gredwn yn reddfoll; ond ychwanega fod darganfod rhesymau ei hun yn reddf.⁴ Yn sicr y mae'r ymgais i ddehongli a datgan y gwirioneddau sy'n oblygedig yn ein profiad o Grist yn anghenraid ein natur fel bodau rhesymol. Ac y mae'r mynegiant athrawiaethol yn adweithio ar y profiad ei hun, ac yn gynhorthwy i'w gyfoethogi ac i'w ryddhau o elfennau gau.

Y ffaith yw, y mae'r adfyfyrdod deallol ar *gynnwys* ein profiad yn rhan o'r profiad ei hun ac nid yn astudiaeth sylwedydd megis o'r tu allan. Oddi mewn i undod profiad y mae'n arferol gwahaniaethu rhwng tair elfen, sef teimlad, ewyllys a dealltwriaeth. Y mae'r dadansoddiad hwn o'r ymwybyddiaeth yn ddefnyddiol os cedwir mewn cof nad yw'r tair elfen hyn byth yn gweithredu ar wahân i'w gilydd, a bod pob un o'r tair yn bresennol ym mhob gwedd ar brofiad er gyda graddau gwahanol o ddwyster. Felly hefyd yn ein profiad o Grist gellir gwahaniaethu rhwng tair agwedd neu osgo (*attitude*), yn cyfateb yn gyffredinol i'r tair elfen a nodwyd: (1) Gwerthfawrogiad teimladol o Grist; ymdeimlad byw yn y galon o'i bresenoldeb a'i werth anghymarol. (2) Teip o ymarweddiad neu ymddygiad mewn cytgord â'r gwerthfawrogiad hwn; ac y mae'r ymarweddiad yn rhan anhepgor o'r profiad. Y mae pwyslais Meddyleg heddiw, nid ar brofiad fel cyflwr mewnol yn unig, ond ar brofiad fel y mae hefyd yn ei fynegi ei hun mewn ymddygiad (*behaviour*). Ac nid rhyw deimlad cyfriniol o'r golwg yn unigedd y "galon" yn unig yw'r profiad o Grist, eithr fe'i mynega'i hun mewn teyrngarwch llwyr i Grist yn y bywyd ymarferol. (3) Adfyfyrdod deallol ar y gwirionedd neu'r gwirioneddau a ragdybir yn y teimlad o werthfawrogiad ac yn y teyrngarwch ymarferol. Nid yw'r

⁴ F. H. Bradley, *Appearance and Reality* (1893), Preface.

apêl at brofiad i olygu osgoi'r dasg o feddwl. Nid yw'n iawn gwneuthur dinas noddfa neu gastell y llwfr o deimlad crefyddol i ddianc iddo rhag ymchwil feddyliol onest a thrwyadl. Ni allwn lai na cheisio rhoddi mynegiant rhesymol a rhesymegol (hyd y mae ynom) i ystyr a gwerth Crist i brofiad yr eglwys a'n profiad ninnau. Ac y mae'r ymgais hon yn rhan o'r profiad ei hun, ac nid yn rhywbeth cwbl o'r tu allan iddo.⁵

Y mae i waith y deall ddwy wedd, a alwn yma y fewnol a'r allanol. Wrth y wedd fewnol (*intensive*) y golygwn ein profiad o Grist yn adfyfyrio ar ei gynnwys ei hun gyda'r amcan o ddwyn i oleuni ac eglurder deallol y gwirioneddau gwrthrychol a ragdybir yn y profiad mewnol. Wrth yr allanol (*extensive*) y golygir yr ymgais i ddwyn y gwirioneddau a ragdybir yn y profiad *Cristnogol* i berthynas â'r gwirioneddau a ragdybir yn ein profiad *cyffredinol* o fyd a bywyd; oblegid rhaid yw i'r profiad Cristnogol ffurfio rhan gydlynol (*coherent*) neu organaidd o'n profiad cyfan os ydym i'w dderbyn fel peth dilys a safadwy. Yn y ddwy wedd hon i waith y deall, yr amcan yw llunio athrawiaeth a fyddo'n ddehongliad o brofiad, tra ar yr un pryd y byddo hefyd yn disgyn oddi mewn i brofiad yn ei ystyr ehangaf.

Ac nid yw'r gwaith hwn byth yn gorffen. Y mae athrawiaeth yn tyfu gyda thyfiant profiad. Os sefydlogir athrawiaeth mewn ffurfiau safonol, digyfnwid, ystrydebol, tuedda i fyned yn rhywbeth marw a diystyr i feddwl a bywyd oesoedd dilynol. A dyna paham y gelwir arnom heddiw eto i ailymaffyd ym mhroblem Person Crist yng ngoleuni llawn ein gwybodaeth ddiweddar. Gwêl dynion eto yng Nghrist y datguddiad eithaf o allu a daioni a chariad Duw ac o ystyr a phwrpas bywyd dyn. Ond y mae angen ailfynegiant o athrawiaeth Ei Berson yn nhermau meddwl ein hoes.

⁵ "Dywed Croce yn ei lyfr ar 'Estheteg' fod mynegi profiad yn rhan o'r profi, yn foddion i feddiannu'r profiad yn llawn."—Saunders Lewis yn *Williams Pantycelyn* (1927), t. 34.

I.

YR YMCHWIL AM GATEGORÏAU.

Ein gorchwyl cyntaf yw chwilio am gategorïau y gallom drwyddynt sefydlu perthynas fyw rhwng ein hathrawiaeth a meddwl ein cyfnod. Y mae'r hen gategorïau i raddau mawr wedi colli eu hystyr, am eu bod yn perthyn i fyd o feddwl yr ydys wedi hen dyfu trwyddo. Gellir dosbarthu'r hen gategorïau y mynegwyd yr athrawiaeth drwyddynt fel hyn: (1) Y rhai a darddodd o'r meddwl Iddewig cyn Crist; (2) y rhai a darddodd o'r athroniaeth Roegaidd a Helenistaidd; (3) y categorïau hanner uwchaniaiol a hanner cyfreithiol a berthynai i'r hen fyd Lladinaidd ac i'r Oesoedd Canol. Yn gynnwys fe dyfodd yr Eglwys drwy'r termau a'r categorïau Iddewig (megis "Meseia") y ceisiodd y Cristnogion cyntaf drwyddynt roddi mynegiant i'w ffydd yng Nghrist, ac (fel y gwelsom yn y bennod flaenorol) aeth ymlaen i'w cyfieithu i ffurf-feddyliau a fuasai'n ddealladwy i bobl ddiwylliedig y byd Groegaidd-Rufeinig. Ni buasai cyflwyno hawliau Iesu Grist yn nhermau'r syniad Meseianaidd neu Deyrnas Dduw yn yr ystyr Iddewig (pa un ai yn ystyr proffwydi'r Hen Destament neu yn ystyr yr ysgrifenyddwr apocalyptiaidd diweddarach) yn cyfleu dim i'r byd mawr an-Iddewig yr aeth yr efengyl iddo yn gynnwys ar ei gyrfa fyd-orchfygol anturiaethus. Am hynny gwelwn y gwaith o gyfieithu neu ailddedhongli'r athrawiaeth eisoes yn dechrau oddi mewn i'r Testament Newydd ei hun. Yn fuan cyfieithiwyd y syniad o Feseia i'r term "Arglwydd" (*κύριος*), oedd yn gyfartal o ran gwerth er nad oedd yn hollol gyfystyr. Yr oedd y term "Arglwydd" yn meddu ar y fantais o fod yn ddealladwy yn ogystal i'r Iddew (canys dyna'r gair a ddefnyddid am Iafe yng Nghyfieithiad y Deg a Thrigain o'r H.D.), ac i'r Groegwr a'r Rhufeiniwr (canys fe'i defnyddid yn fynych am yr "Iachawdwr-Dduw," *θεὸς σωτήρ*, yn y Crefyddau Cyfrin, ac am yr Ymherodwr Rhufeinig fel bod a ystyrid yn ddwyfol). Ond er bod y gair "Arglwydd" yn digoni angenrheidiau

uniongyrchol y bywyd crefyddol, profodd yntau hefyd yn ei dro yn annigonol o dan bwysau'r anghenraid deallol am ddiffiniad llawnach o berthynas yr Arglwydd Iesu Grist â Duw ac â holl broses y cydfyd a hanes y ddynoliaeth. Am hynny fe welwn yn y T.N. ei hun gymhwyso categorïau Helenistaidd at Grist, megis "delw'r Duw anweledig," "cyntaf-anedig yr holl greadigaeth," "gwir lun sylwedd Duw," "y Gair" (Logos).

Ar ôl cyfnod y T.N. aeth y proses ymlaen yn gyflym o ailddehongli Crist mewn termau a darddodd o athroniaeth Groeg. Cyrhaeddodd y proses hwn ei anterth (fel y gwelsom) yng Nghredoau mawr y bedwaredd a'r bumed ganrif, yn nodedig Credo Nicea, a fynegodd fod y Mab "o'r un hanfod" (*homoöusion*) â'r Tad; Datganiad Chalcedon, a ddiffiniodd Berson y Gair ymgnewdoledig yn y fformiwla "dwy natur mewn un Person"; a Chredo "Athanasius," a ddiffiniodd Ei berthynas â Duw a'i Ymgnewdoliad mewn termau Lladin cyfatebol. Am lawer canrif wedi hyn, bodlonodd diwinyddiaeth uniongred ar y cyfan ar y diffiniadau a'r termau hyn fel fframwaith cyffredinol yr athrawiaeth Gristnogol. Eithr y mae ein syniadau ni heddiw am y byd wedi eu chwyldroi i'r fath raddau, yn neilltuol trwy ddylanwad gwyddoniaeth ac athroniaeth y canrifoedd diwethaf, fel nad yw'r termau a'r categorïau a darddodd o hen athroniaeth Groeg a chyfraith Rhufain mwyach yn cyfleu fawr o ystyr i'n meddwl ni. Rhagdybiant gefndir o brofiad a syniadaeth nad yw'n eiddom heddiw, ond a newidiwyd am gefndir tra gwahanol. Y mae hyn yn wir, er enghraifft, am y syniadau athronyddol "Logos" a "sylwedd." O hyn y cyfyd yr angen am gategoriâu newydd a fo mewn perthynas fwy organaidd â gwir feddwl yr oes yr ydym yn byw ynddi.

Rhaid i'n categorïau, felly, fod yn fodern, h.y., rhaid iddynt fod yn arwyddocaol ac effeithiol yng nghylchoedd eraill meddwl y byd diwylliedig heddiw. Ond rhaid gochel tynnu cam gasgliad oddi wrth y gosodiad hwn. Ni olygir bod y profiad Cristnogol i'w ddehongli mewn termau a

dardd o brofiad is-Gristnogol, megis o wyddoniaeth ac athroniaeth nad ydynt yn cymryd sylw o werth-farnau crefyddol neu sy'n gweithredu gyda chategorïau a luniwyd, i amcanion neilltuol, yn annibynnol ar y safbwynt Cristnogol. Dyna fel mater o ffaith a ddigwyddodd ynglŷn â'r hen athrawiaeth eglwysig am Grist: mynegwyd hi yn nhermau athroniaeth estronol a ddaethai i fod yn annibynnol ar Gristnogaeth a chan fwyaf cyn y cyfnod Cristnogol. Dylem mor bell ag y bo modd osgoi ailadrodd y camgymeriad hwn, canys ni allwn byth ddehongli'n addas yr uwch yn nhermau'r is, na gwneuthur cyfiawnder â chyraeddiadau uchaf profiad dyn trwy eu gwthio i mewn i ffrâm o feddwl a saerniwyd ar lefelau is y profiad hwnnw. Cofiw'n y modd y bu i gyfundrefn athrawiaeth yr Iawn yn ôl Anselm syrthio'n fyr o lefel y profiad Cristnogol cyfoethocaf am iddo ei llunio i raddau mor fawr ar linellau rhesymegol pur, "gan adael Crist a'n gwybodaeth ohono allan o'r cyfrif."⁶ Rhaid inni beidio ag adeiladu ein cyfundrefn o feddwl ar sail gwyddoniaeth ac athroniaeth seciwlar, *remoto Christo*, ar wahân i Grist, ac yna gwthio Crist i mewn i gynllun o syniadau a luniwyd ac a orffennwyd heb gymryd Crist i'r cyfrif. Yn hytrach rhaid inni edrych ar ein profiad Cristnogol—sy'n cynnwys elfennau a berthyn iddo'i hun yn unig (*unique*), ac na ellir mo'u cael o un ffynhonnell arall—fel rhan anhepgorol o'r ffeithiau rhoddedig (*data*) y mae'n rhaid inni wneuthur cyfrif ohonynt wrth ffurfio ffrâm ein syniadaeth neu'n hathroniaeth am realiti. Ni ddylem ganiatáu i'r gwyddorau "ddeddfu," megis, oddi isod i'r meddwl Cristnogol, a all hawlio annibyniaeth rannol o fewn ei diriogaeth ei hun yn wyneb nodwedd ddigymar y profiad y cais ei ddehongli. Er hynny, ar y llaw arall, ni ddylai ein hathrawiaeth am Grist fod yn seiliedig ar brofiad "crefyddol" mewn ystyr ry gyfyngedig, h.y., mewn neilltuaeth lwyr oddi wrth y gweddill o'n profiad

⁶ "*remoto Christo . . . quasi nihil sciatur de Christo*,"—Anselm, *Cur Deus Homo*, Rhagymadrodd.

a chan gwbl anwybyddu'r gwyddorau a'r systemau o athroniaeth sy'n ceisio rhoi cyfrif rhesymol o brofiad cyffredin dynion fel dinasyddion y byd a'r bywyd presennol. Canys yn y pen draw un yw profiad ac ni ellir mo'i rannu—er ei fod yn cynnwys o'i fewn amrywiaeth diderfyn o arweddau—a chan hynny rhaid i'n profiad crefyddol o Dduw yng Nghrist a'n profiad gwyddonol o'r byd cyffredin rywfodd sefyll gyda'i gilydd oddi mewn i undod cydlynol ein profiad cyfan. Rhaid inni ddehongli ein ffydd Gristnogol yn y fath fodd fel y caffom le iddi oddi mewn i gyfanrwydd organaidd bywyd a gwybodaeth. Dyna'r unig ffordd y gellir profi ei dilysrwydd a chyfiawnhau ei gwirionedd. Oblegid y rhannau hynny o brofiad sy'n sefyll yn y berthynas fwyaf llac ac anghysylltiol â phrofiad yn ei gyfanrwydd, dyna'r rhannau y mae gennym fwyaf o reswm dros amau eu dilysrwydd. Cydlyniad oddi mewn i brofiad yn ei grynswth, dyna yn y pen draw ydyw safon derfynol gwirionedd. Fel pob math arall ar brofiad uniongyrchol, y mae'n rhaid i'n hymdeimlad o Grist gael ei ddehongli'n feirniadol yng ngoleuni ein gwybodaeth fyth-gynyddol o'r cyfanfyd. I'r diben hwn, y mae'n rhaid inni ddefnyddio categorïau sy'n wir a byw i ni heddiw.

Ein gorchwyl cyntaf, ynteu, yw ystyried prif gategorïau neu egwyddorion gwybodaeth fodern mor bell ag y mae hynny yn angenrheidiol er mwyn inni ddarganfod cefndir i'n hymgais i adeiladu athrawiaeth am Grist. Boed inni'n awr ystyried yn fyr brif ganghennau efrydiaeth fodern er mwyn gweled beth yw cyfraniad pob un ohonynt i'n cyfarpar o offerynnau'r meddwl y gallwn eu defnyddio i'n cynorthwyo i lunio'r athrawiaeth am Grist.

1. Rhoddodd *Gwyddoniaeth Anianyddol* inni y syniad o *ddeddf ac unffurfiaeth* a dderbynnir yn gyffredinol fel cynosodiad neu gyndyb y meddwl diweddar. Y mae gwyddoniaeth wedi ein gwneuthur yn gyfarwydd â'r syniad o deyrnasiad deddf sy'n hollbresennol, cyffredinol, cyfled â holl ehangder y cyfanfyd anianyddol. Yn ei holl waith rhagdybia'r gwyddonydd egwyddor unoliaeth

ac unffurfiaeth natur; ac er na ellir byth *brofi*'r egwyddor honno yn ôl y dull casgliadol (*inductive*) (golygai hynny archwilio holl ffeithiau'r cyfanfyd enfawr yn ddisbyddol), ceir ei bod yn ei chyfiawnhau ei hun yn ymarferol am ei bod yn "gweithio" yn llwyddiannus ac yn arwain fwy-fwy i ganlyniadau ffrwythlon ym myd ymchwil. Yn awr, yr hyn a ragdybir mewn gwirionedd yn y syniad o ddeddf ac unffurfiaeth natur yw undod a rhesymoldeb y cyfanfyd. A dyna'n union yr hyn a olygid yn y syniad Groegaidd a Helenistaidd am y Logos, oddieithr mai egwyddor haniaethol ym myd damcaniaeth athronyddol oedd y Logos i'r Groegiaid, tra mai categori ym myd ymchwil wyddonol yw'r syniad modern am ddeddf. Ond ni all gwyddoniaeth ddywedyd wrthym beth yw natur yr egwyddor eithaf sy'n rhoi ystyr ac undod a rhesymoldeb i'r byd cyfan, er ei bod yn lled awgrymu *bod* egwyddor o'r fath. Rhagdybia'r profiad Cristnogol mai *ysbrydol* yw'r undod, a bod ei egwyddor wedi ei datguddio a'i chorffori yng Nghrist. Cyrhaeddodd Paul, gan gychwyn oddi wrth ei brofiad o'r Crist dyrchafedig, hyd at y syniad beiddgar bod pob peth yn cydsefyll yng Nghrist (Col. 1¹⁵; cf. Jo. 1¹⁻¹⁴). O'r hyn lleiaf od yw'r byd, fel y dysgwyd inni gan wyddoniaeth, yn ffurfio undod cyfan, rhaid bod Crist yn rhan gyfannol (*integral*) ohono a rhaid i'n profiad o Grist gydsefyll a chydymlynu â'n profiad o'r byd yn gyffredinol.

2. Oddi wrth *Fywydeg* yn bennaf daeth inni'r *syniad o ddatblygiad*. Y mae "deddf" ac "unffurfiaeth" ar eu pennau eu hunain yn awgrymu cyfanfyd sefydlog, static. Ni chynhwysant o angenrheidrwydd y syniad o gyfnewidiad. Ond y mae datblygiad yn awgrymu cyfanfyd newidiol a dynamic, byd sy'n barhaus yn y proses o ddyfod. Ni olyga hyn roi i fyny'r syniadau o ddeddf ac undod; golyga'n unig eu cynnwys oddi mewn i syniad ehangach. Oblegid y mae datblygiad ynteu yn unol â deddf ac yn broses oddi mewn i undod y byd oll. Ond rhydd datblygiad le i werthoedd newydd ymddangos yng nghwrs amser heb fylchau ym mhroses olynol y digwyddiadau.

Yma eto i'r ymwybyddiaeth Gristnogol y mae Crist yn dal yr allwedd i ystyr ddyfnaf holl fudiad datblygiad. "Y mae pob peth *iddo* Ef," yn ogystal ag "*ynddo* Ef,"⁷ Ef yw'r Omega yn ogystal â'r Alfa, nod terfynol yn ogystal ag egwyddor gyntaf holl broses y cread, o edrych arno o safbwynt y pwrpas dwyfol. Gwyddom yn dda ein bod yn awr yn dyrchafu'r syniad o ddatblygiad uwchlaw'r lefel gwyddonol neu naturiaethol pur ac yn rhoi iddo ystyr ysbrydol a dibenyddol (*teleological*). Ond dyna'n union yr hyn y'n gorfodir i wneuthur gan ein profiad Cristnogol. A chyda golwg ar broblem yr Ymgnewdoliad, y mae'r syniad o ddatblygiad yn ein cynorthwyo mewn dau gyfeiriad: (1) Fe'n cynorthwya i gael lle i Iesu hanes oddi mewn i ffrâm fawr holl fudiad datblygiad o'i ddeall mewn modd dibenyddol, h.y., i'w ddehongli fel yr enghraifft uchaf o ymddangosiad ansawdd newydd yn hanes y byd heb fwch neu doriad yn y proses, fel Person naturiol-goruwchnaturiol, fel gwyrth yn unol â deddf —megis y gellir dywedyd am bob ansawdd newydd o'i gymharu â'r hyn a orwedd islaw iddo ym mhroses datblygiad tarddiadol (*emergent evolution*). Fe'n galluoga i weld Iesu, nid mewn neilltuaeth noeth, ond oddi mewn i rwydwaith hanes cyffredinol ac fel uchafbwynt holl broses y cyfanfyd fel dadleniad graddol o'r pwrpas dwyfol. (2) Fe'n cynorthwya i ddeall yr Ymgnewdoliad, nid megis yn yr hen ddiwinyddiaeth fel undod static dwy "natur" neu hanfod static, eithr fel profiad cynyddol, dynamic. Dychwelwn at y pwynt hwn yn nes ymlaen.

3. Rhoddodd *Meddyleg* inni ddiddordeb newydd mewn *personoliaeth*, a dealltwriaeth newydd o'r hyn a olyga personoliaeth. Golyga'r gair "person" lawer mwy i ni heddiw, o leiaf golyga rywbeth mwy diriaethol⁸ ac empiric nag a olygai'r gair Groeg, mwy neu lai cyfartal, "hypostasis" neu'r gair Lladin "persona" i'r rhai a ffurfiodd ddogmâu eglwysig y Drindod a'r Ymgnewdoliad.

⁷ Col. 1st.

⁸ Gwêl ATODIAD II ar ddiwedd y llyfr.

Ni chollodd y gair “hypostasis” (a gyfieithir fel rheol yn “person” yn y credoau) byth yn llwyr ei ystyr gyntaf a llythrennol, sef “sylwedd” (*cf.* Heb. 13 C.D.S.), neu hanfod uwchaniaiol yn gorwedd, megis, o dan ein holl brofiadau ac yn cyfansoddi ein “myfi” parhaol. Ond y mae Meddyleg ddiweddar wedi taflu dros y bwrdd yr haniaeth wag hon ac wedi canoli sylw ar y gweithgarwch diriaethol, ymwybodol, profiadol a phrofedig, hunanlywodraethol sy’n cyfansoddi ein personoliaeth fyw. Prif nodweddion personoliaeth fel y’i deellir heddiw yw *profiad* ac *ymwybyddiaeth* (ac yn ddiweddarach pwysleisiwyd *ymddygiad*), yn hytrach na “bod” noeth neu “enaid” fel hanfod neu sylwedd uwchaniaiol. Y canlyniad yw bod athrawiaeth y “ddwy natur” fel y’i cyhoeddwyd gan Gyngor Chalcedon, ynghyda’r syniad sy’n oblygedig ynddi o “natur ddynol amheronol,” yn ddiffygiol mewn realiti ac ystyr feddylegol i ni heddiw. Ymddengys y gwahaniaeth rhwng “natur ddynol” a “pherson dynol” i ni yn annaturiol, gorgywrain a haniaethol. Dyna’r paham y mae cymaint o anfodlonrwydd heddiw ymhlith meddylwyr Cristnogol ynglŷn ag athrawiaeth y “ddwy natur” yng Nghrist. Rhaid i’n hailfyneigiant o athrawiaeth Person Crist fod ar linell ein dull modern o ddeall personoliaeth yn nhermau categorïau fel ymwybyddiaeth, profiad, ewyllys neu weithgarwch pwrpasol, yn hytrach nag yn nhermau “sylwedd” neu “natur” neu “hypostasis” uwchaniaiol heb gynnwys meddylegol. Ac y mae’n bosibl y gall hyd yn oed y “Feddyleg Newydd” ddiweddaraf, gyda’i hymchwil i fyd yr isymwybod a’r diymwybod a’n greddfau cynhenid, roi inni rai allweddau i ddirgelwch Person Crist na ddylem mo’u hanwybyddu. Mor bell yn ôl â’r flwyddyn 1857 ysgrifennodd y diweddar Archesgob Temple: “Y mae ein diwinyddiaeth wedi ei thaflu i fold ysgolaidd (*scholastic*), h.y., fe’i sylfaenir ar Resymeg. Yr ydym mewn angen am ddiwinyddiaeth seiliedig ar Feddyleg, ac yn cael ein gorfodi’n raddol i ddiwinyddiaeth o’r fath.”⁹ Cychwynnwyd y chwyldroad

⁹ Dyfynnir yn *Foundations* (1913), t. 226.

gan Schleiermacher gan mlynedd yn ôl, pan ddehonglodd Berson Crist yn nhermau Ei "ddwyf-ymwybyddiaeth" neu "ymwybyddiaeth o Dduw" (*Gottesbewusstsein*) yn lle yn nhermau Ei "ddwy natur." Rhaid i ninnau hefyd ddechrau gyda'i ymwybod o'i berthynas bersonol â Duw'r Tad. Ac y mae'r cyfnewidiad o athrawiaeth y Tadau Eglwysig a'r Oesoedd Canol i'n dull modern o feddwl am Grist yn ddyledus i raddau mawr i'n hamgyffrediad mwy realistic a meddylegol o bersonoliaeth fel proses ymwybodol.

4. Rhaid ychwanegu gair byr ar *Gymdeithaseg*, gwyddor a ddug i amlygrwydd gategori pwysig yr *ymwybyddiaeth gymdeithasol* fel peth sy'n elfen hanfodol mewn personoliaeth. Y mae Cymdeithaseg wedi ein cynorthwyo i amgyffred nad oes y fath beth ag unigolyn pur, bod personoliaeth yn beth na ellir mo'i sylweddoli ond mewn cymdeithas, lle mae cymundeb a chydweithrediad rhwng llu o bobl a'i gilydd. Gellir cymharu personoliaeth i gylch, gyda'r unigolyn fel ei ganolbwynt a chymdeithas fel ei amgylchedd na byddai'r canolbwynt hebddo yn ddim ond megis pwynt diflannol. Nid rhywbeth mewn gwagle oedd personoliaeth hyd yn oed Iesu Grist, ond peth a ddatblygodd trwy gyfrwng cymdeithas a baratowyd ar Ei gyfer yng ngoruchwyliaeth ddoeth Rhagluniaeth. Ni ddaeth i dorri ond i gyflawni'r hyn oedd o werth yn yr etifeddiaeth gymdeithasol yr aeth i mewn iddi, yn arbennig etifeddiaeth crefydd broffwydol ac apocalyptig cenedl Israel. A throsglwyddodd yntau yn ôl llaw Ei gyfraniad arbennig Ei Hun i lawr i'r oesoedd trwy gyfrwng ac oddi mewn i'r amgylchfyd cymdeithasol, yn arbennig yr Eglwys Gristnogol.

5. Rhydd *Moeseg* inni ddehongliad o bersonoliaeth o safbwynt ei chynnwys a'i delfryd *moesol*. Edrych Moeseg ar bersonoliaeth nid yn unig (fel y gwna Meddyleg) fel ymwybyddiaeth neu brofiad, ond fel profiad hunanymwybodol dan reolaeth ewyllys *foesol* yn graddol sylweddoli amcanion moesol. Credwn mai *personoliaeth o'i deall yn foesegol* yw'r categori uchaf i athroniaeth a hefyd i ddiwinyddiaeth Gristnogol. A thasg diwinyddiaeth heddiw yw

moesoli fwy-fwy athrawiaeth Person Crist ar sail syniad mwy moesol am Dduw a dyn. Os ydym i obeithio datrys problem undod y dwyfol a'r dynol yng Nghrist rhaid inni geisio deall Duw a dyn yng ngoleuni'r gwerthoedd moesol a ddatguddiwyd ym mywyd a chymeriad Iesu. Golyga hyn, ar y naill law, ddychwelyd i'r syniad Beiblaidd am *Dduw* fel ewylllys foesol—fel cyfiawnder a chariad—yn lle'r syniad Groegaidd amdano (a 'orweddaï dan yr hen gredoau) fel “bod” noeth a ddiffinnid mewn termau negyddol megis anfeidroldeb, anfarwoldeb, anghyfnawidoldeb, anallu i ddioddef. Gwerthoedd moesol yw'r allwedd orau i ystyr y syniad o Dduw. Ar y llaw arall golyga fod *dyn* yntau i'w ddeall fel personoliaeth foesol, a grewyd ar ddelw Duw ac a fwriadwyd i gymdeithasu â Duw. Rhydd hyn gymorth inni ddeall yr Ymgawdoliad fel eithafbwynt dau fudiad personol,—mudiad dyn tuag at Dduw yn ymateb i fudiad blaenorol Duw tuag at ddyn—yn hytrach nag fel cyfochredd dau sylwedd neu ddwy natur na pherthynant yn hanfodol i'w gilydd.

6. A oes gan *Athroniaeth ddiweddar* gategoriau i'w cynnig inni ar gyfer llunio athrawiaeth am Grist? Tra mae'r gwyddorau yn ymwneuthur ag *agwedddau* penodol i brofiad, maes priod athroniaeth yw'r profiad *cyfan*, a chais amgyffred natur ac ystyr eithaf y cwbl. Dywedodd rhywun, “Nid oes athroniaeth ddiweddar; nid oes ond athronwyr diweddar.”¹⁰ Y mae hyn i raddau yn wir. Ond credwn fod yna fudiad cryf i gyfeiriad athroniaeth sy'n debyg o wneuthur cyfiawnder â'r olwg ar fywyd a geir yn oblygedig yn y profiad Cristnogol. Ni allwn yma ond rhoi amlinelliad llwm o brif egwyddorion athroniaeth o'r fath.¹¹

(1) Yn gyntaf oll cawn gategori *gwerth*, sy'n debyg o gael ei dderbyn fwyfwy fel egwyddor uwchaniaiol

¹⁰ W. R. Matthews, *Studies in Christian Philosophy*, t. 76.

¹¹ Gweler llyfrau fel *The Realm of Ends*, gan James Ward (1911); *The Idea of God in the Light of Recent Philosophy*, gan A. S. Pringle-Pattison (1917); *Moral Values and the Idea of God*, gan W. R. Sorley (1918). Am fy ngolygiadau i, caniatu imi gyfeirio at fy *Philosophy of Religion* (1924).

derfynol. Categori mewn economeg yn y lle cyntaf yw "gwerth" (o'i wahaniaethu oddi wrth "bris"). Oddi yno fe'i cymerwyd drosodd gan feddyleg, lle y cyfeiria at ddymuniadau a'r boddhad ohonynt. Y pethau y teimlwn sydd â gwerth ynddynt i ni yw'r pethau sy'n gallu boddhau ein dymuniadau. Yna daw "gwerth" yn egwyddor foesegol—neu'n fwy cyffredinol, yn egwyddor reoleiddiol (*normative*)—yn cyfeirio nid at yr hyn sy fel mater o ffaith yn boddhau dymuniad rhyw berson unigol neilltuol mewn tymer meddwl neilltuol, ond at yr hyn a *ddylai* foddhau dyn fel y cyfryw,—mewn geiriau eraill, yr hyn sydd nid yn foddhaus ond yn foddhaol. "Fe ddichon i ddyn fod yn foddhaus pan yw'n feddw, ond nid yw ei foddhad yn foddhaol" (Bosanquet). Fel hyn daw gwerth i olygu yr hyn sy'n goresgyn yr unigolyn fel y cyfryw neu ddymuniad y foment a'i foddhad, yr hyn sy *ynddo'i hunan* yn ddymunol, boddhaol, a da, o'i farnu yng ngoleuni rhyw safon gyffredinol a gwrthrychol. Yn y modd hwn fe'n harweinir at yr egwyddor uwchaniadol o wrthrycholdeb gwerthoedd a'u dilysrwydd fel datguddiadau o natur realiti eithaf pethau. Deuwn i weled bod gwerthoedd dyn nid yn unig yn fewnol foddhaus ond yn wrthrychol foddhaol ac yn dystion cywir i natur pethau. Felly o fod yn gategori meddylegol daw "gwerth" yn gategori uwchaniadol.

(2) Yn ail, cawn egwyddor *graddoliad* gwerthoedd.¹² Nid yw gwerthoedd oll yn gyfartal werthfawr, h.y., nid ydynt yn foddhaus a boddhaol i'r un graddau â'i gilydd. Cyfeirir yn barhaus gan athronwyr diweddar at y ffaith bod yna wahanol lefelau o realiti y gellir eu graddoli ar raddfa esgynnol o ran gwerth. Y mae'n arferol dywedyd bod y graddoliad hwn yng nghyfansoddiad y cyfanfyd yn cyrraedd ei bwynt uchaf yn nhrindod y gwerthoedd cynhenid a gwreiddiol, *Daioni*, *Prydferthwch* a *Gwirionedd*.

¹² Gweler *Christus Veritas*, gan yr Esgob William Temple (1924), pen. i a ii; ac yn llawnach *Space, Time and Deity* gan S. Alexander (1920); *Emergent Evolution* gan C. Lloyd Morgan (1923), a *The Reign of Relativity* gan Arglwydd Haldane (1921).

Eithr oni allwn symud gam ym mhellach a dywedyd gyda Phlato mai gwerth eithaf y cyfanfyd, y gwerth nad yw pob gwerth arall ond arwedd ohono neu gyfrwng iddo, yw *Daioni*? Ac oni allwn fyned ym mhellach fyth a dywedyd gyda Christnogaeth mai enaid *Daioni* yw *Cariad*? Felly *Cariad* yw'r Realiti Eithaf; a Duw, *cariad* yw. Nid oes dim yn hanfodol a diamodol dda, medd Kant, ond yr ewylllys dda. Felly yr Ewyllys berffaith dda (sef Duw) yw Gwerth eithaf y Cyfanfyd. Ac nid oes ystyr i werthoedd ond mewn byd sydd â phersonoliaeth yn categori pwysig ynddo, canys nid oes dim yn meddu ar werth ond i berson. Ac Iesu Grist yw personoliaeth uchaf a gorau hanes. Ef gan hynny yw'r allwedd orau i natur realiti. Nid dysgu *am* gariad yn unig a wnaeth Ef, ond Ei gorffori yn Ei bersonoliaeth a'i fywyd. Trwy hynny datguddiodd mai *cariad* yn hanfodol yw Duw.

(3) Trwy'r egwyddor hon o raddoliad gwneir yn bosibl cymodi *mewnfodaeth* ac *uwchfodaeth*. Y mae'r meddwl diweddar yn bur gyfarwydd â'r syniad o fewnfodaeth, i raddau mawr oherwydd dylanwad Hegeliaeth. A dylai'r categori o fewnfodaeth fod yn dra defnyddiol inni yn ein hymgais i lunio athrawiaeth am Grist, yn enwedig yn ogymaint â'i fod yn rhagdybio perthynas a thebygrwydd anian rhwng Duw a dyn. Ond egwyddor undod heb wahaniaethiad yw *mewnfodaeth* ar ei phen ei hun, ac yn arwain i Bantheistiaeth. Lle mae Duw i'r un graddau ym mhopeth, y mae popeth yr un mor dda a dwyfol â'i gilydd. Ond y mae'r syniad o raddoliad gwerthoedd yn diogelu uwchfodaeth yn ogystal â mewnfodaeth. Y mae pob gwerth newydd sy'n ymddangos yng nghwrs datblygiad yn *bod goruwch* y rhai sydd islaw iddo ar y raddfa, tra ar yr un pryd y mae pob gradd o realiti yn cyrraedd ei berffeithrwydd yn unig i'r graddau y meddiennir ef gan yr hyn sydd uwchlaw iddo. Y mae'r Duw uwchfodol yn Ei ddatguddio'i Hun yn gynyddol neu yn mewnfodoli fwyfwy yn lefelau esgynnol realiti—dyweder mater, bywyd, meddwl, ysbryd—a'r proses hwn yn cyrraedd ei anterth yn yr Hwn y dywedwyd amdano

fod " holl gyflawnder y Duwdod yn preswyllo ynddo yn gorfforol."¹³ Y mae holl gynnwys y cymeriad dwyfol i'w gael yn Iesu Grist. Y mae holl werthoedd ysbrydol y Duw uwchfodol yn preswyllo ynddo Ef.

II.

YMGAIS I AILFYNEGIR ATHRAWIAETH AM GRIST.

Rhaid inni'n awr wynebu problem Person Crist mewn modd mwy cyfundrefnus o safbwynt y meddwl modern fel yr amlinellwyd ef uchod. Ymgymernwn â'r dasg o ailfynegi athrawiaeth Ei Berson gyda phob ymdeimlad o anawsterau'r broblem a chyda'r gwyleidd-dra sy'n weddus inni wrth drafod y fath bwnc pwysig a dyrys.

I. Y SEILIAU. 1. Dechreuwn gyda *Iesu Hanes*. Yn ystod y can mlynedd diwethaf a mwy, bu ysgolheigion y Testament Newydd yn hynod lafurus gyda'r " ymchwil am yr Iesu hanesyddol,"¹⁴ sef yr ymgais i fyned o'r tu ôl i'r holl draddodiadau a'r athrawiaethau *am* Grist ac i ddarganfod o'r newydd wir Iesu hanes. Y mae'r dasg hon ymhell o fod wedi ei chwblhau, ac ni chyrhaeddwyd unfrydedd ynglŷn â ffeithiau Ei fywyd a'i ddysgeidiaeth. Ond fe gydnabyddir yn gyffredinol mai Ef yw ffaith fwyaf hanes, a gellir chwanegu mai un o brif ffrwythau'r astudiaeth fanwl o Iesu hanes yw gwerthfawrogiad newydd o nerth a phrydferthwch Ei bersonoliaeth a grym a ffresni Ei ddysgeidiaeth. A dyma lle mae'n rhaid i'r adfyngiant o athrawiaeth Ei Berson gychwyn. Yn yr hen ddiwinyddiaeth nid oedd cymeriad, dysgeidiaeth, bywyd personol a phrofiad Iesu yn cyfrif ryw lawer. Pa mor bwysig a diddorol bynnag y gallai'r pethau hyn fod " er adeiladaeth," yr oeddynt yn amherthnasol i ddibenion yr athrawiaeth

¹³ Col. 29.

¹⁴ *The Quest of the Historical Jesus* yw teitl cyfethiad Saesneg llyfr adnabyddus Albert Schweitzer (1910).

am Ei Berson. Disgynnai'r pwyslais nid ar Ei gymeriad a'i bersonoliaeth hanesyddol yn gymaint ag ar rywbeth a elwid "y ddwy natur," sef rhyw sylweddau neu hanfodion anweledig nad oedd gennym brofiad uniongyrchol ohonynt, oedd yn llechu o dan briodoleddau datguddiedig, gweithgar ac amlwg Ei gymeriad. Ond yn awr yr ymgais yw dechrau, nid gyda haniaethau rhesymegol megis yr hanfod dwyfol a'r natur ddynol y tu ôl i'r person hanesyddol, eithr gyda *chymeriad* Crist fel rhywbeth diriaethol y gallwn ei amgyffred a'i werthfawrogi. A phan ddown wyneb yn wyneb â Iesu'r Efengylau, a chanfod prydferthwch, cadernid, gwroldeb, graslonrwydd a chyfanrwydd Ei gymeriad, gadewir yr argraff ar ein meddwl ein bod ym mhresenoldeb rhywbeth gwir ddwyfol, rhywbeth na fedrwn ni ddim meddwl hyd yn oed am Dduw Ei Hun yn rhagori arno. Rhaid mai un fel hyn yw Duw. Yr ydym bob amser yn rhwym o edrych ar Dduw yn nhermau'r gorau a'r uchaf y gwyddom amdano. A'r gorau a'r uchaf y gwyddom amdano yw Iesu Grist. Fel hyn daw cymeriad a phersonoliaeth Iesu inni yn ddatguddiad a dehongliad o Dduw. Yr ydym yn argyhoeddedig bod y safonau gwerth a ddatguddir yn Ei ddysgeidiaeth, ac yn fwy byth yn Ei fywyd ysbrydol, yn derfynol, ac felly yn ddwyfol, a'n bod ynddo Ef yn dyfod i gyffyrddiad â realiti na allwn feddwl am ddim yn uwch a chyfoethocach nag ef.

Unwaith eto sylwn ar y gwahaniaeth rhwng y ffordd fodern a ffordd yr hen uniongrededd. Ceisiai'r hen ddiwinyddiaeth ddiffinio Crist yn nhermau Duw; yn awr yr ydys yn diffinio Duw yn nhermau Crist. O'r blaen cychwynnid gyda Duw, gan ragdybio ein bod yn gwybod eisoes beth a pha fath un yw Duw, ac yna aed ymlaen i ddywedyd, "Un fel yna yw Crist." Dyna ystyr diffiniad Cyngor Nicea o'r Mab fel un "o'r un sylwedd" â'r Tad. Ond heddiw, gyda'n dulliau mwy empiric a hanesyddol, cychwynnwn gyda'r dybiaeth ein bod yn adnabod Iesu hanes yn well nag yr adwaenwn Dduw ar wahân i Iesu, ac yna awn ymlaen i ddywedyd, "Rhaid mai un fel yna yw Duw." Down i adnabod y gogoniant tragwyddol

wrth yr adlewyrch ohono a geir "yn wyneb Iesu Grist." Y mae Crist i ni, fel i Baul, yn "ddelw'r Duw anweledig," yn ddarlun *in miniature* o'r cymeriad dwyfol. Y mae'n wir nad oedd Iesu yn nyddiau Ei gnawd yn hollbresennol, hollalluog a hollwybodol. Felly, os goddefir yr ymadrodd, yr oedd yn llai na Duw o ran "maint." Er hynny yr oedd yn un â Duw o ran ansawdd. Ac nid yn nhermau maint yn bennaf y mae diffinio Duw, ond yn nhermau ansawdd. "Y mae gennym ni feddwl Crist,"—a dyna'r allwedd sy gennym i feddwl Duw. "Meddwl Crist," dyna rywbeth mwy realistig, llai haniaethol a mwy diriaethol, haws inni afaelyd ynddo a'i feddiannu na'r "ddwy natur mewn un person" y sonnid cymaint amdanynt gynt. "Y mae Duw yn Grist-debyg,"—dyma rywbeth mwy arwyddocaol i ni heddiw na dywedyd, "Y mae Crist yn Dduw-debyg." A bydd yn rhaid i werthfawrogiad o gymeriad a phersonoliaeth ddynol Iesu lanw llawer mwy o le yn yr athrawiaeth am Grist yn y dyfodol nag a wnaeth yn y gorffennol.

2. Dywedasom bersonoliaeth "ddynol," canys pa beth bynnag arall y deawn i'w ddywedyd am Iesu, y mae cred yn Ei *ddyndod gwirioneddol a llawn* yn hanfodol. Perthynai iddo holl nodweddion dyn real. Yr oedd iddo ymwybyddiaeth ddynol normal, yr oedd yn ddarostyngedig i ddeddfau a chyfyngiadau cyffredin y bywyd dynol (yn anianyddol ac yn feddylegol), fe'i ganwyd a bu farw, tyfodd mewn corff a meddwl, cyfranogodd o syniadau traddodiadol Ei oes ar faterion yn dal perthynas â gwybodaeth fydol, cyrhaeddodd brofiad a gwybodaeth gynyddol trwy'r un sianeli cyffredin â dynion eraill, fe "ddysgodd ufudd-dod trwy'r pethau a ddioddefodd," yr oedd yn ddarostyngedig i demtasiwn real eto heb bechod (nid oedd y ffaith Ei fod yn ddibechod mewn un modd yn tynnu oddi wrth Ei wir ddyndod; yn hytrach ein pechod *ni* sy'n ein gwneuthur yn llai na dynion), ac yn Ei fywyd crefyddol arddangosodd yn berffaith deip dynol o dduwioledeb,—gweddi, ymdeimlad o ymddibyniaeth ar Dduw, cymundeb mabaidd â Duw ac ymostyngiad i'w ewyllys. Nid oes i'r syniad docetaidd, sy'n gosod allan

Ei ddyndod fel rhywbeth nad yw'n ddim mwy na drychiolaeth ddisylwedd neu orchudd tenau yn hanner cuddio ac yn hanner datguddio Ei dduwdod,—nid oes i'r fath syniad, meddaf, na sail yn yr Efengylau na swyn i'r meddwl modern. Fel mater o ffaith, condemnwyd docetiaeth bob amser gan yr Eglwys fel heresi. Eto yn ei diwinyddiaeth ac yn ei bywyd crefyddol gadodd yr Eglwys i ddyndod Crist syrthio'n ôl bron o'r golwg. Yn *ffurfiol* yr oedd Ei ddyndod dilys a llawn yn elfen yn y gredo unionged bob amser, o leiaf o Gyngor Chalcedon ymlaen; ond yn *ymarferol* tueddai fwyfwy i fynd yn llythyren farw. Ond amdanom ni, derbyniwn yn ddiymatal Ei ddyndod real a chyflawn heb nac ymddiheuriad na chyfaddawd. Ymlawenhawn mewn meddwl amdano, nid fel “ffigur leyg” mewn diwinyddiaeth, eithr fel ein Hesiampl berffaith yn y bywyd moesol a chrefyddol, fel “un ohonom ni” mewn gwirionedd, er y cyntaf yn rhengoedd dynion, fel “arloesydd” y rhai sy'n byw trwy ffydd yn Nuw (*cf.* Heb. 12²).

3. Er hynny, heb dynnu yn y radd leiaf oddi wrth Ei wir ddyndod, sylwn fod yr Iesu hanesyddol yn *sefyll mewn perthynas gwbl eithriadol â Duw*. Y mae dau beth yn arbennig yn Ei uno mewn modd eithriadol â Duw, yn chwanegol at y perffeithrwydd cymeriad a'r cydbwysedd moesol y cyfeiriwyd atynt eisoes.

(a) Ei adnabyddiaeth a'i brofiad nodedig o agos o Dduw. Yn wir, fel y dysgodd Schleiermacher, Ei ymwybyddiaeth o Dduw oedd nodwedd ganolog Ei ymwybyddiaeth. Lliwiodd Ei holl brofiad a'i holl osgo tuag at fywyd. A chymerth yr ymwybyddiaeth honno y ffurf o ymdeimlad personol hynod agos o fabolaeth yn Ei berthynas â Duw. Nid bod Ei ymwybyddiaeth fabol yn rhywbeth y tu allan, megis, i'w ymwybyddiaeth ddynol, ond mai'r ffurf nodweddiadol a gymerth Ei ymwybyddiaeth ddynol oedd yr ymwybyddiaeth o berthynas fabol tuag at Dduw. Y mae ymadroddion pwysleisiol a mynych fel “Fy Nhad,” “y Tad,” “y Mab” yn awgrymu perthynas o adnabyddiaeth a chydabyddiaeth

a chyfeillach ddigymar. “Nid edwyn neb y Mab ond y Tad; ac nid edwyn neb y Tad ond y Mab, a'r hwn yr ewyllysia'r Mab Ei ddatguddio iddo.”¹⁵ Yma y mae'r gair “adnabod” yn golygu mwy na “gwybod am”; golyga'r wybodaeth fewnol, ddigyfrwng, uniongyrchol sy'n tarddu o brofiad personol byw. Nid rhywbeth bentyg ac ail-law oedd Ei wybodaeth o Dduw ond rhywbeth yn tarddu o fewnolrwydd neu agosrwydd y berthynas a'r cymundeb rhyngddo a'r Tad. Y mae Ei grefydd bersonol yn datguddio cyfathrach fabol â Duw ac ymddibyniad mabol perffaith arno—ymddiriedaeth, cariad, teyrngarwch—osgo Mab delfrydol at Dad delfrydol, ynghyda pharchedigaeth addolgar tuag at Un a gydnabyddai fel “Arglwydd nef a daear.”¹⁶

(b) Awdurdod ac Arglwyddiaeth. O'r ymdeimlad o'i berthynas fabol ddigymar â'r Tad daeth iddo'r ymdeimlad o swydd neu alwedigaeth ddigymar yn Ei berthynas â Theyrnas Dduw. Daeth i'w ystyried Ei Hun fel un a alwyd yn arbennig i fod yn oruchwyliwr pwrpas eithaf Duw ynglŷn â'r byd a gweinyddwr barn derfynol dynion. Penderfynwyd y ffurf a gymerth Ei ymdeimlad o alwedigaeth i raddau mawr gan y gobaith Meseianaid oedd yn ysbrydiaeth ac yn draddodiad ymhlith yr Iddewon, ond yn hanfodol yr oedd yn annibynnol ar y ffurf hanesyddol a lleol oedd i'r syniad o Feseia. Bydd mwy o ystyr yn y syniad o Feseianaeth i ni heddiw os gosodwn yn ei le y syniad o *alwedigaeth* neilltuol mewn perthynas â Theyrnas Dduw. Gellir dehongli yn y modd hwn hyd yn oed y rhannau apocalyptaid o'i ddysgeidiaeth. Ac yr oedd yr ymdeimlad hwn o alwedigaeth ynglŷn â Theyrnas Dduw yn rhoi iddo acen o awdurdod. Y nodyn hwn o awdurdod arglwyddiaethol a dynnodd bobl ato gyntaf. “Clywsoch ddywedyd wrth y rhai gynt . . . ond yr ydwyf i yn dywedyd i chwi”; “Yr oedd efe yn eu dysgu hwynt fel un ag awdurdod ganddo, ac nid fel yr ysgrifenyddion.”¹⁷ Gwir nad awdurdod grym noeth

¹⁵ Math. 1127. ¹⁶ Math. 1125. ¹⁷ Math. 533, 729; cf. Marc 227.

mohono, ac nad awdurdod gyfreithiol fel eiddo deddf orfodol, ormesol, estronol a osodir arnom o'r tu allan, eithr awdurdod o nodwedd foesol ac ysbrydol, fel eiddo'r gwirionedd ei hun, sy'n cario argyhoeddiad am ei fod yn cydgordio â'r dyfnaf sydd ynom, ac yn cyfateb i'n hanghenion pennaf. Penarglwyddiaeth cariad yw'r eiddo Ef, eithr penarglwyddiaeth er hynny. A ffynhonnell eithaf pob gwir awdurdod ac arglwyddiaeth yw Duw. Wrth lefaru a gweithredu gydag awdurdod llefarodd a gweithredodd Iesu "o ochr ddwyfol realiti" (os cawn ddefnyddio ymadrodd Denney heb i hynny olygu ein bod yn rhagdybio agendor hollol rhwng y dwyfol a'r dynol).

4. Er hynny, er bod Iesu yn sefyll mewn perthynas mor agos â Duw yn Ei brofiad mabol ac yn Ei ymdeimlad o alwedigaeth ynglŷn â'r Deyrnas, eto, *nis gwnaeth Ei Hun yn un â Duw*, yn yr ystyr o feddwl am Dduw ac Yntau fel yr un a'r unrhyw Fod. Meddyliodd a llefarodd am Dduw fel am Un Arall. Pwyntiodd y tu hwnt iddo'i Hun at y "Tad, Arglwydd nef a daear."¹⁸ Nid oes ddim yn yr Efengylau i gyfiawnhau'r syniad Sabelaidd nad oedd y gwahaniaeth rhwng Tad a Mab yn real, eithr mai ymddangosiadol a thros amser yn unig ydoedd. Buasai'r syniad a'i gwnelai'n bersonol un â'r Tad yn dinistrio realiti ymwybyddiaeth fabol yr Hwn a soniai'n barhaus am "y Tad" a'r "Mab" fel mewn rhyw ystyr yn wahanol i'w gilydd. Hefyd gwnelai Ei brofiad crefyddol, sydd i ni yn beth sylfaenol bwysig, yn rhywbeth ffugiol a ffuantus; golygai Ei fod wrth weddio ar y Tad yn gweddio arno'i Hun, a gwnelai'r weddi, "Nid fy ewyllys i, ond yr eiddot ti, a wneler," yn gwbl ddisynnwyr. Gwir y priodola'r Bedwaredd Efengyl iddo'r geiriau, "Myfi a'r Tad un ydym." Ond y mae undod y Tad a'r Mab yn gynwysedig yn hyn, y corfforir ac y datguddir yn llawn yng Nghrist y gwerthoedd ysbrydol sy'n ddwyfol a therfynol. Ynddo Ef mynegwyd cariad, santeiddrwydd a

¹⁸ Math. 1125.

nerth achubol Duw. Yn wahanol i bethau materol, gall gwerthoedd ysbrydol gael eu meddiannu'n gyffredin gan fwy nag un person. Gallwn synied am ddwy ewyllys neu ddau feddwl fel yn un â'i gilydd o ran cynnwys er iddynt aros yn ffurfiol yn wahanol i'w gilydd. Gall gwahanol bersonau feddu ar yr un wybodaeth, yr un olwg ar fywyd, yr un delfrydau a'r un pwrpas, heb drwy hynny yn y radd leiaf golli eu personoliaeth wahaniaethol neu ymgolli yn ei gilydd. Ac yn wir y mae cydgordiad a chymdeithas a chydweithrediad o'r fath rhwng meddyliau gwahanol yn ffurf anhraethol uwch a chyfoethocach o undeb nag unrhyw undod pantheistaidd lle y byddai'r llawer yn ymgolli yn yr un. Felly dywedwn fod ewyllys y Mab yn un o ran cynnwys ag ewyllys y Tad, ond na soddir mohoni ynddi eithr eu bod yn parhau i weithredu ar wahân fel ewyllys bersonol y Mab. Yr oedd Duw i Grist yn *Writhrych* ffydd, ymddiriedaeth, ufudd-dod a chariad, ac nis collodd Ei Hunan yn y Gwrthrych.

5. Yn *niwinyddiaeth foreaf yr Eglwys gyntefig* yr oedd Iesu yn ddirprwy is-ddarostyngol ac yn Fab mabwysiedig Duw yn hytrach na'i fod Ei Hun yn wir Dduw. "Iesu o Nasareth, gŵr profedig gan Dduw"; "ddarfod i Dduw wneuthur yn Arglwydd ac yn Feseia yr Iesu hwn a groeshoeliasoch chwi."¹⁹ Ond yr oedd eu *profiad crefyddol* ohono fel y Crist byw a dyrchafedig yn eu harwain i fod yn ymwybodol ohono fel un oedd yn gweithredu arnynt o'r tu fewn i'r cylch dwyfol ("ar ddeheulaw Duw"). Yr oedd Duw'r Creawdwr a'r Cynhaliwr, Iafe'r grefydd Iddewig, yn tueddu i gilio i'r cefndir, a daeth Crist bron i lanw Ei le yn y profiad crefyddol. I Baul perthynai i Grist werth ysbrydol Duw Ei Hun, fel Arglwydd ac Achubwr. Yr oedd bod "yng Nghrist" yn ymarferol yn gyfystyr â bod "yn Nuw." Golygai marw "fod gyda Christ." Daeth Crist i Baul i feddu hyd yn oed ar ystyr hollfydol. Trwyddo Ef ac ynddo Ef ac iddo Ef y mae popeth yn y nefoedd ac ar y ddaear (Col. 1^{16c}; cf. Heb. 1², 3, Ioan 1¹⁻¹⁴).

¹⁹ Act. 2²², 3⁶.

Fel hyn ceir momentau ym mhrofiad crefyddol Paul pan duedda i wneuthur Crist yn gwbl un â Duw. Er hynny erys yn fyr o'u gwneuthur yr un peth yn union â'i gilydd. Y mae ffrâm ei feddwl o hyd yn cynnwys dau fod neu ddau ganolbwynt gwahanol, sef y Duw Goruchaf a Iesu Grist (ac weithiau ceir trydydd canolbwynt, yr Ysbryd Glân; ond nid oes a fynno hyn yn uniongyrchol â'r pwnc mewn llaw). Mewn un paragraff nodedig yn un o epistolau cynharaf Paul ceir mwy nag awgrym bod teyrnasiad Crist fel dirprwy dwyfol i ddyfod i ben, "fel y byddo Duw oll yn oll" ("gwbl yng nghwbl," Cyf. Aberystwyth; 1 Cor. 15²⁴⁻²⁸). Ond daethpwyd i edrych ar Dduw'r Creawdwr ac Awdur Rhagluniaeth fel yn un o ran cymeriad a phwrpas â Iesu. Daeth Iesu i'r profiad Cristnogol i feddu ar "werth crefyddol Duw."

6. Y mae gennym felly yn y T.N. mewn rhyw ffurf neu'i gilydd ddwy ffaith gyfochrog,—ar y naill law y gydnabyddiaeth o Grist fel personoliaeth ddynol, hanesyddol, ac ar y llaw arall y gwerthfawrogiad crefyddol ohono fel yn meddu ar werth dwyfol i'r profiad. A dyma'n union y ddwy ochr sydd ym mhob oes wedi eu cynnig eu hunain i'r profiad a'r meddwl Cristnogol. A dyna sy'n cyfansoddi problem Person Crist. Diffiniodd yr Eglwys Grist fel un oedd ar unwaith yn wir Dduw ac yn wir ddyn, ond a oedd er hynny yn un Person ac nid yn ddau. A'r broblem i ni yw, Pa fodd y gallwn wneuthur hyn yn real a dealladwy i ni heddiw? A allwn ffurfio athrawiaeth a wna gyfiawnder ar y naill law â'r Iesu dynol, hanesyddol, ac ar y llaw arall â'r lle a roddodd y profiad Cristnogol iddo bob amser fel un yn gweithredu ar ddynion "o ochr ddwyfol realiti," tra ar yr un pryd yn diogelu unoliaeth Ei Berson?

II. YR ATHRAWIAETH. Y mae i'r broblem ddwy arwedd: (1) Perthynas Crist â'r Duwdod Tragwyddol; (2) perthynas yr elfen ddwyfol â'r elfen ddynol yn y Person Ymg nawdoledig. Perthyn y gyntaf i'r hyn a elwir yn gyffredin yn Broblem y Drindod, a'r olaf i broblem Person Crist mewn ystyr fanylach.

1. *Beth yw perthynas Iesu Grist â Duw'r ffydd undduwviaethol*, pa un a alwn Ef yn Dduw'r Creawdwr, neu Dduw'r Tad, neu'r Duwdod, neu yn iaith athroniaeth yr Absolwt neu'r Realiti Eithaf? Os derbyniwn dystiolaeth ddifwlch y profiad Cristnogol mai'r Crist-werthoedd yw'r gwerthoedd eithaf, yna, pa fodd yr effeithia hyn ar ein hathrawiaeth am Dduw neu am berthynas Crist â Duw? Ar yr olwg gyntaf nid oes gennym ond un o ddau beth i ddewis ohonynt:

(1) Od yw'r holl werthoedd dwyfol yng Nghrist, oni allwn ddywedyd dim mwy am Dduw nag y gallwn ei ddywedyd am Grist, yna, gellid casglu, y mae Ef yn Dduw mewn ystyr absolwt, ac nid oes angen am Dduw arall heblaw Ef. Dyma'n ymarferol ddamcaniaeth a elwir yn Sabeliaeth, sy'n gwneuthur Crist yn gwbl un â Duw'r Creawdwr neu'r Realiti Eithaf, neu'n fwy cywir yn un o foddau'r Realiti hwnnw. Gall hyn ymddangos fel petai'n bodloni'r angen crefyddol, ond cyfyd ohono anawsterau deallol anodd eu datrys. E.g., pa beth a ddaeth o egwyddor gynhaliol y cread neu o drefn Rhagluniaeth gyffredinol y cyfanfyd yn ystod "dyddiau Ei gnawd"? Heblaw hynny, y mae'r ddamcaniaeth hon (fel y gwelsom) yn myned o dan sylfeini realiti ymwybyddiaeth fabol Crist a'i brofiad crefyddol a'i ymdeimlad o ddibyniaeth ar Arall. Ymddengys hefyd ei bod yn darostwng Ei ddyndod i lefel drychiolaeth neu rith.

(2) Y dewis arall, fel yr ymddengys, yw bod yna ddau Dduw, y gellid priodoli iddynt swyddi gwahanol yn null amldduwiaeth. Gellid gwahaniaethu rhyngddynt trwy alw'r naill yn Dduw'r Creawdwr, a'r llall yn Dduw'r Prynwr neu'r Iachawdwr. Ond y mae hyn yn gwneuthur llongddrylliad o undduwiaeth, sy'n hanfodol i'r ffydd Gristnogol ac i athroniaeth gywir am y cyfanfyd fel y ffurfia un gyfundrefn o realiti.

(3) Fel mater o ffaith gwrthododd yr Eglwys y ddau ddewis a nodwyd, a cheisiodd lwybr canol rhyngddynt. Ar y naill law, gwrthododd hunaniaethu'r Tad a'r Mab yn null y Sabeliaid, a mynnai fod gwahaniaeth parhaol

rhyngddynt. Ar y llaw arall, gwrthododd yr un mor bendant eu gwahanu fel dau Dduw, yn null Marcion, a phwysleisiodd eu huniad hanfodol. Y syniad canol a fabwysiadwyd gan yr Eglwys oedd y syniad o ddau “*hypostasis*” oddi mewn i’r un Duwdod (TRI *hypostasis* os cymerwn yr holl athrawiaeth i mewn; gadawn allan athrawiaeth yr Ysbryd Glân i’n hamcan presennol). Haerai fod y Mab “o’r un sylwedd” (*homōousion*) â’r Tad, eithr yn y fath fodd ag i gyfansoddi ail *hypostasis* oddi mewn i’r un “sylwedd” (*ousia*) dwyfol. Yn anffodus y mae *hypostasis* yn derm tra anodd ac amwys. Y mae ei ystyr yn siglo cydrhwng (a) y syniad o ddau “myfi” gwahanol, dau ganolbwynt hunan-ymwybyddiaeth, sef dau “berson” yn ystyr fodern y gair—ac y mae hyn yn arwain drachefn i ddaudduwiaeth—a (b) y syniad o ddwy wedd neu ddau fodd neu ddwy briodoledd i’r un hunan-ymwybyddiaeth neu berson dwyfol (Sabeliaeth unwaith eto). Gwnaeth uniongrededd yr ymgais amhosibl i lunio term canol yn cyfleu rhywbeth *llai* na’r syniad o ddau Berson dwyfol hunan-ymwybodol a rhywbeth *mw*y na dau fodd neu ddwy briodoledd yn yr un Person. Ond nid yw categori canol o’r fath yn ddim ond tric geiriol nad oes ddim yn cyfateb iddo yn ein profiad. A chan nad oes gennym brofiad o beth cymysgryw o’r fath, ni all ein rheswm na’n dychymyg roi un ystyr iddo. Ymddengys yn anonest i ddefnyddio term na allwn gysylltu unrhyw ystyr ag ef. Ymddengys i mi fod rhyw gwiblo cywrain o’r fath wedi gwneuthur mw y o ddrwg i ddiwinyddiaeth na dim arall. Y mae’r dogma uniongred am y Drindod yn wastad mewn cyflwr o gydbwysedd anwadal (*unstable equilibrium*) rhwng heresi Tri-duwiaeth ar y naill law a heresi Sabeliaeth ar y llaw arall. Cais gyfuno mantais y ddau tra’n osgoi eglurder a chysondeb y naill a’r llall. Ond y mae’r gorchwyl o gadw’r ddysgl yn wastad rhwng y ddwy heresi yn un mor anodd a chynnil fel nad ydym yn synnu gweld uniongrededd braidd yn ddiarwybod iddi’i hun yn gogwyddo yn awr tuag at y naill, bryd arall tuag at y llall, yn ôl fel y bo’n taro orau ar y pryd. Pan yw’r

awydd i ddiogelu *undod* Duw (a chadw hefyd y gred yn Nuwdod Crist) yn oruchaf, y mae'r duedd tuag at Sabeliaeth. Pan yw'r diddordeb gryfaf ym mhersonoliaeth wahaniaethol Crist ac ym "mhersonau" gwahaniaethol y Drindod, y mae'r duedd tuag at Driduwiaeth. Ond nid yw polisi'r pendil yn gynorthwyol. Rhaid inni wneuthur ein meddwl i fyny, ac nid ceisio "chwarae ffon ddwybig."

(4) Awgrymwn ddatrys y broblem ar y llinellau a ganlyn : Rhaid inni roi i fyny'r hen ymgais i ddiffinio Duw, a pherthynas y Mab ag Ef, yn nhermau "sylwedd," neu yn nhermau categori mor amwys â *hypostasis* sy'n siglo rhwng "sylwedd" neu briodoledd o sylwedd a "pherson." Fel y gwelsom, ni olyga "sylwedd" fawr i ni o'i ddefnyddio am fodau ysbrydol (Duw, Crist, dyn) oni allwn roi iddo ystyr feddylegol a moesegol. Cawn fwy o gymorth yn y syniad Hebreig a Christnogol am Dduw fel Ewyllys gyfiawn a chariadus yn gweithredu mewn natur a hanes, nag yn y syniad athronyddol Groegaidd (a ddylanwadodd yn fawr ar y dogma eglwysig) am Dduw fel Bod noeth sydd â'i natur yn un na ellir ei disgrifio ond mewn termau haniaethol a negyddol. Rhaid inni feddwl am Dduw nid fel hanfod neu sylwedd static ond fel Ysbryd byw, dynamic yn yr Hwn y cartrefa'r holl werthoedd personol a moesol. "Ysbryd yw Duw," "Duw, cariad yw"; pwrpas rhesymol a moesol yn cyrraedd ei anterth mewn cymdeithas o ysbrydoedd a alwodd Crist yn Deyrnas Dduw a Phaul yn Deulu Duw,—dyna yw Duw. A rhaid diffinio Crist hefyd yn yr un termau. Yr oedd yn un â'r Tad mewn cymeriad, pwrpas, a chariad. Y mae'n amheus a ellir mynegi'r undod rhwng y Mab a'r Tad mewn termau uwch neu gyfoethocach nag yn nhermau cytgord meddwl ac ysbryd, cydrywiaeth pwrpas, cyd-ddealltwriaeth a chymundeb a chydweithrediad perffaith, cyfundod gwerthoedd. Y mae hyn yn beth mwy arwyddocaol na dywedyd bod y Mab wedi Ei gyfansoddi o'r un deunydd neu sylwedd â'r Tad. Nid yw galw hyn yn "undeb moesol noeth," fel petai hynny'n

syrthio'n fyr o undod uwchaniaiol, yn ddim ond arwydd o fethiant i werthfawrogi'r gwirionedd bod gwerthoedd moesol yn bethau canolog a therfynol mewn athroniaeth Gristnogol am y cyfanfyd. Y moesol *yw'r* uwchaniaiol yn un o'i arweddau mwyaf datguddiadol ac arwyddocaol. Categoriâu moesol *yw'r* rhai uchaf a feddwn i ddehongli'r cyfanfyd. Pan ddywedwn fod Crist yn un â'r Tad mewn cymeriad a phwrpas, cyraeddasom bwynt na allwn symud tu hwnt iddo oddieithr trwy roi llam i eigion rhyw Absolwt haniaethol, oerllyd, anhysbys, llwm.

Y mae duwdod Crist, gan hynny, yn golygu bod y gwerthoedd a gorfforwyd yn Ei gymeriad ac ansawdd Ei ewyllys yn ddwyfol ac yn datguddio natur y Realiti Eithaf mor bell ag y gellir ei datguddio i ddyn. Golyga fod "goleuni gwybodaeth gogoniant Duw" wedi llewyrchu arnom "yn wyneb Iesu Grist,"²⁰ bod "Duw yng Nghrist yn cymodi'r byd ag Ef Ei Hun,"²¹ ac mai'r neb a'i gwelodd Ef a welodd y Tad (Ioan 14⁹). Y mae'r syniad hwn yn diogelu dilysrwydd y profiad Cristnogol, a ragdybia (yn erbyn Ariaeth) mai Duw Ei Hun ac nid dim llai sy'n gweithredu arnom ac ynom yn Iesu Grist a thrwyddo, fod y gras a'r cariad, y gallu achubol a santeiddiol a brofwn yng Nghrist, yn ffynonellu ym mywyd mewnol ac yng nghymeriad y Duw Tragwyddol Ei Hun.

Os gofynnir inni a *yw'r* elfen ddwyfol a ymg nawdolodd yng Nghrist i'w hystyried fel yn bodoli'n *bersonol* cyn yr Ymg nawdoliad, atebwn ei bod mewn ystyr yn dragwyddol *bersonol*, canys Ysbryd y Duw Tragwyddol a Phersonol ydyw, eithr nid yn yr ystyr ei fod yn Berson *arall* ochr yn ochr â'r Tad oddi mewn i'r un realiti dwyfol, h.y., nid *yw'n* *berson* gwahanol yn ein hystyr fodern i'r gair person fel canolbwynt hunan-ymwybyddiaeth a hunan-reolaeth. Rhaid cofio nad *yw* diwinyddiaeth ofalus erioed wedi priodoli cyn-fodolaeth i holl *bersonoliaeth* ddwyfol-ddynol Crist, eithr yn unig i'r elfen ddwyfol ynddo. Fe ragdybia'r dogma eglwysig fod y *dyn* Iesu wedi ei eni ym

²⁰ 2 Cor. 4⁶. ²¹ 2 Cor. 5¹⁸.

Methlehem ac na fodolai o'r blaen, oddieithr yn ddelfrydol yn y pwrpas dwyfol. A hyd yn oed am y Gair (Logos) ni ellir haeru bod ei gyn-fodolaeth fel *person ar wahân* yn wirionedd a ganfyddir yn uniongyrchol gan ein ffydd brofiadol, oblegid y mae'n amlwg na allwn feddu ar brofiad uniongyrchol o'r Mab fel yn bodoli yn Nuw cyn bod amser. Nid yw ar y gorau ond dehongliad damcaniaethol o'r hyn sy'n oblygedig yn y ffydd honno o'i gweithio allan i'w chynseiliau, ac nid rhaid cadw ato os ceir ei fod yn creu mwy o anawsterau nag y mae yn eu datrys. Ymddengys i mi fod gwerth *crefyddol* athrawiaeth cyn-fodolaeth Crist yn cael ei warantu gan y ddamcaniaeth bod y Crist-werthoedd yn cyn-fodoli yn yr un Duw personol, tra y mae'r olwg hon yn ein rhyddhau o'r anawsterau *deallol* mawr a greir gan athrawiaeth cyn-fodolaeth bersonol y Logos yn Nuw. Diogela ar y naill law undod Duw ac ar y llaw arall undod person hanesyddol Iesu. Digon i'r profiad Cristnogol yw mai egwyddor y Crist (dyweder cariad hunanaberthol) yw egwyddor y Duw Tragwyddol, ac mai hon yw egwyddor bensaernïol a llywodraethol y cyfanfyd. Y mae credu hyn ynddo'i hun yn weithred feiddgar, yn ffydd fawr, anturiaethus, ond fe'i rhagdybir yn y datguddiad o Dduw yng Nghrist.

2. Yr ail broblem yw *perthynas yr elfen ddwyfol yng Nghrist â'r ddynol*. Y mae'r Eglwys wedi ymrwymo i'r gred yn nodwedd ddwyfol-ddynol Ei bersonoliaeth. Ond pa fodd y gall yr un a'r unrhyw berson hanesyddol fod ar unwaith yn ddwyfol ac yn ddynol? Wrth fod yn wir ddwyfol onid yw'n peidio â bod yn wir ddynol, a *vice versa*? Ac os yw'n ddwyfol a dynol, pa fodd yr ydym i ddeall bod y ddwy elfen yn cyfansoddi *un* Person? Dyma wir gnewyllyn Problem Person Crist. Y mae anawsterau'r athrawiaeth draddodiadol yn fawr iawn. Adeiladwyd hi ar y rhagdybiaeth bod y natur ddwyfol a'r natur ddynol yn ddau sylwedd cwbl wahanol ac amryfeilryw (*heterogeneous*). Ond er hynny haera fod y ddau hanfod anghydwedd hyn mewn rhyw fodd anesboniadwy yn ffurfio undod personol. Y mae haeriad

o'r fath yn ymddangos yn debyg iawn i wrthuni neu wrthddywediad noeth, fel y syniad o gylch ysgwâr.

Yr hyn sy'n rhaid inni ei ystyried, felly, yw, A yw Duw a dyn y fath o ran eu natur fel y gallant ymuno â'i gilydd mewn un Person hanesyddol? A oes wahaniaeth real rhyngddynt o ran math neu ansawdd, ac nid o ran graddau'n unig? Os felly, a yw'r gwahaniaeth yn gyfryw ag i wneuthur uniad rhyngddynt yn anamgyffredadwy oddieithr trwy weithred o hollalluowgrwydd noeth yn gwneuthur yr amhosibl yn bosibl a'r annichon yn ffaith?

Gwirionedd sy'n hanfodol i'r meddwl Iddewig a Christnogol yw bod dyn wedi ei greu ar lun a delw Duw. Y mae cyfathrach a thebygrwydd hanfodol, felly, rhwng Duw a dyn, o leiaf yn yr ystyr mai Duw yw sylfaen a ffynhonnell eithaf y gwerthoedd dynol uchaf. "Byddwch chwi gan hynny yn berffaith, fel y mae eich Tad yr Hwn sydd yn y nefoedd yn berffaith"; "Byddwch santaidd, canys santaidd ydywyf fi"; "Duw, cariad yw"; "Ysbryd yw Duw"; "Yr awr hon meibion i Dduw ydym"; "canys Ei hiliogaeth Ef ydym ni."²² Ymddengys felly mai ansoddau hanfodol gwir ddyndod yw hefyd ansoddau hanfodol gwir dduwdod. Os felly, nid oes ddim yn amhosibl ymlaen llaw yn y syniad o uniad rhwng Duw a dyn.

Rhaid cydnabod, fodd bynnag, fod yr ymdeimlad hwn o gyfathrach a pherthynas agos rhwng dyn a Duw yn cael ei gyfartalu yn y profiad crefyddol gan yr ymdeimlad cyferbyniol o rywbeth yn Nuw sy'n ddigymar (*unique*) ac anghyfranadwy. Tra mewn un ystyr y mae Duw o gyffelyb anian â dyn, mewn ystyr arall y mae'n Fod *sui generis* (mewn dosbarth ar Ei ben Ei Hun), fel Creawdwr a Chynhaliwr y byd, ffynhonnell eithaf pob bodolaeth, tarddell bellaf holl adnoddau a grymusterau a gwerthoedd y cread. "Myfi yw'r cyntaf, diweddaf ydwyf fi hefyd; ac nid oes Duw ond myfi."²³ Os anwybyddwn hyn, ein

²² Math. 5⁴⁸, Ioan 4²⁴, 1 Pedr 1¹⁶, 1 Ioan 3², 4^{8, 16}, Act. 17²⁸.

²³ Es. 44⁶.

perygl fydd ffurfio syniad rhy ddynweddol o Dduw, fel math ar uwch-ddyn, "y cyntaf ymhlith Ei gydradd," "only one of the eaches in a distributive world" yng ngeiriau Wm. James (neu yng ngeiriau'r bardd Blake, "Thou art a man, God is no more"). Y mae o leiaf ddwy ystyr y gellir dywedyd bod Duw yn Fod o radd unig (*unique*). Yn gyntaf, Ef yn unig yw'r Bod na ddeilliodd Ei Fod o neb na dim arall ond ohono'i Hun, y Bod hunan-achosol, "a'i hanfod ynddo'i Hun." Y mae pob bod arall yn deillio ohono Ef. Duw, felly, yw'r unig Greawdwr yn ystyr fanwl y gair. Yn ail, Ef yw'r un Bod Cyffredinol.²⁴ Y mae Ef yn fwy felly na "*one of the eaches*." Ac mor bell ag y mae Ei briodoleddau yn anghyfranogol ac *unique*, y mae'n dilyn na ellid cyfranogi ohonynt hyd yn oed gan Iesu Ei Hun neu gan unrhyw berson hanesyddol. "Ni ddichon y Mab wneuthur dim ohono'i Hunan."²⁵ Dyma'r elfen o wir yn athrawiaeth yr ymwacâd, yn ôl Thomasius ac eraill yn y 19eg ganrif. Canfu dysgawdwr yr ysgol hon fod yna briodoleddau yn Nuw na allai Crist yn nyddiau Ei gnawd gyfranogi ohonynt, a cheisient bontio'r agendor rhwng Duw a dyn trwy dybio ddarfod i Fab Duw Ei wacáu Ei Hun o'r cyfryw briodoleddau. Ond lluniasant eu damcaniaeth oddi mewn i ffrâm ac i raddau mawr trwy gyfrwng categorïau yr hen ddogma eglwysig am y Drindod, ac yn y fath fodd nes cyfiawnhau beirniadaeth Ritschl ohoni fel "chwedloniaeth." Ond er hynny da y gwnawn gydnabod yn glir "nad dyn yw Duw,"²⁶ ac nad Duw yw dyn.

Ond y duedd a fu i osod pwyslais rhy unochrog ar y gwahaniaeth rhwng Duw a dyn, a rhy fach o bwyslais ar y gyfathrach ysbrydol rhyngddynt. Y mae hyn yn wir am hen athroniaeth Groeg, ac am ddiwinyddiaeth yr hen Eglwys Roegaidd a sylfaenwyd ar yr athroniaeth honno. Meddyliwyd am Dduw yn nhermau anghyfnawidioldeb

²⁴ H.y., "cyffredinol diriaethol," ac nid "cyffredinol haniaethol." Cf. Oliver Quick, *Liberalism, Modernism, and Tradition* (1922).

²⁵ Ioan 5¹⁹. ²⁶ Num. 23¹⁹.

static, fel realiti di-amser, analluog i ddioddef a hyd yn oed i gydymdeimlo, tra'r oedd dyn yn hanfodol yn greadur marwoldeb a chyfnewidiad. Y mae hyn yn mynd yn ôl at yr agendor rhwng y cyffredinol a'r neilltuol oedd yn nodwedd yn yr athroniaeth Blatonaid. Y canlyniad oedd bod Cristnogaeth uniongred yn siglo rhwng dwy duedd wrthgyferbyniol, er iddi mewn enw gondemnïo'r ddwy duedd fel heresi. (1) Canlyniad mwyaf naturiol y pwyslais ar y gwahaniaeth rhwng Duw a dyn oedd gwneuthur undod person Crist yn gyfystyr â chyfochredd dwy natur wahanol, yn y fath fodd fel na allai'r naill gyfranogi o brofiad a bywyd mewnol y llall. Felly natur *ddynol* Crist yn unig oedd yn cynyddu mewn gwybodaeth, yn cael ei themtio, yn dioddef ac yn marw, tra'r oedd Ei natur ddwyfol ar yr un pryd yn hollwybodol ac uwchlaw pob dioddefaint. Ni allai Ei natur ddwyfol brofi dioddefaint a chydymdeimlad heb wadu ei hegwyddor gyntaf ei hun, sef anghyfnewidioldeb. Fel hyn cawn ddau deip o brofiad na allant ymgymysgu â'i gilydd, yn bodoli'n gyfochrog yn yr un person. Ond nid yw hyn yn hanfodol wahanol i'r syniad o ddau berson, a gondemniwyd fel heresi Nestoriaeth. (2) Y gogwydd arall yw, meddwl am Ei natur ddynol fel ped fai wedi ei sugno i mewn, megis, i'w natur ddwyfol, yn rhinwedd yr undod personol, nes yn ymarferol gael ei dwyfoli a pheidio â bod yn ddynol. Ond prin y gellir gwahaniaethu hyn oddi wrth heresi Eutychiaeth neu Monophysitiaeth, er y rhagdybir ef mewn rhan helaeth o ddysgeidiaeth rhai o brif arweinwyr uniongrededd megis Gregori o Nyssa a Cyril o Alecsandria. Yma eto yr oedd y dogma eglwysig mewn cyflwr o gydbwysedd anwadal rhwng dwy heresi wrthgyferbyniol.

Yn ddiweddar gwnaed ymgais i adnewyddu'r pwyslais ar y gwahaniaeth rhwng Duw a dyn, yn nodedig yn llyfr Otto, *Das Heilige*, a gyfieithiwyd i'r Saesneg dan y pennawd *The Idea of the Holy*, lle y diffinnir Duw fel "yr hwn sydd yn gwbl arall." Ond fel y cydnebydd Otto ei hun, "Efengyl mabolaeth dyn a Thadolaeth Duw yw Efengyl Crist." "He who is 'in heaven' is yet 'our Father.'

That Heavenly Being of marvel and mystery and awe is Himself the eternal, benignant, gracious will."²⁷ Os gwneir cyfiawnder â'r gwirionedd hwn, sy'n nodwedd hanfodol y datguddiad Cristnogol (fel y cydnebydd Otto), yna daw'r "Hwn sy'n gwbl arall" yn Ysbryd cyfeillgar o gyffelyb anian â ninnau, yn Dad yr Hwn sydd â'i hanfod yn gariad.

Y cwestiwn sy'n rhaid inni ei ofyn yw hwn, A yw'r teip dwyfol a'r teip dynol o brofiad yn ddigon cydrywiol i'n galluogi i feddwl am yr un a'r unrhyw Berson hanesyddol fel ar unwaith yn ddwyfol ac yn ddynol? Credwn eu bod. Cyfeiriasom eisoes at y gyfathrach foesol rhwng Duw a dyn. Y mae'r datguddiad yng Nghrist, od yw'n golygu rhywbeth, yn golygu bod cariad fel eiddo Crist yn preswyllo yng nghalon y cyfanfyd. "Duw, cariad yw"; ac y mae cariad fel ansawdd yn hanfodol un, pa un ai yn Nuw ai mewn dyn y mae, er y gwahaniaetha'n ddirfawr yng ngraddau ei berffeithrwydd ac yng nghyffredinolrwydd ei gwmpas. Gellir dywedyd yr un peth am y priodoledau moesol eraill, y rhai sy mewn gwirionedd oll yn gynwysedig mewn cariad. Ond beth am y priodoledau "uwchaniaiol," fel y'u gelwir, megis anfeidroldeb, tragwyddoldeb, hollalluowgrwydd Duw? Oblegid gyda golwg ar y priodoledau hyn yn bennaf yr ymddengys y teip dwyfol a'r teip dynol o brofiad yn anghydweddol ac anghyson â'i gilydd fel na ellir mo'u huno mewn un profiad. Yn y pen draw, gwaelod y cyfan yw'r hen broblem uwchaniaiol ynglŷn â pherthynas Amser a Thragwyddoldeb. Ni allwn yma wneuthur rhagor nag awgrymu safbwynt a'n galluoga i weld, er yn aneglur, y modd y gall y teipiau dwyfol a dynol o brofiad ymagosáu at ei gilydd nes ei gwneuthur yn bosibl inni amgyffred y dichon iddynt gyfarfod â'i gilydd mewn un person hanesyddol perffaith.

Os diffiniwn Dragwyddoldeb mewn modd haniaethol fel cyfamseriaeth heb olyniaeth (*pure simultaneity without*

²⁷ R. Otto, *The Idea of the Holy*, Cyf. Saes. (1923), t. 87.

succession), ac Amser mewn modd yr un mor haniaethol fel olyniaeth bur heb gyfamseriaeth, yna gellid tybio na allant byth gyfarfod â'i gilydd a chydgymysgu mewn un profiad. Eithr nid yw Tragwyddoldeb ac Amser o'u diffinio felly ddim namyn syniadau ffiniol (*limiting conceptions*) o eiddo rhesymeg haniaethol, nad oes ddim yn cyfateb iddynt mewn profiad diriaethol, na dwyfol na dynol. Oblegid *ar y naill law*, ni ddylid meddwl am Dragwyddoldeb Duw fel diamseriaeth (*timelessness*) noeth nad oes ynddo na "chynt" nac "wedyn"; nid cyfamseriaeth absolwt heb olyniaeth mohono. Y mae'n wir y saif Duw mewn ystyr y tu allan i ffrydlif amser, yn yr ystyr o olyniaeth noeth munudau gwahanol, a'i fod yn cynnwys y cwbl mewn un cyfolwg o safbwynt hollgynhwysol y Duwdod. Ond ni saif y tu allan i hylif amser mewn modd cwbl ddidoleddig. Y mae proses amser yn real hyd yn oed i Dduw. Y mae Duw Yntau'n byw ac yn gweithredu mewn amser, heb ymsuddo'n llwyr ynddo. Y mae Yntau'n ymsymud gyda symudiad amser. Y mae iddo brofiadau mewn amser. Nid y syniad Cristnogol am Dduw, fel syniad yr Hindw am Brahma, yw mai Bod cwbl static ydyw, yn preswyllo mewn rhyw dragwyddoldeb digyffro ac anghyffroadwy y tu allan i ferw a therfysg y byd. Yn hytrach meddyliwn amdano fel Ysbryd byw, mewn perthynas fywiol a gweithredol â dylif amser a hanes. Ac *ar y llaw arall*—gan gychwyn yn awr o'r pegwn dynol—nid creadur amser yn unig yw *dyn* chwaith, yn yr ystyr o fyw mewn momentau unigol, didoleddig, diflannol, heb gysylltiad organaidd â'i gilydd. Y mae'n ddinesydd byd tragwyddol, sef cyfundrefn uwchamserol o realiti. Y mae hyn yn neilltuol wir am ddyn fel bod moesol.²⁸ Ond y mae'n wir hyd yn oed am ymwybyddiaeth neu brofiad *fel y cyfryw*, ar wahân i ystyriaethau moesol.

Y mae profiad dyn yn fwy nag olyniaeth noeth o fomentau atomig, pob moment yn marw ar ei genedigaeth

²⁸ Dyna ddysgeidiaeth Kant, sef bod dyn, fel y mae'n foesol, yn ddinesydd y byd real, goruwch ffenomena byd amser.

megis, heb adael dim o'i hôl,—“amser cloc” yw hynny. Y mae gwir amser dyn (fel y dysgwyd inni yn effeithiol gan Bergson) yn barhad—*duration*—sy'n golygu cyddoddiad holl fomentau'r gorffennol ym mhrofiad byw y presennol.²⁹ Ond awn ni ym mhellach na Bergson a dal bod y presennol yn cofleidio nid yn unig y gorffennol ond mudiad dibenyddol tuag at y dyfodol. “(Man) looks before and after, And pines for what is not” (Shelley). Nid caethwas y foment mohono. Y mae ymwybyddiaeth dyn ar bob eiliad yn fath o rychwant (*span*), neu “*duration-block*” sy'n cynnwys cymhathiad o brofiadau byw'r gorffennol ar y naill law, a rhagarfaethiad o'r hyn sydd i'w sylweddoli yn y dyfodol ar y llaw arall. Y mae amser y profiad dynol felly yn fwy nag amser y cloc; y mae'n cyfranogi o'r elfen dragwyddol. Dyna pahan y geilw von Hügel ef yn “*quasi-eternity*.”³⁰ Yn ôl ymadrodd trawiadol Plato, y mae amser yn “ddelw fyw o Dragwyddoldeb.” “In the compresence which is thus an essential feature of our consciousness of time, we already realise, tho' doubtless on an infinitesimal scale, the nature of an eternal consciousness.”³¹ Y mae rhychwant yr ymwybyddiaeth Ddwyfol yn hollgynhwysol; y mae'r eiddom ni yn dra chyfyngedig. Ond yr un yw'r egwyddor yn y naill achos a'r llall. Mewn gair, o'i fynegi'n fyr ac amrwd, y mae elfen o amser ym mywyd tragwyddol Duw, ac elfen o dragwyddoldeb ym mywyd amserol dyn. Felly nid yw'n gyfreithlon inni ddywedyd (os cawn newid gair neu ddau yn llinellau adnabyddus Kipling):

God is God, and man is man,
And never the twain shall meet.

Y mae Tragwyddoldeb ac Amser yn perthyn i'w gilydd. Gall Duw a dyn ymglyfarfod.

²⁹ Am ddysgeidiaeth Bergson am Amser, gweler fy llyfr, *Crefydd a Bywyd* (1915), pen. iv.

³⁰ *Eternal Life* (1912) gan von Hügel, t. 106.

³¹ A. S. Pringle-Pattison, *Idea of God*, t. 354. Cf. James Ward, *Realm of Ends*, t. 468 cc.

Gellid dilyn yr un llinell o ymresymiad gyda golwg ar y syniadau cyferbyniol y Meidrol a'r Anfeidrol. *Finitum capax infiniti*,—gall y meidrol dderbyn yr anfeidrol—dyna arwyddair yr hen ddiwinyddion Lutheraidd.³² Os yw dyn, fel y dysgodd Bosanquet, yn fod “meidrol-anfeidrol,” h.y., yn bersonoliaeth feidrol sy'n cynnwys elfennau a weithreda'n unig yn rhinwedd y ffaith eu bod yn gymwys i dderbyn yr anfeidrol, oni allwn alw Duw yn Ei berthynas â'r cyfanfyd yn Fod “Anfeidrol-feidrol,” sef yr Anfeidrol fyth yn ceisio Ei roddi Ei Hun i'r meidrol? Oni allwn feddwl am yr anfeidrol a'r meidrol, neu Dduw a dyn, fel bob amser yn ymsymud tuag at ei gilydd, ac am Iesu Grist fel y pwynt lle y cyrhaedda'r ddau fudiad eu huchafbwynt perffaith? Yn Ei Berson a'i fywyd Ef cawn ddatguddiad o Fywyd Tragwyddol Duw ym myd amser, yr Anfeidrol yn y meidrol, Duw mewn dyn.

Yn y goleuni hwn dyna yw'r Ymg nawdoliad, y mudiad dwbl wedi cyrraedd Ei anterth, sef mudiad Duw tuag at ddyn, a mudiad dyn tuag at Dduw. Yn ogymaint ag mai cariad yn hanfodol yw Duw, a bod cariad yn unol â'i natur yn dyheu am gael ei roddi ei hun i wrthrych ac ar yr un pryd yn dyheu am feddiannu'r gwrthrych a gerir, y mae yn Nuw allu ac awyddfryd i'w gyfrannu Ei Hun i ddyn ac i ennill dyn yn feddiant iddo'i Hun. Ond y mae mewn dyn hefyd ddyhead cynhenid am Dduw a gallu i'w dderbyn. “Fel y brefa'r hydd,” etc.³³ Dyna yw'r Ymg nawdoliad, sylweddoliad llawn o bwrpas y ddau fudiad personol hyn, cyfarfyddiad perffaith Duw a dyn mewn undeb a chymundeb, cytgord a chydweithrediad llawn.

Ni olyga hyn fod y proses yn gyflawn hyd yn oed yng Nghrist o awr Ei enedigaeth. Nid gweithred a ddaeth yn gyflawn mewn moment oedd cyfuniad y dynol a'r dwyfol yng Nghrist, eithr gweithrediad parhaol a chynyddol. Nid oedd mor llawn, dyweder, yn y Plentyn teirblwydd oed

³² Cf. *Grefydd a Bywyd*, tt. 195-198.

³³ Salm 42¹⁻².

ag yn y Proffwyd o Nasareth neu Ddioddefydd Calfaria. Nid yw uniad y dwyfol a'r dynol ynddo i'w ddeall fel cyfanbeth anhyblyg a llonydd, ond fel ffaith a sylweddolidd yn raddol ac a gyrhaeddai ffurfiau uwch yn barhaus. Gwna hyn yr Ymgnewdoliad yn beth dynamic a moesol, yn gymhathiad cynyddol o Dduw gan Grist, yn broses gwirfoddol yn dibynnu ar weithrediad parhaus a rhydd yr ewyllys, yn goncwest neu gamp ysbrydol (*achievement*), yn hytrach nag yn rhywbeth peiriannol, static, cwbl orffenedig o'r dechrau. Golyga gyfranogiad cynyddol gan y dyn Iesu o gynnwys y Bywyd Dwyfol sydd mewn modd gweithgar a grasol yn Ei gyfrannu Ei Hun i'r derbynnnydd ewyllysgar. Gedy hyn le i dyfiant gwirioneddol yn Ei bersonoliaeth ddynol, fel amod Ei dderbyniad cynyddol o Dduw. Cyrhaeddodd y proses hwn ei gamp eithaf ym moment Ei aflwyddiant ymddangosiadol, sef moment Ei hunan-aberth pennaf ar y Groes. Yr oedd Ei ddioddefaint ar unwaith yn ddwyfol ac yn ddynol. Yn sicr nid dynol yn *unig* mohono, a'r dwyfol ynddo uwchlaw dioddef. Dioddefaint *Duw* oedd Ei ddioddefaint. Canys cariad yw Duw, ac y mae cariad yn gallu dioddef. Nid arwydd o fawrfrydigrwydd neu ddwyfoldeb yw anallu i ddioddef, eithr arwydd o fychander a chaledrwydd hunanol. Dioddefaint Crist yw'r datguddiad uchaf o natur Duw, sef o'i gymeriad.³⁴

Soniasom am undeb y dwyfol a'r dynol yng Nghrist fel camp neu orchest ysbrydol. Nid yw hyn o gwbl yn cau allan y syniad o gynhysgaeth gynhenid fel posibilrwydd dwyfol o'r dechrau. Y mae Meddyleg ddiweddar wedi ein dysgu i gydnabod maes eang yr isymwybod a'r diymwybod fel rhan bwysig o bersonoliaeth. Gwrthodwn, fodd bynnag, edrych ar y meddwl isymwybodol a thiriogaeth y greddfau etifeddol fel pydew llaid a bryntni a dim

³⁴ Am y syniad hwn o "ymgnewdoliad graddol," cf. Dorner, *System of Christian Doctrine*, cyf. iii, tt. 328-339 (Cyf. Saes., 1888), a P. T. Forsyth, *Person and Place of Jesus Christ*, t. 333 (1909).

arall, fel yr awgryma rhai o'r meddylegwyr newydd. Saif am yr elfen "roddedig" ym mywyd dyn. (Cyfeiriwn yma'n unig at y rhannau hynny o'r diymwybod a etifeddasom yn ein genedigaeth, ac nid at yr elfennau a enillasom wedi hynny ac a suddodd i lawr drwy'r ymwybyddiaeth i'r tiriogaethau isymwybodol.) O'r safbwynt crefyddol gellir edrych ar y rhan hon ohonom fel cynnyrch gweithrediad rhagbaratoawl Duw ym mhersonoliaeth dyn *cyn* i'r person dynol dderbyn Duw trwy weithred wirfoddol. Saif am yr *initiative* dwyfol, a'n bod yn edrych ar y greddfau a'r cyneddfau cynhenid fel "pethau a rad-roddwyd i ni gan Dduw," fel deunydd parod (*raw material*) personoliaeth a chymeriad. Y mae rhyw bethau y teimlwn sydd ynom heb fod ohonom. Deuant ni wyddom o ble. Nid eu hennill a'u cyrraedd a wnawn; *rhoddwyd* hwynt inni. Hwynthwy yw *data* ein bywyd. Ond fel y mae ein hewyllys bersonol yn dyfod yn weithgar ac effro, meddiannwn hwynt o'n gwirfodd, plygwn hwynt i fod yn offerynnau ein pwrpas, a deuant yn rhan organaidd o'n personoliaeth foesol. Dyna sut y mae cyfrif am y fantais sydd gan y gŵr o athrylith ar bobl eraill, o ran doniau cynhenid, oblegid y mae'n amlwg nad yw dynion yn cychwyn yn y byd yn gyfartal â'i gilydd. Ar y llinellau hyn gallwn gyda pharchedigaeth geisio deall cynhysgaeth ddwyfol arbennig Iesu Grist. Er hynny, er bod gweithgarwch Duw ym mywyd dynion yn gyffredinol, ac ym mywyd Iesu Grist yn neilltuol, yn dechrau yn nhiriogaeth y diymwybod, ni all undeb *llawn* â Duw ddigwydd ond yn unig yn yr ymwybyddiaeth. Rhaid i'r elfennau "rhoddedig" gael eu meddiannu a'u cymhathu'n wirfoddol gan yr ewyllys cyn y dônt yn elfennau yn ein personoliaeth foesol. Ac yn yr ystyr hon yr oedd mabolaeth ddwyfol Crist yn gamp o eiddo'i bersonoliaeth foesol, a enillwyd trwy iddo agor Ei fywyd yn llawn ac o'i wirfodd i Dduw nes bod Ei fywyd yn cynnwys cymaint o gyflawnder y Duwdod ag oedd yn bosibl ym mhob cam o'i hanes. Enillodd hyn trwy ddwyn Ei ewyllys yn barhaus i undod

moesol ag ewylllys Duw. "Nid fy ewylllys i" meddai, "ond yr eiddot ti, a wneler."³⁵

Ar y llinellau hyn awgrymwn y goresgynnir deuoliaeth y ddwy natur. Nid edrychwn ar unoliaeth Person Crist fel petai'n gyfansoddedig o Anfeidrol a Meidrol yn gyfochrog â'i gilydd, neu Dduw cyflawn a dyn cyflawn fel bodau neu hanfodion gwahanol wedi eu cysylltu ynghyd trwy ryw gyswllt annirnadwy. Nid oes un dadansoddiad meddylegol a all wahanu'r dwyfol a'r dynol yng Nghrist. Yr oedd yn ddwyfol drwodd a thro, ac yr oedd yn ddynol drwodd a thro hefyd. Yr oedd yn fwyaf dwyfol lle'r oedd yn fwyaf dynol. Yr oedd Ei ewylllys ddynol, Ei amcanion dynol, Ei feddyliau dynol, Ei serchiadau dynol, yn ddwyfol o ran eu hansawdd. Purdeb dwyfol, daioni dwyfol, cariad dwyfol ydoedd craidd mwyaf mewnol Ei fywyd gwir ddynol. Yn sicr ni ellir derbyn y syniad bod ein Harglwydd yn nyddiau Ei gnawd yn meddu ar ddwy ewylllys, dwy hunan-ymwybyddiaeth, syniad sydd i ni yn gwbl anfeddylegol ac annirnadwy. Gwell gennym y fformiwla monothelitaidd "un ewylllys ddwyfol-ddynol." Neu os yw'n rhaid tynnu gwahaniaeth rhwng y dwyfol a'r dynol yng Nghrist, buasem yn awgrymu fformiwla fel hyn: "Yr oedd ffurf Ei ymwybyddiaeth yn ddynol, ei chynnwys yn ddwyfol." "Y mae Crist yn fynegiant

³⁵ Yn y paragraff uchod, gwnes ddefnydd o ddamcaniaeth adnabyddus Sanday mai isymwybyddiaeth Iesu Grist oedd "eisteddle" 'r Duwdod yn y Mab Ymgawdoledig. Gweler ei *Christologies Ancient and Modern* (1910). Gwahaniaethaf, fodd bynnag, oddi wrth Sanday mor bell ag y mae ei ddamcaniaeth yn awgrymu bod yr isymwybyddiaeth mewn rhyw ystyr yn fwy dwyfol na'r ymwybyddiaeth. Ni wnes ddefnydd o'r syniad am "enedigaeth o wry" i gyfrif am "gynhysgaeth ddwyfol arbennig Iesu Grist." O ddarllen y T.N. drwyddo, amhosibl yw dywedyd bod cred yn y geni o forwyn yn hanfodol i gred ym Mabolaeth ddwyfol Iesu. (Cf. David Williams yn *Y Geiriadur Beiblaidd*, cyf, ii, t. 781cc.; a Richard Hughes, *ib.* cyf. i, tt. 579cc.) Edrychwn ar stori'r cenhedlu o'r Ysbryd Glân fel myth (mwy neu lai yn ystyr Plato i'r gair), sef *picture-thinking*, ymgais gynnar i esbonio arbenigrwydd person Crist trwy stori symbolig yn hytrach na thrwy athrawiaeth haniaethol. Gall y stori gyfleu gwirionedd heb iddi fod yn wir fel hanes.

perffaith o'r dwyfol yn nhermau bywyd dynol. . . Y mae holl gynnwys Ei fod—Ei feddwl, Ei deimlad, Ei bwrpas—hefyd yn eiddo Duw. . . Fel hyn yn iaith rhesymegwyr, yn ffurfiol (fel *subjects* pur), y mae Duw a Christ yn wahanol; ond o ran cynnwys y ddwy ymwybyddiaeth y mae Duw a Christ yr un a'r unrhyw. Y mae teimladau Crist yn deimladau Duw, Ei ddioddefaint yn eiddo Duw, Ei gariad yn eiddo Duw, Ei ogoniant yn eiddo Duw.”³⁶

A yw'r ddamcaniaeth hon yn gwneuthur i ffwrdd ag arbenigrwydd Crist, ac yn awgrymu nad oes ond gwahaniaeth graddau'n unig rhyngddo ag eraill a gyrhaeddodd uchelfannau profiad ysbrydol a chymundeb â Duw? Atebwn y gall gwahaniaeth graddau fod gymaint nes bod yn ymarferol yn wahaniaeth math, fel y gwelir yn y gwahaniaeth rhwng yr anifeiliaid uchaf a dyn. Yn wir, anodd tynnu llinell gaeth rhwng gwahaniaeth gradd a gwahaniaeth math, fel y gwêl unrhyw un a gais ateb y pŵs hwnnw: “A yw'r gwahaniaeth rhwng gwahaniaeth gradd a gwahaniaeth math yn wahaniaeth math neu wahaniaeth gradd?” A rhaid cofio o hyd bwyslais mynych y Testament Newydd ar y ffaith bod y teip o fywyd a geir yn berffaith yng Nghrist yr un o ran ansawdd â'r teip o fywyd a gyfrennir ganddo i aelodau'r gymdeithas ysbrydol a sefydlwyd ganddo, “fel y byddai efe yn gyntaf-anedig

³⁶ William Temple yn *Foundations* (1912), tt. 248c. Ar y cyfan, gwell gennym yr ymdriniaeth gynharach hon gan y Dr. Temple na'r un a geir yn ei *Christus Veritas* (1924), pen. viii, lle y mae'n rhyw chwarae ag athrawiaeth “dwy ewyllys” a “dyndod amheronol” Crist, mewn modd nad yw o gwbl yn argyhoeddiadol. Yr amddiffyniad athronyddol gorau o athrawiaeth “y ddwy natur” y gwyddom amdano mewn blynyddoedd diweddar yw eiddo'r Canon Oliver Quick yn ei *Liberalism, Modernism and Tradition* (1922). Pery'r Dr. Gore, yntau, i amddiffyn dogma'r “ddwy natur,” a hyd yn oed “dwy ewyllys” a “dwy ymwybyddiaeth” yn Iesu Grist. Gwêl ei *Belief in Christ* (1922), ac yn arbennig ei *Holy Spirit and the Church* (1924), tt. 228–243. Ond y mae llawer o'r diwinyddion gorau bellach yn gwrthod yr athrawiaeth, e.g. H. R. Mackintosh yn ei lyfr pwysig, *The Doctrine of the Person of Jesus Christ* (1912), tt. 293–9. Ni allaf innau lai na'i gwrthod, am resymau a awgrymir yn y bennod hon, ac a roddir yn llawnach yn fy *Crefydd a Bywyd*, pen. ix.

ymhlith brodyr lawer.”³⁷ Ond y mae Ei ddwyfol fabolaeth Ef yn wreiddiol a chreadigol, tra y mae dwyfol fabolaeth y saint yn dyfod iddynt trwy eu hundeb ag Ef (cf. Math. 11²⁷, Ioan 1¹²). Ef, yn ôl dysgeidiaeth Paul, yw'r “Adda diwedda,” “yr ail ddyn, o'r nef,” yr Hwn a ddatguddiodd ynddo'i Hun wir natur a phosibilrwydd dyn pan fo wedi ei gyflenwi ag Ysbryd Duw. Ac Ef yw'r “ysbryd yn bywhau.” “Fel y mae y dyn nefol (sef Crist), felly y mae y rhai nefol hefyd” (sef y rhai a dderbyniodd Ei ysbryd.) “Ac megis y dygasom ddelw'r dyn daearol (Adda), ni a ddygwn hefyd ddelw'r dyn nefol (Crist).”³⁸ “Anwylyd, yr awr hon plant i Dduw ydym ni; . . . ni a wyddom . . . y byddwn gyffelyb iddo.”³⁹ Daeth Ef i'r byd, nid yn unig i ddatguddio Duw, ond i ddatguddio Duw mewn cnawd, sef yn nhermau bywyd dynol, yn nhafodiaith personoliaeth a chymeriad dyn. Cnawdolodd ynddo'i Hun ddelfryd perffaith y dyn ysbrydol, sef y dyn dwyfol, y dyn a fo wedi ei hydreiddio a'i dryloywi gan Ysbryd y Duw byw.

Gwyddom yn dda fod yr amlinelliad hwn o athrawiaeth person Crist yn nhermau'r meddwl modern yn gadael llawer cwestiwn heb ei ateb. Ni phroffeswn o bell ffordd fod wedi setlo'r dirgelion oll. Yn unig dywedwn mai dyma'r gorau sy'n bosibl i ni ar hyn o bryd. Os daw goleuni gwell a llawnach inni yn y dyfodol, hyderwn y bydd inni ei groesawu'n galonnog. I symio i fyny, credwn fod Duw wedi “crynhoi ynghyd yng Nghrist yr holl bethau sydd yn y nef ac ar y ddaear,”⁴⁰ sef yr holl werthoedd dwyfol-ddynol, a hynny yn y fath fodd fel nad oes agendor amhlymiadwy yn aros rhyngddo Ef a ni. Ac yn ogymaint â bod holl gyflawnder y gwerthoedd dwyfol-ddynol yn preswyllo yn gorffiorol ynddo, gall ddywedyd eto, megis y dywedodd yn nyddiau Ei gnawd, “Deuwch ataf fi bawb a'r y sydd yn flinderog ac yn llwythog,

³⁷ Rhuf. 8²⁹; cf. Heb. 2¹⁷.

³⁸ I Cor. 15⁴⁵⁻⁴⁹; cf. cyf. Saes. Moffatt. ³⁹ I Ioan 3².

⁴⁰ Eff 1¹⁰.

a mi a roddaf i chwi orffwystra . . . a chwi a gewch orffwystra i'ch eneidiau.”⁴² Yr ydym yn cael yng Nghrist yr hyn nad yw yng ngallu neb na dim arall i'w roddi ond Duw, sef gorffwystra, boddhad, digonolrwydd, tangnefedd. Yr ydym yn cael Duw yng Nghrist. Yr ydym ynddo Ef yn cyrraedd rhywbeth terfynol a chwbl foddhaol, rhywbeth a leinw ein holl reidiau a'n dyheadau. Yng Nghrist y diwellir ein syched dyfnaf, sef ein syched am Realiti, am y perl sydd uwchlaw pob pris, am y Daioni Pennaf, am Dduw. Un fel Crist yw Duw. Cymeriad Crist yw cymeriad Duw. Cariad Crist yw cariad Duw. Gras Crist yw gras Duw. “Y neb a'm gwelodd i a welodd y Tad.” “Myfi yw'r Ffordd, y Gwirionedd, a'r Bywyd.”

⁴² Math. 11²⁸⁻²⁹.

RHESTR FER O LYFRAU

AR FATERION PENODAU VI A VII.

T. C. Edwards: *Y Duw-Ddyn*, Darlith Davies am 1895 (Caernarfon, Llyfrfa'r Cyfundeb).

Richard Morris: *Person Crist* (Wrecsam, Hughes a'i Fab; 1911).

D. Miall Edwards: *Crefydd a Bywyd*, pen. viii-xi (y Brodyr Hughes, Dolgellau; 1915), a *Crist a Gwareiddiad*, Adran iv (eto; 1921).

D. Miall Edwards: ysgrif ar "Iesu Crist, Athrawiaeth Ei Berson yn y T.N." yn *Y Geiriadur Beiblaidd* (Hughes a'i Fab, Wrecsam; 1926).

H. R. Mackintosh: *The Person of Jesus Christ* (T. & T. Clark; 1912).

Theodore Haering: *The Christian Faith*, Vol. II. (Hodder & Stoughton; 1913).

W. Douglas Mackenzie: Article, "Jesus Christ" in *Encyclopædia of Religion and Ethics* (T. & T. Clark; 1914).

C. Gore: *Belief in Christ* (John Murray; 1922).

William Temple: *Christus Veritas* (Macmillan; 1924); *Foundations* (Macmillan; 1912), pen. v.

S. Cave: *The Doctrine of the Person of Christ* (Duckworth; 1925).

A. E. J. Rawlinson: *The New Testament Doctrine of the Christ* (Longmans, Green & Co.; 1926).

Vernon Bartlet, Malcolm Spencer, Miall Edwards and others: *The Lord of Life, A Fresh Approach to the Incarnation* (S.C.M.; 1929).

PENNOD VIII.
YR ATHRAWIAETH AM DDUW.
RHAN I.

YR ATHRAWIAETH AM DDUW.

RHAN I: YSGRYTHUROL A HANESYDDOL.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

I. RHAGARWEINIAD. Dehongliad Iesu Grist o Dduw. Egwyddor Greadigol y Cyfanfyd yn Dad. Priodolir cymeriad pendant i Dduw. Ffynonellau'r syniad Cristnogol am Dduw: (1) Iesu Grist yw'r prif ffynhonnell. Cymeriad a phwrpas Duw wedi eu datguddio "yn wyneb Iesu Grist." (2) Holl brofiad dyn yn cyfrannu at ei wybodaeth o Dduw. Barn Ritschl. Nid yw pob datguddiad o Dduw yn gyfwerth. Gwyddoniaeth ac athroniaeth . tt 244-250

II. DYSGEIDIAETH Y T.N. (i) Y CEFNDIR. Yn yr holl grefyddau cawn ddwy elfen, (1) Duw fel Bod ofnadwy ac aruchel, (2) Duw fel Bod agos a chyfeillgar. Yn yr *H.D.*, datblygiad y syniad o Dduw. Dysgeidiaeth yr *H.D.* am Ei natur a'i gymeriad: Ei ddwyfoldeb aruchel a digymar (=Ei santeiddrwydd). (2) Ei gymeriad moesol. Ei santeiddrwydd mewn ystyr foesol; Ei gyfiawnder, Ei drugaredd, Ei ddoethineb. Ei lywodraeth gyffredinol. Uwchfodaeth Duw tt. 250-254

(ii.) DUW YM MHROFIAD A DYSGEIDIAETH IESU GRIST. Adeiladodd ar sail "undduwiaeth foesol" y proffwydi. Datguddiodd Dduw yn Ei berson yn ogystal ag yn Ei ddysgeidiaeth. Cyfunodd y ddwy elfen wrthgyferbyniol, sef mawrhydi aruchel Duw a'i agosrwydd cyfeillgar. Enghreifftiau o'r cyfuniad yn Ei weddiâu. (1) *Penarglwyddiaeth a santeiddrwydd Duw*. "Arglwydd nef a daear." "Teyrnas nefoedd." (2) *Tadolaeth Duw*. Dyna a rydd arbenigrwydd i genadwri Iesu. Nid dwy elfen gyfochrog, y tu allan i'w gilydd, yw Ei dadolaeth a'i frenhiniaeth. Y mae'r syniad o'i frenhiniaeth wedi ei drwytho a'i weddnewid gan y syniad o'i dadolaeth rasol. Tri chylch y dadolaeth: (a) Tad yr Arglwydd Iesu Grist. (b) Tad y disgyblion a'r credinwyr. (c) Tad pawb tt. 254-260

(iii.) YR ATHRAWIAETH APOSTOLAIDD. (1) *Dirgelwch Duw*. Ni phroffesa'r apostolion allu mesur yr Anfeidrol â'u rhychwant. "Digofaint" Duw. Barn Otto. (2) *Y Datguddiad o Dduw yng Nghrist*. Ymdeimlad byw o realiti Duw. Tadolaeth Duw yn wirionedd sylfaenol. Yma eto y mae tri chylch i'r dadolaeth. Yn wir, awgrymir pedwerydd cylch, sef y cread oll. Pwyslais ar ddwy briodoledd yn Nuw, sef ei gariad a'i gyfiawnder. Tri diffiniad o Dduw yn ysgrifeniadau Ioan: (a) "Ysbryd yw Duw." Y syniad Hebreig a'r syniad Groegaidd am Dduw fel Bod ysbrydol. (b) "Goleuni yw Duw." (c) "Duw, cariad yw." Duw yn gymeriad tebyg i Iesu Grist tt. 260-268

III. YR ATHRAWIAETH YN HANES YR EGLWYS. Dylanwad athroniaeth a diwylliant Groeg ar ddiwinyddiaeth Eglwys y Dwyrain; dehongli Duw mewn termau haniaethol a negyddol. Dylanwad cyfraith Rufain ac athroniaeth Aristotl ar yr Oesoedd Canol. Thomas o Acwino. Duns Scotus. Cyfriniaeth yr Oesoedd Canol. Y Diwygwyr Protestannaidd. Luther. Calfin a Chalfiniaeth, pen-arglwyddiaeth Duw. Gwrthdystiad Arminiaeth. Y chwyldroad modern, ailddarganfod Iesu hanes a Duw ynddo. Y pwyslais ar fewnfodaeth (Hegel). Y pwyslais ar werthoedd dynol fel allwedd i natur Duw (Kant). Y protest diweddar yn erbyn gor-resymoli a gorfoesoli Duw (Otto, Barth) tt. 268-272

PENNOD VIII.

Yr Athrawiaeth am Dduw.

RHAN I:

YSGRYTHUROL A HANESYDDOL.

I.

RHAGARWEINIAD.

WRTH yr athrawiaeth am Dduw y golygir yma yr athrawiaeth *Gristnogol* am Dduw, oblegid dehongliad beirniadol o'r safbwynt Cristnogol yw'r peth yr amcenir ato drwy'r gyfrol hon. Ond gohirir hyd bennod arall ein hymdriniaeth ar yr hyn a ystyrir gan lawer fel prif gyfraniad Cristnogaeth i'r syniad o Dduw, sef athrawiaeth y Drindod. Pa un bynnag a yw'r athrawiaeth honno yn ddatblygiad cyfreithlon ac angenrheidiol o ddysgeidiaeth Crist ai peidio, y mae'n amhosibl i neb ddal fod iddi le amlwg yn nysgeidiaeth Iesu Grist am Dduw, os yn wir y mae iddi le o gwbl ynddi. Dyna ddigon i'n cyfreithloni i beidio â gorfeichio'r ddwy bennod hyn trwy ddwyn i mewn y syniad anodd o Drindod o bersonau. Daw athrawiaeth y Drindod o dan ein sylw yn nes ymlaen.

Fe gytunai pawb yn ddiamau ddarfod i Iesu Grist yn Ei ddysgeidiaeth a'i berson roddi dehongliad o Dduw a ddylanwadodd yn enfawr ar fywyd a meddwl y byd. Yn un o nofelau mwyaf ein hoes, sef *The Forsyte Saga* (1922), gan John Galsworthy, darllenwn:

"Strange life a dog's," said Jolyon suddenly; "the only four-footer with rudiments of altruism, and a sense of God!"

Jolly looked at his father. "Do you believe in God, Dad? I've never known."

At so searching a question from one to whom it was impossible to make a light reply, Jolyon stood for a moment.

"What do you mean by God?" he said; "there are two irreconcilable ideas of God. There's the Unknowable Creative Principle—one believes in that. And there's the Sum of altruism in man—naturally one believes in That."

"I see. That leaves out Christ, doesn't it?"

Jolyon stared. "Christ the link between these two ideas! Out of the mouth of babes! Here was orthodoxy scientifically explained at last! The sublime poem of the Christ life was man's attempt to join these two irreconcilable conceptions of God. And since the Sum of human altruism was as much a part of the Unknowable Creative Principle as anything else in Nature and the Universe, a worse link might have been chosen after all! Funny—how one went through life without seeing it in that sort of way!" (tt. 643-4).

Dyma ddeuddyn hollol fydol—oedd â'r "*Sense of Property*" (Preface, xii) yn brif reddf eu bywyd—yn cwmpo ar draws rhywbeth tebyg i wirionedd dwfn, megis ar ddamwain, wrth gladdu ci! Ceir yma ddadleniad ar unwaith o ddifaterwch llu o bobl heddiw i'r syniad o Dduw—nid oedd y tad hwn erioed o'r blaen wedi rhoi ar ddeall i'w fab ei fod yn credu mewn Duw—ac o'r ffaith bod y byd, er ei holl fydolrwydd, yn ei fomentau mwyaf ystyriol yn cydnabod mai yn Iesu Grist y ceir yr allwedd orau i gyfrinach y cread a natur Duw. Fe fyynn nofelydd enwog arall, sef H. G. Wells, inni gredu nad oes berthynas o gwbl rhwng yr Egwyddor Greadigol Anhysbys (a eilw'n "*Veiled Being*") â'r Duw y dylem ni ddynion Ei wasanaethu (a eilw'n "Dduw'r galon").¹ Ond nid yw John Galsworthy ymhell o'i le wrth awgrymu mai neges Iesu oedd cysylltu â'i gilydd Egwyddor Greadigol y Cyfanfyd (yr "Absolwt" yn iaith yr athronwyr, "Arglwydd nef a daear" yn ôl Iesu) a'r Bod sy'n Gyfanswm y gwerthoedd dynol uchaf ("y Tad" yn iaith Iesu; gwêl Math. 1125).

Y mae'n wir nad yw Absolwt yr athronydd yn fynych fawr gwell na rhyw *Veiled Being*, rhyw Fod cudd, anhysbys, na ellir dywedyd y nesaf peth i ddim amdano ond Ei fod, ac mai Ef yw'r sylwedd eithaf sy'n gorwedd y tu ôl i phenomena'r cread. Ond y mae Cristnogaeth, er yn cydnabod bod y gair "Duw" yn sefyll am realiti sydd yn Ei ddyfnderoedd eithaf ymhell tu hwnt i amgyffredion a phrofiad dyn, ar yr un pryd yn anturio priodoli iddo

¹ Gwêl *God the Invisible King* gan H. G. Wells. Ymdriniais â golgygiadau Mr. Wells yn *Crist a Gwareiddiad*, pen. viii.

gymeriad pendant, yn Ei ymwneuthur â dynion, sef cymeriad cyffelyb i eiddo Iesu Grist, yr Hwn, meddir, a lefarodd y geiriau, "Y neb a'm gwelodd i, a welodd y Tad." Y mae'n wir mai syniadau hynod o amwys ac annelwig sydd gan rai am Dduw, fel y gŵr dysgedig hwnnw, pan ofynnwyd iddo a oedd yn credu ym modolaeth Duw, a atebodd, "Wel, yr wy'n credu mewn rhyw fath o Rywbeth"; neu'r diacon hwnnw, pan ofynnwyd iddo gan ei weinidog beth oedd ei syniad am Dduw, a atebodd, "*a kind of an oblong blur*"² Yn sicr ddigon nid "rhyw fath o Rywbeth" ac nid math o "*oblong blur*" yw'r Duw a ddatguddir inni yng Nghrist. Nid oes un amwysedd o'r fath yn y gosodiad Cristnogol mai "Duw, cariad yw." Yn ôl y materolwr, mater yw realiti eithaf y cyfanfyd; yn ôl y *fatalist*, tynged amhersonol ydyw; yn ôl y pesimist, ewylllys ddall a diymwybod ydyw; yn ôl y delfrydydd, ysbryd neu feddwl ydyw; yn ôl yr agnostig, "yr Anadnabyddus" ydyw; ond yn ôl y dehongliad Cristnogol, "Duw a Thad ein Harglwydd Iesu Grist" ydyw'r gallu terfynol sydd tu ôl i bopeth.

Y mae i'r dehongliad Cristnogol fel i'r lleill ei anawsterau deallol mawr. Mater o anturiaeth ffydd ac nid o reswm yw yn y lle cyntaf, fel llawer damcaniaeth arall sydd ynglŷn â gobeithion a dyheadau gorau calon dyn. "Ffydd yn wir yw sail y pethau yr ydys yn eu gobeithio, a sicrwydd y pethau nid ydys yn eu gweled." Ond fel bodau rhesymol ni allwn lai na cheisio rhoddi "reswm am y gobaith sydd ynom," neu ynteu reswm dros roi'r gobaith i fyny os i hynny y'n harweinir wedi ystyriaeth ddifrifol. Yn y pen draw yr unig amddiffyniad effeithiol o'r dehongliad Cristnogol yw ei fod yn gwneuthur mwy o gyfiawnder nag un dehongliad arall â holl ffeithiau profiad dyn, yn cynnwys ei brofiadau moesol ac ysbrydol. Wrth hyn y mae'n rhaid i'r syniad Cristnogol am Dduw sefyll neu syrthio.

² Adroddir y stori hon fel un hollol wir gan yr Athro J. B. Pratt yn ei *The Religious Consciousness* (1921), t. 200.

Beth, ynteu, yw ffynhonnell neu ffynonellau ein syniad am Dduw?

(1) Cymerwyd yn ganiataol yn y sylwadau uchod mai Iesu Grist yw ffynhonnell eithaf yr athrawiaeth Gristnogol am Dduw. Nodweddd wahaniaethol y grefydd Gristnogol yw'r argyhoeddiad bod cymeriad a phwrpas Duw wedi eu datguddio yn Iesu Grist. Ni ellir mynegi hyn yn well nag yng ngeiriau Paul, "Canys Duw, yr hwn a orchmynnodd i'r goleuni lewyrchu o dywyllwch, yw yr hwn a lewyrchodd yn ein calonau, i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist,"³ neu yng ngeiriau'r Bedwaredd Efengyl, "Ni welodd neb Dduw erioed: yr unig-anedig Fab, yr hwn sydd ym mynwes y Tad, hwnnw a'i hysbysodd ef."⁴ Pa fodd yn wir y gallwn ddehongli Duw ond yng ngoleuni'r gorau a'r uchaf y gwyddom amdano? Y mae Iesu Grist, nid yn unig yn Ei ddysgeidiaeth ond yn Ei holl fywyd a'i gymeriad a'i bersonoliaeth, yn ddatguddiad o feddwl ac ewyllys Duw. Beth bynnag arall y gellir ei ddywedyd am Dduw, rhaid mai un fel Iesu Grist yw. Pe cadwasai rhieni ac eglwysi'r ffaith hon mewn cof wrth ddysgu plant, ni buasai perygl i unrhyw blentyn ddywedyd fel y ferch honno yn y *Story of an African Farm*, "I love Jesus Christ, but I hate God." "Myfi a'r Tad, un ydym," un mewn cymeriad a meddwl. Nid yw hyn ynddo'i hun yn ddigon i ateb pob cwestiwn y mae'n gyfreithlon inni ei ofyn, megis, Beth yw perthynas daioni moesol Duw fel y'i datguddir yng Nghrist â'i anfeidroldeb a'i hollalluowgrwydd, etc.? Ond ar drothwy ein hymchwil digon yw dywedyd mai o Grist yn gyntaf a phennaf y deilliwn ni Gristnogion ein profiad a'n gwybodaeth o Dduw.

(2) Eithr ni olyga hyn mai Crist yw'r *unig* ffynhonnell. Y ffaith yw, y mae holl brofiad teulu dyn trwy gydol yr oesoedd yn cyfrannu rhywbeth tuag at ein hymwybyddiaeth a'n hamgyffrediad o Dduw. Aeth Ritschl a'i ysgol i eithafion afresymol wrth ymwrthod â phob datguddiad

o Dduw y tu allan i Iesu hanes, hyd yn oed yn yr Hen Destament yn ogystal ag yng nghrefyddau paganaidd y byd. Y mae Iesu hanes, ebr Ritschl, yn cynrychioli holl werth Duw i ni, ac felly Ef yw ffynhonnell unrhyw wybodaeth o Dduw sydd o werth i'n bywyd crefyddol ni fel Cristnogion. Yn hyn o beth saif y Ritschliaid eithafol yn y pegwn pellaf oddi wrth Ddeistiaeth y 18fed ganrif. Fe dynnodd y rheini linell gaeth rhwng yr hyn a alwent yn "grefydd naturiol" a "chrefydd ddatguddiedig," gan wrthod yr olaf a derbyn y flaenaf yn unig. Hynny yw, ymwrthodent â'r datguddiad *arbennig* yr honnid a ddaethai i'r byd trwy efengyl Iesu Grist, a mabwysiadu'n unig y wybodaeth am Dduw a ddaeth trwy reswm naturiol a chynhenid dyn. I'r gwrthwyneb ymwrthododd Ritschl â phob gwybodaeth neu syniad am Dduw ond a gynhwysir yn y datguddiad arbennig ohono yn Iesu. Cytunwn â hyn i'r graddau y golyga na ddylai lefelau is y datguddiad cynyddol o Dduw ein rhwystro i edrych ar Dduw yn llewyrch disglair Iesu Grist. Hynny yn ddiamau a fu canlyniad gwaith yr hen ddiwinyddiaeth yn gosod yr Hen Destament ar yr un lefel â'r Newydd, ac felly beri i Dduw rhyfelgar llyfr y Barnwyr, dyweder, (cf. Ex. 153. 4) gymylu gogoniant cymeriad y Tad santaidd sydd â'i hanfod yn gariad. Er hynny i gyd dylem gadw meddwl agored i'r wybodaeth o Dduw o ba gyfeiriad bynnag y daw—pa un bynnag a gynhwysir hi yn y datguddiad trwy Grist yn y T.N. ai peidio—cyhyd ag y byddom yn ofalus i farnu popeth yn ôl safon meddwl Crist. A dylem gydnabod yn ddiolchgar fod Duw "wedi llefaru mewn llawer rhan ac mewn llawer modd," a hynny nid yn unig wrth y tadau ym mhroffwydi'r H.D. (Heb. 11; cf. C.D.S.), ond trwy holl brofiad dyn o'r cread ac o fywyd yn ystod oesoedd y byd. Fe ddysgir inni gan awdur y Bedwaredd Efengyl mai'r Logos Dwyfol yw'r "gwir oleuni, yr hwn sydd yn goleuo pob dyn a'r y sydd yn dyfod i'r byd";⁵ a chyd-nabyddai rhai o ddiwinyddion pennaf yr Eglwys fore,

⁵ Ioan 19.

megis Iestyn Ferthyr a Chlement o Alecsandria, mai'r "Logos mewnfodol"⁶ a fu'n goleuo meddyliau doethion y byd paganaidd megis Heracleitus a Socrates, yn ogystal â phroffwydi'r H.D. Ac ni ddaeth Iesu hanes i dorri ond i gyflawni'r datguddiadau o Dduw a wnaed yn flaenorol iddo neu'n annibynnol arno (cf. Math. 5¹⁷).

Y mae'n wir nad yw pob datguddiad yn ogyfuwch ar raddfa gwerth; credwn mai yng Nghrist y cyrhaeddodd cwrs datguddiad bwynt uchaf yr esgynneb, ac o ganlyniad mai yng Nghrist y cawn safon i farnu gwerth cymharol pob datguddiad arall. Eithr y mae hyn oll yn gwbl gyson â'r gred bod Duw yn Ei fynegi Ei Hun trwy waith beirdd, arlunwyr, gwyddonwyr, athronwyr, diwygwyr cymdeithasol ac eglwysig, saint a chyfrinwyr, etc., yn ôl graddau eu hysbrydoliaeth a'u hysbrydolrwydd, a bod Duw'n parhau i lefaru o oes i oes "mewn llawer rhan ac mewn llawer modd." Ac er nad yw pob datguddiad yn gyfwerth, saif pob rhan mewn perthynas organig â'r cyfan. Yn wir, un o broblemau diwinyddiaeth yw sut i grynhoi ynghyd yr holl ddatganiadau amrywiol o Dduw i gyfanrwydd organig. Nid tasg i'w chyflawni'n derfynol unwaith am byth yw hon. Daw gorfod arnom o dro i dro i ddiwygio ein cyfundrefn ddiwinyddol er mwyn rhoi lle i oleuni newydd a phrofiad cynyddol y teulu dynol. Dyna er enghraifft a fu effaith datblygiad *gwyddoniaeth* yn ystod y canrifoedd diwethaf. Ni all *gwyddoniaeth* naturiol gyffwrdd â hanfod datguddiad crefyddol o Dduw, gan mai ar lefel disgrifiad offeithiau ac nid ar lefel gwerth-fawrogiad o'u hystyr eithaf y symud hi. Ond gall cynnydd *gwyddoniaeth* beri inni newid llawer iawn ar ffrâm a ffurf ein diwinyddiaeth a'n galluogi i synio'n fwy addas am ddull Duw o weithredu yn y byd. Am *athroniaeth*, fodd bynnag, dadleua hi fod ganddi hawl i chwilio i mewn i ddilysrwydd y profiad crefyddol ei hun, gan mai ei gwaith hi yw beirniadu a dehongli *holl* gynnwys profiad dyn, ac na

⁶ Y *Logos spermaticos* (y Gair eginol) fel y'i galwent, gan fabwysiadu term y Stoiciaid.

chydnebydd fod dim y tu allan i'w thiriogaeth. Ond rhaid iddi hithau gymryd cyfrif o dystiolaeth y profiad crefyddol fel rhan dra phwysig o'i *data*, ac nid cymryd yn ganiataol o'r dechrau mai ffug ydyw. Gall athroniaeth gynorthwyo'n fawr i chwynnu syniadau amrwd ac anghywir ac i osod trefn a dosbarth ar wirioneddau profiad, ond nid oes ganddi hawl i anwybyddu tystiolaeth y profiad Cristnogol o Dduw a Thad ein Harglwydd Iesu Grist.

II.

DYSGEIDIAETH Y TESTAMENT NEWYDD.

I. Y CEFNDIR. Fe gydnebydd pawb nad "creu" 'r syniad o Dduw "o ddim" a wnaeth y T.N., eithr yn hytrach fod proses hirfaith o baratoi wedi blaenori ei ddisgeidiaeth. Pe cymerem yr olwg ehangaf ar gefndir y T.N., byddai'n rhaid inni gymryd i ystyriaeth holl hanes crefyddau'r byd cyn Crist, o'r "dyn cyntefig" ymlaen, oblegid ymgais i roi mynegiant gwrthrychol i brofiadau crefyddol dynion yw eu syniadau amrywiol am Dduw. Ond rhaid inni fodloni'n unig ar fwrw golwg frysiog dros gefndir *uniongyrchol* y T.N., sef y syniad am Dduw yn y grefydd Hebreig ac Iddewig. Hyn yn unig a ddywedaf am y crefyddau eraill, sef eu bod oll yn dwyn tystiolaeth i ddyhead dyn am wrthrych addoli a fyddai'n cyfuno eithafion cyferbyniol, sef ofnadwyaeth ac arucheledd aruthr ar y naill law, ac agosrwydd a chyfeillgarwch cartrefol ar y llaw arall,—Un na ellir agosáu ato heb arswyd a braw, neu o leiaf heb barchedigaeth a gwyleidd-dra mawr, ac ar yr un pryd y gellir dyfod i'w wyddfod am nodedd ac amddiffyn a chyfathrach gynnes. Dyna'r hyn a eilw Otto yn "*mysterium tremendum et fascinans*," y dirgelwch sydd ar unwaith yn arswydo ac yn swyno, yn dychrynu ac yn atynnu.⁷ Tybed a fynegwyd y ddwy wedd gyferbyniol hyn erioed mewn modd mwy cryno nag

⁷ Rudolf Otto, *The Idea of the Holy* (Cyf. Saes., 1923), pen. iv, vi.

a wnaed gan Williams Pantycelyn mewn dwy linell?

Mae Dy arswyd trwy'r greadigaeth;

Tyrd am hynny maes o law.

Yn y crefyddau paganaudd yr elfen flaenaf—ofnadwyaeth y duwiau—a gaiff fwyaf o le, a dyna hefyd yr elfen y gwneir mwyaf o gyfiawnder â hi gan Otto; ond y mae'r elfen arall hefyd—cyfeillgarwch y duwiau—yn oblygedig yn y profiad crefyddol o'r dechreuad, ac yn llawn mor werthfawr.

Yn yr Hen Destament gwelwn y syniad am Dduw yn datblygu, o dan arweiniad yr Ysbryd Dwyfol, o lefel yr ofergoelion a ffynnai'n gyffredin trwy'r byd Semitaidd hyd at binaclau uchaf dysgeidiaeth y proffwydi a phrofiad crefyddol y salmwyr, er i'r syniadau is yn fynych oroesi ochr yn ochr â'r rhai uwch. Gellid olrhain y datblygiad ar hyd o leiaf dair llinell fwy neu lai cyfochrog: (1) O animistiaeth ac amldduwiaeth trwy henotheistiaeth at undduwiaeth bur; (2) O'r syniad am Iafe (Jehofa) fel Duw llwyth a chenedl yn unig at y gred ynddo fel Duw holl dylwythau'r ddaear; (3) Y datblygiad ynglŷn â natur a chymeriad Duw. Cyfyngwn ein sylwadau'n bennaf i'r olaf, am mai wrth ddysgu synio'n fwy addas am natur a chymeriad Duw y daeth arweinwyr y genedl yn raddol i gredu mai un Duw sydd, a bod hwnnw'n Dduw holl bobloedd y ddaear a'r cyfanfyd i gyd.⁸ Ni allwn ond symio i fyny'n fyr iawn ddysgeidiaeth aeddfetaf yr H.D. am natur Duw, a gwnawn hynny o dan ddau bennawd fel y canlyn:

(1) Ei ddwyfoldeb aruchel a digymar. Yr hyn sy gennym mewn golwg yma yw pwyslais yr H.D. ar *santeiddrwydd* Duw yn ystyr gyntefig y gair. Galwyd sylw o'r newydd yn ddiweddar gan Otto at y ffaith bod y gair "santaidd" (*cāddōsh*) yn yr H.D. yn dynodi yn y lle cyntaf, nid perffeithrwydd moesol Duw, ond yr hyn sy'n uwchresymol ac anhraethadwy ynddo, Ei arucheledd aruthrol, Ei fawrhydi a'i egni gorlethol, yn cynyrchu yn

⁸ Gweler yr ysgrif "Duw" yn *Y Geiriadur Beiblaidd*, cyf. i (1926).

y creadur meidrol yr ymdeimlad o arswyd a pharchedig ofn a hunan-ddibrisiad.⁹ Er enghraifft: "Gwelais yr Arglwydd yn eistedd ar orseddfainc uchel a dyrchafedig. . . . Sant, Sant, Sant, yw Arglwydd y lluoedd"; "Fel hyn y dywed y Goruchel a'r Dyrchafedig, yr hwn a breswylia dragwyddoldeb, ac y mae ei enw yn Santaidd, Y goruchelder a'r cysegr a breswyliaf"; "Arglwydd y lluoedd ei hun a santeiddiwch, a bydded ef yn ofn i chwi, a bydded ef yn arswyd i chwi."¹⁰ Yr hyn sy mewn golwg yw Ei dduwdod absolwt, Ei arucheledd a'i uwchfodaeth, a'r ofnadwyaeth sy'n cadw dyn rhag dynesu ato mewn modd hyf a rhyfygus.

(2) Ei gymeriad moesol. Wedi'r cwbl cyfraniad gwerthfawrocaf proffwydi Israel oedd eu pwyslais grymus ar gymeriad moesol Duw. Y mae'r syniad o "santeiddrwydd" Duw yn yr ystyr uchod yn gyffredin i'r mwyafrif os nid y cwbl o'r hen grefyddau. Ar y cyfan cymer ffurf lawer mwy aruchel yn yr H.D. nag yr hen grefyddau; er hynny hyd yn oed yn yr H.D. y mae'r syniad o "santeiddrwydd" a digofaint annioddefol Duw weithiau yn cymryd ffurfiau pur amrwd ac anfoesol yn ôl safon yr efengyl (e.g., Dt. 6¹⁵, 1 Sam. 6¹⁹. 20, 2 Sam. 67). Gorwedd gwerth gwasanaeth y proffwydi yn y ffaith iddynt *foesoli*’r syniad o santeiddrwydd Duw, a hynny heb ei amddifadu o'r elfen aruchel oedd yn gydweddus â natur y Duw tragwyddol. Safai Ei santeiddrwydd mwyach am burdeb moesol dilychwin Un oedd yn lanach Ei lygaid nag y gallai edrych ar ddrwg, a safai Ei ddigofaint am atgasrwydd at anwirededd yn hytrach nag am eiddigedd myfiol (Am. 26. 7, Hab. 1¹². 13). Dysgent mai mewn *cyfiawnder* yr oedd Ei santeiddrwydd yn ei fynegi ei hun, ac mai

⁹ Nid Otto oedd y cyntaf o lawer i alw sylw at hyn, er iddo ef weithio'r pwynt allan yn fanylach ac mewn dull gwreiddiol. Cymharer George Adam Smith, *The Book of Isaiah* (10th ed., 1897), cyf. i, tt. 63-66. Hefyd A. B. Davidson yn *Hastings' Dictionary of Bible*, cyf. ii (1899), article, "God in the O.T."; "holiness is not primarily a moral quality, it is the expression of Godhead in the absolute sense" (t. 204).

¹⁰ Es. 63, 57¹⁵, 8¹³.

mewn cyfiawnder a thrugaredd yr oedd dynion i'w wasanaethu ac nid mewn defodau ffurfiol (Mic. 6⁶⁻⁸, Es. 5¹⁶). Yn wir nid rhyw lawer o wahaniaeth sydd bellach rhwng santeiddrwydd Duw a'i gyfiawnder. Ar yr un pryd dysg yr H.D. fod Duw yn drugarog a graslon (Ex. 34^{6, 7}, Salm 86⁵), yn wir mai gras a thrugaredd yw egwyddorion dyfnaf Ei lywodraeth foesol. Ni theimlir bod unrhyw wrthdrawiad rhwng Ei gyfiawnder a'i drugaredd; yn hytrach, "trugaredd a gwirionedd a ymgysuriant; cyfiawnder a heddwch a ymgusanasant."¹¹ Yn hyn oll rhagdybir bod Duw yn Fod personol ac ysbrydol (er na ddywedir mewn cynifer o eiriau Ei fod yn "berson" ac "ysbryd") yn meddu ar hunan-ymwybyddiaeth, ewyllys rydd, pwrpas a chymeriad moesol, yn ogystal a doethineb a gallu difesur i weithio allan Ei amcanion. Nid egwyddor haniaethol yn gorwedd o dan ymddangosion y byd gweledig a geir yma, fel yn athroniaeth Groeg, ond Person moesol yn llywodraethu'r byd mewn doethineb, cyfiawnder a thrugaredd. A dyna'r syniad am Dduw a etifeddodd Cristnogaeth.

Gan mai bod moesol yw Duw, llywodraetha nid yn ôl barn bartiöl neu fympwy ond yn ôl egwyddorion cyffredinol. Cyffredinol felly yw Ei frenhiniaeth, ac ni ellir ei chyfyngu i Israel yn unig. Ef yw Llywodraethwr y cenhedloedd oll; yn wir, Ef yw Creawdwr a Chynhaliwr yr hollfyd. Y mae'n wir na lwyddodd y proffwydi i gyrraedd safbwynt hollol gyffredinol ynglŷn â llywodraeth Duw. Parhaent i ddysgu mai trwy Israel yn unig y deuai'r cenhedloedd eraill yn ddeiliaid teyrnas Dduw, a bod Caersalem i fod yn brifddinas y byd mewn ystyr wleidyddol ac yn ganolbwynt llywodraeth Duw. A chulhau a wnaeth gorwelion meddwl y genedl yn y cyfnod Iddewig, sef ar ôl y dychweliad o'r gaethglud. Daethpwyd i edrych ar y cenedl-ddynion fel dieithriaid ac estroniaid y tu allan i'r wladwriaeth ddwyfol (cf. Eff. 2¹²). Yn y cyfnod hwn hefyd daethpwyd i roi pwyslais eithafol ar uwchfodaeth

¹¹ Salm 85¹⁰.

Duw a'i bellter oddi wrth y byd, ac i roi lle mawr i egwyddor cyfryngwriaeth i bontio'r agendor rhwng Duw a'i gread. Ym Mhalesteina dyma gyfnod y Llên Apocalyptig lle y cawn yr angylion a'r Meseia goruwchnaturiol yn cyfryngu rhwng Duw a'i fyd; yno hefyd cawn Phariseaeth yn gosod cyfundrefn allanol o ddeddfau a rheolau rhwng dyn a Duw yn lle perthynas fewnol, bersonol. Ymhlith Iddewon y Gwasgariad (yn enwedig yn Alecsandria) dyma gyfnod y Llên Ddoethineb ac athroniaeth Philo, yn rhoi "doethineb Duw" neu "Logos Duw" yn egwyddor gyfryngol rhwng y Duw tragwyddol a'r byd tymhorol. Ym mhob cyfeiriad bron, tueddid i edrych ar Dduw fel Bod yn preswyllo mewn rhyw uwchfyd pell, allan o gyffyrddiad â'i fyd Ei Hun ac allan o brofiad dyn. Ar y cyfan dyna gyflwr meddwl y byd Iddewig pan aned Iesu Grist. Er hynny yr oedd llawer o bobl dduwiol-frydig eto yn Israel, mwy neu lai yn yr encilion, pobl (fel Sechareia, Simeon, Anna broffwydes) ag yr oedd Duw byw'r hen broffwydi a'r salmwyr yn realiti i'w profiad ac nid yn draddodiad marw, fel y gwelir wrth y telynegion crefyddol prydferth a ddiogelwyd gan Luc ar ddechrau ei Efengyl (pen. i, ii). Allan o'r cylch hwn y cyfododd Ioan Fedyddiwr a Iesu o Nasareth.

II. DUW YM MHROFIAD A DYSGEIDIAETH IESU GRIST. Ni chyhoeddodd Iesu unrhyw wirionedd cwbl newydd am Dduw. Yr hyn a wnaeth oedd adnewyddu, bywiocáu, ehangu, a chyfoethogi'n ddirfawr y syniad am Dduw a ddaeth i lawr yn draddodiad ac yn brofiad o'r proffwydi a'r salmwyr a'r seintiau gynt. Ni ddaeth, ebr Ef, i dorri'r gyfraith a'r proffwydi, ond i'w cyflawni. Adeiladodd ar sail "undduwiaeth foesol" y proffwydi. Cymerth yn ganiataol fod Duw yn berson ysbrydol, yn preswyllo yn yr uchelion tu hwnt i'r byd, eto'n agos beunydd at ddyn, a'i fod yn berffaith mewn santeiddrwydd a chyfiawnder a thrugaredd. Mor bell ag yr oedd Ei ddysgeidiaeth yn newydd, newydd-deb pwyslais a chanolbwynt ac awyrgylch ydoedd yn hytrach na newydd-deb y gwirionedd a ddysgai. Ond gorwedd Ei gyfraniad pennaf yn y ffaith

iddo gorffori Ei syniad am Dduw mewn profiad ac adnabyddiaeth bersonol ohono o'r math mwyaf agos, *intimate*, sicr, ac yn y ffaith iddo gyfleu i'r byd yn Ei fywyd a'i gymeriad Ei Hun y fath un yw Duw. Tarddodd y syniad Cristnogol am Dduw o'r argraff a wnaed ar y credinwyr trwy eu cyffyrddiad personol â Iesu Grist. Gwelsant ddatguddiad o Dduw yn Ei berson yn ogystal ag yn Ei ddysgeidiaeth, a daethant i edrych arno fel "darlun" o Dduw yn ffurf dyn (cf. Col. 1⁵, Heb. 1³), neu Ystyr Eithaf pethau (y Logos) yn fflachio i'r golwg mewn cnawd (Ioan 1⁴). Byth oddi ar hynny bu'r byd Cristnogol yn ceisio (a methu'n fynych) meddwl am Dduw yn nhermau Iesu Grist. Cymerid yn ganiataol fod yn rhaid bod y Meddwl a'r Pwrrpas Creadigol o leiaf yn gyfartal mewn "gras a gwirionedd" i'r Person hanesyddol a ddeilliodd ohono, onid e buasai'r ffrwd yn rhagori ar ei ffynhonnell, ansawdd y maen yn rhagori ar natur y graig y'i naddwyd ohoni, yr effaith yn well na'r achos. Ond rhaid inni yma ein cyfyngu'n hunain i dystiolaeth profiad a dysgeidiaeth Iesu Ei Hun.

Yn Ei ddatguddiad o Dduw cyfuna Iesu yn Ei ffordd Ei Hun y ddwy elfen wrthgyferbyniol sydd mewn gwahanol ddulliau a graddau (fel y gwelsom) yn ffurfio dau begwn eithaf y profiad o Dduw yn y mwyafrif o grefyddau'r byd, sef mawrhydi aruchel Duw yn peri parchedig ofn tuag ato ar y naill law, a'i agosrwydd cyfeillgar yn ennyn hyder a chymundeb ar y llaw arall. "Gwrthddywediad aruthrol a beiddgar, yn hawlio ein gwrogaeth eithaf" y geilw Otto'r cyfuniad hwn yn nysgeidiaeth Iesu.¹² Teimlwn fod Otto yn pwysu ar y mwyaf ar yr elfen flaenaf, er y cydnebydd yr ail hefyd. Ond yn nysgeidiaeth a phrofiad Iesu yr ail—yn y ffurf o "dadolaeth Duw"—sy'n fwyaf canolog, er bod i'r gyntaf hefyd le pwysig.

I egluro'r cyfuniad a nodwyd cymerer y tri ymadrodd a ganlyn allan o'r cofnodion o eiriau Iesu: "O Dad,

¹² *The Idea of the Holy*, t. 87.

Arglwydd nef a daear";¹³ "Y Tad santeiddiol";¹⁴ "Ein Tad, yr hwn wyt yn y nefoedd, santeiddier dy enw; deled dy Deyrnas."¹⁵ Un fantais o gymryd yr ymadroddion hyn fel allwedd i'r pwnc yw mai dyfyniad o weddi yw pob un o'r tri,—y ddau gyntaf allan o weddiâu personol Iesu Ei Hun, a'r trydydd allan o'r patrwm-weddi a roddes i'w ddisgyblion. Ac mewn gweddi disgwyliwn nid athrawiaeth ffurfiol ond rhywbeth dyfnach a mwy real, sef cyffes a phrofiad enaid yn ei berthynas â Duw. Er hynny ym mhlygion y profiad ceir hadau athrawiaeth. Gellir rhannu pob un o'r tri ymadrodd uchod yn ddau. Yn y tri ymadrodd gelwir Duw yn "Dad" yn y cymal cyntaf, ac yn yr ail ran mewn termau gwahanol cyfeirir at Ei benarglwyddiaeth, Ei santeiddrwydd, Ei uwchfodaeth.

(1) *Penarglwyddiaeth a santeiddrwydd Duw.* Cymerwn hwn yn gyntaf am ei fod yn fwy yn llinell uniongyrchol y traddodiad Iddewig na'r llall. Edrycher eto ar ail ran y tri ymadrodd a ddyfynnwyd. (a) "(O Dad), *Arglwydd nef a daear.*" Fel yr awgrymwyd, nid datganiad ffurfiol o athrawiaeth penarglwyddiaeth ac uwchfodaeth Duw a geir yma, eithr cyffes bersonol enaid mewn cymundeb â Duw. Mynegir parchedigaeth addolgar ddofn ym mhresenoldeb y Duw goruchaf sy'n Arglwydd nid yn unig y ddaear isod ond y nefoedd uchod. Fe saif y gair "nef(oedd)," fel yn fynych yn yr H.D., am safle dyrchafedig Duw nid o ran lle yn gymaint ag o ran urddas a mawrhydi a gogoniant ac awdurdod. A chyfeiria'r gair "Arglwydd" at Ei allu a'i awdurdod eithaf fel Creawdwr a Llywodraethwr y cyfanfyd. (b) "(Y Tad) *santeiddiol.*" Gwelsom eisoes fod "santeiddrwydd" Duw yn ei ystyr gyntefig yn cyfleu Ei wahanfodaeth a'i ogoniant anhraethadwy, sy'n peri parchedig ofn yn yr addolwr. Diamau bod yr ystyr hon yn lliwio'n gryf y gair "santeiddiol" yn Ioan 17¹¹, ond bod y gair hefyd wedi cymhathu'r ystyr ddiweddarach o burdeb moesol dilychwin. Y mae purdeb

¹³ Math. 11²⁵. ¹⁴ Ioan 17¹¹. ¹⁵ Math. 6⁹.

cymeriad Duw yn gyfryw fel y mae'n ofynnol i greadur meidrol ddynesu ato gyda gwyleidd-dra a gostyngeidd-rwydd dwfn. Y mae'n wir bod Duw yn Dad, eithr gweddus yw cofio mai Tad *santeiddiol* yw. (c) "(Ein Tad), *yr hwn wyt yn y nefoedd, santeiddier dy enw, deled dy Deyrnas.*" Yma eto cawn y gair "nefoedd" gyda'r un awgrym (uwchfodaeth) ag y cyfeiriwyd ato uchod (cf. "y Tad nefol," Math. 6¹⁴, etc.), ac y mae'r deisyfiad "santeiddier Dy enw" yn cynnwys yr ymdeimlad o barchedigaeth addolgar ym mhresenoldeb y Bod goruwchnaturiol, aruchel, a pherffaith lân. Atgyfnerthir y pwyslais hwn yn y deisyfiad "*deled Dy Deyrnas.*" Oblegid pa ystyr arall bynnag sydd i'r syniad o Deyrnas Dduw, diamau y cynnwys rai agweddau ar y golygiad apocalyptig am y Deyrnas fel cyfundrefn oruwchnaturiol, uwchfodol, sydd i ddisgyn o'r uchelder mewn nerth a gogoniant ac i ddymchwelyd trefn y byd presennol. Am hynny "Teyrnas *nefoedd*" y gelwir hi fynychaf yn Efengyl Mathew. Yr oedd rhyw "ddirgelwch" aruthr (cf. Mc. 4¹¹) ynglŷn â'r drefn newydd ryfeddol hon oedd i fod yn ddatguddiad o ewyllys guddiedig y Goruchaf. Beth bynnag am hynny, golyga Teyrnas Dduw Ei frenhiniaeth neu Ei benarglwyddiaeth; yn wir, y cyfieithiad cywir o'r term fyddai, nid "teyrnas Dduw" ond "teyrnasiad" neu "frenhiniaeth Duw" (*the reign or kingship of God*). Ac awgryma'r term y gwirionedd o *awdurdod* Duw fel Llywodraethwr a Barnwr. Rhaid cofio o hyd fod i'r syniad o Deyrnas Dduw le llawn mor amlwg ym mhrofiad a dysgeidiaeth Iesu â'r syniad o'i dadolaeth. Iddo Ef nid yw'r ffaith bod Duw yn Dad am eiliad yn golygu Ei fod yn peidio â bod yn Frenin ac yn ffynhonnell derfynol pob awdurdod a mawredd a nerth a chyfiawnder. Nid diddymu'r syniad Hebreig o frenhiniaeth Duw a wnaeth Iesu eithr ei drawsnewid trwy ei gymhathu i'r syniad uwch o'i dadolaeth.

(2) *Tadolaeth Duw.* Ond wedi'r cwbl y syniad a'r profiad o Dduw fel Tad yw'r hyn a rydd arbenigrwydd i genadwri Iesu Grist. Nodweddiadol yw'r ffaith mai

"Tad" yw'r enw a ddaw gyntaf wrth iddo gyfarch Duw ym mhob un o'r tair gweddi y dyfynnwyd ohonynt uchod. Math ar briodoledd y Tad yw'r gweddill o'r cyfarchiad bob tro. Er enghraifft yn yr ymadrodd "y Tad sant-eiddiol," "Tad" yw'r enw (*noun*); ansoddair disgrifiadol yw "santaidd" bellach, tra mai enw ar Dduw yn dynodi Ei hanfod oedd "sant" neu "santaidd" yn yr H.D. ("Sant yr Israel"; "Sant, Sant, Sant yw Arglwydd y lluoedd"; "Y Goruchel a'r Dyrchafedig ac y mae Ei enw yn Santaidd"). Bellach "Tad" yw'r enw a ddisgrifia hanfod Duw yn Ei berthynas â dyn.

Y ffaith yw, ni ellir cadw penarglwyddiaeth a santeiddrwydd Duw ar wahân i'w dadolaeth ym mhrofiad a dysgeidiaeth Iesu. Nid dwy elfen gyfochrog y tu allan i'w gilydd mohonynt. Brenhiniaeth Tad yw Ei frenhiniaeth, awdurdod trugaredd yw Ei awdurdod, gogoniant cymeriad yw Ei ogoniant, mawredd gras yw Ei fawredd, perffeithrwydd cariad sy'n caru gelyn yn ogystal â chyfaill yw Ei berffeithrwydd (e.g. Math. 5⁴³⁻⁴⁸). Y mae'r syniad o frenhiniaeth a mawrhydi Duw wedi ei dreiddio a'i drwytho a'i weddnewid gan y syniad o'i dadolaeth rasol. Ac y mae hyn yn gwbl gyson ag egwyddor gyffredinol dysgeidiaeth Iesu mai mewn gwasanaeth y mae gwir fawredd ac mai cariad hunanaberthol yw ysbryd gwir wasanaeth, mewn cyferbyniad i syniad y byd am arglwyddiaeth ac awdurdod (Math. 20²⁵⁻²⁸). Nid "gwrth-ddywediad gorlethol a beiddgar" i Iesu yw'r ffaith ryfedd bod "Arglwydd nef a daear" yn "Dad," gan fod y gwirioneddau cyferbyniol yn ymdoddi i'w gilydd mewn cytgord perffaith yn Ei brofiad.¹⁶ Fe ddatguddiodd Iesu egwyddor tadolaeth yng nghanol dirgelwch y goruchelder. Parodd i oleuni cariad a daioni fflachio arnom o ganol tywyllwch brawychus yr Anfeidrol pell. Calon Tad yw calon y cread; cariad yw hanfod a gwaelod a grym eithaf y cyfanfyd,—dyna fewnwelediad anfarwol y ffydd yn ôl Crist.

¹⁶ Cyferbynnner Otto, *op. cit.*, t. 87.

Y mae'n wir nad oedd tadolaeth Duw yn wirionedd cwbl newydd. Ceir awgrymiadau i'r perwyl yn yr H.D. (Deut. 13¹, Ier. 34¹⁹, Es. 63¹⁶, Salm 103¹³), er mai Tad cenedl Israel yn unig fel pobl Ei gyfamod yw yno. A hyd yn oed yn rhai o'r crefyddau paganaidd gelwid ambell dduw yn dad. "Tad duwiau a dynion" y gelwid Zeus, prif dduw'r Groegiaid, a Iau, prif dduw'r Rhufeiniaid. Ond awgrymiadau cynnil, yn fflachio ar draws yr wybren ac yn diflannu yn y nos drachefn, dyna a gafwyd cyn Crist am dadolaeth Duw. Ond yng Nghrist aeth y fflachiadau byrion yn oleuni sefydlog a chlir, yn oleuni yr oedd Ef Ei Hun yn byw beunydd yn Ei belydrau ac yn gwahodd eraill i gyfranogi ohono. Fe osododd y fath le canolog i'r dadolaeth ddwyfol, nid yn unig yn Ei ddysgeidiaeth ond yn fwy na hynny yn Ei fywyd a'i brofiad, nes i'r gwirionedd ddisgleirio ynddo a thrwyddo ar y byd gyda holl rym ac ysblander datguddiad newydd o Dduw.

Ac y mae i'r dadolaeth dri chylch yn ôl graddau agosrwydd y berthynas dadol-fabol. (a) *Tad yr Arglwydd Iesu Grist*. "Fy Nhad" meddai Iesu'n barhaus (e.g., Math. 7¹¹, Luc 22²⁹; cf. "fy annwyl Fab," Marc 1¹¹, 9⁷). Dyma gylch mwyaf mewnol a chyfriniol y berthynas fabol â Duw'r Tad (Math. 11²⁷). (b) *Tad y disgyblion a'r credinwyr*. "Eich Tad" meddai Iesu'n fynych wrth Ei ddisgyblion (e.g., Math. 5¹⁶, 7¹¹), a dysgodd iddynt weddio ar Dduw fel "Ein Tad" a cheisio ymdebygu iddo (Math. 5⁴⁸). Trwy'r datguddiad o Dduw yng Nghrist dygir y credadun i gylch mwyaf mewnol perthynas dyn â Duw, perthynas sy'n cynnwys agosrwydd, adnabyddiaeth, tebygrwydd cymeriad, cariad a chymundeb, ynghyda gofal y Tad tuag at y mab ac ufudd-dod ewyllysgar a llawen y mab i'r Tad. (c) *Tad pawb*. Gwir na cheir enghraifft bendant a diamwys o Grist yn galw Duw'n Dad dynion yn gyffredinol. Ond y mae'r cwbl a ddywed am natur a chymeriad Duw yn awgrymu ehangder cariad a graslonrwydd sy'n cynnwys pawb. "Y mae efe'n peri i'w haul godi ar y drwg a'r da, ac yn glawio ar y cyfiawn

a'r anghyfiawn."¹⁷ "Daionus yw efe i'r rhai anniolchgar a drwg."¹⁸ "Dysgir tadolaeth gyffredinol Duw'n bur eglur yn nameg y mab afradlon (Luc 15¹¹⁻³²). Rhaid cofio mai achlysur uniongyrchol y ddameg ydoedd culni atgas y Phariseaid yn grwgnach am fod Iesu'n derbyn pechaduriaid ac yn bwyta gyda hwynt (adn. 2). Dysg y ddameg fod Duw'n Dad nid yn unig i'r cyfiawn neu'r hunan-gyfiawn (a bortreëdir yn y mab hynaf), ond hefyd i'r pechadur afradlon hyd yn oed pan fo ar grwydr yn y wlad bell. Bu'r mab ieuengaf yn annheilwng i'w alw'n fab, ond arhosodd y tad o hyd yn dad. 'Mi a godaf ac a af at fy nhad.' 'Canys fy mab hwn oedd farw, ac a aeth yn fyw drachefn.' . . Y mae Duw'n Dad pawb, ond nid yw pob un yn sylweddoli'r delfryd mabol nac yn deilwng o'i alw'n fab. Y mae'n rhaid i'r afradlon 'ddyfod ato'i hun' cyn y gall y ffaith fod ganddo dad olygu dim iddo ef. . . Pan ddychwelodd adref daeth y dadolaeth iddo'n brofiad mewnlol, ond ni pheidiodd â bod yn ffaith wrthrychol yn ystod ei absenoldeb yn y wlad bell."¹⁹

II. YR ATHRAWIAETH APOSTOLAIDD AM DDUW. Ar agweddau ymarferol y syniad o Dduw y disgyn y pwyslais pennaf yn yr Actau, a hyd yn oed yn yr Epistolau. Ni cheir ynddynt athrawiaeth gyflawn, drefnus, resymegol. Erys athrawiaeth eto yn israddol i amcanion crefydd brofiadol a chenhadol. Er hynny y mae'n rhaid i grefydd brofiadol a chenhadol yn hwyr neu'n hwyrach roi rheswm am y gobaith sydd ynddi; rhaid iddi roi cyfrif ohoni ei hun ac i raddau ei chyfreithloni ei hun mewn termau athrawiaethol i gwrdd â gofynion propaganda ac i ateb y cwestiynau sy'n rhwym o godi o'r tu mewn ac o'r tu allan. Ac yn yr Epistolau a'r Bedwaredd Efengyl gwelwn feddylwyr praff a threiddgar yn ymgodymu â phroblemau'r ffydd newydd, er nad i fodloni cywreinrwydd deallol fel y cyfryw eithr fel rhan o'u gwaith fel efengylwyr a chenhadon.

¹⁷ Math. 545. ¹⁸ Luc 635.

¹⁹ O'm llyfr, *Llenyddiaeth a Diwinyddiaeth yr Efengylau* (1921), t. 57c.

Yma eto edrychwn ar y mater o ddau safbwynt gwrthgyferbyniol. Cymerwn ymadrodd Paul "datguddiad y dirgelwch"²⁰ fel fformiwla sy'n cyfuno'r ddwy ochr, sef (1) dirgelwch Duw, a (2) y datguddiad o Dduw yng Nghrist. (Ni phroffeswn yma ddehongli ystyr fanwl y gair "dirgelwch" yn y T.N.; yn unig defnyddiwn yr ymadrodd "datguddiad y dirgelwch" fel fformiwla cyfleus i'n hamcan ni.)²¹

(1) *Dirgelwch Duw*. Fel cefndir i'r datguddiad o Dduw yng Nghrist saif y dirgelwch dwfn ac amhlymiadwy sydd ynglŷn â natur a gweithrediadau'r Bod Anfeidrol. Ac y mae'r ysgrifenydd apostolaidd yn dra ymwybodol o'r dirgelwch. Ni phroffesent allu mesur yr Anfeidrol â'u rhychwant a'i bwyso mewn clorian. Ac y mae'r ymdeimlad hwn o ddyfnderoedd dieithr y Duw tragwyddol yn meithrin ynddynt addolgarwch a pharchedig ofn. Meddai Paul, mewn syndod defosiynol, "O ddyfnder golud doethineb a gwybodaeth Duw! mor anchwiliadwy yw ei farnau, a'i ffyrdd mor anolrheiniadwy ydynt! Canys pwy a wybu feddwl yr Arglwydd?" A'r foment nesaf gwelwn ef yn torri allan mewn moliant addolgar: "Ohono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef, y mae pob peth. Iddo ef y byddo'r gogoniant yn dragywydd. Amen."²² Yn yr awdur at yr Hebreaid hefyd ceir yr ymdeimlad o *mysterium tremendum* y Duwdod. "Peth ofnadwy yw syrthio yn nwyllaw y Duw byw" (10³¹). "Ein Duw ni sydd dân ysol," ac am hynny fe ddylem wasanaethu (=addoli) Duw "gyda gŵylder a pharchedig ofn" (12^{28c}).

Ym mhlygion y dirgelwch ofnadwy hwn llecha rhyw briodoleddau dwyfol a bair arswyd a braw wrth feddwl

²⁰ Rhuf. 16²⁵.

²¹ Yn y T.N., yn enwedig ym Mhaul, saif y gair "dirgelwch" am ryw arwedd neu'i gilydd ar drefn yr iechydwriaeth, oedd gynt yn guddiedig o olwg y byd ond yn awr a wnaed yn hysbys yng Nghrist. Ond defnyddiwn ni yma y gair yn ei ystyr fodern, sef am yr hyn sydd tu hwnt i'n hamgyffrediad deallol.

²² Rhuf. 1133-36.

amdanynt, megis Ei "ddigofaint." Ni sonia'r T.N. agos mor aml â'r H.D. am ddigofaint, llid a dialedd Duw. Ond ni ellir anwybyddu'r ffaith bod iddynt le yn y T.N., hefyd (e.g., Ioan 3³⁶, Rhuf. 1¹⁸, 2⁵, Eff. 5⁶, 2 Thes. 1⁸, 1 Pedr 2¹⁴, Dat. 16¹⁹, 19¹⁵). Gwêl Otto yma enghraifft o'r teimlad crefyddol yn ei fan mwyaf nodweddiadol, yn y ffurf o arswyd ym mhresenoldeb ofnadwyaeth a grymuster gorlethol y Dirgelwch Dwyfol. Ond ni allwn lai na theimlo bod perygl i'r sôn hwn am ddigofaint, llid a dialedd Duw ddisgyn i lefel is-Gristnogol ac is-foesol, a'n harwain i briodoli i Dduw nwydau nid annhebyg i eiddo rhai o'r duwiau paganaidd neu ffyrnigrwydd anianyddol fel eiddo'r dymestl a'r ddaeargryn. Nid pictiwr Cristnogol o Dduw yw hwnnw sy'n disgrifio "Gair Duw" fel un y mae "cleddyf llym" yn dyfod allan o'i enau "i daro y cenhedloedd ag ef . . . ac efe sydd yn sathru cerwyn win digofaint a llid Duw Hollalluog."²³ (Dywedwn hyn er inni ganiatáu i'r awdur drwydded farddonol i orliwio pethau yn ôl dull yr ysgol apocalyptig; Duw llidiog a dialgar i bawb ond Ei etholedigion oedd Duw'r apocalyptiaid.) Ebr Otto wrth sôn am "ddigofaint Duw" yn ôl Paul:

The *ὀργή θεοῦ* [wrath of God] with St. Paul is more than the mere reaction of righteous retribution, it is permeated by the "awefulness" of the numinous. . . . The *ὀργή θεοῦ* is potently and vividly presented in the grand passage in Romans I, 18 ff., where we recognize directly the jealous, passionate Yahweh [Jehovah] of the Old Testament, here grown into a God of the universe of fearful power, who pours out the blazing vials of His wrath over the whole world. . . . To feel the full weight and force of this intuition it is necessary . . . to try to recapture the awe that would be felt by the Jew toward the fury of Yahweh, by the Hellenistic Greek toward the horror of Destiny, and by primitive man in general toward the "ira deorum" or anger of the gods.²⁴

²³ Dat. 19¹⁵.

²⁴ R, Otto, *The Idea of the Holy* (Cyf. Saes., 1923), t. 89c. Gair gwneud o eiddo Otto yw "numinous," yn golygu dirgelwch ofnadwy y Dwyfol.

Rhyfedd fel yr â Otto bron i hwyl orfoleddus wrth sôn am yr ochr hon. Ond hyn a ddywedwn, od yw dehongliad Otto o'r Apostol yn gywir, nid yw Paul yma yn *Gristnogol* ei ysbryd, er y dichon ei fod yn *grefyddol* yn ystyr y "dyn cyntefig" a rhannau o'r H.D. Yr ydym ymhell o wadu bod "digofaint cyfiawn" yn briodoledd ddwyfol. Ond mynn Otto nad digofaint *moesol* sydd yma, eithr rhyw gynddaredd ddifoesoldeb a direswm (*non-moral, non-rational*), eto dwyfol. Nid yw hyn, fodd bynnag, yn gyson â rhediad paragraff Paul. Oblegid digofaint Duw "yn erbyn pob annuwioldeb ac anghyfiawnder dynion" ac nid nwyd mympwyol yw'r hyn y sonia ef amdano; felly y mae'n briodoledd foesol. Ym mhellach dywed yr Apostol mai am bechu yn erbyn y goleuni y cosbir yr annuwiol, am fod Duw wedi Ei ddatguddio'i hun "yn eglur" iddynt (adn. 19-21), felly nid yw Ei ddigofaint yn "ddireswm." Cosbir hwynt nid oherwydd *anwybodaeth* yn wyneb dirgelwch anhydraidd y Duwdod, eithr am iddynt *anwybyddu*'r datguddiad "eglor" o Dduw yn y byd. Yr yr adnodau hyn o leiaf credwn (er gwaethaf Otto) y perthyn digofaint Duw nid i'w ddirgelwch ond i'w gymeriad moesol datguddiedig. Mewn gair, perthyn i bwnc y paragraff nesaf.

(2) *Y datguddiad o Dduw yng Nghrist.* Y peth amlycaf ynglŷn ag ysgrifenydd yr oes apostolaidd yw i'r argraff a adawodd Iesu Grist arnynt angerddoli'n fawr eu hymdeimlad o realiti Duw a rhoi cynnwys mwy pendant a chyfoethog i'w profiad a'u syniad ohono. Gwelsant "oleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist." Rhydd hyn le i ddigofaint Duw (o'i ddeall yn iawn) y soniwyd amdano uchod, oblegid yr oedd digofaint santaidd yn erbyn pob pechod a thwyll a ffug yn elfen yng nghymeriad Iesu Grist Ei Hun ac yn Ei ddysgeidiaeth am Dduw fel Tad a Barnwr. Ond oddi wrth dôn gyffredinol yr ysgrifeniadau apostolaidd gwelwn fel y lliniarwyd gerwinder noeth y syniad o ddigofaint Duw gan y datguddiad ohono yng Nghrist, ac y daethpwyd i deimlo

nad oedd Ei ddicter yn erbyn pechod ond arwedd ar Ei gariad difesur fel "Tad y trugareddau."

Gwir nad oes i'r syniad o dadolaeth Duw ar un olwg le mor amlwg yn nysgeidiaeth yr apostolion ag a rodded iddo gan Iesu. Er hynny rhagdybir ef o hyd fel gwirionedd sylfaenol. Fel yn yr Efengylau y mae i'r dadolaeth dri chylch. (1) Yn Ei berthynas â'i Fab Iesu Grist y sonnir yn fwyaf pendant am Dduw fel Tad. Yn wir fel "Duw a Thad ein Harglwydd Iesu Grist" yr adnabyddid Ef bellach (Rhuf. 15⁶, 2 Cor. 13, Eff. 13, 1 Pedr 13). Nodweddiadol iawn yw'r pwyslais cyfatebol ar fabolaeth arbennig Iesu Grist; hyn (fel y gwelir mewn penodau eraill o'r gyfrol hon) oedd y prif ffactor a arweiniodd i'r athrawiaeth am Berson Crist ac athrawiaeth y Drindod. (2) Ond y mae Duw hefyd yn Dad i'r rhai sy'n gweithredu ffydd yng Nghrist, ac y maent hwythau yn blant neu feibion iddo Ef. "Y Tad," "ein Tad ni," "Abba Dad" y gelwir Ef gan Ei "blant" (Rhuf. 17, 8¹⁴, 15, Eff. 2¹⁸, Gal. 3²⁶, 1 Ioan 3¹, 2). (3) Nid mor fynych nac mor eglur y dywedir bod Duw yn Dad pawb, gan gynnwys yr anghredinwyr a'r rhai na chlywsant sôn am Grist. Ond cymhwysir y gwirionedd o dadolaeth Duw at holl genhedloedd y ddaear gan Baul yn ei araith fawr yn Athen, pan ddyfynnodd eiriau "un o'r poëtau" Groegaidd, "canys ei hiliogaeth ef ydym ni."²⁵ Awgryma Paul yn yr araith hon fod Duw yn Dad yn Ei ragluniaeth yn ogystal ag yn nhrefn gras, a bod holl genhedloedd y byd yn gynwysedig yn nhrefn Ei ragluniaeth fawr. Cymhellydd mawr holl weinidogaeth Paul fel apostol a chenhadwr oedd yr argyhoeddiad angerddol fod efengyl gras Duw yn efengyl i'r holl fyd, a bod Duw'n caru'r pechadur pan yw eto yn ei bechod. (4) Mentra Paul awgrymu cylch ehangach eto i'r Dadolaeth Ddwyfol, sef cylch *pethau* yn ogystal â chylch personau. O leiaf dyna fel y dehongla'r Dr. Armitage Robinson y geiriau "Un Duw a *Thad oll*, yr hwn sydd goruwch oll, a thrwy oll, ac ynoch oll" (Eff. 4⁶, gwell

²⁵ Act. 17²⁵⁻²⁹.

“Ein Duw a Thad popeth, yr hwn sydd goruwch popeth ac ym mhopeth”)²⁶ Dysg Paul yn eglur fod cariad tadol Duw yn ymestyn dros y cread oll ac i adfer trefn a chytgord y cyfanfyd (Eff. 1¹⁰, Col. 1²⁰), fel y byddai Duw oll yn oll.

Y ddwy briodoledd yng nghymeriad Duw a bwysleisir fwyaf yw *Ei gariad* a'i *gyfiawnder*. Y syniad o gyfiawnder sydd ar y cyfan yn oruchaf ym Mhaul, er hynny rhydd le amlwg i gariad Duw, a chanddo ef y ceir y molawd cariad mwyaf godidog a gyfansoddwyd erioed (1 Cor. 13). Ar y llaw arall cariad Duw yw prif bwnc yr awdur a alwn yn “Ioan,” eto ganddo ef y ceir y datganiadau cryfaf a mwy digyfaddawd o'i gyfiawnder. Prif amcan epistol Paul at y Rhufeiniaid yw dangos y modd y mae'r efengyl yn “datguddio cyfiawnder Duw o ffydd i ffydd” (1¹⁷; cf. 3^{21, 22}). Ei broblem fawr yw pa fodd y gallai Duw faddau neu “gyfiawnhau” pechadur a bod Ei Hun yn berffaith gyfiawn yr un pryd; ei ateb yw mai trwy'r “prynedigaeth sydd yng Nghrist Iesu” y gwnaed hynny'n bosibl (3²⁴⁻²⁶). Yr awgrym yw mai *cyfiawnder* Duw a wnaeth Iawn Crist yn angenrheidiol. Ond y mae Paul yr un mor bendant mai *cariad* Duw a wnaeth Iawn Crist yn bosibl ac yn ffaith. “Canys y mae Duw,” meddai, “yn canmol ei gariad tuag atom; oblegid a nyni eto yn bechaduriaid i Grist farw trosom ni” (5⁸). Ar ddiwedd yr 8fed bennod gwelwn ef yn torri allan mewn gorfoledd telynegol yn y sicrwydd nad oes un gallu yn y nef nac ar y ddaear a all ei wahanu oddi wrth “gariad Duw yr hwn sydd yng Nghrist Iesu ein Harglwydd.”

Yn ysgrifeniadau Ioan y ceir y peth agosaf at ddiffiniad ffurfiol o Dduw yn y T.N. Neu'n hytrach ceir ganddo *dri* datganiad byr o'r hyn yw Duw yn Ei hanfod: (a) “Ysbryd yw Duw”; (b) “Goleuni yw Duw”; (c) “Duw, cariad yw.”

(a) *Ysbryd yw Duw* (Ioan 4²⁴). Yn y datganiad mawr hwn cyferfydd dwy ffrwd, sef y datguddiad o Dduw

²⁶ J. Armitage Robinson, *St. Paul's Epistle to the Ephesians* (2nd ed., 1909), t. 93^c.

trwy broffwydi Israel, a'r datguddiad ohono trwy athronwyr Groeg. Pwysleisiai'r naill a'r llall ysbrydolrwydd Duw, ond gyda gwahaniaeth. I'r Iddew golygai'r gosodiad mai ysbryd yw Duw Ei fod yn Fod personol, yn meddu ar feddwl a theimlad ac ewyllys, ond, gan Ei fod ar yr un pryd yn hollbresennol ac yn anweledig, na ellir Ei bortreadu mewn delw gerfiedig ac na ellir Ei gyfyngu na'i leoli nac "yn y mynydd hwn" nac "yn Jerusalem." Dyna sail gwrthwynebiad pendant y proffwydi i eilun-addoliaeth, a dyna sail y gosodiad mai "mewn ysbryd a gwirionedd" yn fwy nag mewn lle y mae addoli Duw (4²⁰⁻²⁴). Ond i'r Groegwr Platonaidd golygai fod Duw fel ysbryd pur yn gwbl uwchlaw'r byd materol, cyfnewidiol a darfodedig hwn, mai Ef yw'r realiti eithaf sydd y tu ôl i phenomena'r byd gweledig; go brin y cynnwys hyn y syniad bod Duw yn berson. Credaf mai'r syniad Hebreig a phersonol am Dduw sy amlycaf yn Efengyl Ioan, ond gyda gogwydd cryf i gyfeiriad y syniad Platonaidd am Dduw fel y gwirionedd eithaf neu fel egwyddor derfynol y cyfanfyd.

(b) *Goleuni yw Duw* (1 Ioan 15; cf. Ioan 19, 8¹²). Y mae hyn bron a bod yr un peth â dywedyd mai "gwirionedd" yw Duw. Termau a ddefnyddir yn fynych gan Ioan yw "goleuni" a "gwirionedd," ac y maent bron yn gyfystyr. Yma eto ceir cyfuniad o'r syniad Hebreig a *moesol* am oleuni neu wirionedd, sydd bron yr un peth â chyfiawnder (cf. "dy gyfiawnder fel y goleuni," "anfon dy oleuni a'th wirionedd"),²⁷ a'r syniad Groegaidd ac *uwchanianol* am wirionedd fel yr hyn sy'n real a hanfodol, heb gysgod rhith, yn debyg iawn i'r syniad Platonaidd am ysbryd pur y cyfeiriwyd ato uchod. Ond awgryma'r gair "goleuni" ym mhellach fod y Realiti ysbrydol beunydd yn ceisio'i ddatguddio'i Hun i ddynion (cf. "Yn dy oleuni di y gwelwn ni oleuni")²⁸ ac wrth hynny yn barnu ac yn condemnio'r rhai sy'n pechu yn erbyn y goleuni (Ioan 3¹⁹, 9³⁹⁻⁴¹). Fel hyn

²⁷ Salm 37⁶, 43³. ²⁸ Salm 36⁹.

y mae'r gosodiad "goleuni yw Duw" yn dynodi (1) Ei fod yn gyfiawn, yn berffaith ddaionus, (2) mai Ef yw'r gwir Realiti, (3) Ei fod yn Ei ddatguddio'i Hun i'r byd, ac (4) trwy hynny yn barnu'r byd.

(c) *Duw, cariad yw* (1 Ioan 4^{8, 16}; cf. 3^{1, 16}). Dyma gnewyllyn y datguddiad o Dduw yng Nghrist, dyma'r holl efengyl mewn crynodeb. Wrth gwrs nid yw'n ddim ond ffordd fwy haniaethol o ddywedyd bod Duw yn Dad. Yn sicr nid o athroniaeth Groeg y deilliodd y gwirionedd mawr mai cariad yw Duw, eithr o'r datguddiad yng Nghrist fel perffeithiad o ddysgeidiaeth yr H.D. Yn yr H.D. y mae cariad yn briodoledd yn Nuw, ond mai cariad at Israel, pobl Ei gyfamod, yn unig ydyw. Yn y T.N. nid priodoledd mohono mwyach eithr hanfod y Duwdod, ac nid cenedl yw gwrthrych y cariad ond unigolion byd cyfan. "Felly y carodd Duw y byd." A'r prawf terfynol mai cariad yw hanfod Duw yw Iesu Grist a'i groes,—“fel y rhoddodd efe ei unig-anedig Fab.”²⁹ Pell yw'r awdur o ddysgu mai rhyw sentiment meddal neu deimlad isfoesol yw cariad Duw. Fe'n rhwystra rhag tynnu casgliad o'r fath trwy ddysgu, er bod Duw'n Dad, neu'n hytrach *am* Ei fod yn Dad, mai "Tad *cyfiawn*" yw (Ioan 17²⁵; cf. 1 Ioan 19), ac mai "Iesu Grist *y cyfiawn*" (1 Ioan 2¹) yw'r Hwn a ddatguddiodd y cariad. Nid bod Ei gariad a'i gyfiawnder yn elfennau croes i'w gilydd, yn creu math o anghytgord oddi mewn i'r bywyd dwyfol, ond mai cariad cyfiawn ydyw'r cariad ei hun. Y mae holl foeseg yn ogystal â holl ddiwinyddiaeth y T.N. yn oblygedig yn yr ymadrodd "Duw, cariad yw." Dyma air olaf, dyfnaf, mwyaf cryno y T.N. am natur Duw ac am ystyr bywyd.

Ond ni'n gedy'r awdur hwn gyda'r tri diffiniad haniaethol o Dduw fel "ysbryd," "goleuni," a "chariad." Gwna gymeriad Duw yn rhywbeth diriaethol (*concrete*), agos, real, trwy ddatgan bod Duw'n debyg i Iesu Grist. Mewn atebiad i gais Philip, "Dangos i ni y Tad, a digon

²⁹ Ioan 3¹⁶; cf. 1 Ioan 4⁹.

yw i ni," atebodd Iesu, "Y neb a'm gwelodd i, a welodd y Tad."³⁰ Nid "Bod" neu "Sylwedd" noeth, heb briodoled, yw Duw'r T.N. fel Duw ysgol Plato, ond Bod ag y mae iddo gymeriad pendant, sef cymeriad tebyg i eiddo Iesu Grist. Dyna brif gyfraniad y T.N. i'r syniad o Dduw.

III.

YR ATHRAWIAETH AM DDUW YN HANES YR EGLWYS.

Y mae hanes yr athrawiaeth eglwysig am Dduw yn gymhleth â hanes athrawiaeth y Drindod, a chan ein bod yn gohirio pwnc y Drindod hyd bennod arall gallwn fyrhau llawer ar yr adran hon.

Agorodd Edwin Hatch ei *Ddarlithiau Hibbert* enwog (1888) trwy gyfeirio at y gwahaniaeth mawr o ran ffurf a chynnwys rhwng y Bregeth ar y Mynydd a Chredo Nicea. "The one belongs to a world of Syrian peasants, the other to a world of Greek philosophers" (t. 1). Dengys Hatch yn fanwl yn y darlithiau hyn y modd yng nghwrs y canrifoedd bore y trawsnewidiwyd ffydd y disgyblion cyntaf gan ysbryd a chategorïau athroniaeth Groeg, a gwneir yr un peth gan Harnack yn ei *History of Dogma* (Cyf. Saes. 1894). Yn gynnar yn ei gyrfa daeth yr Eglwys i gyffyrddiad agos â dylanwadau grymus y byd Groegaid a Rhufeinig, a naturiol oedd iddi geisio mynegi ei chenadwri yn nhermau diwylliant y byd hwnnw er mwyn ei gwneuthur yn ddealladwy. Y canlyniad o hyn oedd i ddiwylliant y byd o'i chwmpas adweithio'n raddol ar nodwedd y genadwri ei hun, nid yn unig o ran termau ond o ran cynnwys hefyd. Gwelir tuedd gynyddol i bwysleisio uwchfodaeth Duw ac i ddehongli Ei natur mewn termau haniaethol yn lle yn nhermau bywyd a chymeriad Iesu Grist. Yn lle meddwl am Dduw fel Tad sydd â'i hanfod yn gariad cyfiawn, meddylid amdano i

³⁰ Ioan 14^{sc}.

raddau mawr mewn dull negyddol fel Bod diddechrau, diddiwedd, digyfnewid, tu hwnt i brofiad ac amgyffred dyn am Ei fod tu hwnt i fyd gofod ac amser. Teimlid na ellid priodoli dim pendant i Dduw heb Ei dynnu i lawr o'i orucheldra pur Ei Hun i fyd y meidrol a'r cyfnewidiol. (I ni nid oes ond ffin denau iawn, od oes ffin hefyd, rhwng "bod" o'r fath a "nid-bod" neu ddim—*nothing*.) Pwysleisid yn bennaf y priodoledau uwchaniol a wnâi Dduw yn gwbl wahanol i ddyn yn hytrach na'r priodoledau personol a moesol sy'n mynegi'r tebygrwydd rhyngddynt, megis cariad, trugaredd, a chydymdeimlad. Yr oedd yn rhaid wrth y Logos i bontio'r agendor rhwng y Duw tragwyddol, uwchfodol, anadnabyddus a'r byd tymhorol yr ydym ni ddynion yn byw ynddo. Dyna ogwydd diwinyddiaeth y Tadau Groegaidd a Chredoau'r bedwaredd a'r bumed ganrif. Yr oedd ei sail yn nysgeidiaeth Plato, Philo a Phlotinus lawn cymaint ag yn y T.N., os nid yn fwy felly.

O'r Eglwys Roegaidd pasiodd y dull hwn o feddwl i Eglwys y Gorllewin, sef Eglwys Ladin cyfnod y "Tadau" ac Eglwys Gatholig yr Oesoedd Canol. Ond yma rhaid chwanegu dylanwad cyfraith Ymerodraeth Rufain ar ddiwinyddiaeth. Aeth yr Eglwys Orllewinol i mewn i etifeddiaeth yr Ymerodraeth honno a chymhathodd ei hysbryd. Syniodd am Dduw fel Ymherodr a Deddf-roddwr, yr Hwn oedd Ei Hun uwchlaw deddf, a'r Eglwys fel trefniant i weinyddu deddfau Duw. Plato oedd yr athronydd a ddylanwadodd fwyaf ar ddiwinyddiaeth y canrifoedd cyntaf, ond yn awr daeth Aristotl ar y cyfan i gymryd ei le. Yn yr Oesoedd Canol yn ôl dulliau ac egwydderion Aristotl y saerniwyd diwinyddiaeth yr Eglwys. Gwelir hyn yn arbennig yng ngwaith Thomas o Acwino, prif ddiwinydd yr Oesoedd Canol. Fel Aristotl ceisiodd Thomas amgyffred Duw fel y *primum movens immobile*, sef y symudydd cyntaf, sydd Ei Hun yn ddisymud, mewn geiriau eraill fel achos pob cyfnewidiad ond sydd Ei Hun yn ddigyfnewid. Fel Aristotl meddyliai am Dduw fel *actus purus*, h.y., fel egni mewn gweithrediad llawn heb

un gallu yn gorwedd yn segur ynddo (*actuality without potentiality*). Ond yn llawer mwy pendant nag Aristotl priodolai i Dduw ddealltwriaeth, ewyllys, daioni, a dedwyddwch, sef yr hyn a alwn ni yn "bersonoliaeth." Aeth Duns Scotus ym mhellach, gan wneuthur ewyllys yn beth mwy sylfaenol yn Nuw na rheswm. Y mae Duw uwchlaw rheswm, yn gweithredu o'i ewyllys fympwyol a phenarglwyddiaethol Ei Hun fel Teyrn unbenaethol sydd uwchlaw pob deddf a rheol. Y mae daioni yn dda a gwirionedd yn wir nid o angenrheidrwydd ond yn unig am mai felly yr ewyllysia Duw. Yn ddiweddarach yr un syniad oedd wrth wraidd Sosiniaeth ac i raddau llai Arminiaeth, ac mewn ystyr eang gellir edrych ar Dduns Scotus fel rhagflaenydd Pragmatiaeth ein hoes ni.

Yn gyfochrog ag "ysgoliaeth" cawn "gyfriniaeth" yr Oesoedd Canol. Yn lle ceisio dyfod at Dduw ar linellau rhesymeg a dogma, ceisiodd y Cyfrinwyr adnabyddiaeth bur ac uniongyrchol o Dduw trwy brofiad personol o'i gariad yn uno'r enaid â Duw ac wrth ei uno yn ei weddnewid. Trwy bwysleisio mewnlrwydd crefydd fel profiad personol ac uniongyrchol o Dduw na ddibynnai ar gyfrwngwriaeth defodau eglwysig, paratôdd y cyfrinwyr y ffordd ar gyfer y Diwygiad Protestannaidd. Ond mewn rhai cylchoedd tueddai Cyfriniaeth i lithro i gyfeiriad Pantheistiaeth a hyd yn oed math o Agnosticiaeth.

Yn ystod y Diwygiad Protestannaidd nid oedd yr athrawiaeth am Dduw yn bwnc mewn dadl rhwng y Diwygwyr a'r Catholiciaid. Yn y mater hwn mabwysiadodd y Diwygwyr ddiffiniadau'r hen gredoau eglwysig heb eu newid. Er hynny hawdd yw canfod gwahaniaeth mewn tôn a phwyslais. Sonia Luther yn fynych am Dduw fel Tad cariadus a maddeugar, ond gofala chwanegu mai am Dduw yng Nghrist yn unig y gellir dywedyd hyn. Y tu allan i Grist yr unig wybodaeth sydd gennym o Dduw yw fel Barnwr cyfiawn sy'n ddiellon beunydd yn erbyn pechod ac yn ei gosbi'n llym. Nodwedd amlycaf Calfin a Chalfiniaeth yw'r pwyslais ar benarglwyddiaeth Duw yn hytrach nag ar Ei dadolaeth. Ei ewyllys

Ef yw'r achos effeithiol a hollddigonol sy'n penderfynu pob peth er mawl Ei ogoniant Ei Hun, ac y mae Ei arfaethau yn derfynol. Gwir y rhoddir lle mawr iawn i ras Duw, ond y mae gras Duw yn gyfystyr â'i rydd-ddewisiad mympwyol. Gwahaniaetha Calfin rhwng natur Duw a'i ewyllys. Perthyn priodoledau fel hollallu-owgrwydd, santeiddrwydd a chyfiawnder Duw i'w natur, ond mater o ewyllys rydd yw Ei gariad a'i ras. Y mae Duw yn gyfiawn o angenrheidrwydd, ond gall fod yn drugarog neu beidio fel y dewiso, a gall ethol y neb a fynno i fod yn wrthrych Ei drugaredd. O ras penarglwyddiaethol a diamod Duw yr etholir rhai i fywyd tragwyddol. Nid yw'n syn i'r Arminiaid brotestio yn erbyn rhesymeg galed ac anhyblyg Calfiniaeth, a dadlau dros hawliau a rhyddid moesol dyn yn erbyn Teyrn unbenaethol y gyfundrefn Galfinaidd. Yn ôl y syniad Calfinaidd "y gweithredoedd hynny o eiddo Duw sy'n fwyaf Crist-debyg yw'r rhai mwyaf mympwyol."³¹ Edrychir ar Dduw trwy wydrau Stoic yn hytrach nag yn wyneb Iesu Grist, a gwelir ynddo fwy o'r Teyrn nag o'r Tad.

Yn y cyfnod modern daeth chwyldroad yn y syniad am Dduw trwy i'r eglwys ailddarganfod Iesu hanes a cheisio gweled Duw o'r newydd yng nghymeriad a dysgeidiaeth, bywyd a marwolaeth Iesu Grist. Yn lle dechrau gyda'r Drindod Dragwyddol ac ymresymu i lawr at Dduw mewn hanes ceisiwyd dechrau gyda Iesu hanes a gweled Duw ynddo a thrwyddo Ef. Enghraifft yw hyn ym myd crefydd a diwinyddiaeth o'r method *inductive* sy'n brif nodwedd ymchwiliadau gwyddonol y cyfnod modern, sef y method o ddechrau gyda ffeithiau diriaethol ac uniongyrchol profiad a gweithio ffordd drwyddynt at wirioneddau mwy haniaethol, yn lle'r method *deductive* sy'n ymresymu i lawr o'r cyffredinol i'r neilltuol. Y mae hyn yn gyson hefyd â phwyslais athroniaeth y ganrif ddiwethaf (yn arbennig Hegel a'i ysgol) ar fewnfodaeth Duw; oblegid od yw Duw'n preswyllo oddi mewn i fyd

³¹ W. Adams Brown, *Christian Theology in Outline*, t. 92.

hanes a phrofiad dyn, yna trwy hanes a phrofiad y gallwn orau ddyfod i wybodaeth ac adnabyddiaeth ohono. Y mae rhai pwyntiau mewn hanes yn fwy arwyddocaol ac felly yn fwy datguddiadol nag eraill, a chytunir mai person Iesu Grist yw'r pwynt mewn hanes lle y gwelir Duw orau. Eithr perygl athrawiaeth mewnfodaeth yw colli gafael ar bersonoliaeth Duw a'i gymeriad moesol, trwy Ei wneuthur yn un â'r byd neu Ei ddarostwng i lefel natur. Ond ni ellir dywedyd hyn am y teip pwysig o athroniaeth ddiweddar (e.g., A. S. Pringle-Pattison a W. R. Sorley, ar sail dysgeidiaeth Kant) sy'n dal mai trwy'r gwerthoedd ysbrydol uchaf y mae gennym ni ddynion brofiad ohonynt—daioni, gwirionedd, prydferthwch—y mae Duw i'w ddeall orau, ac yn arbennig mai daioni moesol yw'r allwedd orau i natur Duw. Y duedd amlycaf yn ystod y chwarter canrif ddiwethaf yw dehongli Duw, nid yn nhermau "sylwedd" (yn ystyr Aristotl) fel y gwnaed yn yr Oesoedd Canol, nac yn nhermau "ewyllys" noeth fel y gwnaed i raddau mawr gan y Calfiniaid, eithr yn nhermau *cymeriad*. Gwir y gwnaed protest yn ddiweddar, gan ddynion fel Rudolf Otto a Karl Barth,³² yn erbyn gorfoesoli a gor-resymoli Duw a'i amddifadu o'r dirgelwch anhydraidd sy'n Ei ddyrchafu uwchlaw holl gategoriau meddwl dyn. Diau y daw daioni o'r protest, gan fod angen ein hatgofio'n barhaus o'r ffaith bod "yn Nuw ogoniant mwy ofnadwy." Ond credwn mai cam tuag yn ôl fydd y mudiadau hyn os tueddant i'n hamddifadu o'r argyhoeddiad sylfaenol fod Duw yn gymeriad, ie yn gymeriad tebyg i Iesu Grist, a bod y "gweddill" (megis) ohono sy'n gorwedd o'n golwg yn y goruchelder dirgel yn gwbl gyson â'r *cymeriad* tadol, cariadus, cyfiawn a ddatguddiwyd yn Iesu Grist.

³² Gwêl ATODIAD I, "Diwinyddiaeth Karl Barth."

PENNOD IX.
YR ATHRAWIAETH AM DDUW.
RHAN II.

YR ATHRAWIAETH AM DDUW.

RHAN II: MYNEGIAD CYFUNDREFNUS O'R ATHRAWIAETH.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

I. DUW YNG NGOLEUNI IESU GRIST A'R PROFIAD CRISTNOGOL . tt. 276-285

1. *Duw yn Dad.* Saif hyn am y gwirionedd mai cariad yw hanfod Duw. Y mae tad mewn cariad yn ei *rod*di ei hun i'w blentyn, ac ar yr un pryd yn ei *gael* ei hun yn y plentyn. Y syniad mai o gariad y creodd Duw'r byd. Cariad y Tad yn gyffredinol. Gras yw Ei gariad rhad at bechaduriaid. Digofaint Duw yn arwedd ar Ei gariad. Dibyniaeth dyn ar Dduw tt. 276-279

2. *Duw yn Frenin.* Y mae i'r cread bwrpas a llywodraeth ddwyfol. Duw yn Frenin yn y byd naturiol yn ogystal ag yn y byd moesol. Natur a gras yn ffurfio un gyfundrefn, er bod oddi mewn i'r gyfundrefn honno lefelau gwahanol ar raddfa gwerth. Duw yn Frenin *de jure* lle nid yw eto'n Frenin *de facto*. Brenhiniaeth Duw yn tybio: (1) Ei awdurdod, (2) Ei gyfiawnder, (3) Ei allu, (4) Ei ddoethineb tt. 279-282

3. *Y Goruchaf.* Y Tad *nefol*. Ei safle goruchel a digymar fel Duw. Nid yw Ei dadolaeth yn diddymu Ei oruchelder, na'i oruchelder yn diddymu nac yn lleihau Ei dadolaeth. Yr un un yw'r Duw Goruchaf a'r Duw Dad. Ni all ein hamgyffrediad ni ddisbyddu goludoedd Duw tt. 282-285

II. YR ATHRONIAETH AM DDUW tt. 285-314

Canfyddiadau diriaethol yn arwain i syniadau neu ddamcaniaethau haniaethol. Nid oes "wal ddiadlam" rhwng profiad a damcaniaeth tt. 285-286

1. *Unoliaeth Duw.* Un Duw sydd. Damcaniaeth Lluosogaeth. Deuoliaeth tt. 286-287

2. *Personoliaeth Duw.* Ceir teipiau o grefyddolder heb le i'r syniad o Dduw fel Person. Cristnogaeth yn angerddol bersonol. Anhawster i amgyffred pa fodd y gall Bod Anfeidrol fod yn Berson. Hanfodion personoliaeth yw (1) hunan-ymwybyddiaeth, (2) cymeriad moesol yn gweithredu "o bwrpas." Y syniad o "arfaeth" Duw. Teyrnas personau yw Teyrnas Dduw. Ni olyga personoliaeth benrhyddid mympwyol; golyga gymeriad yn gweithredu yn ôl pwrpas cyson. Y syniad dynamic am Dduw fel Person byw. Yr anhawster athronyddol o briodoli pwrpas i'r Anfeidrol. Dehongli Duw yn nhermau'r Gorau, yn ogystal a'r mwyaf Cynhwysol. Gall Duw fod yn *few* ond nid yn *llai* na Pherson tt. 287-294

3. *Duw fel Creawdwr.* Y gwirionedd fod Duw yn Greawdwr yn annibynnol ar gywirdeb penodau cyntaf Genesis, a hyd yn oed ar y gred bod creu'r byd yn weithred mewn amser. Barn Origen ac eraill fod creu yn act dragwyddol. Dibyniaeth lwyr y byd ar Dduw. Duw yn awdur trefn y byd yn ogystal â'i ddefnydd. Y proses o greu yn fynegiant o gariad Duw. Cariad yn hawlio gwrthrych. Creu bodau rhydd a chyfrifol tt. 294-297
4. *Duw mewn Rhagluniaeth.* Duw yn llywodraethu a goruwchreoli cwrs pethau. Y byd yn "deyrnas dibenion." Pa fodd y mae esbonio'r elfen o drasiedi sydd yn y byd? Y byd fel ysgol i feithrin cymeriad. Iechydwr iaeth trwy ddioddefaint. Rhagluniaeth yn gweithio, nid trwy ymyriadau achlysurol, ond trwy ddeddfau cyson. Mewnfodaeth ac uwchfodaeth. Ond nid yw Duw yn rhwym o weithredu o fewn terfynau ein gwybodaeth bresennol ni. tt. 297-301
5. *Priodoleddau "uwchhanianol" Duw.* (1) *Duw yn Fod Tragwyddol.* Problem Tragwyddoldeb ac Amser. (a) Y syniad poblogaidd,—tragwyddoldeb fel swm. (b) Y syniad pantheistaidd neu gyfriniol,—tragwyddoldeb yn gwbl ddi-amser, y *totum simul*. (c) Duw mewn un ystyr uwchlaw amser, ond hefyd yn "mewnfololi" ynddo. Cysondeb Ei bwrpas, sefydlogrwydd Ei gymeriad. Egwyddor "cadwraeth gwerthoedd." (2) *Hollalluowgrwydd Duw.* Ef yw ffynhonnell derfynol pob nerth. Eithr ni all weithredu ond yn gyson â'i natur a'i gymeriad. Hunan-gyfngiad. (3) *Hollbresenoldeb Duw.* Duw o fewn cyrraedd dyn ym mhob man. Ni olyga estyniad mewn gofod—nid yw ysbryd yn bod mewn gofod—ond yn unig nad yw gofod yn cyfyngu ar Ei allu i weithredu. Graddau yn nwyster Ei bresenoldeb. (4) *Hollwybodaeth Duw.* Gwerth crefyddol y syniad. Gwybodaeth Duw yn gyflawn ac yn gyfundrefnus. Tri lefel o wybodaeth. Y ffurf uchaf y gwyddom amdani yw "scientia intuitiva." Problem hollwybodaeth a rhyddid yr ewyllys. Hunan-gyfngiad Duw tt. 301-313

Yr un yw'r Duw Anfeidrol a'r Cymeriad Tadod a ddatguddiwd yng Nghrist. Gweddi Awstin tt. 313-314

RHESTR O LYFRAU t. 315

PENNOD IX.

Yr Athrawiaeth am Dduw.

RHAN II:

MYNEGIAD CYFUNDREFNUS O'R ATHRAWIAETH.

DEUWN yn awr at y gwaith o fynegi'r athrawiaeth Gristnogol am Dduw yn ein ffordd ein hunain. Gyda syniadau'r gorffennol y buom yn y bennod flaenorol; ond bellach rhaid inni geisio rhoi trefn a dosbarth ar ein hargyhoeddiadau personol ein hunain, nid heb lawer o gymorth o'r gorffennol. Dechreuwn gyda chymeriad datguddiedig Duw fel y'i gwelir yn arbennig yn yr Hwn a alwyd yn "ddelw y Duw anweledig," ac fel y gwiredidir ef yn y profiad Cristnogol. Wedi hynny awn ymlaen at y gwirioneddau mwy haniaethol ac athronyddol sy'n oblygedig yn y profiad Cristnogol.

I.

DUW YNG NGOLEUNI IESU GRIST A'R PROFIAD CRISTNOGOL.

Mabwysiadwn yma ddull Iesu Ei Hun trwy ddefnyddio iaith symbolig, ddarluniadol, ddiriaethol yn hytrach na iaith haniaethol i gyfleu'r hyn yw Duw i brofiad y Cristion. Cawn sôn am Dduw (1) fel Tad, ac (2) fel Brenin. Symbolau neu ffigurau wrth gwrs yw "tad" a "brenin" fel enwau ar Dduw, ond symbolau er hynny sy'n cyfleu gwirionedd. At y ddau hyn ychwanegwn enw arall ar Dduw, sef (3) y Goruchaf ("yr Hwn wyt yn y nefoedd").

I. DUW YN DAD. "Tad" yw'r enw a roddai Iesu fynychaf ar Dduw ("y Tad," "fy Nhad," "eich Tad," "ein Tad"), ac yn ddiamau dyna'r enw sydd yn symio i fyny orau y profiad a'r syniad Cristnogol. Mabwysiadwn yn ei chrynswth ddysgeidiaeth y T.N. ar y mater hwn. Digon felly yw cyfeirio'r darllenydd yn ôl at yr

hyn a ddywedwyd ar y mater yn y bennod flaenorol, i arbed ailadrodd. Ond rhaid dywedyd unwaith eto mai'r prif wirionedd a gynhwysir yn y ffigur o Dduw fel Tad yw mai "Duw, cariad yw." Nid un briodoledd ymhlith llawer yw cariad yn Nuw, ond Ei hanfod; "nid y perl disgleiriaf yn holl gadwyn perlau disglair y priodoliaethau dwyfol,"¹ ond y gem y fflachia pob priodoledd arall allan ohono. "Cariad yw'r diffiniad eithaf, yr unig ddiffiniad digonol o hanfod Duw, neu ddiffiniad o Dduw o'i ddeall yn iawn, hynny yw, o'i ddeall fel y cyfuniad hwnnw o'r moesol angenrheidiol a'r rhydd sydd yr un pryd yn egwyddor hunan-gadwraeth a hunan-gyfraniad."² Y mae pob tad teilwng o'r enw yn ei roi ei hun mewn cariad i'w blentyn, ond wrth ei roi ei hun y mae ar yr un pryd yn ei gadw'i hun, oblegid nid ffurf ar hunan-laddiad yw cariad ond y ffurf uchaf ar hunan-ddiogeliad. Y mae'r tad, nid yn ei golli ei hun yn ei blentyn, ond yn ei gael ei hun ynddo wrth ei gyfrannu ei hun iddo; y mae'n ei gyfoethogi ei hun ac yn chwanegu at gynnwys ei bersonoliaeth ei hun mewn cymdeithas â'i fab. Yn gyffelyb y mae Duw yn Ei gariad yn Ei gyfrannu Ei Hun yn ddiymatal i'w blant, yn rhoi iddynt yn hael o'r hyn ydyw a'r hyn sydd ganddo, ac, i'r graddau y mae'r cariad yn cael derbyniad, yn eu meddiannu fel yr eiddo'i Hun mewn cymdeithas ysbrydol sy'n chwanegu (mentrwn ddywedyd) at Ei hyfrydwch a'i lawenydd Ei Hun yn ogystal a bod yn fendith amhrisiadwy iddynt hwy. Y mae'n hen syniad mai er mwyn cael arllwysfa i'w gariad y creodd Duw y byd ac yn arbennig fodau ysbrydol ar Ei lun a'i ddelw Ei Hun. Fe gofir am eiriau Emrys ar ddechrau ei awdl *Y Greadigaeth*:

Cyn creu cylchoedd bydoedd ban,
 Iôn a eisteddai'i hunan;
 Nid oedd nac angel na dyn,
 Na byd na gwan abwydyn.

¹ John Owen, *Gwybodaeth y Sanctaidd* (1923), tt. 27c.

² I. A. Dorner, *System of Christian Doctrine* (Cyf. Saes., 1888), cyf. i, t. 454.

Dedwydd breswyliai y Duwdod—yn holl
 Fwynhad Ei fawr hanfod;
 Annibynnol, fythol Fod—Ei fawredd
 A'i hyfrydoledd yn fôr diwaelod, etc.

Heb eisiau doniau dynawl
 I fwyn gyhoeddi Ei fawl, etc.

Ond yn lle meddwl am Dduw fel Bod “annibynnol”
 a hunan-foddhaus, gwell gennym ddisgrifiad bardd mawr
 o'r Almaen, y gellir ei drosi i'r Gymraeg fel hyn:

Digyfaill ydoedd Arglwydd mawr y bydoedd;
 O deimlo'r diffyg creodd deg ysbrydoedd
 I adlewyrchu'i wynfyd Ef Ei Hunan . . .
 Byth mwy o ffol lawn byd o eneidiau
 Caiff lwyr ddiwallu Ei anfeidrol syched.³

Beth yw Teyrnas Nefoedd ond gwladwriaeth cariad,
 cymrodoriaeth y Tad a'i blant, cymdeithas y saint, “teulu
 Duw”? Ac nid ar sail etholedigaeth fympwyol a chyfyng
 y ffurfir y gymrodoriaeth hon. Na, y mae cariad y Tad
 yn gyffredinol yn ei nod a'i amcan, ac er nad yw pawb yn
 ymateb iddo â chariad mabol, eto y mae'r Tad yn dymuno
 dyfod o bawb i edifeirwch ac i freintiau'r fabolaeth a'r
 frawdoliaeth. *Gras* yw enw diwinyddiaeth efengylaidd
 ar y cariad cyffredinol hwn fel yr ymlifa allan yn rhad
 at bechaduriaid nas haeddodd (gwêl y penodau ar
 “Athrawiaeth Iechydwrriaeth”). Gwirionedd i'n llanw
 â syndod addolgar yw hwn,—mai cariad tadol sydd ar
 orsedd y cread. “Iddo Ef y byddo'r gogoniant yn oes
 oesoedd, Amen.” Os teimla rhywun fod hyn yn “rhy
 dda i fod yn wir,” fel y teimla pawb bron ar dro, nid oes
 gennym ond ateb fel y dywedodd Edward Caird rywdro
 wrth ei ddosbarth, “*There's nothing too good to be true;
 that alone is false which is not good enough to be true.*” O
 leiaf y mae tadolaeth gariadus Duw yn beth digon da i
 fod yn wir!

³ Schiller: “Freundlos war der grosse Weltenmeister,” etc. (o'r gân
Die Freundschaft).

Os cariad tadol yw Duw yn Ei hanfod, yna arwedd ar Ei gariad yw pob priodoled a gweithred o'i eiddo. Ei *ddigofaint* er enghraifft. Rhaid bod yn dra gochelgar rhag meddwl am gariad Duw fel math o sentiment rhadlon a meddal nad yw'n cymryd sylw o wahaniaethau moesol ond sy'n teimlo'r un fath yn hollol tuag at bawb a phopeth. Gwir bod Duw'n "peri i'w haul godi ar y drwg a'r da, ac yn glawio ar y cyfiawn a'r anghyfiawn." Ond yn Ei berthynas ddyfnaf â dynion ni all lai na theimlo a gweithredu'n wahanol tuag at y cyfiawn a'r anghyfiawn, y cydnaws a'r anghydnaws. Cymer Ei gariad tuag at y cydnaws y ffurf o ymhyfrydiad a llawenydd; cymer Ei gariad tuag at yr anghydnaws y ffurf o wrthnaws a digofaint moesol sy'n adweithio ar y troseddwr Ei Hun. Ond bwriedir i'r adweithiad hwnnw fod yn foddion disgyblaeth, ie yn foddion gras i'r troseddwr. A thrwy bob digofaint a disgyblaeth erys yn wir fod Duw'n caru Ei elynion fel y'n dysgir ninnau i garu ein gelynyon, ac mai yn y ffaith hon y cawn yr amlygiad mwyaf trawiadol o'i berffeithrwydd (Math. 5⁴³⁻⁴⁸).

Awgryma'r ffigur o dadolaeth wirioneddau eraill heblaw mai cariad yw Duw. Er enghraifft awgryma *ddibyniaeth dyn ar Dduw*. Fel y mae'r plentyn yn dibynnu ar ei rieni naturiol am ei fodolaeth ac i raddau am ei gynhaliaeth, yn gyffelyb dibynna dyn ar Dduw, yn yr Hwn y mae'n byw, yn symud ac yn bod. "Ymdeimlad o ddibyniaeth hollol ar Dduw," dyna ddiffiniad Schleiermacher o grefydd. Y mae'r diffiniad yn llawer rhy benagored i wneuthur cyfiawnder â holl elfennau'r profiad crefyddol, ac yn arbennig o'r profiad Cristnogol. Ond os chwanegwn ryw ansoddair fel "mabol," gallwn ddywedyd bod y profiad Cristnogol yn cynnwys "ymdeimlad o ddibyniaeth *fabol* dyn ar Dduw."

2. DUW YN FRENIN. Ni ddefnyddia Iesu'r gair "brenin" am Dduw, ond y mae'r syniad yn hollol eglur yn y term Teyrnas Dduw, neu Frenhiniaeth Duw. Nid yw brenhiniaeth neu benarglwyddiaeth Duw o'i deall yn iawn yn anghyson â'i dadolaeth. Brenhiniaeth Tad yw

Ei frenhiniaeth, penarglwyddiaeth cariad yw Ei benarglwyddiaeth. Nid ewylllys fymppyol a diamod yw sail Ei frenhiniaeth. Y mae i'w frenhiniaeth ei hamodau, ond y mae'r amodau oddi mewn i Dduw Ei Hun ac nid o'r tu allan iddo. Amodir Ei frenhiniaeth gan Ei dadoliaeth. Wrth gwrs ffigur yw'r gair Brenin yn ogystal â'r gair Tad fel enw ar Dduw. Ni ddylid ei gymryd yn llythrennol a meddwl am Dduw fel rhyw Swyddog mawr coronog ar lun a delw brenin daearol. Y prif wirionedd a awgrymir yn y ffigur yw bod i'r cread bwrpas a llywodraeth ddwyfol. Nid cynnyrch hap a damwain mohono, ac nid cynnyrch egnïon dall neu dynged amheronol a dibwrpas. Y mae i'r byd Lywiawdr sy'n Dad. "Fy Nhad sydd wrth y llyw." Y mae'r cread oll yn faes Ei frenhiniaeth. Ef yw awdur deddf a threfn y cosmos, ac Ef sy'n llywio cwrs datblygiad y cyfanfyd i gyfeiriad y

One far-off divine event
To which the whole creation moves.⁴

Dysg Cristnogaeth mai'r Duw a ddatguddiwyd yng Nghrist yw'r Duw sy'n llywodraethu hefyd ym myd natur, mai Duw'r Tad yw Creawdwr a Chynhaliwr y greadigaeth oll. Y mae i'r gred hon ei hanawsterau dwys,—pan sylwn er enghraifft fel y mae "natur" (chwedl Tennyson) yn "goch mewn dant a chrafanc gan anrhaith."⁵ Ond nid yw mor anodd â chredo'r Gnosticiaid a Marcion gynt, a fynnai wahanu teyrnas natur a theyrnas gras yn llwyr oddi wrth ei gilydd a thybio mai rhyw dduw israddol—y *dēmiourgos*—ac nid Tad ein Harglwydd Iesu Grist a deyrnasai ym myd natur. Nid yw deuoliaeth o'r fath yn gyson ag unoliaeth profiad, neu'r unoliaeth mewn amrywiaeth sy'n nodweddu profiad. Y mae natur a gras, er eu bod ar lefelau gwahanol ar raddfa gwerth ac ansawdd, eto yn ffurfio cydrhyngddynt un gyfundrefn fawr, ac mewn llawer pwynt yn dyfod i gyffyrddiad â'i gilydd,—ac nid

⁴ Tennyson, *In Memoriam*, § cxxxī (pennill olaf).

⁵ *Ib.*, § lvi.

cyffyrddiad gelyniaeth o angenrheidrwydd, oblegid gall y byd naturiol, i'r sawl a wŷr pa fodd i'w arfer heb ei gamarfer, fod yn was ac offeryn y bywyd ysbrydol. Os felly, y mae'n bosibl credu mai un Brenin sydd yn y ddau gylch. Er hynny nid yn ôl yr un system o egwyddorion yn hollol y teyrnasa Duw yn y ddau gylch. Y mae egwyddorion y cylch is yn cael eu goresgyn ond nid eu diddymu yn y cylch uwch. Y mae'r byd naturiol yn ddarostyngedig i ddeddf ac anghenraid anhyblyg, ond ym myd personau moesol fe drawsnewidir deddf anghenraid, o leiaf yn rhannol, i fod yn gyfraith *rhyddid*. Llywodraetha Duw yn y cylch moesol nid â llaw haearn, megis teyrn unbenaethol, ond â llaw dadol un sy'n magu plant iddo'i hun ar ei aelwyd fawr, ac yn caniatáu iddynt raddau o ryddid fel amod y posibilrwydd o feithrin cymeriad. Yn wir, gesyd arnynt ran o'r cyfrifoldeb aruthrol o lywodraethu'r byd mewn partneriaeth â'r Pen-Llywodraethwr Ei Hun, gyda'r *risk* iddynt droi'n wrthryfelwyr yn lle bod yn bartneriaid. Ac felly mewn ystyr delfryd yn hytrach na ffaith yw brenhiniaeth Duw yn y cylch moesol. Y mae'n Frenin *de jure* lle nid yw eto'n Frenin *de facto*. Ni bydd yn Frenin "mewn ffaith" yn ogystal ag "mewn hawl" nes i'w holl greaduriaid gydnabod Ei arglwyddiaeth yn ewyllysgar a llwyr. Yna y ceir ateb llawn i'r weddi, "Deled Dy Deyrnas; gwneler Dy ewyllys, megis yn y nef, felly ar y ddaear hefyd."⁶

Nodwn yn fyr rai o'r prif egwyddorion neu briodolddau a ragdybir ym mrenhiniaeth Duw. (1) Ei *awdurdod*. Duw yw'r awdurdod derfynol sy'n sail i bob delfryd a deddf a safon. Rhaid wrth awdurdod yn rhywle, onid e ni byddai'r cyfanfyd namyn tryblith gwallgof. Ac i ba le yr edrychwn am awdurdod derfynol ond at yr Hwn sydd yn ffynhonnell eithaf pob peth? (2) Ond nid awdurdod ewyllys fympwyol yw'r eiddo Ef, eithr awdurdod sy'n seiliedig ar Ei natur neu Ei gymeriad. Y mae Ei gymeriad fel Brenin yn rhagdybio Ei *gyfiawnder*. Y mae

⁶ Cymharer *Efengyl y Deyrnas* (1927), tt. 18-19.

i bob teyrnas ei deddfau, ac y mae deddfau'r deyrnas berffaith yn rhai perffaith gyfiawn. Od yw tadolaeth Duw uwchlaw popeth yn awgrymu Ei gariad, awgryma Ei frenhiniaeth Ei gyfiawnder. Ond unwaith eto, wrth *wahaniaethu* gochelwn rhag *gwahanu* y pethau sydd yn un â'i gilydd. Y mae cariad Duw yn gyfiawn; y mae Ei gyfiawnder yn gariadus. Y ddau hyn, un ydynt yn Nuw; o leiaf y maent mewn perffaith gytgord â'i gilydd. (3) *Gallu* Duw. Rhoddir pwyslais mynych yn y T.N. ar allu Duw. Nid Duw gwan a diymadferth yn Ei fyd Ei Hun yw'r Hwn a ddatguddir inni yng Nghrist; y mae'n feistr ar y byd a'i holl adnoddau. Gwir na ddefnyddia'i allu i ormesu a gorfodi Ei ddeiliaid fel y gwna Duw'r Mohametan ("Swltan y nef"), eithr parcha eu rhyddid fel bodau moesol a grewyd ar Ei ddelw. Hynny sydd am fod Ei allu yn ddarostyngedig i'w gariad, ac nid am fod adnoddau Ei allu yn gyfyngedig. (4) *Doethineb* Duw. Wrth Ei ddoethineb y golygwn y ddealltwriaeth a'r wybodaeth a'i galluoga i ddefnyddio'r moddion gorau i sylweddoli Ei ddibenion. Ystyr hyn oll yw bod Duw'n feistr ar Ei fyd Ei Hun ac yn abl yn Ei ffordd Ei Hun i "ddwyn allan farn i fuddugoliaeth," er hynny na ddefnyddia'i allu brenhinol i lethu a gormesu eithr i gynorthwyo ac achub. Os gwir yw bod Iesu yn "ddelw y Duw anweledig," yna gellir cymhwyso at y Brenin Mawr yr hyn a ddywedwyd am Ei was etholedig, "Corsen ysig nis tyr, a llin yn mygu nis diffydd, hyd oni ddygo efe allan farn i fuddugoliaeth."⁷

3. Y GORUCHAF. Rhoddir yr enw hwn ar Dduw droeon yn y T.N., unwaith mewn geiriau a briodolir i Iesu Grist (Luc 635). Cyfleir yr un syniad yn amlach yn y geiriau "nefol," "nefoedd," mewn ymadroddion fel "eich Tad *nefol*," "ein Tad yr Hwn wyt yn y *nefoedd*," "Teyrnas *nefoedd*," yn awgrymu safle goruchel a digymar Duw ar raddfa bodolaeth fel un sydd mewn dosbarth ar Ei ben Ei Hun (*sui generis*). Wrth inni sôn am Dduw (fel y soniasom uchod) mewn termau dynol fel "Tad"

⁷ Math. 12²⁰.

a "Brenin," teimlwn fod perygl inni golli golwg ar Ei *uniqueness* fel Duw a'i restru bron yn yr un dosbarth â dyn, ac mewn canlyniad golli'r parchedigaeth addolgar a'r gwyleidd-dra dwfn sy'n gweddu inni ym mhresenoldeb y Duw Goruchaf.⁸ I osgoi'r perygl y mae'n ofynnol inni ymdeimlo'n barhaus â'r ffaith o'i oruchelder digymar. Os meddylw'n am "nefoedd" a "daear" nid yn nhermau gofod ond yn nhermau gradd ac ansawdd, y mae grym o hyd yng ngeiriau'r H.D., "Duw sydd yn y nefoedd, tithau sydd ar y ddaear; ac am hynny bydded dy eiriau yn anaml";⁹ "Canys fel y mae'r nefoedd yn uwch na'r ddaear, felly uwch yw fy ffyrdd i na'ch ffyrdd chwi, a'm meddyliau i na'ch meddyliau chwi."¹⁰ "Yr Arglwydd sydd yn nheml Ei sancteiddrwydd; gorseddfa'r Arglwydd sydd yn y nefoedd."¹¹ Dyna iaith duwioledeb ym mhob oes. A chofier disgrifiad un Salmydd o'r duwiole: "Yr hwn sydd yn trigo yn nirgelwch y *Goruchaf*."¹²

Galwyd sylw droeon yn y bennod flaenorol at y ffaith bod y profiad crefyddol, bron ym mhob ffurf arno, yn ymsymud rhwng dau begwn, sef (1) yr ymdeimlad o Dduw fel Bod aruchel, dyrchafedig, goruwchnaturiol ac ofnadwy ar y naill law, ac (2) yr ymdeimlad ohono fel Bod cyfagos, cyfeillgar, cartrefol, "noddfa a nerth i ni, cymorth hawdd ei gael mewn cyfyngder" ar y llaw arall. Anfynych, y mae'n wir, y cedwir y fantol yn wastad rhwng y ddau ymdeimlad cyferbyniol. Yn y mwyafrif o'r hen grefyddau gogwyddid yn fwy tuag at y blaenaf, gyda'r canlyniad bod *ofn* y duwiau yn elfen amlycach na serch tuag atynt. Er hynny y mae'r ddwy elfen yn oblygedig yn y profiad crefyddol o'r dechreuad. Mantolir y ddwy ochr yn hynod gyfartal gan un o broffwydi Israel: "Fel hyn y dywed y Goruchel a'r Dyrchafedig, yr hwn a breswylia

⁸ Fel hyn y beirniada Wil Bryan un enwad crefyddol: "Mae nhw i gyd yn gweddio run fath, ac yn rhy hy—fel bydae nhw'n siarad efo dyn tŷ nesa."—*Hunangofiant Rhys Lewis* gan Daniel Owen, pen. xl. Y perygl o edrych ar Dduw fel "dyn tŷ nesa" yw'r hyn y ceisiwn ei osgoi wrth bwysleisio gorucheldra Duw.

⁹ Preg. 5^a. ¹⁰ Es. 55⁹. ¹¹ Salm 114. ¹² Salm 91¹.

dragwyddoldeb, ac y mae ei enw yn Santaidd, Y goruchelder a'r cysegr a breswyliaf; a chyd â'r cystuddiedig a'r isel o ysbryd, i fywhau y rhai isel o ysbryd ac i fywhau calon y rhai cystuddiedig."¹³ Y Duw goruchel yn preswyllo gyda'r rhai isel, y Duw "sanctaidd" yn dosturiol, y Duw tragwyddol yn ymgeleddu'r rhai cystuddiedig! Yn y datguddiad Cristnogol cyfartelir y ddwy elfen trwy'r sicrwydd a gawn yng Nghrist fod y Duw Goruchaf yn Dad a'i hanfod yn gariad, mai "Tad nefol" yw. Nid yw'r ffaith o'i dadolaeth yn diddymu'r goruchelder aruthr hwnnw a gynhyrcha ynom barchedig ofn ac ymostyngiad yn Ei wyddfod. Ond ar y llaw arall nid yw Ei orucheldra yn diddymu nac yn lleiháu dim ar Ei dadolaeth. Rhaid ar bob cyfrif ddiogelu'r gwirionedd mai'r un un yw'r Goruchaf Dduw a'r Duw Dad, a bod yr un Duw hwnnw yn gariad drwyddo ac i'r gwaelodion (os goddefir inni'n wylaidd ddywedyd hyn). Nid rhyw ynysig fechan o dynerwch yng nghanol cefnforoedd tymhestlog Ei anfeidroldeb yw Ei gariad tadol. Pe felly, ni buasai gennym sicrwydd na byddai i ryw ryferthwy ofnadwy o'r dirgelwch-tu-hwnt-i'w-gariad unrhyw adeg orlifo drosodd er ein dinistr. Nid oes fawr o gysur yn y gwirionedd mai "Duw, cariad yw" onid yw'n gariad drwyddo i gyd, ac onid yw'n gariad drwy holl derfynau Ei ymerodraeth. Fel y canodd Dante ar ddiwedd ei *Paradiso* (yn ôl y cyfieithiad Saesneg):

My will revolved under the sway of Love,
The Love that moves the sun and the other stars.

Ond y mae i gariad hefyd ei oruchelder, ei ddirgelwch dihysbydd a bair syndod addolgar. Ie, y mae i'r cariad anfeidrol hyd yn oed ei ofnadwyaeth. "This tremendous Lover"—y Carwr ofnadwy hwn—dyna a eilw Francis Thompson ei "Fytheiad y nef."¹⁴ A gweddus yw inni gydnabod yn wylaidd na all ein profiad a'n hamgyffrediad

¹³ Es. 57¹⁵.

¹⁴ Gwêl *The Hound of Heaven*. Nid amhriodol fyddai *caritas tremenda* yn lle *mysterium tremendum* Otto.

ni ddisbyddu holl oludoedd bodolaeth y Duw Goruchaf, ein Tad yr Hwn sydd yn y nefoedd.

II.

YR ATHRONIAETH AM DDUW.

Deuwn yn awr at y syniadau neu'r damcaniaethau am Dduw sy'n myned tu hwnt i'r profiad uniongyrchol ohono er y gallant fod yn oblygedig yn y profiad hwnnw. Symudwn o ganfyddiadau diriaethol (*concrete perceptions*) y profiad Cristnogol, at y syniadau neu'r amgyffredion mwy neu lai haniaethol (*abstract conceptions*) a ddaw inni wrth i'n deall adfyfyrio ar gynnwys ac ystyr y profiad. Rhaid cofio, er hynny, fod y diriaethol yn llithro'n rhwydd i'r haniaethol, fod canfyddiadau pan fyfyriom arnynt yn arwain yn naturiol i amgyffredion a damcaniaethau, fel mai amhosibl yw dywedyd ym mha bwynt y mae'r blaenaf yn darfod a'r olaf yn dechrau. Er enghraifft y mae canfyddiadau dynion trwy'r canrifoedd o'r byd naturiol o'u cwmpas wedi arwain yn raddol i ddamcaniaethau haniaethol Newton ac Einstein; ac er bod gwahaniaeth mawr ar yr wyneb rhwng canfyddiadau uniongyrchol y dyn cyffredin a damcaniaethau cosmig Einstein, llifa'r olaf yn ddifwlch o'r blaenaf. Ac nid difudd yw'r *conceptions* mwyaf haniaethol, os cywir hwynt, oblegid cywirant yr hyn sydd anghywir yn ein *perceptions* ac echangu eu terfynau'n fawr.

Gwelir felly na allwn godi "gwal ddiadlam" rhwng yr adran hon a'r adran flaenorol o'n traethiad, na phenderfynu'n rhwydd beth sy'n perthyn i brofiad uniongyrchol a pheth sy'n ffrwyth myfyrdod y deall ar gynnwys y profiad. Ond diamau y cytunir bod y syniadau uchod am Dduw, fel Tad a Brenin Nefol, yn perthyn yn nes i ganfyddiad profiadol y saint na'r gwirioneddau mwy athronyddol a ddaw'n awr o dan ein sylw. Y maent gan hynny yn fwy pwysig i'r bywyd ysbrydol. Eithr ni olyga hyn fod y gwirioneddau mwy athronyddol yn ddibwys a difudd. Gallant fod o help i gywiro'r hyn sy'n amrwd yn ein

profiad crefyddol ac i ehangu terfynau'r profiad hwnnw. Ond i'r diben hwn nid digon eu derbyn yn oddefol fel gwirioneddau haniaethol "yn yr awyr"; rhaid eu cymhathu nes dyfod ohonynt yn rhan organig o'r profiad. Pwy erioed a ddarllenodd *Gyffesion* Awstin heb deimlo bod syniadau *uwchaniaol* y sant-ddiwyndd am Dduw yn lliwio ac yn cyfoethogi ei holl *brofiad*; iddo ef y maent yn "feddyliau ei galon" ac nid yn feddyliau yn ei ymennydd yn unig. Ymhlith ysgrifenyddyr diweddar gellir dywedyd yr un peth am y Baron von Hügel.

Yma ni allwn wneuthur mwy na chodi cwr y llen a rhoi cipdrem ar rai o'r pynciau a ddylai ddyfod dan ystyriaeth yn yr athroniaeth am Dduw.

I. UNOLIAETH DUW. Cyfeiriasom eisoes yn achlysurol at y gwirionedd hwn. O'r dechrau mabwysiadodd Cristnogaeth fel gwirionedd yr athrawiaeth Iddewig mai un Duw sydd (1 Cor. 8⁴⁻⁶), yr Hwn sydd goruwch pob peth a thrwy bob peth ac ym mhob peth (Eff. 4⁶, cf. 2 Cor. 12⁶). Bu Cristnogaeth bob amser yn elyn i amldduwiaeth, ac ymdrechodd yn galed (pa un ai llwyddo ai methu a wnaeth) i gadw ei hathrawiaeth am Drindod o bersonau yn Nuw rhag llithro i fod yn driduwiaeth. Yn ddiweddar tueddir mewn rhai cylchoedd i fabwysiadu teip o athroniaeth am y byd sydd mewn perygl o fyned o dan sylfeini'r gred yn unoliaeth Duw. Er enghraifft bu cryn fri dro yn ôl ar y ddamcaniaeth a elwir yn Lluosogaeth (*Pluralism*), yn bennaf trwy ddylanwad William James, yr hwn a roddodd ffurf fodern i ddysgeidiaeth Leibniz.¹⁵ Dysg y Lluosogwyr fod y byd, o'i ddadansoddi hyd yr eithaf, yn gyfansoddedig nid o un hanfod neu un egwyddor ond o nifer aneirif o "eneidiau" o wahanol raddau, a phob enaid yn hunan-greedig, annibynnol, "a'i hanfod ynddo'i hun." O'i gweithio allan i'w heithafion gellid gwneuthur damcaniaeth fel hon yn sail math o amldduwiaeth ronc. Ond ni

¹⁵ Gwêl Wm. James, *A Pluralistic Universe* (1909), a James Ward, *The Realm of Ends or Pluralism and Theism* (1911). Ymdriniais â Lluosogaeth yn fy llyfr, *The Philosophy of Religion* (1924), tt. 285-305, ac yn fyrrach yn fy *Crist a Gwareiddiad* (1921), tt. 196-200.

wn am neb a aeth mor bell â hynny. Cydnebydd y Lluosogwyr un Person Dwyfol—ac un yn unig—fel canolbwynt y gyfundrefn fawr o eneidiau, ond “Duw meidrol” yn unig fyddai hwnnw, ac ni allai fod yn Greawdwr y byd. Credaf fod unoliaeth profiad dyn—er mai unoliaeth mewn amrywiaeth yw—yn rhagdybio un cyfanfyd, ac o ganlyniad un Bod ac un yn unig fel ffynhonnell eithaf y cwbl. Ac yn sicr y mae’r profiad moesol a chrefyddol yn hawlio hyn. Heb hynny byddai’n rhaid rhannu ein teyrngarwch rhwng “duwiau lawer ac arglwyddi lawer,” a byddai hynny’n andwyol i undod cymeriad, a “thŷ wedi ymrannu yn ei erbyn ei hun ni saif.” Heblaw Lluosogaeth, gwneir ymgais o bryd i bryd i atgyfodi Deuoliaeth athroniaeth Groeg, sydd o’i gweithio allan yn arwain i’r syniad o ddau Dduw, sef y Duw daionus y dylem Ei addoli a’i wasanaethu, a’r Duw amherffaith a greodd y byd materol. Nid yw’r ddamcaniaeth hon ond llwybr byr i geisio setlo’r broblem ddyrys paham y mae poen a phechod ac anhrefn yn y byd, ond crea fwy o anawsterau nag y llwydda i’w datrys. Gŵyr pob person meddylgar fod i athrawiaeth unoliaeth Duw ei hanawsterau, ond y mae’n cyfarfod yn well nag un arall â gofynion rheswm a’r bywyd crefyddol. Mewn gwirionedd nid oes argoel y cefna’r byd crefyddol byth ar yr argyhoeddiad sylfaenol mai un Duw sydd.

2. PERSONOLIAETH DUW. Y mae’r dehongliad Cristnogol o Dduw fel Tad sydd â’i hanfod yn gariad yn rhagdybio Ei fod yn Fod personol, o leiaf onid ydym i roddi ystyr hollol ddieithr i eiriau fel “tad” a “chariad.” Nid yw’r gred yn Ei bersonoliaeth yn beth cyffredinol yng nghrefyddau’r byd. Yn wir, ar hyd yr oesoedd ffynnodd math arbennig o dduwiolfrydedd, yn enwedig yng nghrefyddau’r dwyrain, nad oes le o’i fewn i’r syniad o Dduw fel person. Uchelgais eithaf yr Hindw duwiolfrydig yw, nid cyfeillachu â Duw personol a moesol, ond ymgolli’n llwyr yn yr Hanfod amhersonol a dibriodoledd a eilw yn “Brahma.” Yr oedd yr athronydd Spinoza yn ei ffordd ei hun yn sant gwir dduwiol er nad oedd yn

Gristion (fe'i galwyd yn "*God-intoxicated man*"); ond fel pantheist edrychai ar Dduw fel y Sylwedd Anfeidrol, ac nid fel Person hunan-ymwybodol yn meddu ar deimlad, ewyllys a dealltwriaeth. A hyd yn oed oddi mewn i Gristnogaeth ei hun ceir teipiau gwahanol o grefyddoldeb a amrywia'n fawr oddi wrth ei gilydd yn y graddau y priodolir personoliaeth i Dduw. Yn y naill eithaf ceir anthropomorphiaeth amrwd y rhai sy'n edrych ar Dduw fel math o Ddyn ar raddfa eang neu Ynad mawreddog neu Wr Bonheddig urddasol yn preswyllo mewn plasty nefol, braidd yn oriog Ei dymer a mympwyol Ei ymddygiadau. Yn yr eithaf arall ceir rhai meddylwyr mawr a duwiol fel Schleiermacher yn synio'n lled bantheistaidd am Dduw fel yr Anfeidrol sy'n cynnwys popeth meidrol ynddo'i Hun, ac yn tueddu i edrych ar bersonoliaeth fel cyfyngiad yn perthyn i fodau meidrol yn unig. Ond ar y cyfan y mae diwinyddiaeth Gristnogol yn angerddol bersonol, er y cais osgoi anthropomorphiaeth blentynnaidd. Yn wir Cristnogaeth yw'r fwyaf personol o'r holl grefyddau. Gesyd fwy o bwys ar werth personoliaeth, ddynol a dwyfol, nag un grefydd arall (ond yn hyn o beth yr oedd Iddewiaeth yn rhagflaenydd teilwng iddi). Yn wir gellir dal mai craidd y profiad Cristnogol yw cymdeithas dynion â Duw ac â'i gilydd, ac nid oes ond bodau personol a all gymdeithasu neu gyfeillachu â'i gilydd.

Gwir y cyfyd anawsterau mawr o safbwynt athroniaeth i amgyffred pa fodd y gall Bod Anfeidrol fod yn Berson. Ymddengys fel pe bai Personoliaeth Absolwt neu Hollgynhwysol yn wrth-ddywediad. "*Omnis determinatio est negatio*," meddir; y mae pob diffiniad yn negyddiad ac felly yn gyfyngiad. Ac wrth ddiffinio Duw fel Bod personol yr ydym yn gosod terfynau ar yr Annherfynol. Y mae'r term "Person," meddir, o angenrheidrwydd yn tybio "Arall" yn wrthrych iddo (y mae "myfi" yn tybio "nid-myfi"), a'r Arall hwnnw yn cyfyngu arno, yn ei amgylchu o fewn terfynau ac felly yn ei wneuthur yn feidrol. Y mae Person Anfeidrol o ganlyniad yn gyfystyr â Meidrol Anfeidrol, yr hyn sy'n gymaint o

wrthddywediad â phe soniem am “gylch ysgwâr” neu “wynder du.” Heblaw hynny y mae personoliaeth yn tybio tyfiant trwy broses araf yng nghwrs amser, tra mae’r syniad o Dduw Anfeidrol yn cynnwys perffeithrwydd tragwyddol a digynnydd. Beth, ynteu, a ddywedwn ni am hyn? Y mae’n wir, wrth gwrs, fod personoliaeth *ynom ni* yn gysylltiedig â chyfyngiadau ac amherffeithderau. Cyfyngir arnom gan amodau amser a lle, enillwn wybodaeth trwy broses araf, a phrofiad trwy gamgymeriadau lu. Ond gellir dal nad yw’r cyfyngiadau hyn yn hanfodol i bersonoliaeth fel y cyfryw. Cyfodant yn hytrach o’r ffaith mai personau *amherffaith* ydym. Y gwir yw, nid ydym ni ddynion yn bersonau llawn; ar y ffordd i ddyfod yn bersonau yr ydym. Fel y dengys Lotze, nid yw meidroldeb yn amod personoliaeth fel y cyfryw; rhwystr ac atalfa i bersonoliaeth lawn ydyw. Fel y deawn yn bersonau llawnach cilia’r cyfyngiadau fwyfwy. Yr hyn sy’n hanfodol i berson yw, nid ymwybyddiaeth o Arall y tu allan iddo, ond hunan-ymwybyddiaeth, yr ymdeimlad uniongyrchol o realiti yr Hunan fel gwrthrych iddo’i hunan trwy ei brofiad ohono’i hun ac o gyflyrau mewnol ei ymwybyddiaeth. Ar y llinellau hyn gellir dal mai Duw yw’r unig Berson perffaith, ac mai cysgod gwan o’i bersonoliaeth Ef yw’r eiddom ni.¹⁶

Dywedasom mai hunan-ymwybyddiaeth yw hanfod personoliaeth. Y mae person yn ganolfan ymwybyddiaeth; y mae’n gwybod, yn teimlo, ac yn ewyllysio. Mwy na hynny, y mae’n *gwybod* ei fod yn gwybod ac yn teimlo ac yn ewyllysio. A rhaid dywedyd hyn o leiaf am Dduw onid yw’n llai na dyn. Ond rhaid chwanegu’r ystyriaeth bwysig bod *cymeriad moesol* (neu efallai anfoesol, eithr nid difoesoldeb, *non-moral*) yn hanfodol i bersonoliaeth o’i gwahaniaethu oddi wrth greaduriaid a phethau is-foesol. A phrif nodwedd personoliaeth foesol yw ei bod yn gweithredu’n *bwrpasol*, h.y., yn ymsymud beunydd i

¹⁶ Gweithiwyd allan yr ymresymiad hwn yn llawn a galluog gan yr athronydd Lotze, yn ei *Microcosmus* (Cyf. Saes., 1886), Llyfr ix, pen. iv.

gyfeiriad rhyw nod neu bwrpas llywodraethol neu gyfundrefn organig o bwrpasau y cais eu sylweddoli. Nid oes i'r seren yn ei chylchdro bwrpas sy'n wybyddus iddi ei hun ac a fabwysiedir ganddi o'i gwirfodd. Ond am ddyn, i'r graddau y mae'n wir berson, fe'i llywodraethir gan ryw fwriad neu system o fwriadau a delfrydau, a dyna a rydd unoliaeth a chysondeb a *chymeriad* iddo. Gwir yr ysgogir dyn i raddau mawr, fel y profwyd yn helaeth gan Feddyleg ddiweddar, gan reddfau a nwydau a "chymhlethion" sy mewn ystyr yn ddyfnach na'i ewyllys; ond perthyn y mae'r rhain i rannau anifeilaidd ac is-foesol ei natur. I'r graddau y cyrraedd dyn wir bersonoliaeth, daw hyd yn oed y greddfau a'r nwydau dan lywodraeth pwrpas rhesymol a moesol, a thrwy hynny fe'u moesolir hwynt. Ac wrth feddwl am *Dduw* fel Person yr ydys yn priodoli pwrpas neu fwriad iddo Yntau, ac yn synio amdano fel cymeriad moesol; tybir ym mhellach mai'n unol â'r bwriad a'r cymeriad hwnnw y llywodraetha'r cyfanfyd.

Gair mawr Paul am fwriad Duw yw *prothesis*, a gyfieithir yn "arfaeth." Y mae'n wir mai mewn cysylltiad â'r iechydwriaeth yng Nghrist bron yn unig y sonia Paul am "arfaeth" Duw (Rhuf. 8²⁸, 9¹¹, Eff. 1¹¹, 2 Tim. 19). Ond lled awgryma hefyd fod yr arfaeth yn cynnwys holl weithrediadau Duw mewn creadigaeth a rhagluniaeth: "Wedi ein rhagluniaethu yn ôl arfaeth yr hwn sydd yn *gweithio pob peth* wrth gyngor ei ewyllys ei hun";¹⁷ "Ni a wyddom fod *pob peth yn cydweithio* er daioni i'r rhai sydd yn caru Duw, sef i'r rhai sydd wedi eu galw yn ôl ei arfaeth ef."¹⁸ Yr awgrym yw bod cynllun a bwriad mawr i'w gweled yn rhedeg trwy'r cread oll, a hwnnw'n fwriad moesol ("er daioni"), a bod yr holl gynllun yn cyrraedd ei ddiben perffaith yn yr iechydwriaeth yng Nghrist. Teifl y datguddiad yng Nghrist oleuni'n ôl ar holl ymwneuthur Duw â'r byd ac ar y pwrpas daionus a reola holl broses datblygiad, o annelwig ddefnydd y

¹⁷ Eff. 1¹¹. ¹⁸ Rhuf. 8²⁸.

cread a'r protoplasm cyntefig ymlaen hyd at "ddinas y Duw byw, y Jerusalem nefol . . . ac ysbrydion y cyfiawn y rhai a berffeithiwyd." "Pob peth yn cydweithio er daioni,"—dyna fewnwelediad beiddgar y ffydd Gristnogol. Gŵyr pawb fod i'r ffydd hon ei hanawsterau a'i phroblemau dyrys. Ond dywedwn eto fel o'r blaen, y *mae'n ddigon da i fod yn wir*. A rhaid cofio hyn o hyd, nad yw Duw'n dwyn Ei fwriadau i ben trwy rym hollalluowgrwydd noeth, eithr trwy gydsyniad rhyddewyllysgar personau eraill a greodd ar Ei ddelfw ond sydd â gallu ganddynt i lesteirio Ei gynlluniau yn ogystal ag i'w hyrwyddo. Y mae hyn hefyd yn unol â'i amcanion tadol-frenhinol, fel y meithrino feibion iddo'i Hun ac nid caethweision. Teyrnas personau yw Teyrnas Dduw.

Fe ddylai'r dehongliad uchod symud un rhagfarn yn erbyn y syniad bod Duw yn berson. Yn rhy fynych cysylltir y syniad o bersonoliaeth ag "ewyllys rydd" yn yr ystyr o fympwy heb na chysondeb na sefydlogrwydd. A phetrusem feddwl am Dduw fel person "rhydd" pe golygai hynny Ei fod yn orio, anwadal a mympwyol, fel dynion digymeriad. Dyna'r "anthropomorphiaeth" yr arswyda pobl feddylgar rhagddo, yn enwedig y rhai sy dan gyfaredd y syniad gwyddonol o gysondeb deddfau natur. Ond gwelsom y golyga personoliaeth yn ei fan uchaf, nid penrhyddid i weithredu yn ôl chwim y foment, eithr *cymeriad* yn gweithredu yn unol â phwrpas cyson a sefydlog. Nid yw "unffurfiaeth natur" ond un mynegiant o sefydlogrwydd a chysondeb cymeriad Duw. Ar yr un pryd y mae meddwl am Dduw fel Person yn ein cynorthwyo i synio amdano mewn termau dynamic ac nid static. Nid yw Ei sefydlogrwydd yn gyfystyr ag unffurfiaeth a llonyddwch marw. Golyga gysondeb moesol Person *byw* sydd â'i egnion beunydd ar waith yn llunio a pherffeithio byd i fod yn gartref i saint ac yn llunio a pherffeithio saint i gartrefu yn Ei fyd. Nid segur mohono, canys Ef yw saer ac adeiladydd y Ddinas ag iddi sylfeini, sef y Ddinas ag iddi sylfeini yn Ei arfaeth dragwyddol ond sydd i'w saernïo a'i hadeiladu mewn amser. Y mae

dysgeidiaeth gwyddoniaeth ddiweddar am " ddatblygiad " wedi ein helpu i amgyffred yn well y wedd ddynamic i'r cread, ond y mae hyn a llawer rhagor yn oblygedig yn y syniad o Dduw fel Person byw sy'n gweithio yn y byd " o bwrpas."

Ond i'r meddwl athronyddol y mae cryn anhawster i ddeall pa fodd y gellir priodoli pwrpas i'r Anfeidrol. Ymddengys y syniad fel petai'n awgrymu bod Duw yn amherffaith a meidrol, gan y tybia pwrpas ddiffyg rhyw bethau y byddai'n ddymunol eu bod ac anniddigrwydd hyd nes dyfod ohonynt i fod. Ond ni all yr Anfeidrol (meddir) ddymuno dim nad yw ganddo eisoes, gan fod ynddo Ef Ei Hun bob digonedd a pherffeithrwydd. Am resymau fel hyn y gwrthyd Spinoza ac eraill briodoli pwrpas i'r Anfeidrol. Wel, yn onest, o'r ddau gwell gennym ogwyddo at y syniad o Dduw byw, " meidrol," sy'n ochri gyda'r hyn sy dda yn erbyn yr amherffaith a'r drwg ac yn ymegnio nes dwyn allan farn i fuddugoliaeth, nag at y syniad pantheistaidd am Dduw fel yr Absolwt hollgynhwysol sy'n gyfystyr â Chyfanswm Pethau, heb wahaniaethu rhwng y daionus a'r drygionus, ac yn ymfodloni ar berffeithrwydd tragwyddol y Cyfanfyd, sef Ef Ei Hun. Hawlia'r profiad crefyddol inni ddehongli Duw, nid yn gyntaf oll yn nhermau'r Cyfan, ond yn nhermau'r Gorau.¹⁹ A'r categori *gorau* o fewn ein cyrraedd yw personoliaeth foesol yn gweithredu " o bwrpas." Ond hwn hefyd yw'r categori mwyaf *cynhwysol*. Mewn personoliaeth cyferfydd yr unigol a'r cyffredinol; po fwyaf y bersonoliaeth mwyaf cyffredinol a chynhwysol yw, a hynny heb beidio â bod yn unigolyn. Galwodd rhywun Shakespeare " the myriad-minded man." Gorwedd mawredd ei athrylith yn ei allu i oresgyn y safbwynt lleol ac unigol a thrwy gyffredinolrwydd ei ddychymyg i fyw bywyd llu o bobl eraill a'i bortreadu megis o'r tu mewn. Mewn dull hollol wahanol, sef o

¹⁹ " For religious experience God is not primarily the All but the Highest,"—W. R. Matthews, *Studies in Christian Philosophy* (1920), t. 177.

safbwynt mathemadeg, y mae meddwl synthetig Einstein yn gallu cwmpasu'r cyfanfyd mewn fformiwla. Er hynny ceidw ei unigoliaeth; ni chyll mohono'i hunan yn y cyffredinol a gwmpesir ganddo. Awgrym gwan yn unig a geir yma o'r modd y dichon personoliaeth Duw olygu cyffredinolrwydd absoltwt ac unigoliaeth absoltwt yr un pryd. Felly nid "meidrol" yn yr ystyr gywir mohono wedi'r cyfan, ond yr Anfeidrol, yr Hollgynhwysol, eithr mewn ystyr sy'n gwbl gyson â'i bersonoliaeth foesol fel un sy'n gweithredu o fewn terfynau'r egwyddorion y creodd y byd yn unol â hwynt. Y mae'n wir y cyfyngir arno gan amodau sy'n codi o'r egwyddorion hynny. Ond *hunan*-gyfyngiad gwirfoddol yw hyn, ac nid cyfyngiad o gyfeiriad amodau estronol sydd â'u ffynhonnell yn annibynnol ar Ei ewyllys Ef.

Dyweder os mynner fod Duw yn *fwy* na Pherson; ond ni ellir caniatáu Ei fod yn *llai* na Pherson heb fradychu gofynion y profiad Cristnogol sydd â gweddi a chymundeb *personol* â Duw yn anadl ei einioes. Mewn Atodiad awgrymiadol ar "The Supra-Personal in the Numinous" dywed Otto (*Idea of the Holy*, Cyf. Saes., t. 308):

Assuredly God *is* for us "Thou" and a Person. But this Personal character is that side of His nature which is turned manward—it is like a "Cape of Good Hope," jutting out from a mountain range which, as it recedes, is lost to view in the "tenebrae aeternae" [y tywyllwch tragwyddol]—only to be expressed by the suspension of speech and the inspiration of sacred song.

Ond od yw Duw yn Berson o gwbl, rhaid Ei fod yn Berson *drwyddo'i gyd* ac nid yn unig ar "yr ochr honno i'w natur sy'n troi tuag at ddyn." Rhaid bod Ei bersonoliaeth yn ymestyn yn ôl i'r "mountain range" a'r "tenebrae aeternae" ac nid yn gyfyngedig i'r "Penrhyn Gobaith Da" sy'n troi tuag at ddyn. Onid e byddwn mewn pryder beunydd rhag mai lledrith fyddai'r "gobaith da" a rhag i ryw ddrycin o'r mynyddoedd tywyll ysgubo i ffwrdd y lledrith fel gwe pryf copyn. Er hynny gall fod Duw yn *fwy* na Pherson. Megis y mae dyn yn *fywyd* drwyddo i gyd ond

hefyd yn fwy na bywyd (sef y bywyd sy'n gyffredin iddo ef ac i'r llysiau a'r anifeiliaid), canys cymer ei fywyd ef y ffurf uwch o bersonoliaeth, yn gyffelyb meiddiwn gredu bod Duw yn *Berson* "drwyddo i gyd," er i'w bersonoliaeth gymryd rhyw ffurf uwch sy'n gweddu i Fod Anfeidrol, ffurf na allwn ei disgrifio ond trwy ddywedyd ei bod yn oruwchbersonol (*supra-personal*). Yn yr ystyr hon gall fod yn fwy na Pherson, ond ni all fod yn llai. I gloi i fyny'r adran hon dywedwn gyda Streeter:

To say that God is "personal but something more" is to say that the Creative Principle must be higher than the highest, richer than the richest, more full of life than the alivest of the things It has produced—and that surely is merely common sense.²⁰

3. DUW FEL CREAWDWR. Y mae'r gred yn Nuw fel Creawdwr y byd yn anhepgorol i'r ffydd Gristnogol. Prin y mae'n rhaid dywedyd na olyga hyn o gwbl fod y ffydd honno'n dibynnu ar wirionedd hanesyddol penodau cyntaf Genesis neu ar gywirdeb yr hen amseryddiaeth oedd yn dyddio'r creu yn y flwyddyn 4004 c.c. Y mae daeareg a serydddeg a gwyddorau eraill wedi ehangu'n ddifedur ein dirnadaeth am oed y cosmos ac wedi llwyr newid ein syniadau am y modd y daeth i fod. Awn ym mhellach a dywedwn nad yw'r ffydd Gristnogol yn ein rhwymo i lawr i'r gred bod creu'r byd yn weithred mewn amser ac nid yn broses tragwyddol. Dysgai diwinydd Cristnogol mor fawr ag Origen fod y greadigaeth yn act dragwyddol ac yn fynegiant o natur ddigyfnewid Duw, a thueddwn i gytuno ag ef. Gofynnai Origen, "Os bu i'r byd ddechreuad mewn mater, beth oedd Duw yn ei wneuthur cyn dechrau'r byd? Canys byddai'n rhyfygus a gwrthun i ddywedyd bod natur Duw yn segur, neu i dybio bod adeg pan nad oedd yr Hwn sydd dda yn gwneuthur daioni na'i hollalluogrwydd yn arfer ei allu."²¹

²⁰ B. H. Streeter, *Reality* (1926), t. 140.

²¹ Origen, *De Principiis*, iii, 5; dyfynnir gan W. R. Matthews, *Studies in Christian Philosophy*, t. 205. Dywed Awstin mai ateb un dyn i'r cwestiwn, "Beth oedd Duw yn ei wneud cyn creu'r byd?" oedd "Gwneud uffern i'r rhai sy'n rhy chwannog i ofyn cwestiynau!" *ib.*, t. 204.

Anodd meddwl am Dduw fel Ffigur unig cyn bod byd, pan nad oedd (yng ngeiriau Emrys)

Ond uthr ddiddymdra ar daen
O flaen Ei ddwyfol wyneb,

neu fel Duw Aristotl yn adfyfyrio'n dragwyddol ar Ei feddyliau hunan-ddigonol Ei Hun heb deimlo angen gwrthrych oddieithr Ef Ei Hun. Mwy rhesymol yw credu gyda Spinoza a Hegel mai peth yn perthyn i'w hanfod yw bod yn Greawdwr. Yn hytrach na thybio Ei fod yn gyntaf yn Dduw ac yna'n Greawdwr, dywedwn mai *fel* Duw y mae'n Greawdwr, a bod Ei berthynas â'r byd yn beth angenrheidiol ac nid damweiniol. Arferai Hegel ddywedyd, "Heb y byd nid yw Duw yn Dduw." Credwn fod hyn yn gyson â'r ffydd Gristnogol os gochelwn y syniad Groegaidd bod mater yn bod yn dragwyddol *yn annibynnol ar Dduw*. Edrychai Plato ac Aristotl ar Dduw nid fel Creawdwr absoltwt ond fel crefftwr neu bensaer celfydd yn llunio byd trefnus allan o ryw annelwig ddeinydd oedd yn bod yn annibynnol arno, yn gyd-dragwyddol ag Ef, ac yn cyfyngu ar Ei hollalluowgrwydd (trwy fod i'r defnydd hwnnw ei ddeddfau ei hun ag yr oedd yn rhaid hyd yn oed i'r Pensaer dwyfol eu parchu). Yn erbyn y ddeuliaeth hon y cyfododd yr athrawiaeth Gristnogol ddarfod i Dduw greu'r byd "o ddim," mai Ef a greodd ddefnydd y byd yn ogystal â'i drefn. Y mae'n debyg mai Irenaeus oedd un o'r rhai cyntaf i ddysgu hyn yn ddiamwys, a'i ddysgu a wnaeth yn erbyn deuoliaeth y Gnosticiaid er mwyn gwneuthur yn eglur mai *Creawdwr* y byd oedd Duw ac nid crefftwr neu luniwr yn unig. Ond nid oes yn rhaid dal bod y creu yn weithred mewn amser er mwyn diogelu'r gwirionedd hwn. Gall Duw fod yn Greawdwr absoltwt er i'r greadigaeth fod yn dragwyddol, os chwanegwn nad ohoni ei hun neu yn ei hawl ei hun y mae'n bod yn dragwyddol eithr am ei bod yn dibynnu'n hollol am ei bodolaeth ar y Creawdwr. *Dibyniaeth lwyr y cread ar Dduw*, dyna'r hyn sy'n hanfodol i'r athrawiaeth Gristnogol. Teflir yr holl gyfrifoldeb

am fodolaeth a pharhad a natur y byd ar Dduw fel ffynhonnell eithaf popeth, yn yr Hwn yr ydym ninnau ddynion yn byw, symud, a bod, heb yr Hwn y syrthiai popeth i ddiddymdra.

Golyga hyn fod y greadigaeth yn fynegiant a datguddiad parhaus o oludoedd anchwiliadwy'r bywyd dwyfol. A chan mai "cariad yw Duw" rhaid bod y gwaith neu'r proses o greu yn fynegiant o'i gariad. Cyfeiriasom eisoes at yr hen syniad mai er mwyn cael arllwysfa i'w gariad y creodd Duw'r byd ac yn enwedig fodau ysbrydol ar Ei ddelw Ei Hun. Cafodd Plato gipdrem ar y gwirionedd hwn. "Dywedaf i chwi paham y gwnaeth y Creawdwr y byd hwn. Yr oedd yn ddaionus, ac ni all y daionus fod yn genfigenus o ddim. Ac am Ei fod yn rhydd o genfigen, dymunai i bopeth fod mor debyg iddo Ef ag oedd yn bosibl.²² Cam mawr ymlaen oedd y syniad hwn mai am Ei fod yn *dda* y creodd Duw'r byd. Ond gwan a negyddol yw absenoldeb cenfigen fel cymhellydd i greu, o'i gymharu ag egwyddor gadarnhaol cariad. Heblaw hynny, deuolaidd (fel y cyfeiriwyd) yw syniad Plato yn y pen draw; crefftwr neu drefnydd yw ei Dduw yn hytrach na Chreawdwr. Yn ôl ein syniad ni, yr oedd y proses o greu yn fynegiant naturiol o ddaioni a chariad Duw na allai lai na'i roi a'i ddatguddio'i Hun i aiall am fod cariad yn hawlio gwrthrych. Mewn gair, credwn mai hanfodion yr athrawiaeth Gristnogol yw, nid bod Duw wedi creu'r byd fel un act mewn amser neu ar ddechrau amser (gellir dal hynny od yw'n rhoddi bodlonrwydd i'r meddwl), ond bod y cread yn hollol ddibynnol ar Dduw am ei fodolaeth a'i gynhaliaeth, bod hyn yn wir am ddefnydd y byd yn ogystal â'i drefn, bod Duw felly'n gwbl gyfrifol am y byd, ac mai o ddaioni a chariad y creodd y cyfan.

Gwyddom yn dda fod y golygiad hwn yn gwneuthur problem poen a phechod ac amherffeithrwydd ymddangosiadol y byd yn llawer mwy dwys a dyrys i ni nag i'r rhai

²² Plato, *Timaues*, 29 E.

a ddeil nad yw'r Duw daionus ond yn rhannol gyfrifol am gyfansoddiad y greadigaeth. Mewn un ystyr credwn ninnau nad yw ond yn rhannol gyfrifol am bethau fel y maent, canys creodd fodau ysbrydol rhydd yn meddu ar ewyllys greadigol fel yr eiddo yntau, gan roddi arnynt gyfran o'r cyfrifoldeb aruthrol o reoli cwrs y byd. Ond deil Theistiaeth Gristnogol fod pob digwyddiad yn y pen draw i'w olrhain yn ôl i Dduw a bod y gallu i ewyllysio a gweithredu yn deillio ohono Ef. Eithr ni olyga hynny Ei fod yn foesol gyfrifol am bob digwyddiad a gweithred, canys gwaddolodd rai o'i greaduriaid â mesur helaeth o ryddid ac ymreolaeth fel amod y posibilrwydd iddynt allu tyfu'n gymeriadau moesol. Sonia Tennyson am hyn fel

This main miracle, that thou art thou,
With power on thine own act and on the world.²³

Gwyrth fwyaf y creu oedd gwaith y Creawdwr anfeidrol yn creu creawdwr meidrol ar Ei lun a'i ddelw.²⁴

4. DUW MEWN RHAGLUNIAETH. Daeth egwyddor Rhagluniaeth droeon o dan ein sylw'n barod, ond mewn termau eraill. Y mae *brenhiniaeth* Duw, fel y dangoswyd, yn cynnwys Ei lywodraeth dros y byd yn unol â'i bwrpas, ac y mae Ei *bersonoliaeth* hefyd yn tybio bod i'w holl weithrediadau fwriad, gynllun, arfaeth. A dyna'n syml yw athrawiaeth Rhagluniaeth, sef bod Duw'n llywodraethu ac yn goruwchreoli cwrs y byd yn unol â'i amcanion mawr. Golyga fod y byd yn "deyrnas dibenion" (*realm of ends*), ac nid yn gynnyrch hap a damwain ar y naill law neu dynged ddall ar y llaw arall.²⁵ Mewn geiriau eraill, fod byd a bywyd yn gyfanbeth arwyddocaol sy'n meddu ar

²³ Tennyson, *De Profundis*.

²⁴ Ymdrinir yn llawn â phroblem y creu ar y llinellau uchod gan A. S. Pringle-Pattison, *The Idea of God in the Light of Recent Philosophy*, pen. xvi, a W. R. Matthews, *Christian Philosophy*, vi.

²⁵ Ceisiais egluro ac amddiffyn athrawiaeth Rhagluniaeth yn erbyn athrawiaeth Tynged yn *Crist a Gwareiddiad* (1921), pen. vii ("Tynged ynteu Rhagluniaeth?").

ystyr a gwerth ysbrydol, ac nid yn gawdel anghysylltiol o ddigwyddiadau dibwrpas. Gorchwyl anodd yw credu hyn lawer pryd. Y mae'n debyg bod adegau ar brofiad y mwyafrif ohonom pan deimlwn fel y teimlodd Macbeth wedi clywed ohono am farwolaeth ei briod:

Tomorrow, and tomorrow, and tomorrow,
Creeps in this petty pace from day to day,
To the last syllable of recorded time;
And all our yesterdays have lighted fools
The way to dusty death. Out, out, brief candle!
Life's but a walking shadow; a poor player,
That struts and frets his hour upon the stage,
And then is heard no more: it is a tale
Told by an idiot, full of sound and fury,
Signifying nothing.²⁶

Ond byddai bywyd yn annioddefol ac amhosibl pe dyna fyddai ein credo feunyddiol. Nid oes dim a'n ceidw o'r gwallgofdy ond y ffydd bod rhyw ystyr a gwerth i fodolaeth, er mor anodd ar brydiau yw gweled "y goleuni disglair sydd yn y cymylau."²⁷ Ni feiddiaf yma ofyn fel Milton am help dwyfol

That to the height of this great argument
I may assert eternal Providence
And justify the ways of God to man.²⁸

Oblegid nid dyma'r lle i ymgymryd â'r dasg anodd o lunio theodicē, sef amddiffyniad o weinyddiadau Duw yn ei Ragluniaeth yn wyneb y trychinebau, y dioddefaint, yr ysgelerderau a'r drygau o bob math sydd yn y byd. Yn sicr y mae trasiedi yn elfen ry amlwg yn y byd inni allu mabwysiadu heb anhawster optimistiaeth lefn ac ysgafn y bardd Pope yn y llinellau adnabyddus sy'n diweddu, "One truth is clear, whatever is, is right."²⁹ Ac nid yw hyd yn oed ymresymiad cadarnach Leibniz o blaid credu mai hwn yw'r "gorau o bob byd posibl" yn rhydd o

²⁶ Shakespeare, *Macbeth*, Act v, Sc. v, ll. 19 ff.

²⁷ Job 37²¹.

^{28, 29} Milton, *Paradise Lost*, Bk. I, ll. 22-24; Pope, *Essay on Man*, Ep. I, ll. 289-294.

anawsterau. Yn sicr, nid y byd hwn *fel y mae* yw'r gorau posibl. Ond gellir dal bod y byd o ran ei gyfansoddiad cyffredinol, fel y bwriadwyd ef gan Dduw, yn ateb pwrpas Duw yn well nag un byd arall y gellid ei ddychmygu, yn arbennig fel ysgol i feithrin cymeriadau. Mynych y dyfynnwyd geiriau Keats fod y byd yn lle cymwys iawn fel "the vale of soul-making." "Do you not see," meddai yn un o'i lythyrau, "how necessary a world of pains and trouble is to school an intelligence and make it a soul?" Cydnebydd hyd yn oed Bosanquet mai "llunio eneidiau yw prif waith y cyfanfyd fel y mae'n feidrol" er na chydnebydd fod iddo un pwrpas o safbwynt yr Anfeidrol. Ond os gwelwn ni, feidrolion, ddiben yn y cyfan, ni allwn lai na chredu bod y diben hwnnw'n bod o safbwynt y Cyfan ei hun. Ac nid yn unig y mae dyn trwy ddioddefaint yn llunio ei enaid ei hun, ond hefyd trwy aberth poenus y gall ddwyn iechydwrïaeth i eraill. Dioddefaint cariad yw'r grym achubol cryfaf mewn bod. Y mae croeshoeliad Crist yn brif enghraifft o'r modd y gall Rhagluniaeth oruwchlywodraethu hyd yn oed weithred ddrwg i fod yn foddion bendith i'r byd. Yn ôl y ddysgeidiaeth Gristnogol y mae trasiedi'r groes yn foddion iechydwrïaeth y byd ac yn ddatguddiad o'r cariad aberthol sydd ar orsedd y cread. Beth bynnag a all fod anawsterau deallol problem Rhagluniaeth (ac y maent yn fawr), y mae ffydd y saint ym munudau eu mewnwelediad dyfnaf yn eu sicrhau bod "pob peth yn cydweithio er daioni i'r rhai sydd yn caru Duw," ac "nad yw dioddefiadau yr amser presennol yn haeddu eu cyffelybu i'r gogoniant a ddatguddir i ni."³⁰

³⁰ Rhuf. 8²⁸, 18. Fe gydnebydd y prifeirdd bron yn ddieithriad fod hyd yn oed trasiedi bywyd yn gweithio er daioni. Meddai'r Athro Abercrombie yn ei *The Idea of Great Poetry*: "[In tragedy] painful things occur in a world which, as a whole, including them and all the distress they carry, is somehow profoundly satisfactory; more satisfactory, perhaps, than any world can possibly be from which sorrowful things are excluded." "When we ask whence tragic poetry is to provide itself with good to match its evil, the answer can only be, that the good must arise out of the evil. This is what the peculiarity of tragedy comes to: out of things evil it must elicit good" (tt. 79, 170).

Ystyr Rhagluniaeth yn ôl y dehongliad uchod yw bod trefn a chwrs y byd o dan lywodraeth pwrpas ysbrydol. Pa fodd, ynteu, y gweithia Duw allan Ei gynlluniau yn y byd? Nid trwy ymyriadau achlysurol o'r tu allan, ond trwy weithrediad cyson a rheolaidd y deddfau a ordeiniwyd ganddo. Y mae Duw yn preswyllo yn y byd ac yn ei reoli o'r tu mewn, fel yr enaid yn y corff dynol. Nid yw hyn yn gyfystyr â gwadu uwchfodaeth Duw, mwy nag y mae preswyliaid enaid mewn corff yn cau allan uwchfodaeth yr enaid. Od yw'r ysbryd yn preswyllo yn y corff, gwna hynny nid fel caethwas neu garcharor eithr fel goruwchreolwr a phenarglwydd y corff. Er hynny, y mae'r ysbryd yn goruwchreoli mudiadau'r corff, nid trwy dorri deddfau'r corff fel rhan o'r byd materol, eithr trwy ddarostwng y deddfau hynny i fod yn iswasanaethgar i'w amcanion ei hun. Yn gyffelyb nid ymyrryd yn achlysurol â gweithrediad rheolaidd deddfau natur a wna Duw yn Ei ragluniaeth, eithr gweithio allan Ei bwrpas *trwy'r* deddfau hynny a ordeiniwyd ganddo Ef Ei Hun. Gwnaeth gwyddoniaeth wasanaeth mawr wrth ddwyn i'r golwg deyrnasiad deddf yn y greadigaeth. Trwy hynny gwnaeth yn bosibl inni i raddau mawr amgyffred ffordd Duw o weithio a theimlo y gellir dibynnu ar gysondeb Ei weinyddiadau. Yn y gwyrthiol, yr anghyffredin, yr afreolaidd, yr arferid gweled amlygiadau o ragluniaeth Duw; dysgasom bellach edrych amdanynt yn y cyson, y trefnus, y rheolaidd. Yn sicr y mae trefn yn well datguddiad o bwrpas personoliaeth foesol nag anhrefn. A dyna'r paham y mae'n bosibl i ninnau gydweithio â Duw. Ni allem gydweithio â Bod na ellid cyfrif ar sefydlogrwydd Ei ddeddfau. Cysondeb deddfau'r cread a rydd blatfom diysgog inni sefyll arno i weithio allan amcanion Duw yn ein bywyd. Y mae'n bryd inni Gristnogion ddywedyd yn blaen nad gwyrthiau mwyach yw gwystl ein ffydd mewn rhagluniaeth. Ystyr rhagluniaeth yn y pen draw yw bod trefn y byd yn un y gellir dibynnu arni fel moddion i sylweddoli a diogelu gwerthoedd ysbrydol ("the world as adapted for the realisation and conservation of values"), ac am hynny fod

y drefn honno'n fynegiant o bwrpas dwyfol. Ond wrth sôn am "drefn y byd" ni olygwn fod Duw'n rhwym i weithredu o fewn terfynau ein *gwybodaeth bresennol* ni o'r deddfau. Gweddus yw inni gydnabod nad ydym ond plantos yn dechrau dysgu ac na wyddom fesur adnoddau Duw. Nid yw'r gair "gwyrth" ond enw ar ein hanwybodaeth ni, ac ni ddylem ei ddefnyddio (chwedl Kant) fel "gobennydd i feddwl diog."³¹ Yn ddi-os, y mae'r pwrpas mawr sy'n llywodraethu'r byd yn *oruwchnaturiol* o ran ansawdd a gwerth ac awdurdod, ond y mae hefyd yn *naturiol* o ran ei ddull o weithio. Y mae'r deddfau yn iswasanaethgar i'r pwrpas dwyfol sydd uwch na hwynt. Y mae digon yma i beri inni fawrygu a moliannu "Arglwydd Dduw Rhagluniaeth," yr Hwn sy'n "llywodraethu y byd a'r nef" Ei Hun. Terfynwn yr adran hon gyda geiriau godidog David Charles o Gaerfyrddin (sylwer ar yr awgrymiadau am *gyffredinolrwydd* a *chysondeb* Rhagluniaeth, ac mai sefydlu Teyrnas Dduw yw nod y cyfan):

Rhagluniaeth fawr y nef—
Mor rhyfedd yw
Esboniad helaeth hon
O arfaeth Duw;
Mae'n gwylied llwch y llawr,
Mae'n trefnu llu y nef;
Cyflawna'r cyfan oll
O'i gyngor Ef.

Llywodraeth faith y byd
Sydd yn ei llaw;
Mae'n tynnu yma i lawr,
Yn codi draw;
Trwy bob helyntion blin,
Terfysgoedd o bob rhyw,
Dyrchafu'n gyson mae
Deyrnas ein Duw.

5. PRIODOLEDDAU "UWCHANIANOL" DUW. Mabwysiadaf y term "uwchaniaiol" yn y cysylltiad hwn fel mater o gyfleustra, heb aros i'w gyfreithloni na'i feirniadu.

³¹ Dyma a ddywedodd Kant: "Derbyniwn yr egwyddor bod pob peth yn digwydd yn ôl trefn natur; nid am ein bod yn meddu ar wybodaeth mor gyflawn o ddigwyddiadau'r byd yn unol â deddfau cyffredin natur fel y gallwn ganfod yn glir amhosiblwydd neu annhebygolrwydd digwyddiadau goruwchnaturiol, ond am y rheswm, unwaith y cefnwn ar drefn natur, yr â ein deall yn ddiiddefnydd, ac y mae parodrwydd rhyfygus i apelio at esboniadau goruwchnaturiol yn obennydd i feddwl diog." *Dissertation* (1770), §30. Dyfynnir gan C. C. J. Webb, *Kant's Philosophy of Religion* (1926), tt. 44c.

Wrth uwchhanianeg neu fetaffyseg y golygir yr ymgais egniol i feddwl pethau allan i'r pen draw. Nid yw'n debyg y llwyddwn byth i gyrraedd y "pen draw." "And still beyond the sea there is more sea." Ond y mae'r ymgais ynddo'i hun yn donic i'r ysbryd, a dylai fod yn help i feithrin y cyfuniad hwnnw o anturiaeth a gwyleiddra sy'n nodweddu'r meddylwyr mwyaf. Yma, wrth gwrs, ni allwn ond taflu cipdrem frysiog dros yr ochr honno i ddiwinyddiaeth sy'n ffinio ar uwchhanianeg, lle y myfyrir ar Dduw fel Bod Absolwt neu Anfeidrol,

Anfeidrol, annherfynol Fod
A'i hanfod ynddo'i Hun.

(1) *Duw yn Fod Tragwyddol.* I'r profiad crefyddol dyfnaf y mae Duw'n Fod tragwyddol, h.y., yn Fod sy mewn ystyr goruwch amser ac yn annibynnol ar amser, Un nad oes iddo na dechrau na diwedd, nad yw rhediad y blynyddoedd aneirif yn mennu dim arno, nad yw'n heneiddio nac yn cyfnewid. Ac nid gwirionedd haniaethol yw hwn i'r duwiol; daw iddo fel ymdeimlad o ddiogelwch yng nghysgod Duw fel ei loches a'i ymgeledd disigl yng nghanol ffrydlif amser. "Ti, Arglwydd, fuost yn breswylfa i ni ym mhob cenhedlaeth. Cyn gwneuthur y mynyddoedd, a llunio ohonot y ddaear, a'r byd; ti hefyd wyt Dduw, o dragwyddoldeb hyd dragwyddoldeb."³² "Dy noddfa yw Duw tragwyddol, ac oddi tanodd y mae y breichiau tragwyddol."³³ Beth gan hynny yw perthynas y Tragwyddoldeb y preswylia Duw ynddo ag Amser a'i ddylif diorffwys? Dibynna ein hateb ar ein syniad am natur Tragwyddoldeb o'i gymharu ag Amser.

(a) Y syniad poblogaidd yw'r un symiol (*quantitative*), sy'n meddwl am dragwyddoldeb yn nhermau swm, maint, rhif—swm (y mae'n wir) na ellir mo'i symio, rhif na ellir mo'i rifo, maint na ellir mo'i fesur, am ei fod yn anfeidrol yn ystyr mathemadeg, h.y., yn ddiderfyn, ond swm er

³² Salm 90¹⁰.

³³ Deut. 33²⁷.

hynny. Mewn gair, golyga tragwyddoldeb *amser* heb na dechrau na diwedd. Gwahaniaeth graddau neu fesur yn unig sydd rhyngddynt, ac nid gwahaniaeth ansawdd. Amser mewn llythrennau breision ("writ large") yw tragwyddoldeb; darn o dragwyddoldeb yw amser. Ond nid yw'r syniad hwn am dragwyddoldeb fel parhad diderfyn yn unig yn foddhaol nac i'r profiad crefyddol dyfnaf nac i athroniaeth. Ni olyga fwy na bod i Dduw fodolaeth heb na dechrau na diwedd. (b) Yn yr eithaf arall y mae'r syniad pantheistaidd neu led-bantheistaidd a chyfriniol, sy'n gwneuthur y gwahaniaeth rhwng tragwyddoldeb ac amser yn wahaniaeth ansawdd (*quality*) ac nid yn wahaniaeth swm neu faintioli. Y mae tragwyddoldeb yn gwbl uwchamserol a diamser, yn hanfodol wahanol i amser. Hanfod amser yw olyniaeth—e.g., ddoe, heddiw ac yfory. Ond y mae tragwyddoldeb yn ddi-olyniaeth; nid oes iddo "na chynt na chwedyn," na gorffennol na dyfodol. Anodd yw ei ddiffinio ond mewn termau negyddol; ond os ydys am ymadrodd cadarnhaol, y gorau efallai yw *totum simul* yr hen ddiwinyddion cyfriniol, neu "Simultaneity" neu "Altogether-ness" von Hügel—popeth yn cydfod yr un pryd, nid y tu allan i'w gilydd neu'n olynol i'w gilydd ond yn cydymdreiddio mewn un moment holl-bresennol, holl-gynhwysol. Yn ôl Spinoza y mae Duw'n dragwyddol mewn ystyr gyffelyb ag y mae gwirioneddau rheswm pur yn dragwyddol. Er enghraifft, nid *dyfod i fod* mewn amser y mae'r gwirionedd bod dau a dau'n bedwar, ond *bod* yn dragwyddol; felly, nid oes iddo na hanes na thyfiant na dirywiad. Yn gyffelyb Duw, o edrych arno (fel y dylid) *sub specie aeternitatis*. Awstin o bawb a roddodd y mynegiant *crefyddol* cyfoethocaf i'r safbwynt a'r profiad hwn. Y mae rhannau helaeth o'i *Gyffesion* mawr wedi eu trwytho yn y dull hwn o feddwl a theimlo. E.g., meddai, "Dy flynyddoedd Di nid ydynt nac yn mynd nac yn dyfod; eithr ein blynyddoedd ni sydd yn mynd ac yn dyfod. Dy holl flynyddoedd a saif ynghyd, canys safant. Nid yw Dy flynyddoedd Di ond un diwrnod; a'th ddydd hwn,

nid pob dydd yw, ond Heddiw; Dy Heddiw Di, Tragwyddoldeb yw.”³⁴ Ond mentrwn ddywedyd bod Awstin fawr a duwiol yn hyn o beth yn fwy o Neo-Platonydd nag o Gristion. Perygl y dull hwn o feddwl yw ymlithro i syniad cwbl negyddol am Dduw fel “Bod” noeth, digynnwys, static, na ellir dywedyd dim pendant amdano ond Ei fod, yn hytrach nag fel Ysbryd byw, cariadus, gweithgar, dynamic, Tad ein Harglwydd Iesu Grist a’n Tad ninnau, sy’n ymddatguddio ac yn gweithredu *mewn hanes*, gyda’i ddoe, heddiw, ac yfory, ac yn dyfod i gymundeb â dynion *mewn amser*. Gesyd y syniad hwn Dduw ym myd “Bod” lle nid oes ddim yn “dyfod,” a ninnau ym myd “dyfod” lle nid oes ddim yn “bod.” Fel hyn sicrheir agendor rhwng Duw a dyn a gwneir cymundeb personol rhyngddynt yn amhosibl.

(c) Rhaid inni, orau gallom, geisio cyfuno’r hyn sydd wir yn y ddau olygiad uchod. Y mae Duw ar yr un pryd yn hanfod uwchlaw amser ac er hynny mewn perthynas fywiol ag amser. Rhaid inni gredu bod i amser ei ystyr hyd yn oed i Dduw, bod amser yn real iddo, Ei fod yn “mewnfololi” ynddo, Ei fod yn cydfyw â bywyd y byd ac yn meddu ar ymwybyddiaeth o ddigwyddiadau olynol hanes. Y mae’r profiad Cristnogol o leiaf yn tybio hyn. E.g., pan ganwn eiriau Morgan Rhys,

Rhyfedd amynedd Duw
Ddisgwyliodd wrthym cyd,

yr ydym yn priodoli i Dduw brofiad mewn amser, oblegid y mae “amynedd” a “disgwyl” yn cynnwys edrych ymlaen yn bryderus neu hyderus at ddyfodiad rhywbeth nad yw eto’n bod. Nid oes ystyr i *tension* o’r fath ym myd static y *totum simul*. Ond mewn ystyr arall lawn mor bwysig y mae Duw yn hanfod uwchlaw llifeiriant amser ac yn annibynnol arno; nid yn “dyfod” y mae, ond yn

³⁴ St. Awstin, *Cyffesion* (397 o.c.), xi, xii, 2. Y mae’r syniad o *totum simul* mor hen â’r athronydd Parmenides (tua 500 c.c.), ond mor bell ag y gwyddom, Boethius (524 o.c.) oedd y cyntaf i ddefnyddio’r term. Y mae iddo le pwysig yn nysgeidiaeth Thomas o Acwino.

“bod.” Y mae dyheadau crefyddol ein natur yn ogystal â’n dihewyd athronyddol yn gofyn am y tragwyddol a’r digyfnewid i bwyso arno yng nghanol dylif aflonydd y cyfnewidiol. Rhaid inni wrth “y pethau sydd yn aros” i bwyso arnynt. Fel y dywedodd von Hügel, “*We cannot lean on a flux.*” Os teimlir anhawster i gyfuno’r ddwy wedd hyn—Duw (1) yn dragwyddol, uwchlaw amser, ac eto (2) yn gweithredu mewn amser—hynny sydd am ein bod yn diffinio Tragwyddoldeb ac Amser mewn modd rhy haniaethol fel petaent yn gwbl wrthgyferbyniol i’w gilydd ym mhopeth,—e.g., yn diffinio Tragwyddoldeb fel cydfodaeth heb olyniaeth, ac Amser fel olyniaeth heb gydfodaeth. Eithr gwyddom trwy brofiad nad olyniaeth noeth atomau digyswllt yw momentau ein bywyd, pob moment yn llwyr ddiflannu er mwyn rhoi lle i’r foment sy’n ei dilyn, heb ado mymryn o’i hargraff ar ôl. Yn hytrach gwyddom fod atgofion am y *gorffennol* ac amcanion i’w sylweddoli yn y *dyfodol* yn cyd-dreiddio ac yn yngordeddu i’w gilydd yn y *presennol* byw, ac mai dyna a rydd radd o gysondeb ac unoliaeth i’n bywyd a’n codi uwchlaw safbwynt y foment. Rhydd hyn awgrym gwan inni o’r modd y dichon Duw o’i safbwynt tragwyddol Ei Hun gynnwys holl oesoedd hanes o fewn un mewnwelediad heb Ei fod trwy hynny yn torri Ei berthynas fyw ag olyniaeth hanes. Saif Ei dragwyddoldeb am gysondeb Ei bwrpas a sefydlogrwydd Ei gymeriad, nad ysgogir mohonynt gan gyfnewidiadau amser. Mewn geiriau eraill, saif am Ei anghyfnewidioldeb—nid anghyfnewidioldeb static, stagnant, marw, ond anghyfnewidioldeb y Duw byw sy’n dragwyddol gyson ag Ef Ei Hun, “gyda’r Hwn nid oes gyfnewidiad na chysgod troedigaeth.” Trwy’r gwirionedd hwn gwarantir yr egwyddor bwysig y cyfeiriwyd ati’n barod, sef egwyddor cadwraeth gwerthoedd (*conservation of values*). “Hwynt-hwy [sef pethau amser] a ddarfyddant; ond Tydi sydd yn parhau; hwynt-hwy oll fel dilledyn a heneiddiant, ac megis gwisg y plygi Di hwynt, a hwy a newidir; ond Tydi yr un ydwyt, a’th flynyddoedd

ni phallant.”³⁵ Nid yw gwyfyn a rhwd amser yn Ei lygru Ef, ac nid yw cancr darfodedigaeth yn peri siglo Ei orsedd dragwyddol. A dyna a rydd inni sicrwydd bod safonau gwerth yn aros yr un a theyrnas Ei ddibenion yn “deyrnas ddisigl.” “Dyddiau dyn sydd fel glaswelltyn. . . Ond trugaredd yr Arglwydd sydd o dragwyddoldeb hyd dragwyddoldeb.”³⁶

(2) *Hollalluowgrwydd Duw*. “Y mae'r syniad bod Duw yn Fod sy'n meddu ar allu difesur yn un tra gwerthfawr, yn wir yn anhepgorol, i'r bywyd crefyddol. Ni ellir addoli na phwyso ar Dduw gwan, na fedd lywodraeth feistrolgar ar adnoddau'r cyfanfyd, ond sydd Ei Hunan at eu trugaredd. Y mae'r ymwybyddiaeth grefyddol yn hawlio, fel gwrthrych addoliad ac ymddiriedaeth, nid yn unig Dduw tra nerthol, ond un sy'n ffynhonnell derfynol pob nerth y sydd, un y mae holl nerthoedd y cyfanfyd at Ei wasanaeth,”³⁷ Ni olyga hyn y gall Duw wneuthur unrhyw beth a phopeth, heb nac amod na thelerau na therfyn o fath yn y byd. Y mae rhai pethau'n amhosibl hyd yn oed i Dduw. E.g., ni all beri i beth fod a pheidio â bod yr un pryd; ni all beri i ddau a dau fod yn bump; ni all bechu; “nis gellir ei demtio â drygau.”³⁸ Eithr Ei natur a'i gymeriad Ef Ei Hun a esyd y terfynau hyn ar Ei allu, ac nid dim sy'n hanfod o'r tu allan iddo ac yn annibynnol arno. Dyma lle y gwahaniaethwn oddi wrth ddeuoliaeth athronwyr Groeg, a ddysgai (fel y gwelsom) fod defnydd y byd yn bod yn dragwyddol yn annibynnol ar Dduw ac yn cyfyngu ar Ei allu; a dyma lle y gwahaniaethwn oddi wrth feddylwyr diweddar fel John Stuart Mill a William James, gyda'u sôn am “Dduw meidrol.” Y mae'n rhydd inni gydnabod bod Duw mewn ystyr yn feidrol, sef yn yr ystyr nad rhywbeth cwbl ddiamod, direol, pengagored, anghyfrifol yw Ei allu, eithr rhywbeth y mae iddo

³⁵ Heb. 1¹¹, 12. ³⁶ Salm 103¹⁵⁻¹⁷.

³⁷ *Crist a Gwareiddiad* (1921), t. 189. Yn y llyfr hwnnw, pen. vi, ymdriniais â phroblem “Hollalluowgrwydd Duw” yn llawer llawnach nag y mae'n bosibl yma.

³⁸ Iago 1¹³.

derfynau yn codi o'i natur Ef Ei Hun ac o ganfansoddiad a deddfau'r byd a ordeiniwyd ganddo. Ond *hunan-gyfyngiad* ac nid *cyfyngiad* o'r tu allan yw hwn,—*hunan-gyfyngiad* cyffelyb i'r un a osodir ar ddyn gan ei reswm a'i gydwybod a'i hunan-barch ei hun. Arwydd o nerth ac nid o wendid yw *hunan-gyfyngiad* o'r fath; cymeriad gwan yw *hwnnw* na all osod terfynau arno'i hun, un y mae unrhyw fath o weithred yn bosibl iddo. Ebr Goethe, "Mewn *hunan-gyfyngiad* y mae'r meistr yn ei ddatguddio'i hun," sef y meistr mewn art neu lenyddiaeth; ac y mae hyn yn wir ym mhob cylch. Ni all hyd yn oed yr Anfeidrol weithredu ond yn gyson â'i natur a'i gymeriad. Ond ar y llaw arall fe *all* wneuthur popeth sy'n gydweddol â'i berffeithrwydd ac â'i amcanion. Diau y cyfyngir arno gan ewyllys rydd bodau cyfrifol fel nyini, sydd â gallu gennym i lesteirio Ei amcanion. Ond ni allai hyd yn oed yr Anfeidrol lunio cymeriadau moesol oddieithr trwy ymwacáu, megis, o gyfran o'i hollalluowgrwydd a rhoi benthg rhan o'i allu iddynt, er i hynny olygu y gallent wneuthur camddefnydd o'u hymddiriedaeth a dinistrió cynganedd y cread. Dyna'r ffordd sicraf yn y pen draw, yn wir yr unig ffordd, y gall "ddwyn meibion lawer i ogoniant."

(3) *Hollbresenoldeb Duw*. Gwirionedd crefyddol ac nid uwchhanianol yn y lle cyntaf yw *hollbresenoldeb Duw*. Golyga fod Duw yn agos at enaid dyn ym mha le bynnag y bo, ac felly Ei fod ym mhobman o fewn cyrraedd y sawl a'i cais yn y ffordd iawn. Pa rwystrau bynnag a ddichon fod ar ffordd dyn i ddyfod i gymundeb â Duw ac i dderbyn o adnoddau Ei ras, nid yw pellter yn un ohonynt, gan nad yw amodau gofod yn cyfyngu mewn un modd ar Ei bresenoldeb. Rhoddodd un Salmydd fynegiant clasurol i'r gwirionedd cysurlon hwn, ac â i orfoledd telynegol wrth fyfyrio arno.

Amgylchynaist fi yn ôl ac ym mlaen,
 A gosodaist dy law arnaf . . .
 I ba le yr af oddi wrth dy ysbryd?
 Ac i ba le y ffoaf o'th wŷdd?

Os dringaf i'r nefoedd, yno yr wyt ti:
 Os cyweiraf fy ngwely yn uffern, wele di yno.
 Pe cymerwn adenydd y wawr,
 A phe trigwn yn eithafoedd y môr,
 Yno hefyd y'm tywysai dy law,
 Ac y'm daliai dy ddeheulaw.
 Pe dywedwn, Diau y tywyllwch a'm cuddiai,
 Yna y byddai y nos yn oleuni o'm hamgylch . . .
 Pan ddeffrôwyf, gyda thi yr ydwyf yn wastad.³⁹

Gwirionedd crefyddol ac ymarferol yw hwn hefyd i'r emynwyr Cymraeg,—er enghraifft i Ddafydd Jones, Treborth:

Mae Duw yn llond pob lle,
 Presennol ym mhob man;
 Y nesaf yw Efe
 O bawb at enaid gwan;
 Wrth law o hyd i wrando cri:
 Nesáu at Dduw sy dda i mi.

Dyna werth y gwirionedd i'r profiad crefyddol,—“wrth law o hyd i wrando cri.” Yr un modd John Thomas, Rhaeadr:

'R wyt Ti, O Dduw, ym mhob rhyw fan,
 Yn codi'r gweiniaid oll i'r lan.

Er hynny y mae'n gyfreithlon i uwchhanianeg ymofyn ynghylch dull a modd yr hollbresenoldeb. Nid mater o estyniad anfeidrol mewn gofod mohono. Priodoled *mater* yw estyniad, eithr *ysbryd* yw Duw. Anodd yw inni feddwl am Ei hollbresenoldeb ond yn nhermau gofod anfeidrol, megis yn yr hen ddiffiniad hwnnw o Dduw fel “cylch sy â'i ganolbwynt ym mhobman ond nad oes iddo amgylchedd yn unman.” Ond a siarad yn fanwl nid yw ysbryd—na dyn na Duw—yn ymestyn allan mewn gofod o gwbl; ni pherthyn iddo nac “i fyny” nac “i lawr,” na hyd na lled, na dwyrain na gorllewin, nac un math o faintioli y gellir ei fesur wrth y llath. (Pwy erioed a glywodd sôn am enaid dwy droedfedd o drwch a dwylath o hyd?) Ond er nad yw ysbryd yn bod mewn gofod,

³⁹ Salm 139^{sc}.

y mae rywfodd yn gallu gweithredu ar wrthrychau mewn gofod a thrwyddynt. Felly pan ddywedir bod Duw'n hollbresennol, yr ystyr yw nad yw gofod yn cyfyngu ar Ei allu i weithredu, Ei fod yn abl i roi Ei egni ar waith mewn unrhyw fan ac ym mhobman. Nid rhaid i ddyn deithio trwy ofod er mwyn dyfod o hyd i Dduw. Lle bynnag y bo dyn, yno y mae Duw.

Ni olyga hyn fod Duw o angenrheidrwydd yn gwasgaru Ei bresenoldeb yn *gyfartal* trwy'r cyfanfyd. Gall fod graddau yn nwyster Ei bresenoldeb. Mewn ffordd o siarad y mae enaid *dyn* yn "hollbresennol" yn ei gorff, h.y., gall ddefnyddio pob rhan o'r corff fel cyfrwng ei weithgarwch; er hynny y mae *mwyr* o'i enaid mewn rhai rhannau o'r corff na'i gilydd, e.g., gweithia mewn modd dwysach trwy ymennydd y dyn na thrwy'r gwallt sydd ar ei ben. Yn gyffelyb y mae *Duw*'n bresennol ym mhob rhan o'r cread, onid e fe syrthiai'r rhan honno yn ôl i ddiddymdra; ond gweithreda mewn modd angerddolach mewn rhai mannau na'i gilydd. Yn yr ystyr hon gellir dywedyd bod "mwyr" o Dduw mewn rhosyn byw nag sydd mewn cruglwyth o ronynnau mater, "mwyr" ohono mewn dyn nag mewn rhosyn, "mwyr" mewn eglwys o bobl wir ysbrydol nag mewn clwb o bobl anianol, a "mwyr" yng Nghrist nag yn neb o'r saint. Nid o angenrheidrwydd y mae Duw yn hollbresennol, fel y dysg y Pantheist, ond o'i ewylllys da, ac yn ôl mesur Ei ewylllys da y mae cyfoeth Ei bresenoldeb. Ar yr egwyddor hon y "rhyngodd bodd i'r Tad drigo o bob cyflawnder ynddo Ef,"⁴⁰ sef Crist. Ond cysur yw cofio "nad yw efe yn ddiau nepell oddi wrth bob un ohonom, oblegid ynddo ef yr ydym ni yn byw, yn symud, ac yn bod."⁴¹

(4) *Hollwybodaeth Duw*. Od yw Duw yn Fod tragwyddol a hollbresennol, yna ni all nac amser na gofod osod terfyn ar Ei wybodaeth. Gwirionedd crefyddol ac ymarferol ac nid athronyddol yn y lle cyntaf yw hwn hefyd. Mewn cysylltiad â'u bywyd personol eu hunain

⁴⁰ Col. 1st. ⁴¹ Act. 17th C.

ac nid â'r cyfanfyd y meddylia'r saint yn y lle cyntaf am hollwybodaeth Duw. Gwelir hyn yn y Salm y dyfynnwyd ohoni uchod:

Arglwydd, chwiliaist, ac adnabuost fi.
 Ti a adwaenost fy eisteddiad a'm cyfodiad:
 Dealli fy meddwl o bell.
 Amgylchyni fy llwybr a'm gorweddfa,
 A hysbys wyt yn fy holl ffyrdd.
 Canys nid oes air ar fy nhafod,
 Ond wele, Arglwydd, ti a'i gwyddost oll. . . .
 Dy lygaid a welsant fy annelwig ddefnydd,
 Ac yn dy lyfr di yr ysgrifennwyd hwynt oll.⁴²

Sonia'r awdur at yr Hebreaid am "air Duw" "yn barnu meddyliau a bwriadau y galon. Ac nid oes greadur anamlwg yn ei olwg ef: eithr pob peth sydd yn noeth ac yn agored i'w lygaid ef am yr hwn yr ydym yn sôn."⁴³ Ond yn lle *arswydo* rhag yr Hwn sy'n adnabod dirgelion y fynwes, fel y byddai'n naturiol i greadur pechadurus, cawn yr un salmydd yn *gwahodd* yr Hollwybodol i chwilio ei feddyliau:

Chwilia fi, O Dduw, a gwybydd fy nghalon:
 Prawf fi, a gwybydd fy meddyliau;
 A gwêl a oes ffordd annuwiol gennyf,
 A thywys fi yn y ffordd dragwyddol.⁴⁴

Gwelir bod gallu Duw i wybod dirgelion y galon yn ffaith sydd o werth ymarferol i fywyd crefyddol y salmydd hwn, bron fel petai wedi rhagflaenu ar y ddysgeidiaeth Gristnogol mai hollwybodaeth *Tad cariadus* ac nid dinoethwr didrugaredd yw hollwybodaeth Duw. Y mae myfyrio ar yr hollwybodaeth yn foddion gras iddo.

I'r athronydd cyfyd problemau anodd o'r syniad o hollwybodaeth. Ynglŷn â'r dull a'r modd y gŵyr Duw, nid gweddus inni fod yn rhy ddogmatic. Ond rhaid inni gredu nad yw Ef o dan gaethiwed i ddull araf, llafurfawr dyn o gasglu gwybodaeth, sy'n symud bob yn gam o'r naill bwynt i'r llall ac yn gosod pethau wrth ei gilydd bob

⁴² Salm 139¹⁻⁴, ¹⁶. ⁴³ Heb. 4^{12c}. ⁴⁴ Salm 139^{23c}.

yn damaid. Nid yw dyn, yntau, yn fodlon ar wybodaeth rannol a thameidiol. Amcana at gyfundrefn a chyfanrwydd gwybodaeth. Ond anorffenedig iawn yw gwybodaeth y gwybodusaf o ddynion, yn ogystal o ran swm ei chynnwys ac o ran ei gorffennedd fel system. Ond y mae'r wybodaeth *gyflawn* a *chyfundrefnus*, ag y mae dyn yn ymestyn ati, er mor bell yw o'i chyrraedd, yn rhyw argoel wan inni o'r teip o wybodaeth sydd ym meddiant yr Hollwybodus. Hynny yw, fe'i nodweddir hi gan gyflawnder ei swm a chan ei gorffennedd fel cyfundrefn. Gwahaniaetha Spinoza rhwng tri lefel o wybodaeth ddynol. Y math isaf o wybodaeth yw opiniwn neu goel a fabwysiedir yn anfeirniadol ar sail awdurdod neu draddodiad yn unig. Yr ail yw'r math hwnnw o wybodaeth a ddaw trwy ymresymu a thynnu casgliadau cywir oddi wrth gynseiliau cydnabyddedig—dull rhesymeg. Ond y dull perffeithiaf yw'r un a eilw Spinoza yn *scientia intiutiva*, gwybodaeth mewnwelediad, sef amgyffrediad uniongyrchol o wirionedd trwy fath o ddirnadaeth sy'n cynnwys y cynseiliau a'r casgliad mewn un cyfolwg. Nid oes ond dynion o athrylith a all ddyfod o hyd i wirionedd yn y ffordd hon, a hynny yn amherffaith ac nid heb ddisgyblaeth yr ail ddull. Rhydd y trydydd math o wybodaeth ddynol ryw syniad gwan inni am ddull y wybodaeth ddwyfol, trwy fath o fewnwelediad a chydwelediad sy'n canfod y cyfan yn uniongyrchol mewn un cyfolwg ac yn yr un modd yn amgyffred y rhannau yn eu perthynas â'r cyfan (yn lle bod o dan orfod fel nyini i symud yn araf a llafurus o'r naill ran i'r llall ac yna geisio gosod y darnau wrth ei gilydd).

Ond beth yw perthynas hollwybodaeth Duw â rhyddid ewylllys dyn? Onid yw rhagwybod yn golygu rhagordeinio? Os felly beth a ddaw o ryddid a chyfrifoldeb moesol dynion? Mor anghyson â'i gilydd i'n golwg ni yw rhagwybodaeth ddwyfol a rhyddid dynol fel y cawn ddiwinyddion yn ymrannu'n ddwy ysgol, y naill yn dadlau bod rhagwybodaeth yn cau allan ryddid, a'r llall bod rhyddid dyn i ddewis a gwrthod yn cyfyngu i fesur ar

ragwybodaeth Duw. Dysgid athrawiaeth rhagarfaeth neu ragderfyniad (*predestination*) gan feddylwyr fel Awstin, Thomas o Acwino, Calfin a Jonathan Edwards; dalient fod rhagwybod yn cynnwys rhagbenderfynu'r dyfodol yn fanwl, ac felly nad oedd le i ryddid. Fe'n harwain hyn ni i'r hyn a alwai William James yn gyfanfyd ploc (" *block universe* "), sef y byd caeth, clos na chaiff personoliaeth foesol le i droi na chyfwng i anadlu ynddo, byd lle mae popeth wedi ei lunio yn un darn a lle nad oes dim yn bosibl ond yr hyn sydd. Yn ôl hyn nid yw amser ond ffug, nid yw hanes (chwedl Hegel) yn ddim ond ailadrodd cytgan a gyfansoddwyd yn nhragwyddoldeb (" the rehearsal of a symphony composed in eternity "), a darostyngir dyn i fod megis tegan neu ddelw bren yn llaw tynged. Y mae ein greddfau moesol beth bynnag am resymeg yn gwrthdystio yn erbyn syniad o'r fath sy'n gwneuthur tyfiant cymeriad yn beth amhosibl. Gwell na hyn fyddai mabwysiadu yma eto yr egwyddor o hunan-gyfyngiad yn Nuw y cyfeiriwyd ati o'r blaen. Mor bell ag y mae'r Creawdwr anfeidrol wedi " creu creawdwyr " meidrol ar Ei ddelw Ei Hun, rhaid bod Duw i'r graddau hynny wedi gosod terfynau ar Ei ragwybodaeth fel y gallo'r creadur meidrol fod yn rhydd i ddewis a gwrthod fel amod y posibilrwydd o feithrin cymeriad. Wrth gwrs, y mae terfynau i ryddid dyn hefyd; rhaid iddo gydymffurfio ag amodau cyffredinol y byd a ordeiniodd Duw, er y gall o fewn terfynau'r rheidrwydd hwnnw ddewis y da neu'r drwg, y gwaeth neu'r gwaethaf, y gwell neu'r gorau. Ymddengys i mi fod yr athrawiaeth Gristnogol mai cariad tadol (ac nid hollwybodaeth, etc.) yw *hanfod* Duw yn ei gwneuthur yn bosibl inni ddal syniad o'r fath. Ond y mae'n bwysig inni gofio bod Theistiaeth Gristnogol o hyd yn tybio bod gwybodaeth Duw yn ddifedur ac yn gwbl ddigonol i amcanion Ei lywodraeth fel Tad a Brenin.⁴⁵

⁴⁵ I'r un perwyl yr ysgrifennodd James Martineau: " An infinite Mind, with prevision that is extended beyond all that is and all that can be, is lifted above surprise or disappointment, . . . yet, instead of being shut up in a closed and mechanized universe, lives amid the free play of variable

Dyna o leiaf y dehongliad a ymddengys i mi y mwyaf boddhaol. Efallai mai'r ddoethineb uchaf ynom fyddai cydnabod yn wylaidd, gyda Descartes, na all amgyffrediad dyn gysoni'r ddau wirionedd—hollwybodaeth Duw a rhyddid dyn—er bod y profiad crefyddol a moesol yn ein harwain i dderbyn y naill a'r llall. Gwir bod ein *deall* yn rhwym yn ôl ei anian o chwilio am gysondeb rhesymegol fel ei ddelfryd; yn y pen draw ni all gwirionedd fod yn anghyson ag ef ei hun. Ond yn ein hystad bresennol y mae'n bosibl bod gwirionedd profiad yn fwy amlochrog a chyfoethog na gwirionedd rhesymeg.

Gobeithio imi lwyddo i osgoi'r perygl o roi catalog marw o'r priodoledau dwyfol, nes cuddio'r ffaith bod Duw yn Ysbryd byw, brenhinol a goruchel, eto tadol ac agos, yn Un i'w addoli gyda pharchedig ofn a'i wasanaethu mewn cariad. Gweddus yw cofio o hyd nad yw'r Anfeidrol y soniwyd amdano yn y paragraffau uchod—y Bod tragwyddol, hollalluog, hollbresennol, hollwybodol—yn neb amgen na'r Cymeriad tadol a chariadlon, santaidd a chyfiawn, a ddatguddiwyd yng Nghrist. Ac mewn cymundeb addolgar ag Ef ac ymgysgriad i'w wasanaeth, gwneir i fyny am ddiffygion ein hathrawiaeth amdano. Ni allwn derfynu'r ymdriniaeth faith hon yn well nag mewn addoliad. Caiff Awstin arwain ein moliant:

“Pa beth gan hynny ydwyt Ti, fy Nuw? Pa beth, onid yr Arglwydd Dduw? Canys pwy sydd Arglwydd heblaw yr Arglwydd, a phwy sydd Dduw heblaw ein Duw? Tra aruchel, tra daionus, tra nerthol, tra hollalluog; tra thrugarog, eto tra chyfiawn; tra dirgel, eto tra phresennol; tra phrydferth, eto tra chadarn; diysgog, eto anamgyffredadwy; digyfnewid, eto hollgyfnewidiol; nid byth yn newydd, nid byth yn hen; yn adnewyddu pob peth, ac yn dwyn henaint i'r balch er nas gwyddant; beunydd yn gweithio, beunydd yn gorffwys; o hyd yn

character and contingent history. Is this a *limitation* of God's foresight? Yes, but it is a *self-limitation* . . . : lending us a portion of his causation, he refrains from covering all with his omniscience.”—*A Study of Religion* (2nd ed., 1889), cyf. ii, t. 263.

casglu, eto heb fod arnat eisiau dim; yn cynnal, yn llanw, yn ymledu; yn creu, yn maethu, yn aeddfedu; yn ceisio, eto yn meddu ar bob dim. Caru yr ydwyt, eithr heb nwyd; yn eiddigus, eto heb bryder; yn edifarhau, eithr heb ymofidio; yn ddigllon, eto'n ddigynnwrf; Dy weithredoedd a gyfnewidi, Dy bwrpas yn ddigyfnewid; derbynni drachefn yr hyn a gesgli, eto ni chollaist erioed mohono; nid byth mewn angen, eto yn gorfoleddu mewn enillion; nid byth yn drachwantus, eto yn derbyn yr eiddot Dy Hun gyda llog. . . A pha beth a ddywedais yn awr, fy Nuw, fy mywyd, fy llawenydd santaidd? Neu ba beth a ddywed neb dyn pan lefaro amdanat Ti? Er hynny gwae y neb na lefaro, canys mud yw hyd yn oed yr huotlaf. O! na orffwyswn ynot Ti! O! na ddeuet i mewn i'm calon."

"Ti a'n gwnaethost i Ti Dy Hun, a diorffwys yw ein calon hyd oni orffwyso ynot Ti."⁴⁶

⁴⁶ St. Awstin, *Cyffesion* (397 o.c.), Llyfr I.

RHESTR FER O LYFRAU

AR FATERION PENNOD VIII A IX.

- T. Rees: *Duw, Ei Fodolaeth a'i Natur* (Hughes a'i Fab, Wrecsam, 1910).
- D. Miall Edwards: *Crist a Gwareiddiad* (y Brodyr Hughes, Dolgellau, 1921), Adran iii.
- John Owen: *Gwybodaeth y Sanctaidd* (Darlith Davies, 1923; Llyfrfa'r Cyfundeb, Caernarfon).
- Y Geiriadur Beiblaidd* (Hughes a'i Fab, Wrecsam; 1926), yr ysgrif "Duw," gan T. Rees.
- H. M. Gwatkin: *The Knowledge of God* (T. & T. Clark; 1906), 2 vols.
- W. Adams Brown: *Christian Theology in Outline* (T. & T. Clark, 1907), Part ii.
- W. N. Clarke: *The Christian Doctrine of God* (T. & T. Clark; 1909).
- A. S. Pringle-Pattison: *The Idea of God in the Light of Recent Philosophy* (Oxford University Press; 1917).
- W. R. Sorley: *Moral Values and the Idea of God* (Cambridge University Press; 1918).
- W. R. Matthews: *Studies in Christian Philosophy* (Macmillan; 1920).
- Rudolf Otto: *The Idea of the Holy* (English trans.; Oxford University Press; 1923).
- D. Miall Edwards: *The Philosophy of Religion* (Hodder & Stoughton; 1924), chap. viii.
- Various: *Essays Catholic and Critical* (S.P.C.K.; 1926), chap. iv.
- Baron F. von Hügel: *Essays and Addresses on the Philosophy of Religion*, 2nd Series (Dent; 1926); chaps. v, vii, viii.
- J. E. Turner: *The Nature of Deity* (Allen & Unwin; 1927).

PENNOD X.
ATHRAWIAETH Y DRINDOD.

ATHRAWIAETH Y DRINDOD.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

I. RHAGARWEINIAD: PROFIAD A CHREDO . . . tt. 320-323

Pwysigrwydd yr athrawiaeth yn hanes diwinyddiaeth. Ond i lu o bobl nid yw ond gwirionedd traddodiadol segur. Y profiad a'r deall. Gwaith araf a graddol oedd llunio'r athrawiaeth.

II. HANESYDDOL: DATBLYGIAD YR ATHRAWIAETH . . . tt. 323-343

(1) *Y Paratoad.* Datblygiad y syniad o Dduw yn y byd paganauidd a'r byd Hebreig, hyd at "undduwiaeth foesegol" proffwydi'r H.D. Ond ni cheir Trindod yn yr H.D. Y Meseia. Dysgeidiaeth y Llenyddiaeth Doethineb a Philo am "Ddoethineb Duw," "yr Ysbryd," a'r "Logos." . . . tt. 323-327

(2) *Y Testament Newydd.* Cyfoethogodd Iesu Grist brofiad dynion o Dduw, fel un oedd yn Dad. Duw yng Nghrist. I'r credinwyr daeth Crist a Duw i sefyll yn ymarferol am yr un peth, yr un gwerth a nerth. Ond pa fodd yr oedd cysoni hyn â gwirionedd undduwiaeth? Ni cheir ateb llawn a rhesymegol yn y T.N. Efengylwyr yn fwy na diwinyddion cyfundrefnol oedd yr awduron. Y profiad o'r Ysbryd Glân ar y Pentecost ac wedi hynny. Paul yn cynnwys yr *holl* fywyd Cristnogol o fewn cylch gweithrediad yr Ysbryd Glân. Tuedda i wneud y Crist byw—Crist y profiad mewnol—yn un â'r Ysbryd Glân. Ond mewn mannau eraill enwir Crist a'r Ysbryd yn gyfochrog fel ped faent yn ddau. Yn y T.N. ni cheir nac athrawiaeth Trindod nac athrawiaeth Deuddod wedi ei datgan yn groyw a chyson. Ond ceir defnyddiau toreithiog a gyfundrefnwyd yn ddiweddarach yn yr athrawiaeth eglwysig . . . tt. 327-335

(3) *Datblygiad eglwysig yr athrawiaeth.* Y problem yn rhwym o godi, sut cysoni undod hanfodol Duw ag amrywiaeth Ei hunan-ddatguddiad, yn arbennig â'r gred Ei fod yn Dad a Mab? Bu'r Eglwys am ganrif-oedd yn chwilio am fformiwla athrawiaethol. Yr "heresiaïau." Rhai o'r prif ddiwinyddion yn anuniongred ar rai pwyntiau o'u barnu yn ôl safonau diweddarach: Nid oeddynt yn glir bod y Mab yn gyd-dragwyddol â'r Tad, nac ar y gwahaniaeth rhwng y Logos a'r Ysbryd. Tertwlian y cyntaf i ddefnyddio'r term "Trindod," a'r fformiwla "un sylwedd, tri pherson." Trindod "economaidd," nid Trindod hanfodol, oedd eiddo Tertwlian. Prif gamau'r athrawiaeth eglwysig: (1) Yr "Amddiffynwyr" a'u hathrawiaeth am y Logos. (2) Dysgeidiaeth Origen am Dragwyddol Genhedliad y Mab. (3) Cyngor Nicea a'r *homoöusion*. (4) Athrawiaeth "deilliad" tragwyddol yr Ysbryd Glân. (5) Y Cappadociaid, "un hanfod (*ousia*), tri pherson (*hypostasis*)." Yn awr gwahaniaethir am y tro cyntaf rhwng *ousia* a

hypostasis. (6) Y gwahaniaeth rhwng credo'r Dwyrain a'r Gorllewin. (7) "Credo Athanasius." Bellach dysgir nid Trindod datguddiad ond Trindod bod tt. 335-343

III. BEIRNIADU A DEHONGLI tt. 343-358

Y termau "hanfod" (*ousia*), "person" (*hypostasis, persona*). Termau technegol wedi eu benthyca o athrawiaeth Groeg a chyfraith Rhufain. Ni olygid ar y cyntaf dair hunan-ymwybyddiaeth neu dri gweithredydd. Ond daeth i olygu hyn mewn diwinyddiaeth boblogaidd tt. 343-346

(1) "*Un Hanfod*." Saif y cymal hwn am unoliaeth Duw, ac am ddilysrwydd y profiad Cristnogol mai Duw Ei Hun sy'n gweithredu arnom yn Iesu Grist a thrwy'r Ysbryd. Ond "hanfod" yn air rhy llwm a haniaethol. Cymeriad yw Duw tt. 346-347

(2) "*Tri Pherson*." Amrywiaeth y bywyd dwyfol yn sylfaen amrywiaeth y cread a phrofiad dyn. Ond nid oes reswm ar dir rhesymeg noeth dros gyfyngu'r amrywiaeth i dri. Methiant y ceisiadau i'w gyfreithloni ar sail cyfatebiaeth. Nid ar sail rhesymeg ond ar sail datguddiad a phrofiad y dewiswyd y rhif tri tt. 347-349

Ym mha ystyr tri "pherson?" Dosbarthu diwinyddion diweddar i dri grŵp: (1) tri "myfi" yn y Drindod; (2) un "myfi" gyda thair o ansoddau parhaol; (3) syniad canol rhwng y ddau hyn. Anodd i'r dehongliad "cymdeithasol" o Dduw osgoi Triduwiaeth. Ac anodd yw meddwl am rywbeth sy'n llai na pherson (yn yr ystyr ddiweddar) ac eto'n fwy nag ansawdd mewn person. Y cwestiwn o "bersonoliaeth" yr Ysbryd Glân. Iesu hanes yn berson dynol yn ystyr lawnaf y gair. A oedd y Logos tragwyddol hefyd yn berson yn yr un ystyr? Golygai hynny Ei fod yn ddau berson (heresi Nestoriaeth) tt. 349-355

Dehongli ystyr y fformiwla drindodaidd i ni heddiw. Duw o dri safbwynt: (1) Duw ynddo'i Hun, y Duw uwchfodol, (2) yn Ei ddatguddio'i Hun yn wrthrychol yn Iesu hanes, ac (3) yn Ei gyfrannu Ei Hun yn fewnol trwy Ei Ysbryd. Y tri hyn, un ydynt. Ysbryd Duw yw Ysbryd Crist, ac Ysbryd Crist yw'r Ysbryd Glân. Canlyniad ymarferol yr athrawiaeth: meddwl am Dduw yn nhermau Crist

tt. 355-358

RHESTR O LYFRAU t. 359

PENNOD X.

Athrawiaeth y Drindod.

I.

RHAGARWEINIAD: PROFiad A CHREDO.

YN Erthyglau Ffydd Eglwys Loegr, sef “y namyn un deugain erthyglau crefydd” a dynnwyd allan yn 1562, rhoddir y diffiniad a ganlyn o Athrawiaeth y Drindod: “Nid oes ond un gwir Dduw. . . Ac yn undod y Duwdod yma y mae tri Pherson, o un Sylwedd, Galluowgrwydd, a Thragwyddoldeb; y Tad, y Mab, a’r Ysbryd Glân.” Gellir cymryd y geiriau hyn fel diffiniad safonol byr o’r athrawiaeth uniongred.

Y mae’n arwyddocaol mai hon yw’r gyntaf o’r deugain namyn un erthygl. A mynych y dywedwyd mai hon yw athrawiaeth fwyaf nodweddiadol y grefydd Gristnogol. Hi, meddir, yw sylfaen neu ynteu binacl holl adeiladwaith y gyfundrefn o wirioneddau a ffurfia’r ddiwinyddiaeth Gristnogol. A diamau y bu iddi le mawr a thra phwysig yn hanes diwinyddiaeth yr Eglwys. Er hynny, rhaid cydnabod nad yw’r athrawiaeth hon heddiw, os yn wir y bu ar unrhyw adeg, i fwyafrif Cristnogion proffesedig, fawr gwell na llythyren farw, rhywbeth a dderbynnir ganddynt yn barchus ar sail awdurdod neu draddodiad, ond sydd ymhell tu hwnt i’w profiad a’u hamgyffrediad. Credant mewn modd amwys ac annelwig fod yr athrawiaeth yn ffurfio cefndir angenrheidiol y ffydd a rodded unwaith i’r saint; ond prin y mae iddynt hwy yn argyhoeddiad byw y gallant sugno ohono faeth i’w bywyd crefyddol ac ysbrydiaeth i’w hymarweddiad beunyddiol. Ar y gorau erys iddynt, fel yn wir y disgrifir hi yn “Hyfforddwr Charles,” yn “ddirgelwch i’w gredu ac nid i’w amgyffred.”

Ni olyga fawr mwy iddynt nag a olyga damcaniaeth relatifaeth yn ôl Einstein i’r mwyafrif mawr ohonom nad awn i’r drafferth o geisio’i deall, ac y teimlwn na wna

unrhyw wahaniaeth ymarferol i'n bywyd pes deallem. Nid sôn yr ydwyf yn awr am y rheini sydd oherwydd anawsterau deallol yn tueddu i amau neu i wrthod yr athrawiaeth, am na allant ei chysoni â'u rheswm ac â'u profiad. Sôn yr ydwyf am y doreth fawr o bobl nas poenir gan amheumon, ond nad yw athrawiaeth y Drindod iddynt ond traddodiad eglwysig heb ei gymhathu erioed i'w profiad ac i'w cyfundrefn o argyhoeddiadau personol.

Yn awr, ni welaf fod fawr o werth mewn athrawiaeth, hyd yn oed athrawiaeth gywir, tra na byddo'n ddim mwy na thraddodiad segur a diffwrth. Nid creiriau neu ffosiliau mewn amgueddfa yw gwirioneddau crefydd i fod, ond canghennau pren byw sydd â'i wreiddiau yn naear profiad, ac a ddirywia i fod yn foncyff marw os dadwreiddir ef o'r tir hwnnw. Nid wyf yn bragmatydd, ond y mae elfen o wir mewn Pragmatiaeth, a ddysg nad oes dim yn wirionedd oni byddo'n meddu ar werth ymarferol, oni ellir ei wireddu yn y profiad a'i droi'n ddeunydd bywyd. Yn ôl syniad ein hoes ni, maen-praw gwirionedd yw profiad. Nid gerbron brawdle awdurdod, boed Feibl anffaeledig neu Eglwys anffaeledig, y gofynnir heddiw i ddamcaniaeth neu athrawiaeth roddi cyfrif ohoni ei hun, eithr gerbron brawdle profiad. Nid oes a fynno'r oes hon â gwirioneddau honedig sy'n hofran mewn gwagle neu mewn rhyw uwchfyd allan o bob perthynas â phrofiad dyn.

Cytunaf â hyn cyn belled ag y saif profiad yn gyferbyniol i awdurdod noeth y tu allan i ddyn. Ond gorweddau berygl yn y pwyslais a roddir heddiw ar brofiad. Yn gyntaf, y perygl o redeg i eithafion unigoliaeth, trwy gysylltu gormod o bwys â phrofiad y person *unigol* fel rhywbeth terfynol a safonol. Y perygl fydd i bob un edrych ar ei deimlad mewnol ei hun fel oracl neu Bab bach anffaeledig, ac i dybio bod ei brofiad ef i fod yn safon a phatrwm i bawb arall. Dylwn gofio nad yw fy mhrofiad unigol i ond peth tlawd a chyfyng o'i gymharu â'r gronfa fwy amrywiol a chyfoethog o brofiad a drysorwyd yn y cyfangorff yr wyf yn aelod ohono.

Yr ail berygl yw inni edrych ar brofiad fel mater o *deimlad* uniongyrchol yn unig, ac alltudio ohono yr elfen ddeallol neu athrawiaethol. Diamau mai profiad personol, teimladol, yw'r peth mwyaf byw a real mewn crefydd a bywyd. Math o ail gynnyrch yn tarddu o brofiad yw athrawiaeth, trwy adfyfyrdod y deall ar gynnwys ac ystyr y profiad. Ac y mae perygl parhaus i athrawiaeth grwydro'n rhy bell oddi wrth fywyd a myned yn rhy haniaethol, a dyna a ddigwyddodd yn ddiamau yn hanes athrawiaeth y Drindod. Rhaid dwyn athrawiaeth yn ôl beunydd at ei tharddell wreiddiol yn y bywyd ysbrydol, a'i chadw mewn cyffyrddiad organaidd â'r profiad y cais fod yn fynegiant deallol ohono. Er hynny, y mae i athrawiaeth ei lle gwir bwysig yn y bywyd crefyddol, ac y mae i'r deall swyddogaeth bwysig mewn ffordd o farnu a beirniadu a phuro a choethi'r profiad. Oblegid yn naear profiad tyf chwyn yn ogystal â blodau, a gwaith y deall yw chwynnu a gwyntyllo, "nithio'r gau a nythu'r gwir." Yr oedd y breuddwyd mwyaf disynnwyr a gefais erioed yn fy nghwsg yn brofiad imi ar y pryd; felly hefyd *delirium tremens* i'r meddwyn. Y mae math ar brofiad o Dduw gan yr animist a'r Hindŵ a'r Mohametan. Rhaid beirniadu a dehongli a threfnu a chysoni ein profiad a'i ddal wyneb yn wyneb â'n gwybodaeth gynyddol, a dyna waith y deall wrth lunio athrawiaeth. Y mae'r profiad a'r athrawiaeth yn adweithio y naill ar y llall. Rhaid barnu'r profiad yng ngoleuni'r athrawiaeth, a'r athrawiaeth yng ngoleuni'r profiad. Ac wrth sôn am athrawiaeth golygaf nid rhywbeth static, ond rhywbeth tyfiannol neu gynyddol, fel profiad ei hun.

Deuwn yn awr at athrawiaeth y Drindod. Ni ddylid edrych arni fel dogma sefydlog a ddisgynnodd i lawr o'r nefoedd yn ei grynswth. Gwaith araf a graddol iawn a fu ei ffurfio'n athrawiaeth bendant a chymesur,—gwaith a gymerth bedair canrif o leiaf. Ond rhaid cofio nad chwilfrydedd deallol er ei fwyn ei hun oedd wrth wraidd yr athrawiaeth; ymgais oedd i ddehongli ystyr a chynnwys y profiad Cristnogol o Dduw, ac wrth ei ddehongli, ei

gyfiawnhau, ei gymeradwyo i eraill, ei ledaenu yn y byd. Yr oedd troi'r profiad o Dduw yn athrawiaeth *am* Dduw yn rhan o'r gwaith efengylaidd a chenhadol o "fynegi rhinweddau yr Hwn a'n galwodd allan o dywyllwch i'w ryfeddol oleuni Ef," ac i ddangos i'r byd "oleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist." Ond nid digon i ni heddiw yw ailadrodd y dogma eglwysig fel parot, heb geisio'i ddwyn i berthynas fywiol a'n profiad ni a'r oes yr ydym yn byw ynddi, gan gynnwys yn y profiad hwnnw ein gwybodaeth bresennol am y byd ac am ddyn yn ogystal â'n hymwybyddiaeth o'n hanghenion moesol ac ysbrydol.

Hoffwn felly drafod y dyrysbwnc hwn yn hollol onest ac agored, heb waseidd-dra i ffurf a llythyren, ond gyd â phob gwyleidd-dra, a chyd â theyrngarwch eithaf (mi hyderaf) i hanfod y datguddiad o Dduw yng Nghrist ac i'r gwirionedd ei hun yn ôl fel y deallaf ef. Ceisiaf yn gyntaf olrhain hanes datblygiad athrawiaeth y Drindod yn yr Ysgrhythrau ac yn yr Eglwys yn y canrifoedd cynnar. Wedi hynny mentraf feirniadu, dehongli ac adeiladu o'm safbwynt fy hun.

II.

HANESYDDOL:

DATBLYGIAD YR ATHRAWIAETH.

Ceisiaf yn gyntaf olrhain yn hanesyddol y modd y datblygodd Athrawiaeth y Drindod allan o'r profiad o Dduw yng Nghrist. Y *genetic method*—dyna ddull ein hoes ni o astudio popeth, sef ei astudio yng ngoleuni hanes ei darddiad a'i dyfiant. Y ffordd orau inni ddeall Athrawiaeth y Drindod yw ceisio ail fyw bywyd ac ail feddwl meddyliau y rhai oedd yn byw ac yn meddwl yn ystod cyfnodau ffurfiol yr athrawiaeth.

I. Y PARATOAD. Credwn ni fod Cristnogaeth yn gyfraniad newydd a gwreiddiol, yn ogystal â therfynol, i wybodaeth y byd o Dduw. Er hynny, ni ddaeth Cristnogaeth i'r byd yn gwbl ddirybudd a dibaratoad, fel

taranfollt o'r glesni. Daeth yn hytrach "yng nghyflawnder yr amser," fel eithafbwynt proses hirfaith o ragbaratoi drwy arweiniad Ysbryd Duw. Cydnabu Iesu'r egwyddor hon pan ddywedodd, "Ni ddeuthum i dorri, ond i gyflawni"; a Phaul pan ddywedodd, "Y ddeddf oedd ein hathro ni at Grist," ein harweinydd ni at Grist fel caethwas yn arwain plant i'r ysgol; ac awdur yr Epistol at yr Hebreaid pan ddywedodd ddarfod i Dduw lefaru lawer gwaith a llawer modd cyn llefaru ohono wrthym ni mewn Mab.¹

Y tu ôl i'r profiad Cristnogol o Dduw, ynteu, y mae'r profiad Hebreig a gofnodir yn yr Hen Destament a'r llenyddiaeth Iddewig tu allan i'r canon; a thu ôl i'r profiad Hebreig drachefn y mae'r profiad crefyddol yn gyffredinol, a gofnodir yn holl hanes teulu dyn, yn cynnwys anwariaid a phaganiaid y byd. Gormod o dasg i mi a fuasai olrhain y modd y tyfodd y syniad o Dduw allan o brofiadau amrywiol y ddynoliaeth, yn gyntaf yr "animist" ofer-goelus, gyd â'i lu aneirif o ysbrydion yn ei amgylchu ar bob llaw, gan beri arswyd a braw iddo bron bob eiliad; yna y "polytheist," gyd â'i dorf o dduwiau mwy neu lai ar lun a delw dynion, ond goruwchddynol eu gallu a'u safle; yna y "monolatrist," a addolai un duw yn unig, sef duw ei lwyth neu ei genedl ei hun, tra y credai ym modolaeth wirioneddol llu o dduwiau eraill nad oedd a fynnai ef ddim â hwynt am mai "duwiau dieithr" oeddynt; ac yn olaf y "monotheist," a gredai ym modolaeth un Duw yn unig, "Creawdwr cyrrau'r ddaear" a Llywodraethwr y cyfanfyd oll. Y mae olion y camau hyn i gyd i'w gweled yn yr H.D. ei hun. Ond eithafbwynt y datguddiad o Dduw yn yr H.D. yw'r datganiad o undduwiaeth a wnaed gan y proffwydi o'r 8fed i'r 6ed ganrif c.c., ac a wasgwyd yn gryno i'r frawddeg honno yn Deut. oedd yn cynnwys prif erthygl ffydd yr Iddew: "Clyw, O Israel: Iafe ein Duw ni, sydd un Iafe" (64). Yn gyfochrog â'r syniad hwn mai un Duw sydd, rhodder

¹ Math. 5¹⁷, Gal. 3²⁴, Heb. 1¹.

dysgeidiaeth y proffwydi a'r salmwyr fod Duw yn fod aruchel, santaidd, cyfiawn, trugarog, a graslon, yn gyfuniad o bob mawredd a doethineb a pherffeithrwydd moesol y gall dychymyg santeiddiedig ac ysbrydoledig dyn feddwl amdanynt. Gosoder y ddeubeth hyn gyd â'i gilydd—undod Duw a'i berffeithrwydd—a chawn yr hyn a elwir yn undduwiaeth foesegol (*ethical monotheism*), prif gyfraniad cenedl Israel i olud meddyliol ac ysbrydol y byd. A dyna un cymal anhepgor yn yr athrawiaeth Gristnogol am Dduw,—Un Duw sydd, a hwnnw yn berffaith ddaionus.²

Ond yn ofer y chwilir yn yr H.D. am y cymal arall o athrawiaeth y Drindod, sef bod yn yr Un Duw hwnnw Dri Pherson. Ceisiwyd cyn yma weled awgrym o'r Drindod, er enghraifft, yn y gair Hebraeg am Dduw, "Elohim" (rhif lluosog); yn y frawddeg, "Gwnawn ddyn ar ein delw ni, wrth ein llun ein hunain"³ (lluosog eto); ac ym moliant triphlyg y seraffiaid yng ngweledigaeth Eseia, "Sant, Sant, Sant yw Arglwydd Dduw y lluoedd" (63). Gwnaed defnydd Trindodaidd o'r olaf, fel y cofir, yn emyn enwog yr Esgob Heber, lle y cenir, yn ôl cyfieithiad Nicander:

Santaidd, Santaidd, Santaidd, mawr wyt a thrugarog,
Duw mewn Tri Pherson—Trindod ddiwahân.

Ond darllen yn ôl athrawiaeth lawer diweddarach nad oedd o gwbl ym meddwl yr awduron boreol yw hyn.

Ond beth am y Meseia? Yn sicr nid Person Dwyfol yw'r Meseia yn ôl portread proffwydi'r Hen Destament, ond brenin dynol delfrydol wedi ei waddoli â doniau goruwchnaturiol fel cynrychiolydd Duw yn Israel. Ac am Feseia'r Apocalyptiaid, gwir y darlunnir ef fel Ysbryd goruwchnaturiol yn hanfod o'r dechreuad ac yn disgyn o'r nef i'r ddaear. Ond yr oedd hyn yn bell o olygu ei fod yn Berson tragwyddol o fewn y bywyd Dwyfol. Yr

² Am ddatblygiad y syniad o Dduw ar y llinellau a awgrymir yn y paragraff hwn, gweler yn llawnach fy *Cristnogaeth a Chrefyddau Eraill*; hefyd fy *Philosophy of Religion*, pen. ii a iv.

³ Gen. 1²⁶.

oedd syniadau uwchaniaiol o'r fath yn gwbl y tu allan i gyfundrefn feddyliol yr Apocalyptiaid.

Yr ydym ar dir llawer cadarnach wrth ganfod paratoad ar gyfer yr athrawiaeth Gristnogol yn y duedd ddiweddar yn y byd Iddewig a Helenistaidd i ryw led bersonoli ansoddau neu briodoleddau dwyfol fel "Ysbryd," "Doethineb," "Gair" neu "Logos," fel cyfrwng hunan-ddatguddiad a gweithgarwch Duw yn y byd. Sonnir llawer yn yr Hen Destament am Ysbryd Duw, fel enw ar bresenoldeb a gweithgarwch Iafe yn y byd. Ond nid oes awgrym yn yr H.D. am yr Ysbryd fel sylwedd neu hanfod tragwyddol yn y Duwdod. Nid oedd meddwl yr Hebrewr yn symud mewn tiriogaeth uwchaniaiol o'r fath. Eithr tua diwedd cyfnod Canon yr H.D. ac wedi hynny, daethpwyd i feddwl am yr Ysbryd—mewn modd amwys a hanner barddonol i ddechrau, ond wedi hynny mewn modd mwy pendant, o dan ddylanwad athroniaeth Groeg—fel petai'n Fod ar wahân, cyfochrog â Duw, er mewn perthynas agos ag Ef. Y peth oedd wrth wraidd hyn oedd yr ymdeimlad cynyddol o arucheledd anfeidrol Duw, fel Bod tra dyrchafedig a santaidd, ac fel un yr oedd yn rhaid iddo wrth gyfrwng neu gyfryngwr rhyngddo a'i fyd Ei Hun. Yn y cylchoedd Helenistaidd aethpwyd i sôn am yr egwyddor gyfryngol hon fel "Doethineb Duw," ac fel "Logos (Gair neu Reswm) Duw," yn ogystal ag fel Ei "Ysbryd." Yn ôl Llyfr y Diarhebion, yr oedd Doethineb gyd â Duw fel cydymaith er tragwyddoldeb ac fel pen-gweithiwr yng ngwaith y creu (8²²⁻³¹; cf. C.D.S.). A symudir ymhellach yn yr un cyfeiriad yn Llyfrau Doethineb yr Apocryffa (yn enwedig Doeth. Sol. 7²²⁻²⁶). Geilw Philo'r Logos yn "ail Dduw," o'i wahaniaethu oddi wrth Dduw Ei Hun yn Ei hanfod tragwyddol. Yn llenyddiaeth Doethineb, ac yn Philo, yr un ystyr bron yn hollol sydd i'r tri syniad—Ysbryd, Doethineb, a Logos. Yn sicr, nid dau fod neu berson gwahanol i'w gilydd yw'r Logos a'r Ysbryd, fel yn athrawiaeth y Drindod. Yn wir, y mae'n amheus iawn a ydyw yn Berson real yn ein hystyr ni fel canolbwynt ewylllys

ac ymwybyddiaeth ar wahân i Dduw. Y mae'n wir bod yr ysgrifenydd hyn megis yn chwarae ar ffiniau'r syniad o bersonoliaeth y Logos. Y fath oedd eu pwyslais ar uwchfodaeth Duw, a'i bellter anfeidrol, fel y tueddent weithiau i edrych ar Ddoethineb Duw, neu Ei Ysbryd, neu Ei Logos, fel personoliaeth a fodolai megis yn gyfochrog â Duw, eto'n israddol iddo, fel cyfryngwr rhyngddo a'i fyd. Ond ar y cyfan, nid yw ond egwyddor haniaethol, neu briodoled, neu enw ar hunan-ddatguddiad a gweithgarwch Duw yn y cyfanfyd. Cadwodd Iddewiaeth o fewn terfynau undduwiaeth, a gallai ddywedyd, os cawn wneuthur defnydd rhydd o eiriau a geir yn y Testament Newydd, "Un Duw sydd, ac un Cyfryngwr rhwng Duw a dynion, sef y Gair neu'r Rheswm sy'n bod yn dragwyddol fel priodoled yn Nuw, ac yn pontio'r agendor anfeidrol rhyngddo a'i fyd."

I derfynu ein sylwadau ar y cyfnod cyn Crist, er cymaint oedd dyled Cristnogaeth i Iddewiaeth, rhaid cydnabod mai Duw pell, uwchfodol, ie, annirnadwy ac anghyraeddadwy, oedd Duw'r meddwl Iddewig diweddar. Yr oedd calon dynoliaeth yn dyheu am Dduw agosach a haws i'w adnabod a'i garu.

2. Y TESTAMENT NEWYDD. Yn y cyfwng hwn y digwyddodd y ffaith fwyaf yn hanes teulu dyn. Daeth i mewn i olyniaeth hanes y bersonoliaeth ryfeddaf a welodd y byd, sef Iesu Grist. Beth bynnag arall a wnaeth Iesu, fe wnaeth y profiad o Dduw yn beth anfeidrol mwy goludog a nerthol nag a fu erioed o'r blaen, a hynny nid trwy athronyddu'r syniad o Dduw, ond trwy gyfoethogi'n ddifedur adnabyddiaeth bersonol dynion ohono. Mabywiadodd yr elfennau o wir a gwerth oedd yn y datguddiad o Dduw yn yr H.D. ac yn y llên Apocalyptig. Ni ddaeth i dorri ond i gyflawni dysgeidiaeth y proffwydi mai un Duw sydd, a bod hwnnw yn foesol berffaith a'i fod hefyd yn Fod santaid, aruchel, penarglwyddiaethol, yn "Arglwydd nef a daear."⁴ Ond ychwanegodd tuhwnt

⁴ Math. 11²⁵.

i bob mesur at gynnwys y syniad o Dduw a'i werth i brofiad dyn. Daeth â'r Duw pell, anfeidrol, santaid, yn Dduw agos atom, a hynny mewn dwy ffordd: (1) Trwy ddatguddio yn Ei ddysgeidiaeth y gwirionedd o Dadolaeth Duw. "Fy Nhad," "Eich Tad," "Ein Tad," "Y Tad"—dyna'i enw parhaus ar Dduw. (2) Trwy ddatguddio'r Tad, nid yn unig yn Ei ddysgeidiaeth, ond yn Ei fywyd a'i berson, yn Ei brofiad a'i ymwybyddiaeth fabol o Dduw. Yr oedd yn byw ac yn llefaru fel un a safai o fewn cylch mwyaf mewnol a chyfriniol y berthynas fabol â Duw. Ac am hynny gallai yn dawel a diymhongar ddywedyd geiriau fel hyn, a fuasai'n rhyfyg beiddgar ar wefusau neb arall: "Nid edwyn neb y Mab ond y Tad; ac nid edwyn neb y Tad ond y Mab, a'r hwn yr ewyllysio'r Mab ei ddatguddio iddo";⁵ "Y neb a'm gwelodd i a welodd y Tad."⁶ Nid damcaniaeth *am* Dduw sy yma, ond y profiad mwyaf mewnol, agos, sicr, pendant, golau.

Ac i'r credinwyr cyntaf, hwythau, daeth trwy Iesu Grist brofiad cwbl newydd o Dduw,—nid Duw pell tu hwnt i'r sêr, ac agendor rhyngddo â'i fyd, ond Duw mewn cnawd, Duw mewn person dynol, Duw yn ymddatguddio i ddynion o fewn terfynau ac amodau amser a hanes, Duw yng Nghrist. Ac angerddolwyd y profiad o Dduw yng Nghrist gan eu profiad o'r Crist byw a ddilynodd yr atgyfodiad. Nid person hanesyddol yn unig mohono iddynt bellach, ond un wedi Ei ddyrchafu ar ddeheulaw Duw ac yn gweithredu arnynt o'r ochr ddwyfol. Teimlent Ei fod mewn ystyr yn gyfochrog â Duw mewn awdurdod a gallu. Wrth ymwneud â Christ teimlent eu bod yn ymwneud â Duw Ei Hun, neu'n hytrach bod Duw yn ymwneud â hwynt. Gallent yn ddiamau *wahaniaethu* Crist oddi wrth Dduw yn eu meddwl, ond ni allent eu *gwahanu* yn eu profiad. "Myfi a'r Tad un ydym"; pa un bynnag a ddywedodd Crist hyn mewn cynifer o eiriau ai peidio, yr oedd y geiriau yn adlewyrchiad cywir o brofiad y credinwyr. Yr oedd

⁵ Math. 11²⁷. ⁶ Ioan 14⁹.

Crist a Duw yn sefyll iddynt yn ymarferol am yr un peth,—yr un gwerth a nerth, yr un gwirionedd a dylanwad. Credent fod “*Duw yng Nghrist yn cymodi'r byd ag Ef Ei Hun,*”⁷ a bod “*goleuni gwybodaeth gogoniant Duw*” yn llewyrchu arnynt “*yn wyneb Iesu Grist.*”⁸ Yn wir, ym momentau mwyaf aruchel ac anturiaethus eu ffydd daethant i feddwl am Grist fel un a weithredai fel Duw, neu fel cyfryngwr Duw, yn y gwaith o greu a chynnal y cyfanfyd oll (Ioan 1¹⁻¹⁰, Col. 1¹⁵⁻¹⁷, Heb. 1²⁻³). Glynasant yn gyndyn wrth yr argyhoeddiad hollbwysig mai un Duw sydd (1 Cor. 8⁴⁻⁶), er hynny, yn gyson neu'n anghyson, daeth Crist iddynt i sefyll am egwyddor greadigol a chynhaliol y cread, mewn rhyw ystyr yn gyfochrog â Duw. Ac nid oedd y ddamcaniaeth feiddgar hon ond casgliad a dynasant, yn gywir neu'n anghywir, oddi wrth eu profiad personol o ddigonolrwydd hollol yr Arglwydd Iesu iddynt fel un y credent Ei fod yn “*crynhoi ynghyd*” ynddo'i Hun bopeth oedd o werth ysbrydol a moesol “*yn y nefoedd ac ar y ddaear,*”⁹ ac un yr oedd “*holl gyflawnder y Duwdod yn preswyllo ynddo yn gorfforol.*”¹⁰ Ac yn wir, profiad credinwyr yr oesau yw, eu bod wrth ddyfod at Grist yn dyfod at rywbeth terfynol, rhywbeth llwyr foddhaol a digonol, rhywbeth na fedrant feddwl am Dduw Ei Hun yn rhagori arno mewn gwerth; mewn gair, eu bod yn dyfod at Dduw Ei Hun ynddo a thrwyddo.

Yn awr, yr oedd y cwestiwn yn rhwym o godi'n hwyr neu'n hwyrach, os yr un yn ymarferol yw Crist a Duw i brofiad y credinwyr, ai'r un un ydynt hefyd mewn ffaith a gwirionedd? Ai'r un realiti gwrthrychol ydynt, ai ynteu dau? Os dau, beth yw Eu perthynas â'i gilydd? Ai dau Dduw yw'r Tad a'r Mab? Os felly, pa fodd y cydsaif hyn â'r argyhoeddiad sylfaenol mai un Duw sydd?—argyhoeddiad a fabwysiadwyd gan Grist Ei Hun ac a etifeddwyd gan yr Eglwys. Ar y llaw arall, os yr un un yw Crist a Duw, pa fodd y cydsaif hyn â

⁷ 2 Cor. 5¹⁹. ⁸ 2 Cor. 4⁶.

⁹ Eff. 1¹⁰. ¹⁰ Col. 2⁹, cf. 1¹⁹.

gwir ddyndod Crist ac â realiti ei brofiad mabol o Dduw? Cwestiynau deallol neu athrawiaethol yw'r rhain, ond cwestiynau oedd yn dal perthynas agos â'u profiad crefyddol, ac yn codi'n anorfod ohono. Ar y cyfan, dwyn tystiolaeth i'r profiad a wnaeth ysgrifenydd y T.N., ac nid yw'r broblem ddeallol eto wedi ei gwahanu oddi wrth y profiad a'i thrafod yn rhesymegol yn null yr athronydd cyfundrefnol. Efengylwyr oeddynt yn fwy na diwinyddion. Y mae hyn i raddau yn wir hyd yn oed am Baul ac awdur y Bedwaredd Efengyl, er bod y gynneddff athrawiaethol hefyd yn gryf ynddynt hwy. Yr Epistol at yr Hebreaid yw'r peth tebycaf i draethawd diwinyddol yn y T.N. Yn y llyfrau eraill, hyd yn oed y rhai mwyaf athrawiaethol, tystion i ffeithiau profedig y bywyd crefyddol sy'n llefaru'r hyn a welsent ac a glywsent, ac a deimlasai eu dwylo am Air y bywyd. Y mae'n amlwg, er hynny, fod Paul a Ioan yn ymwybodol fod yna broblem ddeallol fawr yn oblygedig yn y profiad o Dduw yng Nghrist, ac y mae eu gweithiau yn llawn awgrymiadau dyfnion, pell-gyrhaeddol, pa fodd i wynebu a datrys y broblem. Ond nid ydynt wedi eistedd i lawr yn hamddenol i weithio allan gyfundrefn gyflawn, gyson o athrawiaeth. Gwelsom eisoes (pen. vi) fod Paul, Ioan, a'r Hebreaid yn dysgu rhaghanfodiad y Mab cyn y geni ym Methlehem, er na cheir awgrym o hyn yn nysgeidiaeth Crist yn yr Efengylau Synoptig; bod y tri yn gwneuthur defnydd o'r syniad Helenistaidd am y Logos, er mewn termau gwahanol; er hynny, bod greddf undduwiaethol Paul yn ei atal rhag galw Crist yn groyw yn Dduw, er ei fod yn Ei alw yn Arglwydd, Mab Duw, Delw Duw, etc.; a'i fod yn dysgu is-raddoldeb y Mab o ran safle yn ogystal â'i gydraddoldeb o ran gwerth.

Ond y mae un elfen bwysig arall ym mhrofiad y credinwyr boreol y mae'n rhaid sylwi arni i gyfrif am athrawiaeth y Drindod, sef y profiad o'r Ysbryd Glân a'i ddwyfol ddawn ar ddydd y Pentecost ac wedi hynny, y profiad o rym argyhoeddiadol, achubol a santeiddiol Ysbryd Duw yn gweithredu yng nghalonau dynion.

Ym mlynnyddoedd cyntaf yr Eglwys, cysylltid yr Ysbryd â phrofiadau dieithr ac anghyffredin yn unig, megis llefaru â thafodau, gorfoledd a llesmair o dan ddylanwad teimladau crefyddol. Paul oedd y cyntaf, y mae'n debyg, i ddwyn yr *holl* fywyd Cristnogol i mewn i gylch gweithrediad yr Ysbryd. "Yr un Ysbryd," meddai, oedd yn gweithio trwy'r "amryw ddoniau,"¹¹ y doniau cyffredin fel y rhai eithriadol. Yn ôl Paul, yr Ysbryd sy'n creu ac yn cynnal y bywyd Cristnogol o'r dechrau i'r diwedd, ac yn cynhyrchu ei holl fendithion a'i rasmusau, megis ffydd, rhyddid, tangnefedd, llawenydd, cariad. Ac yr oedd effeithiau'r Ysbryd yn gyfryw fel na ellid edrych arno fel ansawdd mewnol neu gyflwr meddylegol mewn dyn yn unig; rhaid ei fod yn rhywbeth dwyfol sy'n bod y tu allan i'r dyn yn ogystal ag yn gweithredu o'r tu mewn iddo.

Yn awr, ar un olwg, nid oedd profiad y Pentecost, na'r profiad o'r Ysbryd yn yr ystyr eang a rydd Paul iddo, yn beth mor newydd â'r profiad o Dduw yng Nghrist. Yr oedd Iesu'n berson dynol, na bu, fel y cyfryw, yn y byd o'r blaen. Ond yr oedd y profiad a'r syniad o'r Ysbryd yn bod yn yr Hen Destament, ac yn draddodiad yn y genedl Iddewig. Yn yr Hen Destament priodolid i Ysbryd yr Arglwydd effeithiau mor amrywiol â gorchestion a nwydau rhyfelgar barnwyr a brenhinoedd fel Samson a Saul, cywreinrwydd y gweithiwr mewn celfyddyd, gorffwylltra perlewygol y proffwydi cynnar, angerdd moesol y proffwydi llenyddol, brwdfrydedd y diwygiwr, ysbrydoliaeth y bardd, doethineb y gŵr doeth.¹² Yr oedd cred yn yr Ysbryd yn yr ystyron hyn ac eraill yn rhan o'r traddodiad Iddewig. Ond credent hefyd mewn ysbrydion aflan yn ogystal ag mewn Ysbryd Glân, ac ni cheid safon y gellid adnabod Ysbryd Duw wrthi rhagor yr ysbrydion eraill hyd nes i Baul a Ioan osod

¹¹ I Cor. 12.

¹² Gwêl, e.g., Barn. 3¹⁰, 13²⁵, Exod. 31²⁻⁶, Num. 11²⁵, I Sam. 10⁵⁻¹⁰, 19²³, 24, Mic. 3⁸, Esec. 2², Sech. 4⁶.

Crist yn safon. "Na chredwch bob ysbryd, eithr profwch yr ysbrydion ai o Dduw y maent. Wrth hyn yr adnabyddwch Ysbryd Duw; pob ysbryd a'r sy'n cyffesu ddyfod Iesu Grist yn y cnawd, o Dduw y mae."¹³ Gwirionedd yr ymgrawdoliad, felly, yn ôl Ioan, yw'r safon i wahaniaethu Ysbryd Duw oddi wrth yr ysbrydion nad oeddynt o Dduw. Yn gyffelyb dywed Paul: "Ni all neb ddywedyd, Y mae Iesu yn Arglwydd, ond yn yr Ysbryd Glân."¹⁴ Cyffesu arglwyddiaeth Crist, felly, yw'r safon. Yr ysbryd sy'n unol â Christ yn unig yw'r ysbryd sydd o Dduw.

Yn wir, fe â Paul ymhellach mewn llawer man, gan awgrymu mai "Ysbryd Crist" yw'r Ysbryd Glân. Tuedda i wneuthur y Crist byw, dyrchafedig, ysbrydol, yn un â'r Ysbryd Glân. Gwna hynny'n bendant a chroyw mewn un man: "Eithr yr Arglwydd yw'r Ysbryd."¹⁵ Mewn dwy adnod olynol sonia am "yr Ysbryd," "Ysbryd Duw," "Ysbryd Crist," "Crist," gan lithro o'r naill ymadrodd i'r llall fel ped faent yn gyfystyron (Rhuf. 8⁹. 10). A hyd yn oed lle ni wna'r Crist byw a'r Ysbryd yn un mewn cynifer o eiriau, yn barhaus fe briodola'n ymarferol yr un swyddi (*functions*) ac effeithiau i'r naill a'r llall. Gwelsom i Baul ddwyn holl fywyd y Cristion i mewn i gylch dylanwad yr Ysbryd. Ond gellir dywedyd yr un peth am Grist hefyd; yr oedd Ei weithgarwch ysbrydol yntau yn gyflled â holl brofiad y credinwyr. Felly nid oes i'r Ysbryd ac i Grist ddwy dalaith wahanedig yn y bywyd. Rhai o ymadroddion mawr yr Apostol yw "yng Nghrist," ac "yn yr Ysbryd." Ond nid oes un gwahaniaeth gwirioneddol rhwng bod "yng Nghrist" a bod "yn yr Ysbryd." Golyga'r naill a'r llall fod yn Gristion. Os dywedir mai swydd yr Ysbryd yw eiriol drosom gerbron y Tad, gwir, oblegid dywed Paul, "Y mae'r Ysbryd Ei Hun yn erfyn trosom ag ocheneidiau anhraethadwy";¹⁶ ond ychydig yn nes ymlaen sonia am Grist fel "yr Hwn sydd yn erfyn trosom ni" (adn. 34). Un enghraifft yw

¹³ I Ioan 4¹. ¹⁴ I Cor. 12³. ¹⁵ 2 Cor. 3¹⁷. ¹⁶ Rhuf. 8²⁶.

hon allan o lawer o'r modd y priodolai Paul yn fynych i'r Ysbryd Glân yr un ystyr a gwerth a swydd ag a briodolai hefyd i'r Crist byw, dyrchafedig sydd ar ddeheulaw Duw ac ar yr un pryd yn preswyllo yn yr Eglwys ac yng nghalonau'r saint. Y mae'n wir na sonnir am yr Ysbryd fel cyfryngwr yn y gwaith o greu a chynnal y cyfanfyd fel y sonnir weithiau am Grist. Ond o fewn cylch cyfyngach y bywyd crefyddol anodd gwahaniaethu rhwng gweithgarwch yr Ysbryd Glân ac eiddo'r Crist byw yr Hwn a ddywedodd, "Wele, yr ydwyf fi gyda chwi bob amser hyd ddiwedd y byd,"¹⁷ a'r Hwn a eilw Paul yn "ysbryd yn bywhau."¹⁸ Mewn gair, ar y cyfan Ysbryd Crist yw'r Ysbryd Glân (Rhuf. 1⁹, Gal. 4⁶, Phil. 1⁹; cf. Act. 167).

Er hyn oll, mewn nifer o fannau eraill, enwa Paul Iesu Grist a'r Ysbryd ochr yn ochr, fel ped ystyriai hwynt mewn ystyr yn fodau cyfartal neu gyfochrog. Gwna hyn egluraf oll yn y Fendith Apostolaidd: "Gras ein Harglwydd Iesu Grist, a chariad Duw, a chymdeithas yr Ysbryd Glân, a fyddo gyda chwi oll."¹⁹ Tueddaf yn gryf i gytuno â'r diweddar Dr. T. Rees mai ffyddlondeb i'r traddodiad Iddewig, gyd â'r lle amlwg a roddid yno i'r Ysbryd, a barodd i Baul mewn mannau gadw'r syniad o Ysbryd yn gyfochrog â Duw a Christ, ond mai'r Crist byw oedd y gallu effeithiol yn ei brofiad, ac o ganlyniad y syniad llywodraethol yn ei ddiwinyddiaeth, a bod y Crist hwnnw, i raddau mwy nag y sylweddolai'r Apostol ei hun, yn cynnwys ac yn llanw'r holl faes yr oedd yr Ysbryd yn gweithio ynddo yn y profiad, ac felly bod yr Ysbryd fel trydydd bod, sef fel rhywbeth amgen nag Ysbryd y Tad neu Ysbryd Crist, yn ddianghenraid yn y ddiwinyddiaeth sy'n fynegiant o'i brofiad dyfnaf.²⁰ Gellid dangos hefyd fod syniad y Bedwaredd Efengyl am y Logos, "y goleuni sydd yn goleuo pob dyn a'r y sydd yn dyfod

¹⁷ Math. 28²⁰. ¹⁸ I Cor. 15⁴⁵.

¹⁹ 2 Cor. 13¹³; cf. I Cor. 12⁴⁻⁶.

²⁰ *The Holy Spirit*, gan T. Rees (1915), tt. 102-103. Gwêl yr holl bennod (pen. v).

i'r byd," yn gorchuddio holl faes datguddiad a chyfryngwriaeth, fel nad oes yn y prolog (Ioan 1¹⁻¹⁸) le i drydydd bod nac angen amdano, er yng nghorff yr Efengyl y gwahaniaethir yn glir rhwng Iesu hanes a'r Ysbryd neu'r Diddanydd arall a anfonir ganddo neu yn Ei enw wedi dychwelyd ohono at y Tad. Ac am yr Epistol at yr Hebreaid, er y ceir rhai crybwyllion achlysurol a chymharol ddibwys at yr Ysbryd, nid oes wir le yn ei gyfundrefn ddiwinyddol ond i ddau, sef i Dduw a'r un cyfryngwr Iesu Grist. Y mae'n wir y credai'r disgyblion cynharaf mai Iesu a *anfonodd* yr Ysbryd Glân yn unol ag addewid y Tad (Act. 233), ac yn yr ystyr honno gwahaniaethent rhwng yr Ysbryd a Christ a'r Tad. Yr un modd yn Efengyl Ioan, lle y dywedir mai swydd yr Ysbryd oedd dwyn tystiolaeth i Grist a'i ogoneddu, a lle y sonia Iesu am yr Ysbryd fel "Efe" (nid "Myfi") ac fel "arall" (Ioan 167, 15²⁶, 16¹³⁻¹⁴, 14¹⁶). Ond hyd yn oed yn y rhannau hyn o Efengyl Ioan, y mae gweinidogaeth yr Ysbryd a gweinidogaeth y Crist byw wedi'r atgyfodiad fel ped faent yn llithro i'w gilydd. Pan ddywed Iesu, "Myfi a ddeuaf atoch chwi," "eto ennyd bach a chwi a'm gwelwch" (14¹⁸⁻¹⁹, 28, 16¹⁶), anodd gweld pa wahan-iaeth ymarferol sy rhwng y dyfodiad hwn o'i eiddo a dyfodiad yr Ysbryd neu'r "Diddanydd."²¹

Yn ddibetrus, rhoddir lle amlwg iawn yn y Testament Newydd i'r Ysbryd a'i waith, naill ai fel Ysbryd Duw neu fel Ysbryd Crist, neu ynteu fel Ysbryd Glân y gellir mewn ystyr Ei wahaniaethu oddi wrth y Tad a'r Mab. Ond nid yw'n glir beth yw'r broblem a adewir ar ein llaw gan y Testament Newydd—pa un ai cysoni'r gwirionedd mai un Duw sydd â'r ffaith o *ddau* Fod dwyfol, sef Tad a Mab sy'n "ysbryd yn bywhau," ai ynteu cysoni'r undod â'r ffaith o *dri* Bod dwyfol, sef Tad, Mab, ac Ysbryd Glân. Hyn sy sicr, ni cheir nac Athrawiaeth Trindod nac Athrawiaeth Deuddod wedi ei datgan yn groyw a chyson. Ceir ffrâm athrawiaeth y Drindod yn eglur iawn yn y Fformiwla

²¹ Cf. T. Rees, *op. cit.*, t. 107.

Bedydd: "Gan eu bedyddio hwy yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân."²² Ond, â chymryd y Testament Newydd drwodd a thro, ni roddir agos cymaint o bwyslais ar yr Ysbryd *fel trydydd bod* ag a roddir ar y Tad a'r Mab, er y rhoddir llawer iawn o le i'r Ysbryd fel Ysbryd Duw ac Ysbryd Crist, sef i Dduw a Christ yn eu gweithgarwch ysbrydol, parhaol a gwastadol yn y byd. Ac am y Fformiwla Bedydd, barn llawer o ysgolheigion diweddar yw na lefarodd Iesu'r fformiwla driphlyg yn y wedd a briodolir iddo. Un rheswm cryf dros ddal hyn yw, mai am "fedyddio yn enw Iesu" yn unig, ac nid yn enw'r Drindod, y sonnir yn ddieithriad yn llyfr yr Actau, ac anodd meddwl y buasai'r Eglwys mor fore yn gwyro oddi wrth ffurf-ymadrodd pendant a drosglwyddesid gan Iesu. Y mae felly le i gredu mai traddodiad diweddarach yw'r un a gorfforir ar ddiwedd Efengyl Mathew.

I symio i fyny ar y Testament Newydd. Ni cheir ynddo athrawiaeth gyflawn, gyson, ddigamsyniol am Drindod o Bersonau mewn un Sylwedd neu Hanfod. Yn wir, nid yw'r gair "Trindod" na'r gair "Person" yn y Beibl o gwbl.²³ Ond ceir yn y Testament Newydd ddefnyddiau toreithiog iawn a gyfundrefnwyd wedi hynny yn y ffurf o athrawiaeth y Drindod o dan ddylanwad athroniaeth Groeg. Ceir ynddo, yn wir, rywbeth gwell nag athrawiaeth ffurfiol, sef "goleuni gogoniant gwybod-aeth Duw yn wyneb Iesu Grist," a thystion yn dywedyd, "Ni a welsom Ei ogoniant Ef." Ond etifeddodd yr Eglwys o'r Testament Newydd broblemau athrawiaethol anodd yn sialens ac yn dasg i'w meddylgarwch.

3. DATBLYGIAD EGLWYSIG YR ATHRAWIAETH. Ni chaniatâ gofod imi olrhain yn fanwl y modd, yng nghwrs y canrifoedd, y crisialodd y profiad a'r athrawiaeth a gofnodir yn y Testament Newydd yn ddogma unffurf yr oedd yn rhaid ei gredu, meddid, fel amod bywyd

²² Math. 28¹⁹.

²³ Nid yw "person" yn gyfieithiad cywir o *hypostasis* yn Heb. 1³. Yn gywir cawn *substance* (sylwedd) yn y C D.S., ac nid "person."

tragwyddol. Ond rhaid nodi rhai o'r prif gerrig milltir yn fyr.

Yr oedd y Cristnogion cyntaf, fel y gwelsom, yn undduwiaid, rhai o reddf a thraddodiad, eraill o argyhoeddiad goleuedig. Ar y llaw arall, daethai eu gwybodaeth a'u profiad o *Dduw* iddynt trwy *Iesu Grist*, sef Duw yn Ei datguddio'i Hun yn wrthrychol mewn person hanesyddol, a thrwy'r *Ysbryd*, sef Duw yn Ei ddatguddio'i Hun yn fewnol trwy breswyliaid parhaol. Yr oedd y broblem ddeallol yn rhwym o godi—pa fodd yr oedd cysoni undod hanfodol Duw ag amrywiaeth Ei hunan-ddatguddiad, yn arbennig â'r gred Ei fod yn Dad ac yn Fab? Bu'r Eglwys am ganrifoedd yn chwilio am fformiwla athrawiaethol a fuasai'n datrys yr anhawster, gan geisio torri llwybr canol rhwng heresi ar y dde a heresi ar yr aswy. Er enghraifft, ceisiai hwylio'i llestr yn ofalus rhwng craig Triduwiaeth ar y naill law, a chraig Undodiaeth neu Ariaeth ar y llaw arall, rhag gwneuthur llongddrylliad am y ffydd. Yn wir, yn wir, llwybr cul iawn a fu llwybr uniongrededd, heb fawr o le i droi ar y naill ochr na'r llall rhag syrthio i gyfeiliornad, gan ein hatgofio o gamp yr acrobat ar y *tight-rope*! Gorfu i'r Eglwys ddiffinio'i ffydd yn erbyn (1) ymosodiadau'r byd paganaidd diwylliedig o'i chwmpas ar y naill law, ac (2) gau-ddysgeidiaeth rhai oddi mewn, neu ar y ffin, i'r eglwys ei hun, ar y llaw arall. Yn y byd paganaidd ffynnai aml-dduwiaeth ronc, a theimlai'r eglwys fod yn rhaid iddi wrthsefyll paganiaeth drwy sefyll yn gadarn ar graig undduwiaeth. Ond edliwid iddi ei bod hithau yn dysgu daudduwiaeth, os nid triduwiaeth; ac os gellid addoli dau neu dri Duw, paham na ellid addoli rhagor? Ar y llaw arall yr oedd yn yr Eglwys ei hun rai yn gwadu elfennau yn y ffydd a ystyrid gan yr "uniongred" yn hanfodol; megis y Mabwysiadwyr a'r Ariaid, yn gwadu gwir Dduwdod y Mab, ac, wrth Ei wneuthur yn llai na Duw, yn Ei wneuthur, meddid, yn llai na Gwaredwr; a'r Sabeliaid, yn gwadu bod unrhyw wahaniaeth ond ymddangosiadol a thros amser yn unig rhwng Tad, Mab ac Ysbryd Glân, gan eu

gwneuthur yn arweddau yn unig ar yr un a'r unrhyw Berson Dwyfol, rhywbeth yn debyg i'r fel y gall actor (dyweder) chwarae tair rhan wahanol mewn drama trwy newid ei ymddangosiad allanol er mai'r un person ydyw trwy'r cyfan. Daeth yr Eglwys i gondemnio'r syniadau hyn ac eraill fel "heresiâu."²⁴

Nid oedd gan yr Eglwys am rai canrifoedd athrawiaeth unffurf, orffenedig a swyddogol i gyfarfod â'r anawsterau hyn ac eraill. Yr hyn a gawn yw diwinyddion yn gwneuthur arbrofion, megis, mewn athrawiaeth, gan ddefnyddio'r categorïau gorau oedd at eu gwasanaeth, yn bennaf eiddo athroniaeth Groeg, yn enwedig athroniaeth ysgol Plato. Yn fynych yr oedd yr arbrofion hyn, hyd yn oed eiddo'r diwinyddion oedd yn gwbl uniongred eu hysbryd a'u hamcan, yn anuniongred o'u barnu yn ôl safonau diweddarach, yn enwedig mewn dau bwynt: (1) Nid oeddynt yn glir bod y Tragwyddol Logos yn fwy na phriodoled amhersonol yn Nuw cyn dyfod ohono'n Berson, neu'n Fab, i fod yn gyfryngwr yn y gwaith o greu'r byd. Dysgai gwŷr o safle yn yr Eglwys fel Iestyn Ferthyr a Thertwlian nad oedd y Mab *fel Mab personol* yn cydfod â'r Tad er tragwyddoldeb, ond iddo ddyfod i fod cyn creu'r byd. Eithr dyna'n ymarferol yr hyn yn ddiweddarach a gondemniwyd fel heresi o dan yr enw Ariaeth. (2) Ni wahaniaethent yn glir a chyson rhwng y Logos a'r

²⁴ Defnyddiwn y geiriau "uniongrededd" a "heresi" heb ragfarn o'r cychwyn naill ai yn ffafr nac yn erbyn y naill na'r llall. Arbrofion dilys mewn athrawiaeth ar y cyntaf oedd y ddysgeidiaeth uniongred a'r un anuniongred fel ei gilydd. Y gwahaniaeth yw mai'r arbrofion "uniongred" a enillodd y dydd, am eu bod yn eu cymeradwyo'u hunain i farn a synnwyr cyffredin mwyafrif yr Eglwys neu eu harweinwyr. Ac nid oedd yr "heresiâu," a dweud y gwaethaf, yn ddim ond datblygiad unochrog ac anghytbwys o elfennau oedd yn oblygedig yn y ffydd uniongred ei hun. Er enghraifft safai Sabeliaeth am y gwirionedd hollbwysig o undod hanfodol Duw, yn erbyn perygl Triduwiaeth. Dylem ystyried pob dysgeidiaeth yn ôl ei theilyngdod neu ei hannheilyngdod ei hun, ac nid yn ôl llabedau fel "uniongrededd" neu "heresi" sy'n creu *rhag-farn*. Ni olygwn wrth hyn ddibrisio barn ystyriol yr Eglwys yn y gorffennol; eithr na edrycher ar ei dyfarniad fel peth terfynol ac anffaeledig.

Ysbryd Glân. Priodolent yn fynych i'r Logos holl waith cyfryngwriaeth rhwng Duw a'i fyd, fel nad oedd le, gellid tybio, i'r Ysbryd ond yn unig fel enw arall ar y Logos. Er hynny, o barch i draddodiad, glynent yn ffurfiol wrth y Fformiwla Bedydd a'r arferiad eglwysig o gyfeirio at yr Ysbryd fel Trydydd. Y mae hyn yn wir am Hermas, Iestyn Ferthyr, a Chlement o Alecsandria.²⁵ Ac nid yw hyd yn oed Tertwlian, Trindodwr pendant, yn llwyddo i wahaniaethu'n glir swyddi'r Logos a'r Ysbryd. Mewn gwirionedd nid yw'r Ysbryd yn nysgeidiaeth y prif ddiwinyddion ond rhyw ddrychiolaeth gwan o'r Logos. Y Tad a'r Logos yw termau effeithiol eu diwinyddiaeth.

Er hynny, fel yr awgrymwyd, meddylent yn nhermau'r fformiwla driphlyg. Tua dechrau'r drydedd ganrif dechreuodd Tertwlian ddefnyddio'r term "Trindod,"²⁶ a daeth y gair i aros. Ond annelwig iawn oedd syniadau mwyafrif mawr diwinyddion yr Eglwys hyd y bedwaredd ganrif am le a swydd arbennig yr Ysbryd oddi mewn i'r Drindod. Yn ffurfiol, yr oeddynt yn Drindodwyr; ond yn sylweddol a rhesymegol, Deuddodwyr oeddynt. Tertwlian hefyd oedd y cyntaf i ddefnyddio'r ffurf ymadrodd "un sylwedd, tri pherson."²⁷ Yn ddiweddarach mabwysiadwyd y fformiwla hwn gan yr Eglwys fel safon uniongrededd, ond mewn ystyr bur wahanol i'r hyn a olygai Tertwlian wrtho. Meddyliai ef am y Drindod mewn termau cyfreithiol a pholiticaid yn hytrach nag mewn termau uwchaniaiol. Y mae'r tri "pherson" yn *un* (nid mewn hanfod ond) mewn awdurdod, canys un yw'r llywodraeth ddwyfol (*singulare et unicum imperium*); ond y maent yn *dri* o ran swydd weinyddol yn yr un llywodraeth honno. Yr hyn a ddysg Tertwlian yw, nid Trindod hanfodol fel a geir yn y dogma diweddarach,

²⁵ Gwêl, e.g., Hermas, *Simil.* V, a Iestyn, *Apol.* I, 33, lle y gwneir yr Ysbryd yn un â'r Mab.

²⁶ Llad. *trinitas(em)* (Tertwlian, *Adv. Prax.*, 2, 8, 11, etc.). Ond defnyddiesid y gair Groeg cyfatebol *trias* yn gynt, sef gan Theophilus o Antiochia (*Ad Autol.*, II, 15), tua diwedd yr ail ganrif.

²⁷ *Adv. Prax.*, 11, 12, "una substantia, tres personae."

ond Trindod "economaid" yn ystyr hynafol y term hwn, sef trindod swydd yn yr un a'r unrhyw weinyddiaeth ddwyfol.

Gellir nodi saith o gerrig milltir pwysig yn ymdaith yr Eglwys tuag at ei diffiniad safonol o'r Drindod fel "un hanfod (neu sylwedd) mewn tri pherson."

(1) Dysgeidiaeth "Amddiffynwyr" (*Apologists*) yr ail ganrif,—eu gwaith yn unoli'r Crist rhaghanfodol â Logos athroniaeth Groeg.

(2) Dysgeidiaeth Origen am Dragwyddol Genhedliad y Mab. Fel y gwelsom, tueddai diwinyddion ar y cyntaf i wneuthur tarddiad y Mab fel person yn y Drindod yn ffaith *mewn amser*, er iddo ddigwydd cyn creu'r byd; a'r un modd yr Ysbryd. Origen oedd y cyntaf i symio'n glir am darddiad y Mab fel ffaith *dragwyddol*, trwy "genhedliad" diddechrau a diddiwedd. Pan ddywed Duw trwy'r Salmydd "Fy Mab ydwyt ti, myfi heddiw a'th genhedlais,"²⁸ golygir nid "heddiw" amser ond "heddiw" 'r Duw tragwyddol nad oes iddo na doe nac yfory, ebr Origen. Felly, nid un weithred unwaith am byth yw cenhedliad y Mab, eithr proses angenrheidiol a thragwyddol oddi mewn i'r bywyd dwyfol. Dyna gyfraniad gwir bwysig Origen i'r athrawiaeth eglwysig.

(3) Yng Nghyngor enwog Nicea, 325 o.c., cyhoeddodd yr Eglwys, yn erbyn heresi Arius, fod y Mab "wedi Ei genhedlu o'r Tad, yn unig-anedig, hynny yw o hanfod y Tad, . . . yn wir Dduw o wir Dduw, wedi Ei genhedlu, nid Ei wneuthur, yn gydsylweddol (*homoöusion*) â'r Tad." Araf er hynny a fu buddugoliaeth y fformiwla *homoöusion*. Gorfu i Athanasius ymladd yn egniol am lawer blwyddyn ar ôl Cyngor Nicea i sicrhau i Gredo'r Cyngor le diogel yn yr Eglwys.

(4) Tua hanner can mlynedd ar ôl Cyngor Nicea, dysgwyd yr un mor bendant, yn erbyn Macedonius, Esgob Caergustennin, fod yr Ysbryd Glân yntau yn gydsylweddol (*homoöusion*) â'r Tad ac yn tarddu'n

²⁸ Salm 27; cf. Act. 13³³, Heb. 15, 55.

dragwyddol o Dduw, nid trwy genhedliad fodd bynnag, ond trwy'r hyn a elwid yn ddeilliad (*procession*). Sail Ysgrythurol athrawiaeth "deilliad" yr Ysbryd ydoedd y geiriau hynny, "Ysbryd y gwirionedd, yr hwn sydd yn deilliaw oddi wrth y Tad."²⁹ Ond nid yr un ystyr sydd i'r "deillio" yn yr adnod hon ac sydd iddo yn athrawiaeth yr Eglwys o'r bedwaredd ganrif ymlaen. Cyfeirio a wneir yn Efengyl Ioan at weinidogaeth *hanesyddol* yr Ysbryd ar y ddaear ar ddydd y Pentecost ac wedi hynny; ond cyfeirio a wna'r dogma eglwysig at darddiad *tragwyddol* yr Ysbryd o'r Tad oddi mewn i'r Bod Dwyfol. Ond cydnebydd Athanasius na wŷr ef beth yw'r gwahaniaeth rhwng "cenhedliad" y Mab a "deilliad" yr Ysbryd; ac er defnyddio ohono ddau derm gwahanol i ddisgrifio tarddiad y Mab a tharddiad yr Ysbryd oddi wrth y Tad, ni lwydda ef mwy na'i ragflaenwyr i wahaniaethu'n glir rhwng swydd a safle'r Mab ac eiddo'r Ysbryd.

(5) Rhoddwyd y ffurf derfynol i athrawiaeth y Drindod yn y Dwyrain gan y "Cappadociaid," fel y'u gelwir, sef y tri diwinydd, Basil a'r ddau Gregory, tua diwedd y bedwaredd ganrif. Hwyl gyfundrefnodd ogwydd dysgeidiaeth ganolog yr Eglwys hyd yma, a sefydlogi termau'r athrawiaeth, gan risialu'r cwbl yn y fformiwla "un hanfod (*ousia*) mewn tri pherson (*hypostasis*)."³⁰ Gwelir y gwahaniaethir yn glir bellach rhwng *ousia* a *hypostasis*. Yn flaenorol i hyn yr oeddynt yn ymarferol yn gyfystyr, a defnyddir hwynt fel cyfystyron yng Nghredo Nicea. Golygai'r naill a'r llall wir "hanfod" neu "sylwedd" peth,—yn Lladin *essentia* neu *substantia* (Saes. "essence," "substance"). Ond gwnaeth y Cappadociaid wahan-iaeth artiffisial rhyngddynt nad oedd yn bod yn y geiriau eu hunain, er mwyn cwrdd ag anawsterau problem y Drindod, gan ddefnyddio'r term *ousia* am yr hanfod dwyfol oedd yn gyffredin i'r tri "pherson," a'r term *hypostasis* am yr elfen a wahaniaethai bob un o'r tri oddi wrth y ddau arall. Yn Lladin daethpwyd i ddefnyddio'r term *persona*

²⁹ Ioan 15²⁶.

i gyfieithu'r Groeg "hypostasis," a phasiodd y gair o'r Lladin i'r Saesneg a'r Gymraeg yn y ffurf "person." Ond rhaid dywedyd yn bendant na olyga'r gair modern "person" ddim yr un peth o gwbl â'r gair Groeg "hypostasis" a'r gair Lladin "persona" yn y fformiwla "un hanfod, tri pherson." Rhaid dychwelyd at y pwynt hwn yn nes ymlaen. Dyma bellach athrawiaeth y Drindod wedi ei llunio'n ffurfiol a'i thermâu wedi eu sefydlogi'n derfynol. Dysgai'r Cappadociaid mai un oedd Duw o ran hanfod ond Ei fod yn dri "sylwedd" neu "berson," a gwahaniaethent rhwng y tri yn y modd hwn: Y Tad yn ddigenedledig, hynny yw, "a'i hanfod ynddo'i Hun," yn derbyn Ei Fod ohono'i Hun yn unig; y Mab a'r Ysbryd yn derbyn Eu hanfod yn dragwyddol o'r Tad, y naill trwy genhedliad a'r llall trwy ddeilliad.

(6) Rhaid ychwanegu gair ar y gwahaniaeth rhwng uniongreddd y Dwyrain ac eiddo'r Gorllewin. Yn niwinyddiaeth y Dwyrain erys elfen gref o israddoldeb yn yr athrawiaeth am y Mab a'r Ysbryd; rhoddir i'r Tad safle uwchraddol fel gwraidd a ffynhonnell eithaf y Duwdod, tra mai *derbyn* Eu bod o'r Tad (fel y gwelsom) ac nid ohonynt eu hunain a wna'r Mab a'r Ysbryd. Gan hynny y mae safle'r Mab a'r Ysbryd yn israddol i eiddo'r Tad oddi mewn i'r Drindod. Dyna fel y ceisiai diwinyddion y Dwyrain ddiogelu unoliaeth y Duwdod, sef trwy ddangos mai un ffynhonnell sydd i'r tri, ac mai'r Tad yw'r un ffynhonnell honno. Ond yn y Gorllewin, trwy ddylanwad Awstin yn bennaf, gwnaed i ffwrdd yn llwyr â phob israddoliad, a dysgid bod y Tri Pherson yn hollol gydradd â'i gilydd ym mhob peth. (Rhan o'r un gogwydd yw'r ychwanegiad *filioque* at Gredo'r Eglwys Orllewinol, ond ni allwn aros i egluro hyn.)

(7) Crynhoir y cyfan ynghyd yng Nghredo fawr yr Eglwys Orllewinol, a gamenwir "Credo Athanasius," tua'r bumed ganrif o.c. (Dengys y Gredo hon fwy o ôl dylanwad Awstin nag o ôl Athanasius.) Wele rai o frawddegau'r Gredo enwog hon: "Y Ffydd Gatholig yw hon: Bod i ni addoli un Duw yn Drindod, a'r Drindod

yn Undod. Nid cymysgu o honom y Personau: na gwahanu'r Sylwedd. Canys un Person sydd i'r Tad, arall i'r Mab, ac arall i'r Yspryd Glân. Eithr Duwdod y Tad, y Mab, a'r Yspryd Glân sydd unrhyw; Gogoniant gogyfuwch, Mawrhydi gogyd-tragwyddol. . . Holl-alluog yw'r Tad, Holl-alluog yw'r Mab, Holl-alluog yw'r Yspryd Glân. Ac etto nidânt dri Holl-alluogion, ond un Holl-alluog. Felly y Tad sy Dduw, y Mab sy Dduw, a'r Yspryd Glân sy Dduw. Ac etto nidânt dri Duwiau, ond un Duw. . . Ac yn y Drindod hon, nid oes un cynt neu gwedi eu gilydd: nid oes un mwy na llai na'u gilydd. Eithr yr holl dri Phersonau ydynt ogyd-tragwyddol, a gogyfuwch. . . Yr Undod yn Drindod, a'r Drindod yn Undod, sydd i'w haddoli." A cheir rhagor i'r un perwyl. Ac y mae'n werth dyfynnu brawddegau agoriadol y Gredo hon: "Pwy bynnag a fynno fod yn gadwedig, o flaen dim rhaid iddo gynnal [=ddal] y Ffydd Gatholig. Yr hon Ffydd, onis ceidw pob dyn yn gyfan ac yn ddihalog diameu y collir ef yn dragywydd." Dyma'r Gredo a adroddir neu a genir gan yr holl gynulleidfa yn Eglwys Loegr ac eglwysi eraill ar y prif wyliau eglwysig hyd y dydd hwn.³⁰

Hyd heddiw, yn y rhan fwyaf o'r byd Cristnogol, edrychir ar Gredo Nicea a "Chredo Athanasius" fel yn cynnwys y gair olaf ar athrawiaeth y Duwdod. Ac yn y credoau hyn nid *Trindod ddatguddiadol* yn unig a geir, sef tri modd y datguddiad o Dduw i'r byd, eithr *Trindod hanfodol neu fodyddol (ontological)*, sef tri modd hanfod neu fodolaeth fewnol Duw yn dragwyddol. Tu ôl i'r Drindod datguddiad y mae'r Drindod bod. Y mae'r gwahan-iaethau yn Nuw yn wahaniaethau sylweddol (*hypostaseis*),

³⁰ Defnyddiasom gyfieithiad y *Llyfr Gweddi Cyffredin* Cymraeg o "Gredo Athanasius." Gellid ychwanegu un cam arall at y saith a nodwyd, sef athrawiaeth y *perichōresis* (Gr.) neu *circumincessio* (Llad.), bod y tri Pherson yn cydymdreiddio yn ei gilydd, neu fod yr holl Drindod ym mhob un o'r tri Pherson. Ioan o Ddamascus (tua 700 o.c.) a roddodd fri ar yr athrawiaeth hon, oedd yn sail uniongrededd "ysgolwyr" yr Oesoedd Canol.

mewnol, tragwyddol, ac angenrheidiol, ac nid yn arddangosiadau allanol neu arweddau dros amser yn unig fel y dysgai'r Sabeliad. Collodd yr athrawiaeth bellach ei chysylltiad bywiol â'r ymwybyddiaeth grefyddol a moesol, ac aeth yn ddogma uwchaniaiol ynglŷn â bywyd mewnol a thragwyddol y Duwdod, gan hofran yn awyrgylch denau, nwyfreol haniaethau noeth ymhell tu hwnt i gylch profiad dyn. Aeth yr athrawiaeth yn "ddirgelwch i'w gredu ac nid i'w amgyffred," ac eto dywedir mai derbyn y dogma yn gyfan a dihalog yw prif amod bywyd tragwyddol i bawb! Credu athrawiaeth uchel, yn hytrach na meddu ar adnabyddiaeth brofiadol o Dduw yng Nghrist ac ymarweddiad cyfatebol, dyna bellach yw bod yn Gristion! Aeth Iesu hanes o'r golwg bron yn llwyr yn y Tragwyddol Fab; llyncwyd y datguddiad hanesyddol o Dduw i mewn i'r bywyd dwyfol goruwch hanes. Mabwysiadwyd dogma'r bumed ganrif gan y Diwygwyr Protestannaidd fel rhan anhepgor o'r traddodiad Cristnogol, a hynny heb ei archwilio o'r newydd a'i ailfynegi yng ngoleuni egwyddor a safbwynt gwreiddiol y ffydd Brotestannaidd. Ond yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg, trwy arweiniad dynion fel Schleiermacher a Ritschl, buwyd yn ceisio dwyn diwinyddiaeth i lawr o'r cymylau ac edfryd ei chysylltiad byw â'r profiad Cristnogol ac â Iesu hanes. Goiffwys arnom ninnau, bobl yr ugeinfed ganrif, i barhau'r gwaith hwn o ailddehongli athrawiaethau'r ffydd.

III.

BEIRNIADU A DEHONGLI.

Ni allwn lai nag edmygu'r gallu a'r egni, y treiddgarwch a'r beiddgarwch meddwl, a nodweddai ymdrech yr Eglwys i ddiffinio'r ffydd. Ond a lwyddodd yn yr anturiaeth anodd? Dywed y dogma eglwysig fod Duw ar unwaith yn Un ac yn Dri, yn Un mewn un ystyr ond yn Dri mewn ystyr arall, yn un Hanfod neu Sylwedd ond yn Dri Pherson. Rhaid cydnabod nad hawdd yw cadw'r ddysgl yn wastad rhwng yr "un" a'r "tri."

Od ydym o ddifrif gyd â'r Undod, anodd yw peidio â llithro naill i Sabeliaeth neu i Undodiaeth. Ond od ydym o ddifrif gyd â'r Drindod, anodd yw osgoi heresi Tri-duwiaeth. Y mae uniongrededd bob amser yn y cyflwr peryglus o gydbwysedd ansafadwy (*unstable equilibrium*) rhwng y gwahanol heresiau hyn. Fy nheimlad personol yw bod ofn bwganod heresi yn rhwystr pendant inni yn yr ymchwil am y gwir. Rhowch i'r ymchwil am wirionedd "dragwyddol heol," ac nid llwybr troed wedi ei gyfyngu ar bob llaw gan rybuddion bygythiol, *Trespassers will be prosecuted*.

Yn awr, beth a wnawn â'r fformiwla, Un Hanfod, Tri Pherson? Y peth cyntaf yw cofio mai termau technegol wedi eu benthyca o athroniaeth Groeg a chyfraith Rhufain yw'r rhain, ac y maent wedi newid eu hystyr gymaint yng nghwrs amser fel y maent bellach i ni yn dra chamarweiniol. Fel y gwelsom, yr oedd y gair Groeg "hypostasis," a gyfieithir yn "berson," ar y cyntaf yn golygu'n syml "sylwedd," ac i bob pwrpas yn gyfystyr â'r term a gyfieithir yn "hanfod." Felly yr oedd y fformiwla'n golygu "un hanfod, tri hanfod." Ond wrth ddefnyddio dau air gwahanol am hanfod, pwysleisid nad oedd Duw yn un yn yr un ystyr ag yr oedd yn dri. Ceisid diogelu hyn trwy ddywedyd Ei fod yn un "hanfod" (*ousia*) ond yn dri "sylwedd" (*hypostasis*). Gelwid y tri yn "sylweddau" er mwyn dysgu bod y gwahaniaethau yn y Duwdod yn rhai sylweddol, tragwyddol ac angenrheidiol, ac nid yn "arweddau" dros amser a mwy neu lai damweiniol fel y dysgai'r Sabeliaid. Ond yn sicr ni olygid ar y cyntaf, mewn diwinyddiaeth ofalus a chywir, dri "pherson" yn yr ystyr a gysylltwn ni â'r gair hwnnw heddiw, sef tair hunan-ymwybyddiaeth neu ewyllys yn gweithredu'n gymharol annibynnol ar ei gilydd er mewn perffaith gytgord moesol â'i gilydd.

Cyfieithiodd y diwinyddion Lladin y gair "hypostasis" yn *persona*, ac o'r Lladin y daeth ein gair ni, "person." Ond ni olygai "persona" chwaith ddim tebyg i'n syniad ni am "berson" fel canolbwynt hunan-ymwybyddiaeth

a hunan-reolaeth. Golygai i ddechrau fwgwd (*mask*), yna y rhan a gymer actor mewn drama (fel yn yr ymadrodd “*dramatis persona*”), yna y rhan a gymer dyn mewn achos cyfreithiol, ei safle a'i hawliau yng ngolwg y gyfraith. Er enghraifft, nid oedd caethwas ac nid oedd benyw yn “*berson*” yng ngolwg cyfraith Rhufain, am nad ystyrid bod iddynt safle neu hawliau cyfreithiol o gwbl. Fel hyn yr oedd arlliw cyfreithiol yn drwm iawn ar y gair Lladin “*persona*” pan gymerwyd ef drosodd gan ddiwinyddion i gyfieithu'r Groeg “*hypostasis*,” ac nid oedd a fynnai o gwbl â'r syniad moesol neu ysbrydol o *bersonoliaeth*.

Ond yn y defnydd poblogaidd o'r gair, hyd yn oed mewn cylchoedd uniongred, daeth y term “*tri pherson*” i olygu rhywbeth tebyg i dri chanolbwynt hunan-ymwybyddiaeth yn y Drindod, tri meddwl, tri gweithredydd, tri “*myfi*” dwyfol oddi mewn i'r un hanfod. Yn wir daethpwyd i feddwl amdanynt bron fel tri unigolyn, yn gallu ymddiddan â'i gilydd yn y “*cyngor bore*” a chyfarch ei gilydd fel “*tydi*,” fel y darlunnir y Tad a'r Mab yn gwneud yn *Paradise Lost* Milton (ond rhaid cofio mai Ariad oedd Milton). Aed mor bell â sôn am y Tad a'r Mab fel petaent yn cynrychioli mathau gwahanol o gymeriad,—y Tad yn sefyll am gyfiawnder anhyblyg a digofaint llym, y Mab yn cynrychioli cariad ac aberth, y Tad yn hawlio iawn am bechod dyn a'r Mab yn ei dalu iddo, a phrynedigaeth dyn yn ganlyniad math o drafodaeth fargeiniol. Yr oedd pregethau'r hen bulpud Cymreig yn llawn o'r ddeuliaeth neu'r ddeudduwiaeth hon; gweler er enghraifft alegoriau'r athrylithgar Christmas Evans. Gwnaeth pregethau o'r fath wasanaeth mawr yn eu dydd, yn ddiamau. Ond gwnaethant hefyd niwed dirfawr i ddiwinyddiaeth ofalus, ac yn y pen draw i grefydd ysbrydol. Nid rhyfedd bod y Dr. Garvie yn ei lyfr *The Christian Doctrine of the Godhead* yn dywedyd yn bendant y dylid taflu'r gair “*person*” dros y bwrdd yn athrawiaeth y Drindod, gan mor gamarweiniol a niweidiol yw.³¹ Yn

³¹ Gwêl Garvie, t. 476.

wir gwnaeth Awstin ei hun ymddiheuriad dros ei ddefnyddio, gan ychwanegu mai tlodi iaith a rydd orfod arnom i'w arfer, o ddiffyg gwell.³² Ac yr oedd y prif ddiwinyddion bob amser yn ofalus i'n rhybuddio rhag tybied bod y term "tri pherson" yn golygu tri unigolyn, yn yr un ystyr ag yr oedd Pedr ac Iago ac Ioan yn dri.

Ond yn awr, ar wahân i'r termau fel y cyfryw, a oes wirionedd a gwerth i ni heddiw yn yr hyn y ceisid ei gyfleu drwy'r fformiwla, "un hanfod, tri pherson?"

I. "UN HANFOD." Saif y cymal hwn o'r athrawiaeth am y gwirionedd hollbwysig o unoliaeth Duw. Y mae credu bod Duw yn un yn anhepgorol fel sylfaen i unoliaeth profiad dyn mewn bywyd a chrefydd. Saif hefyd am ddilysrwydd y profiad Cristnogol mai Duw Ei Hun, ac nid dim llai, sy'n gweithredu'n wrthrychol yn y person hanesyddol Iesu Grist, ac yn fewnol ym mhreswyliad yr Ysbryd yn ein calonnau. Dyna'n wir a gymhellodd Athanasius i ymladd fel cawr yn erbyn heresi Arius ac o blaid fformiwla Cyngor Nicea fod y Mab "o'r un hanfod" a'r Tad. Brwydro'r oedd dros y ffaith a ategid ym mhrofiad y credinwyr mai Duw Ei Hun oedd "yng Nghrist yn cymodi'r byd ag Ef Ei Hun." Ond prin y mae'r gair "hanfod" erbyn hyn yn bortread addas o'r natur ddwyfol, nac yn gwneuthur cyfiawnder â'r datguddiad o Dduw yng Nghrist. Yn lle'r gair haniaethol a llwm "hanfod," neu "sylwedd," gwell mynd yn ôl at ddullwedd fwy diriaethol a phersonol y Testament Newydd a'r profiad crefyddol ei hun, a meddwl am Dduw yn nhermau Ei briodoleddau moesol fel y deuant i'r golwg yn Ei holl ymwneuthur â'r byd, ac yn arbennig yn Iesu Grist, sef yn bennaf Duw fel cariad santaidd. "Duw, cariad yw." "Byddwch santaidd, canys santaidd ydwyf fi." Yr hyn

³² Sant Awstin, *De Trinitate*, v. 9. Nid cywir, fodd bynnag, yw dywedyd, fel y gwna'r Parch. John Owen (*Gwybodaeth y Sanctaidd*, t. 84), fod Calfin yn gwrthwynebu defnyddio'r term "personau" am y gwahan-iaethau yn yr hanfod dwyfol. Dweud y mae Calfin, "It betrays excessive fastidiousness and even perverseness to quarrel with the term" (*Institutes of the Christian Religion*, Cyf. Saes., Llyfr I, Pen. xiii).

yw Iesu Grist, sef cariad santaidd yn ymaberthu er mwyn achub y byd, dyna hefyd yw Duw. Rhodder "cariad" yn lle "sylwedd" neu "hanfod," a daw Duw yn berson byw, ysbrydol, gweithgar, ac nid yn rhywbeth static, yn ymguddio (megis) tu ôl i'w briodoleddau. Mewn gair, *Cymeriad yw Duw, ac unoliaeth cymeriad yw Ei unoliaeth.*

2. "TRI PHERSON." Saif y cymal hwn am amrywiaeth cyfoethog y bywyd dwyfol. Nid undod noeth yw Duw. Nid oes dim yn fwy llwm a diffwrth nag undod syml. Unoliaeth mewn amrywiaeth yw egwyddor fawr y cyfanfyd, a rhaid bod yr egwyddor honno wedi ei gwaelodi ym mywyd mewnol Duw Ei Hun. Gan mai Duw yw ffynhonnell eithaf pob peth, rhaid Ei fod yn cynnwys ynddo'i Hun (a dweud y lleiaf) sylfaen posiblirwydd holl amrywiaeth diderfyn byd a bywyd. Ond paham y cyfyngir amrywiaeth bywyd mewnol Duw i dri? Ar dir rhesymeg noeth, nid wyf yn gweled rheswm dros ei gyfyngu i dri, mwy nag y gallwn gyfyngu lluosowgrwydd phenomena'r cread i dri. Llauer ymgais a wnaed i gyfreithloni'r nifer tri ar dir rhesymeg, neu o leiaf ar yr egwyddor o gyfatebiaeth neu analogiaeth. Ffrwyth cywreinrwydd ffansiol a mympwyol oedd llawer o'r analogïau hyn, megis pan welai rhai o'r hen Dadau Eglwysig arwyddlun o'r Drindod yn yr haul, sef (1) yr haul ei hun, ynghyd ag (2) y goleuni ac (3) y gwres a dardd ohono, yn cyfateb i'r Tad a'r Mab a'r Ysbryd Glân; neu drindod y rhosyn yn ôl Martin Luther, sef ffurf, lliw ac arogl. Y mae mwy i'w ddywedyd dros gyfatebiaethau meddylegol Awstin, megis pan sonia am y tair "cynneddf," y cof, y deall, a'r ewyllys, yn cyfansoddi undod meddwl dyn (*De Trin.* x, 11); neu pan sonia mewn man arall yn yr un llyfr am (1) y meddwl ei hun, (2) ei wybodaeth, (3) cariad, a'r tri hyn yn un sylwedd (ix, 12); neu mewn man arall eto, pan gyfeiria at gariad fel yn cynnwys (1) un yn caru, (2) y gwrthrych a gerir, (3) cariad ei hun (ix, 2). Ond rywsut nid yw'r cyfatebiaethau hyn chwaith yn ein hargyhoeddi bod y rhif tri—ac nid dim mwy na dim llai—yn anorfod ac angenrheidiol. Buasai'n un mor hawdd darganfod

analogïau yn ffafr y rhif dau, neu bump, neu saith, neu unrhyw nifer y gellid o fympwy ei ddewis. Er enghraifft, onid yw'n hen syniad mai saith yw "y rhif perffaith"? Yn wir fe sgrifennodd Cymro athrylithgar ond ecsentric yn y ddeunawfed ganrif, sef William Llewelyn o Lanllieni, lyfr i brofi bod saith o bersonau yn y Duwdod! Llawer mwy athronyddol yw trindod Hegel, yn unol â'i fformiwla driphlyg adnabyddus, sef "gosodiad, gwrthosodiad, cyfosodiad," neu "thesis, antithesis, synthesis." Synia Hegel am yr Absolwt mewn tri modd, sef (1) fel Sylfon (*Subject*) pur,³³ (2) yn myned allan ohono'i Hun, megis, i fod yn Wrthrych iddo'i Hun—a dyna yw'r cyfanfyd, sef Duw yn Wrthrych iddo'i Hun, (3) ac yna'n dychwelyd yn ôl iddo'i Hun mewn undod perffaith a hollgynhwysol. Nid oes, fodd bynnag, ond perthynas bell iawn rhwng trindod uwchaniaiol Hegel a Thrindod y dogma eglwysig, er y credai Hegel ei hun mai'r un oeddynt yn y gwaelod. Ond gwelir dylanwad Hegel ar ddiwinyddion fel John Caird a W. N. Clarke, a adeiladent athrawiaeth y Drindod ar yr egwyddor a awgrymir gan natur ymwybyddiaeth dyn fel (1) sylfon, (2) gwrthrych, ac (3) undod y ddau â'i gilydd mewn un bersonoliaeth.³⁴

Yn awr, beth bynnag a all fod gwerth awgrymiadol y cyfatebiaethau uchod a'u cyffelyb, rhaid cydnabod gyda'r Dr. Dale eu bod yn gwbl ddiwerth fel sail *resymegol* i'r gred bod y gwahaniaethau neu'r amrywiaethau ym mywyd mewnol a thragwyddol Duw yn *dri* o ran nifer, ac nid yn fwy nac yn llai. Y ffaith yw, nid ar sail na rhesymeg na chyfatebiaeth y dewiswyd y rhif tri, eithr ar

³³ Nid wyf yn hoffi'r gair "sylfon" am *subject* o'i gyferbynnu â "gwrthrych" (*object*); fe'i defnyddiaf yn unig hyd nes i'n Cymreigwyr gorau gytuno â'i gilydd am air da. Awgryma'r Parch. D. G. Williams (*Llawlyfr ar Feddyleg*, t. 13) "cytrych a gwrthrych" am "subject and object." Y mae sain gytgordiol y ddeuair hyn yn hwyluso'r defnydd ohonynt fel cymheiriaid, ond methaf â gweld bod "cytrych" ynddo'i hun yn cyfleu'r ystyr sydd i'r gair "subject." Er hynny y mae'r awgrym yn werth ei ystyried.

³⁴ Gwêl John Caird, *Fundamental Ideas of Christianity* (1904), tt. 60–65; a W. N. Clarke, *Outlines of Christian Theology* (1898), tt. 172–176.

sail y datguddiad o Dduw mewn hanes ac yn y profiad crefyddol, sef am fod Duw wedi ymddatguddio mewn tri modd arbennig, fel Iafê'r Hen Destament, Iesu Grist yr Efengylau, ac Ysbryd Glân Llyfr yr Actau a'r Epistolau; neu mewn geiriau eraill, Duw yn y cread fel Creawdwr a Rhagluniaethwr, Duw mewn cnawd neu berson dynol fel Datguddiwr a Gwaredwr, a Duw fel gallu byw a phreswyllydd mewnol yn adgenhedlu i fywyd, yn santeiddio ac yn tywys i bob gwirionedd. Daliai'r Eglwys mai'r tri hyn, un ydynt. Ac eto daliai fod y tri modd hyn ar hunan-ddatguddiad Duw yn fwy nag arweddau dros amser, eu bod yn fynegiant mewn hanes o wahaniaethau tragwyddol ac angenrheidiol a hanfodol ym mywyd mewnol Duw. Ac er mwyn diogelu eu gwahanfodaeth barhaol galwai'r Groegiaid y tri yn *hypostaseis* neu sylweddau, gair a gyfieithiwyd gan y Lladinwyr (fel y gwelsom) yn gamarweiniol yn "bersonau."

Ym mha ystyr, ynteu, y gallwn ni heddiw gredu mewn tri "pherson" yn y Duwdod? Gellir dosbarthu diwinyddion diweddar i dri grŵp, yn ôl yr ystyr a gysylltant yn eu credo bersonol eu hunain â'r gair "person" yn athrawiaeth y Drindod. (1) Ceir rhai yn barod i gymryd y gair bron yn yr ystyr sydd iddo heddiw, fel canolfan hunanymwybyddiaeth wahaniaethol oddi mewn i'r un bywyd dwyfol, gan edrych ar y Duwdod fel cymdeithas neu gymundeb o bersonau sydd yn wrthrychau i'w gilydd ac yn ymserchu yn ei gilydd, yn sefyll yn y berthynas o "Myfi" a "Thydi" i'w gilydd, er mewn rhyw ystyr gyfrin yn cynnwys ac yn cyd-dreiddio'i gilydd. Dyma, mi dybiaf, safle R. W. Dale, A. M. Fairbairn, yr Esgob Gore, a dyna ogwydd y Canon F. R. Tennant mewn ysgrif werthfawr yn y *Congregational Quarterly* (Ionawr, 1925).³⁵

³⁵ Gwêl R. W. Dale, *Christian Doctrine* (1894), pen. vii; A. M. Fairbairn, *Christ in Modern Theology* (1893), t. 394 a mannau eraill, lle y sonia am Dduw fel Bod sy'n cynnwys cymdeithas o'i fewn; yr Esgob Gore, *Belief in Christ* (1924), pen. vii. Hefyd W. P. Paterson, *The Rule of Faith* (1912), tt. 220-223, lle y ceir y mynegiant gorau y gwyddom amdano o'r syniad "cymdeithasol" am Dduw.

(2) I eraill, nid yw'r "personau" ond ansoddau, neu briodoleddau, neu foddau, yr un a'r unrhyw Berson Dwyfol; nid yw Duw ond un "Myfi," er bod o fewn yr undod hwnnw amrywiaeth o arweddau sydd o leiaf yn gyfartal i amrywiaeth Ei hunan-ddatguddiad. Gall hyn ymddangos i rai yn debyg iawn i "heresi" Sabeliaeth. Ond y mae un gwahaniaeth tra phwysig rhyngddo â Sabeliaeth, sef mai arweddau ymddangosiadol a thros amser yn unig oeddynt yn ôl Sabelius, ond priodoleddau mewnlol, sylweddol a thragwyddol ydynt yn ôl y diwinyddion hyn. Eithr nid ydynt yn "bersonau" yn ôl ystyr feddylegol a moesol y gair i ni heddiw. Nid annhebyg i hyn yw safbwynt Hastings Rashdall (*Doctrine and Development*, 1896, pen. ii, a *The Idea of Atonement*, 1919, tt. 444-445), y Dr. William Temple yn ei *Nature of Personality* (1911, tt. 113-116), ac eraill y gellid eu henwi. (3) Y farn fwyaf cyffredin, efallai, yw mai rhywbeth yn y canol rhwng y ddau syniad uchod yw person yn ei ystyr drindodaidd, sef rhywbeth llai na pherson hunan-ymwybodol, ond rhywbeth sydd er hynny yn fwy na phriodoledd neu arwedd. Dorner yw'r diwinydd a roddodd y dehongliad llawnaf a galluocaf o'r syniad hwn.³⁶

Beth gan hynny a ddywedwn ni am y tri dehongliad uchod? Cymerwn y cyntaf. Anodd iawn gweld pa fodd y gall y dehongliad "cymdeithasol" o'r Duwdod osgoi Triduwiaeth. Dywedir yn fynych mai Awstin yw tad y syniad hwn, a'i fod iddo ef yn deillio o'r gwirionedd mawr mai cariad yw Duw. Ond yn yr un adran o'i lyfr lle y dywed Awstin fod cariad yn tybio tri, sef carwr, gwrthrych i'w garu, a chariad ei hun, dywed yn bwysleisiol mai un meddwl (*una mens*) yw Duw, ac fe gynnwys

³⁶ Dorner, *System of Cristian Doctrine*, Cyf. i, 379cc., Cyf. Saes. *E.g.*, "The Hypostases . . . are not three severed Subjects with separate Self-consciousness . . ., but are to be regarded as intermediate between attributes and Egoity or Personality." It was the "Unity" which was "regarded by the Fathers of the Church as self-conscious and personal." Cymharer John Owen, Caernarfon, *Gwybodaeth y Sanctaidd* (Darlith Davies, 1923), t. 89.

hynny mai un ymwybyddiaeth yw. Gwelsom eisoes nad oedd yr ymadrodd “tri pherson” pan luniwyd ef yn golygu tair ymwybyddiaeth neu ewylllys wahanol, er i ddiwin-yddiaeth boblogaidd lithro’n rhwydd i’r syniad hwnnw. Ac am y trydydd dehongliad, cytunaf â’r Dr. Tennant mai chwilio am yr amhosibl yw ceisio meddwl am beth mor gymysgryw â rhywbeth sy’n llai na pherson yn ystyr ddiweddar y gair, ac eto’n fwy na modd neu ansawdd mewn person. Ni all ein dychymyg ddelweddu dim o’r fath am nad oes gennym na phrofiad nac amgyffrediad ohono, ac felly nid oes i’r peth un ystyr o gwbl i ni. A pheth gwell ydym o ddefnyddio term nad oes ystyr iddo nac i’n dychymyg nac i’n deall nac i’n profiad?

Tuedd rhai diwinyddion yw symud fel pendil o un eithaf i’r llall fel bo’n taro ar y pryd, sef o’r dehongliad cyntaf (uchod) i’r ail, ac o’r ail yn ôl i’r cyntaf,—o briodoledd i berson ac o berson i briodoledd—ar yr egwyddor a eilw’r Sais yn “*having it both ways.*” Y mae ymdrin-iaeth ragorol y Parch. John Owen, Caernarfon, yn ei Ddarlith Davies, yn bradychu’r duedd hon. Ar y naill law deil fod yn yr Undod dwyfol “bersonau yn ymhyfrydu yn Ei gilydd mewn cariad anfeidrol,” yn sefyll yn y berthynas o berson a pherson, myfi a thydi” (gwêl tt. 76–83), a sonnir am yr Ysbryd Glân fel “trydydd canolfan ymwybyddiaeth oddi mewn i’r Drindod” (dyfyniad ar dud. 92). Ond yn nes ymlaen tynnir yn ôl ag un llaw yr hyn a roddwyd inni â llaw arall pan ddywedir nad yw’r personau dwyfol yn “fodau anni-bynnol, ymwybodol” (gwêl tt. 87–90). Nid yr un ystyr, meddai, sydd i’r gair “person” pan soniwn am Dduw fel “bod personol” a phan soniwn am y gwahaniaethau yn Nuw fel “personau.” Eithr camarweiniol, a dweud y lleiaf, yw defnyddio’r un term mewn dwy ystyr mor wahanol. Gwrthyd Mr. Owen roddi’r ystyr lawn i’r gair “person” yn y Drindod, rhag ofn triduwiaeth. Eto dywed ei fod “yn fwy, yn llawer mwy, nag agwedd ar ddatguddiad Duw ohono’i Hun.” Ein cwestiwn yw, beth yw’r “*llawer mwy*” hwn sydd eto’n llai na pherson

hunan-ymwybodol? Pa enw a roddir arno, gan fod ei alw'n "berson" bellach yn gamarweiniol? Pa ddarlun a dynnwn ohono i gynorthwyo'n dychymyg neu'n deall? O'm rhan i, nid yw'r syniad hwn yn cyfleu dim i mi, ac felly ni allaf ei ddefnyddio. Gwelir bod fy meddwl yn gogwyddo'n gryf yn ffafr yr ail o'r tri dehongliad a nodwyd uchod. Credaf mai hwn yw'r unig ddehongliad sy'n cyfleu'n gywir yr hyn a olygai'r Tadau cynnar pan sonient am dri "hypostasis" yn Nuw, a'r unig un sy'n cyfleu ystyr i ni heddiw yn gyson â gwirionedd mawr undduwiaeth. Ymddengys i mi hefyd ei fod yn diogelu'r gwerthoedd ysbrydol sy'n hanfodol i ddilysrwydd y profiad Cristnogol.

A oes gan hynny dri "pherson" yn y Duwdod, yn ôl ystyr ddiweddar y gair? Cymerwn y trydydd yn gyntaf—yr Ysbryd Glân. Yn fy myw ni allaf weled beth sydd i'w ennill i'r profiad crefyddol wrth briodoli i'r Ysbryd bersonoliaeth yn yr ystyr o hunan-ymwybyddiaeth ac ewyllys o'r eiddo'i Hun, ar wahân i'r Tad neu i Iesu Grist. Yn ddibetrus, y mae presenoldeb a dylanwad yr Ysbryd Glân yn anghenraid anhepgor y bywyd crefyddol. Ni ellir pwysleisio gormod ar hyn, a cheisïaf ddywedyd gair yn fuan ar le a gwaith yr Ysbryd. Ond â'i bersonoliaeth yn unig y mae a fynnom y foment hon. Wrth gwrs, y mae'r Ysbryd Glân yn *bersonol*, am mai Ysbryd Crist ydyw, ac am fod Crist yn berson. Ond peth arall yw dywedyd bod yn rhaid wrth yr Ysbryd fel trydydd bod ymwybodol, yn gyfochrog (megis) â Duw a Christ. Meddai Gwilym o Occam, un o ddoethion pennaf yr Oesoedd Canol, "Entia non multiplicanda sunt praeter necessitatem"—"ni ddylid ychwanegu bodau (*entities*) yn ddianghenraid,"—dyna'r hyn a elwir yn "ddeddf cynildeb" ym myd meddwl. Os caf egluro fel hyn—onid digon yw ysbryd Socrates, heb wneuthur dau sylwedd neu berson ohonynt a galw'r naill yn "Socrates" a'r llall yn "*ysbryd* Socrates?" Y mae'n wir y gellir gwahaniaethu rhyngddynt, a meddwl am "Socrates" fel person hanesyddol a gwrthrychol yn y gorffennol, ac

am ei “ysbryd” fel ei ddylanwad mewnol ar feddyliau dynion ar hyd yr oesoedd. Ond nid ychwanegir dim at na gwerth na grym y dylanwad hwnnw wrth ei wneuthur yn berson cyfochrog mewn rhyw ystyr â Socrates ei hun. Yr un modd gyda'r Ysbryd Glân fel Ysbryd Crist.

Ond erys eto ddau Berson, y Tad a'r Mab. Yn ddilys yr oedd Iesu'n berson yn ein hystyr lawnaf ni, ie, yn berson dynol perffaith yn meddu ar wir ymwybyddiaeth ddynol. Nid Duw'n gwisgo masg neu'n ffugio rhan mewn drama mohono,—dyna'r hyn a gondemniodd yr Eglwys fel docetiaeth. Ac ni allaf gytuno o gwbl â'r safle Sabelaidd sy'n gwneuthur y Tad a Iesu hanes yn ddau enw ar yr un peth, gan haeru nad oedd yr Iesu a fu byw ac a groeshoeliwyd ym Mhalesteina yn ddim amgen na'r Duw Dad Ei Hun yn un o'i ymddangosion dros dro. Hyd yn oed yn y geiriau “Myfi a'r Tad, un ydym,” fe wahaniaethir rhwng y “myfi” a'r “Tad,” yn ogystal ag yn y geiriau “Y mae fy Nhad yn fwy na myfi.” Gweddïai Iesu ar Dduw fel person arall, gan ddywedyd, “myfi,” “tydi.” Os yr un un oeddynt, golyga hynny Ei fod yn gweddïo arno'i Hun. Chwarae â geiriau oedd dywedyd “Nid edwyn neb y Tad ond y Mab” od oedd yn gyfystyr â dywedyd, “Nid edwyn neb fi ond mi fy hun!” “Nid fy ewyllys i, ond yr eiddot ti, a wneler.” Y mae'n amlwg bod yma ddwy ewyllys, er bod y ddwy yn un o ran cynnwys a phwrrpas, mewn cytgordd a chymundeb llawn â'i gilydd. Gall dwy ewyllys fod yn gwbl un o ran cynnwys, er iddynt barhau yn ddau ganolbwynt meddylegol. I mi y mae ymwybyddiaeth fabol Iesu Grist, Ei brofiad personol o Dduw fel Tad, yn ffaith derfynol a sylfaenol, na ellir mo'i hesbonio ymaith fel math o hunan-dwyll i Iesu neu ffugymddangosiad i ni. Gan hynny, rhaid gwahaniaethu o leiaf rhwng Iesu hanes, fel Mab, a Duw Dad. Dyma ddau begwn sicr ein ffydd: Y mae Duw yn Dad, ac felly yn Berson: yr oedd Iesu Grist yn Fab, ac felly yn Berson arall, er yn un â'r Tad mewn cariad, a chydweithrediad, a chymundeb, a chymeriad.

Y cwestiwn yn awr ydyw: A oes yn rhaid inni gario'r gwahaniaeth hwn rhwng Tad a Mab yn ôl i fywyd mewdol a thragwyddol y Duwdod, yn yr ystyr eu bod yn ddau berson fel y defnyddiwn ni'r gair heddiw, yn gallu cyfarch Ei gilydd fel "Myfi" a "Thydi?" A oedd y Gair neu'r Logos tragwyddol yn berson yn yr un ystyr ag yr oedd Iesu hanes yn berson, neu mewn ystyr gyffelyb? Nid yw'n dilyn bod popeth y gellir ei ddywedyd am yr Iesu hanesyddol yn wir am y Logos tragwyddol, onid e ni byddai dim newydd wedi digwydd yn y geni ym Methlehem, ac ni byddai ystyr i'r Ymgrawdoliad. Y mae diwinyddiaeth wedi hen arfer dadelfennu Person Crist fel hyn: (1) Y dyn Iesu, yr Hwn a anwyd ym Methlehem, ac felly a ddaeth i fod y pryd hwnnw am y tro cyntaf. (2) Y Gair neu'r Mab oedd yn y dechreuad gyd â Duw, yr Hwn a gymerth ato mewn amser gnawd dynol, neu natur ddynol. Os cytunwn fod Iesu yn berson dynol, ni ellir dywedyd bod y Logos a dabernaclodd ynddo yn berson hefyd yn yr un ystyr, heb Ei wneuthur yn ddau berson—yr hyn a gondemniwyd bob amser gan ddiwinyddiaeth uniongred a chan synnwyr cyffredin. Ac od yw'r hyn a ddywedais o'r blaen yn gywir, nad oedd y gair "person," pan gymerwyd ef i fyny gyntaf gan ddiwinyddion, yn golygu canolbwynt hunan-ymwybyddiaeth wahaniaethol fel gyd â ni, yna ni'n beichir gan y syniad anodd o ddau "myfi," neu ddwy ymwybyddiaeth neu ragor o fewn yr un Duw. Wrth gwrs, yr oedd y Logos yn *bersonol* am mai Gair *Duw* ydoedd, ac y mae Duw, fel y credwn, yn Berson. Ond nid rhaid i hynny olygu Ei fod yn Berson *arall*, megis, yn gyfochrog â Duw'r Tad, er o'r un hanfod. Ar y llaw arall, gwn yn dda y deil rhai bod cael o leiaf ddau Berson neu ddau Myfi yn y Duwdod yn cyfoethogi'n fawr y syniad o Dduw, yn Ei wneuthur yn hanfodol gymdeithasol, a bod hynny'n fwy cydweddol â'r gwirionedd mawr mai cariad yw Duw na'r syniad o Dduw fel unigolyn. Dewised pob un pa un bynnag o'r ddwy ddamcaniaeth sydd yn ei farn ef yn diogelu orau werthoedd y profiad

Cristnogol, ac yn setlo orau ei anawsterau deallol, a chaniataed i eraill yr un hawl i ddewis.

Beth gan hynny a wnawn â'r fformiwla driphlyg, "Tad, Mab, ac Ysbryd Glân?" Credaf y dylid ei chadw a'i defnyddio. Fel y dywedais, nid wyf yn gweld rheswm yn natur pethau i gyfyngu arweddau'r bywyd dwyfol i dair. Ond y mae'r tair arwedd hyn yn cyfateb yn ddigonol i anghenion dyfnaf y profiad a'r ddealltwriaeth Gristnogol, ac am hynny rhaid eu bod yn cynrychioli ffeithiau sylweddol ym mywyd mewnol yr hollgyfoethog Dduw od yw'r profiad Cristnogol yn rhywbeth dilys, yn seiliedig ar wirionedd gwrthrychol ac nid yn lledrith pathologaid.³⁷

Mentraf gynnig yr awgrymiadau canlynol ar ystyr y fformiwla drindodaidd i ni heddiw. Y mae ein profiad o Dduw, ynghyd â'n myfyrdod deallol ar y gwirionedd sy'n gymhlyg yn y profiad hwnnw, yn ein harwain i edrych ar yr un a'r unrhyw Dduw o dri safbwynt: (1) Duw *fel y mae ynddo'i Hun*, sef y Duw uwchfodol, yr Absolwt (yn iaith yr athronwyr),

Anfeidrol, annherfynol Fod,
A'i hanfod ynddo'i Hun.

fel y canai Edward Jones, Maesypwlm; (2) yr un Duw yn *Ei ddatguddio'i Hun yn wrthrychol* ac yn gynyddol mewn natur a bywyd a hanes, y datguddiad hwnnw'n cyrraedd ei eithafbwynt a'i gyflawnder yn Iesu hanes; (3) yr un Duw yn *Ei gyfrannu Ei Hun yn fewnol (subjectively)* trwy Ei Ysbryd (sef Ysbryd y Crist byw) ym mhrofiad yr Eglwys a'r credinwyr trwy'r canrifoedd. Y mae (2) a (3) yn dilyn ei gilydd yn olynol yn nhrefn hanes; Iesu hanes yn gyntaf, yna gweinidogaeth yr Ysbryd. Ond nid yw'n dilyn o hynny mai arweddau ymddangosiadol a thros amser yn unig ydynt, yn yr ystyr Sabelaid. Yn hytrach arweddau ydynt sydd â'u sail angenrheidiol yn natur fewnol a thragwyddol Duw, sef y Duw uwchfodol, yn

³⁷ Perthyn i athroniaeth crefydd y mae cwestiwn dilysrwydd y profiad; yma ni allwn ond ei gymryd yn ganiataol.

unol â'i natur gariadlon a graslon, yn dyfod yn Dduw mewnfodol ym mywyd y byd. Y tri ymadrodd yn y Testament Newydd sy'n cynnwys y dehongliad mwyaf cynhwysfawr ac awgrymiadol o natur Duw yw'r rhain: "O Dad, Arglwydd nef a daear,"³⁸ "Ysbryd yw Duw,"³⁹ a "Duw, cariad yw."⁴⁰ Y mae'r ymadrodd "Arglwydd nef a daear" yn awgrymu uwchfodaeth a phenarglwyddiaeth Duw. Ond y mae'r enw "Tad," a'r ymadrodd "Duw, cariad yw," yn awgrymu bod yr Hwn sydd o un safbwynt yn hunan-ddigonol, uwchfodol, absolwt, ar yr un pryd yn Un sydd o angenrheidrwydd Ei natur foesol yn gofyn gwrthrychau, byd, personau, plant ar Ei lun a'i ddelw Ei Hun, ac o'i raslonrwydd mawr yn Ei roi ei Hun iddynt yn ôl mesur eu gallu a'u parodrwydd i'w dderbyn. Dywedir ym mhellach mai Ysbryd yw Duw; am hynny wrth sôn am Dduw yn Ei roi Ei Hun i'w blant golygir rhoddi Ei *ysbryd* iddynt. Ond, fel y gwelsom, sonia'r Testament Newydd hefyd yn fynych am "Ysbryd *Crist*." Dengys hyn mor ddisynnwyr yw cadw'r term "Ysbryd" fel trydydd sylwedd, fel petai'n bod yn gyfochrog â'r Tad ac â Christ. Ysbryd Duw yw Ysbryd Crist ("oblegid nid wrth fesur y mae Duw yn rhoddi iddo ef yr Ysbryd"),⁴¹ ac Ysbryd Crist yw'r Ysbryd Glân. Gellir yn gyfleus wahaniaethu rhwng ysbryd *Iesu hanes*, sef Iesu Grist yn nyddiau Ei gnawd—sydd yn Ei ddysgeidiaeth, Ei berson a'i waith yn ddatguddiad gwrthrychol o Dduw—a'r *Ysbryd Glân*, sef Ysbryd Duw neu Ysbryd y Crist byw yn preswyllo yng nghalonau dynion wedi dyddiau'r Ymgnawdoliad. Eithr yn sylweddol yr un Ysbryd ydynt, ond eu bod yn cynrychioli dwy wedd ar hunan-fyneigiant grasol Duw yn Ei berthynas â'r byd, dwy ffurf ar Ei weithgarwch yn y byd yn unol â'r cariad tadol sy'n hanfod Ei natur. Ysbryd Iesu sy'n rhoi inni ystyr a chynnwys i'r syniad o Ysbryd Duw, oblegid yn Ei ysbryd a'i gymeriad y mae'n "ddelw'r Duw anweledig," yn ddatguddiad

³⁸ Math. 11²⁵. ³⁹ Ioan 4²⁴.

⁴⁰ 1 Ioan 4⁸, 16. ⁴¹ Ioan 3³⁴.

o Dduw a'n galluoga i ddywedyd, "un fel yna yw Duw," "Ysbryd fel yr eiddo Crist yw Ysbryd y Duw byw." Ac enw ar Ysbryd Duw a ddatguddiwyd inni yng Nghrist, fel y mae hwnnw'n trigo'n fewnol yn y credinwyr, yn eu cenhedlu i fywyd newydd, yn eu santeiddio, yn eu goleuo a'u harwain—dyna, hyd y gwelaf i, yw'r Ysbryd Glân. Gwelsom fod profiad a rhesymeg yr Eglwys yn tueddu'n barhaus i unrhywioli'r Crist byw a'r Ysbryd Glân, er bod diwinyddiaeth ffurfiol yn eu gwahanu oddi wrth ei gilydd mewn modd mwy neu lai static. Ond y mae presenoldeb gwastadol yr Ysbryd wedi ei warantu gan Grist pan ddywedodd, "Wele, yr ydwyf fi gyda chwi bob amser hyd ddiwedd y byd." Yng ngeiriau Paul, "Eithr yr Arglwydd [Iesu Grist] yw'r Ysbryd"; "Yr Adda diweddaf (a wnaed) yn Ysbryd yn bywhau." Ac "Ysbryd yw Duw." Diamau bod y Duw anfeidrol, uwchfodol—Duw fel y mae ynddo'i Hun yn holl gyfoeth Ei fod, uwchlaw amser a byd—yn anfeidrol fwy na'n profiad a'n hamgyffrediad ni ddynion ar y gorau. Ond cymaint o Dduw ag y gallwn ni feidrolion dynol ei feddiannu a'i gymhathu, y mae wedi Ei ddatguddio yn Iesu Grist ac yng ngwaith Ei Ysbryd ynom, yn ogystal ag yn holl gwrs y byd o'i farnu yn ôl safon yr Ysbryd hwnnw.⁴²

Canlyniad ymarferol athrawiaeth y Drindod ydyw ein bod yn meddwl am y Duw Tragwyddol yn nhermau Crist. Yr hyn a gawn yng Nghrist—Ei ddaioni, Ei gariad, Ei ras, Ei santeiddrwydd, Ei ddawn achubol,—fe'u cynhwysir oll ym mywyd a chymeriad a gweithredoedd Duw. Y mae Crist yn ddatguddiad o natur realiti yn nhermau profiad dynol ar ei orau. Er nad ydym yn adnabod Duw yn holl ddyfnderoedd a goruchterau Ei Fod, credwn fod yr hyn a ddatguddir inni yng Nghrist yn real—nid yn ymddangosiad neu arddangosiad mewn amser yn unig, fel petai rhyw agendor amhlymiadwy

⁴² Y dehongliad tebycaf i'r uchod y cofiaf amdano yw eiddo'r Dr. W. Adams Brown, *Christian Theology in Outline*, tt. 155cc. Cymharer y Dr. T. Rees, *Cenadwri'r Eglwys a Phroblemau'r Dydd*, t. 76, nodiad ar waelod y ddalen.

rhwng byd phenomena a byd realiti, fel yr awgryma Agnosticiaeth ym mhob un o'i hamrywiol ffurfiau, ond yn ymddangosiad sy'n ddatguddiad o'r Real. Yn yr ystyr hon, credwn fod Crist yn Nuw erioed, ac o dragwyddoldeb hyd dragwyddoldeb.

Wrth derfynu'r bennod hon, apeliaf am inni arfer amynedd a goddefgarwch tra fyddom yn ceisio meddwl allan o'r newydd y broblem fawr hon. Nid oes gan neb hawl i ddeddfu mewn modd dogmatic ac anffaeledig ar ei gyd-ddyn mewn mater o'r fath, ac nid oes hawl gan un Cyngor Eglwysig i osod i lawr unrhyw ddogma o'r fath fel amod bod yn Gristion. Gweled yr ydym yr awr hon trwy ddrych, mewn dameg; yn awr adwaenwn o ran. Yr ydym yma ym mhresenoldeb dirgelwch mawr a dwfn. Gweddus yw inni, ie gweddus yw i'r Eglwys yn ei llysoedd a'i chynghorau, fod yn wylaidd a gostyngedig iawn ym mhresenoldeb y fath ddirgelwch. Cofiw'n rybudd Thomas à Kempis: "Pa leshad iti dy fod yn gallu ymresymu yn gywrain a dwfn ar y Drindod, os wyt yn ddiffygiol mewn gostyngeddrwydd, ac felly yn anfodloni'r Drindod?"⁴³ Ond cawn oleuni ymarferol ar y dirgelwch yn Iesu Grist a thrwy breswyliaid Ei Ysbryd. Y peth mawr yw inni feddu profiad personol o "ras ein Harglwydd Iesu Grist, a chariad Duw Dad, a chymdeithas yr Ysbryd Glân," a chyflawni'r ewyllys ddwyfol yn ein bywyd hyd eithaf ein gallu. "Os ewyllysia neb wneuthur ei ewyllys ef, efe a gaiff wybod am y ddysgeidiaeth."⁴⁴ Boed inni ddysgu adnabod Duw yn wyneb Iesu Grist, a chredu â'n holl galon bod y nerth achubol, santeiddiol ac arweiniol sydd yng Nghrist yn llifo inni'n uniongyrchol o fywyd mewnlol a chymeriad hollgyfoethog y Duw tragwyddol Ei Hun, a bod Duw yng Nghrist yn cymodi'r byd ag Ef Ei Hun. "Canys ohono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef, y mae pob peth. Iddo ef y byddo'r gogoniant yn dragwydd. Amen."

⁴³ *De Imitatione Christi*, i, 3.

⁴⁴ Ioan 7¹⁷.

RHESTR FER O LYFRAU

AR FATERION PENNOD V.

- T. C. Edwards: *Y Duw-Ddyn* (Darlith Davies am 1895), pennod I (Caernarfon, Llyfrfa'r Cyfundeb).
- John Owen (Caernarfon): *Gwybodaeth y Sanctaidd* (Darlith Davies am 1923), tt. 57-97 (Caernarfon, Llyfrfa'r Cyfundeb).
- Y Geiriadur Beiblaidd*,—yr ysgrif “Duw,” yn arbennig yr adran olaf (vii, Y Drindod). Hefyd “Iesu Grist, Athrawiaeth Ei Berson yn y T.N.”; “Yr Ysbryd Glân.” (Hughes a'i Fab, Wrecsam.)
- W. Adams Brown: *Christian Theology in Outline*, chap. x (T. & T. Clark, 1907).
- H. B. Swete: *The Holy Spirit in the Ancient Church* (Macmillan, 1912).
- T. Rees: *The Holy Spirit* (Duckworth, 1915).
- Charles Gore: *Belief in Christ*, chap. viii, “The Trinity” (John Murray).
- A. E. Garvie: *The Christian Doctrine of the Godhead* (Hodder & Stoughton, 1926).
- Encyclopaedia of Religion and Ethics*, article on “Trinity,” in vol. xii (T. & T. Clark, 1921).
- A. E. J. Rawlinson (Editor): *Essays on the Trinity and the Incarnation* (Longmans, Green & Co.; 1928).

PENNOD XI.

CYFFES FFYDD SEML—
ARGLWYDDIAETH CRIST.

CYFFES FFYDD SEML— ARGLWYDDIAETH CRIST.

AMLINELLIAD O'R BENNOD.

- I. *Teyrngarwch personol i Iesu Grist fel Arglwydd bywyd* yw hanfod y ffydd Gristnogol ac nid diffiniadau dogmatic y credoau. Cyffes ffydd gyntaf yr Eglwys oedd "mai Iesu yw y Crist (=y Meseia)." Ond buan y cymerwyd ei lle gan y gyffes ehangach "fod Iesu Grist yn Arglwydd." Oddi mewn i'r gyffes hon y mae lle i ryddid ac amrywiaeth barn mewn manylion athrawiaethol. Dyma'r sail orau i undeb yr eglwys. tt. 363-366
- II. *A ddylai dyn gydnabod neb pwy bynnag yn arglwydd arno heblaw ef ei hun?* Ysbryd yr oes yn ymwrthod â phob awdurdod allanol. Dylid croesawu'r ysbryd hwn o fewn terfynau. Eto y mae lle i awdurdod o'r math iawn. Saif awdurdod dros egwyddor cyffredinolrwydd. Gwirioneddau cyffredinol yn awdurdodol. Awdurdod Duw. Awdurdod yr *expert*, a'r proffwyd. Nid peth gormesol yw awdurdod o'r iawn ryw, ond peth rhyddhaol. tt. 366-370
- III. *Paham y dylai Iesu yn neilltuoel hawlio arglwyddiaeth drosom?* (1) I'r disgyblion cynnar Crist yn Arglwydd digymar. Paradocs y portread efengylaidd o Grist, arglwyddiaeth trwy wasanaeth ac aberth. Y nodyn cyffredinol ynddo. Ei ddylanwad ar Baul, "caethwas Iesu Grist." Yr Eglwys fore. (2) Ond beth amdanom ni heddiw? A allwn ni gydnabod arglwyddiaeth Crist? Erys Ef eto yr awdurdod bennaf yn nhiriogaeth pethau ysbrydol. Llefaroedd y gair olaf am Dduw, Ei natur a'i bwrpas. Crist a deddf datblygiad. Erys eto yn ddigymar fel Arweinydd bywyd. tt. 370-374
- IV. *Beth a olygir wrth arglwyddiaeth Crist?* (1) Nid gormesol a llesteiriol ydyw, ond rhywbeth sy'n rhyddhau ein personoliaeth. (2) Derbyn Ei safonau i reoleiddio ein bywyd. Y Crist mewnol, nid awdurdod allanol. Arloesydd bywyd. (3) Cylch neu gwmpas Ei arglwyddiaeth,—cyfled â bywyd oll. Dechreuwa Ei arglwyddiaeth yng nghalonau personau unigol, ond ymloda allan nes cynnwys holl gylchoedd y bywyd cymdeithasol. Yr "efengyl gymdeithasol." Ei arglwyddiaeth yn cynnwys teyrnas natur. Goruchafiaeth yr ysbrydol dros y materol. Gwyddoniaeth a deddfau natur. Crist yn ein rhyddhau o ormes deddfau anian. E.g. deddfau economeg. Masnach a pholitics i fod yn ddarostyngedig i Deyrnas Dduw. Apêl am ddiffuantrwydd mewn crefydd. tt. 375-381

RHESTR O LYFRAU t. 382

PENNOD XI.

Cyffes Ffydd Seml—Arglwyddiaeth Crist.

Yr ydych chwi yn fy ngalw i, Yr Athraw, a'r Arglwydd: a da y dywedwch; canys felly yr ydwyf.—IOAN 13¹³.

Ac fel y cyffesai pob tafod fod Iesu Grist yn Arglwydd, er gogoniant Duw Dad.—Phil. 2¹¹.

I.

YN y penodau blaenorol buom yn trafod pynciau dyrys a chymhleth. Ond tybed nad oes fodd crynhoi'r athrawiaethau Cristnogol i un athrawiaeth gymharol seml, yn lle ein bod yn gorrwytho ffydd y saint ag athrawiaethau lluosog ac anodd y dichon fod llawer o wahaniaeth barn yn eu cylch ac felly beri ansicrwydd a dryswch? Onid oes fodd symio i fyny mewn un erthygl nodweddd wahan-iaethol a hanfodol y ffydd Gristnogol? Credwn y gellir, a bod yr erthygl honno i'w chael yng nghyffes ffydd yr Eglwys fore, "fod Iesu Grist yn Arglwydd."

I'r neb sy'n barod i fabwysiadu'r gyffes hon fel ei gyffes bersonol ei hun, a hyd y mae ynddo i fyw yn gyson â'r broffes, credaf y dylid caniatáu rhyddid llawn a dilyffethair i weithio allan ei gredo ei hun gyda'r cymorth gorau sydd o fewn ei gyrraedd, heb ei gaethiwo wrth hualau credoau swyddogol ynglŷn â'r Iawn, yr Ymgrawdoliad, y Drindod, etc., fel amod bod yn aelod eglwysig neu'n weinidog yr efengyl. Nid am nad yw'r athrawiaethau hyn yn bwysig yn eu lle, ond am mai *teyrngarwch personol i Iesu Grist fel Arglwydd bywyd yw hanfod y ffydd Gristnogol yn hytrach na chydymffurfio â chredoau nad ydynt ond ymgais fwy neu lai llwyddiannus neu aflwyddiannus i roi mynegiant deallol i gynnwys y ffydd*. Atitiwd personol tuag at Grist sy'n gwneuthur dyn yn Gristion, ac nid derbyn unrhyw nifer o ddiffiniadau dogmatig fel eiddo Credo Nicea, "Credo Athanasius," Cyffes Augsburg, Cyffes Westminster, y Deugain namyn

Un Erthyglau Eglwys Loegr, Cyffes Ffydd y Methodistiaid Calfniaidd, etc. Y mae lle i ddiffiniadau o'r athrawiaethau, ond nid fel dogmâu terfynol, static, anffaeledig i'w harosod fel llyffetheiriaau ar y meddwl a'r gydwylbod.

Cyffes ffydd gyntaf yr Eglwys ydoedd "mai Iesu yw y Crist," h.y., "mai Iesu yw'r Meseia."¹ Cydnabod Meseianaeth Iesu Grist oedd y peth mawr a wahaniaethai'r Cristnogion cyntaf wrth y rhai a ymlynai wrth y grefydd Iddewig. Ond gan fod "Meseia" yn derm technegol nad oedd yn ddealladwy oddieithr i'r rhai oedd wedi eu trwytho yn llên a thraddodiad yr Iddewon, nid oedd fawr o ystyr na gwerth yn y gyffes hon i'r rhai o'r tu allan i'r cylch Iddewig. O ganlyniad, pan fentrodd yr Eglwys allan ar ei gyrfa genhadol yn y byd mawr Groegaidd a Rhufeinig, daeth y gyffes "Iesu yn Arglwydd" i gymryd lle "Iesu yn Grist neu Feseia," gan fod y syniad o "Arglwydd" yn fwy cyffredinol ei ystyr a'i apêl na'r syniad o Feseia; a daeth y gair "Crist" bellach yn rhan o'i enw priod yn lle bod yn ddisgrifiad o'i swydd a'i safle. "Os cyffesi â'th enau Iesu yn Arglwydd"² (hwn yw'r cyfieithiad cywir); "Fel y cyffesai pob tafod fod Iesu Grist yn Arglwydd,"³—fel yna bellach y dynodir cyffes nodweddiadol y Cristion. "Iesu Grist ein Harglwydd," "yr Arglwydd Iesu Grist," neu'n syml "yr Arglwydd," dyna fel y sonia Paul yn barhaus am ei Geidwad. Ac arglwyddiaeth Crist oedd sylwedd ei bregethu. "Canys nid ydym yn ein pregethu ein hunain, ond Crist Iesu fel Arglwydd."⁴

Y mae'n wir y ceir yn y T.N. ddiwinyddiaeth gymhleth a chyfoethog,—yn wir ceir rhyw hanner dwsin o ddiwinyddiaethau gwahanol, eiddo'r Efengylau Synoptig, Iago, Paul, yr Hebreaid, Ioan, etc., heb un ymgais at gyfundrefn unffurf neu gysondeb ffurfiol. Ond nid edrychid ar y rhai hyn fel "cyffes ffydd" safonol i'w arosod ar bawb yn yr Eglwys. Ni thybid mai ar yr amod o dderbyn

¹ Marc 8²⁹; cf. Ioan 11²⁷, 20³¹.

² Rhuf. 10⁹. 3 Phil. 2¹¹. 4 2 Cor. 4⁵, cf. C.D.S.

diwinyddiaeth Paul neu Ioan neu'r Hebreaid yn unig y gellid bod yn ganlynwr i Iesu Grist neu'n aelod o'r Eglwys. Ond ceir trwy holl rannau'r T.N. yr un atitiwd ysbrydol o deyrngarwch llwyr i Iesu Grist fel Arglwydd bywyd ac fel datguddiad o Dduw. Ac onid digon i ninnau heddiw, fel arwydd o awyddfryd i fod yn Gristion, yw'r gyffes seml ond cynhwysfawr a sylfaenol "fod Iesu Grist yn Arglwydd, er gogoniant Duw Dad"? Oddi mewn i'r gyffes hon y mae lle i ryddid ac amrywiaeth barn mewn manylion, yn ôl fel y bo dealltwriaeth personol pob un yn ei arwain i roddi ffurf athrawiaethol i'r gwirioneddau a ragdybir yn y profiad o arglwyddiaeth Crist. Nid oes neb a ddarllenodd y gyfrol hon hyd yma yn debyg o'n cyhuddo o ddibrisio'r ymgais i roddi mynegiant *athrawiaethol* i'n ffydd yng Nghrist. Y mae'r awyddfryd i gael gafael ar wirionedd a fyddo'n ateb gofynion ein deall yn un o reddfau aruchelaf ein natur, ac y mae a fynno crefydd â'n deall fel â phob rhan arall o'n natur. Mwy na hynny, y mae ymgais o'r fath yn ddisgyblaeth werthfawr i'r bywyd ysbrydol ei hun ac yn gymorth i buro a choethi'r profiad crefyddol. Ond rhodder y lle cyntaf i'r pethau cyntaf. A'r peth cyntaf yn nhrefn pwysigrwydd yw caethiwo ein holl bersonoliaeth yn wirfoddol i ufudd-dod Crist ein Harglwydd, a hyd y mae ynom ddwyn yr holl fyd hefyd i gydnabod Ei arglwyddiaeth dros holl gylchoedd bywyd.

Ac onid y gydnabyddiaeth gyffredin o arglwyddiaeth Crist, yn hytrach nag unrhyw ddogma neu theori, a ddylai fod yn sail undeb holl eglwysi cred? Nid yw'n debyg y daw'r holl gyfundebau Cristnogol i gytuno â'i gilydd yn eu diffiniadau manwl o athrawiaethau'r ffydd. Eithr oni ellid disgwyl iddynt gytuno â'i gilydd i gyffesu "bod Iesu Grist yn Arglwydd er gogoniant Duw Dad," ac yna gytuno i anghytuno ar lawer pwynt llai pwysig? *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.*"⁵

⁵ "Mewn anhepgorion undeb, mewn pethau ansicr rhyddid, ym mhopeth cariad."

Yn y gweddill o'r bennod hon ceisiaf argymell arglwyddiaeth Crist dros holl fywyd dyn, yn unigol ac yn gymdeithasol, yn breifat ac yn gyhoeddus, yn fewnol ac yn allanol,—a'i argymell nid fel pwnc o athrawiaeth ond fel cenadwri at y gydwybod. Ar y cyfan ymarferol ac nid diwinyddol fydd amcan yr hyn a ddilyn. Ond ceisiaf ymdrin â rhai anawsterau sydd ar ffordd rhywrai i gydnabod yr honiad aruthrol bod Iesu Grist i fod yn arglwydd dros holl fywyd dyn a chymdeithas. Y mae dau anhawster yn ymgynnig i feddwl llawer heddiw. Yn gyntaf amheuir a ddylai dyn gydnabod neb pwy bynnag yn arglwydd ar ei fywyd heblaw ef ei hun. Yn ail gofynnir paham y dylai'r person hwn, Iesu Grist, yn neilltuol hawlio arglwyddiaeth lwyr dros ein bywyd.

II.

Y cwestiwn cyntaf yw: *A ddylai dyn ymostwng i unrhyw awdurdod o gwbl* oddieithr awdurdod ei feddwl a'i gydwybod ei hun? A all dyn wneuthur hynny heb aberthu ei ryddid a'i hunan-barch a'i urddas? Yr ydym yn byw, meddir, mewn oes ddemocrataidd. Yng ngoleuni ein delfrydau gwerinol onid yw'r syniad o arglwyddiaeth yn llawer rhy aristocrataidd a ffiwdalaidd, yn sawru'n ormodol o ysbryd yr oesoedd canol? Nid yw'n hoes ni mewn cariad â disgyblaeth neu reolaeth "oddi uchod" neu unrhyw beth sy'n cyfyngu ar ryddid dyn i'w fynegi ei hun yn ei ffordd ei hun. Hyd yn oed wrth ymwneud â phlant yr ydys yn gordyfu'r hen syniad am ddisgyblaeth ac awdurdod lem o'r tu allan. Dyna a ddywed rhai arweinwyr ym myd addysg heddiw: Peidiwch ag ymyrryd â'r plentyn ond cyn lleied ag y bo modd; rhoddwch bob cefnogaeth iddo wneuthur prawf arno'i hun ym mhob modd posibl, fel y gallo'i ddarganfod ei hun a'i fynegi ei hun yn ei ffordd ei hun. Ac felly drwy fywyd i gyd. Hunan-fynegiant, hunan-sylweddoliad heb ymyriad o'r tu allan,—dyna'r delfryd. Mewn gair, ni ddylai dyn ymostwng i gael arglwyddiaethu arno gan neb pwy bynnag. Dylai fod

yn feistr ac arglwydd arno'i hun. Rhoddodd W. E. Henley fynegiant grymus i'r syniad Stoicaidd hwn am hunan-lywodraeth a hunan-ddigonedd pob dyn.

I thank whatever gods there be
For my unconquerable soul . . .
I am the master of my fate,
I am the captain of my soul.

Yn awr y mae gennyf y cydymdeimlad dyfnaf â'r safbwynt hwn. Yn rhy hir y bu'r syniad *awdurdodaidd* am fywyd ac addysg a moesoldeb a chrefydd yn tra-arglwyddiaethu arnom nes llethu a chrebachu ein personoliaeth. Credaf â'm holl galon fod mudiadau fel y Diwygiad Protestannaidd a'r Chwyldroad yn Ffrainc, heb sôn am lawer mudiad arall, wedi dyfod trwy ragluniaeth Duw i ryddhau dynion oddi wrth ormes arglwyddi lawer a meistri lawer, ac i edfryd i ddynion yr hawl a'r gallu i reoli eu bywydau eu hunain. Ac y mae'r gwaith ymhell o fod wedi ei gwblhau. Er enghraifft ni orffennodd y Diwygwyr Protestannaidd mo'r gwaith. Tueddent hyd yn oed i orseddu gormeswyr newydd i gymryd lle'r hen rai. Ac fel y canodd yr Athro Gwynn Jones:

Onid gwell un Pab bellach
Na degau o Babau bach?

Ond wedi dywedyd ohonom hyn, ai ddywedyd gyda phwyslais, rhaid inni ychwanegu bod lle o hyd mewn bywyd i awdurdod, sef awdurdod o'r math iawn ac o'i ddeall yn iawn. Dywedaf fel hyn: Saif awdurdod dros egwyddor cyffredinolrwydd (*universality*). Rhyddid yw egwyddor unigoliaeth, ond awdurdod yw egwyddor cyffredinolrwydd. Ac y mae'n rhaid wrth y ddau, awdurdod yn ogystal â rhyddid, y cyffredinol yn ogystal â'r unigol. Nid ydynt o reidrwydd yn wrthwynebol i'w gilydd; yn hytrach gall y naill fod yn gyflenwad neu'n atodiad i'r llall, fel dwy golofn pont yn ffurfio un bwa, neu ddwy ochr y geiniog. Saif awdurdod, meddaf, dros y wedd gyffredinol i bethau. Ac od yw'r cread yn gyfanwaith rhesymol ac nid yn dryblith direol, rhaid bod yna wirioneddau

cyffredinol, safonau cyffredinol o ddaioni ac iawnder, na ddibynnant ar fympwy unrhyw unigolyn ond sydd yr un i bawb, yn ymgodi uwchlaw unigolion bawb mewn urddas aruchel fel y ffurfafen fawr uwchben. Ac am eu bod yn gyffredinol y maent yn awdurdodol. Er enghraifft cymerer y gwirionedd syml ond sylfaenol fod dau a dau yn bedwar. Ni ddibynna hwn ar ddewisiad rhydd neu fympwyol unrhyw unigolyn nac un glymblaid o unigolion. Gwirionedd cyffredinol ydyw, ac felly gwirionedd awdurdodol. Yr ydym yn fodau rhydd; ydym, o fewn terfynau. Ond nid oes neb ohonom yn rhydd i wneuthur dau a dau i fod yn bump. Ofer yw pob gwrthryfel yn erbyn y *multiplication-table*! Fe ganodd yr arch-wrthryfelwr hwnnw, Omar Khayyám (yn ôl cyfieithiad Fitzgerald):

Ah Love! could you and I with Fate conspire
To grasp this sorry scheme of things entire,
Would not we shatter it to bits—and then
Re-mould it nearer to the heart's desire.

Ond amhosibl i ni yw'r gorchwyl o ddinistrio cyfansoddiad y cyfanfyd a'i ailffurfio yn ôl dymuniad ein calon. "I accept the universe," dyna gyffes ffydd Margaret Fuller gynt. "Gad! she'd better!" oedd sylw miniog Carlyle. Mewn un ystyr rhaid inni gymryd y cyfanfyd fel y mae. Y mae i'r cread ei ddeddfau *cyffredinol* na allwn mo'u newid. A dyna'r egwyddor o awdurdod.

Ond nid egwyddor amheronol yn unig yw awdurdod. Gall ymgawnwdoli mewn personau. Yn un peth, ac yn bennaf oll, fe'i personolir yn Nuw Ei Hun, ffynhonnell pob gwirionedd cyffredinol a phob deddf neu safon cyffredinol. Y mae dau a dau'n bedwar am fod Duw yr hyn ydyw. Y mae deddfau natur yr hyn ydynt am eu bod yn fynegiant o rywbeth yn Nuw. Ac nid ydym yn fodau rhydd yn yr ystyr y gallwn wneuthur Duw i fod yn wahanol Ei natur i'r hyn ydyw, er inni'n ddirgel yn ein calonnau lunio duwiau bychain ac eilunod bychain ar ein delw'n hunain. "Unlimited co-operation with God in world-making we have; not, however, in ultimate

God-making."⁶ Nid yw Duw yn newid Ei natur i ateb i bob dymuniad a mympwy a ffansi o'r eiddom ni. Yn hytrach nyni sydd i newid ac i gydymffurfio â'i feddwl a'i ewyllys Ef. Ynddo Ef y mae safon ddigyfnewid gwirionedd a daioni. A dyna awdurdod Duw.

Ac onid oes *ddynion* hefyd yn llefaru wrthym gyda rhyw fath o awdurdod, am iddynt wthio eu ffordd yn ddyfnach i fyd gwirionedd a realiti na ni? I'r graddau hynny onid ydynt yn arglwyddi arnom? Fe gydnabyddir Plato a Kant fel awdurdod mewn athroniaeth, Michael Angelo a Raphael mewn art, Dante a Shakespeare a Dafydd ap Gwilym mewn barddoniaeth, Newton a Darwin mewn gwyddoniaeth; ac y *maent* felly i'r graddau y treiddiasant yn nes i gyfrinach y Cyffredinol na'r gweddill o ddynion. A dyna'r *expert*, y gŵr cyfarwydd sydd, fel y dywedir, yn "awdurdod" ar ei bwnc, am fod ganddo wybodaeth a phrofiad *first-hand* o fewn ei faes ei hun, nid wedi derbyn ei wybodaeth trwy sianeli ail-law ond wedi mynd at "lygad y ffynnon" drosto'i hun; efallai am ei fod wedi torri tir newydd, wedi mentro i mewn i gyfandiroedd newydd o fodolaeth nad anturiodd neb iddynt o'i flaen. Cydnabyddir bod Einstein, er enghraifft, yn brif *expert* mewn mathemadeg; edrychir arno fel arloesydd, fel meistr ac arglwydd yn ei faes ei hun, ac y mae dysgedigion trwy'r byd yn ei gydnabod fel awdurdod ac yn falch o gael eistedd wrth ei draed.

Ond rhaid sylwi nad yw'r gwir *expert* am inni ei gredu ar ei air yn unig, a llyncu popeth a ddywed heb farnu a beirniadu drosom ein hunain. Yr hyn a ddywed yw, "Canlyn fi; tyred a gwêl drosot dy hun; profa a yw'r pethau hyn felly. Dangosais i y ffordd; dos dithau ar hyd-ddi, a cherdda ym mhellach os gelli." Ac felly nid yw ei awdurdod yn rhywbeth llesteiriol, gormesol, ataliol, yn llethu ac yn caethiwo'r ysbryd. Yn hytrach peth ydyw sy'n torri cadwyni anwybodaeth a chyfyngder

⁶ W. E. Hocking, *The Meaning of God in Human Experience* (1912), t. xvii.

profiad ac yn rhyddhau dynion i fywyd mwy a llawnach. Y mae hyn mewn modd arbennig yn wir am awdurdod y proffwyd, sy'n meiddio dywedyd, "Fel hyn y dywed yr Arglwydd," am ei fod wedi treiddio ym mhellach i gyfrinach y Tragwyddol a'r Cyffredinol na'i gyd-ddynion. Ei waith yw datguddio'r gwirionedd i ddynion, ac y mae'r gwirionedd nid yn caethiwo ond yn rhyddhau. "Chwi a gewch wybod y gwirionedd, a'r gwirionedd a'ch rhyddha chwi."

III.

Yn awr deawn at yr ail gwestiwn: *Paham y dylai Iesu yn neilltuol hawlio bod yn Arglwydd ein bywyd?* Ymhlith holl feistri a dysgawdwyr mawr y byd, paham y dylid Ei osod Ef yn arbennig yn y safle o awdurdod ac anrhydedd digymar y gosododd yr Eglwys Ef ynddo ym mhob oes? Ar ba dir y dylai neb ildio ei ryddid a throsglwyddo drosodd reolaeth ei fywyd i'r un person arbennig hwn, a fu byw mewn congl ddinod o'r ddaear ryw ddwy fil o flynyddoedd yn ôl ac a fu farw marwolaeth o waradwydd ar groesbren?

(1) Yn gyntaf oll edrychwn ar ffeithiau hanes. Rhaid inni yma ein cyfyngu'n hunain i'r T.N. Ni chaniata gofod inni gyfeirio at dystiolaeth holl ganrifoedd cred. Y mae un peth yn sicr, i brofiad y disgyblion cynnar yr oedd Crist yn Arglwydd mewn modd digymar ac absolwt. Yn wir dyna nodwedd wahaniaethol y T.N. Dyma baradocs mawr y cofnodion efengylaidd,—y mwyaf gostyngedig o feibion dynion, yr Hwn nid oedd ganddo le i roddi Ei ben i lawr, yr Hwn a ddaeth nid i'w wasanaethu ond i wasanaethu, yr Hwn a wrthododd yn bendant fabwysiadu dull y byd hwn o gyrraedd mawredd a dylanwad, yr Hwn a ddywedodd, "Chwi a wyddoch fod penaethiaid y cenhedloedd yn tra-arglwyddiaethu arnynt, a'r rhai mawrion yn tra-awdurdodi arnynt hwy,"⁷ ond a wrthododd y dull yna o gyrraedd arglwyddiaeth ac awdurdod, gan

⁷ Math. 23⁵.

ddewis yn hytrach lwybr gwasanaeth ac aberth a ffordd y groes,—dyna'r Gŵr a ddaeth i'r rhai a'i hadwaenai orau i fod yn Feistr hollorchfygol ar eu bywyd a rhoi arnynt argraff aruthrol o awdurdod ac arglwyddiaeth! Ac nid yn unig y disgyblion a deimlodd y dylanwad hwn, ond hefyd rhai y tu allan i gylch Ei ganlynwyr. "Y torfeydd a synasant wrth ei ddysgeidiaeth ef, canys yr oedd efe yn eu dysgu hwynt fel un ag awdurdod ganddo, ac nid fel yr ysgrifenyddion."⁸ "Beth yw hyn?" meddent mewn syndod, "canys trwy awdurdod y mae efe yn gorchymyn, ie, yr ysbrydion aflan, a hwy yn ufuddhau iddo."⁹ Yr acen o awdurdod yn Ei bersonoliaeth oedd y peth cyntaf a dynnodd sylw pobl ato, er bod yr awdurdod hwnnw'n gwbl wahanol i awdurdod arfog a rhwysgfwyr penaeithiaid a phreladiaid y byd. Ac onid sail Ei awdurdod oedd y nodyn o gyffredinolrwydd oedd yn Ei ddysgeidiaeth a'i bersonoliaeth, Ei agosrwydd at y Tragwyddol tu hwnt i'w gydoeswyr oll?

Symudwn ymlaen i'r epistolau. Sylwn ar y modd y cafodd Paul ei feddiannu a'i feistroli gan y Gŵr o Nasareth, nes trawsnewid holl gwrs ei fywyd gan rym Ei bersonoliaeth. O hyn allan pwrpas mawr llywodraethol ei fywyd oedd "ymaflyd yn y peth hwn hefyd yr ymaflwyd ynof gan Grist Iesu,"¹⁰ gafaelyd fwyfwy yn yr Hwn oedd unwaith am byth wedi gafaelyd ynddo ef. Ei hoff air am Grist (fel y gwelsom) oedd "Arglwydd"; ei hoff ddisgrifiad ohono'i hun oedd *doulos*, "gwas," neu'n hytrach "caethwas yr Arglwydd Iesu Grist." "Canys dwyn yr wyf fi yn fy nghorff nodau'r Arglwydd Iesu,"¹¹ sef *stigmata*, gwarthnodau Iesu, fel yr arferid llosgi enw'r meistr i mewn i gnawd byw'r caethwas. Yn lle ymffrostio ei fod yn gapten ar ei enaid ei hun, ymffrostio y mae Paul ei fod yn gaethwas i Grist; yn lle ymffrostio yn ei ryddid, "anghenraid a osodwyd arnaf," meddai. Ac nid Paul yn unig. "Iesu Grist yn Arglwydd," dyna gyffes ffydd yr holl eglwys, ac yr oedd y gyffes yn fynegiant o brofiad

⁸ Math. 7²⁸, 29. ⁹ Marc 1²⁷. ¹⁰ Phil. 3¹². ¹¹ Gal. 6¹⁷.

y credinwyr. Dyna a wnaeth Gristnogaeth yn grefydd newydd yn lle bod yn sect newydd oddi mewn i'r hen grefydd. Ac yr oedd digon o rym yn yr argyhoeddiad hwn i droi'r byd â'i wyneb i waered ac i agor cyfnod newydd mewn hanes.

(2) Ond yr oedd hyn amser maith yn ôl. *Ancient history* yw hyn oll bellach. A'r cwestiwn yw, A allwn ni goleddu'r argyhoeddiad hwn heddiw, nid fel proffes segur ar air ac ar dafod, ond fel rhywbeth byw a chreadigol? Y mae'r amseroedd wedi newid, y mae ein dulliau o feddwl mor wahanol a'n problemau mor amrywiol a chymhleth. A feiddiwn ni heddiw, fel y dywedodd Pedr gynt, ado popeth a chanlyn Iesu (Math. 19²⁷)? I ba le y'n harwain os canlynwn Ef? A allwn ni heddiw ymddiried ein tynged a throsglwyddo llywodraeth ein bywyd i Hwn? A allwn ni yn yr ugeinfed ganrif mewn gwirionedd gydnabod yr Iddew hwn o'r ganrif gyntaf fel Arglwydd a Meistr ein bywyd? Pa le y mae Ei dystlythyrau (*credentials*) i ni heddiw?

Awgrymaf fel ateb i'r cwestiynau hyn mai Crist yw'r *expert* pennaf sy gennym eto yn nhiriogaeth pethau ysbrydol. Ef yw'r awdurdod pennaf heddiw fel cynt yn y wybodaeth a'r profiad o Dduw. Clywir acenion dilys yr *expert* yn Ei eiriau, "Pob peth a roddwyd i mi gan fy Nhad, ac nid edwyn neb y Mab ond y Tad, ac nid edwyn neb y Tad ond y Mab, a'r hwn yr ewyllysia'r Mab ei ddatguddio iddo,"¹² ac ar sail y datguddiad hwn chwanega, "Deuwch ataf fi, bawb a'r y sydd yn flinderog ac yn llwythog, . . . a chwi a gewch orffwystra i'ch eneidiau." Sylwer ar y gair "edwyn," "adnabod." Nid "gwybod" ond "adnabod." Nid gwybodaeth ail-law *am* Dduw, ond cydnabyddiaeth ac adnabyddiaeth *first-hand* yn codi o brofiad byw personol ohono. A dyna nod y gwir *expert*, fel y gwelsom. Am hynny y llefarai Iesu fel un ag awdurdod ganddo, ac nid fel yr ysgrifenyddion. Yr oedd yr ysgrifenyddion beunydd yn dyfynnu'r "awdurdodau,"

¹² Math. 11²⁷.

ond Iesu'n llefaru gydag awdurdod. Am hynny yr oedd geiriau Iesu wrth eu geiriau hwy fel heulwen wrth oleuni benthg y lloer. A gallwn ninnau hyd yn oed heddiw wrando arno gyda phob hyder a dilyn Ei arweiniad. Ni chollodd Ei ddysgeidiaeth ei ffresni na'i bersonoliaeth ei grym.

Ymddengys i Iesu lefaru'r gair olaf am natur a phwrpas Duw. Symir i fyny Ei ddatguddiad o *natur* Duw yn y gair "Tad," ac o *bwrpas* Duw yn yr ymadrodd "Teyrnas Dduw." Parheir i ddarganfod dyfnderoedd newydd o ystyr yn Ei ddatguddiad, a moddion newydd i'w gymhwyso at gyflwr ac angen y byd, ond ni lwyddwyd eto i chwanegu at werth ysbrydol y syniad o Dduw a gaed yng Nghrist. Y mae gwyddoniaeth a gwybodaeth wedi cynyddu'n enfawr. Ond os ydym am oleuni ar natur a phwrpas Duw rhaid inni fyned yn ôl at Iesu Grist, neu'n hytrach ymlaen at y Crist byw sydd â'i Ysbryd o hyd yn y byd yn arwain i bob gwirionedd. Ganddo Ef felly y mae'r allwedd i ddehongli ystyr bywyd ac i ddatrys ei brif broblemau. Fel y dywedodd Browning:

I say, the acknowledgment of God in Christ
Accepted by thy reason solves for thee
All questions in the earth and out of it.

Neu'n hytrach nid "o'i derbyn gan ein rheswm" yn unig, ond o'i derbyn gan ein holl bersonoliaeth.

Ai gwir yw ddarfod i Iesu lefaru'r "gair olaf" am Dduw? Gellir dadlau na ddichon bod gair olaf am ddim mewn byd fel hwn, byd amser a chyfnwidiad a chynnydd gwybodaeth, byd lle mae popeth yn ddarostyngedig i ddeddf "datblygiad," ac nad oes le ym mhroses datblygiad i ddim terfynol ac anffaeledig. Derbyniaf o lwyrfyd calon dystiolaeth gwyddoniaeth bod y cread a phopeth sydd ynddo yn ddarostyngedig i broses datblygiad. Ond yn unol â dysgeidiaeth ddiweddar ynglŷn ag "*emergent evolution*," gellir dadlau yr ymglyfyd gwerthoedd absolwt i'r golwg yng nghwrs y proses, gwerthoedd delfrydol nad

oes wella arnynt o fewn eu cylchoedd eu hunain. Tybed y daw gwerth moesol uwch ei ansawdd byth i'r golwg yng nghwrs datblygiad y dyfodol na'r egwyddor o gariad a gorfforwyd yng Nghrist ac a ddatguddiwyd ganddo fel hanfod Duw a phenllad bywyd? Ond hyn a ddywedwn: O bydd i "ddatblygiad" yn y dyfodol gynhyrchu un a fyddo'n awdurdod uwch mewn pethau ysbrydol na Iesu Grist, yna gan hwnnw mwyach y bydd yr hawl i'n teyrngarwch eithaf. Os daw rhywun ymlaen i ddatguddio gwerthoedd uwch a phwrpas gwell i fywyd nag a ddatguddiodd Iesu, dyna'r adeg ac nid cynt y gelwir arnom i ymgrymu o flaen y cyfryw a dywedyd, "Fy Arglwydd a'm Duw." Gweddus inni yw gadael y dyfodol i'r dyfodol. Rhyfyg a fyddai ynom i osod y ddeddf i lawr ymlaen llaw ynglŷn â'r hyn sydd i fod ac i ddyfod. Y mae gan Hanes neu Ragluniaeth ffordd o ddymchwelyd yr argoelion a'r daroganau a dwyn rhyw newydd wyrth o hyd i'r golau. Ond hyn a ddywedwn, yng nghwrs amser ni chododd neb yn ogyfuwch â Iesu o Nasareth, y Dyn Cyffredinol, i fod yn Arglwydd ac Arweinydd bywyd, a hyd y gwelwn nid yw'n debyg y cyfyd neb. Erys Hwn o hyd o flaen yr oes hon a phob oes, gan ein herio o'r pellteroedd disglair a dywedyd, "Canlyn fi." A thra bo hyn felly, nid rhaid inni wrth arall yn Ei le yn Arweinydd ac Arglwydd.

Flynnyddoedd lawer yn ôl, yn nyddiau palmaidd William Ewart Gladstone, traddodai John Morley araith mewn Cynhadledd fawr o Ryddfrydwyr, yn absenoldeb Gladstone yr arweinydd. Gwefreiddiodd Morley y dorf fawr gydag un frawddeg seml ond awgrymiadol: "*We are not here to choose a leader, we have no vacancy.*" Deallodd y dorf yr awgrym, a chododd fel un gŵr i roddi banllefau o gymeradwyaeth i'r gŵr nad oedd y siaradwr wedi cymaint â'i enwi. Gyda diolchgarwch y dywedwn ninnau, Ni elwir arnom i ddewis Arweinydd yn y bywyd ysbrydol, *there is no vacancy.* Yn unig gelwir arnom i fod yn fwy teyrngar i'r Arweinydd sydd gennym, ac i gydnabod yn llwyrach Ei arglwyddiaeth dros ein bywyd.

IV.

Ond beth yn fanylach a olygir wrth arglwyddiaeth Crist? Rhoddwn awgrym neu ddau mewn atebiad.

(1) Nid rhywbeth gormesol, llethol, llesteiriol, beichus yw arglwyddiaeth Crist i fod, nid rhywbeth i barlysu a chrebachu ein personoliaeth. Yn hytrach rhywbeth ydyw sy'n rhyddhau egnïon cuddiedig ein personoliaeth, yn datod ein rhwymau, yn torri ein cadwyni, yn hyrwyddo ac yn cyfoethogi ein hunan-fyneigiant. Awgrymwyd uchod fod hyn yn ffaith am y gwir *expert* ym mhob cylch o wybodaeth a phrofiad. Effaith ei feistrolaeth o'i bwnc ydyw nid caethiwo dynion ond eu rhyddhau. Pa faint mwy y mae'n wir am yr Hwn y mae Ei Deyrnas yn Deyrnas cariad a'i benarglwyddiaeth yn benarglwyddiaeth gras? Y mae'n wir y geilw Paul ei hun yn "gaethwas" Crist. Dyna'i ffordd o fynegi ei ymdeimlad o ddylanwad anorchfygol Crist arno. Ond "cariad Crist," meddai, sydd "yn ein cymell ni," ac y mae cariad yn rhyddhau wrth gaethiwo, yn deffro grymusterau cuddiedig dyn wrth ei ddwyn o dan awdurdod uwch nag ef ei hun. Yr oedd Paul yn fwy o "fe'i hunan" wrth fod yn gaethwas Crist na phan oedd yn ganolbwynt iddo'i hun. Yn ei gaethiwed y cafodd ei wir ryddid. Trwy i Grist ei feistrolï y cyrhaeddodd hunan-feistrolaeth. Pan ddaeth Crist yn Arglwydd arno, dyna'r pryd y dechreuodd *fyw*. "Byw ydwyf, eto nid myfi, ond Crist sydd yn byw ynof fi." "Byw i mi yw Crist." Newidier trefn y geiriau am dro, "Crist i mi yw *byw*." "Myfi a ddeuthum fel y caent fywyd, ac y caent ef yn helaethach."¹³

(2) Golyga arglwyddiaeth Crist ein bod yn derbyn Ei safonau Ef i reoleiddio ein bywyd, yn barod i'w ddilyn Ef yn yr anturiaeth fawr o fyw. Nid Ei dderbyn fel awdurdod o'r tu allan inni, ond bod Ei bersonoliaeth Ef yn dyfod yn fath o ail gydwybod ynom, yn oleuni mewnol, yn llais o'r tu mewn, yn safon a delfryd yn ein meddwl. "Y mae gennym ni feddwl Crist," a'r meddwl hwnnw

¹³ Ioan 10¹⁰.

wedi ei gymhathu a'i feddiannu gennym i'r fath raddau fel prin y gallwn mwyach ei wahaniaethu oddi wrth ein meddwl ni ein hunain. Er hynny, gan mai i raddau amherffaith y mae'r gorau ohonom hyd yma wedi Ei feddiannu yn Grist mewnlol, y mae mwy ohono o hyd o'r tu allan ac o'r tu blaen, yn galw arnom beunydd, "Canlyn fi."

Y mae derbyn Crist fel Arglwydd bywyd yn tybio Ei ddilyn Ef yn anturiaeth fawr bywyd. Geilw Pedr Ef yn "Dywysog bywyd,"—gwell, Capten neu Arloesydd (*Pioneer*) bywyd (Act. 3¹⁵). Ceir yr un ymadrodd am Grist ddwywaith yn yr Hebreaid: "Tywysog (gwell, arloesydd) ein hiachawdwriaeth ni" (2¹⁵); "Pen-tywysog a Pherffeithydd ein ffydd ni,"—gwell, capten, arloesydd, *pioneer* ffydd (12²). Awgrymwyd eisoes fod pob *expert* yn arloesydd, yn ddarganfyddwr, yn fforiwr (*explorer*) yn ogystal â hyfforddwr. Crist yw arloesydd mawr bywyd, a'n baint ni yw Ei ddilyn, a chydag Ef chwilio allan bosibiliadau bywyd hyd yr eithaf, er i hynny olygu cerdded llwybr y groes, colli ein bywyd er mwyn ei gael. Golyga fwy na'i efelychu fel patrwm o'r tu allan—gallai hynny fod yn ddynwarediad peiriannol. Golyga godi, nid *Ei* groes, ond *ein* croes a'i ddilyn Ef, wynebu ein problem a'n tasg a'n cyfrifoldeb heddiw, yn Ei ysbryd a than Ei ysbrydiaeth.

(3) Rhaid ychwanegu gair ar gylch neu gwmpas arglwyddiaeth Crist. Y mae Ef yn Arglwydd *bywyd*, sef bywyd yn ei gyfanrwydd ac yn ei fanylion ac nid rhyw ddarnau a gweddillion bratiog o fywyd. Y mae Ei arglwyddiaeth yn gyfled â Theyrnas Dduw, a honno'n gyfled o leiaf â holl fywyd dyn. "Ac ar ei frenhiniaeth ef ni bydd diwedd,"¹⁴ neu ni bydd terfyn neu ffin. Nid oes iddi ororau oddieithr y rhai a osodwn ni arni trwy ein pechod a'n methiant a'n diffyg teyrngarwch.

Y mae Crist yn Arglwydd yn gyntaf oll yn y cylch *ysbrydol*, lle y daw dyn i adnabyddiaeth a phrofiad o Dduw.

¹⁴ Luc 133.

Uwchlaw popeth y mae Ef yn datguddio Duw, yn ddelw'r Duw anweledig. Am hynny dechreuwa Ei lywodraeth yng nghalonau personau unigol, lle y daw dynion i gymundeb personol â Duw trwyddo Ef. Ond ni ddylem gyfyngu Ei arglwyddiaeth i'r cylch "ysbrydol" mewn ystyr gyfyng, fel petai modd gwahanu'r bywyd ysbrydol oddi wrth y gweddill o fywyd. Nid profiad mewnol a chyfriniol yn *unig* yw crefydd. Y mae i ledu allan o'r "galon" fel ei chanolbwynt hyd at gyrion pellaf bywyd a gweithredoedd dyn, gan gynnwys y bywyd ymarferol a chymdeithasol, y bywyd diwydiannol a gwleidyddol, y bywyd cenedlaethol a chydgenedlaethol, y bywyd diwyll-iannol ac addysgol,—a hyn oll nid fel atodiad y tu allan i ragfuriau'r bywyd ysbrydol ond fel arweddau ar y bywyd hwnnw ac fel mynegiant ohono. A dyna ystyr a neges yr hyn a elwir yn "efengyl gymdeithasol,"—gweithio allan egwyddorion Teyrnas Dduw trwy holl gylchoedd byd a bywyd, yn cynnwys y dref neu'r pentref yr ydym yn byw ynddo, y sefydliadau a'r genedl yr ydym yn aelodau ohonynt. Fel hyn y canodd Francis Thompson am Deyrnas Dduw:

But (when so sad thou canst not sadder)
Cry; and upon thy so sore loss
Shall shine the traffic of Jacob's ladder,
Pitched betwixt Heaven and Charing Cross.

Yes, in the night, my Soul, my daughter,
Cry,—clinging heaven by the hems;
And lo, Christ walking on the water,
Not of Genesareth, but Thames.

Neu fel y troswyd y geiriau i'r Gymraeg gan Wil Ifan:

Ond (pan mor drist nas gellir tristach)
Llef;—ac ar dy angen prudd
Daw gwawl trafnidiaeth ysgol Jacob
Draw rhwng y nef a thref Caerdydd.

Ie, yn y nos, fy mun, fy Enaid,
Llef, cydia'n ymyl gwisgoedd Naf;
Ac wele Grist yn rhodio dyfroedd,
Nid Llyn Gennesareth, ond Taf!"¹⁵

¹⁵ O'r *Efrydydd*, Mehefin 1928.

Hynny yw, Teyrnas Dduw yn eich mysge chwi y mae,—
 “nid mewn Gwlad Ddieithr” ond yn ein hymyl. “Na
 ddywed yn dy galon, Pwy a esgyn i'r nef? (hynny yw,
 i ddwyn Crist i waered), neu pwy a ddisgyn i'r dyfnder?
 (hynny yw, i ddwyn Crist i fyny oddi wrth y meirw).”¹⁶
 Y mae Ef yn agos atom, a'i arglwyddiaeth yn ymestyn
 i holl gonglau bywyd.

“And lo, Christ walking on the water,” ebr Francis
 Thompson uchod. Awgryma hyn fod arglwyddiaeth
 Crist yn ymestyn hyd at deyrnas natur ac yn ei chynnwys.
 “Pwy yw hwn, gan fod y gwynt a'r môr yn ufuddhau
 iddo?”¹⁷ oedd gofyniad y disgyblion wedi iddo ostegu'r
 dymestl. Ni fwriadwn drafod pwnc y gwyर्थiau yn y fan
 hon. Ond hyn a ddywedwn, beth bynnag am y
 “gwyर्थiau natur” fel y'u deellir yn gyffredin, y *mae*
 ystyr ag y mae Crist yn rheoli'r gwynt a'r môr, yn goruwch-
 lywodraethu pwerau anian i bwrpas Ei Deyrnas. Y mae
 penarglwyddiaeth Crist yn cynnwys goruchafiaeth yr
 ysbrydol dros y materol, darostyngiad y materol i'r ysbrydol.
 Ni olygwn wrth hyn Ei fod yn torri ar draws deddfau natur.
 Gwnaeth gwyddoniaeth wasanaeth amhrisiadwy trwy
 ddangos bod y cread yn ei holl rannau o dan deyrnasiad
 deddfau cyson a rheolaidd. Efallai mai'r syniad o ddeddf
 yw cyfraniad pennaf gwyddoniaeth i gynnydd meddwl
 a gwareiddiad, ac y mae'n gyfraniad nad oes fesur ar ei
 werth. Fe'n galluogodd nid yn unig i *ddeall* y byd yn
 well ond i'w *ddefnyddio* a'i feistrolï, oblegid gwyddom
 erbyn hyn mai trwy ufuddhau i ddeddfau natur y mae
 gorchfygu natur a'i meddiannu. Er hynny tybed nad oes
 berygl bellach i'r syniad o ddeddf ein gorlethu a'n
 gorthrechu? Y mae dynion yn eu teimlo'u hunain yn
 fach a diymadferth mewn byd sy'n ymddangos yn rhy
 aruthrol o fawr a chymhleth iddynt allu ei drafod, byd
 sydd mor gaeth i olyniaeth achos ac effaith fel nad oes le
 mwyach nac i Dduw byw nac i ryddid dyn oddi mewn i
 rwydwaith deddfau anorfod. Fe'u llethir gan yr

¹⁶ Rhuf. 106-7. ¹⁷ Marc 4^{ti}.

ymdeimlad o wendid yn wyneb hollalluowgrwydd deddfau etifeddiadaeth ac amgylchfyd a deddfau economeg sydd fel pe'n llesteirio'r breuddwyd am frawdoliaeth dyn a dyfodiad nefoedd newydd a daear newydd yn y rhai y bydd cyfiawnder yn preswyllo. Ond "pwy yw hwn, gan fod y gwynt a'r môr yn ufuddhau iddo?" Nid yw Crist yn torri'r deddfau a ordeiniodd Ei Dad, y Creawdwr, ond y mae'n torri *gormes* y deddfau. Dengys y gellir darostwng pwerau anian i amcanion moesol ac ysbrydol Ei Deyrnas, ac felly fe'n rhyddhâ o gaethiwed diymadferth i ddeddfau peiriannol ac isfoesol y cread.

Difesur yw'r niwed a wneir gan y syniad bod teyrnas natur yn gyfundrefn beiriannol, gaeedig, gyflawn ynddi ei hun, ac o ganlyniad na ellir ei goruwchlywodraethu gan ddeddfau'r deyrnas foesol ac ysbrydol sy'n "uwch" na hi. Er enghraifft, ar y dybiaeth bod economeg yn perthyn i system deddfau anian yn gyffredinol, tuedda dynion i gymryd yn ganiataol fod iddi hithau (economeg) ei deddfau naturiol (e.g. "deddf cyflenwad a galwad") sy'n gweithredu ohonynt eu hunain, yn gwbl annibynnol ar unrhyw reolaeth o gyfeiriad egwyddorion moesol. Unig reol masnach, yn ôl hyn, yw "prynu yn y farchnad rataf a gwerthu yn y farchnad ddrutaf" er mwyn sicrhau cymaint o elw ag sydd modd, ac nid oes a fynno cydwybod a dyngarwch ddim â'r peth, mwy nag y mae a fynnont â thrai a llanw'r môr. "Busnes yw busnes." Yn gyffelyb politics yw politics, ac nid oes un awdurdod uwch a all ymyrryd â phenarglwyddiaeth y wladwriaeth a diplomatiaeth gyfrwys y gwleidyddwyr. O hyn oll y cyfyd y duedd i gydsynio'n oddefol â'r drygau cymdeithasol enbyd sy'n waradwydd ar ein "gwareiddiad" presennol, ar y dybiaeth eu bod yn gynnyrch deddfau economaidd anorfod.

Ond yn sicr os cydnabyddwn arglwyddiaeth Crist rhaid inni wrthod cyfyngu ar Ei awdurdod a'i deyrnas yn y modd hwn. Rhaid inni gredu, a gweithredu ar y grediniaeth, fod deddfau natur ac economeg a pholitics i fod yn ddarostyngedig i ddeddfau Teyrnas Dduw a'i

gyfiawnder Ef, a bod amser i ddyfod pan fydd "holl deyrnasoedd y byd"—ie, teyrnasoedd masnach a pholitics, diwydiant a diwylliant—"yn eiddo ein Harglwydd ni a'i Grist ef, ac efe a deyrnasa yn oes oesoedd." Y mae'n wir y daw hyn i ben, nid yn unig trwy newid trefn neu beirianwaith cymdeithas, er y bydd yn rhaid wrth hynny, ond trwy i *bersonau* gydnabod arglwyddiaeth Crist a'i orseddu yn frenin ar eu holl fywyd, nid mewn proffes ond mewn gwirionedd. Ond rhagrith noeth yw sôn am arglwyddiaeth Crist tra fyddo ein gwareiddiad yn seiliedig i raddau mor fawr ar drachwant a chribddeiliaeth a chydymgais ddigydwylbod, tra fyddo'n bosibl i'r hapfasnachydd (*speculator*) diwerth ymdorheulo mewn moethau a gloddest tra mae lluaws o bobl sy â'i llafur yn anhepgor cymdeithas yn ymdrybaeddu mewn tlodi ac angen, a thra fo gwledydd "Cristnogol" yn gwario llawer mwy o'u hadnoddau ar offerynnau rhyfel nag ar foddion i hyrwyddo brawdoliaeth a phartneriaeth y cenhedloedd.

Nid digon yw inni adrodd y fformiwla "Iesu yn Arglwydd." Nid yw proffes segur ar y wefus o ddim gwerth oni byddo'n cynrychioli argyhoeddiad mewnol ac ymarweddiad cyfatebol. "Nid pob un a'r sydd yn dywedyd wrthyf, Arglwydd, Arglwydd, a ddaw i mewn i Deyrnas nefoedd; ond yr hwn sydd yn gwneuthur ewyllys fy Nhad yr hwn sydd yn y nefoedd."¹⁸ Gyda'r nodyn ymarferol hwn, a chydag apêl am fwy o ddiffuantrwydd a realiti a thrylwyredd yn ein bywyd crefyddol, y dymunaf gloi i fyny drafodaeth y gyfrol hon ar brif athrawiaethau'r grefydd Gristnogol. Y praw gorau o wirionedd yr athrawiaethau Cristnogol fydd y cymeriad Cristnogol a'r gwareiddiad Cristnogol—pan ddeuant. "Wrth eu ffrwythau yr adnabyddwch hwynt."

Terfynaf trwy ddyfynnu geiriau o eiddo Charles Lamb am Grist, yn ôl cofnodiad Hazlitt. Mewn cyfarfod cyfeillgar o lenorion, pwnc yr ymddiddan oedd "y

¹⁸ Math. 7²¹.

personau yr hoffem fod wedi eu gweled.” Enwyd nifer fawr o enwogion y gorffennol. Ac yna:

There is only one other person I can ever think of after this, continued Lamb; but without mentioning a name that once put on the semblance of mortality. If Shakespeare was to come into the room, we should all rise up to meet him; but if that person was to come into it, we should all fall down and try to kiss the hem of his garment!¹⁹

“Fel y cyffesai pob tafod fod Iesu Grist yn Arglwydd, er gogoniant Duw Dad.”

¹⁹ *Hazlitt's Essays*, tua diwedd y traethawd “*Of Persons one would wish to have seen.*” Ni cheisiais yn y bennod hon drafod holl *implications* diwinyddol arglwyddiaeth Crist; daw'r rheini i'r golwg yn llawnach yn y penodau blaenorol. Yma cyfyngais fy hun yn bennaf i agweddau mwy ymarferol y pwnc.

RHESTR FER O LYFRAU

AR FATERION PENNOD IX.

Y Testament Newydd.

Y Geiriadur Beiblaidd (Hughes a'i Fab, 1926) Cyfr. II, yr Ysgrifau ar
"Iesu Grist": I, Ei Hanes a'i Ddysgeidiaeth, gan David Williams;
II, Athrawiaeth Ei Berson yn y T.N., gan D. Miall Edwards.

T. R. Glover: *Jesus in the Experience of Men* (Student Christian Movement; 1921).

R. W. Harding: *The Authority of Jesus* (S.C.M.; 1922).

J. Middleton Murry: *The Life of Jesus* (Jonathan Cape; 1925).

Gwilym O. Griffith: *St. Paul's Life of Christ* (Hodder & Stoughton; 1925).

B. H. Streeter: *Reality* (Macmillan & Co.; 1926), pen. vii.

J. V. Bartlet and others: *The Lord of Life* (S.C.M.; 1929).

ATODIAD I.

DIWINYDDIAETH KARL BARTH.¹

I.

Ers tro bellach daeth sôn a sibrawdrosodd i'r wlad hon am fudiad diwinyddol newydd sy'n tynnu sylw mawr ar y Cyfandir. Prif apostol y mudiad neu'r ysgol newydd yw Karl Barth, er bod iddo gefnogwyr galluog, megis Thurneysen, Gogarten, a Brunnen. Cafwyd nifer o ysgrifau ar ddysgeidiaeth Barth yn rhai o gylchgronau Lloegr ac America, ac ni bu heb ei ddehonglydd yng Nghymru hefyd (gweler ysgrifau galluog y Parch. J. Vernon Lewis yn *Yr Efrwydd*, Gorffennaf ac Awst, 1927). Ond hyd yn awr ni chyfeithwyd un o'i lyfrau i na Saesneg na Chymraeg. O'r diwedd, fodd bynnag, wele gyfeithiad i'r Saesneg o'i *Das Wort Gottes* wedi ei gyhoeddi yn yr Unol Daleithiau. Nid dyna ei lyfr pwysicaf—tebyg mai ei Esboniad ar y Llythyr at y Rhufeiniaid yw hwnnw. Ond ceir yma egwyddorion hanfodol ei ddysgeidiaeth ac enghraifft nodweddiadol o'i ddull gwreiddiol a grymus ond profoclyd o drafod pynciau mawr y ffydd. Da yw i ddarllenwyr Cymraeg wybod rhywbeth am gynnwys llyfr fel hwn, ac od yw'n bosibl, ei ddarllen; oblegid er inni, efallai, anghytuno â'i safbwynt, dylem wybod am fudiadau pwysig a dylanwadol sy'n digwydd y tu allan i derfynau cyfyng ein gwlad ein hunain.

Cyfes o anerchiadau a draddodwyd mewn gwahanol gynadleddau yw cynnwys y gyfrol y cyfeiriwn ati. Nid corff taclus o ddiwinyddiaeth ydyw, ond manifesto proffwyd o argyhoeddiadau angerddol. Safbwynt, yn hytrach na chyfundrefn, a geir ynddo. Egni, yn hytrach na chydwbwysedd a threfn, yw nodwedd y llyfr. Y mae'r awdur fel llosgfynydd yn bwrw ei lafa eiriasboeth ar y gwastadedd o'i gwmpas, yn hytrach nag fel haul yn gwasgar yn dawel ei oleuni mwynaid dros fro a bryn.

Nid yw'r llyfr yn un hawdd ei ddeall. Y prif reswm am hynny yw bod yr awdur yn ymhyfrydu mewn paradocsau sy'n ymddangos yn drais ar resymeg a synnwyr cyffredin, o leiaf o safbwynt y meddwl modern a'r dyn anianol; a drysir dyn beunydd gan gyflymder ei symudiadau chwimwth o un pegwn o feddwl i'r pegwn gwrthgyferbyniol, ac yntau heb ddangos inni'r llwybr sy'n arwain o'r naill i'r llall. Llefara fel math o oracl Delphic, gan ein gadael weithiau mewn penbleth ynglŷn ag ystyr ei broffwydoliaeth oraclaidd. Er hynny, gwna ei brif bwyntiau'n gwbl eglur trwy rym y pwyslais a esyd arnynt a chan mor fynych yr ailedrydd hwynt, gan eu taflu

¹ *The Word of God and the Word of Man*, by Karl Barth, D.D., Professor at the University of Münster, in Westphalia. Translated by Douglas Horton. (The Pilgrim Press, U.S.A.; 10/-.) Adargreffir yr ysgrif hon o'r *Traethodydd*, rhifyn Gorffennaf, 1929, trwy ganiatâd caredig.

fel tanbelennau ar draws ein llwybr. Ni phroffesa roddi inni ddiwinyddiaeth newydd. “Nodiad ymyl y ddalen i bob diwinyddiaeth” (t. 101) yw’r peth a rydd inni, ebr ef. “Diwinyddiaeth gywirol” (t. 103) y geilw’i ddysgeidiaeth. Hynny yw, ei amcan yw *cywiro* gogwyddiadau diweddar mewn diwinyddiaeth trwy bwysleisio o’r newydd ryw wirioneddau mawr sylfaenol a esgeuluswyd yn ystod, dyweder, y can mlynedd diwethaf.

II.

Sylwer, yn gyntaf, ar ochr feirniadol ei ddysgeidiaeth. Y prif eilun y cais ei falurio yw tra-arglwyddiaeth y safbwynt hanesyddol a meddylegol mewn diwinyddiaeth ddiweddar. Yn bennaf trwy ddylanwad Schleiermacher tueddir heddiw i edrych ar athrawiaethau crefydd fel cynnyrch profiad mewmol dyn yn fwy nag fel datguddiad dwyfol, gwrthrychol, “o’r uchelder” megis. Canlyniad hyn yn ôl Barth yw dynoli’r efengyl, ei gwneud yn fynegiant o deimladau meddylegol, *subjective*, yn lle ein bod yn edrych arni megis egni anfeidrol yn gweithredu ar ddyn fel petai o’r tu allan tuag i mewn. Gwyddys hefyd y rhoir lle mawr mewn diwinyddiaeth ddiweddar, fel ym mhob cangen arall bron o astudiaeth, i’r dull *hanesyddol*. Er enghraifft telir sylw i ddatblygiad crefydd neu ymchwil dyn am Dduw fel proses mewn hanes, ac edrychir ar y Beibl a llyfrau crefyddol eraill fel cofnodion o gwrs a chynnydd y proses hwnnw. Nid yw Barth yn mynd mor bell â haeru nad oes le cyfreithlon mewn diwinyddiaeth i’r dull hwn, ac nid yw’n taflu dros y bwrdd gasgliadau’r “uwchfeirniadaeth” sy’n trafod y Beibl fel llenyddiaeth. Ond lle hollol ailraddol a rydd i’r pethau hyn. Iddo ef nid “dociwment hanesyddol” yn bennaf yw’r Beibl, ond “Gair Duw” mewn gwirionedd, Duw Ei Hun yn llefaru ac yn gweithredu’n wrthrychol gydag awdurdod a nerth. Felly hefyd, fel ei feistr Paul, lle ailraddol a rydd i “Iesu hanes,” ac yma eto nid oes ganddo fawr o amynedd tuag at ddiwinyddiaeth ddiweddar. Y Crist atgyfodedig ac nid Iesu hanes sy’n hollbwysig yn ei olwg.

Yr ochr ddynol a daearol yn unig a wêl Barth yn y proses hanesyddol. Mynn ef symud y pwyslais o’r hanesyddol i’r tragwyddol, o fewnfodaeth Duw i’w uwchfodaeth, o’r dynol i’r dwyfol, o’r meddylegol i’r gwrthrychol. Dywed yn ei ffordd bendant ei hun nad oes un ffordd o gwbl oddi wrth ddyn at Dduw. Ni ellir, trwy ddiwylliant, na moesoldeb, na gwleidyddiaeth, na hyd yn oed *crefydd* (yn yr ystyr o brofiad dynol, meddylegol) godi tŵr digon uchel i gyrraedd Duw. “Tŵr Babel” y geilw Barth bob un o’r dulliau hyn o geisio ymgodi o’r dynol i’r dwyfol, ac fe chwardd y diafol yn galonnog am ben pob ymgais ofer o’r fath! Y mae agendor na fedr dyn byth ei bontio rhyngddo a Duw. Ni wêl Barth ddim ond tywyllwch ac anobaith o gyfeiriad y dynol; ond yn yr anobaith hwn y genir gobaith i ddyn. Trwy inni farw i bopeth dynol y caiff Duw Ei gyffe i dorri trwodd i’n bywyd i’n gwaredu. Oblegid er nad oes ffordd oddi wrth ddyn at Dduw, y *mae* ffordd oddi wrth Dduw at ddyn. A Duw yn torri trwodd i’n bywyd yw’r datguddiad yn y Beibl.

“Nid meddyliau cywir dyn am Dduw sy'n ffurfio cynnwys y Beibl, ond meddyliau cywir Duw am ddyn. Dywed y Beibl wrthym nid pa fodd y dylem ni ymddiddan â Duw, ond pa beth a ddywed ef wrthym ni; nid pa fodd y mae i ni gael gafael ar y ffordd ato ef, ond pa fodd y ceisiodd ac y cafodd ef y ffordd atom ni” (t. 43). “Cawsom yn y Beibl nid hanes dynion ond hanes Duw, . . . nid safbwyntiau dynol ond safbwynt Duw” (t. 45).

Gwelir nad yw Barth yn amcanu at gydbwysedd, onid e buasai'n barotach i gydnabod y ceir yn y Beibl feddyliau dyn am Dduw yn ogystal â meddyliau Duw am ddyn, hanes dynion yn ogystal â hanes Duw, safbwyntiau dynol yn ogystal â safbwynt Duw. (Dychwelwn at hyn yn nes ymlaen yn ein sylwadau beirniadol.) Ond nid yw proffwyd, meddir, yn amcanu at gydbwysedd. Trwy ei bwyslais unochrog ar ryw wirionedd, heria ei gyddynion i wrando arno, gan eu gorfodi i ddihuno ac i rwbio eu llygaid yn syn, i gael gweld beth sy'n mynd ymlaen!

Deil Barth fod hyd yn oed crefydd, fel ffaith hanesyddol, yn analluog i arwain dyn at Dduw. Rhaid iddi hithau, fel popeth arall, farw i fyw.

“Anghofia crefydd mai'r unig adeg y mae ganddi hawl i fodoli ydyw pan fyddo beunydd yn ei diddymu ei hunan” (t. 67). “Oblegid y foment y daw crefydd yn ymwybodol ohoni ei hun, pan ddaw i fod yn ffaith yn y byd y gellir ei hamgyffred yn feddylegol a hanesyddol, fe syrth ymaith . . . oddi wrth ei gwirionedd at eilunod. Ei gwirionedd yw ei harallfydolrwydd . . . ei hannibyniaeth ar hanes (*its non-historicity*)” (t. 69).

Yn hyn oll a llawer rhagor, gwelir Barth yn gwrthryfela'n egniol yn erbyn y pwyslais diweddar ar wedd hanesyddol, feddylegol crefydd, ac ar fewnfodaeth Duw yn y byd. Ond beth am ei gyfraniad cadarnhaol ef ei hun? Daeth cyfeiriad cyffredinol ei ddysgeidiaeth i'r golwg yn y sylwadau uchod. Rhaid dywedyd gair yn fyr ar y *dull* neu'r ffordd o gyrraedd gwirionedd a ddefnyddir ganddo, sef ffordd dialectig neu gyfuniad cyferbyniadau. Gesyd yr Ie a'r Nage—y cadarnhaol a'r negyddol—y dwyfol a'r dynol—yn gyfochrog â'i gilydd gan chwilio am y gwirionedd rywle yn y canol rhwng y naill a'r llall neu drwy eu cyfuno â'i gilydd, a llamu'n wisgi yn ôl a blaen o'r Ie i'r Nage, fel gwiwer yn neidio o un pren i'r llall ac yn ôl drachefn, nes eich synnu gan mor ddeheuig ei champau, neu beri i chi ddal eich anadl yn bryderus rhag iddi syrthio rhwng y ddeubren!

“Y mae'r hyn a ddywedwn,” meddai, “beunydd yn ymwahanu oddi wrth ei gilydd . . . gan gynhyrchu paradocsau na ellir eu dal ynghyd mewn undod ymddangosiadol ond yn unig wrth inni redeg yn ôl a blaen yn chwim a diwyd” (t. 176). Wele enghraifft nodweddiadol o'i ddull paradocsaid: “Y mae'r Ie *hwn*, mewn gwirionedd, yn Nage. Y mae'r farnedigaeth *hon* yn ras. Y mae'r condemnïad *hwn* yn faddeuant. Y mae'r farwolaeth *hon* yn fywyd. Y mae'r Duw ofnadwy *hwn* yn Dad cariadus sy'n cymryd yr afradlon i'w freichiau. Y croeshoeliedig yw'r hwn a gyfodwyd oddi

wrth y meirw. Ac y mae'r esboniad ar y groes fel y cyfryw yn fywyd tragwyddol . . . Y cwestiwn yw'r ateb" (t. 120).

Ystyr hyn holl yw mai yn y weithred o farw i bopeth dynol y daw bywyd tragwyddol i ddyn, trwy farn condemnïad y daw iddo gyfiawnhad a maddeuant, trwy anobaith y daw iddo obaith ("confident despair," tt. 169, 178), trwy'r groes y daw atgyfodiad. Gesyd Barth y pwyslais, fel y cyfeiriwyd, nid ar yrfa hanesyddol Iesu, ond ar Ei groeshoeliad a'i atgyfodiad, a hynny nid fel dwy ffaith ar wahân i'w gilydd ond fel y Nage a'r Ie sy'n perthyn yn hanfodol i'w gilydd; nid ychwaith fel ffeithiau hanesyddol ("the resurrection of Christ, or his second coming, which is the same thing, is not a historical event," t. 90), ond fel pwerau ysbrydol,—y groes yn cynrychioli'r Nage, barn, marwolaeth, anobaith a methdaliad dyn, a'r atgyfodiad yn cynrychioli'r Ie, bywyd, gobaith, gras a phenarglwyddiaeth Duw. Golyga atgyfodiad Crist fyd a bywyd *newydd*, o ansawdd a math cwbl newydd, yn torri trwodd i fywyd yr hen fyd; ond cyn bod y "torri trwodd" hwn yn bosibl, rhaid wrth y croeshoeliad neu farwolaeth yr hen drefn. A thrwy ras penarglwyddiaethol Duw y daw atgyfodiad neu fywyd trwy farwolaeth. "Golyga'r atgyfodiad benarglwyddiaeth Duw" (t. 88). A golyga Teyrnas Dduw "drefn newydd gwbl uwchlaw meddwl dyn" (t. 80), y dwyfol o'i benarglwyddiaeth yn torri i mewn i'r dynol.

Dyna ni wedi cyffwrdd â phwynt canolog a sylfaenol dysgeidiaeth Karl Barth, sef *uwchfodaeth a phenarglwyddiaeth Duw*. Edrych Barth ar Dduw mewn modd a'n hatgofia ni am Otto, fel y Llwyd Anghyffelyb, y Bod digymar, dieithr, anghymesuradwy, anghyraeddadwy, goruchel, absolwt, "yn trigo yn y goleuni ni ellir dyfod ato." Wele frawddegau nodweddiadol:

"Rhaid iddo ef [Duw] fod yn gywir iddo'i hun; rhaid iddo fod yn santaidd ac aros felly. Ni ellir gafaelyd ynddo, na'i ddwyn o dan reolaeth, na'i ddefnyddio. Ni all wasanaethu. Rhaid iddo lywodraethu. Rhaid iddo ef ei hun afaelyd, rheoli, defnyddio. Ni all fodloni anghenion eraill ond yr eiddo'i hun. Nid peth ymhlith pethau eraill mohono, ond y *Cwbl Arall*" (t. 74).

Brawddeg drawiadol yw hon: "*Y mae'r cyntaf Dwyfol yr ochr bellaf i'r olaf dynol*" (t. 87). "Gan mai penarglwyddiaeth Duw sy'n rhoi ystyr i hanes, am y rheswm hwnnw nid yw mewn hanes. Nid un peth tymhorol ymhlith eraill mohono" (t. 88). "Y Duw anghyraeddadwy hwnnw sy'n ddieithr i'r byd hwn ac i'r bywyd hwn" (t. 262). "Y mae'r Dwyfol yn rhywbeth cyflawn ynddo'i hun, yn fath o rywbeth newydd a gwahanol mewn cyferbyniad i'r byd" (t. 277).

Dyna'r Duw a'i datguddia'i Hun yn y Beibl. Ond cofier, yn rhannol yn unig y'i datguddia'i Hun. "Revelation is always in part concealment"; "a divine reserve is maintained even in revelation" (t. 257). Ond mor bell ag y daw Duw i berthynas â'r byd o gwbl, daw felly fel Brenin a Phenarglwydd hollol, fel Bod cwbl hunan-ddigonol sydd er hynny'n hawlio ufudd-dod llwyr oddi ar law Ei greaduriaid. Gwelir bod Barth yn Galfin rhonc, ac ni wna un ymddiheuriad am hynny. Cred mewn etholedigaeth

a rhagarfaeth—"an eternal predestination which stretches out not only toward redemption but in the opposite direction as well" (t. 178). Dychwel Barth yn ôl heb gyfaddawd at egwyddor y Protestaniaid Calffinaidd cynnar,—*soli Deo gloria*, i Dduw'n unig y bo'r gogoniant. Methiant truenus dyn ar y naill law, penarglwyddiaeth a holddigonedd Duw ar y llaw arall, dyna ddau begwn ei genadwri. A'r ddau hyn, un ydynt. Yr un yw'r Ie a'r Nage. Angen dyn yw cyfle Duw.

III.

Beth gan hynny a ddywedwn ni wrth y pethau hyn? Y mae rhai pethau yn y ddysgeidiaeth hon sy'n ein denu, a phethau eraill na allwn ddygymod â hwynt. Ceir yma ryw feiddgarwch ysgythrog sydd ar unwaith yn ein swyno ac yn ein synnu. Gwnaeth Barth a'i ysgol wasanaeth gwerthfawr trwy alw ein sylw o'r newydd at rai o binacław aruchel yr efengyl yn ôl Paul, Luther, a Chalfin, a thrwy ddwyn yn ôl bwyslais y Protestaniaid cynnar ar bechod a methiant dyn ar y naill law ac ar ras achubol Duw yng Nghrist ar y llaw arall. Yn sicr hefyd yr oedd angen edfryd y pwyslais ar arglwyddiaeth Duw, Ei oruchelder, Ei fawrhydi, Ei uwchfodaeth (eithr heb golli golwg am foment ar ei dadolaeth a'i fewnfodaeth). Gwnaed hyn yn effeithiol yn ddiweddar gan ddynion fel Otto a Barth ar y Cyfandir, a chan von Hügel ym Mhrydain Fawr (ond nid gan neb gyda mwy o gyd-bwysedd a dyfnder gwelediad na chan von Hügel). Yr oedd eisiau dysgu inni edrych ar Dduw fel Bod Gwrthrychol sy "a'i hanfod ynddo'i Hun" ar wahân i'n profiad ni ohono. Pwnc y telir sylw mawr iddo yn ein dyddiau ni yw Meddyleg Crefydd, nes bod perygl i rywrai fynd i feddwl mwy am grefydd fel cyflwr meddylegol o brofiad nag am wrthrych mawr y profiad hwnnw, ac i grefydd ddirywio i fod yn rhywbeth dynol a *subjective* yn unig. Yn sicr, nid oes gennym efengyl sy'n werth sôn amdani oni chredwn mewn Gallu Dwyfol sy'n gweithredu arnom megis o'r uchelder, ac mai yng ngweithrediad y Gallu cyfiawn a chariadus hwnnw y mae gobaith y byd.

Ond rhaid ychwanegu bod dysgeidiaeth Barth yn unochrog, anghytbwys ac eithafol. Yn wir, ymddengys ei fod yn amcanu at hynny. Cydnebydd mai ei amcan yw ychwanegu tipyn o *spice* at ddiwinyddiaeth ddof ein cyfnod. Dywedaf innau fod yn ofynnol inni gymryd rhai o'i ddatganiadau eithafol *cum grano salis*, gyda gronyn o halen, yn y gobaith y bydd i'r halen a'r *spice* gymedroli tipyn ar ei gilydd!

Er enghraifft, ymddengys i mi ei fod yn rhedeg i ormod rhysedd yn ei ddibristod eithafol o'r wedd brofiadol, feddylegol a hanesyddol i grefydd a diwinyddiaeth. Iawn o beth yw pwysleisio'r wedd wrthrychol a thragwyddol, ond nid ar draul llwyr ddibrisio'r wedd ddynol a mewnol. Fel y dywedwyd gan athronwyr yn fynych, y mae gwrthrych yn tybio cytrych (*object implies subject*) yn ogystal â *vice versa*,—onid ydym yn barod i haeru mai'r un un yw'r ddau yn Nuw, ac nad oes un *subject* ond Duw, a Phantheistiaeth noeth yw hynny. Ebr Barth, "The subject in the religious relation is not God but man" (t. 251). I'r gwrthwyneb, credaf fod o leiaf *ddau*

“gytrych” yn hanfodol i’r berthynas grefyddol, sef Duw a dyn. Ymorchesta Barth mewn sôn am “wirionedd Duw” fel peth “anam-gyffredadwy, anfeddylegol, anhanesyddol” (t. 69). Ond ni buasai i wirionedd o’r fath nac ystyr na gwerth na hyd yn oed fodolaeth i neb ohonom. *I ni* byddai’n gwbl fel pe na bai mewn bod. Y mae amodau dynol, meddylegol, a hanesyddol i bob datguddiad dwyfol. Sonia Barth am Dduw yn torri trwodd i fywyd dyn. Ond gyda pharchedigaeth y dywedaf na allai, neu o leiaf na fynnai, yr Anfeidrol Ei Hun dorri i mewn i fywyd dyn ond ar linellau deddfau’r meddwl dynol, a ordeiniwyd ganddo Ef Ei Hun. Wrth dorri trwodd atom y mae Duw o’i wirfodd yn dyfod i mewn i fyd hanes a phrofiad dyn, ac yn cydymffurfio ag amodau’r byd hwnnw (nid ym mhopeth, wrth gwrs—onid e buasai’n cydymffurfio â *phechod* y byd—ond o leiaf i’r graddau y mae’n rheidiol er mwyn sefydlu *points of contact* â bywyd dyn yn y byd).

Disynnwyr hollol yw sôn am “*non-historicity*” y Beibl. Cau ein llygaid i wirionedd amlwg yw haeru hyn, a ni’n gwybod bod y datguddiad o Dduw yn y Beibl—a thu allan iddo—*wedi ei drwytho mewn hanes* ac yn cael ei gyfyngu trwy brofiadau dynion. Haera Barth, fel y gwelom, mai meddyliau Duw am ddyn ac nid meddyliau dyn am Dduw sydd yn y Beibl. Trwy antithesis eithafol o’r fath try’r gwirionedd ei hun yn gyfeiliornad dan ein dwylo. Y ffaith amlwg yw, cawn yn y Beibl feddyliau dyn am Dduw, a’r rheini weithiau yn feddyliau amrwd ac annheilwng. Er enghraifft, meddwl annheilwng am Dduw a geir yn Ecsod. 3²², lle y priodolir y geiriau i Dduw, “A chwi a ysbeiliwch yr Eifftiaid.” Brydiau eraill ceir meddyliau aruchel ac ysbrydoledig am Dduw, a Duw Ei Hun yn llefaru’n hyglyw ynddynt. Ond hyd yn oed yn y manau hynny, siarad a wnâ Eseia, Ieremeia, Paul, etc., yn idiom y ddaear ac yn iaith eu hoes a’u gwlad eu hunain (Hebraeg a Groeg, ac nid iaith tragwyddoldeb). Ac y mae arlliw eu profiad a’u dawn a’u personoliaeth ar y cyfan a ddywedant. Credwn fod yn eu profiadau elfen wrthrychol, ond bod y Gwrthrych yn dyfod i mewn i’w bywyd trwy gyfrwng ac o fewn amodau eu meddwl a’u hanes fel dynion. Cydnebydd Barth ei hun hyn, rhwng cromfachau megis. Ond ar y cyfan teifi lwch ei ddialectig i’n llygaid rhag inni weld yr ochr hon i bethau. Nid yw’n condemnio method a chasgliadau beirniadaeth Feibl-aidd, ond ei duedd gyffredinol yw troi bysedd y cloc yn ôl at y cyfnod cynfeirniadol. Sonia ar brydiau am y Beibl fel “Gair Duw” bron fel petai Duw’n llefaru ym mhob rhan ohono fel ei gilydd (cf. t. 241), a thuedda i guddio o’n golwg wirionedd pwysig *graddoldeb* (*gradation*) a *chynnydd* datguddiad. A chyda llaw, onid yw Duw, y Gwrthrych mawr, yn llefaru y tu allan i’r Beibl hefyd?

Daw’r un duedd i orddibrisio’r hanesyddol i’r golwg yn y ffaith nad oes fawr o le yn ei ddysgeidiaeth i Iesu hanes. Ymddengys mai’r Crist atgyfodedig yn unig sy’n bwysig, ac nid edrychir hyd yn oed ar Ei atgyfodiad (o leiaf yn bennaf) fel ffaith mewn hanes. “Sut bynnag y bo gyda’r Iesu hanesyddol, y mae’n sicr nad yw Iesu’r Crist yn perthyn naill ai i hanes nac i

feddyleg" (t. 90). A sonia hyd yn oed am y Crist atgyfodedig fel "bod cuddiedig ac uwchfodol." Bod tragwyddol, cuddiedig, goruwch hanes ac amser yw yntau, fel Duw Ei Hun. Anodd gweld pa berthynas sydd yn nysgeidiaeth Barth rhwng Iesu hanes a'r Crist atgyfodedig. Teimlwn fod rhyw agendor rhwng y naill a'r llall, ac nad ydynt yn perthyn i'r un drefn o bethau. Perthyn y cyntaf i fyd y dynol a'r marwol, a'r olaf i fyd y dwyfol a'r anfarwol sy'n "gwbl anghyffelyb." Yn wir, teimlwn fod y ddysg hon yn mynd o dan sail unrhyw syniad am Ymgawdoliad o gwbl, sef y syniad o Dduw mewn hanes, y dwyfol yn y dynol, tragwyddoldeb mewn amser. Od yw'r dwyfol yn "gwbl anghyffelyb," "*non-historical*," anodd gweld pa fodd y gallai dorri trwodd i fywyd dyn a hanes o gwbl. Yr ateb gorau yw geiriau Barth ei hun,—geiriau sy'n groes i rediad cyffredinol ei ddysgeidiaeth: "The place where the Absolute witnesses to itself is the *relative*" (t. 227).

Er gwaethaf ambell frawddeg fel hon, y ffaith yw, rhed rhyw ddeuoliaeth ddofn drwy holl ddysgeidiaeth Barth. Gesyd agendor anferth rhwng y ddeufyd. Drwg diobaith yw popeth dynol. Cwbl ofer a diffwrth yw holl ymdrechion dyn,—diwylliant, moesoldeb, gwleidyddiaeth, crefydd—"our ideals being impossible and our goals unattainable" (t. 281). Nid yw'n barod i wneud cymod â'r syniad o "hawliau ac urddas dyn" (t. 253). Yn adran ganol pennod olaf y llyfr tuedda i gymryd golwg mwy gobeithiol ar y byd fel y mae, ond cyn hir daw'r ddeuoliaeth ddofn yn ei hôl. Gwell, yn ddiamau, yw'r realism erwin hon a fyn edrych yn wyneb drygau a meth-iannau bywyd na'r optimistiaeth niwlog sy'n ceisio cuddio'r annymunol o'r golwg. Ond atolwg, paham y mae'n rhaid rhedeg o un eithaf i'r llall? Y mae agendor, meddir, rhwng dyn a Duw na ellir mo'i bontio o ochr dyn, ond y mae Duw o'i ras penarglwyddiaethol yn taflu pont drosto o'i ochr Ef. Ond y mae dwy ochr i bob pont. Ni allai hyd yn oed yr Anfeidrol bontio'r agendor mawr oni bai bod ar yr ochr ddynol rywbeth i'r bont gydio gafael ynddo, h.y., oni bai bod greddfau a dyheadau gorau dyn yn gyfryw ag a all ymafyd yn Nuw. "Dilyn yr wyf fel y gallwyf *ymafyd* yn y peth hwn hefyd yr *ymafwyd ynof* gan Grist Iesu," ebr Paul; a dyna ddwy ochr y bont. Ac fel y gweddiodd Awstin Sant, "*Ti a'm gwnaethost i Ti Dy Hun*, a diorffwys yw ein calon hyd oni orffwysu ynot *Ti*." Nid cywir yw gosodiad Barth fod "y cyntaf dwyfol yr ochr bellaf i'r olaf dynol" (t. 87). Y mae'r dwyfol a'r dynol i ryw raddau yn gorgyffwrdd â'i gilydd (*overlap*). Nid y ffordd i hyrwyddo gogoniant Duw yw dibrisio popeth dynol. Yn hyn o beth teimlaf fod Barth yn or-Galfinaidd.

Gor-Galfinaidd hefyd yw ei bwyslais ar Benarglwyddiaeth Duw nes colli golwg bron ar Ei Dadolaeth, a'i waith yn sôn mwy am Ei gyfiawnder nag am Ei gariad. Y mae cred ym mhenarglwyddiaeth Duw ac yn Ei gyfiawnder yn anhepgor, a diolchwn i Barth am alw ein sylw o'r newydd a chyda'r fath rymuster at yr ochr hon i bethau. Ond rhaid parhau i roi'r lle canol o hyd i'w Dadolaeth a'i gariad os ydym am fod yn ffyddlon i athrylith y Grefydd Gristnogol.

Un o bethau godidocaf y gyfrol hon yw syniad aruchel Barth am bwysigrwydd aruthrol *pregethu*. Ni ddarllenais nemor erioed ddim mwy symbyliadol ar bregethu nag a geir ym mhennod iv y llyfr. A ddarlleno, ystyried.

NODIAD.—Cyfeiriwyd uchod, ac amryw droeon yn y llyfr hwn, at y Baron von Hügel. Credaf y gwna'r sant-feddyliwr mawr hwn fwy o gyfiawnder ag amlochredd cyfoethog yr efengyl nag a wnâ Karl Barth. Cyfeiriaf y darllenydd at ei lyfrau, i gyflenwi'r hyn sy ddiffygiol yn ein gwaith hwn. Ni allaf dderbyn yr elfennau Pabyddol sydd yn ei ddysgeidiaeth, ond cydymdeimlaf â'i gatholigrwydd. Gweler fy ysgrif ar von Hügel yn *Yr Efrdydd*, Gorffennaf, 1929 (ac ysgrif arall sydd i'w dilyn yn ddiweddarach).

ATODIAD II.

RHAI TERMAU TECHNEGOL.

Rhodddwn yma nodiadau eglurhaol ar rai termau technegol a ddigwydd yn y llyfr hwn. Gormod o orchwyl a fyddai rhoi rhestr gyflawn.

ABSOLWT, YR (Saes. "The Absolute"): Fel term athronyddol golyga'r Bod cyflawn, cyffredinol, hollgynhwysol, hunan-ddigonol, diberthynas, sy'n derfyn eithaf gwybodaeth a rhesymeg dyn. Prif waith uwch-anianeg (gwêl isod) yw ceisio amgyffred y Realiti eithaf a chyfan hwn. Dehonglir ef yn wahanol gan wahanol athronwyr. E.g., yn ôl Plato yr Absolwt yw'r Hanfod pur a digyfnewid—neu'r Daioni perffaith—sydd tu hwnt i holl wrthrychau neilltuol ein profiad; meddylia Spinoza amdano fel "y Sylwedd anfeidrol sy'n un â'r cyfanfyd"; i Hegel yr Ysbryd rhesymol sy'n llyncu pob anghytgord mewn cynghanedd ydyw; i Herbert Spencer "yr Egni anhysbys ac anwybodadwy." Mewn rhai systemau y mae'n gyfystyr â Duw (e.g. Spinoza, Hegel); i eraill y mae Duw yn fwy cyfyngedig, yn nes i fyd phenomena, na'r Absolwt hollgynhwysol (F. H. Bradley). Gweler fy *Philosophy of Religion*, pen. viii ("God and the Absolute"). Nid oes air Cymraeg da amdano. Y mae "Y Diamod" yn weddol agos, ond yn rhy negyddol. Hyd nes dyfod ei well defnyddiwn y term "Yr Absolwt."

ANTHROPEG (= Saes. "anthropology," o'r Groeg *anthropos* = "dyn," a *logos* = "gwyddor"): yr ymchwil wyddonol i hanes dyn yn holl gwrs ei ddatblygiad. Gwelsom y ffurf Gymraeg "anthropoleg." Ond nid oes synnwyr mewn cadw'r llythyren *l* heb gadw'r sillaf *log* yn gyfan. Eithr cynrychiolir y terfyniad *-log(y)* gan y terfyniad syml "eg," ac nid oes eisiau yr *ol*. Awgrymaf "anthropeg" = gwyddor dyn.

APOCALYPT-IAID, -IG (o'r Groeg *apocalypsis* = "datguddiad"). Y llên apocalyptig (neu "ddadlennol") yw'r llyfrau Iddewig a ddaeth i fod yn ystod y ddwy ganrif cyn Crist a'r ddwy ddilynol, sy'n proffesu datguddio'r dyfodol trwy gyfrwng gweledigaethau. Mewn iaith symbolig darlunnir dyfodiad buan "dydd yr Arglwydd," pryd y difethir holl ormeswyr Israel ac y creir nefoedd newydd a daear newydd trwy ymyriad gwyrdhiol yr Hollalluog. Yn rhai o'r llyfrau rhoddir lle amlwg i Fod goruwchnaturiol a elwir yn "Fab y dyn." Yn perthyn i'r dosbarth hwn o lyfrau y mae *Daniel* yn yr H.D., a'r *Datguddiad* (neu Apocalypsis Ioan) yn y T.N. Ond y tu allan i'r Canon y ceir mwyafrif mawr y llyfrau hyn,—Llyfr Enoch, Dyrchafael Moses, Datguddiad Baruch, Salmau Solomon, ac eraill. Bu astudiaeth ddiweddar o'r llên hon yn help mawr i astudiaeth y T.N. Yn wir, ni ellir deall cefndir y T.N. hebddynt. Gwêl yr ysgrif

"Dadleniaeth" yn y *Geiriadur Beiblaidd*. Hefyd *The New Testament in the 20th Century* (1914) gan y Dr. Maurice Jones, pen. vi.

CATEGOR -I, -IAU (Groeg *categoria*). Wrth "gategoriau" golyga'r athronwyr (e.g. Aristotl a Kant) y gyfundrefn o ddosbarthiadau eithaf (*summa genera*) y gellir rhannu pethau iddynt; yr egwyddorion y gallwn drwyddynt osod trefn a dosbarth ar bethau. Yn y llyfr hwn golyga'r term yr *egwyddorion gwybodaeth* neu'r ffurf-feddyliau y gallwn drwyddynt ddehongli'r ffeithiau a fo dan ein sylw. Yn yr ystyr hon y soniwn am yr "ymchwil am gategoriau" (pen. vii, tt. 203-214).

DIRIAETHOL A HANIAETHOL = Saes. "concrete" ac "abstract." *Haniaeth(au)* = "abstraction(s)." Gwêl *Cerdd Dafod* Syr John Morris-Jones, tt. viii a ix. Oddi ar pan gyhoeddwyd y llyfr hwnnw (1925), daeth y termau Cymraeg newydd hyn i arferiad pur gyffredin. Ond gan na chawsant amser eto i ddyfod i mewn i'r Geiriaduron, weithiau rhown y gair Saesneg rhwng cromfachau ar ôl y gair Cymraeg.

GWERTH(OEDD) = Saes. "value(s)." Yn ei ystyr athronyddol saif am yr hyn sy'n bodloni ein dymuniadau puraf, yn digoni ein hanghenion dyfnaf. Gwêl yn llawnach ben. vii, tt. 211c. Yr arferiad yw olrhain y gwerthoedd yn ôl i dri gwerth eithaf, sef Daioni, Prydferthwch, Gwirionedd. Ychwanega Otto bedwerydd gwerth, sef Santeiddrwydd yn ystyr wreiddiol y gair. Rhaid inni ddysgu cynefino â'r ffurf luosog "gwerthoedd" (= *values*). *Gwerth-farn(au)* = Saes. "value-judgment(s)."

HELENIST -IAETH, -AIDD, geiriau a ddefnyddir i ddisgrifio'r gwareiddiad Groegaidd yng nghyfnod ei ledaeniad eang yn y byd ar ôl dyddiau Alecsander Fawr (a fu farw 323 c.c.). Yn y cyfnod hwn daeth iaith a diwylliant Groeg i fod yn bwerau byw a grymus bron trwy'r holl fyd. Ond ar y llaw arall y mae'r hen wareiddiad Groegaidd bellach i raddau helaeth wedi ei weddnewid trwy ei gyfathrach â gwledydd amrywiol y Dwyrain ac Ymerodraeth Rufain. Rhaid gwahaniaethu, felly, rhwng gwareiddiad *Groegaidd* (neu "Helenaid") pur y cyfnod "clasurol," a gwareiddiad *Helenistaidd* y canrifoedd diweddarach, yn cynnwys cyfnod y T.N. a'r Eglwys Fore. Wrth y diwethaf y golygir diwylliant Groeg wedi ei liwio'n drwm a'i ehangu'n fawr gan ddylanwadau byd-eang y canrifoedd cyn ac ar ôl geni Crist. Gwêl yr ysgrif ar "Helenistiaeth" yn y *Geiriadur Beiblaidd*; hefyd lyfr y Prifathro D. Emrys Evans, *Amserau'r Testament Newydd* (1926). ac ysgrif wych y Dr. Maurice Jones ar "Y Byd Hellenistaidd tu ôl i'r T.N." yn *Y Beirniad*, cyf. vii, rhif 4 (Mawrth 1918).

MEDDYLEG = Saes. *Psychology*. Gwell gennyf y gair hwn nag "Eneideg" (er gwaethaf Mr. Saunders Lewis yn ei *Williams Pantycelyn*, t. xi). Gwir mai fel enw ar wyddor yr *enaid* y daeth y gair *Psychology* i fod (o'r Groeg *psyche* = "enaid," a *logos* = "gwyddor"). Yr oedd y

syniad o enaid yn categori anhepgorol i feddyleg pan oedd hi eto'n rhan o uwchhanianeg. Ond wedi dyfod ohoni yn un o'r gwyddorau naturiol, yr oedd y term "enaid" yn rhy ddiwinyddol neu uwch-anianol i ateb y diben. Canolir sylw bellach, nid ar yr "enaid" fel math o sylwedd parhaol o dan wahanol ystadau'r ymwybyddiaeth, eithr ar broses neu ddylifiad diorffwys yr ymwybyddiaeth ei hun, ynghyd â'r isymwybyddiaeth a'r diymwybod. Fel y dywedodd William James, "psychology without a soul" yw meddyleg fodern. Nid yw'r term "Meddyleg" yntau yn gwbl foddhaol, ond y mae'n llai camarweiniol na'r term arall.

PANTHEISTIAETH = **OLDDUWIAETH** (o'r Groeg *pan* = "cwbl," a *theos* = "Duw"): y gred mai Duw yw'r cwbl y sydd, neu a wnâ Dduw yn un â'r cyfanfyd, gan wadu Ei uwchfodaeth. Fel rheol y mae pantheistiaid yn gwadu bodolaeth y byd oddieithr fel lledrith dysylwedd. Duw yw'r unig wir realiti; nid yw pethau eraill ond moddau neu arweddau ar Dduw heb realiti annibynnol. Yn hanes crefydd yr enghraifft orau o'r gred hon yw Brahmaniaeth yn India; yn hanes athroniaeth, dysgeidiaeth Spinoza.

SYNOPTIG (= Cyfolwg): y term a ddefnyddir i ddisgrifio'r tair Efengyl gyntaf (Math., Marc, Luc), o'u gwahaniaethu oddi wrth y Bedwaredd Efengyl ("Ioan"). Fe'u gelwir felly ar gyfrif y tebygrwydd mawr ac amlwg sy rhyngddynt (yn gyfochrog â chryn lawer o annhebygrwydd). O hyn y cyfododd y "broblem Synoptig," sef y broblem pa fodd y daeth yr Efengylau Synoptig i fod yn eu ffurf bresennol.

UWCHANIANEG (= Metaffyseg): athroniaeth yn ei changhennau uchaf; yr ymgais i ddehongli hanfod ac ystyr eithaf y cyfanfyd, a pherthynas ymddangosion neu phenomena'r cread â'r hanfod hwnnw. Mewn geiriau eraill, y wyddor sy'n astudio egwyddorion eithaf gwybod a bod. Fel rheol fe'i rhennir yn ddwy ran: (1) Gwybodeg, neu ddamcaniaeth Gwybod (*epistemology*); ac (2) Bodeg, neu ddamcaniaeth Bod (*ontology*). Y mae "uwchhanianeg" yn gyfieithiad gweddol gywir o'r ystyr a ddarllenwyd i mewn i'r term *metaphysics* a'r ystyr sydd iddo ers canrifoedd lawer (= y wyddor sy'n trafod yr egwyddor(ion) eithaf *goruwch anian*, sef tu hwnt i fydd phenomena); ond nid yw'n gyfieithiad cywir o ystyr wreiddiol y term (= yr hyn sy'n *dilyn anianeg* yn nhrefn astudiaeth). Galwodd Aristotl rannau cyntaf ei waith yn (*ta*) *physica* = "physics," "anianeg"; a galwodd ei ddisgyblion y rhannau dilynol yn "*meta (ta) physica*" = "yr hyn sy'n dyfod *ar ôl* anianeg." Am y rheswm hwn dywed yr Athro W. J. Gruffydd, "Ni wna 'uwchhanianol' y tro o gwbl. Ar gamddeall y gair Groeg y seiliwyd y cyfieithiad" (*Y Llenor*, Cyf. ii, Rhif 2, Haf 1923, t. 82). Ond byddai'n un mor briodol dywedyd mai ar gamddeall y gair Groeg y seiliwyd ystyr dechnegol y term "metaphysics." Er hynny nid oes gennyf wrthwynebiad i fabwysiadu'r

term “Metaffyseg,” ond yn unig bod y gair “uwchhanianeg” erbyn hyn yn weddol adnabyddus ac i’w gael yn y Geiriaduron.

GORESGYN.—Wrth ddarllen y proflenni, sylwais fy mod yn fynych yn defnyddio’r gair hwn mewn ystyr anarferol, sef =*transcend*, ymgodi uwchlaw hywbeth, myned tu hwnt iddo, rhagori arno (ac nid yn yr ystyr arferol, = *conquer*).

MYNEGAI I: PERSONAU.

- Abelard, 106.
 Abercrombie, yr Athro, 299.
 Acwino, Thomas o, 106, 260, 304, 311.
 Alexander, S., 212.
 Angelo, Michael, 369.
 Anselm, 102, 105, 106, 119, 205.
 Arnold, Syr Edwin, 141.
 Aristotl, 130, 269, 270, 295, 392, 393.
 Arius, 185, 339, 346.
 Athanasius, 99, 101, 150, 185, 339, 340, 341, 342, 346.
 Awstin, 31, 125, 286, 294, 303, 312, 313, 314, 341, 346, 347, 350.
 Barth, Karl, 195, 272, 383-390.
 Basil, 340.
 Bergson, 232.
 Blake, W., 228.
 Boethius, 304.
 Bosanquet, B., 152, 212, 233, 299.
 Bousset, W., 171, 172.
 Bradley, F. H., 201, 391.
 Brown, W. Adams, 27, 357.
 Browning, Robert, 200, 373.
 Brunnen, 383.
 Burkitt, F. C., 68.
 Bushnell, Horace, 118.
 Caird, Edward, 274.
 Caird, John, 348.
 Cairns, D. S., 45.
 Calfin, John, 109, 110, 125, 144, 145, 194, 270, 271, 312, 345, 387.
 Campbell, J. McLeod, 115, 116, 155.
 Cappadociaid, Y, 340.
 Carlyle, T., 368.
 Celsus, 47.
 Charles, David, 301.
 Charles, R. H., 168.
 Clarke, W. N., 348.
 Clement o Alecsandria, 97, 183, 249, 338.
 Croce, Benedetto, 202.
 Custennin, 185.
 Cyfrinwyr yr Oesoedd Canol, 107.
 Cyprian, 102.
 Cyril o Alecsandria, 229.
 Dafydd ap Gwilym, 369.
 Dale, R. W., 118, 348, 349.
 Dante, 45, 284, 369.
 Darwin, Charles, 27, 30, 369.
 Davidson, A. B., 252.
 Deissmann, Adolf, 48, 49, 82, 172.
 Denney, James, 108, 112, 146, 147, 148, 150, 219.
 Descartes, 313.
 Dörner, I. A., 350.
 Dostoiefsky, 125.
 Dougall, Lily, 67.
 Edwards, Jonathan, 117, 312.
 Edwards, Lewis, 118, 119, 120, 150.
 Einstein, 151, 285, 293, 320, 369.
 Emmett, C. W., 67.
 Emrys, 277, 298.
 Evans, Yr Athro John, 20.
 Evans, Christmas, 345.
 Evans, D. Emrys, 392.
 Evans, D. Tecwyn, 41, 145.
 Fairbairn, A. M., 154, 349.
 Galsworthy, John, 244.
 Garvie, A. E., 345.
 Gladstone, W. E., 374.
 Glover, T. R., 200.
 Goethe, 35, 36, 307.
 Gogarten, 383.

- Gore, Esgob, 237, 349.
 Gregori o Nyssa, 229, 340.
 Gregori o Nazianzus, 340.
 Grotius, Hugo, 111, 112.
 Gruffydd, Yr Athro W. J., 125, 393.
 Gwilym, Dafydd ap, 369.
 Gwilym o Occam, 352.
 Haldane, Arglwydd, 212.
 Hamilton, Syr W., 25.
 Harnack, 167.
 Harris, Rendel, 182.
 Harris, W. H., 158.
 Hatch, Edwin, 268.
 Hawthorne, N., 125.
 Hazlitt, 380.
 Hegel, 295, 312, 348, 391.
 Henley, W. E., 367.
 Heracleitus, 181, 249.
 Hermas, 338.
 Hobbes, 152.
 Hocking, W. E., 368, 369.
 Hügel, Von, 20, 155, 232, 286, 306, 312, 387, 390.
 Hugo, Victor, 125.
 Hughes, Richard, 236.
 Huxley, Julian, 27.
 Huxley, Thomas H., 138.
 Iestyn Ferthyr, 97, 183, 249, 337, 338.
 Ignatius, 101, 183.
 Ifan, Wil, 377.
 Inge, y Deon, 24, 159, 181.
 Ioan o Ddamascus, 342.
 Irenaeus, 99, 102, 156, 184, 295.
 Jackson, Foakes, 167, 168.
 James, William, 20, 228, 286, 306, 312, 393.
 Jones, Dafydd, Treborth, 308.
 Jones, Edward, Maesyplwm, 355.
 Jones, Yr Athro T. Gwynn, 367.
 Jones, Y Prifathro J. Morgan, 68.
 Jones, y Dr. Maurice, 62, 182, 392.
 Kant, 113, 114, 115, 137, 141, 213, 231, 272, 301, 369, 392.
 Khayyám, Omar, 368.
 Keats, J., 40, 299.
 Kempis, Thomas a, 358.
 Kipling, 232.
 Kirk, Kenneth E., 148.
 Lake, Kirsopp, 167, 168.
 Lalande, 30.
 Lamb, Charles, 380.
 Laplace, 30.
 Leibniz, 286, 298.
 Leo I, Y Pab, 188.
 Leontius o Byzantium, 191.
 Lewis, J. Vernon, 383.
 Lewis, Saunders, 22, 126, 202, 392.
 Lightfoot, Dr. John, 27.
 Lodge, Syr Oliver, 125.
 Loisy, 68.
 Lotze, 113, 289.
 Luther, Martin, 109, 110, 157, 194, 270, 347, 387.
 Llewelyn, William, 348.
 Macedonius, 339.
 Mackintosh, H. R., 237.
 Marcion, 223.
 Martineau, James, 312, 313.
 Matthews, W. R., 211, 292, 294, 297.
 Maurice, F. D., 118.
 Mellor, Stanley A., 29.
 Mill, J. S., 306.
 Milton, 48, 344.
 Moberly, R. C., 18.
 Moffatt, James, 91, 172, 238.
 Morgan, C. Lloyd, 212.
 Morgan Llwyd o Wynedd, 161.
 Morley, John, 374.
 Morris-Jones, Syr John, 392.
 Mozley, J. K., 192.
 Napoleon, 30.
 Newman, J. H., 100.

- Newton, 285, 369.
 Oman, John, 145.
 Origen, 97, 102, 185, 294, 339.
 Otto, 195, 229, 230, 250, 252, 255, 256, 258, 262, 263, 272, 284, 293, 386, 387, 392.
 Ovid, 126.
 Owen, Y Parch. J., Caernarfon, 277, 346, 350.
 Owen, Daniel, 283.
 Owen, Mrs. Mary, 100.
 Pantycelyn, 21, 22, 251.
 Parmenides, 304.
 Paterson, W. P., 143, 349.
 Paul o Samosata, 184.
 Pelagius, 143, 144.
 Philo, 86, 176, 181, 254, 326.
 Plato, 86, 97, 98, 130, 181, 213, 232, 236, 268, 269, 295, 296, 369, 391.
 Plotinus, 97, 269.
 Pope, Alexander, 298.
 Pratt, J. B., 246.
 Pringle-Pattison, A.S., 211, 232, 272, 295, 297.
 Protestannaidd, Y Diwygwyr, 343.
 Quick, Oliver, 228, 237.
 Rashdall, Hastings, 80, 118, 174, 252, 350.
 Rawlinson, A. E. J., 168, 172, 174, 194, 195.
 Relton, H. M., 192.
 Rees, T., 73, 177, 333, 357.
 Rhys, Morgan, 304.
 Ritschl, 49, 80, 113, 115, 116, 135, 195, 228, 247, 248, 343.
 Robinson, J. Armitage, 264, 268.
 Sabelius, 350.
 Sabeliaid, 343, 350.
 Sanday, W., 236.
 Scotus, Duns, 107, 270.
 Scott, Anderson, 48, 75, 76, 77.
 Scott, E. F., 86, 88, 177.
 Schiller, 278.
 Schleiermacher, 113, 114, 115, 194, 195, 210, 217, 279, 288, 343, 384.
 Schmidt, 167.
 Schreiner, Olive, 247.
 Schweitzer, Albert, 67, 214.
 Sidgwick, Henry, 130.
 Shakespeare, 20, 125, 292, 298.
 Shelley, 232.
 Smith, George Adam, 252.
 Socinus, 194.
 Socrates, 130, 249, 352.
 Sorley, W. R., 211, 272.
 Sosinaiid, Y, 111.
 Spencer, Herbert, 391.
 Spinoza, 140, 287, 292, 295, 303, 311, 391, 393.
 Streeter, B. H., 29, 153, 154, 294, 369.
 Tafolog, 139.
 Temple, yr Archegob F., 209.
 Temple, William, 152, 212, 237, 350.
 Tennant, F. R., 349, 351.
 Tennyson, 25, 137, 280, 297.
 Tertwlian, 184, 337, 338.
 Theophilus o Antiochia, 338.
 Thomas, John, Rhacadr, 308.
 Thomasius, 228.
 Thompson, Francis, 145, 284, 377, 378.
 Thurneysen, 383.
 Ward, James, 211, 232, 286.
 Webb, C. C. J., 301.
 Weiss, Johannes, 67, 173.
 Wellhausen, 67.
 Wells, H. G., 245.
 Westcott, 80, 118.
 Williams, Y Parch. D. G., 348.
 Williams, Yr Athro David, 236.
 Wordsworth, 41, 42.
 Wrede, 167.

MYNEGAI II: MATERION.

NODIAD. *Gweler yn fanylach yr Amlinelliad ar ddechrau pob pennod.*

- Absolwt, yr, 97, 107, 132, 140, 225, 245, 292, 355, 391.
 Adenedigaeth, 85-6, 159-60.
 Amddiffynwyr (*Apologists*), 339.
 Amheuaeth, 25.
 Amser a Thragwyddoldeb, 230-2, 302-6.
 Anfarwoldeb, 140-1.
 Anianeg, 206-7.
 Anthropeg, 27, 391.
 Apocalypitiaeth, 50-1, 64, 66-8, 73-4, 135, 168, 174, 254, 325-6, 391.
 Apolinariaeth, 186-7.
 Ariaeth, 185-6, 225, 336, 337.
 "Athanasius," Credo, 101, 193, 204, 341-2.
 Athroniaeth, 211-4, 249-50, 285 cc. Gwêl *Uwchiananeg*.
 Athroniaeth Groeg, 97, 98, 99, 130, 131, 181, 203, 228-9, 287, 337.
 Awdurdod, mewn crefydd a bywyd, 24, 321, 366-70; Awdurdod Crist, 218-9, 370-81; Duw, 281; y Beibl, 384, 388.
 Barn, 51-2, 67, 134.
 Bedydd, gwêl *Sacramentau*.
 Bodlonrwydd (*satisfactio*), 103, 104, 106, 107, 109-11, 146.
 Brahma, Brahmaniaeth, 132, 140, 148, 231, 287.
 Bwdistiaeth, 132, 140, 141.
 Bywydeg, 27, 107.
 Bywyd Tragwyddol, 48, 51, 74, 77, 85-6, 138-41.
 Categori (-ïau), 203-14, 392.
Communicatio idiomatum, 194.
 Crefyddau Cyfrin, y (*Mystery Religions*), 55, 62, 63, 82-3, 97, 171, 203.
 Crist, pen. vi-vii (*passim*), gwêl amlinelliad; fel datguddiad o Dduw, 31, 247, 263; Ei le yn y profiad Cristnogol, 41, 48, 81-2; Ei raghanfodiad, 170, 173-5, 225-6, 330, 337; fel Meseia, 64, 71, 74-5, 167-70, 171, 364; Ei arglwyddiaeth, 50-1, 171-2, 218-9, pen. xi *passim*; Ei ddyndod, 178-9, 191, 216-7; fel Mab Duw, 172-3, 176, 180-1; fel Archoffeiriad, 175-77; Ei berthynas â Duw, 43-6, 217-20, 221-6, 328-9, 353-4; Ei dduwdod, 225; y ddwy natur, 189-191, 209-10, 226-37; Ei farwolaeth, gwêl *Iawn*; Ei atgyfodiad, 49, 157; Ei ail ddyfodiad, 50-2, 74, 171; y Crist byw, 42-3, 220, 355; tragwyddol genhedliad, 339, 340. Gwêl hefyd *Iesu*, *Logos*, *Ymgnawdoliad*, *Ymwacâd*.
 Crynwyr (*Quakers*), 159.
 Cyfiawnhad trwy ffydd, 75, 80-1, 109, 129, 132-3, 156.
 Cyfriniaeth, 48, 81-2, 87, 107, 115, 270. Gwêl *Crefyddau Cyfrin*.
 Cyngorau Eglwysig: Antioch, 185; Caergustennin, 192; Chalcedon, 187, 188-92, 204, 217; Nicea, 183, 185-6, 204, 339, 340, 342.

- Cymdeithas y saint, gwêl *Eglwys*;
Cymdeithaseg, 210; yr efengyl
gymdeithasol, 60, 142, 377-80.
- Cymod, gwêl *Iawn*.
- Chalcedon, Diffiniad, gwêl *Cyng-
horau Eglwysig*.
- Dadleniaeth, 392. Gwêl *Apocalypt-
iaeth*.
- Datblygiad (*evolution*), 28, 30,
207-8, 373-4.
- Deall, y, ei le mewn crefydd, 19-26,
36, 61, 201-2, 322.
- Deilliad (*procession*) yr Ysbryd Glân,
340.
- Doethineb, Llên ac Athrawiaeth,
174, 176, 181, 254, 326.
- Dirgelwch, 261-3.
- Duw, pen. viii-ix *passim* (gwêl am-
linelliad); Ei dadolaeth, 66-73,
110, 257-60, 264-5, 276-9,
328; Ei frenhiniaeth neu ben-
arglwyddiaeth, 66, 110, 256-7,
258, 270, 279-82, 386; Ei
ras, 47, 77-80, 108, 111,
142-5; Ei gariad, 230, 265,
267, 277-9, 284; Ei ddigof-
aint, 79, 110, 127, 148, 262-3;
Ei gyfiawnder, 79, 110-11,
252-3, 256-7, 265, 281-2;
Ei santeiddrwydd, 251-3,
256-7, 258; Ei fewnfodaeth a'i
uwchfodaeth, 213-4, 256,
271-2, 282-5, 384, 386, 387,
389; Ei bersonoliaeth, 253,
287-92; Ei unoliaeth, 286;
undduwiaeth, 324-5; Ei ddir-
gelwch, 261-3; Y Goruchaf,
282-5; fel Ysbryd, 265-6;
fel Goleuni, 266-7; Ei
briodoleddau uwchaniol,
230-3, 301-12; fel Creawdwr,
131, 294-7; Ei Ragluniaeth,
297-301.
- Ebioniaid, 183-4.
- Economeg, 379.
- Edifeirwch, 47, 70, 79, 116-7, 132,
148, 155-6.
- Eglwys, yr, 52-5, 102-3, 157-8,
160; Eg. Rufain, 24, 84, 86,
102-7, 109, 159; Eg. y
Dwyrain, 24, 96-102, 341;
yr Eg. Brotestannaidd, 24,
81, 108-12, 159, 193-4, 270,
367; Eg. Loegr, 24, 159, 320.
Gwêl *Cynghorau Eglwysig*.
- Euogrwydd, 111.
- Enhypostasia*, 191-2.
- Eutychiaeth, 188-90, 194.
- Ffydd, 20, 80-3, 156-7, 159, 246.
- Gnosticiaeth, 184.
- Gras, gwêl *Duw*.
- Gwerth(oedd), 26, 28, 113, 137,
211-3, 225, 392.
- Gwyddoniaeth, a chrefydd, 26-30,
112, 249; ei chategorïau,
206-8.
- Gwyrth, 28, 133, 300, 378.
- Haeddiant (*meritum*), 105, 107, 109,
118-9.
- Haniaethol a Diriaethol, 392.
- Hebreaidd, diwinyddiaeth yr Epistol
at yr, 89-91, 175-7, 334.
- Helenistiaeth, 62, 174, 181, 326,
392.
- Hen Destament, 64-5, 251-4,
324-6.
- Homoousion*, 185-6, 189, 204, 339.
- Hypostasis*, gwêl *Person(a)*.
- Iawn, yr, pen. iii-v, *passim* (gwêl
amlinelliad); 71-3, 87-9, 102,
105-6, 109-12, 113-20, 145-
54.
- Iechydwrïaeth, pen. iii-v *passim*
(gwêl amlinelliad).
- Iesu Hanes, 41, 43, 45, 112, 214,
355, 356; Ei enedigaeth
wyrthiol, 98, 236; Ei brofiad

- crefyddol, 38-40; Ei ddysgeidiaeth, 65-73, 254-60; Ei hunan-ymwybyddiaeth, 167-170. Gwêl *Crist*.
- Ioan, diwinyddiaeth Efengyl, 51-2, 74, 84-9, 177-82, 333-4.
- Isymwybyddiaeth, 21, 234-5, 236.
- Logos, athrawiaeth y, 98-9, 174, 176, 178, 181-2, 204, 207, 249, 254, 269, 326-7, 337-8, 354.
- Lluosogaeth (*Pluralism*), 286-7.
- Mabolaeth, Mabwysiad, 75, 137-8.
- Mabwysladaeth (*Adoptionism*), 171, 184, 336.
- Maddeuant, 47, 72-3, 132-4.
- Meddwl, y, ei le mewn crefydd, 19-26, 36, 201-2.
- Meddyleg, 30, 191, 201, 208-10, 234-5, 387, 392-3.
- Meseia, y, gwêl *Crist*.
- Metaffyseg, gwêl *Uwchhanianeg*.
- Mewnfodaeth, 213; Gwêl *Duw*.
- Moeseg, 210-11.
- Monarchiaeth, 184.
- Monophysitiaeth, 190, 194, 229.
- Monothelitiaeth, 191, 237.
- Natur, gwêl *Crist*, y *ddwy natur*.
- Nestoriaeth, 187, 190, 194.
- Nicea, Credo, gwêl *Cynghorau Eglwysig*.
- Olldduwiaeth, gwêl *Pantheistiaeth. Ousia*, 223, 340, 344.
- Pantheistiaeth, 213, 292, 303, 393.
- Patripassiaeth, 154, 185.
- Paul, ei grefydd a'i ddiwinyddiaeth, 48-9, 55, 75-84, 131, 170-5, 261-5, 331, 332-3, 371.
- Pechod, 46-7, 76-7, 125-8, 130, 132, 134.
- Pentecost, 48, 53, 170, 330.
- Penyd, sacrament, 103.
- Perichôresis*, 342.
- Person (*a*), Personoliaeth, *Hypostasis*, 151-2, 191, 208-10, 223-6, 335, 340-1, 342, 344-6, 347-55.
- Pridwerth, 72.
- Profiad crefyddol, pen. ii *passim* (gwêl amlinelliad), 21; profiad ac athrawiaeth, 35, 61, 200-2, 205-6, 321-2.
- Protestaniaeth, gwêl *Eglwys (Brotestanaidd)*.
- Prynedigaeth, 75, 78, 114, 115.
- Rabiniaeth, 62, 76, 77, 80.
- Rhagluniaeth, 297-301.
- Rheswm, gwêl *Deall*.
- Rhydychen, Mudiad, 113.
- Sabeliaeth, 185, 222, 223, 224, 336, 337, 343, 350, 353, 355.
- Sacrament(au), 54, 83-5, 100-1, 103-4, 108, 113, 158-60.
- Santeiddhad, 76, 129, 156.
- Swper yr Arglwydd, 73, gwêl *Sacramentau*.
- Synoptig, yr Efengylau, 38, 41-2, 66, 71, 170, 393.
- Sylwedd, yn ei ystyr uwchhanianol, 113, 209, 224, 262, 272, 340, 344, 346.
- Teyrnas Dduw, 66-9, 70, 110, 115-6, 135-7, 257.
- Tragwyddoldeb ac Amser, 230-232, 302-6.
- Trindod, pen x *passim* (gwêl amlinelliad), 221-3.
- Undodiaeth, 83, 336.
- Uniongrededd a heresi, 101-2, 337.
- Uwchhanianeg, 201, 209, 393.
- Uwchfodaeth, gwêl *Duw*.
- Ymgnawdoliad, 84, 89, 98-100, 179, 233. Gwêl *Crist*, *Logos*.
- Ymwacâd, 173, 179, 195, 228.
- Ysbryd Glân, yr, 44, 157, 326, 330-5, 336, 338, 339-40, 341, 352-3, 355-7. (Gwêl amlinelliad pen. x).

MYNEGAI III: YSGRYTHUROL.

Genesis 1¹⁶, 325; 13⁸⁻⁹, 23.

Ecsodus 34, 6, 253; 15³, 4, 248;
31²⁻⁶, 329.

Numeri 11²⁵, 329; 23¹⁹, 228.

Deuteronomium 13¹, 259; 64, 324;
61⁵, 252.

Barnwyr 3¹⁰, 331; 13²⁵, 331.

1 Samuel 6¹⁹, 20, 252; 10⁵⁻¹⁰, 331;
19²³, 24, 331; 25²⁹, 136.

2 Samuel 67, 252.

Job 37²¹, 298.

Salmau 27, 173, 339; 5¹⁴, 127;
8⁶, 31; 8²³, 30; 11⁴, 283;
12¹⁶, 40; 24¹, 136; 24⁵, 65;
36⁹, 266; 37⁶, 266; 42¹⁻²,
233; 43³, 266; 51¹⁴, 65;
85¹⁰, 253; 86¹⁵, 253; 90¹,
302; 103²⁻³, 165; 103¹³,
259; 103¹⁵⁻¹⁷, 306; 139¹⁻⁴,
310; 139⁵, 308; 139¹⁶, 310;
139²³, 310.

Diarhebon 8²²⁻²¹, 174; 8²²⁻³¹, 326.

Pregethwr 5², 283.

Eseia 5¹⁶, 253; 6, 258; 63, 325;
65, 252; 8¹³, 252; 12²⁻³, 65;
44⁶, 227; 52^{13-53¹²}, 65, 71,
75, 169; 55⁹, 283; 57¹⁵,
252, 284; 63¹⁶, 259.

Ieremeia 34, 259.

Eseciel 2³, 331.

Amos 2⁶, 7, 252.

Micha 3⁸, 331.

Sechareia 4⁶, 331.

Eth. Enoch 48³, 6, 174.

Doethineb Solomon 7²²⁻²⁶, 174;
326.

Mathew 1²¹, 60; 57, 259; 59, 137;
5¹⁷, 249, 324; 54³⁻⁴⁸, 258,
279; 54⁵, 137, 227, 260;
54⁸, 139, 259; 69, 256; 61⁴,
257; 7⁶, 140; 7²¹, 259,
380; 7²⁸, 371; 7²⁹, 218,
371; 9³⁰, 70; 11²⁵, 218,
219, 245, 256, 327, 356;
11²⁷, 40, 218, 238, 259,
328, 372; 11²⁸, 29, 30,
31, 70, 128, 196; 11²⁹,
31; 11³⁰, 70; 12²⁰, 282;
12²⁸, 68; 13³¹⁻³³, 66; 16²⁵,
71; 16²⁸, 68; 18¹⁻⁵, 67, 70;
18²⁰, 53; 19²⁷, 372; 20²⁵,
370; 20²⁵⁻²⁸, 258; 24²⁹⁻³²,
67; 25³¹⁻³⁴, 67; 26²⁸, 72;
28¹⁹, 335, 355; 28²⁰, 23,
333.

Marc 1¹¹, 259; 1¹⁵, 70; 1²⁷, 371;
2¹⁰, 161; 2²⁷, 218; 4¹¹, 257;
4²⁶⁻³², 66; 4⁴¹, 378; 6⁶⁻⁸, 253;
8²⁷⁻²⁹, 166; 8²⁹, 364; 8²⁷⁻³¹,
169; 9¹, 68; 9⁷, 259; 9⁴²⁻⁴⁸,
70; 10⁴, 5, 169; 10¹⁴, 15, 70;
10¹⁷⁻²⁷, 70; 10³⁰, 140;
10⁴²⁻⁴⁵, 170; 10⁴⁵, 72; 13²⁹,
69; 13³⁰, 68; 14³⁶, 219;
15³¹, 71.

Luc 1, 2, 254; 1¹³, 376; 2¹⁰⁻¹¹,
60; 2⁵⁰, 179; 6³⁵, 260, 282;
12⁹, 66; 15¹¹⁻¹², 260; 17²¹,
67, 136; 19¹⁰, 66, 70,
143; 22²⁹, 259; 22⁴², 39,
236; 24²⁰⁻²¹, 170; 24³⁸, 178;

Ioan 1¹, 180; 1¹⁻³, 45; 1⁹, 248, 266; 1¹⁻¹⁰, 329; 1¹², 40, 138, 238; 1¹⁴, 84, 89, 181, 355; 1¹⁻¹⁴, 207, 230; 1¹⁸, 180, 247; 1¹⁻¹⁸; 178, 179, 334; 2¹, 89; 3³⁻⁷, 85; 3¹⁻¹⁰, 267; 3¹⁶, 143, 262, 267, 3¹⁸⁻¹⁹, 52; 3¹⁹, 266; 3¹⁹⁻²¹, 87; 3³⁴, 356; 3³⁶, 85; 4⁶, 179; 4²⁰⁻²⁴, 268; 4²⁴, 44, 84, 227, 265, 356; 5¹⁹; 180, 228; 5²⁴, 85; 5²⁶, 180; 6³⁵, 47; 180, 260; 6⁴⁷, 51, 139; 6⁴⁸, 180; 6⁴⁸⁻⁵⁸, 84; 6⁵¹, 85; 6⁵⁴, 51; 6⁵⁶, 85; 6⁵⁹, 85; 6⁶³, 85; 7¹⁷, 87, 358; 8¹², 180, 266; 8¹²⁻³⁶; 87; 8³², 87, 370; 8⁵⁸, 179; 9³⁹⁻⁴¹, 266; 10⁷, 180; 10⁹; 180; 10¹⁰, 48, 143, 180, 375; 10¹¹, 180; 10¹⁴, 180; 10²⁸, 46; 10³⁰, 46; 11²⁵, 180; 11²⁷, 364; 11³⁵, 178; 182; 12²⁴⁻²⁵, 88; 12²⁷, 178; 13¹³, 363; 13³¹, 178; 14⁶, 87, 180; 14⁸, 31, 268; 14⁸, 31, 46, 196, 225, 328; 14¹¹, 219; 14¹⁶, 334; 14¹⁸⁻¹⁹, 334; 14²⁴, 44; 14²⁸, 46, 180, 334; 15¹⁻¹⁰, 87; 15¹, 180; 15⁵, 180; 15²⁶, 334; 340; 16⁷, 334; 16¹²⁻¹³, 23; 16¹³, 14, 334; 16¹⁶, 334; 17¹, 51; 17³, 81, 87; 17⁵, 179; 17¹¹, 256; 17²¹, 55; 17²⁴, 179; 17²⁵, 267; 18³⁶, 37; 67; 19²⁸, 178; 20³¹, 177, 364.

Actau 1¹⁴, 53; 2¹, 53; 2¹⁵, 376; 2²², 171, 220; 2²⁶, 171; 2³³, 334; 2³⁶, 220; 2⁴², 53; 2⁴⁴, 52, 53; 2⁴⁶, 53; 3¹², 75; 3¹⁵, 376; 3²⁶, 75; 4¹², 73; 4²², 63; 4²⁷, 75; 4³⁰, 75;

4³², 52, 53; 8³², 75; 9²², 17; 16¹⁷, 73, 333; 16²⁰, 60; 17²⁵⁻²⁹, 264; 17²⁷, 309; 17²⁸, 227.

Rhufeiniaid 17, 264; 1⁸, 262; 1¹⁶, 60; 1¹⁷, 265; 1¹⁹, 333; 2⁵, 262; 3⁹, 76, 125; 3²¹, 22, 265; 3²³, 76, 125; 3²⁴⁻²⁶, 78; 3²⁵, 26, 79; 3²⁸, 81; 5¹, 81; 5⁸, 265; 5¹²⁻²¹, 77, 80, 125; 6³⁻²¹, 82; 6²³, 77; 7¹⁵⁻²⁵, 126; 7²⁴, 127; 7²⁵, 128; 8⁹, 137, 332; 8¹⁰, 332; 8¹⁴, 15, 264; 8¹⁴⁻²⁹, 137; 8¹⁸, 299; 8²⁶, 331, 332; 8²⁸, 290, 299; 8²⁹, 238; 8³⁴, 332; 9¹¹, 290; 10⁶, 7, 378; 10⁹, 172, 364; 10¹², 172; 10¹⁷, 83; 12⁴⁻⁸, 55; 13¹¹, 74; 15⁶, 264.

I Corinthiaid 1¹⁴⁻¹⁷, 83; 1¹⁸, 74; 1²³, 74; 1²⁴, 74; 1³⁰, 174; 3²³, 172; 5⁷, 78; 6¹⁷, 83; 6¹⁹⁻²⁰, 131; 8⁴⁻⁶, 172, 286, 329; 8⁶, 173; 10²¹, 171; 11³, 172; 12, 331; 12³, 172, 331; 12⁴⁻⁶, 333; 12¹⁶, 31; 12-13, 55; 12-14, 82; 13, 49, 265; 14¹⁵, 21; 15²⁴⁻²⁸, 172; 15²², 45, 47, 80, 154³⁻⁸, 221; 15⁴³⁻⁴⁴, 131; 15⁴⁵, 44, 333; 15⁴⁵⁻⁴⁹, 238; 15⁴⁷, 174; 15⁵⁴, 141; 16²², 172.

II Corinthiaid 13, 264; 3¹⁷, 44; 4⁴, 174; 4⁵, 364; 4⁶, 153, 174, 225, 247, 329; 4¹⁸, 131; 5¹⁻⁴, 131; 5¹⁴, 49; 5¹⁶, 41; 5¹⁷, 133; 5¹⁸, 225; 5¹⁸⁻¹⁹, 80; 5¹⁹, 43; 5¹⁸⁻²⁰, 80; 5²¹, 78; 8⁴, 179; 8⁹, 173; 13³, 333; 13⁴, 44.

Galatiaid 2²⁰, 82, 156; 3³, 137;
3¹³, 78; 3¹⁴, 324; 3¹⁶, 137,
264; 3¹⁸, 155; 4⁵, 78; 4⁶,
333; 5⁶, 49, 83.

Effesiaid 13, 264; 15, 78; 17, 79;
1¹⁰, 238, 239; 1¹¹, 290;
1¹¹⁻²³, 55; 1²³, 53; 27, 78;
2⁸, 77; 143; 29, 77; 2¹²,
253; 2¹⁸, 264; 3¹⁷, 157; 3¹⁸,
158, 200; 4⁶, 286; 4¹³, 53;
157; 4¹³, 157; 5⁶, 262; 6¹⁷,
371.

Philipiaid 1¹⁹, 333; 25, 179; 2⁶⁻⁸,
173; 27, 8, 88; 2¹¹, 172,
363, 364; 2¹²⁻¹³, 144; 3¹²,
371; 3¹³, 14; 140.

Colosiaid 1¹⁵, 173, 185, 207,
208, 255; 1¹⁵⁻¹⁷, 174, 329;
1¹⁵⁻¹⁸, 45; 1¹⁶, 220; 1¹⁸, 53;
1¹⁹, 173, 309, 329, 1²⁰,
265; 1²⁴, 53; 29, 173, 214,
329; 3³, 4, 141; 3¹⁰, 82;
3¹¹, 55; 3¹⁵, 131.

I a II Thesalonaiid, 171.

II Thesalonaiid 1⁸, 262.

I Timotheus 25, 182; 4³⁻⁴, 132.

II Timotheus 19, 290.

Philemon 1, 55.

Hebreaid 1¹, 248, 324; 1³, 45,
329, 335; 1³, 45, 209,
220, 255, 329; 1⁵, 173,
339; 1¹¹⁻¹², 306; 2¹⁰, 91;
176; 2¹¹, 175; 2¹⁷, 39,
89, 90, 175, 176, 238;
2¹⁸, 176; 4¹², 310; 4¹⁵, 91,
176; 5¹, 3, 91, 175; 5⁵,
173, 329; 5⁷⁻¹⁰, 176; 5⁸, 9,
191; 10¹, 89; 10¹⁹, 20, 89;
10³¹, 261; 11¹⁻¹², 91; 12,
246; 12², 39, 217, 376;
12¹⁸, 261; 12²⁸, 90; 13⁸, 182.

Iago 1¹³, 306; 1¹⁵, 127.

I Pedr 13, 264; 15, 74; 1¹⁶, 227;
2¹⁴, 262; 2²¹, 39; 2²¹⁻²⁴, 75.

II Pedr 37-43, 74.

I Ioan 15, 266, 267; 19, 267;
2¹, 267; 2³, 88; 4¹, 332;
4², 3, 178; 3¹, 138, 264;
3², 138, 227, 238, 264;
3¹⁴, 186; 4¹, 332; 4², 3, 178;
4⁸, 227, 267, 356; 4⁹, 267;
4¹⁰, 88; 4¹⁶, 267, 365; 4¹⁹,
49.

II Ioan 7, 178.

Datguddiad 5⁶, 153; 11¹⁵, 136;
16¹⁹, 262; 19¹⁵, 262; 21²,
135; 21³, 135; 21⁶, 74.

